

KARADENİZ
BLACK SEA – ЧЁРНОЕ МОРЕ

Güz / Осень / Autumn 2020 ▪ Yıl / Год / Year 11 ▪ Sayı / Номер / Issue 47

ÜÇ AYDA BİR YAYINLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER
DERGİSİ

ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ
НАУК

AN INTERNATIONAL QUARTERLY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

ISSN: 1308-6200 - <http://www.dergikaradeniz.com>

Sahibi / Учредитель / Owner

Hayrettin İVGİN

Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar- ANKARA (+90) 312 4259353

– hayrettinivgin@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Ответственный редактор

Saliha Sinem İVGİN

Editörler / Editors / Редакторы

- Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Baş Editör)
- Prof. Dr. Bahattin ÇELİK (Arkeoloji)
- Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ (Aşık Edebiyatı)
- Prof. Dr. Ceval KAYA (Eski Türk Dili)
- Prof. Dr. Elfina SIBGETULLİNA (Tatar Dili ve Edebiyatı)
- Prof. Dr. Enver SARI (Psikoloji)
- Prof. Dr. Enver TÖRE (Tiyatro)
- Prof. Dr. Ercan ALKAYA (Çağdaş Türk Lehçeleri)
- Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ (Dilbilim)
- Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA- (Yönetim ve Strateji)
- Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU (Tarih)
- Prof. Dr. İhsan BULUT (Coğrafya)
- Prof. Dr. Jabbor ESHONKUL (Özbek Dili ve Edebiyatı)
- Prof. Dr. Kadir GÜLKAYRAN - (İran-Azerbaycan Dili ve Edebiyatı)
- Prof. Dr. Mustafa ÜNAL (Dinler Tarihi)
- Prof. Dr. Natalie KONONENKO (Slav Dilleri ve Edebiyatları)
- Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ (İlahiyat)
- Prof. Dr. Remzi DEVLETOV (Rus Dili ve Edebiyatı)
- Prof. Dr. Remzi KILIÇ (Tarih)
- Prof. Dr. Roin KAVRELİSHVİLİ (Kafkasya – Yakıncağ Tarih)
- Prof. Dr. Sibel CENGİZ (İktisat)
- Prof. Dr. Süleyman KAYIPOV (Kırgız Dili ve Edebiyatı)
- Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN (Eğitim Bilimleri)
- Prof. Dr. Yakup ÇELİK (Yeni Türk Edebiyatı)
- Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN (Alman Dili ve Edebiyatı)
- Prof. Dr. Kürşat ÖNCÜL (Halk Bilimi)
- Doç. Dr. Ahmet İÇLİ (Eski Türk Edebiyatı)
- Doç. Dr. Alptürk AKÇÖLTEKİN (Beden Eğitimi)
- Doç. Dr. Ergali ESBOSUN (Kazak Dili ve Edebiyatı)
- Doç. Dr. Gönül KONAKAY (Muhasebe)

- Doç. Dr. Mehmet TEYFUR (Felsefe)
- Doç. Dr. Nadya TIDIKOVA (Sibirya Halkları)
- Doç. Dr. RanettaGAFAROVA (Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı)
- Doç. Dr. Rezzan KARAKAŞ (Halk Edebiyatı)
- Doç. Dr. Semra ÇEVİK (Resim)
- Doç. Dr. Sönmez ABBASLI (Azerbaycan Dili ve Edebiyatı)
- Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU (Karşılaştırmalı Edebiyat)
- Doç. Dr. Zafer AYKANAT (İşletme)
- Dr. Öğretim Üyesi Arif Cem TOPUZ (Öğretim Teknolojileri Eğitimi)
- Dr. Öğretim Üyesi Arif KALA (Sosyoloji)
- Dr. Öğretim Üyesi Hürriyet ÇİMEN (Turizm)
- Dr. Öğretim Üyesi Kutay ÜSTÜN (Uluslararası İlişkiler)
- Dr. Öğretim Üyesi Sami PATACI (Sanat Tarihi)
- Dr. Öğretim Üyesi Ali Haydar SOYSÜREN (Siyasi Tarih ve Türk Siyasal Hayatı)
- Dr. Öğretim Üyesi Sedat TAMAY (Müzik)
- Uzman İlya İVANOV (Çuvaş Dili ve Edebiyatı)

Yayın Kurulu / Редакция / Editorial Board

- Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Ardahan Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ (Maltepe Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Anatoly A. BURTSEV (Ammasov Adına Yakutistan Devlet Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Emekli) ▪ Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ (Nevşehir Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Ceval KAYA (Ardahan Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV (Çuy Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Faruk ÇOLAK (Niğde Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Prof. Dr. Hikmet KORAŞ (Niğde Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Dmitry D. VASİLYEV (Rusya Bilimler Akademisi) ▪ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA (Rusya Bilimler Akademisi) ▪ Prof. Dr. Yakup ÇELİK (İstanbul Kültür Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Victoria V. KRASNYKH (Kiev Bilimler Akademisi) ▪ Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Emekli) ▪ Prof. Dr. İhsan BULUT (Akdeniz Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Mustafa ÜNAL(Erciyes Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Mambetturdu Mambetakun (Şincan Pedagoji Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Layli ÜKÜBAYEVA (Manas Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Remzi KILIÇ (Erciyes Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Enver TÖRE (Artvin Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN (Hacettepe Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Tina GELASHVİLİ (Samtskhe - Cavakheti Devlet Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Elena ARABADJİ (Melitopol Devlet Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Giorgi SOSİASHVİLİ (Gori Devlet Eğitim Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Nikoloz AKHALKATSİ (Samtskhe - Cavakheti Devlet Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Natalie KONONENKO (Alberta Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Aleksandre MGHEBRİSHVİLİ (Gori Devlet Eğitim Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Betül KARAGÖZ (Giresun Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Gous Khan, (Jawaharlal Nehru University) ▪ Doç. Dr. Nadya TIDIKOVA (Altayistik Enstitüsü) ▪ Prof. Dr. İbrahim TÜZER (Yıldırım Bayazıt Üniversitesi) ▪ Doç. Dr. Vasil MOSİASHVİLİ (Samtskhe - Cavakheti Devlet Üniversitesi) ▪ Doç. Dr. Ahmet İÇLİ (Batman Üniversitesi) ▪ Doç. Dr. Sönmez ABBASLI (Azerbaycan Milli Folklor Enstitüsü)

Redaksiyon / Редакция / Redaction

&

Yabancı Dil Danışmanları / Советники по иностранным языкам / Foreign Language Consultants

Prof. Dr. Roin KAVRELİSHVİLİ / Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU

Uluslar Arası İlişkiler / Международные отношения / International relations expert

Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU : vaskaroglu@gmail.com

Yazışma Adresi / Адрес для корреспонденции / Correspondance Address

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Ardahan/TÜRKİYE

Tel.: (+90) 5308852928 E-mail: dergikaradeniz@gmail.com

Baskı / Издательство / Press

Taha Kırtasiye (Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No: 64/A Maltepe/ANKARA)

Bu dergi International Sciencetific Indexing (ISI Database), Index Copernicus (ICI World of Journals), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Google Akademik tarafından indekslenmektedir.

This journal is indexed by International Sciencetific Indexing (ISI Database), Index Copernicus (ICI World of Journals), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Google Scholar.

Hakem Kurulu / Совет рецензентов

ANTROPOLOJİ

- Prof. Dr. Hande BİRKALAN GEDİK, Yeditepe Üniversitesi, (Türkiye)
- Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU, Hacettepe Üniversitesi, ozkul@hacettepe.edu.tr, (Türkiye)
- Prof. Dr. Mehmet EROL, 0000-0001-8513-024X Gaziantep Üniversitesi, merol@gantep.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Cabbar Işankul, 0000-0002-3382-5389, Özbekistan Bilimler akademisi, muduri jabbores@yandex.ru, cabbares@yahoo.com (Özbekistan)

ARKEOLOJİ

- Prof. Dr. Bahattin Çelik, 0000-0001-8386-0062, Iğdır Üniversitesi bahattin.celik@igdir.edu.tr , c.bahattin@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Alexey A. TISHKIN, 0000-0002-7769-136X, Altai State University, tishkin210@mail.ru (Russian Federation, Barnaul)
- Doç., Dr. Toğrul Halilov 0000-0002-3703-8315, Azerbaycan Bilimler Akademisi Nahçıvan Bölümü, x.toqrul@gmail.com (Nahcivan /Azerbaycan)
- Dr. Öğretim Üyesi Sami Patacı, 0000-0003-1840-6562, Ardahan Üniversitesi samipataci@hotmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Deniz Sevmen, 0000-0003-2077-2158, Selçuk Üniversitesi, dselcuk@selcuk.edu.tr (Türkiye)

BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI

- Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN, 0000-0002-7701-0077, Giresun Üniversitesi, sahin113@hotmail.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU, 0000-0002-7060-4139, Giresun Üniversitesi vaskaroglu@gmail.com, (Türkiye)

COĞRAFYA

- Prof. Dr. İhsan BULUT, 0000-0002 4873-3479, Akdeniz Üniversitesi
ihsanbulut@akdeniz.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Mehmet Zaman, 0000-0002-1833-6501, Atatürk Üniversitesi
mzaman@atauni.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Gülpınar AKBULUT, 0000-0002-5943-7747, Cumhuriyet Üniversitesi,
gakbulut58@gmail.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Alexandr N. DUNETS, 0000-0002-3804-6800, Altai State University,
dunets@mail.ru (Russian Federation, Barnaul)
- Prof. Dr. Ülkü ESER ÜNALDI, 0000-0003-1282-7024, Gazi Üniversitesi
unaldi@gazi.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Duran AYDINÖZÜ, 0000-0003-2777-0024, Kastamonu Üniversitesi
daydinozu@kastamonu.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Duran AYDINÖZÜ, 0000-0003-2777-0024, Kastamonu Üniversitesi
daydinozu@kastamonu.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Mücahit Coşkun, 0000-0002-7881-6742, Karabük Üniversitesi
ncoskun@karabuk.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Zeki BORAZ, 0000-0002-3333-2402, Fırat Üniversitesi zboyraz@firat.edu.tr
(Türkiye)
- Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK, 0000-0001-7172-7133, Akdeniz Üniversitesi
mustafaerturk@akdeniz.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Salih CEYLAN, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, sceylan@mehmetakif.edu.tr
(Türkiye)
- Prof. Dr. Bayram ÇETİN, 0000-0002-8237-1360, Uludağ Üniversitesi
bayramcetin@uludag.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Serhat ZAMAN, 0000-0003-4300-9382, Uludağ Üniversitesi
serhatzaman@uludag.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Kaan KAPAN, 0000-0003-2979-5057, İstanbul Üniversitesi, Coğrafya
(Türkiye)

DİL - DİLBİLİM

- Prof. Dr. Ahmet BURAN, 0000-0002-8430-1008, Fırat Üniversitesi
buran.ahmet@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Necati DEMİR, 0000-0003-0762-410X, Gazi Üniversitesi,
necatidemir@gazi.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU, 0000-0003-6969, Hacı Bayram Veli Üniversitesi
mfatihkr@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Günay KARAĞAÇ, 0000-0002-7020-3220 Ardahan Üniversitesi
gunaykaraagac@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Ceval KAYA, Ardahan Üniversitesi, 0000-0002-6872-6145
cevalkaya@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Ferruh AĞCA, 0000-0002-8784-9095, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi,
ferruhakca@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN, 0000 0002 7701 0077, Giresun Üniversitesi,
sahin113@hotmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Mustafa ÖNER, 0000-0002-2875-8409, Ege Üniversitesi
mustafa.oner@ege.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Ercan ALKAYA, 0000-0002-9618-5614, Fırat Üniversitesi
ealkaya16@gmail.com (Türkiye)

- Prof. Dr. Marika JİKİA, ORCID:, İvane Cavakhishvili Tiflis Devlet Üniversitesi (Gürcistan)
- Prof. Dr. Hülya Arslan EROL, 0000-0003-4291-732X, Gaziantep Üniversitesi, herol@gantep.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Gous Mashkoor Khan, ORCID:, Jawaharlal Nehru University, gousgkhan@gmail.com (Delhi – Hindistan)
- Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU, 0000-0002-7060-4139 Giresun Üniversitesi vaskaroglu@gmail.com, (Türkiye)
- Doç. Dr. Mustafa ŞENEL, 000-0001-7641-163X, Ardahan Üniversitesi mustafasanel@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Akartürk KARAHAN, 0000-0002-9117-6356, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi akartrk@yahoo.com (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ELCAN, 0000-0002-5635-9448, Mersin Üniversitesi, abduhahelcan@gmail.com, a_elcan@hotmail.com(Türkiye)

EDEBİYAT

AZERBAJCAN DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ, 0000-0003-1957-0778, Azerbaycan Bilimler Akademisi, isa.habibbeyli@science.az (Azerbaycan)
- Prof.Dr. Muhtar Kazımoğlu, 0000-0001-8837-6536, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Folklor mukhtarkazimoglu@gmail.com (Azerbaycan)
- Doç. Dr. Sönmez ABBASLI, 0000-0003-0309-8640, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası, sonmezabbasli@gmail.com, (Azerbaycan)

ESKİ TÜRK EDEBİYATI

- Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL, 0000-0003-1056-9957. İstanbul Kültür Üniversitesi, mfkoksal@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR, 0000-0001-9972-9763, Karadeniz Teknik Üniversitesi, mevhibecosar@hotmail.com. (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali Yıldırım, 0000-0001-9228-6111, Fırat Üniversitesi, ayildirim@firat.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Bahir SELÇUK, 0000-00019915-3100Fırat Üniversitesi, bahirselcuk@firat.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Ahmet İÇLİ - 0000-0002-7478-7518, Batman Üniversitesi, ahmet.icli@batman.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Hasan Şenel, 0000-0002-5825-8034, Fırat Üniversitesi, senerhasan@gmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Serkan DERİN, 0000-0003-3740-6365, Ardahan Üniversitesi, serkanderin@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Hanzade Güzeloğlu, 0000-0002-1678-4765, Ardahan Üniversitesi, hanzadeg@yahoo.com (Türkiye)

RUS DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. Remzi DEVLETÖV, 0000-0002-1521-0305, Kırım İki Dillik İnovasyon Enstitüsü, remzidevletov@mail.ru (Kırım)
- Prof. Dr. Natalie KONONENKO, 0000-0002-5161-9511 Emerita University of Alberta, nataliek@ualberta.ca (Kanada)
- Doç. Dr. Ranetta GAFAROVA, 0000-0001-8096-2143, Evraziskiy İnstittüt Razvitiya İmena İ. Gaspirinskogo (Kırım)

- Dr. Öğretim Üyesi Shalala RAMAZANOVA, 0000-0002-3252-6504, Ardahan Üniversitesi shalaramazanova@ardahan.edu.tr (Türkiye)

KAZAK TÜRKÇESİ DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. Ayabek BAYNİYAZOV, 0000-0002-9603-1332, Ahmet Yesevi Üniversitesi, ayabek67@mail.ru, (Kazakistan)
- Prof. Dr. Alva BERİKBAYKIZI TEMİRBOLAT, 0000-0002-7888-8957, El-Farabi Üniversitesi, alua_t@mail.ru, (Kazakistan)
- Prof. Dr. Baltabay ABDİKAZİULI, 0000-0002-4191-0831, Abay Üniversitesi, b.abdigaziuli@mail.ru, (Kazakistan)
- Prof. Dr. İslam JEMENEY, 0000-0002-5782-4014, Al Farabi Kazakh National Universty, jemeneyislam@yahoo.com, (Kazakistan)
- Doç. Dr. Ergali ESBOSUN, 0000-0002-5477-2116, Abay Adına Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi, ergaliesb@mail.ru, (Kazakistan)
- Doç. Dr. Aigulim Aitbayeva, 0000-0001-7024-6602, Al Farabi Kazakh National Universty, aba-abd@mail.ru, (Kazakistan)
- Doç. Dr. Kenan KOÇ, 0000-0002-9603-1332, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, kenankoc2030@hotmail.com, (Türkiye)

KIRGIZ TÜRKÇESİ DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV, CHUI Üniversitesi, (Kırgızistan)
- Doç. Dr. Samet AZAP, 0000-0002-4047-1443, Kastamonu Üniversitesi sametazap@hotmail.com (Türkiye)

ÖZBEK DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. Jabbor ESHONKUL, 0000-0002-3382-5389, Bilimler Akademisi, jabbores@yandex.ru, cabbare@yahoo.com, (Özbekistan)
- Prof. Dr. Batır Matyakubov, 0000-0003-1561-2969, batir.matyakubov@mail.ru (Özbekistan)
- Prof. Dr. Nizomiddin Mahmudov, 0000-0003-1786-6073, Özbekistan Bilimler akademisi, nizomiddinmahmudov17@gmail.com, (Özbekistan)
- Prof. Dr. Sarigul Bahodirova, 0000-0001-5720-4125, Karakalpakistan Bilimler akademisi, sbahodirova@yandex.ru, (Özbekistan)

TATAR TÜRKÇESİ DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. İsmail KERİMOV, Kırım Devlet Pedagoji Üniversitesi, (Kırım)
- Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA, 0000-0001-5755-8687, Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü alfina2003@yandex.ru (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Ercan ALKAYA, 0000-0002-9618-5614, Fırat Üniversitesi ealkaya16@gmail.com (Türkiye)

TÜRKİYE TÜRKÇESİ DİL VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. Yakup ÇELİK, 0000-0001-9252-8221, İstanbul Kültür Üniversitesi, yacelik@yildiz.edu.tr, Türkiye
- Prof. Dr. Enver TÖRE, 0000-0002-2074-3608, Artvin Üniversitesi, entor@artvin.edu.tr, Türkiye
- Prof. Dr. Nazım ELMAS, 0000-0003-4758-8801, Giresun Üniversitesi, nazim.elmas@giresun.edu.tr, Türkiye

- Doç. Dr. Mutlu DEVECİ, 0000-0002-2473-053X , Fırat Üniversitesi, Elazığ, mdeveci@firat.edu.tr, Türkiye
- Doç. Dr. Veysel ŞAHİN, 0000-0003-3265-0481, Fırat Üniversitesi, vsahin68@gmail.com, vsahin@firat.edu.tr, Türkiye
- Doç. Dr. İbrahim TÜZER, 0000-0002-2725-1550, Yıldırım Bayazıt Üniversitesi, mail, Türkiye
- Doç. Dr. Fatih KANTER, 0000-0003-0754-6930, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, fatih.kanter@hotmail.com, Türkiye
- Doç. Dr. Gökay DURMUŞ, 0000-0002-8602-1130, Kars Kafkas Üniversitesi, gokaydurmus36@hotmail.com, Türkiye
- Dr. Öğretim Üyesi Taylan ABİÇ, 0000-0001-9240-0949, Ardahan Üniversitesi, taylanabic82@gmail.com, Türkiye

FELSEFE

- Prof. Dr. Mikhail Yurevish SHISHIN, 0000-0002-2148-5233, Polzunov Altai State Technical University, shishinm@gmail.com, (Russian Federation)
- Prof. Dr. Aktolkın TURLUKANOVNA KULSARIYEVA, 0000-0002-7867-430X, Abay Üniversitesi, aktolkyn777@mail.ru, (Kazakistan)
- Prof. Dr. Füzuli QURBANOV, 0000-0002-2906-9218, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi fqurbanov2005@rambler.ru (Azerbaycan)
- Prof. Dr. Hakan POYRAZ, ORCID:, Gazi Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Irina ZHERNOSENKO, 0000-0002-8571-6205, Altai State Institute of Culture, Barnaul, irina.jernosenko@gmail.com, Russian Federation
- Проф. Др. Макаров Юрий Николаевич, 0000-0002-5589-4449, ФГБОУ ВО "Сочинский государственны университет", yurymakarov61@yandex.ru

FOLKLOR / HALK EDEBİYATI

- Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK, 0000-0003-1105-0479 Ardahan Üniversitesi, erdoganaltinkaynak@ardahan.edu.tr, Türkiye
- Prof.Dr. Muhtar Kazımoğlu, 0000-0001-8837-6536, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, mukhtarkazimoglu@gmail.com, Azerbaycan
- Prof. Dr. Ali DUYMAZ, 0000-0002-2890-2749, Balıkesir Üniversitesi ali_duymaz@hotmail.com, Türkiye
- Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN, 0000-0002-5252-9657, Samsun 19 Mayıs Üniversitesi, bsisman@omu.edu.tr, Türkiye
- Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ, 0000-0002-6682-8455, Nevşehir Üniversitesi, bayramdurbilmez@gmail.com, Türkiye
- Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU, Hacettepe Üniversitesi, ozkul@hacettepe.edu.tr, (Türkiye)
- Prof. Dr. Mehmet EROL, 0000-0001-8513-024X, Gaziantep Üniversitesi, merol@gantep.edu.tr, Türkiye
- Prof. Dr. Cabbar İşankul, 0000-0002-3382-5389, Özbekistan Bilimler akademisi, jabbores@yandex.ru, cabbares@yahoo.com, Özbekistan
- Doç. Dr. Sedat BAHADIR, 0000-0002-1018-016X, Atvin Üniversitesi, drsedatbahadir@hotmail.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Adem BALKAYA, 0000-0002-1309-6406, Kafkas Üniversitesi, adembalkaya81@hotmail.com, Türkiye
- Doç. Dr. Sönmez ABBASLI, 0000-0003-0309-8640, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası, sonmezabbasli@gmail.com, Azerbaycan

- Doç. Dr. Rezan Karakaş, 0000-0001-9138-3825, Siirt Üniversitesi (Türkiye) rezankarakas@hotmail.com, Türkiye
- Doç. Dr. Necdet TOZLU, 0000-0002-0466-1290, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Eğitim Fakültesi, necdettozlu@hotmail.com , ntozlu@erzincan.edu.tr (Türkiye)

İKTİSAT

- Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN, 0000-0002-9997-8898, Giresun Üniversitesi, drbetulkaragoz@gmail.com, Türkiye
- Prof. Dr. Ali Hakan BÜYÜKLÜ, 0000-0002-4174-4358, Yıldız Teknik Üniversitesi, hbuyuklu@yildiz.edu.tr, Türkiye
- Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA, 0000-0003-0260-7538, Kocaeli Üniversitesi, harundemirkaya@hotmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Tofiq ABDÜHASANLI ABDÜLAZİZ OĞLU, Devlet İktisat Üniversitesi, mail (Azerbaycan)
- Prof. Dr. Kerem KARABULUT, 0000-0002-3159-3289, Atatürk Üniversitesi, kerem@atauni.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Sibel CENGİZ, 0000-0002-3582-5454, Ardahan Üniversitesi sibalcengiz@ardahan.edu.tr, (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Ömer BİLEN, 0000-0001-7198-8421, Bursa Teknik Üniversitesi omer.bilen@btu.edu.tr (Türkiye)
- Макаров Михаил Юрьевич, 0000-0002-0130-2030, ЧОУ ВО "Санкт-Петербургский университет технологий управления и экономики", mikemakarov@mail.ru

İLÂHİYAT

- Prof. Dr. Harun GÜNGÖR, 0000-0002-5821-6838, gharun@erciyes.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Mustafa ÜNAL, Erciyes Üniversitesi, munal@erciyes.edu.tr, (Türkiye)
- Prof. Dr. Kenan Has, Erciyes Üniversitesi, (Türkiye)
- Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ, 0000-0003-4179-7645, Marmara Üniversitesi, altas68@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Obayev Nikolay VYACESLAVOVIC, Tuva Devlet Üniversitesi, Rusya Federasyonu

İLETİŞİM – GAZETECİLİK – YAYINCILIK

- Prof. Dr. Şirin DİLLİ, 0000-0003-1589-4740, sirin.dilli@giresun.edu.tr , Giresun Üniversitesi
- Doç. Dr. Gayana Yüksel, 0000-0002-0894-7544, Volodimir Vernadskiy Tavriya Milli Üniversitesi, gayanayuksel@gmail.com
- Dr. Öğretim Görevlisi Merve Yıldırım, 0000-0002-7414-6486, merveyildirim1@hotmail.com, Giresun Üniversitesi

İŞLETME

- Prof. Dr. Erdoğan KAYGIN, 0000-0002-2125-5032, Kars Kafkas Üniversitesi, erdogankaygin@hotmail.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Zafer AYKANAT 0000-0003-3160-933X, Ardahan Üniversitesi zaferaykanat@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Ali Kemal Çelik Ardahan, 0000-0002-2605-6526 Üniversitesi alikemalcelik@ardahan.edu.tr (Türkiye)

- Doç. Dr. Gönül KONAKAY, 0000-0002-4113-8992, Kocaeli Üniversitesi, gkonakay@kocaeli.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Alper TAZEGÜL, 0000-0001-8658-3814, Kars Kafkas Üniversitesi, alpertazegul@gmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Savaş DURMUŞ, 0000-0003-4156-4526, Kars Kafkas Üniversitesi, sdurmus_75@hotmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Ceyda YERDELEN, 0000-0001-9544-9991, Kars Kafkas Üniversitesi, ceydayerdelen@gmail.com (Türkiye)

MÜZİKOLJİ

- Prof. Dr. Bülent KURTIŞOĞLU, 0000-0001-9550-9712, Ardahan Üniversitesi, bulentkurtisoglu@ardahan.edu.tr, Türkiye
- Prof. Dr. Türker EROĞLU, 0000-0002-5943-209X, @ Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Botirbek MATYAKUBOV, 0000-0003-1561-2969, batir.matyakubov@mail.ru (Özbekistan)
- Prof. Dr. Nino MAİSURADZE, Tarih, Din, Etnoloji İnceleme ve Propaganda Merkezi, Etno muzikolog, Gürcistan
- Dr. Öğretim Üyesi Sedat Tamay, 0000-0003-1797-5210, Ardahan Üniversitesi, sedattamay@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Öğr.Gör.Dr. Sonat SEYHAN, 0000-0002-9009-6055, sonatseyhan@gmail.com, Türkiye

PSİKOLOJİ

- Prof. Dr. Enver SARI, 0000-0002-7623-6832, Giresun Üniversitesi, enversari@hotmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Dmitry V. KASHIRSKY, 0000-0002-8251-2653, Federal Science-Clinical Center of Rheumatology and Reabilitology , psymath@mail.ru (Russian Federation, Moscow)
- Prof. Dr. Дубовицкая Татьяна Дмитриевна, 0000-0002-9604-2672, ФГБОУ ВО "Сочинский государственный университет", tatdm@mail.ru, Russian Federation
- Doç. Dr. Jigitbekova Bakıt DASTANKIZI, 0000-0003-3060-7359, Abay Adına Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi (КазНПУ им Абая), bakhytdastan@mail.ru (Kazakistan)
- Dr. Öğretim Üyesi Volkan DURAN, 0000-0003-0692-0265, Iğdır Üniversitesi, volkan.duran@gmail.com , (Türkiye)

PEDAGOJİ

- Doç. Dr. Alptürk AKÇÖLTEKİN, 0000-0001-6694-1346, Üniversitesi, alpturkakcoltekin@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Mehmet TEYFUR, 0000-0001-7573-0241, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, teyfur1965@gmail.com (Türkiye)
- Воронин Сергей Владимирович, 0000-0002-3530-1001, ФГБОУ ВО "Сочинский государственный университет", voronin.sochi@mail.ru, Russian Federation
- Dr. Öğretim Üyesi Rahman ÇAKIR, 0000-0003-1752-3855, rahmancakir@hotmail.com Giresun Üniversitesi (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi, Arif Cem TOPUZ 0000-0002-5110-5334, Ardahan Üniversitesi, arifcemtopuz@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi, Can EKİZ, 0000-0003-0516-1674, Giresun Üniversitesi, bondcan007@hotmail.com, (Türkiye)

- Dr. Öğr. Üyesi, Beytullah DÖNMEZ, 0000-0003-3544-0391, Giresun Üniversitesi, donmez2876@hotmail.com, beytullah@donmezgiresun.edu.tr, Türkiye

SANAT TARİHİ

- Prof. Dr. Fatih BAŞBUĞ, 0000-0001-7600-273X, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, fbasbug@gmail.com, Kırgızistan
- Doç. Dr. Semra ÇEVİK, 0000-0001-5291-243X, Ardahan Üniversitesi, semracevik@ardahan.edu.tr, Türkiye
- Ph.D. Svetlana G. Batyreva, 0000-0003-4268-0705, Kalmyk Scientific Center of the RAS, sargerel@mail.ru (Russian Federation)

SOSYOLOJİ

- Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN, 0000-0002-2751-9924, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ahmettasgin65@gmail.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Gürcan Şevket AVCIOĞLU, 0000-0003-2065-5808, Selçuk Üniversitesi, gsavcioglu@selcuk.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Abdullah MOHAMMADI, 0000-0002-5123-3643, Ardahan Üniversitesi, abdullahmohammadi@ardahan.edu.tr, Türkiye
- Dr. Öğretim Üyesi Arif KALA, 0000-0002-6417-4151, Munzur Üniversitesi, kalaarif@hotmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Hasan BİÇİM, 0000-0002-9013-7806, Iğdır Üniversitesi, hsnbicim@hotmail.com, Türkiye

TARİH - KÜLTÜR

- Prof. Dr. Remzi KILIÇ, 0000-0002-2815-6360, Erciyes Üniversitesi, kilicremzi@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Roin KAVRELISHVILI, 0000-0001-5829-8557, Samtskhe-Javakheti State University, rainkav@gmail.com (Gürcistan)
- Prof. Dr. Kaharamon Rajabov 0000-0002-8098-9861 Özbekistan Bilimler akademisi, Tarih Enstitüsü, kahramon-62@mail.ru (Özbekistan)
- Associate Professor Vasil Mosiashvili, 0000-0002-3975-2723, Samtskhe-Javakheti State University, vasilmosiashvili@gmail.com, (Georgia)
- Prof. Dr. Nikoloz Akhalkatsi, 0000-0001-7814-2103, Samtskhe-Javakheti State University nikoaxal@gmail.com, (Georgia)
- Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU, 0000-0002-6211-8114, Samsun 19 Mayıs Üniversitesi, telliogluibrahim@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Ferhad Turanly, 0000-0003-4637-7121, Faculty of Humanites at the National University, ferhadturany@gmail.com, (Ukraine)
- Prof. Dr. Hasan BAHAR, 0000-0002-3456-9188, Selçuk Üniversitesi, hbarhar@selcuk.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Ahmet ATALAY, 0000-0002-5293-0942, Artvin Çoruh Üniversitesi ahmetatalay@artvin.edu.tr. (Türkiye)
- Doç. Dr. Levent KÜÇÜK, 0000-0001-8819-7933 Ardahan Üniversitesi, leventkucuk@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Elena POLYAKOVA, 0000-0002-8754-4056, Altai State Institute of Culture, elena2873@mail.ru (Russian Federation)
- Doç. Dr. Irina KUPRIYANOVA, 0000-0002-7686-242X, Altai State Institute of Culture, Barnaul, irinak-63@mail.ru (Russian Federation)

- Doç. Dr. Nurhan AYDIN, 0000-0001-5192-6346, Kars Kafkas Üniversitesi, z.nurhanaydin@hotmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Mehmet KILDIROĞLU, 0000-0002-7467-939X, Ardahan Üniversitesi mkildiroglu@kastamonu.edu.tr, (Türkiye)
- Dr. Fatma Rezzan ÜNALP, 0000-0003-1728-046X, Ufuk Üniversitesi, rezzanunalp@gmail.com , rezzan.unalp@ufuk.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Mübariz Ağalarlı, 0000-0002-0697-6130, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, Mubariz.aqalar@gmail.com (Azerbaycan)
- Проф. Др. Макаров Юрий Николаевич, 0000-0002-5589-4449, ФГБОУ ВО "Сочинский государственны университет" , yurymakarov61@yandex.ru

TURİZM

- Doç. Dr. Özlem ALTINÖZ, 0000-0001-6593-8364 Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ozlem.surucu@hbv.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Rahman TEMİZKAN, 0000-0002-9750-1543 eskişehir osman gazi üniversitesi (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Hürriyet ÇİMEN, 0000-0001-6107-2444, Ardahan Üniversitesi, hurriyetcimen@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Gonca KILIÇ, 0000-0002-8221-4808, Afyon Kocatepe Üniversitesi, kilicgonca@aku.edu.tr (Türkiye)

ULUSLARARASI İLİŞKİLER

- Prof. Dr. Kadir GÜLKAYRAN, 0000-0003-3801-7989, Yakın Doğu Üniversitesi, ghadir.golkarian@neu.edu.tr (KKTC)
- Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN, 0000-0002-8854-1527, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, taskiranc@yahoo.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA, 0000-0002-4164-8028, Giresun Üniversitesi, yalcinsarikaya@giresun.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Çağatay BENHÜR, 0000-0002-0962-9038, Selçuk Üniversitesi, cbenhur@selcuk.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Murat Önsoy, 0000-0002-8990-1547, Hacettepe Üniversitesi, muratonsoy@hacettepe.edu.tr, (Türkiye)
- Doç. Dr. Elnur Hasan MİKAİL, 0000-0001-9574-4704, Kars Kafkas Üniversitesi, emikail@turansam.org, (Türkiye)
- Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK, 0000-0001-9859-182X, Kars Kafkas Üniversitesi, atilcemcicek@yahoo.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Murat ÖNSOY, 0000-0002-8990-1547, Hacettepe Üniversitesi (Uluslararası İlişkiler) muratonsoy@hacettepe.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Abbas KARAAĞAÇLI, 0000-0002-4476-6572, Giresun Üniversitesi, kara_agacli@yahoo.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Kutay ÜSTÜN, 0000-0003-2572-2264, Ardahan Üniversitesi, kutayustun@ardahan.edu.tr (Türkiye)

TEMSİLCİLİKLER / REPRESENTATIONS / ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА

YURT İÇİ / ВНУТРИ СТРАНЫ / DOMESTIC

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT – ANTALYA * Dr. Öğretim Üyesi Bilşen İNCE ERDOĞAN – AYDIN * Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU – BALIKESİR * Dr. Öğretim Üyesi Ali ATALAY – BOLU * Halis TEKİN – BURDUR * Dr. Öğretim Üyesi Rahman ÇAKIR – GİRESUN * Dr. Öğretim Üyesi Fatma Sibel BAYRAKTAR – EDİRNE * Prof. Dr. Davut KILIÇ – ELAZIĞ * Dr. Öğretim Üyesi Hilal OYTUN ARSLAN – İSTANBUL * Prof. Dr. Özkan ÖZTEKTEN – İZMİR * Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ – KAYSERİ / NİĞDE * Prof. Dr. Cengiz GÖKŞEN – MERSİN * Osman KABADAYI – KIRŞEHİR * Dr. Erkan KALIPÇI - KONYA-NEVŞEHİR * Dr. Öğretim Üyesi Adnan Menderes KAYA – MALATYA * Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Ethem ÖZKAN – NEVŞEHİR * Prof. Dr. Hikmet KORAŞ – NİĞDE * Prof. Dr. Ergin AYAN – ORDU * Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN – SAMSUN * Dr. Öğretim Üyesi Doğan KAYA – SİVAS * Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ – TRABZON * Doç. Dr. Rezzan KARAKAŞ – SİİRT / DİYARBAKIR * Dr. Öğretim Üyesi Turgay KABAK – BAYBURT / GÜMÜŞHANE * Dr. Ramazan ERGÖZ – SİİRT / BİTLİS * Prof. Dr. Mehmet EROL – GAZİANTEP * Doç. Dr. Mehmet TEYFUR - AĞRI

YURT DIŞI / ЗА РУБЕЖОМ / ABROAD

Mehmet Akif KORKMAZ – ALMANYA ▪ Jale İSMAİLOV – AZERBAYCAN ▪ İlya İVANOV – ÇUVAŞİSTAN ▪ Serpil KUP – FRANSA ▪ Maria CİKİA – GÜRCİSTAN ▪ Prof. Dr. Tacide HAFİZ – KOSOVA ▪ Prof. Dr. Hamdi HASAN – MAKEDONYA ▪ Lübov ÇİMPOYEŞ – MOLDOVA ▪ Eden MAMUT – ROMANYA ▪ Doç. Dr. Miryana MARİNKOVIÇ – SİRBİSTAN ▪ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA - RUSYA FEDERASYONU ▪ Hakan KARAKOÇ - RUSYA FEDERASYONU – YAKUTİSTAN ▪ Doç. Dr. Nadya TIDİGOVA – ALTAY ▪ Murat TOYLU - TATARİSTAN M.C. ▪ Doç. Dr. İrina KAYAN - POKROVSKAYA – UKRAYNA ▪ Prof. Dr. İngeborg BALDAUF – ALMANYA ▪ Dr. Öğretim üyesi Taylan ABİÇ - KKTC ▪ Dr. Öğretim üyesi Nina PETROVIÇE - MOLDOVA ▪ Prof. Dr. Tursun GABİTOV – KAZAKİSTAN ▪ Prof. Dr. Kadir GOLKAYRAN – İRAN ▪ Doç. Dr. Ergali ESBOSUNOV – KAZAKİSTAN ▪ Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU – NAHÇIVAN ▪ Dr. Kızıl Maadır SİMÇİT, RUSYA FEDERASYONU – TUVA. ▪ Ertuğrul KULAÇ - RUSYA FEDERASYONU – BURYATİA ▪ İrina JERNOSENKO – RUSYA FEDERASYONU – ALTAY KRAY. Prof. Dr. Ruslan KADİROV, (RUSYA FEDERASYONU - DAĞİSTAN CUMHURİYETİ,) ▪ Doktorant Nursaule AKHATOVA (KAZAKİSTAN) ▪ Prof. Dr. Gous KHAN, (HİNDİSTAN) ▪ Doç. Dr. Sönmez ABBASLI (AZERBAYCAN) ▪ Prof. Dr. Jabbor ESHONKUL (ÖZBEKİSTAN)

İÇİNDEKİLER / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

HISTORICAL AND MODERN TOPONYMY: THE EXAMPLE OF QIQINETI VILLAGE

ИСТОРИЧЕСКАЯ И СОВРЕМЕННАЯ ТОПОНИМИКА НА ПРИМЕРЕ ОДНОЙ ДЕРЕВНИ

TARİHİ VE MODERN YER ADLARI: QIQINETİ KÖYÜ ÖRNEĞİ

Merab BERİDZE.....1

THE PROCESS OF FORMATION OF THE LINGUISTIC SITUATION IN JAVAKHETI AND THE INFLUENCING FACTORS

САВАКХЕТİDE DİL DURUMUNUN OLUŞUMU SÜRECİ VE ONU ETKİLEYEN FAKTÖRLER

ПРОЦЕСС ФОРМИРОВАНИЯ ЯЗЫКОВОЙ СИТУАЦИИ В ДЖАВАХЕТИ И ФАКТОРЫ ВЛИЯЮЩИЕ НА НЕЕ

Maka BERİDZE.....16

KÜLTÜREL BELLEK MEKÂNI VE MİLLİ KİMLİK YARATMADA PINARBAŞI AĞITLARININ İŞLEVİ

CULTURAL MEMORY SPACE AND FUNCTION OF PINARBAŞI LAMENTATION IN NATIONAL IDENTITY CREATION

МЕСТО КУЛЬТУРНОЙ ПАМЯТИ И ФУНКЦИЯ ПЛАЧА ПИНАРБАШИ В СОЗДАНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Ramazan ERGÖZ - Oğuz DOĞAN.....29

HARBETSUVAN TERESİ 2018 YILI KAZI ÇALIŞMASI

EXCAVATION STUDY OF HARBETSUVAN TERESİ IN 2018

ХАРБЕТСУВАНСКИЙ ХОЛМ - АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ

РАСКОПКИ 2018 ГОДА

Bahattin ÇELİK - Hatice TOSYAGÜLÜ ÇELİK.....44

DÎVÂNU LUĞÂT'İT-TÜRK'TE ARAÇ-GEREÇLERLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ GÖRÜNÜMLERİ

MENTIONING OF VOCABULARY ABOUT TOOLS AND EQUIPMENTS IN DÎVÂNU LUĞÂT'İT-TÜRK AND THEIR EXISTENCE IN TURKEY TURKISH

ФРАЗЫ СВЯЗАННЫЕ С ОБОРУДОВАНИЕМ В ДИВАН ЛУГАТ АТ-ТЮРК И ФОРМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НА ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКЕ В ТУРЦИИ

Tülin Ayşe KOÇ.....59

FUNCTION OF NATIONAL COSMONYMS IN ABAY KUNANBAYEV'S APHORISMS

ABAY KUNANBAYEV'İN VECİZELERİNDE MİLLİ KOZMONİMLERİN İŞLEVLERİ

ФУНКЦИЯ НАРОДНЫХ КОСМОНИМОВ В АФОРИЗМАХ АБАЯ КУНАНБАЕВА

Mereke АТАБАЕВА - Marita SNABEKOVA - Mengul KANABEKOVA.....73

SANATIN ÖLÜMÜ ÜZERİNE: YANLIŞ CENAZEYE AĞIT

ON THE DEATH OF ART: AN ELEGY ON THE WRONG CORPSE

ПО ПОВОДУ КОНЧИНЫ ИСКУССТВА: ЭЛЕГИЯ ОБ ИРЕАЛЬНОМ ТРУПЕ

Doğan AKBULUT.....91

SİNOPE MİMARİ BEZEMELERİ: Kymation, Anthemion, Yaprak ve İnci-Boncuklar
ARCHITECTURAL DECORATIONS FROM SİNOPE: Kymation, Anthemion, Leaf and
Bead-and-Reels

АРХИТЕКТУРНЫЕ МАТЕРИАЛЫ ИЗ СИНОПЕ: Кимотоны, Антемоны, Листя и
Бижутерия

Nazlı YILDIRIM.....108

KAZAK TÜRKLERİNDE SÜNNET TÖRENİ

CIRCUMCISION CEREMONY IN KAZAKH TURKS

ЦЕРЕМОНИЯ ОБРЕЗАНИЯ У КАЗАХСКИХ ТУРКОВ

Gülzana NAUANOVA.....139

**CATHERINE MORLAND'S CHARACTER DEVELOPMENT IN JANE AUSTEN'S
NORTHANGER ABBEY**

JANE AUSTEN'İN *NORTHANGER ABBEY* ROMANINDA CATHERINE MORLAND'İN
KİŞİLİK GELİŞİMİ

РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ КЭТРИНА МОРЛАНД В РОМАНЕ ДЖЕЙНА ОСТИНА
„НОРТАНГЕРСКОЕ АББАТСТВО”

Mediha AŞKAROĞLU.....146

**ŞANLIURFA TEK TEK DAĞLARI NEOLİTİK DÖNEM FAUNA VE FLORASINA
GENEL BİR BAKIŞ**

ŞANLIURFA TEK TEK MOUNTAINS NEOLITHIC PERIOD AN OVERVIEW OF
FAUNA AND FLORA

ШАНЛЫУРФА, ГОРЫ ТЕК ТЕК В НЕОЛИТИЧЕСКИЙ ПЕРИОД ОБЗОР ФАУНЫ
И ФЛОРЫ

Hatice TOSYAGÜLÜ ÇELİK - Bahattin ÇELİK.....159

**KAZAK ULUSAL(GELENEK VE GÖRENEK) MASALLARINDA ULUSUN
ÖZBİLİNÇ İMGESİ OLARAK “HAN” KAVRAMI**

CONCEPT «KHAN» IN KAZAKH LIFE AND TRADITIONAL FAIRY TALES AS A
VIEW OF KAZAKH MENTALITY

КОНЦЕПТ «ХАН» В КАЗАХСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗКАХ КАК ОСОБЕННОСТЬ
МЕНТАЛЬНОСТИ ЭТНОСА

Katira BALABEKOVA - Camila OTARBEKOVA.....169

**TÜRKİYE'DEKİ SOMALİLİ GENÇLERİN GÖZÜNDEN KADIN GENİTAL
MUTİLASYONU BİR İNSAN HAKLARI İHLALİ MİDİR?**

FROM THE POINT OF VIEW OF SOMALIS YOUTH IN TURKEY: IS FEMALE
GENITAL CIRCUMCISION A VIOLATION OF HUMAN RIGHTS?

ЯВЛЯЕТСЯ ЛИ НАРУШЕНИЕМ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ПРАВ ГЕНИТАЛЬНАЯ
МУТИЛЯЦИЯ НА ЖЕНСКИХ ПОЛОВЫХ ОРГАНАХ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ
МОЛОДЫХ СОМАЛИЙЦЕВ ПРОЖИВАЮЩИХ В ТУРЦИИ?

Betül AKALIN.....183

YAZAR VE EDEBİYATIN İŞLEVİ VE İDEOLOJİK/TOPLUMSAL ROLÜ ÜZERİNE KURAMSAL BİR TARTIŞMA A THEORETICAL DISCUSSION ON THE IDEOLOGIC/COMMUNAL ROLE AND FUNCTIONS OF LITERATURE AND AUTHOR ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБСУЖДЕНИЕ ФУНКЦИИ АВТОРА И ЛИТЕРАТУРЫ ПО ПОВОДУ ИХ ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ/СОЦИАЛЬНОЙ РОЛИ Vedi AŞKAROĞLU.....	198
ARDAHAN İLİ 2017 YILI ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI FIELD SURVEYS IN ARDAHAN IN 2017 АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОВЕРХНОСТИ АРДАХАНСКОЙ ПРОВИНЦИИ В 2017 ГОДУ Sami PATACI - Özlem ORAL PATACI	222
REALİZM TEORİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞME EVRELERİ THE RISE OF REALISM THEORY AND ITS DEVELOPMENT STAGES ВОЗНИКНОВЕНИЕ ТЕОРИИ РЕАЛИЗМА И ЭТАПЫ ЕГО РАЗВИТИЯ Dursun Murat DÜZGÜN.....	256
SERBEST RİTİMLİ EZGİLERE YÖNELİK DİKTE ÇALIŞMALARINDA FİNALE MUSİC YAZILIMININ KULLANIMI THE USE OF FINALE MUSIC SOFTWARE IN DICTATE STUDIES FOR FREE RHYTHM ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДЛЯ ФИНАЛЬНОЙ МУЗЫКИ ПРИ ДИКТОВКЕ СВОБОДНОГО РИТМА Aytunç AYDIN.....	277
TİCARET YOĞUNLUĞUNUN ANALİZİ: TÜRKİYE VE TÜRK CUMHURİYETLERİ ÖRNEĞİ ANALYSIS OF TRADE INTENSITY: THE CASE OF TURKEY AND TURKIC REPUBLICS АНАЛИЗ ИНТЕНСИВНОСТИ ТОРГОВЛИ: ТУРЦИЯ И ТЮРКСКИЕ РЕСПУБЛИКИ Mehmet Ali DEMİR.....	291
TÜRKİYE’DE HAZİNE BORÇLANMA LİMİTİ TREASURY DEBT LIMIT IN TURKEY ПРЕДЕЛ ЗАДОЛЖЕННОСТИ КАЗНАЧЕЙСТВА В ТУРЦИИ Ahmet KADIKÖYLÜ - Özay ÖZPENÇE	309
STEFAN ZWEİG’İN ÖYKÜLERİNDE KADIN İMGESİ: CİNSELLİĞE VE ÖTEKİLİĞE HAPSOL(UN)MUŞ BEDENLER FEMALE IMAGE IN STEFAN ZWEIG’S SHORT STORIES: BODIES IMPRISONED INTO SEXUALITY AND OTHERNESS ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ В РАССКАЗАХ СТЕФАНА ЦВЕЙГА: ПЛЕННЫЕ ТЕЛА ПОЛОВЫХ ОТНОШЕНИЙ И ИНАКОВОСТИ Cihan TUNCER.....	327

A SEMIOTIC ANALYSIS ON PUBLIC SPOT ADVERTISEMENTS PREPARED FOR PREVENTION OF DISCRIMINATION IN EMPLOYMENT PROCESS

İSTİHDAMDA YAŞANAN AYRIMCILIKLARIN ÖNLENMESİNE YÖNELİK HAZIRLANAN KAMU SPOTU REKLAMLARI ÜZERİNE GÖSTERGEBİLİMSEL İNCELEME

ИНДИКАЦИОННЫЙ ОБЗОР ОБЪЯВЛЕНИЙ ПРЕДУПРЕЖДАЮЩИЕ ПО ПОВОДУ ДИСКРИМИНАЦИИ В ОБЛАСТИ ТРУДОУСТРОЙСТВА

Ebru Gülbuğ EROL.....342

EDUCATIONAL PROGRAMS PERFORMANCE RANKING BY USE OF TOPSIS METHOD

РАНЖИРОВАНИЕ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ С ПОМОЩЬЮ МЕТОДА TOPSIS

TOPSIS YÖNTEMİ KULLANARAK EĞİTİM PROGRAM UYGULAMASININ SIRALAMASI

Bidzina MIDODASHVILI - Levan MIDODASHVILI - Pavle MIDODASHVILI.....366

THE FIRST INTEGRATION ATTEMPT OF THE DEMOCRATIC REPUBLIC OF GEORGIA WITH THE WESTERN EUROPE AND THE UNITED STATES OF AMERICA (IN THE 20s OF THE 20 CENTURY)

1920 YILLARINDA GÜRCİTSAN DEMOKRATİK CUMHURİYETİ TARAFINDAN VATI AVRUPA VE AMERİKA'YLA ENTEGRESYON İÇİN ATILAN İLK ADIMLAR

ПЕРВЫЕ ПОПЫТКИ ИНТЕГРАЦИИ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ГРУЗИЯ С ЗАПАДНОЙ ЕВРОПОЙ И АМЕРИКОЙ В 20-ЫЕ ГОДЫ XX ВЕКА

Manana MİCHİTASHVİLİ.....375

HÜZÜN TURİZMİNİN TERCİH EDİLMESİNDE TEMEL MOTİVASYONLARIN KAVRAMSAL İNCELENMESİ

CONCEPTUAL STUDY ON BASIC MOTIVATIONS IN PREFERRING DARKTOURISM

КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ ИССЛЕДОВАНИЕ ОСНОВНЫХ МОТИВАЦИЙ В ПРЕДПОЧТЕНИИ МРАЧНОГО ТУРИЗМА

Hürriyet

ÇİMEN.....386

MALİ MÜŞAVİRLERİN MOTİVASYONUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ: MUĞLA ÖRNEĞİ

DETERMINATION OF THE FACTORS INFLUENCING MOTIVATION OF FINANCIAL ADVISORS: MUĞLA PROVINCE CASE

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА МОТИВАЦИЮ ФИНАНСОВЫХ КОНСУЛЬТАНТОВ: НА ПРИМЕРЕ МУГЛА

Bahar SUVACI - Serap SEYİRDİCİ.....394

TÜRK MÜZİĞİ MAKAM TEORİSİ'NDE “EV, HÂNE” KAVRAMININ ESÂSİ: YEGÂH, DÜĞÂH, SEGÂH EVLERİ	
THE BASIS OF “EV, HÂNE (MUSICAL PITCH) ” CONCEPT IN THE MAQAM THEORY OF TURKISH MUSIC: YEGÂH, DÜĞÂH, SEGÂH EV’S	
ОСНОВЫ ВАЖНЕЙШЕЙ КОНЦЕПЦИИ ТУРКЦКОЙ МУЗИКИ “ДОМ, ЖИЛИШЕ”:	
ЙЕГАХ, ДЮГАХ, СЕГАХ	
Şamil İSMAYILOV.....	423
TİFLİS’TE ÖMERİYYE MEDRESESİ (1849–1919)	
MADRASA OMARIYE IN TBILISI (1849–1919)	
МЕДРЕСЕ ОМАРИЙЕ В ТБИЛИСИ (1849–1919)	
Gülnara GOCA MEMMEDLİ.....	438
KİTLE İLETİŞİMDE GÜNDEM BELİRLEME KURAMI: ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ VE AN NAJAH NATIONAL ÜNİVERSİTESİ	
AGENDA SETTING THEORY IN MASS COMMUNICATION: ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY AND AN NAJAH NATIONAL UNIVERSITY	
ТЕОРИЯ УСТАНОВКИ ПОВЕСТКИ ДНЯ В МАССОВОЙ КОММУНИКАЦИИ: АНКАРИНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ ХАДЖИ БАЙРАМ ВЕЛИ И НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ AN NAJAH	
Çetin Murat HAZAR - Suha SBOUH.....	451
İLKOKUL DÖRDÜNCÜ SINIF ÖĞRENCİLERİNİN BİLMECELERE İLİŞKİN FARKINDALIKLARI	
AWARENESS OF PRIMARY SCHOOL FOURTH GRADE STUDENTS ABOUT RIDDLES	
СТЕПЕНЬ ОСВЕДОМЛЁННОСТИ ЧЕТЫРЕКЛАСНИКОВ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ О ЗАГАДКАХ	
Metin BOZKURT.....	482

SÖZ BAŞI

Saygı değer okuyucular,

12. yılımızda 47 sayımızla huzurlarınıza çıkıyoruz. Her türlü eleştiriye açık olduğumuzu, görüş ve önerilerinizi dergimizin e-posta adresine iletmenizi rica ederiz.

COVID 19 Salgını için bütün insanlığa geçmiş olsun dilekelerimizi sunuyoruz.

Posta adresimize gelen makalelerin kabul edilmediğini daha önce ilan etmiş, sayfamıza da koymuştuk. Makalelerinizi lütfen sistem üzerinden gönderiniz. DergiPark projesi kapsamında yüklenen makaleler editörlerimiz tarafından uygunluğu kontrol edildikten sonra hakemlere gönderilerek değerlendirmeye alınmaktadır.

Yayın kurallarımıza dergimizin internet sayfasından ulaşabilirsiniz. Yayın kurallarına uymayan hiçbir makale yayınlanmayacaktır. Ön incelemeden sonra size kabul edildiğine dair bir yazı geldiğinde, makalenizin hakem sürecine girdiğini ve bu işlemin de en geç bir ay içinde sonlanacağını bilmelisiniz. Hakem sürecinden geçen her makale sıraya konularak yayınlanacaktır.

Dergimiz doçentlik başvuru kriterlerine uygundur.

Bizler, hiçbir yerden maddi destek almadan bugünlere geldik. Yazarlarımızın yapmış oldukları katkı için teşekkür ederiz.

Siz değerli okurlarımız dergimizin yayınlanmış sayılarına, arşivlerimizdeki makalelerine www.dergikaradeniz.com internet adreslerinden erişebilirsiniz.

Akademik yükselme sağlayanlara başarılarının devamı, aramızdan ayrılan bilim insanlarına Tanrıdan rahmet diliyoruz.

Çalışmalarınızda kolaylık ve başarılar dilerim.

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Editör

PRESENTATION

Dear Readers;

We are in your presence with the 47th issue in our 12th year. Please do not hesitate to share with us your comments through the e-mail address of the journal.

We hope all the world can get well soon from the COVID 19 epidemic.

We announced previously that articles sent to us through e-mail will not be considered for publication. Please send your articles through the system present in ULAKBİM-Dergipark. The articles are examined technically by our editors and those considered suitable are sent to the referees for blind review.

You can attain the writing format and requirements through the website. Articles not complying with the format and rules will certainly be turned down. Following the preview, it must be known that your article is through the evaluation process, which will be finalised in one month at most. Articles accepted by the referees will be published in turn.

Our journal meets the requirements for application for associate professor degree.

So far, we have received no financial support and met all the expenses personally. We thank all those who have made scientific contributions.

You can attain the published issues of our journal and the articles in the archives through www.dergikaradeniz.com

We congratulate the academicians who have attained new titles and pay tribute to those who have passed away.

We wish you a bright period of success.

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Editor

ПРЕДИСЛОВИЕ

Уважаемые читатели,

Вышел 47-й номер нашего журнала в истории его 12 летнего существования. Мы открыты для критики и просим вас прислать свои комментарии и предложения на адрес электронной почты нашего журнала.

Желаем всему человечеству здоровья в связи с пандемией COVID 19.

В предыдущих номерах мы оповещали вас о том, что доклады, высланные по электронной почте не будут приниматься. Пожалуйста, пришлите доклады пользуясь системой по докладам. Оформление докладов, высланных в рамках проекта Dergipark, проверяются нашей редколлегией. Затем они они посылаются рецензентам.

Требования к оформлению статей проставлены на нашей элекронной веб-странице. Статьи, не соответствующие требованиям не будут опубликованы. После предварительного контроля статей Вы будете уведомлены о принятии статьи. Рецензирование и другие формальности занимают срок в течении одного месяца. Статья, получившая положительную рецензию, будет опубликована с соблюдением очерёдности.

Наш журнал соответствует к критериям научно-педагогического звания – доцент.

Журнал не разу не получал финансовой поддержки. Редколлегия благодарит всех авторов за вклад в выходе в свет журнала.

Доступ к архиву нашего журнала производится через электронный адрес www.dergikaradeniz.com

Учёным желаем высоких научных достижений и чтим память коллегам, покинувших нас. Желаю вам успехов в вашей научной работе.

С уважением,

Профессор Эрдоган Алтынкайнак
Редактор

HISTORICAL AND MODERN TOPONYMY: THE EXAMPLE OF QIQINETI VILLAGE

ИСТОРИЧЕСКАЯ И СОВРЕМЕННАЯ ТОПОНИМИКА НА ПРИМЕРЕ ОДНОЙ ДЕРЕВНИ

TARİHİ VE MODERN YER ADLARI: QIQİNETİ KÖYÜ ÖRNEĞİ

Merab BERİDZE*

ABSTRACT

The toponymy of the village Qiqineti is discussed in this article. The village is situated in Adigheni municipality of Samtskhe-Javakheti region, South Georgia. This part of the country is one of the oldest regions of Georgia – Meskheta, which is distinguished by its oldest toponymy. The names of villages such as Chobareti, Muskhi, Tskordza, Toba and others are as old as about two thousand years. In most of Meskheta villages, the population dwells here continuously so their toponym gives a clear clue of their remote history and traditionality. But there are still many villages, whose population migrated and new population took their places due to hard times in history. This caused cessation of the natural development processes and a new stream of toponymy, based on unnatural but forced administrative processes, appeared. The village Qiqineti belongs to such kind of villages and its microtoponymy is very interesting and exemplary for us today.

In this work, macrotoponymy is analysed by means of historical-comparative method. The toponyms acknowledged in the sources, in some cases, have been altered so far and it is, therefore, difficult to determine their real linguistic roots. As for the toponyms evidenced in the 20th century, they are derived mainly from the interviewees through direct and in-depth interviewing. Besides direct interviews to gather relevant data, we used the material gathered by the MA and PhD students in the related departments of Samtskhe-Javakheti State University.

When discussing the literature sources we gave preference to Georgian sources and also Osmal (Ottoman Empire) period sources, which are published in Georgian.

The material gathered from the interviewees and historical sources permits to conduct structural and semantic analysis, identify the forms produced through the mixture of the dialects which also reveal the new linguistic-dialectological situation characteristic for the village Qiqineti.

Studying the toponymy of only one village enables us to carry out our research in detail, find out new linguistic layers, general characteristic features of the Georgian dialects and the special cases found out in the village.

Historical And Modern Toponymy: The Example Of Qiqineti Village

The results of the research showed out that the main cause of disappearing the microtoponyms is the forced displacement of the population through administrative interference. The existence of oronymy as the basic orienting point for distribution of the lands and territories is also the result of the administrative interference.

Keywords: *Samtskhe-Javakheti, Toponym, Mohamedian (Muslim) Meskh, Naming, New Toponyms, XXth Century, Linguistic Situation, Meskhetian Dialect*

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается топонимика села Кикинети. Деревня расположена на юге Грузии в Адигенском районе Самцхе-Джавахетского края. Этот край страны – Месхети, является одной из самых древних частей Грузии, которая также отличается своей древней топонимией. Названия таких деревень, как Чобарети, Мусхи, Цкордза, Тоба и другие, датируются более чем двух тысяч лет. В большинстве сёл Месхети население живёт непрерывно, поэтому их топонимика представлена своей древностью и традициями. Но во многих деревнях, благодаря историческим баталиям, население мигрировало и оседали новые жители, что привело к прекращению естественных процессов развития топонимики и на основе искусственных административных вмешательств появлению нового потока топонимов. Село Кикинети принадлежит к ряду этих деревень. В связи с этим, изучение его микротопонимии актуально и по сегодняшний день.

В статье, макротопонимия анализируется историко-сравнительным методом. В некоторых случаях топонимы в источниках были изменены и в таком виде дошли до нас, что затрудняет определение его реальной языковой принадлежности. Топонимы, выявленные в 20-м столетий, были получены, в основном, от информаторов методом обычных и углубленных интервью. Помимо информаторов, при сборе данных мы использовали материалы бакалавров и магистрантов Самцхе-Джавахетского государственного университета.

При рассмотрении источников, помимо грузинского, преимущественно пользовались османскими источниками, которые были опубликованы на грузинском языке.

Материал, извлеченный из информаторов и исторических источников, позволяет нам проводить структурный и семантический анализ ряд форм, образованных через топонимов путем слияния диалектов, которые также указывают на вновь созданную лингво-диалектическую ситуацию, характерную для села.

Изучение топонимики одной деревни позволяет нам детализировать исследование, выделить новые слои, общие признаки, характерные для грузинской топонимики и частные случаи, выявленные в деревне.

Результаты исследования показали, что основной причиной исчезновения микротопонимии является вынужденное перемещение населения посредством административного вмешательства. Также, результатом административного вмешательства является фактор оронимов, как неизменного и главного ориентира в перераспределении земель и территорий.

Ключевые слова: *Самцхе-Джавахети, топоним, мусульманин месхетинец, название, новые топонимы, 20-й век, языковая ситуация, месхетинский диалект.*

ÖZ

Makalede Kikineti köyüne ait yer adlarının tetkiki yapılmıştır. Köy, Gürcistan'ın güneyinde, Samtshe-Cavakheti bölgesi Adigeni ilçesindedir. Ülkenin bu bölgesi Meskheti eski yer adlarıyla da ünlü, Gürcistan'ın en eski bölgelerinden biridir. Çobareti, Muskhi, Tskordza, Toba ve diğer köylerin isimleri iki bin yıldan daha eskidir. Meskheti'nin bazı

köylerinde yerleşik halk mevcudiyetini muhafaza ettiği için yer adları kendi eskiliğini korumuş ve geleneklerini yansıtmıştır. Ancak, birçok köyde tarihi gelişmeler yüzünden nüfus göç etmiş ve buralara yeni sakinler yerleşmiştir. Bu durum, toponimlerin doğal gelişim sürecinin durmasına ve idari müdahaleler nedeniyle yeni toponimlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kikineti köyü de bu köylerden birisidir. Bu bağlamda, günümüzde var olan mikrotoponimlerin incelenmesi önem arz etmektedir.

Makalede, makrotoponimler tarihsel ve karşılaştırmalı yöntemle dayanarak analiz edilmiştir. Bazı durumlarda, kaynaklardaki toponimler değişmiş ve yeni şekilleri ile bize ulaşmıştır. Bu hal ise yer adlarının hangi dille bağlantısının olduğunu belirlemeyi zorlaştırmaktadır. 20. yüzyılda tespit edilen yer adları çoğunlukla görüşme yapılan kaynak kişilerden derin görüşme yöntemi ile elde edilmiştir. Bilgi kaynaklarına ek olarak, verileri toplarken, Samtshe-Cavakheti Devlet Üniversitesi lisans ve yüksek lisans öğrencilerinin malzemeleri de kullanılmıştır. Gürcüce dışındaki kaynakları tararken ağırlıklı olarak Gürcüce yayınlanan Osmanlı kaynaklarını da kullandık.

Bilgi kaynaklarından ve tarihsel kaynaklardan elde edilen materyaller, ağızları karıştırarak toponimlerden oluşan bir dizi formun yapısal ve semantik analizini sağladı ve bu durum köyün yeni oluşturulan linguo-diyalektik durumunun özelliğini de ortaya serdi.

Bir köyün toponimlerinin incelemenin detaylandırması, yeni katmanların belirlenmesi Gürcü toponimlerine has olan özelliklerin ve köyde tespit edilen özel durumların incelemesini sağladı.

Çalışmanın sonuçları, mikrotoponimlerin ortadan kaybolmasının temel nedeni olarak nüfusun idari müdahale yoluyla zorla yer değiştirmiş olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, idari müdahalenin sonucunda arazilerin ve yerlerin yeniden dağıtımında değişmez ve ana referans noktası olarak oronimlerin ne kadar önemli olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Samtshe-Cavakheti, Yer Adları, Müslüman Meskh, İsimlendirme, Yeni Yer Adları, 20. Yüzyıl, Dil Durumu, Meskheti Bölgesi Lehçesi*

Introduction

The global study of toponyms (of a country, region, municipality) set forward the necessity of researching the toponymy of every village, as detailed elaboration of issues specifies the role of microtoponymy of the existing oronyms when determining the age of toponyms from the historical toponymy, and on this basis, analyzing the historical toponymy, linguistic affiliation and social environment becomes easier to carry out. All the above said makes it necessary to research the local toponyms of concrete villages. We founded the series of publications on the mentioned subject, under the title "Toponymy of one village." Three books of this series have already been published. Each of them suggests the readers hundreds of toponyms. Those villages are traditional villages; the inhabitants live there uninterruptedly, without outside interference. So, there is great number of micro-toponyms in the villages.

The opinion of the local population about the mentioned series is important. They consider that it becomes easier for them to accept and understand the toponyms of their homeland. Today it is very important not only to gather onomastic material but to make the gathered data available for society. After the 1990s, the social and economic relations in society failed all over Georgia, which was the part of the former society of the communist era with its economy (the collective farms at villages) and this fact caused migration of the population from

Historical And Modern Toponymy: The Example Of Qiqineti Village

the villages. In those years, many traditions and traditional behaviors were lost like the toponyms of the villages. They were forgotten. The Georgian population was forced to lose ties with their native places by the new conditions of life. Toponymy lost its main function – as a kind of address, pointing the place. In addition, to publish the toponyms of every single village separately really has a serious scientific importance. Publishing the material in such a manner shows the characteristics of every village. Among those features, remote dialect or language layers can rarely be seen; that phenomenon is not met either in literary language or in Meskhetian dialects. The processes of assimilation and dissimilation of the vowels in Meskhetian dialect are commonly known. The nouns with the vowel-systems show clear examples: **qva** [a stone] (sing.) → **qveebi** (pl.) → **qviebi** (pl.); (stone-stones); **klde** [rock mountain] (sing.) → **kldeebi** (pl.) → **kl diebi** (pl.). This process is so much specific for the dialect that we can even mark out Meskhetian dialect from others by this characteristic feature. It should be noted that nowadays the process itself cannot be evidenced. The nouns ending with vowel –a do not show the middle forms (assimilation). The form **qveebi**, for example, cannot be evidenced in the dialect any more. For this reason, we can conclude that this level of toponym has either never existed (i.e. it could be characteristic for western Georgian dialect only) or it should be evaluated as a full stem. The toponymy of the village Vale allows thinking that it is quite possible that the given dialect itself passed all the showed three levels. The toponym **chomaebi** is a good example for this. One more toponym with a full vowel stem is **gdzelaebi**. The origin stem is **grdzela** → **gdzela** –“long”. The characteristic speech of the village Vale also reveals the forms which are at the first sight unusual for Samtskhe-Javakheti dialect. For the dialect language it would be a norm to say **ჭომიები** [**chomiebi**] and **გძელიები** [**gdzeliebi**].

Losing the mark of the genitive case is a normal fact in Meskhetian dialect and consequently, the the forms of toponyms evidenced in the village Chobareti, such as **zedagubichala** and **zedagubihchala** show another picture. The same is with **shorahgzihpiri** to be observed in the same village. Such model of the phoenetic process is found only in Chobareti village.

The Jerusalem toponymy is quite frequent in Georgia (K. Kekelidze, Z. Kiknadze). Meskheta region does not show an exception. Here we meet such toponyms as Bethlehem [**betlemi**] but the toponym **Golgoti** represents the picture of special interest from this viewpoint. It is the name of the hill which is situated in Erkota and is not exceptional for a geographical place. The name of the place where Jesus Christ was crucified became generalized to denote a hill, a small mountain. It is clear that the name of the place lost its sacral meaning. So it lost the ending vowel and turn to be a noun with a consonant stem (**Golgot-i**).

So, writing down the toponyms of each village separately is useful not only for toponymy but for dialectology as well; sometimes, the forms acknowledged in this way, may point out several layers of the dialect or confirm some facts of the history of the language development.

It becomes necessary to analyse the toponyms of those villages the existence history of which is characterized by people's migration. For this reason, microtoponymy in them is not rich and is mostly new origin. One of such villages is the village Qiqineti, and we suggest the analysis of its microtoponymy.

The Research Methods

The linguistic research methods used in our work are historical-comparison method, the methods of reviewing the existing literature, methods of observing, deep interviewing, data gathering, analyzing and descriptive methods.

The Results

Forcing the native, local population to immigrate by administrative methods/authorities has caused microtoponymy to disappear. As a result of this, the new population creates new microtoponymy which is distinguished by transparency; as for the names of villages and large objects such as mountains, forests, fields, they remain the same.

The newly appearing toponymy is characterized by the mixed style of name-giving processes. The population also uses traditional lexis and modern names as well, which is usually the youth's choice. **Street (qucha)** and **district or quarter (ubani)** are such examples.

The names of hydronyms are characterized by diversity which results from the names of the objects past which the stream flows. For example, **oqrosts khali** ("golden water") and **stadionists khali** ("stadium water") are the names of the same hydronym.

When the main feature of the denotate is invariable, the new toponyms use new lexical units in the modifying function but the modified noun remains the same. The word **mlahse** ("too salty") now is less used in Georgian; it is replaced by **mariliani** ("salty") and the toponym **mlashe kkhali** ("very salty water") was changed to **mariliani kkhali** ("salty water").

The newly born toponymy reflects the linguistic situation which is forming in the village and there we meet the toponyms from the West Georgian dialectal circle alongside Meskhetian dialect.

In the 20th century, due to the collective farms system, the old toponyms disappeared from the speech. Then, later, when the Soviet collective farms were abolished, toponymy itself preserved old names of places in the speech of local people which quite often happens for its conservative character. Turning the general names into proper names has its characteristics, namely, when a general name becomes a proper name, it loses its semantics and the orientation function moves to forward. When people speak about the fields which once had their numeration ("the first field, the second field), they usually do not care about the exact sequence, simply because each name becomes an independent proper name. The anthroponames having appeared in the modern times also reflect the names of the people living in the village Qiqineti in the XXth century.

Historical And Modern Toponymy: The Example Of Qiqineti Village

Discussion

The village Qiqineti is situated in Adigheni municipality in Varkhani community, on the south slope of the Meskheta ridge, on the way to Abastumani, on the right side to the village Varkhani, which is 7 kms away from it. It is neighbored also with the following villages: Kharjami, Tsakhani and Dziri.. The family names of the inhabitants of the village are: **Filishvili, Velidjanashvili. Gabedava, Keghoshvili, Datashvili, Lekishvili, Mazalishvili, Papidze, Gelashvili, Dianosashvili, Surmanidze, Shantadze and Bichakhchiani.**

According to family names, we can see that most of them are from Javakheti, namely, from Khizabavra village. The population which today dwells here came in 1944 after the Muslim Georgian population had been evacuated by force.

The inner meaning of the name **Qiqineti** is easy to guess according to its root. It is the verb root **ჰოჰობო (Qiqini)** (G. Gogolashvili, Ts. Kvantaliani, D. Shengelia, **The dictionary of the Georgian verb stems** (in Georgian), 1989:284). The derivative particle **-eti** which is usually a toponym derivating suffix, is added to the stem. According to the Explanatory Dictionary of the Georgian language the meanings of the word **qiqini** are: 1. „**bzuili, zuzuni** -buzz, hum” or similar voice made by non-animated things. The words denoting such noise in Georgian are also: **shuili,shriali, zuzuni, or qiqini** (According to Iakob Gogebashvili). 2. In Imeretian dialect –“**qiqini**” denotes the noise as the wind blows (**Imeretian, upper Racha dialects**). (Qartuli enis ganmartebiti leqsikoni, 1962, 331).

Truly, as we learn from the Explanatory Dictionary of the Georgian Language, in 1962, the word “**qiqini**” denoted noise of wind and it is evidenced in Imeretian and Upper Racha dialects; later the word-pair “qaris qrola” – blowing of wind –which explains the meaning of “qiqini,” became more widely spread but this term did not enter the dialectological dictionaries of the later editions (QarTul kilo-tqmata sityvis kona, 1984). So, it can be concluded that “qiqineti” means a place where the wind often blows, or a windy place. The local people also explain the name of the village in the same way: “as older generation used to say, “our village got the name because it is situated on the hill where the wind permanently blows (“uqiqinebs” – in Georgian) - Diana Bichakhchiani; [this Georgian word ‘qiqini’ means “not very strong wind, but still its blowing is felt”].

The name of the village is first evidenced in the 16th century. S. Jikia wrote: “the origin of the village’s name **Qiqineti** is undoubtedly related to the place where it is situated. It belongs to the Tsakhni regional municipality along with the villages **Tsakhanda** and **Tsaxanistskaro**. Earlier it was registered as dwelling place for six families but in 1870, 26 families already dwelt there” (Jikia, 1958:171). Out of the six families, three came from their large family the head of which was **Elia Jorjadze**. His brother’s name was Qemaza, who separated and lived separately. The grandson of the man Elia, also separated from the family but his name remained unknown, it was not written down by Turkish officials” (Jikia, 1941:126). According to the census, the names of two grandfathers of the family were also known and their descendants are known as **Khorazanas Shvilishvili** –

grandchild of Khorazan and Tarielas Shvilishvili – grandchild of Tariel (Jiqia, 1941:126), though their own names are not known. There was also the family whose ancestor was **Iason**. The descendants are unknown.

Almost on the same territory of this village, only one kilometer far to the South-East, there is a place where once the village **Tutadjvari** used to be. It became desolate as early as the XVI century (Jiqia, 1941:126, 1958:171-172), so in 1870 only three families lived there. In the 1930s, Tutajvari belonged to Tsakhani village local council, Adigheni region. The villages Qiqineti, Tsakhani, Churchuto and Tsakhanitskaro also belonged to the same council (Jiqia, 1958:172).

S. Jiqia supposed that **Tutadjvari** is a changed form of the early existed very old Georgian toponym ((Jiqia, 1958:171). Namely, he supposed that it was coming from the word-form **Tkhutadjvari**; as **Tskhuta** itself comes from the word **wkhvilita** (Jiqia, 1958:172). In the XIX century the form **Tskhurta** is also evidenced and the question about appearance of the consonant (**R**) instead of (**L**) is explained (Jiqia, 1958:172). Thus, according to the works by S. Jiqia, etymology of this toponym is as follows: თუტაჯვარი<წყუტაჯვარი<წყვილთაჯვარი II წყურთაჯვარი II წყრუთაჯვარი (in Georgian) = Tutadjvari<Tkhutadjvari<Tskviltadjvari II Tsurtadjvari II Tskrutadjvari .

The place named Tutadjvari is now uninhabited. As far as one kilometer from Qiqineti, as our informatory says, there used to be a village inhabited by Turk-Meskhetians, which were displaced by force into Central Asia, in 1944. The term “**Turqi meskhi**” – Turk-Meskhetian, has become active in recent times and it denotes Meskhs, i.e. ethnical Georgians, of Mohamedian (Muslim) religion. It is supposed that the houses of the people were destroyed and it could so happen that stones were used as material to build houses in the village Qiqineti. It is known that the territory of Tutadjvari is now used as a field. All the information about this place and its toponymy is obtained from the material gathered by the III grade student Tsira Pilishvili and Bachelor student Diana Bichakhchiani.

Though Tutadjvari is now an uninhabited locality, in D. Bichakhchiani’s opinion, who records the data about the toponymy of the village Qiqineti, this place is called “place of Acharian people” because they mainly live there and the second name of this place is “Tskhuruti qucha” – “Tskhuruti street”, because the people of the village Tskhuruti had their fields and they cut the grass there. If this name resembles the the name of the village **Tskhruti** and there is no motivation seen for the naming, and that the villagers used to cut grass only on half of the territory does not seem very strong argument, maybe we deal with the old name of the village Tutadjvari. Moreover, the village Tskhruti today is situated quite far from Qiqineti, in the other valley.

The toponymy of this village should be discussed in two directions: Old, historical toponyms and newly appearing population in the places in 20th century who gave new names to old toponyms. The toponymy of Samtskhe-Javakheti region is conditioned by unnatural interfering in the old names.

In the XIXth century, namely, after 1828, after Paskevich expedition Russia managed to occupy the country’s territory. The local Muslim Georgians

Historical And Modern Toponymy: The Example Of Qiqineti Village

were exiled and Armenians entered their dwelling places. In 1944 again, on some provocative motivations, local Muslim Georgians were once more exiled and in this case Christian Georgians from different parts of Georgia were settled.

In both cases, changes (migrations) were carried out by administrative means. This is the reason changes (migrations) were conducted by administrative methods. That is the reason for microtoponymy losses. The names of villages and the names of the large geographic objects such as mountains, rivers and the like remain unchanged. It can be explained why such names, oikonyms, should necessarily remain unchanged for the necessities of the processes of population disposing and settling.

In the course of those events, estates of the villagers were distributed (agricultural fields, forests, fields and other agricultural territories) and it was necessary to determine the orientation of places, names, and first of all, village names. And as for microtoponymy, due to the fact that old population knowing the microtoponyms of every place was exiled, the names of the places began to be created by newly placed population. Macrotoponymy as well as newly born microtoponymy represents our main research object. In that regard, microtoponymy of villages is very interesting as it shows many interesting facts from the views of how the nomination was motivated and from the point of surroundings.

On the places where Armenians were not settled in the XIXth century, Georgian Muslims remain there. In the beginning, Russia tried to play the messianic role, showing struggle against the Muslim world, as if wanting to return the Muslim population of Akhaltsikhe region to Christianity, but as soon as 1828 year war ended, Russia acted just in the opposite direction, favoring Muslim religion and Muslim population influence over Meskheta region. Thus Russia tried to destroy the traditions of nationhood in South Georgia. From the beginning of the process, Russia tried to achieve its goal by the aid of the local Georgians. The battle of Akhaltsikhe in 1828 is a good example. In this battle, the Georgians played very active role but the result of the battle was Armenian migration and expulsion of the Muslim Georgians. Besides that, again with Russian help, Muslim people migrated to the region and active building of Muslim religious places started. The mosque in the village Qiqineti stands at the end of the village but supposedly in earlier times it was standing in the centre of the village and the stones of the destroyed Christian church. It was a usual practice of those times. The constructing material of the old worship place was used to construct a new one and in such cases, the type of confession did not matter. The toponym **mecheta** (mosque) emerged from this process. The mosque itself does not function now but the territory bears this name.

In Soviet times, the library and the medical station were opened in this mosque. It was often used also for some kinds of cultural events, such as concerts, and meetings. The same situation was in the Christian worship places as well in the same period of time.

According to modern nomenclature, the word **street (qucha)**, as a term is an attribute of towns. It appears usually through administration and is named after a

well known person or important event. This style of giving names established first during Russian governing and then in the Soviet period. Due to this method, the names of the streets were changing quite often in accordance with the existing political situation. In Qiqineti the word **qucha (street)** is used denoting a street or a quarter of the village. We have in parallel the terms **qucha** and **ubani**. Here are the following names of the streets: **zeda qucha (upper street)**, **qveda qucha (lower street)** as well as **zeda ubani** and **qveda ubani (upper quarter and lower quarter)**. There we have also **acharlebis qucha-acharlebis ubani**. The latter has another name too – **Tskhrutis ubani**.

In Qiqineti, we also meet the mixed style of nomination where street and quarter as nominant part are both presented. **Acharlebis qucha (Acharians street)** is an administrative style and **acharlebis ubani (Acharians quarter)** is a traditional nomination.

The names of the objects on the village territory are not set yet as toponyms. This can be said about the Church of St. Mary, built in 2005, the name of which is underlined only when used as exact naming of a church; in other instances, it is spoken about as a general noun – **a church (eklesia)**, just like a **mosk (mecheti)**.

Resulting from this, the toponym is **eklesia (a church)**.

For villages, in the 20th century, one of the obligatory indicator of sportive life of youth was having a stadium in the village. First of all, this was a football field of not standard type. Up to now, the place name **stadium** is on the way to turn into **toponym**. It is situated in upper part of the village; water reservoir is built here too and from it provides water for the whole village. As it flows on the territory of stadium, it is named **stadionis ckhali (water of stadium)** though it has its old name. Up to the reservoir, this water-flow is named **oqros ckhali (golden water)**. It flows from the hill, North to the village. Multiplicity of hydronyms is a well known fact. The main factor here is the number of objects by which it passes when flowing. In this case such object is a stadium. As for the second name of the river, “golden water”, it can easily come from the name of somebody, or maybe, in the place where the stream takes off, there prevails golden color, for example, in Borjomi municipality, there is a toponym **chitakhevi**, which is named after the red colour of the cliff; “**oqros tsikhe**” – “golden fortress” is related supposedly to the colour of the constructing material. The large rivers usually have multiple names or variations such as the name of the river **Mtkvari** in Meskheti region is evidenced as having multiple dialectical variations: **tkvari, tkvara, didickhali (big water), artanula** and others.

On the village territory, rivers or water reservoirs have their names argued by other reasons, for example: **gubetskhali** – it makes a kind of “**gube**” – **laguna** – so, it is “**laguna water**”; we meet also “**mariliani ckhali**” – **salty water** – because it tastes salty. Earlier, in Samtskhe-Javakheti region toponymy related to water was not evidenced with the attribute “**mariliani**” – **salty**. There was such name as “**mlashe tskhali**” – **mlashe** – **very salty** in Georgian. This word is evidenced in the toponyms **lashkhevi** in Akhaltsikhe and

Historical And Modern Toponymy: The Example Of Qiqineti Village

the village **mlashe** in Adigheni. This lexical unit is not used, it is rare in modern days dialects and is reflected in toponymy.

Between the villages Qiqineti and Ani there is a spring “anis tskharo” – Ani spring and despite the fact that it is on the Qiqineti territory, the name of the neighbouring village dominates its name. In other case it could not have possessed an attribute and would be named simply “a spring – tskharo” or it could have some other characteristic feature or a sign.

In the boggy place from which water has no way to flow out, the undrinkable spring shows up which is “**rotten**” – **dampali tskharo** – **rotten spring**. Such spring is evidenced in the hayfield and harvest field.

South Georgia is rich for the mineral waters which contain different minerals but all are known under one name – **mjhave tskhali** – (**sour water**); to say the truth they are salty rather than sour, but that is the fact. In our example the toponym “mjhave tskhali” – is a mineral water source flowing in the north-west to the village 2 km far away and has medical healing qualities.

In the modern lexis the word **ferma** and **fermeri** (farm - farmer) became very popular. In the communist times farms for cattle were only within collective farms where hundreds of cows and sheep were held. Today any person can have own animal farm. In earlier times the word “**farmer** – **fermeri**” was perceived as something strange and unreal because it was impossible to have such large private assets.

The places called farms in the village situate over large territories **and mainly represent the hayfields**. They are mentioned as farms because that place was earlier occupied by the cattle farm belonging to the collective farmers. The buildings are now destroyed and the name turned the toponym which is used in the plural form because of large number of the hayfields.

The 21st century can be called as a period of fighting the walnut trees in Georgia. The valuable old but still healthy trees are cut to be sold as expensive wooden material and now they are replaced by walnut trees of small type. Such kinds of trees though fruitful, are not durable and soon they wither. So we do not any more need special long and strong sticks to beat nuts down (“sareki jokhi” in Imeretian dialect and “sabertyi keti” in Javakhian dialect) as the new nut trees are low. They live only 10-15 years. Old traditional types of walnut trees needed 10-15 years to become fruitful but they were especially long living. There was also an interesting tradition in earlier times to hit a nut tree softly by an axe in order “to frighten” the tree – as if you warned “if there will not be due fruit you will be cut down.” Telling shortly, introducing new sorts of trees resulted in losing much better plants as well as the traditions and dialect peculiarities related to them.

კაკლები – “**kaklebi**” – “**walnut trees**” - that is the name of a place situating at the end of the village with three walnut trees. Today it is a part of property of Velijanashvili family. But the population of the village did not name the place after the owner so it became a toponym distinguished by the walnut trees.

მოედანი - “**moedani**” - “**the square**” is also a new toponym in the North part of the village. From the beginning, this place was designed for sporting.

In the literary Georgian, “moedani” is a wide, plane surface surrounded by buildings, in a town or a village” (QarTuli enis ganmartebiti leqsikoni, 1958:641), In our case the square does not have any buildings around it. It is more likely corresponding to another definition: “a plane surface for training, sportive playing and ceremonial march; moedani does not have surroundings. (QarTuli enis ganmartebiti leqsikoni,1958:641). This word is met as early as in XII century, in the ancient poem by Rustaveli:

„Like that when a long way and fast run examines a horse,

The man is examined how physically fit he is by his abilities shown on the **moedani**” (word by word translation).

The name “moedani” is met in some variations as a name of a village in Samtskhe region. For example, there was a village **maidani (=meidani)** near the village Ude. Today it is one part of the village Ude. The same name of a village is met in other regions of Georgia, for example, Abasha region (Saqartvelos SSR administraciul-teritoriuli dayofa,1987:200); and also **medani** – name of the village in Lantckhuti region) (both examples are from west Georgia (Saqartvelos SSR administraciul-teritoriuli dayofa, 1987:204); moedani in the village Qiqineti continues the traditions of toponymy according which the meaning of denotate is motivating.

After exile of the Muslim Georgian population, the graveyard of those times still preserved, with fields and hayfields around it and the place is called “**tatris sasaflo**” – **graveyard of tatar (=muslims)**. It is a well known fact that any Christian taking muslim religion was called **tatari** in Georgia. The same happened with Mahmadian Meskh population. That is a source of the above mentioned toponym.

After the local Georgians had taken muslim religion their speech altered. They obtained lots of Turk lexis, then Turkish which became their language. The toponym **uzumchairs** (long field) exists due to the mentioned fact. One nasal sound **n** which should be here is changed by another one **m** which happened under the Georgian language influence.

Naturally, the cemetery of the village is also new but it has its usual name **sasaflo (cemetery)** and parallel for it **sasafloebi (cemeteries)**. The main orienting point for the newly settled population was the cemetery and such toponyms as **sasafloas satibebi (cemetery hey fields)** **sasafloas khanebi (cemetery grain fields)** and **sasafloas chalebi (cemetery fields)** emerged as new local toponyms. In the villages where there are some cemeteries, they are distinguished in name according the national-confession affiliation such are in Akhaltsikhe “**ebraelta sasaflo**” (Jewish cemetery) or “**somkhebis sasaflo**” (**Armenian cemetery**); or according the place –as for example **napurali** (place, where there wheat used to grow).

In the 20th century rehabilitation of the old traditional branches of agriculture was in very active phase in Javakheti. Such traditional activity as vine growing was almost on the way to disappear. The collective farms in that period tried their best to make an advance in this branch. People who had migrated from

Historical And Modern Toponymy: The Example Of Qiqineti Village

Imereti region were especially active but they brought their endemic sorts instead of reconstruction the oldest vine culture. Those sorts from West Georgia did not assimilate to the unusual conditions. After abolishing the collective farms the introduced sorts of vineyards all disappeared and only the name **venakhis khana – grain field of vineyard** – remained as a toponym.

Those toponyms acknowledged in the communist era and relating to the church and its servants as denoting their profession, they undoubtedly had emerged before the communist regime; such example is **“mghvllibaghebi”** (**“gardens of the priest** in the village Ghobieti and other examples. Such toponyms by no means could be created in the communist period.

As for **“mghvdlebis khanebi”** in Qiqineti it is really a new term associated to modern times church servants who worked on the fields.

The terms like **“qarsatsavi zoli – field windbreakers (=“tree belts)”** represent the interesting example of the 20th century toponyms. On this question our student Tsira Pilashvili wrote down an interesting material from the informatory Vepkhia Pilashvili, in 2018: **“qarsatsavi zoli (windbreaker) begins at the former village place Churchuto, goes over the territory of Qiqineti from South to North and here joins with the existed forest. According the sayings, the trees were planted in 1950-ies in communist times, by the local population. The researcher Diana Bichachkhiani writes “:zoli is a small forest. The village is separated from the cemetery by zoli. This name was given to the place because the forest there resembles a line, a stripe – zoli”**

It is clear that here we have two variations of the same name. During long times, some of the components of the toponym becomes **“worn out”** and only one component can remain. It was popular in the 20th century, to plant trees along the seeded fields. Such belts of trees made up new toponyms in South Georgia, for example in the village Zveli, there is a toponym **tkhis zoli – tkhe** (forest belt – a forest). The new created belts were also named **“kulturebi”** (cultures). That is because the trees are specially agricultured, not naturally. Often is said about the inhabitants that they are living **“kulturebshi” – “in the cultures”**. This means that **“cultures”** turn to be a name of one part of the village. (Beridze, 2012:110).

About the people living in such forests belt, it is said that they are living in **zolebis ubani – area of zoli**. (Beridze, 2012:74)

The name **“meliebis bude”** (**“a nest of foxes”**) is on its way to toponymisation. We want to note that foxes do not live in nests they live in holes. Here, the meaning of the word is confusing. **“Bude” is a nest**, a place in which birds live, lay eggs, grow their chickens.“ (QarTuli enis ganmartebiti leqsikoni, new edition, 2008:1083). Birds, insects also have nests - **“bude”** but wild animals do not; their living place is called as **“bude”** only in association. In our example there are no associations. It is simply a usual living place of the animal. Here the word **“soro”** (სორო): „a living place of animal, a hole dug in the earth, where it crawls (Qartuli enis ganmartebiti leqsikoni, 1960:1127). Confusing the lexical meanings is characteristic for the population speaking the modern day’s dialects of the language. Let it be so, but besides that, a composite is represented in a literature

form that is why a name of a place seems to be more an appellative than a toponym. The recorder explains: „meliebis bude” is a place where the foxes had a **bude** (nest). And so the place was called. Today it is a hayfield here.”

In the village Qiqineti the linguistic situation is not quite clear yet. It is not clear which dialect dominates here, though Javakh dialect shows some dominance, which can be evidenced by some examples, such as with the toponym **keghotubani** where mostly live the people whose family name is **Keghoshvili**. But in relation between the determining and determined parts, the determinator is evidenced with its full form in the genitive case which makes us to think that remaining full form of the case shows the reality in which the dialect of the western Georgia does not yield its positions fully. If the local dialect prevailed we would have had such form as **melibudiebi (fox holes)**, in case the word **bude** were the second component of that composite. But under the influence of the Imeretian dialect, we have full form – **meliebis bude**. The same can be seen by the example of the data such as „მელისორვიები- **melisorviebi** – the same in meaning - “fox holes where we see influence of the local.” By this name the boarder is denoted between the grain fields in the south of the village, nearly at half a kilometer distance. Our informants say that there used to be lots of foxes so that “all the territory was full of fox holes” (Beridze, 2012: 89). So, the dominating dialect in the village Qiqineti is not easy to be determined.

In the North part of the village about 8 km farther, სოფლის ჩრდილოეთით, the mountain called **Tchincharauli (ქინჭარაული)**. The remains of the built up area points out that this high place was used as mountain traditionally but the name itself is not old. Chincharauli is an old family name in mountains situated in North-East of Georgia. The suffix **-ul/ur** is derivative of the family names but the suffix –“**ur**” is not a derivator for only the family names. „In Meskheta toponymy we have toponyms which show belonging and are derived from the anthroponyms: **Ginglika-ur-i**, it is a field; **kotora -uli** is a part of Aspindza town...” (Beridze, 2008:109).

Besides the anthroponyms, the suffix **-ur** may derive new toponyms from oykonoms : **სამსრული ჭალა (samsruli chala – a field of samsruli)**, **აგარული ნაჩეხი (agaruli nachekhi – cutting place of agara)** and other (Beridze, 2008:109). As for the oykonoms in Qiqineti, the situation differs. The possession is pointed by the suffix. According the informants, the fields and other places are full of **chinchari – nettle** – as informants say (namely, Vepkhvia Filishvili) “Chincharauli is the name given to the place because there are pots of chincari.” (Diana Bichakhchiani). In Meskhetian dialect, **chinchari** (nettle) is called **djinchari**. It underlines once more that the mountain we mentioned above was given the name not very long time ago but nowadays. It is not casual that the mountain situated between Buzmareti and Chobareti (Aspindza) is called **ჯინჭრობი (Djinchrobi)** and not **ქინჭრობი (Chinchrobi)**. Its derivative suffix is **ob**

Historical And Modern Toponymy: The Example Of Qiqineti Village

Using numerals as attributes in the Georgian toponymy is quite usual case (**Samgori, Orgora**). In the XX century number of such toponyms increased in microtoponymy and this fact is related to not the increased number of the toponyms with numerals, like the above mentioned instances, denoting the number of hills but in this case there matters the the measuring units of the land property. The collective farms of the Soviet period had divided the territories into land plots which were the collective properties to be used in agricultural works. The maps were designed to document the territories and divide them according some destination. Such division depended on geographical conditions, types of soil, site of plot and so on. Correspondingly, such toponyms emerged as “atgeqtriani” “tormetgeqtriani” (10 heqtar plot, 12 heqtar plot) and besides the names denoting square, collective farms used other types of nominating – according numeration: **pirveli mindori – the first field, meore mindori – the second field** and so on from 1 to 10. Now such names are not used in everyday life, they lost their destination, but they are preserved as toponyms.

Anthroponyms mainly emerge on the basis of the private estates, when a land is named after its owner or either positive or negative activities of a person, his initiatives. In Samtskhe-Javakheti it is traditional to meet the toponyms affiliated with forest or its cutting. In the abandoned territory of the village Erkota, a place **ყაყუნაჩეხი - khakhunachekhi** can be met as the name of the forest which situates just at the road and a man whose name was Khakho who used to cut trees there; maybe that man was the ancestor of the family branch of **ყაყვიენთ - Khakhvienti** (Beridze, 2013:55); we think that the story about the toponym **Viqtoris Ghele - water stream of Victor** – is also interesting. This large spring (=ღელე-ghele) is named after Victor Dianosashvili who once cut out a place for drinkable running water in the rock, just at the head of this river and for this reason people named this place after him. We can conclude that the man named Victor was a man of activity, a hard working person; he used to work in forest, cutting trees and even left a spring by his name after himself.

The toponym “**Alexis satibi**” (**the hayfield of Alexi**) relates to human activities too. So, there was a man named Alexi, who lived north from the village, about 4 km far he had a small village house (qokhi) and he used to cut hay harvest about on 1 hectare field.

As for the anthro-toponyms, which appeared from the family names of the earth owners, they are quite widely spread on the village territory: **Kakos chala** (**კაკოს ჭალა - the field related to the human name Kako** – the real person, Kako Endeladze); once, in this field, there was a fresh running water; the same can be said about the toponym “**Sikos baghi**” – **garden of Siko**, and the like.

References

a) Monographs

- Beridze, M., (2008). Meskhetis toponimta struqturisa da istoriisatvis, Tbilisi.
Beridze, M., (2012). Zveli da misi shemogareni, Akhaltsikhe.
Beridze, M., (2013). Nasoplari erkota, Akhaltsikhe.

Jiqia, S., (1941). Gurjistanis vilaietis didi davtari, II, Tbilisi.

Jiqia, S., (1958). Gurjistanis vilaietis didi davtari, III, Tbilisi.

b) Dictionaries

Qartuli enis ganmartebiti leqsikoni, (1958). Arnold Chiqobavas saerto redaqqiit, t. V, Tbilisi.

Qartuli enis ganmartebiti leqsikoni, (1960). Arnold Chiqobavas saerto redaqqiit, t. VI, Tbilisi.

Qartuli enis ganmartebiti leqsikoni, (1962). Arnold Chiqobavas saerto redaqqiit, t. VII, Tbilisi.

Qartuli enis ganmartebiti leqsikoni, (2008). axali redaqqia, t. I, Tbilisi.

Qartul kilo-tqmata sityvis kona, (1984). Shemdgeneli Al. Rlonti, meore gamocema, Tbilisi

d) Internet resources

Saqartvelos SSR administraciul-teritoriuli dayofa, (1987). mexute gamocema, Tbilisi.

**THE PROCESS OF FORMATION OF THE LINGUISTIC SITUATION IN
JAVAKHETI AND THE INFLUENCING FACTORS**

**CAVAKHETİ'DE DİL DURUMUNUN OLUŞUMU SÜRECİ VE ONU
ETKİLEYEN FAKTÖRLER**

**ПРОЦЕСС ФОРМИРОВАНИЯ ЯЗЫКОВОЙ СИТУАЦИИ В
ДЖАВАХЕТИ И ФАКТОРЫ ВЛИЯЮЩИЕ НА НЕЕ**

Maka BERİDZE*

ABSTRACT

The Georgian historical sources preserve important information observing which enables us to restore the process of changes taking place in one of the frontier districts of Georgia, Javakheti, from the linguistic and ethnical viewpoint.

In Javakheti region the ethnical Georgians, Armenians and Russians live together in a close vicinity. They have usual interinfluences and interrelations in their daily life, they have ties, relationships and are obedient to the same government and are the citizens of one country. They study often at same schools, though the regular interinfluence does not eliminate their cultural peculiarities and differences which are important. Each group maintains own peculiarities and characteristic features, traditions, values, aspirations which reveal themselves in the different circumstances.

Based on the historical sources, to the extent possible, the processes which in the different times were conditioning alteration of the spheres of usage of the different linguistic components, are described in the represented work in sequential manner. The spheres which nowadays are divided in Javakheti region as spheres of Georgian, Russian, Armenian or Turkish languages and their linguistic variations, are identified; The perspectives of the language policy and the peculiarities of using the State language are clearly shown. The historical events are analyzed basing on the modern days situation and the main factors influencing the language situation in the region are shown.

the research work represented is based on the methods of social linguistics as well as on the linguistics as a discipline. Those methods can be for the purpose of discussion divided in three parts. The scientists refer the methods of gathering the language material to the first group; the second group involves the methods of the material processing and the third group involves the methods of evaluation and interpretation of the received data.

---

* ORCID: [0000-0002-5338-3661](https://orcid.org/0000-0002-5338-3661), BERIDZE, M., Assoc.Prof. Dr., Samtskhe-Javakheti State University, Akhaltsikhe, Georgia, beridzemaka@gmail.com

The Process Of Formation Of The Linguistic Situation In Javakheti And The...

Key words: *Georgia (Country), Javakheti, ethnic minority, linguistic situation, language policy, bilingualism.*

ÖZ

Gürcü tarihi kaynaklarında Gürcistan'ın serhat bölgesi olan Cavakheti'de meydana gelen dil ve etnik açıdan var olan değişiklikler mevcuttur.

Günümüzde Cavakheti Bölgesi'nde yan yana din ve kültür açısından birbirinden farklı olan Gürcüler, Ermeniler ve Ruslar yaşamaktadır. Bu insanlar birbirini etkiler ve halka açık yerlerde birbirleriyle özgürce iletişim kurarlar. Aynı kanunlara uyarlar ve genellikle aynı tür devlet okullarında eğitim alırlar. Bununla birlikte, aralarındaki sık ve düzenli etkileşimler en önemli ve kültürel farklılıkları ortadan kaldırmaz. Her grup, farklı özelliklerde ortaya çıkan özel geleneklerini, değerlerini, isteklerini korur.

Cavakheti'deki dil durumuna gelince, özellikle iki dilliliğe odaklanmamızı uygun gördük. Çünkü buradaki dil durumunu göz önünde bulundurduğumuzda dillerin kullanımında değişikliklere tanık oluyoruz. Bununla birlikte, iki dilli faktörlerde de değişiklikler izlenmektedir. Cavakheti'de, dilbilimsel açıdan iki dillilik bileşeninin dil kullanım alanlarını yeniden dağıtılmasına neden olacak bir süreç başlamış ve bu durum her dilin işlevselliğini doğrudan etkiler. Bahsedilen mesele konu üzerindeki ilgiyi daha da artırır.

Makalede, tarihi kaynaklara dayalı Cavakheti Bölgesi'nde kullanılan dillerin farklı zamanlarda değişkenliğe yol açan süreçler mümkün olduğu kadar değerlendirilmiştir. Bugün Cavakheti'de kullanılan Gürcüce, Rusça, Ermenice ve Türkçe dil alanları tespit edilmiştir. Dil politikasının bakış açıları ve devlet dilinin işleyişinin özellikleri özetlenmiştir. Tarihi olaylar günümüz duruma göre değerlendirilmiş ve Cavakheti'deki dilsel durumu etkileyen ana faktörler tanımlanmıştır.

Makaledeki araştırmada dilbilimsel bir disiplin olarak sosyolengüistik, saha araştırmaları (anket, röportaj, doğrudan gözlem) ile analiz (gruplama, matematiksel istatistikler), tanım ve karşılaştırma-açıklama yöntemleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Gürcistan, Cavakheti, etnik azınlık, dil durumu, dil politikası, iki dillilik.*

АННОТАЦИЯ

Грузинские исторические источники сохранили важнейшие данные, по которым можно устанавливать, как изменялся Джавахети с языковой или этнической точки зрения. Языковая ситуация Джавахети проходила различные фазы и формы двуязычия и многоязычия. И сейчас в Джавахети одной из основных характеристик языковой ситуации является билингвизм, существование которого наряду с внутренними языковыми факторами значительно обусловлено языковыми компонентами, демографической сменой населения, особенностями социально-политической обстановки.

В языковой ситуации Джавахети необходимо обратить внимание на билингвизм, так как мы считаем, что прямо перед нашими глазами происходят изменения в сферах использования составных языковых компонентов существующей там языковой ситуации. Меняются факторы, обусловленные двуязычием. В Джавахети начался процесс, который с языковой точки зрения требует нового перераспределения сфер использования билингвизма языков, что прямо сказывается на функциях отдельного языка. Всё вышесказанное увеличивает актуальность рассматриваемого вопроса.

Основываясь на исторических источниках, в статье описывается как можно более последовательно процессы, которые в разные времена привели к изменениям составляющих компонентов языковой ситуации в Джавахети. Были определены

грузинские, русские, армянские и турецкие языковые зоны, используемые в Кавхетии. Обобщены перспективы языковой политики и особенности функционирования государственного языка. Намечены перспективы языковой политики и особенности функционирования государственного языка. Исторические события анализируются с учётом текущей ситуации и выявляются основные факторы, влияющие на языковую ситуацию в Джавахети.

Исследование производится на основе методов социолингвистики, как их называют учёные, методы полевых исследований (анкетирование, интервью, непосредственное наблюдение...), также методы анализа (групповая работа, математическая статистика...). Используются описательные и сравнительно-сопоставительные методы.

Ключевые слова: *Грузия, Джавахети, этническое меньшинство, языковая ситуация, языковая политика, билингвизм.*

Introduction

Historically, Javakheti is a part of Zemo Qartli (upper Kartli). It shares borders with Samtskhe, from the North-East; East with Kartli; in the South-East with Armenia (Somkheta in Georgian), and in the South-West with Turkey. Javakheti situates in South Georgia and includes the territories of Akhalqalaqi and Ninotsminda municipalities.

According the data of the general census of population of 2014, the population of Akhalqalaqi municipality amounts to 45 070, municipality of Ninotsminda 24 491. The population of the region shows the following data according the ethnical origin: Akhalqalaqi municipality: Georgians - 6,8%; Armenians – 92,9%, Russians – 0,1% and others - 1,2%. Ninotsminda municipality: 4,2% Georgians, 94% Armenians, 0,8% Russians and 1,2 – others.

Before assessing the linguistic situation in Javakheti region we shall briefly concern the notion “linguistic situation” itself. The opinions among the specialists of the scientific linguistics differ though they basically agree with the definition. Many researchers comprehend the “linguistic situation” as certain unity of some languages acting in the communication processes within one administrative-territorial unit. According V. Barnet linguistic situation implies functioning of the national language through its different forms in the given national society (Barnet, 1988:188). A.D. Schweither defined the linguistic situation as “a model of social-functional distribution and the model of hierarchy of the social-communicative systems and subsystems which co-exists and is in the process of mutual influencing within the given political administrative unity and cultural area in the given period of time (Schweitzer, 1977:133-134; see also Nicolski, 1976b:79-80). Tumanian considers that this formulation can be simplified. Under the term **linguistic situation** he implies the unity of all the existencial forms of one, or of a number of languages, which can fully serve the concrete society within such administrative-political and territorial unity as a state is, and are closely tied with each other by means of the mutually supplementary functions (Tumanian, 1981 d:74). In other words, Tumanian considers that bilingualism and diglossia turn to be the components of the linguistic situation. This fact clearly shows that in the majority of cases, the society uses some linguistic units which are functionally connected with each other. As T. Sikharulidze

The Process Of Formation Of The Linguistic Situation In Javakheti And The...

denotes, this fact implies that the language (or languages) represented in the given state, also, the units of the related languages or the non-related linguistic units are functioning and interrelated (Sikharulidze, 2008:84).

We took the opinion of American scientist Charles Fergusson as the most precise definition: “Linguistic situation denotes the common configuration of language usage in the given time and given area. This implies such data as the number and names of the languages being used in the given area; number of the given language-speakers and the situations in which those people use the named language; it implies also what are the attitudes of the society members towards those languages.” (Ferguson, 1959:157). Agreeing with any of the given considerations, it becomes clear from the definition that language situation is quite a complex phenomenon. It implies unity of different forms, styles of the same language or the unity of the different languages within the territorial, social, geographic, administrative-political formations. The term “language situation” usually refers to the large linguistic societies - countries, republics, regions, large administrative units.

Methods of investigation

the research work represented is based on the methods of social linguistics as well as on the linguistics as a discipline. Those methods can be for the purpose of discussion divided in three parts. The scientists refer the methods of gathering the language material to the first group; the second group involves the methods of the material processing and the third group involves the methods of evaluation and interpretation of the received data. The methods included in the first group from he related disciplines – such as sociology, social psychology and partially, dialectology are borrowed (Desheriev, 1977:334-338). Just that is the reason these methods were called synthesis of linguistic and sociological procedures by Schweitzer who divided those methods into the field methods and sociolinguistic analysis methods of the linguistic material. He referred questionnaire method, interviewing, and direct observing to the field investigation methods (Schweitzer, 1977; 181-184).

At the stage of the information gathering we often used observation and different kinds of interrogation. It was also very important that during researching period we lived in Javakheti region and were considered the part of the society the speech activities of which were under our interest. The material under our interest included different kinds of written texts (research papers, and abstracts written by the students, different kinds of public documentation, medicine documentation and recipes and so on). We often had some hypothesis and then examined it by means of our observation or by special questionnaires. Our status of a teacher of the Georgian language allowed us to interview the people without causing influence on the speech habits during the interview. We were able to interview the people writing the material down by means of either special audio facilities or by hand; though we should say that the latter was more convenient; it was especially useful to fix the rare linguistic elements (words, syntactic constructions).

The material we fixed by dictophone was also important as it allowed to listen and follow the living speech through dialogues built on the different everyday

themes. We used this method openly but sometimes secretly too. We used also questionnaires and tests. Taking into consideration the peculiarities of the targeted groups we used the questionnaires of the different levels of complexity. We tried our best so that the material would be reliable and unbiased, though the moments of subjectivity cannot be excluded. The traditional linguistic methods such as description, comparison and analysis were also used in our work.

Results

We consider that common and specific factors are those which influence the situation in Javakheti nowadays and used to influence historically too. The common factors, in our opinion, are:

Geo-political situation of Georgia. Having Armenia and Russia as neighbors remains the serious factor, as territorial vicinity conditions close and intensive contacts of the ethnically non-Georgian population with the places of their origin. As for Turkey, the same regarding of close neighborhood and widening the business contacts will seriously increase the interest to the Turkish language.

State interests. Today, the correct policy chosen by the government – to support teaching of the Armenian language, its usage, to help retaining the cultural and national identity and on the other hand to guarantee teaching and full functioning of the Georgian language as the state language are the measures to guarantee full functioning of the State language and retain the bilingual situation in the Javakheti region, adequate to the status of the languages.

Migration processes and diversities of the demographic situation. The fact is that the migration processes in Javakheti are not active and the index is low (3.1%). But the main country to which the local population migrates is Russia. This makes difference with other places of the country in this relation. As for the Georgian regions and social groups, after comparing their data, it turned out that the birth rate is highest in Javakheti (2, 2 per one woman) (SAKSTAT, 2016). In this regard Ninotsminda and Akhalkalaki are most remarkable in the region.

Social and economic situation. Because of the hard social-economical environment, the local population seeks their income out of Javakheti (out of Georgia). This is one additional factor to have long-time ties with non-Georgian linguistic situation. The population of Javakheti was always oriented on Armenia and Russia. Only in the recent time when Georgian money unit, lari, became stronger, the situation changed and Javakheti returned to Georgian economic space.

The general (global) factors are reflected on the level of concrete linguistic unity and it becomes a determinant of the bilingualism on the level. Such factors are: place of dwelling – the population near the district centers (Akhalkalaki, Ninotsminda), the population of the villages is in more cases bilingual than the villages which are far from such centers. Neighboring of other language speaking village is also influential.)

Place and sphere of work. The people who are active in a certain sphere of business, mainly do their businesses in Armenia and Russia. Consequently, Russian-

The Process Of Formation Of The Linguistic Situation In Javakheti And The...

Armenian bilingualism is more often. Among the people working at the agriculture are less bilingual.

Place of Education. We have mentioned education as one of the spheres of language usage. We consider that the place for education is also important in this direction. It conditions the choice of the language and correspondingly, orientation on Russia condition Russian-Armenian bilingualism.

The Conditions and Degrees of Massmedia Spreading. The named factor is one of the most important in the 21st century. In this case we regard the conditions and degrees of mass media spreading especially attentively. We do not think that in the given paper we have noted all the factors influencing the linguistic situation in Javakheti Region. We regard them as the most essential.

Discussion

1. Historical Circumstances

In the beginning of the XVII century, Javakheti region was inhabited only with the people of Georgian nationality, until the Osman Turks occupied it. The Georgian public figure of the end of XIX and beginning of XX century, Alexandre Proneli noted that the nomad people such as Kurds and Tarakams entered Javakheti territory from Osmaleti (i.e. territory of Osman Turks). As they were nomads and did not have certain, stable territory for living, they were roaming all over the nearby territories. The state officials who were appointed by the Osman government had great influence over the Georgians dwelling in Javakheti – wrote Proneli (Proneli, 1991 : 170).

From the end of the 17th century, the Georgian feudal lords of Meskhethi had almost fully undergone the influence of the Mohammedan (Muslim), namely the Sunnite religion. But the common people, the peasants were strongly defending and following their religion, Christianity. The French traveler Sharden wrote that he used to meet Christian people on that territory. He noted that in the valleys the population was of the diverse faith and nationality and as for the mountainous region, its population was mainly Christian. According this and other existing historic data, it can be said that the peasants of Javakheti and Meskhethi went under influence of the Muslim governors beginning from the end of the XVII century and the process went on till the 20-ies of the XIX century. (Narkvevebi, 1970: 367).

Sh. Lomsadze in his book “Meskhethi and Meskhethian people” noted: “Despite the fact that local peasants got Muslim religion, Georgian preserved their native language, though, as we see from the work by Vakhushti Batonishvili, the noble men in Meskhethi spoke Turkish at different public places but they spoke only Georgian at home” (Lomsadze, 1975a: 30).

In 1769, the Russian governmental official, (“statsky sovetnik” in Russian), Georgian by nationality, a nobleman, Knyaz Amilkhvari travelled through the territory of Meskheth-Javakheti, then called “sapasho” in Georgian (the territory under Turks governance). In his papers concerning the situation in the region he mentioned that all the inhabitants of the city including Pasha, talked Turkish and Georgian languages equally.” (Tamarashvili, 1995a:43) So, this situation shows

how the Turkish language began to take roots in the Georgian language space. Religion became the powerful aiding factor to this process. History kept precise information for us about establishing the religious schools in the given region in the XVIII century, where Turkish was mandatory spoken language and the children were also taught to say prayers in Arabic. Such propaganda brought corresponding results. This situation remained until the beginning of Russian governance on the territory.

In 1828-29, when the part of the former Georgian territories were deoccupied from Turks by Russian army, Georgians were not allowed to settle in their native country. According the order and instruction by Paskevich the interjacent government was obliged, under the conditions of war, to exile as many mahmadian Georgians to Turkey as possible. In the 30-ies of the XIX century, the Armenian colonists rushed from Erzerum. many of them were rich merchants and Grigorian church servants. With help of the Russian officials, 30 000 Armenians settled on the mentioned territory and they constituted the majority. In the first half of the XIX century Greeks also came to the mentioned territory (in Tsalka region) from Turkey, 50 families went to Akhalkalaki and part of them soon wrote themselves as Armenians.

Sh. Lomsadze brings an abstract from writings by the publicist Vermishev in relation with the above mentioned events: “The Armenians moved to live in Javakheti region from Turkey. The inhabited this territory and turned it thickly settled; Georgian villages looked as small islands among them.” According Zagurski, the country at this period looked as if it was inhabited by Armenians from the ancient times.” (Lomsadze, 1975b:60).

In the linguistic area which is under our investigation, at the times spoken above, the position of the Turkish language strengthened. This process was supported by large number of Karabakh, Kurd and Armenian inhabitants sent to this region by Russian tsarist administration. Their speaking language was Turkish. Zagurski wrote: “they tried to assure me that local population did not any more try to get education in Georgian. This atmosphere influences the Georgian youth in the region. By physical view and by their family names they were Georgian but they did not know their native language (Tamarashvili, 1995b:60).

It was paradoxical in the XVIII-XIX centuries that the administration invited Turkish religious persons from Anatolia to teach children in one of the regions of Georgia. Naturally, in such situation, the Georgian language was gradually losing its functions. In 1839 the executive order of the Russian government was published about the settling in Javakheti the group of people called “dukholders” in accordance to their affiliation to the certain religious group in Russia. Till that time Russian population never lived on that territory. They inhabited the former settling places of Georgian people.

The following note of Al. Proneli is very interesting from that viewpoint “when Russians inhabited Javakheti region in 1828, this ancient part of Georgia was almost completely under the Muslim influence.... Javakh people, who got Muslim religion, did not like the fact of Russian settling their region and in fact taking the initiative to their hands in the surrounding places. Indigenous Javakh people left their

The Process Of Formation Of The Linguistic Situation In Javakheti And The...

homes and migrated to Turkey. Only the Christian Javakh population who kept their religion secretly and Georgian Catholics of the Armenian typicon, Kurds, Tarakams and very small part of the Muslim Georgians remained there. The Commander –in Chief of the Russian Army, General Paskevich brought large number of Armenians to Javakheti region giving them the former Georgian villages to dwell. Ten years later, in 1840, Russian government added the number of non-Georgian nationality people to dwell there. Russia persecuted the Russian religious sect of “dukhobors” regarding them as heretics. So the Russian government exiled them from Russia, their home country and settled them in Georgia, Javakheti. Thus, the population of Javakheti includes: 1. Kurds remaining here after Osmani (Ottoman) governing; 2. Tarakams; 3. Armenians from Erzerum; 4. Dukhobors exiled from Russia; and 5. Native (aborigine) Georgians. (Proneli, 1991:119).

Such reality formed out of the many years and centuries, with such multinational society, formed the historical background which became in its turn the determinant of the linguistic situation in Javakheti region of Georgia. In the middle of the 19th century the components of the linguistic picture were as follow: Turkish language, Armenian language, Georgian language and Russian language (all of them with their own characteristic features). For the start of the changes within the existing linguistic situation, the “Regulations of the educational department of the Caucasus and Trans-Caucasus” approved on June 25 1867, were especially important. According these regulations, during the starting 2-3 years teaching would be conducted in native language and Russian was taught as one of the subjects. (Tavzishvili, 1948:109).

Beginning education in the native language was undoubtedly very progressive event from social as well as from political viewpoint. But it did not last long. The resolutions of the 70-ies of the XIX century, was followed by complete disappointment of national minorities of Russia. In the beginners classes all the subjects were taught only in Russian. Georgian language was not taught as a subject (neither Armenian nor Turkish). Such attitudes to the languages of the national minorities resulted from the Russian Tsarist policy.

Pavle Ingorokva, Georgian scientist, described that period as follows: “ For all the muslim population of Georgia, till the Church Council of the XIX century, and in the XIX century as well, the native tongue was Georgian but later the knowledge of Georgian weakened. Russian tsarist regime was a“creator” of such situation. Its policy was directed to weakening of Georgian and everything that was of Georgian origin was ignored and any kind of friendly relations between Muslim and Christian Georgian people were hindered. Georgian language was ignored. It can be clear for only one fact – during the Turkish governance here, in the administrative units of the villages and in the courts, Georgian language was used. But Russians introduced administration, different documents and court cases to be led in Russian and Turkish. The same languages were introduced as necessary school subjects too. In fact, Georgian language was ignored and diminished. This resulted in the fact that in the region Akhaltsikhe-Akhalkalaki, in the beginning of the XIX century, all the population of the Georgians who were followers of Muslim religion

spoke only the native language but approximately to the second half of the century, there were villages where the Georgian population had already completely forgotten the native language. (Ingorokva, 1990:22)

From the very beginning of establishing the Soviet Power the muslim schools in Meskheti were combined with the Armenian catholic schools and the Soviet national schools were established on the basis. Due to so called policy of internationalism, demographic picture worsened for the native Georgians.

It is widely discussed in the scientific literature how the linguistic situation changed in the following Soviet period not only in Javakheti but in Georgia all over the country. The researchers have done the same assessment to the mentioned processes – **“the languages which were forcibly placed in the unequal conditions “lost the game.”** The unequal conditions were made up by the certain factors, first of all the fact that the Russian language enlarged its spheres of usage and as M. Tabidze denotes, (Tabidze, 2005: 189-192), in its turn, this factor was conditioned by the following events: Russian language was taught at the Georgian schools from the very beginning to the end; all the administrative systems were dependent on Moscow administration and Russian was used in all governmental organizations and for all kinds of management; all kinds of dissertations for the scientific degrees were translated and sent to Moscow for approval. There existed the only supreme attestation commission. Teaching Georgian at Russian as well at non-Russian schools mainly was just a formal process. The special literature to get high school level education in different branches was mainly in Russian or translated from Russian. Due to the centralized system of education, for example, in history books, school children could read only Russian history and the facts of the history of Georgia could be read only in the short review of different Soviet republics' history or in so called facultative reading books, none-obligatory.

In Javakheti the Georgian language had at the same time the status of the majority (in the country's scale) and the status of minority language (actually, in the region's scale). The people of Russian nationality in Javakheti had the status of minority according to the objective situation in comparison with Georgian people but at the same time they had self-identification of the majority of the Soviet Union population and their language, Russian, held the first position in the hierarchy of languages.

The Armenians always showed disposition to refer to their status of the minority not in relation to Georgia (the country) but in relation to the USSR and particularly, to Russia. Such dual regarding of the juridical and real statuses could be observed in Javakheti and it brought quite serious results: the Georgian language status as obligatory language, in fact, was only for Georgians and as for the all other nationalities living in the given territory, they either could not speak it or only the smallest part of such population knew it only on the simplest level of their daily life. Non-Georgian nationality people got their education only in Russian, large part of Armenians mostly in Armenian, though theoretically, Georgian language was included among the obligatory school subjects. The situation thus requested Georgians to know Russian well and not vice versa. In fact, it can be said

The Process Of Formation Of The Linguistic Situation In Javakheti And The...

that the situation in Javakheti was complicated due to existence of the situations of “bilingualism” and even “trilingualism” (because of existence of the II and the III levels languages) It is notable that non- Georgians dwelling in Javakheti had to be trilingual (1. Native language; 2. Language of then so called Republic of Georgia or the State language and 3. Russian language. But in reality only bilingualism was observed – the native language and Russian language. The region got such hard situation from the USSR. When it was deconstructed, the new reality emerged. In the 80-ies of the XX century, the political processes taking place in Georgia changed again the linguistic situation and its components.

2. Present-day Situation

In Javakheti region the ethnical Georgians, Armenians and Russians live together in a close vicinity. They have usual interinfluences and interrelations in their daily life, they have ties, relationships and are obedient to the same government and are the citizens of one country. They study often at same schools, though the regular interinfluence does not eliminate their cultural peculiarities and differences which are important. Each group maintains own peculiarities and characteristic features, traditions, values, aspirations which reveal themselves in the different circumstances.

In everyday life an inhabitant of Javakheti region meets people who are strangers for them but in the active social life his behavior strictly merges from his behavior and relations with the family, relatives, to say more broadly, with his clan. Every citizen can have relations with other circles of people at work or within some groups. He can have friends at school, at work or other places and can even undergo some influence but he lives in absolutely different circumstances at home. This social ambience requires him to return again and again to the established standards and norms of life.

The administrative, law or other public servants compile other groups as well. The staffs of public servants represent administrative or juridical staffs and of course, ethnically they are not homogenous groups. Resulting from their work, those groups are mostly the bilingual ones. The different social functions performed by a person, defines the number of the social behaviors which that person should possess.

The concrete number of the language codes and their unity (their number) which is used in the given surrounding (collective), also their genetic roots, for example, in case of Javakheti, they are determined according historical accidents, for example, a variation of Turkish language confirmed in the region or variation of the Armenian language, which can be conditionally named as “variation of Gipsy language”. They are all acknowledged in the Javakheti region due to the described historical events, but as they took roots in that region, the both language codes mentioned earlier, begin to be associated with the whole group behavior which regularly use them.

Some Armenian people nowadays living in Javekheti are able to speak Russian as freely as their native language. They can talk, write, read and deliver lessons and lectures in Russian. But the same people when they are in Russia, in Russian speaking society, clearly see that their speech retains linguistic code peculiarities of

their native region. So it can be said that “Javakh Russian language” is deviated from the Russian language norms. This deviation does not at all mean poor knowledge of the language. It is a natural result of the social events taking place in the given region where the Russian language functions. Those peculiarities come from the special peculiarities of Javakheti Region of Georgia.

The circumstances also dictated the assimilation processes among a small group of Greek nationality from the side of regional national majorities. A group of Greek people came to Javakheti in 1830 and settled there, near Akhalkalaki where the Armenians escaped from Turkey lived also. About 50 Greek families assimilated with Armenians (Lomsadze, 1975: 337). It represents very interesting case of assimilation called “covert assimilation” – when a minority group turns to be a majority towards the other group of minority and causes its assimilation (Kobaidze, 2008: 13).

It also should be noted that in Javakheti region where demographically, Georgians represent minority, they obtain the characteristics of the minority. (Lortkipanidze 1994:100-103). There were also the cases of their assimilation by Greeks (Samtskhe, village Tsikhisdjvari, in the XIX c. (Lomsadze 1975:337) and by Armenians in three villages in the surroundings of Akhalkalaki where the Georgians came from the Georgian village in Turkey, in the XIX century (Lomsadze, 1975:63-64). Large number of the factors which give priority to one of the languages and gives to it the important status in bilingual situation in Javakheti villages (give a special role, special importance in the social spheres) are imposed on the inhabitants due to the existing situations. That is why in the given situation interrelations between the languages appear to be the same for the bearers of the different languages.

We should also denote here the following types of language usage: **oral and graphical** or the same as speaking code and written code. We will also take into consideration the active and passive kinds of usage: **dialogue language and monologue language**. The dialect of the Turkish language acknowledged in Javakheti region, is usually used only in dialogues, not in other ways of communication. We consider that it is necessary to concretely name those dialects which represent the basis for the data given in the represented table. Nowadays the data correspond to the situation acknowledged in the bilingual collectives dwelling in the ethnically diversified villages, i.e. in the language collectives, where the linguistic unity corresponds to the language-using collective. Language unity coincides with the ethnical group. The first data given in the table correspond to the language collective, the native language of which is Armenian and the second data correspond to the linguistic unity groups, one of the languages of which is Georgian. The languages used in the region divide the spheres of usage. It is notable that the language of church services and prayers belongs to the non-concurrent (exceptional) sphere of usage for any linguistic collective. The Russian language is non-dominant but rather stable component of the bilingualism existing in Javakheti. It is interesting to observe the other relations of the other components.

The Process Of Formation Of The Linguistic Situation In Javakheti And The...

For the non-Georgian language collective the Georgian language is used mainly in everyday colloquial situations. This language is not active in such priority and basic realms as the mass media in the modern days life (despite the fact that Georgian broadcasting spreads over the Javakheti territory), education (despite the fact that the educational policy of the country considers important benefits for education). Georgian language takes its place in these spheres only now and such factors as the status different from the other languages in the region, the multiple special programs and useful benefits support this. Maybe, there were times when these spheres were not so important but for the modern times society they all are prioretic.

It is natural that the languages which are used in the same sphere differ according frequency of usage. The instances of watching TV, reading a letter are random and this fact coincides with random fact of chosing the language. Bilingual people do not plan to watch the equal number of films in Georgian and in Armenian. This happens at random. The same can be said about choosing of language. But surely, it cannot be said about all the spheres of language usage. The law about the State language decreed in 2015 represented the important event in this direction.

REFERENCES

a) Monographs

- Tavzhishvili G. (1948). Saxalxo ganatlebisa da pedagogiuri azrovnebis istoria saqartveloshi 1801-1870. Tbilisi:
- Tamarashvili M. (1995). Qartuli eklesia dasabamidan dgemde. Tbilisi.
- Ingorokva P. (1990). Saqartvelos istoriis sazgvrebis Shesaxeb. Tbilisi.
- Lomsadze S. (1975). Samtskhe-Javakheti (XVIII saukunis Sua wlebidan XIX saukunis Sua wlebamde). Tbilisi.
- Lortkipanidze V. (1994). Samtskhxe-javakhxeti XIX-XX saukuneebshi. Tbilisi.
- Lomsadze S. (1975). Meskhebi da Meskheti, Tbilisi.
- Nicolski L. B. (1976) Sinkhronnaia sotsiolingvistika (teoria I problemi), Moskva.
- Saqartvelos istoriis narkvevebi. (1960). Tbilisi.
- Tabidze M. (2005). Enobrivi situatsia saqartveloshi da qartuli enis funcionirebis sakitkhebi. Tbilisi:.
- Ferguson, C. A. (1959). Diglossia. Word.
- Froneli A. (1991). Didebuli meskheti, Tbilisi.
- Schweitzer A.D. (1977) Sovremennea sociolingvistika. Teoria, problemi I metodi, Moskva.

b) publicity

- Barnet V. (1988). Diferenciacia nacionalnogo iazika I socialnaia komunikacia. Hovoe v zarubejnoi lingvistike, XX. Moskva.
- Desheriev U. D. (1981). Teoria iazika I rechevaia praktika, Teoreticheskie problemi socialnoi lingvistiki, Moskva.

- Tumanian E. G. (1981). Tipologia iazikovikh situacii, Kompleqsnie modeli form sushestvovania iazika. Teoritechnie problemi socialnoi lingvistiki, Moskva.
- Kobaidze M. (2008). Vinaobisa da enis politikis dagegmvis istoriidan saqartveloshi. <http://www.ice.ge/GAMOCEMEBI/ICE/pdf/15%20.kobaidze.pdf>.
- Sikharulidze T. (2008). Enobrivi situacia saqartveloSi. Gulani. 1. Akhaltsikhe.

KÜLTÜREL BELLEK MEKÂNI VE MİLLİ KİMLİK YARATMADA PINARBAŞI AĞITLARININ İŞLEVİ*

CULTURAL MEMORY SPACE AND FUNCTION OF PINARBAŞI LAMENTATION IN NATIONAL IDENTITY CREATION

МЕСТО КУЛЬТУРНОЙ ПАМЯТИ И ФУНКЦИЯ ПЛАЧА ПИНАРБАШИ В СОЗДАНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Ramazan ERGÖZ**
Oğuz DOĞAN***

ÖZ

İnsanoğlu çevresini anlamlandırarak kendisi için bir dünya kurar. Kurulu olan bu dünya düzeninin devam etmesi için kültür üretimi ve bu kültürün gelecek nesillere aktarılması gerekmektedir. Bu aktarımın sürekli bir hal alabilmesi için insan belleğinde kalıcı olması gerekir. Kültürel anlamda belleği bir mekâna çevirebilmek için insani kodların yaşamın her alanında canlı tutulması ve yeni nesillere aktarılması gerekir. İnsanoğlunun hayatında çeşitli geçiş dönemleri vardır. Doğum, evlenme ve ölüm insan hayatının önemli geçiş dönemlerindedir. Geçiş dönemleri etrafında oluşan inanış ve ritüeller kültürel belleğin canlı tutulmasında önemli bir yere sahiptir. Ölüm etrafında da çeşitli kültürel faaliyetlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Ölüm öncesinde, sırasında ve sonrasında olmak üzere çeşitli aşamalarda ortaya çıkan inanış ve uygulamalar binlerce yıllık kolektif bilinçaltının izlerini taşır. Ölen kişinin ardından yakılan ağıt, insanoğlunun ölümle birlikte kaybettiği bir yakının acısının dışı vurulmuş yansımasıdır. Ağıtlar ölen kişiye bir çeşit veda niteliği taşımakta, o kişinin kısa bir hayat hikâyesini acıklı bir şekilde dile getirmektedir. Aynı zamanda ağıtlarda kültürün izlerini görmek mümkündür. Ağıtlarda günlük yaşamın izlerini, gelenek ve göreneği, sosyal hayatı, coğrafi unsurları vb. birçok unsur yer almaktadır. Ağıtlar milli kimliğin taşıyıcısı olma özelliğine de sahiptir. Acıklı olayların sonucunda ortaya çıkan ağıtlar, bireyin milli kimliğini bulmasına yardımcı olacak kodları içerir. Ağıtlarda gelenek ve görenek, vatan ve dil gibi milli kimliğin ana unsurlarını bulmak mümkündür. Bu bağlamda Pınarbaşı ağıtlarında da bireyin kültürel kimliğine ulaşmasına yardımcı olacak kodlar yer

* Bu çalışma 10-12 Mayıs 2018 tarihinde düzenlenen I. Pınarbaşı (Aziziye) Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** ORCID: [0000-0002-4513-3574](https://orcid.org/0000-0002-4513-3574), Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, regoz@beu.edu.tr

*** ORCID: [0000-0002-7752-8378](https://orcid.org/0000-0002-7752-8378), Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, odogan@beu.edu.tr

Kültürel Bellek Mekânı Ve Milli Kimlik Yaratmada Pınarbaşı Ağıtlarının İşlevi

almaktadır. Pınarbaşı ağıtlarında kültüre ve milli kimliğe ait unsurların yoğun bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Çalışmamızda ağıtların kültürel belleği ve milli kimliği yaratmadaki işlevi üzerinde durulacak ve Pınarbaşı ağıtları bu bağlamda incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: *Kültür, Kültürel Bellek, Milli Kimlik, Ağıt, Pınarbaşı.*

ABSTRACT

Human beings make a world for themselves by making sense of their environment. In order for this transfer to be continuous, it must be permanent in human memory. Turning the memory into a place in a cultural sense, human codes should be kept alive in all areas of life and transferred to new generations. There are various transitional periods in human life such as birth, marriage and death. They are essential transitions in human life. Beliefs and rituals formed around the transition periods have an essential place in keeping the cultural memory alive. It is understood that various cultural activities have emerged around death. The beliefs and practices that emerged at various stages before, during and after death bear the traces of thousands of years of the collective subconscious. The lament burned after the deceased is the outward reflection of the pain of a relative lost by humanity with death. The laments are a kind of farewell to the deceased, expressing a short life story of that person pathetically. It is also possible to see the traces of culture in laments. In laments, traces of daily life, tradition and custom, social life, geographical elements, etc. There are many factors. Laments also have the feature of being the bearer of national identity. The laments that result from pathetic events contain codes that will help the individual find his national identity. It is possible to determine the main elements of national identity such as tradition and custom, homeland and language in laments. In this context, there are codes in Pınarbaşı laments that will help individuals reach their cultural identity. It is seen that the elements of culture and national identity are intensely included in Pınarbaşı laments. In our study, the function of laments in creating a cultural memory and national identity will be emphasised, and Pınarbaşı laments will be examined in this context.

Keywords: *Culture, Cultural memory, National identity, Lament, Pınarbaşı.*

РЕЗЮМЕ

Человечество строит для себя мир, понимая свое окружение. Для того, чтобы этот установленный миропорядок продолжался, необходимо производство культуры и передача этой культуры будущим поколениям. Эта передача должна быть постоянной в человеческой памяти, чтобы она могла стать постоянной. Чтобы превратить память в пространство в культурном смысле, человеческие коды должны быть сохранены во всех аспектах жизни и переданы новым поколениям. В жизни человека есть несколько переходных периодов. Рождение, брак и смерть являются важными переходными периодами человеческой жизни. Убеждения и ритуалы, которые формируются вокруг переходных периодов, занимают важное место в поддержании культурной памяти. Повидимому, вокруг смерти также происходят различные культурные мероприятия. Убеждения и практики, возникающие на разных этапах, в том числе до, во время и после смерти, несут следы коллективного подсознания в течение тысяч лет. Плач, сожженный после умершего, является экстравертированным отражением боли близкого человека, которую человечество потеряло вместе со смертью. Плач носит своего рода прощальный характер с умершим, жалко выражая короткую историю жизни этого человека. В то же время можно увидеть следы культуры в плачах. В плаче есть следы повседневной жизни, традиции и обычаи, социальная жизнь, географические элементы и т. д. многие элементы включены. Плач также имеет свойство быть носителем национальной идентичности. Плач, вызванный печальными

событиями, содержит коды, которые помогут человеку найти свою национальную идентичность. В плаче можно найти основные элементы национальной идентичности, такие как традиции и обычаи, Родина и язык. В связи с этим в источниках также содержатся коды, которые помогут человеку достичь своей культурной идентичности. В плачах пинарбаши, по-видимому, активно участвуют элементы культуры и национальной идентичности. Наше исследование будет сосредоточено на культурной памяти плача и его функции в создании национальной идентичности, и плач Пинарбаши будет изучен в этом контексте.

Ключевые Слова: *Культура, Культурная память, Национальная идентичность, стена, Пинарбаси*

GİRİŞ

1. Ağıt

İnsan ömrünün üç önemli geçiş dönemi vardır. Bunlar; doğum evlenme ve ölümdür. Bu üç dönemin insanlık için en acı olanı ise ölümdür. Ölüm kaçınılmaz bir gerçek olarak insanın karşısında durmaktadır.

Ölüm karşısında insanın acısını ifade etme biçimleri vardır. Bunlardan birisi de ağıt yakmaktır. Ağıt, ölümün acısı ile söylenen ezgili sözlerdir. Birini kaybetmenin acısını söze döken insanoğlu, söz ile acısını hafifletir ve ölen kişiyi anar. Ağıt bir nevi ölen kişinin hayat hikâyesinin dile getirilmesidir. Ağıtta kişinin sağ iken neler yaptığı, neler yapacağı ve neler yapamadığı anlatılır.

Türk kültüründe ağıt ve ağıt söyleme geleneğine İslamiyet öncesi dönemde rastlanmaktadır. Bu dönemde Türk topluluklarında ölen kişinin ardından yuğ adı verilen törenler düzenlenmiştir. Bu törenlerde ölen kişinin acısını dile getirmek için sagu adı verilen şiirler söylenmiştir. Orhun Yazıtlarında geçen *sıgit* ve *sıgitçı* ifadeleri ağıt söyleme geleneğini gözler önüne serer.

Türk kültüründe oldukça yaygın olan ağıt türü hakkında çeşitli tanımlamalar yapılmaktadır. Şükrü Elçin ağıt için “*İnsanoğlunun ölüm karşısında veya canlı-cansız bir varlığını kaybetme, korku, telaş ve heyecanındaki üzüntülerini, feryatlarını, isyanlarını, talihsizliklerini, düzenli-düzensiz söz ve ezgilerle ifade eden türkülere Batı Türkçesi’nde umumiyetle ‘ağıt’ adı verilir. Ağıt söyleyen için ‘ağıtçı’ sözü yaygınlaşmış ve ‘ağıt yakmak’ deyimini türemiştir*” (Elçin, 2004: 290) demektedir. Esma Şimşek; “*Ağıtlar sızlayan kalplerin, dayanılmaz acıların, akan gözyaşlarının, yanık yüreklerin çare arayan feryadıdır.*” (Şimşek, 1993: 1) diyerek ağıtın ölüm acısını yaşayanların acısını azaltmaya yardımcı olduğunu belirtir. Doğan Kaya ise ağıtı; “*başta ölüm olmak üzere ayrılığın yahut üzüntünün doğurduğu ıstırap sebebiyle ortaya konulan lirik ve manzum ürün. Şayet ölenler için söyleniyorsa kendisine has makamla terennüm edilir. Söylenen sözler ölenle ilgili düşünce, duygu ve izlenimleri ihtiva eder.*” (Kaya, 2007: 28) şeklinde tanımlamaktadır. Erdoğan Altınkaynak ağıtın tanımını yaparken konuya daha bütüncül yaklaşmış ve ağıtı; “*Konusu ölüm olan, genellikle 8’li hece ölçüsüyle ve aaxa veya xaxa kafiyeye şemasında, cenaze başında ve devamla yas süresi içerisinde belirli bir törene veya töreye bağlı olarak ve genellikle kadınlar arasında meydana getirilen bir şiir türüdür. Ağıtların meydana geliş mekânı cenaze veya yas evidir.*” (Altınkaynak, 2015: 45) şeklinde tanımlamıştır.

Kültürel Bellek Mekânı Ve Milli Kimlik Yaratmada Pınarbaşı Ağtılarının İşlevi

Ölüm sonrası tutulan yasın; inkâr, kabul ve uyum olmak üzere üç evresi vardır. Bu üç evre içerisinde ölen kişinin yakınlarında bazı tutum ve davranışlar görülür. Örneğin; uyuşukluk, durumun gerçek olduğuna inanmama, ölenin hasretini çekmek, ağlama ve kızgınlık, doktorlara ve hastane personeline kızma, suçluluk, aşırı enerji, duygu dengesizliği, her olayı ölen kişi ile açıklama, fiziksel ve ruhsal problemler, ölen kişinin yakınlarında ölümün yol açtığı olumsuz etkiler olarak sıkça görülen durumlardır (Baltaş, 2000: 158-160). Ölüm olayı kabullenilmesi zor ve acı bir süreçtir. Bir yakını kaybeden aile bireyleri ve toplum, ölümü kabullenmekte zorluk yaşarlar. Bu bağlamda ağtılar, ölümü kabullenmede önemli bir işleve sahiptir. Ölüm, kişiler üzerinde fiziksel etkilerinden ziyade ruhsal anlamda yıkıcı etkilere neden olur. Bireylerin ölüm karşısında sessizliğe bürünmeleri, ruhsal bir çöküntüye sebebiyet verebilir. Ağıt, yaşanan acının dışa yansımaları olarak düşünüldüğünde, ölünün yakınlarının ruhsal anlamda da rahatlamasını sağlar. Toplumların en büyük ruhsal kırılmalarının büyük felaketler sonucunda yaşandığı görülür. Ölüm olayının ardından kişilerin içinde buldukları ruhsal bunalımdan kurtulamayarak intihara varan süreçler yaşandığı gözlemlenebilmektedir. Bu bağlamda ağıt, bireysel ve toplumsal psikolojinin sağlıklı kalmasında önemli bir yere sahiptir. Ağtılar, yatay boyutta bireysel ve toplumsal psikolojinin korunmasını sağlamanın yanında; dikey boyutta bağlı bulunduğu toplumun kültürel belleğinin yaşatılmasını sağlayan tarihi, kültürel ve sosyal kodları gün yüzüne çıkartır. Ağtılar toplumun unutmaya yüz tuttuğu değerleri güncelleyerek yeniden gün yüzüne çıkartır. Ölümün yol açtığı üzüntü nedeniyle algıları dış dünyaya kapanan insanlar için ağıtta söylenen her söz, bellekte kalıcı bir yer edinir.

2. Kültürel Bellek ve Milli Kimlik

Bireylerin kendilerini ifade edebilmeleri için gereklilik duyduğu bazı durumlar vardır. Bunların en başında geleni ise onları tanımlayan kimlikleridir. Temel anlamda kimlik, “bir varlığın aynılık olarak tanımlanabilir ve tanınabilir kılan özellikleri ile açıklanır” (Çağrkan, 2016: 2616). “*En yalın tanımıyla kimlik, kişilerin, grupların, toplum veya toplulukların "Kimsiniz, kimlerdensiniz?" sorusuna verdikleri yanıt ya da yanıtlardır*” (Güvenç, 1995: 3). Gün içerisinde karşılaştığımız insanlara sorduğumuz sorular ve aldığımız yanıtlarla iletişim için önemli olan ilk adımı tamamlarız. Bünyesinde farklı alt başlıklar barındıran kimlik kişilerin dünya üzerinde anlamlı bir bütün olmasını sağlar. Fakat “*Bütün kimlikler, bir toplumsal ilişkiler sistemi içinde oluşur ve birbirlerini karşılıklı tanımaları gerekir. Kimlik bir "nesne" olarak değil, "bir simgeler ve ilişkiler sistemi" olarak düşünülmelidir*” (Morley ve Robins, 1997: 74). Kimlik simgeler ve ilişkiler sistemi olarak düşünüldüğünde millilik özelliğine bürünmek zorunda kalır. Çünkü bir toplumun özel anlam yüklediği ve meydana getirdiği sistem var olduğu toplumun geleneksel özelliklerini taşır. Her toplumun kendisine has bir yaşam sistematiği olduğu gerçeğinden yola çıktığımızda milli kimliğin varlığı karşımıza çıkacaktır. “*Tarihî bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihî belleği, kitleyi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun*” (Smith, 1994: 75) adı olan milletin oluşması içinde milli kimlik gereklidir.

Kültür “1.İsim Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin. 2. Bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü 3. Muhakeme, zevk ve eleştirme yeteneklerinin öğrenim ve yaşantılar yoluyla geliştirilmiş olan biçimi. 4.Bireyin kazandığı bilgi.” (URL-1) olarak farklı şekillerde tanımlanmaktadır.

Halk kültürü bir milletin sahip olduğu, dil, kültür, duygu ve düşünce değerlerinin toplamından oluşur. Bir halkın birlikte oluşturduğu ve geçmişten bugüne çeşitli değişiklikler geçirmiş olsa da günümüze kadar gelen bu değerler bütünü, içerisinde yaşatıldığı halkı birbirine bağlayan kültürel bellek mekânlarını oluşturur. Yeni doğan bireyler sahip olunan bu kültürü zamanla öğrenerek toplumun bir parçası haline gelir. Türk halk kültürü Orta Asya’dan Anadolu’ya uzanan yaşam sürecinde belirli dönemlerde etkileşim içinde olduğu kültür çevrelerinden etkilenmiş olsa da kendine özgü bir kültür hazinesine sahiptir. Bu kültür hazinesi asırlardan beri yapılan uygulamalar ile gelecek nesillere aktarılmakta ve yaşatılmaktadır.

Bellek “denince insanın aklına genellikle bir iç olgu gelir ve bunun mekânı bireyin beynidir, yani belleğin beyin fizyolojisiyle, nöroloji ve psikolojiyle ilgili olduğu düşünülür, ama tarihsel kültür bilimi ile bir ilgisi yoktur. Oysa bu belleğin neleri içerdiğini, bu içeriklerin organize edilmesinin ve ne kadar süre ile muhafaza edileceğini bireyin kapasitesi ve yöneliminden çok, dış koşullar, yani toplumsal ve kültürel çerçevenin koşulları belirler” (Assmann, 2015: 26-27).

Jann Assmann, mimetik bellek, nesnel belleği, dil ve iletişim ve anlam aktarımı olmak üzere belleğin dört farklı boyutu olduğunu belirtir;

1. Mimetik bellek. Davranış, taklit veya deneyimsel bellek. Bu bellek boyutunda davranışlar taklit sonucu kazanılır. Günlük yaşamımızda davranışlarımız, taklit etme geleneğine bağlı olarak alışkanlık ve kurallara dayanmaktadır.
2. Nesnel Belleği. İnsan hayatı boyunca çeşitli nesnelere çevrelenmiştir. Bu nesnelere kişinin yansımalarıdır. İnsana geçmişini, atalarını hatırlatır.
3. Dil ve iletişim: İletişimsel Bellek. İnsan dil sayesinde başka insanlar anlaşılabilir ve sosyal bir varlık olur. Dil yeteneği ve anlaşma yeteneği insanın kendi çabası ile geliştirebileceği bir yetenek değildir. Bunun için dış dünya ile etkileşim halinde olmalıdır.
4. Anlam aktarımı: Kültürel bellek. Bu bellek alanı mimetik, nesnel ve dil ve iletişim belleğinin bütünlük içine bulunduğu bir bellek alanıdır. Rutin olarak tekrarlanan davranışlar geleneksel boyuta ulaştığı zaman mimetik belleğin boyutundan çıkar ve kültürel belleğin sınırları içerisinde kendisine yer bulur. Nesnelere de amaca yönelik olmanın dışında anlam kazanmasıyla içten dış doğru yönelen bir değer dizgesi kazanırsa nesnelere belleğinin sınırlarını aşar ve kültürel belleğin varlık alanına girer. Dil ve iletişim belleği de yazı sayesinde kültürel bir anlam ve bellek kazanır. Yazı sayesinde bireysel belleğin sınırlarının dışına çıkılabildi. Kültürel bellek gelenek ve iletişimden beslenir ama onlar tarafından belirlenmez (Assmann, 2015: 26-28).

Kültürel Bellek Mekânı Ve Milli Kimlik Yaratmada Pınarbaşı Ağıtlarının İşlevi

“Kültürel bellek ile kastedilen insan belleğinin dış boyutudur.” Kişisel bellekten ziyade toplumsal bellek kültürel belleğin sınırları içerisinde yer alır. İnsan öncelikli olarak kişisel bir belleğe sahiptir ve bu bellek alanı insanın kendi yaşamı ile sınırlıdır. İnsanın hayatı boyunca kendi içi dünyasında biriktirdiği bir anılar magmasıdır. Oysa kültürel bellek ile dışa açılan ve bireyden topluma uzanan daha kapsayıcı geniş bir bellek alanı ortaya çıkmaktadır. Kişisel bellek bireyin kendisine ait olduğu için kendisiyle birlikte yok olup gitmektedir. Oysaki kültürel bellek geleneksel boyuta ulaşmış bir davranışlar ve ritüeller dünyasına sahiptir. Bu da kültürel belleğin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlar. Aynı şekilde nesnel belleği de kişisel bir boyuttan kolektif bir hale dönüşünce nesnelere dışa dönük anlamları sembolleşmektedir. Bu da toplumu bir arada tutan ülkü eğer bellek mekânlarını ortaya çıkartır. “*Kişinin kendini çevreleyen şeyler dünyasında yitip gitmemesi için onun, tarihselliğini sağlayan bellek mekânlarına tutunması ve orada kurduğu kendilik bilinci ile hem uzamsal boyutta dünya ile hem de zamansal boyutta toplumsal geçmişiyle bağlantıya geçmesi kaçınılmaz bir gerekliliktir. Bu bağlamda bellek mekânları, mitik kahraman Antheus’un toprağı gibi, kendisiyle temasa geçildiğinde öleni diriltiren bir tinsel varoluş alanıdır. Yaşadıklarımız, düşlediklerimiz gibi unuttuklarımızın da içimizdeki toplanma merkezi olan bu tinsel varoluş alanları (bellek mekânları), kendilik bilinci kurmanın en temel çıkış noktasıdır*”(Korkmaz, 2008: 31).

3. Kültürel Bellek Mekânı Yaratmada Pınarbaşı Ağıtlarının İşlevi

İnsan çevresiyle kurduğu ilişkide nesnelere anlam ve değer katarak onlarla olan ilişkisini fiziksel anlamdan tinsel boyuta taşır. Böylelikle zamansal ve mekânsal anlamda sınırlı olan insan nesli kendisini sonsuza açar. İnsanın yaşadığı çevrede oluşturduğu kültür bu sonsuzluk dairesi içerisinde bir sonraki nesle devredilerek yaşatılır. Çevresine anlam ve değer katarak yaşadığı yeri dünyalaştıran insanoğlu yaşadığı coğrafyanın bilgisine de sahip olmak ister. İnsan yaşadığı yeri gerçek anlamda yurt edinmek/ vatanlaştırmak için üzerinde yaşadığı toprağın, dağların, suların bilgisine de sahip olmalıdır. Ancak bu sayede coğrafya yurt edinilir. Bu anlamda kültür insanın yaşadığı yeri yurt edinmesindeki en önemli üretilerdir. Doğumdan ölüme uzanan insan ömründe doğumdan başlayarak ölüme kadar çeşitli uygulamalar ve inanışlar vardır. Bu uygulamalar nesilden nesle aktarılarak birer gelenek haline gelir. Bir sonraki neslin bir önceki nesilden davranış ve taklit yoluyla öğrendiği bu uygulamalar zamanla gelenekselleşerek mimetik bellek alanından kültürel bellek alanına girer. Kişisel bellekten kolektif belleğe dönüşür.

Halk edebiyatının sözlü ürünleri kültürel belleğin en önemli aktarıcılarında biridir. Çünkü insan yaşamının mikro ölçekli birer yansıması olan türküler, maniler, ninniler ve ağıtlar kültürden ve insandan bağımsız değildir. Merkezinde insanın olduğu bu anlatılar kültürü bir sonraki nesle taşıyarak kültürel bellek aktarıcısı olurlar.

Hayatın geçiş dönemlerinden biri olan ölüm hadisesi sonrasında söylenen ağıtlar, kültürel belleğin aktarımında önemli bir işleve sahiptir. Ölen kişinin ardından söylenen ve ölüm acısının dışa yansıması olan ağıt, başlangıçta kişisel belleğin

izlerini taşımakla birlikte, toplumla paylaşılması ve çevreye ait kültürel unsurların ağıta işlenmesi ile kolektif belleğe taşınır ve kültürel belleğin aktarıcısı işlevini görür.

Belleğin güçlenmesi için belleğe kaydedilen şeylerin sık sık tekrar edilmesi gerekmektedir. Sözlü kültür ürünleri bellekte canlı kalabilmek için sık sık tekrar edilmeye muhtaçtır. Bu tekrarlar belleği güçlendirir. Sözlü kültürde tekrar edilmeyen şeyler unutulmaya ve yok olmaya mahkûmdur. Bu nedenle sözlü kültür ürünleri çok sık tekrarlanarak bellekte kalıcı bir yer edinmesi sağlanır. Başka bir ifadeyle yazılı kültür belleğin tembelleşmesine neden olurken; sözlü kültür –biraz da mecburiyetten- belleğin güçlenmesini sağlar. Bu bağlamda insan ömrünün kaçınılmaz bir sonu olan ölümlerin daimi oluşu ve bu ölümlerin ardından ağıt yakılması belleği güçlendirir. Yakılan ağıtların sık sık tekrar edilmesi kültürel belleğin canlı tutulmasını sağlar. Nitekim Pınarbaşı’nda da *“ağıtlar ilk söylendiği anan itibaren çevrede bulunan kadınlar veya genç kızlar tarafından bir ses kayıt aracı hassasiyetinde ezberlenir/ezberlettirilir ve özel toplantılarda halı-kilim tezgâhları başında ağrısmelerde (kadınlar arasındaki imece) çamaşır ve yün yıkamalarda, düğünlerde, nişanlarda, koyun sağımalarında, yayla yollarında vb. gibi toplu yapılan hareketlerde tekrar edilir”* (Altınkaynak, 2015: 147). Pınarbaşı ağıtları adeta sosyal yaşamın bir parçası haline gelmiştir. Toplumun her türlü sosyal organizasyonunda ağıtların söyleniyor olması, sözlü gelenekte ağıtları canlı tutmakla birlikte, ağıtların aktardığı kültürel bilgiyi gelecek kuşaklara aktarmayı da sağlamaktadır. Böylece ağıtların içerisinde bulunan ve kültürel belleğe işlenen kültür ürünleri toplumsal kolektif bilinçte yaşatılmaktadır.

Pınarbaşı ağıtlarında maddi kültür ürünlerini, giyim-kuşam, geçiş dönemlerinden ölüm ve düğün, adak adama, halk inanışları, coğrafi mekânları ve tarihi şahsiyetleri bulmak mümkündür. Bu bağlamda ağıtlar Pınarbaşı ilçesinin bir kültür ve tarih envanteri görevini de görmektedir. Geçmişten günümüze gelen birçok geleneği, ilçe ve köylerin eski adlarını, tarihi olayları, günlük hayatı, sosyal yaşamı ağıtlardan öğrenmek mümkündür.

Merkezinde insanın anlatıldığı ağıtlar, ölen kişiyi unutmamayı ve sözlü kültürde canlı tutmayı sağlamakla birlikte, *“ölümlü insanı, toplumsal tine taşıyarak ölümsüzlüğe kavuşturan bir araçtır”*(Korkmaz, 2008: 80).

Pınarbaşı ağıtlarında ölüm ile ilgili olarak uygulama ve inanışlara rastlamak mümkündür. Cenazenin götürülme vakti ve tabutun üzerine örtülen eşyalar aşağıdaki ağıtta şu şekilde dile getirilir:

Şöyle gardaş gördünüz mü

Dar vahıttā götürdüler

Ben üsdüne ördüm halı

Guru yere yatırdılar (Altınkaynak, 2015: 322)

Anadolu’nun birçok yerinde ölünün gömülme saati ile ilgili farklı uygulamalara rastlamak mümkündür. Bazı yerlerde ölü, uzakta olan bir yakını gelinceye kadar bekletilirken bazı yerlerde ise bir an önce defnedilmeye çalışılır. Bu ağıtta Pınarbaşı yöresinde ölünün dar vakitte kaldırılıp defin işlemi için götürüldüğü belirtilmektedir. Bununla birlikte ölümden sonra yapılan işlemlerden biri de tabutun

Kültürel Bellek Mekânı Ve Milli Kimlik Yaratmada Pınarbaşı Ağıtlarının İşlevi

üzerine örtülen eşyalardır. Ağıtta belirtildiği üzere ölünün üzerine halı örtülmüştür. Bu Anadolu'da sıkça rastlanan bir uygulamadır.

Ölüm acısının ardından yas tutma geleneği vardır. Yas tutma sürecinde kara giyinmek de yasin belirtilerinden biridir. Bu uygulamaya Pınarbaşı yöresinde de rastlanır. Ağıtlarda da bu durum dile getirilir:

Musa çoh yellin ağlıyor
Anşa atın gara bağlıyor
Sırtına gabıdın giymiş
Gardaşım gelir sanıyor (Altınkaynak, 2015: 452)

Pınarbaşı'nın Hasırcı köyünden olan Mustafa Korkmaz ameliyat sırasında vefat eder. Ölümünün ardından Mustafa için ağıt yakılır. Yukarıdaki ağıtta ölenin kardeşi Musa çok ağlamakta, kız kardeşi de karalar bağlamaktadır. Karalar bağlamak ölüm acısının en dikkat çekici hallerindedir. Binlerce yıllık bir gelenek bu ağıtta tekrar hatırlanmış kolektif bilinçaltından, bilinç düzeyine çıkartılmış ve kültürel belleğe işlenmiştir.

Ağıtlarda gördüğümüz bir diğer ölüm sonrası uygulama ise ölünün defninin ardından yapılan talkın işlemidir. Pınarbaşı Pazarören kasabasından Mithat'ın ağıtında bu uygulama anlatılır:

Azıcık da ağar alın
Gan döşşeğa bulaşmasın
Din talkını verirkene
Oğlum dilin dolaşmasın (Altınkaynak, 2015: 539)

Talkın, öğüt ve telkin anlamına gelmektedir. İslamiyet'te ölen kişinin kabre konulmasının ardından sorgu meleklerinin gelip ona sorular soracağına inanılır. Cenazenin defnedilmesinin ardından imam tarafından verilen talkın, melekler tarafından sorulan sorulara mümin kişinin vermesi gereken yanıtların hatırlatılması işlemidir. Bu ağıtta ölüm sonrasındaki bu önemli uygulama hatırlatılmaktadır.

İnsanın yaşadığı çevreyi bilip tanınması ve onunla bağ kurabilmesi için yaşadığı yere verilen adları da bilmesi gerekmektedir. Özellikle de kırsal bölgelerde belirli bölgelere verilen adlar genellikle atalarımızın binlerce yıllık bilgi birikiminin ve yaşanmışlığın bir sonucu olmaktadır. Bu nedenle insanın yaşadığı yerin dağlarının, ovalarının, sularının, tepelerinin ve mevkilerinin adını bilmesi onu tarihselliğine ve atalarının binlerce yıllık birikimine bağlar. Pınarbaşı ağıtlarında da yer adlarının yoğun bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Bu durum ağıtlar sayesinde insanın yaşadığı bölgenin bilgisine sahip olmasını sağlar. Bu yer adları kültürel belleğe işlenmekle gelecek nesillere ulaşma imkânı bulur.

Pınarbaşı Pulpınar Köyünden önemli bir şahsiyet olan Halloğlu Anber Ağa'nın ağıtında Pınarbaşı yöresine ait birçok yer adı geçmektedir:

Tucar'dan duman kahıyor
Anam oğluna bahıyor
Anam oğlu su isdemiş
Savrun Penzefir ahıyor (Altınkaynak, 2015: 277)

İnsan içinde yaşadığı çevrenin unsurlarını türkülere, ninnilere, manilere ve ağıtlara katar. Derdini ve üzüntüsünü anlatmada onları da birer aracı kılar. Ağıtlarda

da ölen kişinin yaşadığı çevrenin unsurları yer alır. Belirli mevkiler ağıtlar da dile getirilir. Yukarıdaki dörtlükte Tucar ve Savrun adında iki yer ismi verilmiştir. “*Tucar, Kadirli’ye beş km. Akşam köyü yakınında bir mevkidir. Bitişinde Tucar mezarlığı diye bir yer vardır. Bu mezarlık kastedilmektedir.*” (Altınkaynak, 2015: 390). Savrun ise Kadirli’yi ikiye ayıran bir ırmaştır.

Ahmed Ağa’nın ağıtında da Sarıçek, Sıçanlı ve Köt’oluh denilen yerler dile getirilir.

Bahele bre Duduma
Bah gardaşın boyununa
Sarıçek de gurt mu daldı
Gardaşının goyununa (Altınkaynak, 2015: 280)

Pınarbaşı yöresinde dağlar ve yaylalar yoğun olarak bulunmaktadır. Anlatılarda bu coğrafi mekânlar sıklıkla kullanılır. Ahmed Ağa ağıtında da görüldüğü üzere Sarıçek denilen ve Sarıçek isminin kısaltması olan bu yer bir yayladır. Ağıtın bir başka dörtlüğünde yine dağ ve yayla adı olan Sıçanlı’dan bahsedilir.

Duymuyon mu ne daniyor
Gara çadır gurul oldu
Anam babayın sürüsü
Sıçanlı’da sulanırdı. (Altınkaynak, 2015: 280)

Hayvancılıkla uğraşılan bölgelerde insanların sözlü kültürlerinde dağ ve yayla imgelerinin yoğun olarak yer aldığı görülmektedir. Yaşam biçimi anlatı türlerine de bir şekilde yansımaktadır. Böylelikle kültürel bellekte coğrafi yer adları yer edinmekte ve yaşatılmaktadır.

Kahdı toprahların garı
Gene dağlar giyer donu
Yaylayı canı isdemiş
Köt’oluh’dan dönmüş geri. (Altınkaynak, 2015: 286)

“*Köt’oluh, Keltepe köyünde yayla yolu üzerinde bir mevki adıdır*” (Altınkaynak, 2015: 382). Mevki adları insanın kendisini yaşadığı coğrafyada güvende hissetmesini sağlar. Daha öncede söylemiş olduğumuz gibi yaşadığımız coğrafyanın bilgisine sahip olabilmek demek o topraklara gerçek anlamda sahip olabilmek demektir. Bu nedenle mevki adları gelişigüzel konulmuş isim tercihlerinden ziyade o bölgede yaşayan insanların kültürel kodlarından da izler taşır. Bu bağlamda ağıtlarda yer alan yer adlarını kültürel belleğin önemli bir değeri olarak görmek gereklidir. İnsanın çevresiyle kuracağı güvenli ontik ilişkide bu bakımdan ağıtlar önemli bir kültürel işlevi yerine getirmektedirler.

Ağıtlarda insan hazinelerinin biyografilerine de yer verildiği görülür. Yaşadığı toplumun önemli şahsiyetleri, ölümlerinin ardından yakılan ağıtlar ile kolektif belleğe kazınırlar. Ağıtlar sayesinde toplumsal hafızanın derinliklerinde bir

Kültürel Bellek Mekânı Ve Milli Kimlik Yaratmada Pınarbaşı Ağıtlarının İşlevi

ömür boyu saklı kalır ve yaşatılırlar. Bu insan hazinelerinden biri de Anber Ağa'dır. Pınarbaşı'nın Pulpınar köyünden olan Anber Ağa, belki de üzerine bu ağıt yakılmasaydı birçoğumuzun adını dahi bilmediği bir kişi olarak sadece birkaç kişi tarafından hatırlanacaktı. Ancak bu ağıt sayesinde Anber Ağa, tarihi bir şahsiyet olarak kültürel belleğimizde yaşatılmaktadır. Ağıtta şu dizelere yer verilir.

Şu efeyi biliyon mu
Avşarın Anber Ağası
Dizlek çanı çalınıyor
Geliyor tülü mayası (Altınkaynak, 2015: 277)

Bu ağıtı Anber Ağa'nın ani ölümü üzerine kız kardeşleri yakmıştır. Anber Ağa, yaşadığı zaman dilimi içerisinde çevresi tarafından sevilen, varlıklı bir kişi olarak bilinir (Altınkaynak, 2015: 390).

Kültürümüzün önemli öğelerinden biri de adak adamdır. İstenilen bir şeyin gerçekleşmesi durumunda bazı şeyler vaat edilir ve kişinin dileği yerine gelince adağını yerine getirir. Kansere yakalanan ve iyileşemeyerek vefat eden İzzet Kandemir'in ağıtında bu dertten kurtulursa kurban adanmaktadır:

Pınarbaşı açılınsın da
Gardaşım edici düğün
Ağır bundan gurtulursa
Hall'ağam kesici goyun (Altınkaynak, 2015: 434)

Ölen kişinin kız kardeşleri tarafından yakılan bu ağıtta, kanser hastalığına yakalanan kişinin iyileşmesi durumunda yapılacaklar dile getirilmektedir.

Pınarbaşı ağıtlarında halk inanışlarını da bulmak mümkündür. Halk inanışları insanların dünyaya kattıkları anlam ve değerdir. İnsanoğlu ilkel zamanlarda doğa ile mücadelesinde onu kendisi için bir koruyucu kılmış, dağların, suların vb. unsurların bir ruhu olduğuna inanmıştır. Zamanla da bu nesnelere saygı duymuş ve onun kendisi için koruyucu olduğuna inanmıştır. Halk inanışları zaman içinde değişkenlik göstermekle birlikte özündeki doğaya ve canlılara saygılı olma, ülkü değer davranış kodlarını koruma gibi inanışları korumuştur.

Anadolu halk inanışları açısından zengin bir birikime sahiptir. Bu birikim ağıtlara da yansır. Aşağıdaki ağıtta ülkü değer davranış kodlarına sahip bireyin cennetin kapılarını açacağı belirtilir:

Birikin dertli olanlar
Yedi bebağa galanlar
Cennetin kapısını açar oyyyy
Öğsüze ekmek verenler (Altınkaynak, 2015: 513)

Türk toplumu sosyal anlamda yardımlaşmayı seven, darda kalana yardım eden bir toplumdur. Bu ülkü davranışın da bir ödülü olduğuna inanılır. Yukarıdaki dörtlükte öksüzlere ekmek verenlerin cennetin kapısını açacağı belirtilir. Dini temelleri de olan öksüze yardım etmenin sevap olduğu inanışı, zaman içerisinde sosyal anlamda da bir yardımlaşma aracı olmuştur. Ağıtlar bu insani davranışı içerisinde barındırarak aynı zamanda toplumun eğiticisi olma rolünü de üstlenir.

Ağıtlarda günlük yaşamdan izler bulmak mümkündür. Çocuk oyunları ve eğlencelerde oynanan oyunlar da ağıtlarda yer alır. Ağıt acıklı bir olay neticesinde ortaya çıkmasına karşın, insan ömrünün mutlu ve eğlenceli zamanlarının da olduğuna dair göndermeler içerir. Ölen kişinin ardında bıraktıkları vardır. Çocuklar da geriye kalanlardandır. Telli Efendi'nin ağıtında ağıt yakılanlardan birinin oğlu anlatılır:

Kazim'inin ahlı yetmez
İçerde oynuyor aşık
Sağaya çark deyinceğaz
Şiforun tebdili şaşılı (Altınkaynak, 2015: 510)

Yukarıdaki dizelerde çocukların oynamış oldukları aşık oyunu anlatılır. Aşık oyunu tarihi bir Türk oyunudur. Koyunların ve keçilerin arka bacaklarında bulunan bir kemik parçasıyla oynanır. Bu oyun misket oyununa benzemektedir.

Büyüklerin oynadığı oyunlar da ağıtlarda geçer. Değnek oyunu da bunlardan biridir:

Sıradan'da oynar deynek
Gana belenmiş köynağa
Nasıl gıydın itin dölü
Ziya elimin deynağa (Altınkaynak, 2015: 544)

Ağıtlarda ölen kişinin hayatta iken yaptıkları anlatır. Sıradan köyünden Ziya Bey için yakılan ağıtta Ziya Bey'in değnek oyunu oynadığından bahsedilir. Değnek oyunu cirit oyununa benzer bir oyundur. Değnek oyununun ciritten farkı oyuncuların ellerindeki ciridi birbirlerine değil, iki direk arasına gerilen bir ipin üzerinden aşirtmaya çalışmalarıdır. Bu nedenle bu oyuna bazı bölgelerde değnek aşırma oyunu da denilmektedir.

Ağıtlar genel olarak kadınlar tarafından icra edilir. Bu yüzden ağıtlarda yemek ve giyim-kuşam kültürü hakkında bilgiler sıklıkla yer alır. Pınarbaşı ağıtlarında da giyim kuşam kültürünün izleri yoğun olarak görülür. Birçoğu günümüzde kullanılmayan, yaşlıların çeyiz sandıklarında birer hatıra olarak sakladıkları giysiler ağıtlar da bir zamanın önemli giyim kuşam kültürü öğeleri olarak dile getirilir. Ağ yağlık, heril domanı, ağ ışık bu giyim kuşam ürünlerinden sadece birkaçıdır:

Ağ yağlık sarar başına
Hayali düşer garşına
İsmail'im daha cahil
Ölüm ne düşen peşine (Altınkaynak, 2015: 383)

Ağıtlarda giyim kuşam kültürünün izlerinin bulunmasında ölen kişinin günlük yaşamından izlerin de paylaşılması önemli bir nedendir. Ağıtçı ölen kişinin günlük yaşamda nasıl giyindiğine ağıtında yer verir.

Pınarbaşı ağıtlarında heril domanı denilen ince ipekli bir elbiseden de bahsedilir.

Çoh gördüm iyi günümü
Giyerdim heril domanı
Ben gardaşa ağlıyorum

Nediyim elin oğlunu (Altınkaynak, 2015: 390)

4. Milli Kimlik Yaratmada Pınarbaşı Ağıtlarının İşlevi

İlk önce Avrupa’da daha sonra ise dünyanın farklı toplumlarında millet olma bilincini oluşturmak amacıyla halka ait olan kültürel değerlere yönelme olmuştur. Bunun sonucunda folklor biliminin temelleri de atılmıştır. Halkın oluşturduğu sözlü kültür ürünleri ve gelenekleri milliyet bilincini artırmak maksadıyla sürekli olarak kullanılmıştır. Çünkü kimlik, kültürün içerisinde barınır ve şekillenir. Bu şekilde birey hayallerini, arzularını, yaşama şeklini ve en önemlisi kendisini tanıyarak hayattaki duruşunu ve yerini bilir. Aslında kültür toplumun kimliğini meydana getirir. Kimlik sadece bir topluma veya millete bağlı olmak değildir aynı zamanda topluluğun diğer bireyleriyle ortak bir kültüre sahip olmaktır. *“Kültürün iki yönü, yani kuralcı ve anlatsal, yönlendirici ve nakledici yönü bireylere “biz” deme imkânı veren kimlik ve aidiyet temellerini yaratır. Tek tek bireyleri böyle bir “biz” de birleştiren, bir yandan ortak kurallar ve değerlere bağlılık, öte yandan ortak yaşanmış geçmişin anılarına dayanan, ortak bilgi ve kendini algılayış biçiminin oluşturduğu bağlayıcı yapıdır”* (Asmann, 2015: 23). Türk kimliğinin yüzyıllardır teşekkül etmesinin temelinde halka ait olan ve milli hafızasında saklı olan kültürel değerler yatmaktadır. Türklerin ilk yazılı belgelerinde dahi milli bilincin izlerini görmek mümkündür. Kültür ve kimlik milletle varlığını devam ettirerek gelecek kuşaklara doğru yolculuğuna devam eder. Bu yolculuk farklı sözlü kültür ürünleri vasıtasıyla sağlanmaktadır. Ağıtlar, milli kimliği besleyen önemli sözlü anlatı türlerindedir. *“Ağıt denilince aklımıza hemen “ölüm” gelir. Oysa savaş, yangın, sel, deprem gibi tabii afetler üzerine; çeşitli kaza ve hastalıklara; askere veya gurbete gönderilen yakınlarla; kaybedilen bir eşya yahut hayvanlara da ağıtların söylendiği bir gerçektir”* (Şimşek, 1993: 1) Tanımlamadan da anlaşılacağı üzere ağıt tür olarak bünyesinde zengin bir yapı barındırmaktadır. Bu zenginliğin içerisindeki milli unsurlar ise milli kimliği meydana getirir. Gurbete giden birisinin geride bıraktığı vatanına olan duygularını yoğun bir şekilde ağıtlaştırması ya da şehit olan askere yazılan ağıdın etkisinin toplum hafızasında unutulmuş değerleri hatırlatması türün milli bilinci meydana getirme işlevini göstermesi açısından önemlidir. Çanakkale ruhunu gelecek nesillerin bilincinde canlı tutmak amacıyla Çanakkale Ağıdı’nın sürekli işlenmesi bu durumlardan kaynaklanmaktadır. Pınarbaşı ağıt yakma geleneği açısından önemlidir. Ağıtların konu çeşitliliği göze çarpan bir diğer noktadır. Milli konular üzerine yakılan ağıtların sayısal çoğunluğu bu ağıtların kimlik oluşturması bakımından değerini artırmaktadır.

Sarıkamış Harekâtı öncesi ve sonrası gelişen olaylarla Türk toplumunun bilincinde derin kırılmalara yol açmıştır. Vatan müdafaası için on binlerce Türk askeri donarak şehit olmuştur. Geride kalanlar ve cephede sevdiklerinin hatırasıyla mücadele edenlerin dillerinden dökülenler ağıtlar yoluyla günümüze kadar gelmiştir. Kayseri’nin Pınarbaşı ilçesinden de bu harekâta katılan askere yakılan ağıtlar vardır. Bunlar zaman içerisinde halkın hafızasında işlenerek milli hisler canlı tutulmaya çalışılmıştır.

İki galdırım bayrağı
Çifte donatın tülüyü
Töbe amandan almıyor
Azarlar çoban Ali (Altınkaynak, 2015: 252)

Pınarbaşı'nın Küçük Harmanlı Köyü 'ünden Sarıkamış Harekâtına katılan ve cephede şehit olan on üç gencin ardından yazılan bu ağıtta dönemin ruhundan yararlanılmıştır. Böylelikle tarihsel olaylar milli bilinci kalıcı olarak kayıt edilmiştir. Bir diğer Sarıkamış ağıtı da;

Sarıgamiş ne aralı
Kim ölmüş kimi yaralı
Bunu duymuş varmıydı
Yalan dünya kurulalı (Altınkaynak, 2015: 253)

Bölge insanı üzerinde derin etkileri olan Sarıkamış Harekâtına bölgedeki hemen hemen bütün ailelerden asker gitmiştir. Bu gidişlerin ardından duyulan üzüntü ve sonrasında geri dönüşlerin olmaması bölge insanının ruh derinliklerinde ağıtlaşan duyguların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Gine önü gış geliyor
Bilmiyene hoş geliyor
Sargışla'ya giden gağrı
Dolu gedip boş geliyor (Altınkaynak, 2015: 253)

Cepheye giden askerlerin vatan müdafaasına giderken herhangi bir tereddütleri ve korkuları yoktur. Karşısında silah bakımından üstün olan Rus ordusundan korkusu olmayan askerin soğuklardan dolayı şehit olması toplumu derinden etkileyen en önemli durumdur.

Aziziye baba yurdum
Gafgasya'ya tabya gurdum
Benim gorhum Urus değal
Garagişa gurban verdim (Altınkaynak, 2015: 254)

Pınarbaşı bölgesinde yakılan ağıtların içeriğinde milli kimliği pekiştirici ve yerelden genele doğru ilerleyen bir kahramanlık durumu vardır. Yukarıdaki dörtlükte düşmandan duyulan bir korkunun olmadığı sadece hava şartlarına verilen şehitlerden bahsetmektedir. Silah bakımından kendisinden fazlaca güçlü olan düşmandan korkulmamasının kaynağı toplumun içinde bulunan milli ruhtan kaynaklanmaktadır. Bu durumda ağıtların içerisinde yer almıştır.

Askerlik her Türk vatandaşının yapması gereken zorunlu bir hizmettir. Ancak bu durum Pınarbaşı'ndan zorunluluktan ziyade gönüllülük derecesindedir.

Kültürel Bellek Mekânı Ve Milli Kimlik Yaratmada Pınarbaşı Ağıtlarının İşlevi

Bunu askere gidip dönmeyen ve şehit olanlar üzerine yazılan ağıtlardan anlamak mümkündür.

Adanı'ya vardım ıdı
Dırambetler datlı öter
Gücücükden esger etdim
Guzum goğuşunda yatar (Altınkaynak, 2015: 261)

Milli değerlere bağlı olan yöre insanlarından dul bir kadın tek oğlunu da subay olması için Adana'da askeri okula vermiştir. Kadının oğlu askeri okulda şehit olmuştur. Bunun üzerine kadın duygularını ağıtlaştırarak günümüze kadar ulaştırmıştır. Küçük yaşlardan itibaren vatana verilen son evlada yakılan ağıt milli hassasiyetin en büyük göstergesidir.

Ülkemizin zor dönemlerinde asker olup cephede mücadele eden Pınarbaşı insanın vatan müdafaası noktasında ödediği bedelleri ağıt metinlerinden çıkarmak mümkündür. 1938 yılında meydana gelen Dersim ayaklanmasında şehit olan Karamanlı köyünden Mehmet'e yazılan ağıt dönemin ruhunu yansıması açısından oldukça önemlidir.

Gül dağında şehit düşmüş
Boz uruba donuyunan
Hakkı sırtında getirmiş
İlgit ılgıt kanıyan (Altınkaynak, 2015: 253)

Toplumların içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmasının yolu milli birlik ve beraberliktir. Bundan dolayı toplum çeşitli makamlara özel anlamlar ve ona kutsallıklar yüklemektedir. Şehitlik bu makamların en başında gelendir. Vatan ve millet için canını verenlere yazılan ağıtlarda milli bilincin genişlemesinde hayat suyu fonksiyonu görmektedir.

Sonuç

Sözlü kültür ürünleri kültürel belleği aktarmada önemli bir araçtır. Merkezinde insani özü barındıran sözlü kültür ürünleri doğumdan ölüme insan yaşamının birer aynası gibidir. Ölüm karşısında yakılan ağıtlar da kültürel bellek ürünlerini bünyesinde barındırır. Acı bir olay neticesinde ortaya çıkmasına karşın ağıtlarda kültürün pek çok unsuru yer almaktadır.

Pınarbaşı ve yöresi zengin bir kültürel birikime sahiptir. Bu birikimi ağıtların içeriği incelendiğinde görmek mümkündür. Pınarbaşı ağıtlarında tarihi kişilikler, giyim kuşam kültürü, yemek kültürü, halk inanışları ve geçiş dönemlerine ait bilgiler yer almaktadır. Ağıtların sözlü kültür aracılığıyla tekrarlanıyor oluşu kültürel belleği canlı tutmakta ve kültürel birikim gelecek kuşaklara aktarılmaktadır.

Pınarbaşı ağıtlarında dikkati çeken bir başka unsur ise bu ağıtların milli kimlik yaratmadaki önemidir. Milli kimlik yaratmada ağıtların en büyük yardımcısı ise tarihi olaylar ve tarihi kişiliklerdir. Genel olarak ülkemizin kahramanlık destanı

olan savaşların, ağıtlarda işlendiğine ve şehitlik gibi kutsal bir olgunun kimlik inşasında önemli bir yer edindiği görülür.

Sonuç olarak Pınarbaşı ağıtları kültürel bellek ve millik kimlik yaratmada genelde Türk kültürünün binlerce yıllık birikiminden özelden ise Pınarbaşı ve yöresinin sahip olduğu kültürel zenginlikten yararlanır. Böylece bu ağıtlar gelecek nesillere ulaşarak geçmiş ve gelecek arasında kurulacak olan bağın en önemli araçlarından biri haline dönüşürler.

Kaynakça

- Altınkaynak, E. (2015). *Ağıtlar (Pınarbaşı, Sarız, Tomarza Ayrıtları)*, Karadeniz Dergi Yay., Ankara.
- Assmann, J. (2015), *Kültürel Bellek* (Çev. Ayşe Tekin), Ayrıntı Yay., İstanbul.
- Baltaş, Z. (2000). *Sağlık Psikolojisi*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Güvenç, B. (1997), *Türk Kimliği*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Çağırkan, B. (2016). Göç, Hibrit Kimlik ve Aidiyet: Yeni Toplumlar, Yeni Kimlikler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 2613-2623.
- Elçin, Ş. (2004). *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yay., Ankara.
- Kaya, D. (2007). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara.
- Korkmaz, R. (2008). *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, Grafiker Yay., Ankara.
- Morley, D. ve Robins, K. (1997). *Kimlik Mekânları (Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar)*, (Çev. Emrehan Zeybekoğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Smith, Anthony D. (1994). *Milli Kimlik*, (Çev: Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Şimşek, E. (1993). *Kadirli ve Osmaniye Ağıtları*, Antakya, 1993
- URL- 1: www.tdk.gov.tr, erişim tarihi: 02.07.2020, erişim saati: 14:20.

HARBETSUVAN TEPEŚİ 2018 YILI KAZI ÇALIŐMASI

EXCAVATION STUDY OF HARBETSUVAN TEPEŚİ IN 2018

ХАРБЕТСУВАНСКИЙ ХОЛМ - АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ РАСКОПКИ 2018 ГОДА

Bahattin ÇELİK*

Hatice TOSYAGÜLÜ ÇELİK**

ÖZ

Şanlıurfa ili sınırları içerisinde son yıllarda yapılan araştırmalar, Çanak Çömleksiz Neolitik döneme tarihlenen merkezler arasındaki bağlantıların sanılandan daha yoğun olduğunu ortaya çıkartmıştır. Özellikle, M.Ö. 9. binyılın başlarında ortaya çıkan bu yoğunluk, benzer özellikteki merkezlerin sayıca artması ile kendini göstermektedir. Bu merkezler; Sefer Tepe, Kurt Tepesi, Hamzan Tepe, Taşlı Tepe, Karahan Tepe ve Harbetsuvan Tepesi'dir ve özellikle "T" şeklinde dikilitaşlar ile karakterize edilmektedir. Göbekli Tepe'nin II. tabakasında görölen "T" şeklinde dikilitaŐlarla aynı boyutta dikilitaşların bulunduğu bu merkezler içerisinde, 2017 yılında Şanlıurfa Müzesi ile birlikte Harbetsuvan Tepesi'nde arkeolojik kazılara başlanmıştır. Daha çok kaçak kazı alanlarının yaratmış olduğu tahribatın boyutunu anlamak için yapılmış olan bu kurtarma kazısında, yeni mimari bulgular ve arkeolojik buluntular ortaya çıkartılmıştır. Harbetsuvan Tepesi'nde yapılan kazılarda ortaya çıkartılan dörtgen planlı yapıların ortasında ya da duvarların içerisinde bulunan dikilitaşların varlığı Göbekli Tepe'nin II. tabaka yapıları ile benzer olduğunu ortaya koymuştur. Ele geçen diğer eserlere bakıldığında; falluslu heykel parçası, kol ve parmak kabartmalı dikilitaş, Byblos uçları, yassı baltalar, obsidyen okucu, bazalt taŐından havaneleri ve taş kurnalar gibi bu döneme özgü buluntular söz konusudur. Dolayısıyla Harbetsuvan Tepesi kazıları, Göbekli Tepe dışında ikinci bir kült merkezi özelliği taşıyan yeni bir merkezin de var olduğunu kesin bir şekilde ortaya koymuştur. Bu çalışmada, Harbetsuvan Tepesinin yer aldığı Tek Tek Dağları bölgesinin Neolitik dönemde günümüzde olduğu gibi bitki örtüsü yönünden zengin olmadığı, buna bağlı olarak da Neolitik dönem yapı mimarisinin buna göre şekillendiğini göstermeye çalışacağız. Ayrıca, 2018 yılında Harbetsuvan Tepesi kazısında açağa çıkan mimari yenilikler ve küçük buluntular üzerine bir değerlendirme yapılacaktır.

---

* ORCID: [0000-0003-2630-3379](https://orcid.org/0000-0003-2630-3379) Prof. Dr., İğdir Üniversitesi Fen Edebiyat Faköltesi, Arkeoloji Anabilim Dalı, 76000-IĞDIR. bahattin.celik@igdir.edu.tr

** ORCID: [0000-0003-2739-7047](https://orcid.org/0000-0003-2739-7047) Dr. Öğr. Üyesi., İğdir Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Organik Tarım İŞletmeciliği Bölümü 76000-IĞDIR. hatice.tosyagulu@igdir.edu.tr

Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması

Anahtar Kelimeler: *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem, Urfa Bölgesi, Harbetsuvan Tepesi, Göbekli Tepe, Neolitik Dönem Mimarisi, Tek Tek Dağları Ekolojisi.*

ABSTRACT

Researches within the Şanlıurfa province borders in recent years have proved that the connection between the centers belong to the Pre-Pottery Neolithic Period (PPN) is more intense than expected. Especially, this intensity, emerged in the beginning of the 9th millenium, manifests with the increasing numbers of the centers with similar characteristics. These centers are; Sefer Tepe, Kurt Tepe, Hamzan Tepe, Taşlı Tepe, Karahan Tepe, and Harbetsuvan Tepe which are particularly characterized by “T” shaped pillars. Archaeological excavations were started in 2017 in Harbetsuvan Tepe that is one of these centers which have the same sized “T” shaped pillars with yhe II. layer of Göbeklitepe. During this rescue excavation, which was mostly made to understand the extent of the damage caused by illegal excavation areas, new architectural and archaeological finds were started to unearth. The presence of pillars in the quadrangler planned structures or in the walls which unearthed during the Harbetsuve Tepe excavations revealed that this is similar with the II. Layer of Göbeklitepe. When looked at the finds unearthed such as piece of a sculpture with phallus, pillar with arm and finger relief, Byblous typed arrowheads, flat axes, obsidian arrowheads, pestles made of basalt, and stone basin of a bath, are special to this period. Therefore, the excavations at Harbetsuvan Tepe have definitely revealed that there is a new center, which has the same feature of a second cult center besides Göbekli Tepe. In this study, we will try to show that the Tek Tek Mountains region, where Harbetsuvan Tepe is located, was not rich in vegetation during the Neolithic period as well as today, and the architecture of the Neolithic period was shaped accordingly to this lack of vegetation. Besides, there will be an assessment on architectural innovations and small finds unearthed during the Harbetsuvan Hill excavation in 2018.

Key words: *Pre-Pottery Neolithic Period, Urfa Region, Urfa Bölgesi, Harbetsuvan Tepe, Göbekli Tepe, Neolithic Period Architecture, Ecology of Tek Tek Mountains.*

АННОТАЦИЯ

Исследования, проведенные в последние годы, показали, что в пределах границ провинции Шанлыурфа, датированными неолитическим гончарным периодом, связи между центрами, были более интенсивными, чем считалось ранее. В частности, эта насыщенность появилась в начале 9-го тысячелетия д.н.э. в связи с увеличением количества схожих по характеристике центров. Эти центры: Сефер Тепе (холм), Курт Тепе, Хамзан Тепе, Карахан Тепе и Харбетсуван Тепе, и в частности, эти обелиски характеризуются тем, что они были сделаны в форме «Т». В 2017 году вместе с работниками музея Шанлыурфа начались археологические раскопки на горе Харбецуван, в этих центрах, где расположены обелиски такого же размера, которые встречаются и на втором слое Гёбекли Холма, были видны Т-образные обелиски. Новые архитектурные открытия и архитектурные находки, были выявлены в ходе проведения исследования степени разрушения на территории, полученных при проведении незаконных раскопок. Раскопки, проведенные в Харбетсуян Тепе, было обнаружено наличие обелисков в центре прямоугольных планируемых сооружений или внутри стен, которые были схожи с построениями, которые были на втором слое Гёбекли Тепе. При просмотре других обнаруженных работ; часть скульптуры фаллоса, рельефный обелиск с тиснением на руке и пальце, концы Библос, плоские топоры, читатель обсидиана, базальтовые каменные пестики и находки из этого же периода, такие как каменные бассейны. Таким образом, раскопки на холме Харбецуван определенно показали, что за пределами Гёбекли Тепе есть новый центр

со вторым культовым центром. В данном исследовании, мы попытаемся показать, что регион гор Тек-Тек, где расположен холм Харбецуван, как и сегодня, он не богат растительностью, и, соответственно, архитектура здания эпохи неолита была сформирована соответствующим ему образом. Кроме того, будет проведена оценка архитектурных инноваций и небольших находок, обнаруженных во время раскопок горы Хербетсуван в 2018 году.

Ключевые слова: *гончарный неолитический период, Урфинский край, Харбецуванский холм, Гёбекли тепе, архитектура неолитического периода, экология гор Тек Тек.*

1. Giriş

2014 yılında yapılan yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiş olan Harbetsuvan Tepesi, Şanlıurfa ilinin Eyyübiye ilçesi sınırları içinde bulunur (Çelik 2015a, 12-14; 2015b, 81). Harbetsuvan Tepesi (Resim 1), Şanlıurfa'nın yaklaşık 55 km doğusunda Tek Tek Dağları olarak bilinen bir platonun içinde (Çelik 2015a, 12-14; 2015b, 81) deniz seviyesinden yaklaşık 714 m yükseklikte, 39° 15' 8,76" Doğu, 37° 2' 55,23" Kuzey koordinatları arasında yer alır (Çelik 2016, 422). Harran ovasının çevresinde konumlanmış Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Hamzan Tepe ve Şanlıurfa-Yeni Mahalle merkezleri gibi Harbetsuvan Tepesi de Harran ovasının doğu kenarında yüksek bir platonun üzerinde bulunur (Harita 1).

Harbetsuvan Tepesi'nde yapılan yüzey araştırmasında, yüzeyinde ana kayaya oyulmuş havuzlar, çakmaktaşıdan ve obsidyenden yapılmış aletler tespit edilmiştir (Çelik 2016, 421-424, fig.8,10). Ele geçen buluntular sayesinde, yerleşimin Çanak Çömleksiz Neolitik dönemin B evresinde (PPNB) küçük bir kült merkezi olarak kurulduğu anlaşılmıştır. Ayrıca tepenin yüzeyinde pek çok sayıda "T" şeklinde dikilitaşlara da rastlanmıştır (Çelik 2016, 422-423,425, fig.3,4,1). Harbetsuvan'da yapılan araştırma sonucu, kaçak kazıcılar tarafından kazılmış bir alanda açığa çıkartılmış olan "T" şeklindeki bir dikilitaşın üzerinde parmak kabartmaları da tespit edilmiştir (Çelik 2016, 422-423, fig.3).

Harbetsuvan Tepesi'nin bugüne kadar korunmuş olan kısmı yaklaşık 6.000m²'lik bir alanı kaplamaktadır. Kayalık bir tepenin tam olarak en üst bölümünde konumlanmıştır. Yaklaşık 7 km kuzeydoğusunda, Çanak Çömleksiz Neolitik dönemde büyük bir kült merkezi olduğu düşünülen Karahan Tepe yer almaktadır. Bölgenin en önemli ovası olan Harran ovası, Harbetsuvan yerleşimin yaklaşık 5 km batısında bulunmaktadır. Harbetsuvan'ın 10 km güneyinde Recmelsuvan olarak isimlendirilen alanda da yüzeyde bol miktarda çakmaktaşı yatakları tespit edilmiştir (Çelik 2015b, 82-83). Harbetsuvan Tepesi yerleşiminde, çakmaktaşı buluntuları tüm alanda yoğunluk gösterir. 1 m²'lik alana düşen çakmaktaşı sayısı yaklaşık 30 civarındadır. Bununla birlikte, en yakın bazalt taşı kaynağı ören yerinin 15 km kuzeybatısında bulunmaktadır. Harbetsuvan Tepesi 2018 yılı kazı çalışmaları, araştırma ekip üyeleri ve bakanlık temsilcileri İbrahim Halil Şahin ile birlikte Harran ve Ardahan Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencilerinin katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir¹. Ayrıca, Iğdır Üniversitesi'nden

¹ 2018 yılı Harbetsuvan Tepesi kazılarında, Arkeolog Erhan Bingöl, Baran İrim, Vehip Küçükay, Züleyha Şen, Vehip Kaya, İbrahim Gül, Pınar Kaplan, Mermet Akarslan, Ayşe Gül Çelik, Zehra Aldeniz, Zeliha Alkan, Havvagül Çelik, Fatma Aslan, Şükran Cihan, Ayşegül Çelik, Mahbube Süzen, Zeynep Oba, Leyla Bozkus,

Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması

Dr. Öğr. Üyesi Hatice Tosyagülü Çelik (Arkeobotanist), Harran Üniversitesi'nden Doç. Dr. Mustafa Güler (Mimar), Doç. Dr. Gül Güler (Sanat Tarihçi), Arş. Gör. S. İrem Mutlu (Arkeolog), Arş. Gör. Fatih Yılmaz (Arkeolog), Öğr. Gör. Semih Mutlu da (Arkeolog) kazılara katılmışlardır.

2. 2018 Yılı Harbetsuvan Tepesi Kazısı

Harbetsuvan Tepesi'nde kaçak kazı sonucu ortaya çıkan tahribatın engellenmesi ve yerleşimde yapılacak kurtarma kazısı sonucu ele geçen bulguların değerlendirilmesi amacıyla, 2017 yılında Şanlıurfa Müzesi Başkanlığı'nda kazı ve temizlik çalışmalarına başlanmıştır. 2017 yılında üç adet 10mX10m'lik karelej sisteminde açma açılırken (Çelik 2019, 24-38), 2018 yılında ise 7 adet 5mX5m'lik açmalar açılarak kazı çalışmaları yapılmıştır. Kazı çalışması sırasında kaçak kazı çukurlarının kazılmış olduğu karelejlar; 2017 yılında K-11, K-7 ve K-4 olarak, 2018 yılında ise K1, K3, K5, K13, K9, K10 ve K12 olarak isimlendirilen açmaların sınırları belirlenerek çalışmalara başlanılmıştır.

Harbestuvan Tepesi'nde 2018 yılı için tepe alanında hali hazırda yer alan 14 adet kaçak kazı tahribat çukurunun toplamda 7 adedinde karalej sisteminde açmalar açılarak kazı çalışması yapılmıştır. Höyük alanında daha öncesinden belirlenen kaçak kazı tahribat çukurlarının yer aldığı 7 farklı kesimde 5x5m boyutlarında; K-1, K-3, K-5, K-9, K-10, K-12 ve K-13 olarak isimlendirilmiştir. Kaçak kazı tahribat alanlarındaki K-5 ve K-13 kaçak kazı alanlarının birbirine yakınlığı dolayısıyla her iki 5x5m boyutlarındaki açma 10x5m'lik bir açma şeklinde birleştirilmiştir (Harita 2).

2.1. K-1 Açması Kazı Çalışmaları

K-1 Açması 2018 yılı Harbetsuvan Tepesi kazılarında kazı stratejisi gereği plan kare sisteminde 5x5 m olarak açılmış bir açmadır (Resim 2). K-1 açması kaçak kazı tahribatının yaşandığı bir açma olup, açmanın orta bölümünden başlayarak batı kesimine doğru yayılım gösteren tahribat, doğu-batı (DB) yönünde yaklaşık 2.20 m kuzey-güney (KG) yönünde ise 2.80 m'lik bir alanı kapsamaktadır. Açmanın kuzey kesimde bir adet tüm halde havaneli parçası ele geçmiştir. Aynı zamanda açmanın güneydoğu kesiminde yapılan çalışmalar sırasında küçük bir hücre şeklinde mekân bölünmesi olarak tasarlandığını düşündüğümüz kalıntılar açığa çıkmıştır. Bu küçük hücre mekân içerisinde bir adet tüm halde envanterlik taş kap ele geçmiştir. Ele geçen bütün haldeki havaneli, 2 adet tüm halde taş kap ve 2 adet büyük boyutlu çakmaktaşı çekirdek buluntuları ile mekânın düzenlenişi birlikte ele alındığında olasılıkla bir depolama alanı olarak kullanım gördüğü düşünülmektedir. K-1 açmasında yapının batı duvarı ile dikilitaş arasında kalan kesimde önceki yıl K-11 açması içerisinde de benzer şekilde taş döşeme izlerine rastlanmıştır. Dikmetaşın bulunduğu kesimde, kaçak kazı tahrip alanında yapılan seviye inme çalışmaları sırasında ana kayaya ulaşılmış, yapının taban döşemesinin ana kaya üzerinde toprak dolgu ve taş moloz ile tasfiye yapıldığı ve yaklaşık 15cm'lik toprak bir dolgunun ardından ikinci bir taban döşemesi olarak büyük taş

plaka döşemesi yapıldığı anlaşılmıştır. Açma içerisinde ele geçen mimari buluntulardan, açmanın güneyinde DB yönünde uzanan duvarın kalınlığı 83cm, açma içerisindeki açığa çıkan uzunluğu ise, 4,23m'dir. Söz konusu duvar uzantısının açmanın batı kesiminde köşe yapan kesimi açmanın kuzey güney yönündeki devamı açığa çıkarken, doğu uzantısı açma dışında da devam etmektedir. Açmanın batısında yer alan açığa çıkartılmış olan duvarın mevcut uzunluğu 3,93m'lik kısmı açığa çıkartılmış bu duvarında yine güney duvarı gibi uzantısının açma dışında devam ettiği gözlemlenmiştir. Söz konusu bu duvarında kalınlığı 85cm olarak ölçülmüştür. Yapının ortasında yer alan ve yine kuzey güney uzantısındaki duvarın sonradan eklenmiş olduğu yapısal olarak gözlemlenmiş, bahsedilen bu duvarında 3,60m'lik kısmı açığa çıkartılmıştır. Mevcut kalınlığı ise 53cm'dir. K-1 açmasındaki yapı duvarlarının kalınlığı ve uzun oluşları dikkate alındığında bu yapının diğer açmalarda görülen yapılara göre farklı olduğu anlaşılmaktadır.

2.2. K-3 Açması Kazı Çalışmaları

K-3 açması 5x5 m olarak açılmış bir açmadır (Resim 3). K-3 açması kaçak kazı tahribatının yaşandığı bir açmadır. Açma içerisinde yer alan tahribat, açmanın orta bölümünden başlayarak kuzey ve doğu kesimine doğru yayılım göstermektedir. Bahsedilen kaçak kazı çukurunun tahribat alanı DB yönünde yaklaşık 2.87m, KG yönünde ise 2.60m'lik bir alanı kapsamaktadır. K-3 açması içerisinde yapılan kazı çalışmaları sonrasında büyük oranda açma içerisinde yer alan mekân ile ilişkili duvar kalıntıları taban döşemesi ve mekânın üzerine oturduğu ana kaya açığa çıkartılmıştır. Açma içerisinde bulunan kesimi açığa çıkartılan mekânın batı duvarı açmanın güneydoğusundan başlayarak kuzeybatı kesime doğru hafif bir oval hat çizerken, açmanın kuzey kesitinden takip edildiği ve açığa çıkan duvar dizilerinden anlaşıldığı kadarı ile doğu tarafına doğu dönüş yaparak devam ettiği görülmüştür. Bahsedilen mekânın güneyinde ise yine açmanın güneydoğusuna doğru devam eden hücre şeklinde bir eklenti mekânın yer aldığı görülmüştür. Söz konusu duvar eklentisinin yapının başlangıç evresinden sonraki başka bir evrede eklendiği, aynı zamanda söz konusu eklentinin kuzey tarafından itibaren açmanın kuzeyine doğru sert bir taş moloz toprak ile oluşturulan taban düzenlenmesinden de anlaşıldığı üzere yapının kendi içinde farklı yapı evrelerine sahip bir yapı olduğu saptanmıştır. Kaçak kazı çukurunun bulunduğu alanda devam eden çalışmalar sırasında bir adet üst kısmı tamamen kırılmış *in-situ* dikilitaş parçası açığa çıkmıştır. Dikilitaşın üst kısmındaki taş moloz toprak dolgu ile kapatılmadan hemen önceki bir yapı evresinde ana kaya üzerinde yaklaşık 5cm'lik toprak dolgu, ardından taş döşeme ile taban düzenlenmesi yapıldığı dikilitaşın da bu düzenlenme sırasında yerleştirildiğini sonucuna varılmıştır.

2.3. K-5 Ve K13 Açması Kazı Çalışmaları

K-5 ve K-13 açması 2018 yılı Harbetsuvan Tepesi kazılarında kazı stratejisi gereği plan kare sisteminde DB yönünde 10 m ve KG yönünde 5 m olarak açılmış bir açmadır (Resim 4). Söz konusu açmanın batı bölümünde yer alan kaçak kazı çukurlarına K-5, doğu bölümüne ise K-13 ismi verilmiştir. K-13'te,

Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması

başlangıçta tahribatın yoğun olduğu kuzey kesimde kazıya devam ederken bu alanda Locus 14 olarak adlandırdığımız mekân açığa çıkartılmış, mekânın güney duvarının bir kısmının kaçak kazı sonucu tahrip edildiği saptanmıştır. Mekânın duvarlarının farklı evrelerde iki kez iç kısmında duvar eklentisi ile yeniden düzenlenerek küçültmeye gidildiği anlaşılmıştır. Söz konusu yapı içerisinde herhangi bir dikilitaş kalıntısı ele geçmezken mekânın güney duvarında ise taş döşemeler ile seki benzeri bir yapı oluşturulduğu saptanmıştır. Yapının kuzey duvarı ise, batı duvarının kesite yakın kesiminde köşe yaparak kesit içerisinde devam ettiği için yapının bütünü açığa çıkartılamamıştır.

Açma içerisinde K-13 kaçak kazı çukurunun tahribatının da yer aldığı açmanın güneydoğu kesiminde yapılan çalışmalar ise Locus 15 numarası ile adlandırılarak devam ederken söz konusu alanın batı kesiminde duvar izine rastlanmıştır. Bahsedilen duvar kuzey güney doğrultusunda uzanan düzenli taş dizileri oluşturulmuş ve güneyde uzantısının açmanın güney kesitinden devam etmektedir. Bu alanda devam eden seviye inme ve duvar takibi çalışmaları sırasında kuzey-güney yönünde uzanan duvarın köşe yaparak doğu-batı yönünde uzanan duvara sonradan eklendiği duvarın işleniş tarzından anlaşılan ve apsidal bir özellik sergileyen yeni duvar yapısı açığa çıkartılmıştır.

K-5 açmasında yürütülen bir diğer çalışma ise yine açmaya ismini verdiğimiz açmanın kuzeybatısında yer alan K-5 numaralı kaçak kazı çukurudur. Locus 2 olarak isimlendirerek bu alanda yürütülen kazı çalışmalarında merkezinde iki adet dikilitaşın in situ olarak bulunduğu ve açığa çıkartılan iki duvarında toplamda dört adet ante çıkıntısı bulunan büyük boyutlu bir mekân açığa çıkartılmıştır. Güney duvarının ante çıkıntıları arasında yer alan ve üst kesiminde yassı ve uzun kırık bir taşın hemen alt kısmında bulunan boşluktan, bu alanın bir giriş veya niş açıklığı olarak kullanıldığına dair bir yorumlamaya bizi götürmektedir.

Güneyde yer alan Dikme 14 numarası verilen dikilitaşın kaide kısmı ve hemen yakınında bulunan benzerini bir önceki yıl K-11 olarak adlandırdığımız açma içerisinde açığa çıkan mekân ortasındaki dikilitaşın hemen önünde yer alan ve yine bir dikilitaş parçası olan olasılıkla ritüel esnasında kullanılan ortasında oyuk bulunan *in-situ* bir taş ele geçmiştir. Ortadaki dikilitaşlardan güneyde bulunan dikilitaşın kaide üzerindeki mevcut durumundan anlaşıldığı kadarı ile alt kısmının geniş yüzünün ön tarafında öncesinden kırıldığı ve kırık kısmının ayakta tutulması için ise taş dizileri ile desteklendiği anlaşılmıştır. Bu da bizlere daha farklı bir evreye ait yapıdan devşirildiği ikincil kullanımda ise yeniden düzenlendiğini göstermektedir. Nitekim yapının en az iki evreye ait bir yapı olduğu mevcut duvar örgülerinin de yeniden düzenlendiğine dair saptamalardan da anlaşılmaktadır.

2.3.K-9 Açması

K-9 Açması 2018 yılı Harbetsuvan Tepesi kazılarında kazı stratejisi gereği plan kare sisteminde DB yönünde 5 m ve KG yönünde 5 m olarak açılmış bir açmadır (Resim 5). Söz konusu açma kaçak kazı tahribatının yaşandığı bir açma olup höyük alanın doğu tarafında ve bir önceki yıl çalışmaları yapılan K-11 açmasının kuzeydoğusunda yer almaktadır. Açma içerisinde yer alan tahribat,

açmanın orta bölümünde yayılım göstermektedir. Bahsedilen kaçak kazı çukurunun tahribat alanı DB yönünde yaklaşık 3.05 m, KG yönünde ise 2.55 m'lik bir alanı kapsamaktadır.

Bu alanda yürütülen çalışmalarda yoğun bir tahribatın varlığı gözlemlenmiştir. Açma içerisinde şu ana kadar yapılan çalışmalarda yalnızca güneydoğu ve güneybatı kesiminde, açma kesitine doğru uzantıları devam eden ve küçük bir bölümü açma içerisinde kalan iki farklı mekâna ait olduğunu düşündüğümüz taş duvar kalıntıları kısmen açığa çıkartılmıştır. Bu alandan başlayarak açmanın kuzey kesitine kadar yoğun bir tahribat yaşandığı dağınık haldeki taş öbeklerinden yola çıkılarak belgelenmiştir. Açma içerisinde saptanmış olan kaçak kazı dışında açmanın kuzeyinde geç dönem özelliği sergileyen bir mezar yapısı açığa çıkartılmıştır. Kaçak kazı tahribatı dışında olasılıkla bu alanda yer alan mezar yapısının da tahribat yarattığı görülmektedir. Dağınık halde taş öbeklerini bu alanda yer aldığı açmanın kuzey yarısında kaçak kazı tahribatının mezara zarar verdiği burada ele geçen bir adet ters dönmüş kafatası parçası ile dağınık halde yer alan az sayıda kemik parçalarından anlaşılmaktadır. Açma içerisinde açığa çıkartılan mimari unsurlar ise yalnızca açmanın güney kesitine yakın olan alandaki iki farklı mekâna ait duvar ögeleridir. Açmanın güneybatısında yer alan mekânın yalnızca iki uzantısı kısmen açığa çıkarken her iki duvarın köşe yaptığı kısım yuvarlatılmış özellikler sergilemektedir. Bu açmayı ilginç kılan ise her iki yapının kuzeyinde yoğun bir şekilde ele geçen hayvan kemikleri kalıntılarıdır. Açma içerisinde Harbetsuvan'da ele geçen kemik kalıntıları içerisinde en yoğun buluntu veren açmadır. Ana kaya seviyesine kadar derinleşmiş olan açmada yüzey toprağından itibaren karşımıza açmanın mekân duvarları dışından kuzey kesimin tamamına yayılan çok sayıda yoğun hayvan kemikleri bu alanın olasılıkla atık alanı olarak kullanıldığını göstermektedir.

2.4. K-10 Açması

K-10 Açması, DB yönünde 5 m ve KG yönünde 5 m olarak açılmış bir açmadır (Resim 6). Söz konusu açma höyük alanın güney tarafında yer almaktadır. K-10 açması kaçak kazı tahribatının yaşandığı bir açma olup söz konusu tahribatın diğer açmalara göre en yoğun yaşandığı alan olarak gözlemlenmiştir. Açma içerisinde yer alan tahribat, açmanın orta bölümünden, açmanın batısından güneydoğusuna doğru uzanan KG yönünde 2.95 m, DB yönünde 2.30m'lik bir alanı kapsayan ve yüzeyde görüldüğü kadarı ile yaklaşık 1.5m derinliğe sahip büyük boyutlu bir tahribattir. Yapılan temizlik çalışması sonrası tahribatın iş makinesi ile ana kaya seviyesine kadar yaşandığı, ana kaya üzerindeki izler ile belgelenmiştir.

K-10 açması içerisinden devam eden bir diğer kazı çalışması ise, bu alandan geçen yıl açma içerisinde yüzeyde bulunan dikilitaş parçasının devamının saptanmasına dönük olarak yürütülmüştür. Nitekim açma dışına kaçak kazı sonucu atılmış olarak bir adet dikilitaşa ait kalıntılar saptanmıştır. İlk gözlemlerimizin kaçak kazının en yoğun bulunduğu ana kaya seviyesine kadar olan bölümden çıkartılarak sökülüp atıldığı şeklinde olmuştur. Nitekim bu doğrultuda yapının merkezine ait olduğunu düşündüğümüz dikilitaşı çevreleyen yapının saptanmasına

Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması

dönük olarak çalışmalar açma genelinde yürütülürken ilk olarak açmanın kuzeyinde kesite yakın bir yerde birbiri ile kesişip köşe oluşturan, her iki duvarında ante çıkıntılarının bulunduğu duvar kalıntıları açığa çıkmıştır. Açma içerisinde saptanmış olan mekâna ait üçüncü duvarın açığa çıkması sonrası çalışmalar ağırlıklı olarak açmanın batı kesiminde varsa duvar uzantısının saptanmasına dönük olarak devam ederken bu alanda herhangi bir duvar ögesi saptanmamıştır. Yapı içerisinde devam eden çalışmalar ise kaçak kazı çukurunun kesitinde görebildiğimiz ve örneklerini K-12, K-3, K-5 ve bir önceki yıl kazılan K-11 açmasından bildiğimiz toprak dolgu üzerine taş döşeme ve taş plaka döşemeleri yapı tabanının kaçak kazı dışında kalan alanlarda saptanmasına dönük olarak yapılan çalışmalar sırasında, Locus 12 numaralı duvarın ön kesiminde taban düzenlenmesine yönelik çalışmalarda taş döşeme izleri saptanmıştır.

2.5. K-12 Açması Kazı Çalışmaları

K-12 açması plan karesi 5x5 m olarak açılmış bir açmadır (Resim 7). Kaçak kazı tahribatının yaşandığı açma höyük alanın güney tarafında yer almaktadır. Aynı zamanda tahribat alanının da bir adet üst kısmı hafif yatık vaziyette, olasılıkla *in-situ* durumda olduğunu düşündüğümüz dikilitaş parçasının yer aldığı görülmüştür. Kaçak kazı tahribat alanında yürütülen çalışmalar sırasında yüzeyde “T” başının kırık olarak görüldüğü dikilitaş ek olarak bunun hemen önünde ön kısmına doğru devrilmiş olan ikinci bir dikilitaş parçası daha ele geçmiştir. Bahsedilen bu dikilitaşın K-5 açmasında olduğu gibi bir kült yapısının iki merkezi dikilitaşdır.

Açma içerisinde yürütülen çalışmalar esnasında Locus 4 olarak adlandırdığımız doğu duvarının uzantısının saptanmasına dönük olarak devam ederken aynı zamanda açmanın güneybatısında köşe yapan söz konusu duvar ile ilişkili yeni bir duvar daha açığa çıkartılmıştır. Açığa çıkartılan yeni duvar uzantısı Locus 9 numarası ile adlandırılırken, duvarın ön kesiminde seviye inme çalışmaları sırasında ana kayaya ulaşılmıştır. Diğer bir yandan bahsedilen alanda ana kaya üzerine hafif toprak dolgunun ardından doğrudan yerleştirilmiş söve taşı benzeri bir buluntu ele geçmiştir. Açma genelinde devam eden kazı çalışmalarında, daha öncesinde saptamış olduğumuz doğu ve güney duvarına ek olarak mekânın kuzey duvarı da açığa çıkartılmıştır. Mekânın taban seviyesine kadar dolgu toprağının kaldırılması sırasında karşımıza çıkan bir diğer önemli buluntu ise mekânın farklı yapı evrelerine ait dikilitaş parçasının devşirme malzeme olarak kullanıldığı saptanmıştır. Mekânın doğu duvarında, en altta yer alan iki adet dikilitaş parçasının muhtemelen daha önceki bir evreye ait yapının dikilitaşlarına ait olduğu daha sonraki evrede ise devşirme olarak kullanıldığını ve mekân bu sonuçla kendi içinde iki farklı yapı evreli bir yerleşim olduğunun kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca, kesit çalışmaları sırasında bir adet üzerinde geometrik motiflerin yer aldığı bir taş plaka ele geçmiştir. Bu taş plaka ile ilgili çalışmalar devam etmektedir. Şimdilik bu taşın üzerinde yer alan bezeme motifinin benzerleri Cafer Höyük (Aurenche & Kozłowski, 1999, 214), ve Suriye’deki Cheikh Hassan’dan bilinmektedir (Aurenche & Kozłowski, 1999, 219).

3. Değerlendirme Ve Sonuç

Harbetsuvan Tepesi, Karahan Tepe ve Kurt Tepesi gibi Neolitik kültür merkezlerinin yer aldığı Tek Tek Dağları bölgesi, Şanlıurfa'nın yaklaşık 40 km doğusunda, kent merkezinin güney ve güneydoğusunda, Harran ile Viranşehir ovalarının arasında kuzeyden güneye kadar olan doğrultuda yer almaktadır. Tek Tek Dağları'nın coğrafyasına baktığımızda deniz seviyesinden yüksekliği ortalama 650m'dir. Bölge uzun bir zaman menengiç adıyla bilinen geçmişten günümüze tıbbi ve aromatik bitki olarak sıklıkla kullanılan *Pistacia terebinthus* subsp. *palaestina* (Boiss.) ile kaplı iken, büyük bir bölümü aşırı otlatma ve aşırı ağaç kesimi gibi nedenler sonucu oluşan toprak erozyonu nedeniyle günümüzde artık yerini ekilemeyen çıplak kayalık alanlara bırakmıştır (Kaya & Ertekin, 2009, 79; Kaya, 2014, 27). 1962 yılından bu yana bölgenin büyük bir bölümü Tek Tek Dağları Milli Park Alanı içinde yer almaktadır. Neolitik dönemde Tek Tek Dağları ekolojisine bakıldığında yabancı hayvan ve bitki örtüsü açısından oldukça zengin olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumu en iyi kanıtlayan şey ise kazılarda ele geçmiş olan yabancı hayvan kemikleridir. Ancak, Harbetsuvan Tepesi'nde yapılan kazılar sonucu ortaya çıkan mimariye baktığımızda yoğun olarak daha çok taş mimarinin hâkim olduğu görülmektedir. Bu durum, karstik bir yapıya sahip Urfa bölgesi genelinde ve Tek Tek Dağları bölgesinde yer alan ağaçların Neolitik Dönem'de büyük veya uzun olmadığını, aksine çalı tipi ağaçlar olduğunu bize kanıtlamaktadır (Neef 2003, 13-16). Harbetsuvan Tepesi mimarisinde yer alan dikilitaşlar üst yapıyı ayakta tutan birer paye gibi kullanılmaktadır. Paye olarak kullanılan bu dikilitaşlar, kireçtaşı yerine ahşaptan da pekâlâ yapılabilirdi. Ancak bölgedeki ağaç türlerinin bu tarz payeleri yapacak büyüklük veya uzunluğa sahip olmaması ahşap payeler yerine kireçtaşından yapılmış payeler/dikilitaşlar kullanılmasını zorunlu hale getirmiştir. Tek Tek Dağları, geçmişte ağırlıklı *Pistacia terebinthus* subsp. *palaestina* (menengiç) ile kaplı olup menengiç bitkisi günümüze kadar gelebilmiştir. Tek Tek Dağlarının bitki örtüsünün bu denli zengin olduğunu bilmemize rağmen taş işçiliğinin bölgede yoğun olmasının asıl nedeni, ağaç türlerinde gizlidir. Menengiç, badem, alıç ve incir gibi ağaçların kısa, kereste yapımına uygun olmayan türler olmasından kaynaklanmaktadır.

Harbetsuvan Tepesi, Karahan Tepe'ye yakınlığı sebebiyle uydu bir yerleşim gibi durmaktadır. Henüz yeni kazılara başlanan Karahan Tepe'de, Harbetsuvan Tepesi'nin son evrelerine benzer buluntular ele geçmemiştir. Belki de Harbetsuvan Tepesi, Karahan Tepe'den kopmuş bir kültür merkezi gibi bir merkez de olabilir.

Harbetsuvan kazılarında, açığa çıkan yapıların kültür yapıları olduğu ve bu yapıların da en az iki evreli olduğu anlaşılmaktadır. İlk evre mimarisinde kullanılan yekpare taşların yontu işçiliği ikinci evre mimarisindeki işçiliğe göre çok daha kalitelidir. Bu nedenle en azından birinci evre mimarisinin Karahan Tepe'deki taş ustaları tarafından ya da onların kontrolünde yapılmış olduğu tahmin edilmektedir.

Harbetsuvan kazısında ele geçen uçlara bakıldığında, bunların daha çok büyük uçlar olduğu görülür. Karahan Tepe'de ele geçen Nemrik tipi ok uçlarına Harbetsuvan Tepesi'nde yapılan kazılarda rastlanmamıştır. Harbetsuvan Tepesi mimarisi, Göbekli Tepe II. tabaka mimarisi ile benzerdir. Ancak, Göbekli Tepe'nin II. tabakasında görülmeyen mekân girişi Harbetsuvan Tepesi'nde karşımıza

Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması

çıkılmaktadır. Mekân girişi şimdiye kadar sadece Göbekli Tepe'nin III. tabakasında bir örnek olarak mevcuttur (Schmidt 2013, 81, res.10). Harbetsuvan'daki heykeltraşlık eserlere bakıldığında ise, Karahan Tepe ve Göbekli Tepe'de ele geçmiş olan eserlerle benzer özellikler taşıdıkları görülür. Sonuç olarak, Harbetsuvan kazısının daha şimdiden umut verici buluntular sergilemesi ve bölgedeki Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B evresini aydınlatması açısından bilim dünyasına yeni bilgiler kazandıracığı açıktır.

2018 yılında yapılan kazı çalışmaları sırasında tüm açmalar içerisinde mimari öğeler açığa çıkartılmış, aynı zamanda kaçak kazıların tahribat düzeyleri de saptanmıştır. Bu anlamda en yoğun tahribat K-10 açması içerisinde görülmektedir. Ana kaya seviyesine kadar iş makinesi ile kazıldığı mevcut bulgulardan anlaşılmaktadır. Bir diğer yoğun tahribatın yaşandığı alan ise K-12 ve K-5 açmalarıdır. Her iki açma içerisinde açığa çıkartılan ve yapının merkezinde yer alan ikili dikilitaşların zarar gördüğü saptanmıştır.

2018 yılı kazı çalışmaları dâhilinde yürütülen bir diğer çalışma ise kazılan alanlardan açığa çıkan dolgu toprağının tamamının elenmesi işlemidir. Bu doğrultuda iki farklı alana Locus etiketleri ile bırakılan toprak öbeklerinin tamamı elenmiş, aynı zamanda kazı başlangıcında da önceki yıla ait toprakların da tamamının elenmesi işlemi yapılmıştır. Titiz ve dikkatli bir şekilde yürütülen elek çalışmalarında çok sayıda Neolitik Dönem'e ait farklı malzemelerden yapılmış farklı özelliklerde boncuklar, ok uçları, mızrak uçları, dilgi ve yonga gibi obsidyen ve çakmaktaşıdan aletler ele geçmiştir. 2018 yılı kazı çalışmaları sırasında K-12, K-5, K-13 açmalarında yapılan çalışmalar sırasında yerleşim yerinin en az iki evreli yapı katına sahip olduğu saptanırken aynı zamanda üçünü bir evreye ait olabilecek bulgu izlerine de rastlanmıştır.

Katkı Belirtme

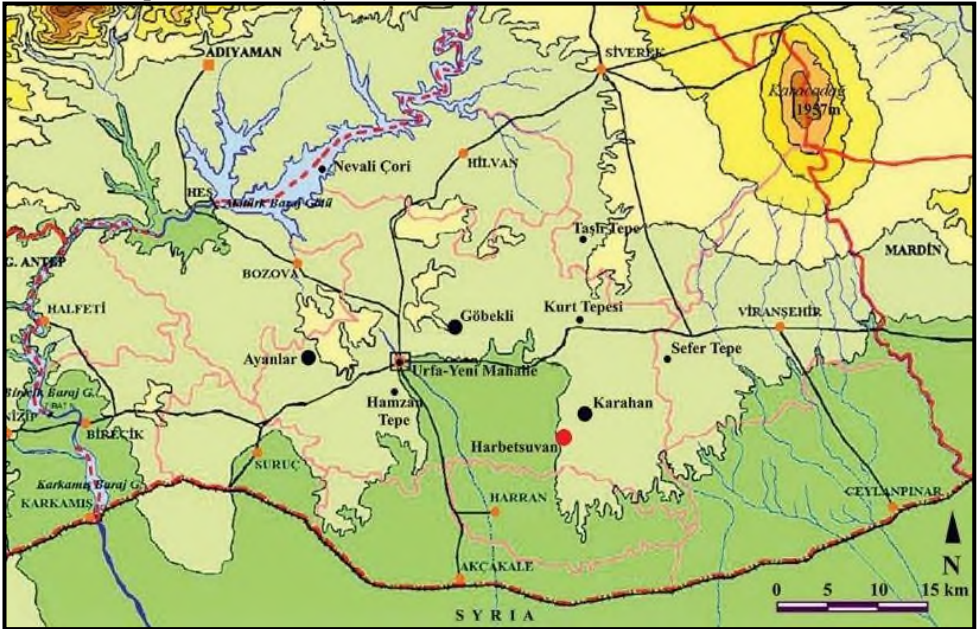
2018 yılında yapılan çalışmalar; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ve parasal desteği ile Şanlıurfa Müzesi Müdürlüğü başkanlığında, Gıda, Tarım ve Hayvancılık eski Bakanı Ahmet Eşref Fakıbaba, Şanlıurfa Büyükşehir Belediye Başkanı Nihat Çiftçi, Eyyübiye Belediye Başkanı Mehmet Ekinci, Peten Turizm'den İffet Özgönül, ve Dr. Mahmut Tolon'un katkıları ile gerçekleştirilmiştir.

Kaynakça

- AURENCHÉ O. & KOZLOWSKI S.-K. (1999) *La Naissance du Neolithique au Proche Orient*. Editions Errance, Paris,
- ÇELİK B. (2011) "Karahan Tepe: A New Cultural Centre in Urfa Area in Turkey", *Documenta Praehistorica* Sayı 38, 241-253.
- ÇELİK B. (2015a) "Differences and Similarities Between the Settlements in Şanlıurfa Region where "T" shaped Pillars are Discovered" *TÜBA-ARS* Sayı 17, 9-24.
- ÇELİK B. (2015b) "Şanlıurfa İli Yüzey Araştırması", *Belgü*, Sayı 2, 9-99.
- ÇELİK B. (2016) "A small-scale cult centre in Southeast Turkey: Harbetsuvan Tepesi" *Documenta Praehistorica* Sayı 43, 421-428.

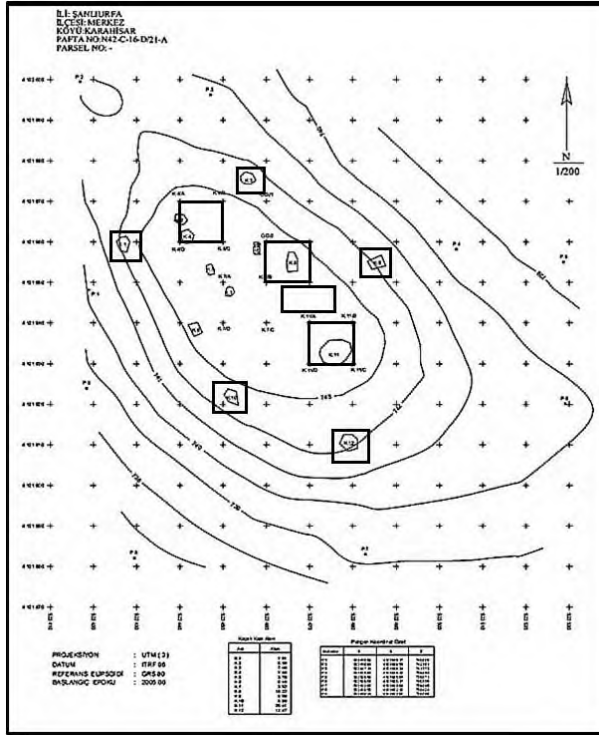

- ÇELİK B. (2019) “Neolitik Dönem Kült Merkezi: Harbetsuvan Tepesi.”, *Karadeniz Uluslar arası Bilimsel Dergi* Volume 43, 24-38.
- DIETRICH O., J. NOTROFF, L. CLARE, C. HÜBNER, Ç. KÖKSAL-SCHMIDT, K. SCHMIDT. (2016), “Göbekli Tepe, Anlage H. Ein Vorbericht beim Ausgrabungsstand von 2014” (Ed.) Ünsal Yalçın, *Anatolian Metal VII, Anatolien und seine Nachbarn vor 10.000 Jahren Anatolia and neighbours 10.000 years ago*, Beiheft 31, 53-70.
- DIETRICH O. & K.SCHMIDT (2017) "A Short Note on a New Figurine Type from Göbekli Tepe" *Neo-Lithics*, Sayı 1/17, 43-46.
- KAYA Ö. F. & ERTEKİN, A. S. (2009). “Flora of the protected area at the Tektek Dağları (Şanlıurfa-Turkey)”, *OT Sistemik Botanik Dergisi*, Vol. 16, No. 2, 79-96.
- KAYA Ö. F. (2014). “Phytosociological Analysis on The National Park of The Tek Tek Mountains, Şanlıurfa, Turkey, *Bangladesh Journal of Botany*, Vol. 43, No. 1, 27-35.
- NEEF, R. (2003). “Overlooking the Steppe-Forest: A Preliminary Report on the Botanical Remains from Early Neolithic Göbekli Tepe (Southeastern Turkey)” *The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, Neo-Lithics* 2/03, 13-16.
- SCHMIDT K. (2013) “Göbekli Tepe Kazısı 2011 Yılı Raporu”34. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 28 Mayıs - 1 Haziran 2012 Çorum*, 1. Cilt, (2013) s. 79-90.

Harita 1. Şanlıurfa bölgesinde bulunan Neolitik merkezlerin yerleri.

Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması

Harita 2. Harbetsuvan Tepesi 2017 ve 2018 Yılı Açmalarını Gösteren Harita.

Resim 1. Harbetsuvan Tepesi'nin Havadan Genel Görünümü (Foto. B. Çelik).

Resim 2. K-1 açmasının sezon sonu havadan görünümü (Foto. B.Çelik).

Resim 3. K-3 açması sezon sonu havadan görünümü (Foto. B. Çelik).

Resim 4. K-5 ve K-13 açmalarının havadan genel görünümü (Foto. B. Çelik).

Resim 5. K-9 açmasının havadan genel görünümü (Foto. B. Çelik).

Resim 6. K-10 açmasının havadan genel görünümü (Foto. B. Çelik)

Resim 7. K-12 açmasının havadan genel görünümü (Foto. B. Çelik)

DÎVÂNU LUĞÂT'İT-TÜRK'TE ARAÇ-GEREÇLERLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ GÖRÜNÜMLERİ

MENTIONING OF VOCABULARY ABOUT TOOLS AND EQUIPMENTS IN DÎVÂNU LUĞÂT'İT-TÜRK AND THEIR EXISTENCE IN TURKEY TURKISH

ФРАЗЫ СВЯЗАННЫЕ С ОБОРУДОВАНИЕМ В ДИВАН ЛУГАТ АТ- ТЮРК И ФОРМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НА ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКЕ В ТУРЦИИ

Tülin Ayşe KOÇ*

ÖZ

Dîvânu Lugât'it-Türk Kâşgarlı Mahmud tarafından Türkçe-Arapça yazılmış bir sözlüktür. Arap dil bilgisi kurallarına göre yazılan eser, Türk kültür tarihi hakkında bize verdikleriyle önemli bir yere sahiptir. Türk dili tarihi çalışmalarında önemli bir yere sahip olan Dîvânu Lugât'it-Türk, Türk topluluklarının on birinci yüzyılda kullandıkları araç-gereçler üzerine de önemli bilgiler içermektedir. Bu çalışmada, dil-kültür ilişkileri doğrultusunda Dîvânû Lugât'it-Türk'te tarım ve hayvancılıkta kullanılan araç-gereçlerle ilgili söz varlığı tespit edilip on birinci yüzyıldan günümüze kadarki seyri takip edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu tarafından yapılan Dîvânu Lügât'it-Türk tercümesi esas alınarak öncelikle tarım ve hayvancılıkta kullanılan araç gereçlerle ilgili sözcükler tespit edilmiştir. Saptanan sözcükler kendi içinde sınıflandırılıp her madde başı koyu renk yazılarak parantez içinde sayfa numarası gösterilmiştir. Dîvânu Lügât'it-Türk'teki sözlük maddeleri aynen verdikten sonra sözcüğün açıklaması yapılmıştır. Genişleyen örneklerine, sesteşlerine, anlamsal ilişkide bulunduğu sözcüklere bu açıklamada yer vermeye çalışılmıştır. Sırasıyla etimolojik sözlüklerdeki kullanımları incelenen sözcüklerin Türkiye Türkçesine gelene kadarki tarihsel süreçleri saptanmaya çalışılarak günümüz ölçünlü dildeki ve ağızlardaki kullanımına yer verilmiştir. Sir Gerard Clauson'un etimolojik sözlüğü esas alınmış, diğer etimolojik sözlüklerin farklılık göstermesi durumunda belirtilmiştir. Tarama sözlüğü incelenerek sözcüklerin kullanım dönemlerine ve değişkenlik gösterdiği dönemlere vurgu yapılmış, Türk Dil Kurumunun sözlüğü esas alınarak sözcüklerin ölçünlü dildeki durumu incelenmiştir. Derleme Sözlüğü'nden yararlanılarak ağızlardaki görünüm ve kullanımları tespit edilmiştir. Bu çalışma, on birinci yüzyıl Türk topluluklarının tarım ve

---

* ORCID: [0000-0003-0134-8204](https://orcid.org/0000-0003-0134-8204), Öğretim Görevlisi, Ardahan Üniversitesi, Ortak Zorunlu Dersler Koordinatörlüğü, tulinaysekoc@ardahan.edu.tr

Dîvânu Lugât'it-Türk'te Araç-Gereçlerle İlgili Söz Varlığı ve Türkiye Türkçesindeki..

hayvancılıkla uğraşırken nasıl bir yöntem izlediklerine ve o dönem kullandıkları dile dair bizlere fikir vermektedir.

Anahtar Sözcükler: *Dîvânu Lügât'it-Türk, Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi Ağzları, tarım, hayvancılık, araç-gereç adları*

ABSTRACT

Dîvânu Lugât'it-Türk is a Turkish-Arabic dictionary written by Kâşgarlı Mahmud. The masterpiece which is written under the rules of Arabic grammar has an important place as it gives details about Turkish culture history. Dîvânu Lugât'it-Türk which has a place in Turkish language studies contains important information on tools and equipments which Turkish people used in 11th century. In this study, by detecting of existing of tools and equipments used in agriculture and livestock breeding in in Dîvânu Lugât'it-Türk in accordance with language-culture relationship, it's tried to follow the process of them from the 11th century to now. In this study, Ahmet Bican Arcilasun and Ziyat Akkoynlu translation of Dîvânu Lugât'it-Türk is used and firstly, the tools and equipments used in agriculture and livestock breeding are detected. The words detected are classified among themselves and by writing each lexical entry in bold, page number is shown in brackets. After the word items in Dîvânu Lugât'it-Türk are given exactly the same, the explanations of the words are made. In this explanations, expanding examples, their allophones and the words which have semantic relations are tried to included the ethimological dictionary of Sir Gerard Clauson is taken as a basis and when the other ethimological dictionaries differ, it's stated. By analyzing the scan dictionary, the usage period of the words and the period of their changing are emphasized and the conditions of words in formal language are analyzed by using the dictionary of Turkish Language Association. Benefitting from the Compilation Dictionary their usage in the dialects are detected. This study gives us a clues about what kind of methods are used in agriculture and livestock breeding by Turkic people in 11th century and the language they used in that period.

Key words: *Dîvânu Lugât'it-Türk, Turkey Turkish, Turkey Turkish Dialects, agriculture, livestock raising, tools and equipments names.*

РЕЗЮМЕ

Диван лугат ат-Тюрк - это энциклопедический словарь написанный на турецко-арабском языке Кашгарли Махмудом. Научная работа, написанная по правилам арабской грамматики, знаменательна тем, что в ней содержится информация об истории турецкой культуры. Диван лугат ат-Тюрк, который важен при изучении истории турецкого языка, содержит важную информацию об элементах, используемых турецкими общинами в 11-м веке. В этом научном исследовании было проведено словарь инструментов, которые используемых в сельском хозяйстве и животноводстве в Диван лугат ат-Тюрк в соответствии с лингвокультурными отношениями, и была предпринята попытка применить его к периоду с 11-го века до наших дней. В исследовании, основанном на переводе Диван лугат ат-Тюрк Ахмеда Биджана Эрджиласуна и Зията Аккоюнлу, были определены слова, относящиеся к инструментам, используемым в сельском хозяйстве и животноводстве. Обнаруженные слова классифицируются сами по себе, каждый элемент выделен жирным шрифтом, а номер страницы указан в скобках. Описание слова было сделано после того, как словарные статьи в турецком были даны точно так же. В этом объяснении делается попытка включить расширяющиеся примеры, звуки и слова, с которыми они имеют семантическую связь. Соответственно, их использование в этимологических словарях было включено в использование в современном измеренном языке и устах, пытаюсь

определить исторические процессы, которые изучаются слова до прибытия в турецкий язык Турции. Этимологический словарь Сэра Джерарда Клаусона был основан, он упоминается, если другие этимологические словари различаются. Изучая сканирующий словарь, акцент был сделан на периоды использования слов и периоды, в которые они меняются, и состояние слов на измеряемом языке было изучено на основе словаря Общество Турецкого языка. Используя словарь компиляции, были определены внешний вид и использование речи. Это исследование дает нам представление о том, каким методом следовали турецкие общины одиннадцатого века, когда речь шла о сельском хозяйстве и животноводстве, а также о языке, который они использовали в то время.

Ключевые слова: *Диван лугат ат-Тюрк, Турецкий язык Турции, Турецкие Диалекты в Турции, сельское хозяйство, фермерство, названия оборудования.*

Giriş

Türk dilinin önemli eserlerinden bir olan Dîvânu Lügât'it-Türk, 1074 yılında Kâşgarlı Mahmud tarafından yazılmış Karahanlı Türkçesine ait bir eserdir. Bir sözlük niteliğindeki eseri değerli kılan on birinci yüzyıl Türk lehçelerinin söz varlığını büyük ölçüde içermesidir. Dîvânu Lügât'it-Türk, geçmişten günümüze değerli bir eser olarak kabul görmektedir. Bunda ise eserin on birinci yüzyıl Türkçesinin dil özellikleri hakkında bilgi vermesi ve yine bu yüzyıl Türkçesinin ses özelliğini ve yapısını yansıtan bir dil bilgisi kitabı özelliği göstermiş olmasının etkisi vardır. Ayrıca eser sadece Türk diline ait bilgilerden ibaret değildir. Eser, Türk kültürüne, tarihine, coğrafyasına, halk edebiyatına, mitolojisine dair pek çok bilgiye de kaynaklık eden ansiklopedik bir sözlük özelliği taşımaktadır.

Kapsamlı bir dil-kültür çalışması olan Dîvânu Lügât'it-Türk, Türk dili ve kültürü ile ilgili yapılmış pek çok çalışmaya da kaynaklık etmiştir. Bu çalışmaya da kaynaklık eden eserde on birinci yüzyıl Türk topluluklarının tarım ve hayvancılıkla uğraşırken nasıl bir yöntem izlediklerine dair bilgilere bu yüzyılda insanların tarımda ve hayvancılıkta kullandıkları araç-gereçlere ait bilgilere de ulaşılmaktadır. Çalışmada öncelikle Dîvânu Lügât'it-Türk'te tarım ve hayvancılıkta kullanılan araç-gereçlere ait söz varlığı tespiti daha sonra da bu sözcüklerin Türkiye Türkçesi ölçünlü dili ve ağızlardaki durumlarına bakılması amaçlanmıştır. Ayrıca tarım ve hayvancılıkta kullanılan araç-gereçler ile ilgili söz varlığı tespit edilerek o dönem Türk toplumunun dil ve kültürü de anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Dîvânu Lügât'it-Türk'te tarım ve hayvancılık kültürü ile ilgili elli madde başı sözcük tespit edilerek dil malzemesinin kültür araştırmalarına kaynaklık edebileceğinin bir örneği gösterilmiştir. Bu çalışmada dil kültür ilişkileri göz önünde bulundurularak art zamanlı bir dil çalışması yapılmaya çalışılmıştır.

1. Tarımda Kullanılan Araç-Gereçlerle İlgili Söz Varlığı

Bu bölümde Dîvânu Lügât'it-Türk'te on birinci yüzyılda tarımda kullanılan araç-gereçlere ait sözcük varlığı tespit edilmiş ve tespit edilen sözcüklerin tarihsel süreç içindeki durumu saptanmıştır. Ayrıca sözcüklerin Türkiye Türkçesi ve ağızlardaki görünümleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Dîvânu Luğât'it-Türk'te Araç-Gereçlerle İlgili Söz Varlığı ve Türkiye Türkçesindeki..

abaki: “nazar değmesin diye bostanlara konan korkuluk.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 69).

EDPT’de DLT’deki gibi “*kötü gözden korumak için mutfak bahçelerine koyulan bir figür*” (Clauson, 1972: 8) olarak anlamlandırılır. Ancak bu sözcük güncel sözlüklerde ve ağızlarda kullanımını yitirmiştir.

adı: “buğday temizlemek için kullanılan alet.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 63).

EDPT’de *adır-* fiilinden geldiği söylenen sözcük “*çatallı, bir çatallı nesne*” (Clauson, 1972: 63) şeklinde anlamlandırılmıştır. Sözcük *d>y* değişimine uğrayarak günümüzde (*adı> ayrı*) *ayrı* şeklinde kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında *ayrı* “*çalı ya da başak demetlerini toplamak ve kaldırmak için yapılmış çatal ağaç*” (DS, 2009a: 430) anlamında kullanılmaktadır. Ölçünlü dilde kullanımını yitirmiş olan *adı* sözcüğü, *ayrı* şekliyle de ölçünlü dilde on birinci yüzyıldakinden farklı anlamlarda kullanılmaya devam etmektedir.

amaç: “saban. Tarım aletlerindedir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 25).

EDPT’de Farsçadan geldiği belirtilen sözcük “*pulluk*” (Clauson, 1972: 156) olarak anlamlandırılmıştır. Bu sözcüğün günümüz ölçünlü dilinde ve ağızlarda sesteş örnekleri bulunsa da saban anlamında bu sözcüğün kullanımı mevcut değildir. Bu sözcük anlam daralmasına uğrayarak Veteriner Hekimliği Terimleri Sözlüğü’nde “*çift öküzü*” (BTS: 02.06.2017) anlamıyla veteriner terimi olarak günümüzde kullanılmaktadır. “*Çift süren hayvanların koşulduğu demir uçlu tarım aracı*” (TS, 2005: 1671) olarak tanımlanan *saban* sözcüğü on birinci yüzyılda kullanılan *amaç* sözcüğünün işlevinin ve anlamının günümüzdeki karşılığıdır.

andığ: “kalbur ve eleğin kasnağı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 58).

Bu sözcük etimolojik sözlüklerde yer almadığı gibi sözcüğün güncel sözlüklerde ve ağızlarda da kullanımına rastlanılmamaktadır.

badıç: “asma çardağı. Badıç üzümlendi (asma çardağı üzümlendi).” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 130).

EDPT’de “*asma kafes*” (Clauson, 1972: 300) olarak anlamlandırılan bu sözcük, günümüz ölçünlü dilde anlam değişmesine uğrayarak “*bakla, fasulye, bezelye vb. taze sebzelerde, içinde tohumların sıralanmış bulunduğu kabuk, baklamsı meyve*” (TS, 2005: 1457) gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

baldu: “balta.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 181).

EDPT’de “*baltu*” olarak ele alınan sözcük “*balta*” şeklinde anlamlandırılmıştır ve bu sözcüğün erken dönemde “*savaş baltası*” gibi daha özel bir anlamda kullanıldığı belirtilmiştir (Clauson, 1972: 333). “*Baldu*” sözcüğü on birinci yüzyıldan günümüze ses değişikliklerine uğrayarak gelmiştir. Eren, sözcüğün Eski Türkçede “*baltu*” olarak, Orta Türkçede “*baldu*”, eski Kıpçakçada ise “*balta*” şeklinde kullanıldığını söyler. (Eren, 1999: 37). Bu sözcük ses değişmesine uğrayarak *balta* şeklinde yine aynı anlamını koruyarak günümüz ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanılmaya devam etmektedir.

baştar: “orak. Argu lehçesinde.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 198).

Bu sözcük EDPT’de “*orak*” anlamında kullanılmaktadır (Clauson, 1972: 378). Eren, bu sözcük için “*büyük olasılıkla yerleşik bir kültür ulusunun dilinden*

kalma bir alıntı olduğunu ve kökeninin açık olarak bilinmediğini” söyler. (Eren, 1999: 308). Bu sözcüğün kullanımına ise günümüz ölçünlü dilde ve ağızlarda rastlanmamaktadır.

boyunduruk: “boyunduruk. İki öküzün boynu üzerine konulan ağaç parçasıdır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 424).

EDPT’de sözcüğün “*boyun*” kökünden geldiği söylenir (Clauson, 1972: 387). Güncel sözlüklerde “*Çift süren veya arabaya koşulan hayvanların birlikte yürümelerini sağlamak için boyunlarına geçirilen bir tür ağaç çember*” (TS, 2005: 309) anlamında olan bu sözcük, günümüz ölçünlü dilde kullanılmaya devam ettiği gibi anlam alanı genişleyerek sözlükte başka anlamlarda da kullanılmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında da sözcük on birinci yüzyıldaki anlamını koruduğu gibi “*gömlek yakası*” (BTS: 02.06.2017) gibi başka anlamlarda ve farklı alanlarda terim anlamlı sözcük olarak da kullanılmaktadır.

bukursı: “saban demiri.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 452).

Bukursı sabanın parçalarından biridir. Ögel, “*bukursı*” sözcüğü için “*sabanın önemli bölümlerinden biri*” ifadesine yer verir. (Ögel, 2011: 12). DLT’de *bukursı* sözcüğünün eşanlamlı olarak *tış* sözcüğü de bulunmaktadır. DLT’de “*saban demiri*” olarak ele alınan *tış* (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 399) için Ögel, bu sözcüğün “*eski Türklerde atların altındaki akıtma için ve de bazı Türklerde de atın ayağına vurulan bukağı için kullanıldığını*” (Ögel, 2011: 12) söyler. On birinci yüzyılda kullanılan *bukursı* ve aynı anlamda kullanılan *tış* sözcüğü günümüz güncel sözlüklerinde yer almamakta ve dolayısıyla da ölçünlü dilde ve ağızlarda bu sözcüklerin örneklerine rastlanılmamaktadır.

çekük: “çekikç. Oğuzca.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: s.320).

Bu EDPT’de “*çek-*” fiilinden gelen Türkçe kökenli bir sözcük olarak ele alınmıştır. Sözcüğün “*on dördüncü yüzyılda -k>-ç değişimine uğramasıyla çekük şeklinde; daha sonraki yüzyılda ise çekük/çeküş/çökük/çöküş*” şekillerinde kullanıldığı görülmüştür (Clauson, 1972: 415). Bu sözcük, ses değişikliğine uğrayarak günümüze de *çekikç* şeklinde ulaşmıştır. Sözcük *çekikç* şeklinde ölçünlü dilde ve ağızlarda on birinci yüzyıldaki anlamını koruyarak günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir.

çigne: “tapan, sürgü (Tohumu örtmek ve toprağı düz hale getirmek üzere öküzlerce çekilen enli tahta parçası). Yağma lehçesinde.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 188).

Sözcüğün EDPT’de “*çikne*” ya da “*çigne*” olmak üzere iki şekilde geçtiği belirtilmiştir. (Clauson, 1972: 416). DLT’de “*çigne-*” fiilinin anlamı “*toprağı düzlemek üzere sürgü hazırlamak.*” şeklinde verilmiştir. (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 624). Ayrıca DLT’de “*çikne-*” şeklinde başka bir fiilde bulunmaktadır. Bu fiil ise “*altın ipekle ipekli kumaşı işlemek, üzerine tasvir yapmak*” anlamlarını içerir. (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 625). Bu fillerin anlamlarına bakıldığında sözcüğün “*çigne*” şeklinin daha doğru olduğu düşünülmektedir. Bu sözcük güncel sözlüklerde yer almamakta ve ölçünlü dilde kullanılmamaktadır.

kerki: “keser.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 186).

Dîvânu Luğât'it-Türk'te Araç-Gereçlerle İlgili Söz Varlığı ve Türkiye Türkçesindeki..

EDPT'de “*balta*” (Clauson, 1972: 415) olarak anlamlandırılan sözcük, ölçünlü dilde kullanılmamaktadır. Ancak *kerki* sözcüğü Türkiye Türkçesi ağızlarında “*keser*” anlamının (DS, 2009: 2756) yanı sıra başka anlamlarda da kullanılmaya devam etmektedir.

ketmen: “yeri kazmak için kullanılan alet.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 193).

EDPT'de “*ket-*” fiilinden geldiği söylenen sözcük “*kazma*” şeklinde anlamlandırılmıştır (Clauson, 1972: 704). Günümüz ölçünlü dilde ve ağızlarda *ketmen* sözcüğü artık kullanılmamaktadır.

kösgük: “nazardan korunmak için bağ ve bahçelere dikilen korkuluk.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 321).

DLT'de bu sözcüğün eş anlamlısı olarak *abakı* sözcüğü de bulunmaktadır. Bu sözcüğün de *abakı* sözcüğü gibi günümüz ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanım örneklerine rastlanılmamaktadır.

kundıgu: “bileği taşı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 215).

Bu sözcüğün EDPT'de “*bile- fiilinin eş anlamlısı olan kondı- fiilinden geldiği*” belirtilmiştir. Sözcük bu etimolojik sözlükte “*kondıgu*” şeklinde ele alınmıştır (Clauson, 1972: 636). Bu sözcüğün ne *kundıgu* ne de *kondıgu* şekillerine güncel Türkçe sözlüklerde yer verilmemiştir ve bu sözcüklerin ölçünlü dilde ve ağızlarda örneklerine rastlanılmamaktadır.

kürgek: “geminin küreği ve her türlü kürek.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 321).

EDPT'de “*küri- fiilinden geldiği söylenen sözcüğün yaşayan modern dillerde ise kürek şeklinin kullanıldığı*” belirtilir (Clauson, 1972: 742). Sözcük “*küri- eşinmek, yeri eşmek*” fiiline -gek ekinin gelmesiyle oluşmuştur. *Kürigek>kürgek>kürek*” (Gülensoy., 2011a: 591). Orta Türkçede kürgek olarak kullanılan sözcük, ses düşmesine uğrayarak günümüz ölçünlü dilde ve ağızlarda “kürek” olarak kullanılmaya devam etmektedir.

orgak: “orak.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 58).

EDPT'de sözcük “*oruk*” şeklinde ele alınmıştır (Clauson, 1972: 215). Bu sözcüğü “*ekin biçmekte kullanılan yarım çember şeklinde bir araç*” olarak tanımlayan Eren, bu sözcükle ilgili şunları söylemektedir: “*Türkçe or- 'biçmek' kökünden -gak ekiyle kurulmuştur; or-+-gak>orak. Bu ekin başındaki ğ diyalektlerin büyük bir bölümünde düşmüştür*” (Eren, 1999: 308). On birinci yüzyılda kullanılan *orgak* sözcüğü Eren'inde belirttiği gibi ses düşmesine uğrayarak günümüz ölçünlü dilinde ve ağızlarda *orak* şekliyle kullanılmaya devam etmektedir.

saban: “Bütün aletleriyle saban. Toprağı ekin için hazırlama, sürme.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 173).

EDPT'de “*pulluk, tahta pulluk*” (Clauson, 1972: 790) olarak anlamlandırılmış olan sözcük, güncel sözlüklerde “*çift süren hayvanların koşulduğu demir uçlu tarım aracı, pulluk*” şeklinde anlamlandırılmıştır (TS, 2005: 1670). *Saban* sözcüğü ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanılmaya devam etmektedir.

sibek: “değirmen taşının etrafında döndüğü demir, değirmen mili.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 167).

Sözcük EDPT’de “*merkezi bir konumda bulunan uzun bir nesne*” (Clauson, 1972: 788) olarak anlamlandırılmıştır. Bu sözcük ölçünlü dilde kullanılmamaktadır. Ancak ağızlarda “*sibek*” sözcüğü “*El değirmenlerinde alt taşın ortasına çakılan, üst taşın dönmesini sağlayan küçük kazık ya da sivri demir*” (DS, 2009c: 3631) olarak on birinci yüzyıldaki anlamıyla kullanılmaya devam etmektedir. Ayrıca bu sözcük anlam genişlemesine uğrayarak günümüz Türkiye Türkçesi ağızlarında farklı anlamlarda farklı nesnelere için de kullanılmaktadır.

tagar: “buğday vb. şeyler konan çuval.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 177).

Bu sözcüğe EDPT’de “*büyük bir kap, içine buğday ve başka şeyler koyulan çuval*” (Clauson, 1972: 471) gibi anlamlar verilmiştir. Bu sözcük ölçünlü dilde kullanılmamasına rağmen Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam değişmesine uğrayarak “*Ağzı geniş büyük toprak küp veya topraktan yapılmış kavanoz, çömlek*” (DS, 2009c: 3801) gibi anlamlarda kullanılmaya devam etmektedir.

tapçan: “sehpa şeklinde bir şey. Üç ayağı vardır. Üzüm koparıırken elin erişemediği salkımları koparmak için üzerine çıkılır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 188).

DLT’de bu sözcüğün “*tapçañ şeklinin aynı anlamla Kençek lehçesinde*” kullanıldığı belirtilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 505). EDPT’de ise “*üç ayaklı tepsi şeklinde bir şey*” (Clauson, 1972: 436) olarak ele alınmaktadır. Ancak bu sözcüğün ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanımına rastlanılmamaktadır.

Törpig: “törpü. Ayrıca törpigü de denir. Tahtaları törpüleyen törpü.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 208).

Orta Türkçede “*törpig ve törpigü kelimeleri ağaç yontmak törpülemek için kullanılmakta olan bir araçtır*” (Gülensoy, 2011: 928). “*Törpig*” ya da “*törpigü*” sözcükleri ses düşmesine ve ses değişmelerine uğrayarak törpü şeklinde günümüze ulaşmıştır.

yemeçük: “buğday taşınan küçük çuval.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 369).

EDPT’de “*bir küçük çuval*” (Clauson, 1972: 935) şeklinde anlamlandırılmıştır. Bu sözcük güncel Türkçe sözlüklerde yer almamaktadır. Sözcük ölçünlü dil ve ağızlarda kullanılmamaktadır.

2. Hayvancılıkta Kullanılan Araç-Gereçlerle İlgili Söz Varlığı

Bu bölümde ise Dîvânu Lügât-it-Türk’te on birinci yüzyılda hayvancılıkta kullanılan araç- gereçlere ait sözvarlığı tespit edilmiş ve tespit edilen sözcüklerin tarihsel süreç içindeki durumu saptanmaya çalışılmıştır. Ayrıca sözcüklerin Türkiye Türkçesi ve ağızlardaki görünüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

bağırçak: “eşek semeri.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 220).

EDPT’de “*eşek eğeri*” (Clauson, 1972: 318) olarak anlamlandırılan sözcük ölçünlü dilde kullanılmamaktadır. *Bağırçak* sözcüğü Türkiye Türkçesi ağızlarında “*At ve öküz arabalarında ön yastık ile ön dingil arasına konulan ve dingil üzerindeki oku yerinde tutmaya yarayan enli uzun parça*” (BTS: 05.06.2017) anlamıyla kullanılmaktadır.

botlu: “deve burunsalığı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 186).

Dîvânü Luğât'it-Türk'te Araç-Gereçlerle İlgili Söz Varlığı ve Türkiye Türkçesindeki..

EDPT'de “*butlu*” şeklinde ele alınmıştır. “*Bir devenin burun sapı*” (Clauson, 1972: 304) olarak anlamlandırılan sözcüğün günümüz ölçünlü dilde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanımına rastlanmamaktadır.

burunduk: “dizgin.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 220).

EDPT'de sözcüğün “*burun*” kökünden geldiği söylenir. “*Burun halkası, hayvanları kontrol altına almak için kullanılan diğer benzer araçlar*” (Clauson, 1972: 368) diye açıklanan sözcük bu şekliyle ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanılmamaktadır. Ancak ses türemesine uğrayarak sözcük *burunduruk* şeklinde ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanılmaya devam etmektedir. “(*<burun+-duruk*) Türkçede burunduruğa yavaşa adı da verilir” (Eren, 1999: 64). Ölçünlü dilde “*hayvanları nallarken ısırması için dudaklarını kısırmaya yarayan kıskaç, yavaşa*” (TS, 2005: 330); Ağızlarda ise “*hayvanların burunları üstüne takılan kıskaç*” (DS, 2009a: 803) şeklinde anlamlandırılan sözcüğün günümüzde on birinci yüzyıldaki anlam alanına ve işlevine benzer bir şekilde devam ettiğini söyleyebiliriz.

çewşeñ: “koyunun yününü kırkmada kullanılan makas. Çiğil lehçesi.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 505).

Bu sözcük güncel sözlüklerde yer almamaktadır. Ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanılmamaktadır.

çetgen: “gem dizgini.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 192).

Bu sözcük EDPT'de “*çetken*” şekliyle ele alınmış ve “*dizgin*” olarak anlamlandırılmıştır. (Clauson, 1972: 402). Bu sözcük ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanılmamaktadır.

eder: “eyer.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 335).

EDPT'de “*eder*” sözcüğünün modern dillerin çoğunda “*eyer*” şeklinin kullanıldığı belirtilmiştir. (Clauson, 1972: 63). DLT'de “*Yağma, Tohsı, Kıpçak, Yabaku, Tatar, Kay, Çomul ve Oğuzların d sesini y'ye çevirdiklerini ve hiçbir zaman d'yi söyleyemedikleri ifade edilmiştir.*” (Argunşah ve Yüksekkaya, 2017:185). O halde on birinci yüzyılda sözcüğün *eder* ve *eyer* şeklinde iki kullanımının da olduğu görülmüştür. Dolayısıyla *eyer* şekliyle günümüz ölçünlü dilde ve ağızlarda on birinci yüzyıldaki anlamını ve işlevini koruyarak kullanılmaya devam ettiğini söyleyebiliriz.

etlik: “etin asıldığı yer.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 49).

EDPT'de “*et kancası*” şeklinde açıklanan sözcük (Clauson, 1972: 55), günümüz ölçünlü dilde kullanılmamaktadır. Ağızlarda ise “*et kancası*” anlamında kullanılan sözcük anlam genişlemesine uğrayarak farklı anlamlarda da kullanılmaya devam etmektedir.

kañlı: “üzerinde yük taşınan araba.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 502).

EDPT'de “*tekerlekli araç, eşya taşımak için vagon*” gibi anlamlar verilmiştir (Clauson, 1972: 638). Bu sözcüğün *kañlı* şekliyle ölçünlü dilde kullanımına rastlanılmamaktadır. On birinci yüzyılda *kañlı* olarak kullanılan bu kelime ses değişmesine uğrayarak *kağrı* şekline dönüşmüştür. “*kanglı>kağrı*” (Gülensoy, 2011a: 451). *Kağrı* güncel Türkçe sözlüklerde “*iki tekerlekli, tekerlekleri tek parça, dingili tekerlekle birlikte dönen öküz arabası*” (TS, 2005: 1034) şeklinde

tanımlanmaktadır. Dolayısıyla on birinci yüzyılda kullanılan bu sözcük ses değişmesine uğrayarak ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanılmaya devam etmektedir.

kısmak: “kement. Üzenginin iki tarafında bulunan genişçe kayış.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 207).

Bu sözcük on birinci yüzyıldaki anlamıyla ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanılmamaktadır. Bu sözcüğün yerine ise günümüzde Farsçadan gelen *kement* (TS, 2005: 1132) sözcüğü kullanılmaktadır.

kök: “eyer bağı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 318).

EDPT’de “*bir eyeri tutan deri bir ip*” şeklinde ele alınmıştır. (Clauson, 1972: 708) Bu sözcük on birinci yüzyıldaki “eyer bağı” anlamıyla ölçünlü dilde kullanılmamaktadır. Ancak bu sözcüğün Veteriner Hekimliği Terimleri Sözlüğü’nde halk ağzında “eyer bağı” anlamında kullanıldığı belirtilir. (BTS: 05.06.2017). *Kök* sözcüğü pek çok farklı anlamla ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanılmaya devam eder.

kö müldürük: “eyerin göğüslük kısmı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 230).

Bu sözcük EDPT’de “*bir eyerin göğüs kemeri*” (Clauson, 1972: 722) olarak anlamlandırılmıştır. Bu sözcüğü Eren, “*gö müldürük*” olarak almıştır ve “*boyunduruğa geçirilen kısa değnek; eyerin geriye kaymaması için atların boyunlarından aşırılıp kolanlarına bağlanan kayış*” (Eren, 1999: 161) şeklinde açıklamıştır. Sözcük “*gö müldürük*” şekliyle ölçünlü dilde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmaya devam etmektedir.

köpçük: “eyer yastığı. Oğuzca.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 209).

Bu sözcük EDPT’de “*eyer yastığına*” benzer bir anlam içerir. (Clauson, 1972: 688). On birinci yüzyılda kullanılan bu sözcüğü “*eğer yastığı*” anlamıyla XVI. yüzyıl metinlerinde de takip edebilmekteyiz (Tarama Sözlüğü 2009: 2693). Ancak bu sözcük ölçünlü dilde kullanımını yitirmiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarında ise “*minder*” (DS, 2009b: 2961) anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca “*köpçük*” sözcüğünün “*köpçek*” olarak “*Eğerin içi yün dolu yumuşak yeri*” (DS, 2009b: 2961) anlamıyla ağızlarda kullanılmaya devam etmektedir.

kuduzgun: “kuyruk altından geçen eyer kayışı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 7).

Bu sözcüğün kullanım örneklerine etimolojik sözlüklerde, ölçünlü dilde ve ağızlarda rastlanılmamaktadır.

mançuk: “eyere takılan heybe, torba gibi şeyler.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 207).

EDPT’de *mançuk* sözcüğü “*eyer çantası veya burun torbası*” şeklinde anlamlandırılmıştır (Clauson, 1972: 767). *Mançuk* sözcüğü ölçünlü dilde kullanılmamaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında ise *mançuk*, “*şal dokunurken geçme ipliğinin sarıldığı ağaçtan yapılmış araç*” (DS, 2009b: 3120) şeklinde farklı bir anlamda ve farklı bir araç için kullanılmaya devam etmektedir.

otgun: “eyerin sol tarafında bulunan geniş kayış. Kolanın halkası ona geçirilir ve diliyle bağlanır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 53).

Bu sözcük EDPT’de “*utgun*” olarak geçmektedir (Clauson, 1972: 47). Ancak bu sözcük ölçünlü dilde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmamaktadır.

Dîvânü Luğât'it-Türk'te Araç-Gereçlerle İlgili Söz Varlığı ve Türkiye Türkçesindeki..

örgen: “organ vb. şey.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 97).

EDPT’de “ör-“ fiil kökünden geldiği söylenen sözcük “*örgülü halat*” anlamında kullanılmaktadır (Clauson, 1972: 225). Ölçünlü dilde kullanılmayan sözcük, ağızlarda “*keçi kılından yapılmış ip*” (DS, 2009c: 3348). anlamında kullanılarak on birinci yüzyıldaki anlam alanına yakın bir anlam taşıdığı görülmektedir. Ayrıca güncel Türkçe sözlüklerde “*Keten, kenevir, pamuk, jüt gibi türlü dokuma maddelerinden yapılan ince halat*” (TS, 2005: 2037) olarak açıklanan *organ* sözcüğü on birinci yüzyıldaki *örgen* sözcüğünün günümüz ölçünlü dildeki karşılığıdır. “*örgen>organ*” (Gülensoy, 2011b: 451).

örk: “hayvan yuları ve at tavlasi.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 20).

DLT’de iki farklı anlamda kullanılan sözcük EDPT’de “*organ*” olarak ele alınmıştır (Clauson, 1972: 221). Eren, sözcüğün “*ör- kökünden geldiğini*” söyler. “*Ör- +-(ü)k>örük>örk*” (Eren 1999: 317). Güncel Türkçe sözlüklerde “*hayvanları çayıra bağlamaya yarayan kalın ip*” (TS, 2005: 1547) şeklinde anlamlandırılan “*örk*” sözcüğü ağızlarda kullanılmaya devam etmektedir. Ölçünlü dilde ise kullanılmamaktadır.

sırmak: “eşegin semerinin altındaki örtü.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 206).

Bu sözcüğün kullanımına etimolojik sözlüklerde, ölçünlü dilde ve ağızlarda rastlanılmamaktadır.

tin: “yular.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 147).

EDPT’de “*yular*” olarak anlamlandırılmıştır (Clauson, 1972: 512). Bu sözcük ölçünlü dilde ve ağızlarda on birinci yüzyıldaki anlamıyla kullanılmamaktadır; ölçünlü dilde ve de ağızlarda farklı anlam alanlarında kullanılmaktadır.

tuşag: “atın ön ayaklarını bağlamak için kullanılan köstek.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 177).

EDPT’de “*tuşa-*” fiilinden geldiği söylenen bu sözcük DLT’deki gibi “*köstek*” olarak anlamlandırılmıştır ve “*tuşağ*” şeklinde ele alınmıştır (Clauson, 1972: 562). Sözcük ölçünlü dilde kullanılmamaktadır. Ağızlarda ise sözcük sonundaki -g>-k değişimi sonucunda *tuşak* biçiminde “*hayvanın sakıncalı yerlere gitmemesi için ön ayaklarına bağlanan ip*” (DS, 2009c: 3998) anlamında kullanımı devam etmektedir. Bu da sözcüğün ağızlarda on birinci yüzyıldaki anlamını koruduğunu gösterir.

ukruk: “kement.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 49).

EDPT’de de “*kement*” olarak ele alınan ukruk sözcüğü (Clauson, 1972: 90), günümüz ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanılmamaktadır.

üzmük: “eyerin ön ve arkadaki ucu.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 51).

Bu sözcük EDPT’de DLT’deki gibi “*eyerin ön ve arkadaki ucu*” (Clauson, 1972: 165) şeklinde anlamlandırılmıştır. Günümüz ölçünlü dilde kullanılmamakta, Türkiye Türkçesi ağızlarında ise farklı anlamlarda farklı nesnelere için kullanılmaya devam etmektedir.

yapı: “Çigil lehçesinde eyer örtüsü.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 357).

Bu sözcük ölçünlü dilde ve ağızlarda on birinci yüzyıldaki gibi eyer örtüsü anlamında kullanılmamaktadır.

yapguç: “eşek vb.ni sürmek için kullanılan değnek.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 365).

Bu sözcüğün EDPT’de “yap-“ fiilinden geldiği söylenir ve “*bir eşeğin koşmasını sağlamak için kullanılan ince bir çubuk*” şeklinde ele alınır (Clauson, 1972: 874). Bu sözcüğün kullanımına ölçünlü dilde ve ağızlarda rastlanılmamaktadır.

yig: “gem damağı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 406).

EDPT’de “ye-” fiilinden geldiği söylenen sözcük, “*ısırılan bir şey*” anlamında ele alınmıştır (Clauson, 1972: 910). Bu sözcük ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanılmamaktadır.

yonak: “eşek, inek vb. hayvanların semeri altına konan çul.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 360).

EDPT’de “yon-” fiilinden geldiği söylenen bu sözcük “*bir eşek eğerinin altındaki herhangi bir şey*” şeklinde anlamlandırılmıştır (Clauson, 1972: 949). Bu sözcük ölçünlü dilde kullanılmamaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında “*marangoz keseri*” olarak kullanılan (BTS: 05.06.2017) *yonak* sözcüğü başka bir araç ismi olarak kullanılmaya devam etmektedir.

yular: “atin yuları.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 352).

EDPT’de bu sözcük “*yular*” olarak anlamlandırılmıştır (Clauson, 1972: 932). Eren ise bu sözcüğü “*hayvanın başlığına veya tasmasına bağlanan ip*” şeklinde açıklar (Eren, 1999: 458). Bu sözcük on birinci yüzyıldaki şeklini ve anlamını koruyarak günümüz ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanılmaya devam etmektedir.

Sonuç

Bir kültüre ait maddi ve manevi unsurlar o kültüre ait ulusların sözcüklerine yansır. Biz, ulusların sözcüklerine bakarak onların kültürlerine, yaşam şekillerine, düşünce yapılarına dair pek çok şeyi öğrenebiliriz. Türkçenin yazılmış önemli kaynaklarından biri olan Dîvânu Lügât’it-Türk’te pek çok alanda olduğu gibi on birinci yüzyıl Türk topluluklarının tarım ve hayvancılık kültürü hakkında da bilgiler vardır. Uygur döneminden itibaren yerleşik hayata geçen Türklerin atlı ve göçebe yaşam kültürü değişmeye başlayarak tarım kültürünün de temelleri atılmaya başlar. Yaşanılan kültürel değişmelerin önemli bir yansıtıcısı olan dil, o dönem toplumlarının kültürlerini anlamamız ve anlamlandırmamız konusunda bize önemli ipuçları verir. Kültürün yansıtıcısı konumundaki dil unsurlarının incelenmesi, tarihsel süreç içerisinde milletlere ait kültürel yapının takip edilebilmesinde önemli bir rol üstlenir. Dolayısıyla Türklerin on birinci yüzyılda tarım ve hayvancılıkla uğraştıklarına ve de tarım ve hayvancılıkla uğraşırken nasıl bir yöntem izlediklerine dair bilgilere, Dîvânu Lügât’it-Türk’te var olan tarım ve hayvancılıkta kullanılan araç gereçlere ait söz varlığına bakılarak ulaşılabilir.

Bu çalışmada, Türk diline olduğu kadar Türk kültürüne dair de pek çok bilgiye ulaşabildiğimiz önemli bir kaynak olan Dîvânu Lügât’it-Türk’teki tarım ve

Dîvânu Luğât'it-Türk'te Araç-Gereçlerle İlgili Söz Varlığı ve Türkiye Türkçesindeki..

hayvancılıkta kullanılan araç-gereçlere ait söz varlığı tespit edilmiştir. Tespit edilen bu söz varlığının Türkiye Türkçesindeki görünüşleri ise on birinci yüzyıldan günümüz ölçünlü diline ulaşana kadarki tarihsel süreçleri de gözlemlenmeye çalışılmıştır. Ulusların kültürel değerlerini yansıtan sözcükler, dil ve kültürdeki değişimleri de gözlemleyebilmemize olanak sağlayan unsurlardır. Ayrıca bu çalışmada dilin söz varlığından hareketle bir kültür çalışması yapılabileceği de gösterilmeye çalışılmıştır.

On birinci yüzyıl Türk kültürünün tarım ve hayvancılıkta kullanılan araç-gereçlere ait söz varlığının sayısı elli olarak tespit edilmiştir. Bu sözcüklerden yirmi üç tanesi, tarımda kullanılan araç-gereçler ile ilgili iken geriye kalan yirmi yedi tanesi ise hayvancılıkta kullanılan araç-gereçlere ait söz varlığını oluşturmaktadır.

Tarımda kullanılan araç gereç isimlerinden Türkiye Türkçesine çok az sözcük değişmeden ulaşmıştır, ses değişikliğine uğrayarak ulaşan sözcükler de bulunmaktadır. Ancak tespit edilen söz varlığının çoğu, ölçünlü dilde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanımını yitirmiştir. Tarımda kullanılan araç-gereç isimlerinden tespit edilen yirmi üç sözcüğün, günümüz ölçünlü diline ve Türkiye Türkçesi ağızlarına değişmeden ulaşan iki sözcük bulunmaktadır. Bu sözcükler *boyunduruk ile saban* sözcükleridir. Bu sözcüklerin günümüze kadar değişmeden gelmiş olmasında bin yıl öncesine dair tarım kültürünün günümüzde ya da yakın geçmişimizdeki izlerinin devamlılığının göstergesidir. Bu iki sözcük on birinci yüzyılda Türk tarım kültürünün devam eden yansımalarıdır. Bu sözcüklerin her ikisi de işlevsel olarak birlikte kullanılan, birbirlerini tamamlayan araçlardır. Öküz arabası olarak bilinen sabanın tarlayı sürme işini gerçekleştirmesi için öncelikle öküzlerin birlikte hareket etmesini sağlamaya yarayan boyunduruğa öküzlerin boyunlarının geçirilmesi gereklidir.

Tarımda kullanılan araç-gereçlere ait söz varlığından ses değişikliğine veya düşmesine uğrayarak ölçünlü dilde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmaya devam eden beş sözcük bulunmaktadır. Bu sözcükler ise şunlardır *baldu (balta)*, *çekük (çekik)*, *kürgek (kürek)*, *orgak (orak)*, *törpig/törpigü (törpü)*. Ölçünlü dilde kullanım alanını yitiren fakat Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmaya devam eden sözcük sayısı iki iken ses değişmesine uğrayarak sadece ağızlarda kullanılan sözcük sayısı ise birdir. Bu sözcükler de şunlardır: *kerki*, *sibek*; *adı (ayrı)*. Ölçünlü dilde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmayan ise on üç sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcükler ise şunlardır: *abakı*, *amaç*, *andıg*, *badıç*, *baştar*, *bukursı*, *çigne*, *ketmen*, *kösgük*, *kundıgu*, *tagar*, *taçan*, *yemecük* gibi sözcüklerdir.

On birinci yüzyıla ait hayvancılıkta kullanılan araç gereç isimlerine ait tespit edilmiş yirmi yedi sözcükten sadece iki sözcük değişmeden günümüz ölçünlü diline ulaşmıştır. Ölçünlü dilde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanımı devam eden bu sözcüklerden biri *yular*'dır. Bu yüzyılda *tin* ve *örk* sözcükleri de *yular*'ın eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır. Ölçünlü dilde kullanımı devam eden diğer sözcüğün ise *eder(eyer)* olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü DLT'de *eder* şeklinde geçen sözcük, on birinci yüzyılda *eder* ve *eyer* olmak üzere iki şekilde kullanılmaktadır. Günümüz ölçünlü dilinde ise bu sözcük *eyer* şekliyle ölçünlü dilde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında değişmeden kullanılmaya devam etmektedir. Ayrıca *kök (eyer bağı)*,

kö müldürük (eyerin göğüslük kısmı), *köpçük* (eyer yastığı), *mançuk* (eyere takılan heybe) gibi eyer ve eyerin parçalarının söz varlığı içinde çokça yer verilmesi ile hayvancılıkta at gibi binek hayvanlarının bu dönemde önemli bir yeri olduğu sonucunu çıkarmamızı sağlar.

Hayvancılıkta kullanılan araç-gereçlere ait söz varlığından ses değişikliğine ve düşmesine uğrayarak ölçünlü dilde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmaya devam eden dört sözcük bulunmaktadır. Bunlar: *burunduk* (*burunduruk*), *kañlı* (*kağnı*), *kö müldürük* (*gö müldürük*) ve *ör gen* (*urgan*)'dır. Bu sözcüklerden halata benzer bir ip olan *ör gen'nin* (*urgan*) ve *burunduk'un* (*burunduruk*) hayvanları kontrol etme konusunda günümüz hayvancılığında işlevsel olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Öyle ki Dîvânu Lugât'it-Türk'te bu döneme ait hayvancılıkta kullanılan araç-gereçlere ait sözcüklere yer verilmesi Türklerin geçim kaynağında ve ekonomisinde hayvancılığın önemli bir yeri olduğunu gösterir. Yine hayvancılıkta kullanılan araç-gereçlere ait söz varlığından ölçünlü dilde kullanım alanını yitiren fakat Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmaya devam eden iki sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcükler: *etlik*, *örk*; ses değişmesine uğrayarak sadece ağızlarda kullanılan ise iki sözcük bulunmaktadır. Bu sözcükler de *köpçük*(*köpçek*), *tusag* (*tuşak*)'tır. Ölçünlü dilde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanım alanını yitiren on yedi sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcükler ise şunlardır: *bagırçak*, *botlu*, *çewşeñ*, *çetgen*, *kısmak*, *kök*, *kuduzgun*, *mançuk*, *otgun*, *sırmak*, *tin*, *ukruk*, *ümzük*, *yapı*, *yapguç*, *yig*, *yonak*.

Tarihsel süreçte ölçünlü dilde anlam alanı daralıp, terimsel anlam kazanarak kullanımı devam eden sözcükler de vardır. Bunlardan hayvancılıkta kullanılan *kök* sözcüğü ile tarımda kullanılan *amaç* sözcüğü anlam daralmasına uğrayarak veteriner terimi olarak günümüzde kullanılmaya devam etmektedir. İslamiyet'in kabul edilmesiyle Türkler Arapça ve Farsçaya yönelerek onlardan kelimeler de almışlardır. Örneğin kullanımını yitiren *kısmak* sözcüğü yerine günümüzde Farsçadan gelen kement sözcüğü kullanılmaktadır. Ancak çalışmamız da bu durumun örneklerine fazla rastlanılmamaktadır.

Bu çalışmada on birinci yüzyılda Türklerin tarım ve hayvancılıkta kullandıkları araç-gereç isimlerine ait söz varlığı tespit edilmiştir. Tespit edilen sözcüklerin çoğu günümüz ölçünlü dilinde ve ağızlarda kullanım alanını kaybetmiştir. Bu durum için dilin değişken yapısının yanı sıra değişen yaşam şartlarının da etkisi oldukça büyüktür. On birinci yüzyılda yapılan tarım ve hayvancılıkta ilkel yöntemler kullanılmakta iken yaşadığımız bu yüzyılda bilimde, teknikte ve teknolojiye yaşanan büyük gelişmeler sonucunda modern tarım ve hayvancılık yöntemleri kullanılmaktadır. Modern yöntemlerde ise insan ve hayvan gücüne duyulan ihtiyaç azalmış, tarımda ve hayvancılıkta daha çok makineler kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla bin yıl öncesi tarım ve hayvancılıkta kullanılan araç-gereçlerin işlevini yitirmesi ile bu araçlar için kullanılan isimlerinde artık dilde kullanılmıyor olması kaçınılmaz bir süreçtir. Sonuç olarak çalışmada on birinci yüzyıl tarım ve hayvancılık kültürüne ait söz varlığından hareket edilerek geçen bin yıllık süreç içinde geçmişten günümüze yansıyan tarım ve hayvancılık kültürü hakkında bir öngörü oluşturulmaya çalışılmıştır.

Dîvânu Lugât'it-Türk'te Araç-Gereçlerle İlgili Söz Varlığı ve Türkiye Türkçesindeki..

ESER KISALTMALARI

DLT: KAŞGARLI, M. *Dîvânu Lugât'it-Türk*, (2014). (A. Bican ERCİLASUN& Z. AKKOYUNLU, Hazırlayan), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS: *Derleme Sözlüğü*, (2009). Ankara:Türk Dil Kurumu Yayınları.

EDPT: CLAUSON, Sir G, (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Great Britain: Oxford University Press.

TS: TDK, (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BTS: Büyük Türkçe Sözlük, Erişim Tarihi: 05.06.2017.

Türk

Dil

Kurumu:

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid

Kaynakça

ARGUNŞAH, M.& YÜKSEKKAYA, G.S. (2017). Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri, İstanbul: Kesit Yayınları.

CLAUSON, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Great Britain: Oxford University Press.

ÇETİN, E. (2005). Divanü Lügati'it-Türk'teki Yiyecek İçecek Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesindeki Görünümleri, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 14, Sayı 2, 185-200.

Derleme Sözlüğü, (2009a). Cilt I, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Derleme Sözlüğü, (2009b). Cilt IV, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Derleme Sözlüğü, (2009c). Cilt V, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ERCİLASUN, A. B. (2007). “*Divanü Lügat'it-Türk*”, Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun *Makaleler*, (E. Arıkoğlu, Hazırlayan), Ankara: Akçağ yayınları.

EREN, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi.

GÜLENSOY, T. (2011a). *Köken Bilgisi Sözlüğü*, Cilt I, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GÜLENSOY, T. (2011b). *Köken Bilgisi Sözlüğü*, Cilt II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KAŞGARLI, M. (2014). *Dîvânu Lugât'it-Türk*, (A. Bican ERCİLASUN& Z. AKKOYUNLU, Hazırlayan), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Nadir, İ. & Şenel, M. (2008). Dîvânu Lugât'it-Türk'e Göre Av, Avcılık ve Hayvancılıkla İlgili Kelimeler ve Kavram Alanları, *Turkish Studies*, 259-277.

ÖGEL, B. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş II*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tarama Sözlüğü, (2009). Cilt IV, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TIETZE, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, İstanbul: Simurg Yayıncılık.

Türkçe Sözlük, (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

YILDIRIM, T.& ÇİFTÇİ, M. (2012). Divânü Lügati't Türk'te Yer Alan Alet-Eşya Adları, *Turkish Studies*, 1229-1249.

Büyük Türkçe Sözlük, Erişim Tarihi: 05.06.2017.

TDK:http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 47, Autumn-2020, p. (73-90)

ISSN: 1308-6200 DOI Number: <https://doi.org/10.17498/kdeniz.738394>

Research Article

Received: May 16, 2020 | Accepted: August 19, 2020

This article was checked by intihal.net.

FUNCTION OF NATIONAL COSMONYMS IN ABAY KUNANBAYEV'S APHORISMS

ABAY KUNANBAYEV'İN VECİZELERİNDE MİLLİ KOZMONİMLERİN İŞLEVLERİ

ФУНКЦИЯ НАРОДНЫХ КОСМОНИМОВ В АФОРИЗМАХ АБАЯ КУНАНБАЕВА

Mereke ATABAEVA*

Marita SNABEKOVA**

Mengul KANABEKOVA***

ABSTRACT

The language characterizes not only the national experience, material and spiritual wealth of the nation, but also serves to preserve and transmit it from generation to generation. From this point of view, language is not only the “most important means of communication”, but also a manifestation of the culture that arose as a result of the conscious activity of linguists. Each cultural world has its own model. A model is a form of the world formed through national culture. A person perceives the real picture of the world, as necessary, through language and not a copy of it. The linguistic picture of the world clearly describes the phenomena of being. The linguistic picture of the world is manifested in linguistic symbols, words, knowledge that a person encounters in life. "The instrument of language is the word." The people's life is depicted with the help of a word, stored in a sign-word. The great thinker Abay, who knew mankind well, said: “A person is colored by his words, A person is judged by his words”, which means that the person's words can betray his true face. Aphorisms are the basis of speech, therefore, the article discusses the aphorisms of the Great Abay. Each social thought is born in due its time, and aphorisms in Abay's works can be understood as a result of understanding the urgent problems of Kazakh life. In Abai's works, the majority of aphorisms are occupied by national cosonyms. *National cosonyms* are the names of space objects visible without special devices. In fact, the general laws are inherent in the names of the language, nevertheless, each nation perceives and depicts general phenomena in its own way.

---

* ORCID: [0000-0002-9455-6653](https://orcid.org/0000-0002-9455-6653), Doctor of Philology, Professor, Kazakh National Women's Teacher Training University

** ORCID: [0000-0002-0110-6814](https://orcid.org/0000-0002-0110-6814), PhD student, Kazakh National Women's Teacher Training University, Faculty of Kazakh philology and world languages, arumama@mail.ru

*** ORCID: [0000-0002-3158-6644](https://orcid.org/0000-0002-3158-6644), Senior Lecturer, Kazakh National Women's Teacher Training University

Function Of National Cosmonyms In Abay Kunanbayev's Aphorisms

They make up the traditional culture of the nation. The article discusses the use of national cosonyms in Abay's works and a peculiar image. Since "culture is the result of cognition," the article also deals with the foundations of a national worldview in the content of the names of the heavenly world and ethnocultural information transmitted through these names.

Keywords: *aphorism, paremia, linguistic picture of the world, ethno culture, national cosmonym, heavenly world*

ÖZET

Dil yalnızca milli tecrübeyi, bir milletin maddi ve manevi zenginliğini nitelendirmez; ayrıca bunu korumaya ve kuşaktan kuşağa aktarmaya yarar. Bu açıdan bakıldığında dil yalnızca "en önemli iletişim yolu" değil, aynı zamanda dilbilimcilerin bilinçli faaliyetleri sonucunda ortaya konulmuş olan kültürün bir tecellisidir. Her kültürel dünyanın kendi modeli vardır. Bir model milli kültür vasıtasıyla oluşmuş bir dünya şeklindedir. Kişi dünyanın gerçek resmini, gerektiği gibi, dil yoluyla algılar, yoksa kopyasını değil. Dünyanın dilbilimsel resmi net bir şekilde varoluş ile ilgili olayları tanımlar; dilbilimsel semboller, kelimeler ve insanın hayatı boyunca karşılaştığı bilgide açığa çıkar. "Dilin aracı kelimedir". Halkın yaşamı "işaret-kelime" şeklinde depolanan kelime vasıtasıyla tasvir edilir. Beşeriyeti iyi tanıyan büyük düşünür Abay: "Bir kişi kelimeleriyle renklenir, bir kişi kelimeleriyle yargılanır" sözüyle kelimelerin insanın gerçek yüzünü ele vereceğini dile getirmiştir. Vecizeler söylevin esasını oluşturur; bu nedenle bu makale Büyük Abay'ın vecizelerini tartışmaktadır. Her sosyal fikir zamanına bağlı olarak doğar ve Abay'ın çalışmaları Kazak yaşamının acil sorunlarını idrak etmenin bir sonucu olarak anlaşılabilir. Abay'ın çalışmalarında vecizelerin çoğunluğunda milli kozmonimler yer alırlar. *Milli kozmonimler* özel aletler olmadan görülebilen uzay cisimlerinin adlarıdır. Aslında genel kanunlar dilin adlarının doğasında vardır; buna rağmen her millet genel olayları kendine özgü algılar ve tanımlar. Bunlar milletin geleneksel kültürünü oluşturur. Bu makale Abay'ın çalışmalarında milli kozmonimlerin kullanımını ve bunun özgün bir imgesini tartışmaktadır. "Kültür bilincin bir sonucu" olduğuna göre bu makale aynı zamanda semavi dünyanın adlarının ve bu adlar vasıtasıyla iletilmiş etnokültürel bilginin kapsamında oluşan milli bir dünya görüşünün temellerini de ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *vecizeleri, paremi, dünyanın dilbilimsel resmi, etnokültür, milli kozmonimler, göksel dünya*

АННОТАЦИЯ

Язык не только характеризует национальный опыт, материальные и духовные богатства нации, но и служит для сохранения и передачи его из поколения в поколение. С этой точки зрения язык – это не только «важнейшее средство общения», но и проявление культуры, зародившейся в результате сознательной деятельности языковедов. У каждого культурного мира есть своя модель. Модель – форма мира, сформированная через национальную культуру. Человек воспринимает реальную картину мира, а не его копию, по мере своей необходимости, посредством языка. В языковой картине мира четко описываются явления бытия. Языковая картина мира проявляется в языковых символах, словах, знаниях, которые человек встречает в жизни. «Орудие языка – это слово». Жизнь людей изображается при помощи слова, хранится в слове-знаке. Великий мыслитель Абай, который хорошо познал человечество, говорил: «Человека красят его слова, О человеке судят по его словам», имея в виду, что слова человека могут выдать истинное его лицо. Афоризмы являются основой речи, поэтому в статье рассматриваются афоризмы Великого Абая. Каждая общественная мысль рождается в свое время, а афоризмы в произведениях Абая можно понять, как результат осмысления актуальных проблем казахской жизни. В произведениях Абая

наибольшую часть афоризмов занимают народные космонимы. *Народный космоним* – наименование космических объектов, видимых без специальных приборов. В действительности, наименованиям языка присущи общие закономерности, тем не менее общие явления каждая нация воспринимет и изображает по своему. Они составляют традиционную культуру нации. В статье рассматриваются применение народных космонимов в произведениях Абая, и своеобразное изображение. Поскольку «культура – это результат познания», в статье говорится также об основах национального мировоззрения в содержании названий небесного мира, об этнокультурной информации, передающейся посредством этих наименований.

Ключевые слова: *афоризм, паремия, языковая картина мира, этнокультура, народный космоним, небесный мир*

1. INTRODUCTION

1.1 The path that leads to a world – famous Abai. This year, we are celebrating 175th anniversary of a great thinker, cultural reformer and philosopher of Kazakh culture and literature Abai Qūnabaiūly. Every national culture is established within the society of people. Ethnocultural space is not an enclosed separated field, ethnocultural space is regarded to be a historical area of one social group. The pillar or the mainstay of this environment is a human being. Kazakh culture is the heritage of nomads of the Eurasian Great Steppes. Renowned individuals of the Great Steppes were Shoqan and Abai aimed to introduce to the world the idea of who was ‘a man of steppe’ Shoqan Walikhanov did not only research Kazakh and Kirghiz folklore, their traditions and customs, religion or languages, moreover he left many onomastic data about proper names. His major works include “Geographical essay of Ili region”, “Kozy-Korpesh - Bayan-Sulu”, “Issyk-Kul Travel Journal”, “Fairy tales and legends of Senior zhuz tribes”, “The stories of the XIII Century heroes”, “Traces of Shamanism among Kazakhs” and others. In the latter work, the researcher revealed the fact that Kazakh people were deeply aware of cosmological concepts and wrote a lengthy material based on them. (Walikhanov, 2010:52-64). Shoqan Walikhanov was not only a scholar, but in his very short life time he became an individual of renaissance attitude, a talented ethnographer, geographer and a philologist popular to Europe and Asia by his famous works. Shohan’s dream was to explore his people’s pure traditional culture, nomadic beliefs, to determine the richness of the language and demonstrate Kazakh culture, its actuality and originality to other world cultures. Nevertheless, due to his prolific research works, due to his individuality Shohan as a scholar achieved his dreams. (Culture studies, 2012:275-276).

As great Abai told: “We can not say a person died if he left treasure words after him. Thus, we cannot say, can’t we?” these lines show the poet’s outlook to life, his point of view about a person’s role in life. Meantime, Abai’s dream was to see his folks equal with other cultures and explore the meaning of life. Born in Shyngystau, Semey region, Abai said; “There are three things in the world that a man should despise. The first is - ignorance, the second - laziness, the third – evil misbehaviour. *Ignorance* – absence of knowledge and education, nothing is attained without them. Ignorance equals a human being to an animal. Laziness – is the foe of all arts in the whole world. All negation is evolved from it, an ignoramus person, ill-mannered man, poverty. Evil

Function Of National Cosmonyms In Abay Kunanbayev's Aphorisms

examples are enemies of men. *Villainy* – if a man stops to be a real man he becomes like a beast” (Abai, 1986:152) told the thinker. He defined the ideas “what meant to be a real person” and disclosed a good human behaviour, comparing it with the character traits of antagonists. Abai described the nature of a frivolous man who dissipates his time in worthless, absurd undertakings and taught his readers to think over such deeds. A reasonable people keep their wits about and do not expose such undertakings. A reasonable person does not lose his senses. A person, who leaves an immortal legacy behind, does not indulge in wrong actions.”

The reason for such a thoughtful, moving and profound writing of the great poet, who was heartbroken for Kazakhs, was known, and it was clear that only a person like Abai could speak so deeply and objectively. According to culturologists, folklore was the belief of people, who lost their advanced medieval culture, cities and inscriptions. The most suitable form for nomadic culture was oral literature, and the most effective form of government was the judiciary.

Since the second half of the XIX century, the Russian Empire colonized the Kazakh land and introduced a new administrative order. On this ground, traditional system of governing the country had been broken. Those times really needed a person who could deal with tribal intrigues and give objective advice to people. Abai was such an individual. In some Abai's works there were descriptions of Kazakh people having been oppressed by the system of tsarist policy, the periods of spiritual indignation and social situations. The great poet was able to reveal the reasons of cultural crisis among Kazakh people. G. Yesymov underlines that; “Abai was born during the time of colonial society when Kazakh land had failed to be on its own, the hardships of his people who went through oppression gave a birth to a thinker of his time. It was that transformational period which made Abai to be not only a poet, but a humanist.” (Yesymov,1994:31-32).

1.2 The root of wisdom is knowledge. Abai's spiritual struggle began with the search for knowledge. He considered that “When a child seeks for knowledge and education with love, in that case his name is called a man”. According to Abai knowledge could be gained at madrasah, school or from life. However, being an educated person is not the same as being a real man. The great philosopher states that; “If a person studies with a will and love, knowledge is gained easily. Half love to knowledge is half done job”. In regards to art critics, based on the types of culture, rational science was peculiar trend in the West, psychology in the East, ‘the concept of a real person’ was developed in Kazakh steppes. (Culture studies, 2012:347-348). Abai's official standing for his nation was – a development of a real human being. That is why he said, “You should join hands with Heart! If all three of you live in peace within a man, the dust of his feet will open the eyes of the blind” Abai's dream was to build a character of a real – Human being. Thus, Abai's philosophy was aligned with Kazakh people's personality traits.

Mukhtar Auezov defined three sources that Abai drew his inspirations from. The first of them was an ancient Kazakh culture and art; the second – Russian culture, which led the path to Western culture, the third, was Oriental poetry. (Auezov,

1976:96). Ancient Kazakh folklore and Oriental poetry affected his works quite strongly. Abai's great contribution to Kazakh culture is considered to be the solution of the relationship between the mind and the heart in accordance with modern requirements. This decision is in the works of the poet, the aphorisms that summarize profound knowledge of those works.

2. RESEARCH METHODOLOGY

Life of a language is a phenomenon that connects the speaker with his social, spiritual existence and the two are bonded closely. Modern linguistics pays much attention to the role of language for having cognitive, communicative and cumulative functions rather than accepting language as the way of communication. Therefore, studying Abai's works and his aphorisms enables us to investigate them from the point of their cognitive, pragmatic functions. This research also enables us to study aphorisms through the functions of culture and language. The novelty of this study is the use of aphorisms based on *cosmonymic* patterns in Abai's philosophical concepts. The theme of the aphorism from the pen of the great Abai is rich and covers all spheres of life. The main purpose of the study is to find the main idea in the content of aphorisms, where cosmonyms are based, to get closer to Abai's wisdom. "The Sun is a groom, the Earth is a bride," "To be a summer for a friend, frost for a foe". It was discovered that national cultural information in the content of aphorisms could be recognized and understood through semantic, linguocultural, oppositional analysis.

3. RESULTS OF THE STUDY

Kazakh people perceived the most of the information about nature, their environment and living conditions based on their life experiences. One of these experiences descends from the knowledge of celestial bodies. The importance of astronomical knowledge and cosmonymic proper names define the brilliance of a language. Another significance of astronomical knowledge in this layer of language is determined by the folk cosmonyms they formed. *Cosmonyms* are like ancient historical monuments demonstrate traditions and customs of local people, their life awareness and spiritual state that can be seen as picture of the world becoming explicit with them as cognitive and cumulative cultural values. Ancient names, like historical monuments, are of great cognitive and cumulative cultural value, preserving in them traditions, mentality and spirituality of people living there.

Cosmonyms – are proper names of space objects that can be seen without using any particular tools. For example, the world for Kazakh people is a circle, it is round and it is accepted in the image of 'shanyraq'. Furthermore, "Spring", «Summer», «Autumn», «Winter» - are seasonal views that attract Kazakh people's living conditions showing bonds with national cultural origin. As a result, Kazakhs are used to describe the changes of seasons abiding natural laws of the Earth and Sky and have in their language the next terms, such as: «көктем шықты»- spring has approached, «жаз келді»- summer has arrived, «күз болды» - autumn came, «қыс түсті» - winter covered.

Function Of National Cosmonyms In Abay Kunanbayev's Aphorisms

Abai was one of the thinkers who studied his native language, national folklore and culture. The results of this study will be used in courses of language and culture, language and literature, philosophy and in other fields of theoretical, practical seminars or can be used to hold separate academic courses.

4. DISCUSSION

Modern anthropogenic paradigm and Abai's "Position of being a Person".

There is no need to prove how significant the function of a language as a means of communication and its great role for individuals in the society is a common truth. Modern linguistics truly focuses at the concept of "a language being a means of communication" moreover; it focuses at its function of having cognitive, cultural roles. One of the main traits of a conscious person with emotional feelings and wisdom is his/her passionate interest and love to explore their environment. Behind this exploration of environment stands a perception of objects and phenomena surrounding a person. The mind, perceived through the image of objects and phenomena in the human brain, is not the objects themselves, but the knowledge and information generated by them. Therefore, "**cognition** is a complex and contradictory process of representing external objects and phenomena, their relations in the minds of a man as a system of ideal images" (Culture studies, 2012:215) is described.

Great Abai said: "Born into this world, an infant inherits two essential needs. The first is for meat, drink and sleep. These are the requirements of the flesh, without which the body cannot be the house for the soul and will not grow in height and strength. The other is a craving for knowledge..."

This is but the natural desire of the soul, the wish to see everything, hear everything and learn everything. Without trying to fathom the mysteries of the universe, visible and invisible, without seeking an explanation for everything, one can never be what one should be — a human being" («Word Seven»). In this Word Abai wanted to say - instead of long pursuing the "food of the soul," the passion of the soul can be understood as "finding a place, finding a person, asking him and following in the footsteps of those who have found science" is important. Otherwise: "There is no light in the heart, no faith in the soul. What is better for us than an animal which sees with the naked eye? And "A man is not born with wisdom: if he hears, sees, touches and tastes, he knows all the good and bad in the world, so a person who knows and sees a lot becomes educated."

He who listens to the words of the wise becomes wise" ("Word Nineteen") Abai certainly meant about the intellect and consciousness of a person. Reason is the quality that comes to a person as a result of perceiving the world, it can be developed by "understanding the words of senses", by being able to distinguish between "the passions of the body and the passions of the soul." (Yesymov,1994:326). Folk wisdom says, "Do not argue with intellectuals, and do not talk with unconscious." The main trait of a person showing the fact that he is the owner of the mind is relevant to the wisdom of people. Man is the creator of the linguistic image of the world and

the source of language which is changeable at each stage. Every new thing in life comes to the language through the individual and is perceived by the public consciousness. At present days, specialists of cognitive linguistics believe that within the modern anthropocentric paradigm, the question of the need to look at language in terms of its relation to human thinking is mature (Maslova, 2004: 4), because language is a means of summarizing ideas into linguistic structures. The knowledge is not only about language, but also the world in general, the principles of language communication, background knowledge and others.

The backbone of this situation is the person who creates the language and the act of speech – a man. Thus, the anthropocentric direction in linguistics is a science that aims to recognize the nation as a whole, which is achieved by showing the full role of a language in human society. Anthropocentrism - considers language as a manifestation of conscious human activity, a tool for shaping the results of cognition, a comprehensive study of all aspects of human social activity, living environment. It is impossible to describe and understand a person outside the language. The essence and features of language can be described in detail through the concept of Man and his relation to the world. A man is considered to be a man with the help of his language. In anthropocentric research, a person is defined as a speaker, creator of language, a conscious soul with his own world, worldview (Zhubayeva, 2014: 7-10). According to philosophers, “The most amazing and wonderful phenomenon in the world is the spiritual world of man, consciousness, mind, thoughts”. There is no equivalent of consciousness in the objective world. It is only unique to man " (Kishibekov, 2008:133-134.) Every social thought is born only during its own epoch, and language continues it for centuries. This sequel is reflected in the aphorism. The purpose of the modern anthropological direction is relevant to Abai’s purpose who studied and understood the needs of his time.

1. Semantic groups of Abai’s aphorisms. Aphorism - materialized manifestation of thought. Aphorisms are born as a form of expression, summarizing accumulated knowledge of mankind about world phenomena. As the saying goes, “language restores what the brain thinks,” each of the functions of language has its own meaning in people's lives. In particular, it is known that the cumulative activity is the activity that proceed on with generations and connects people's past and present with the future. This function of the language is characterized by the wisdom of people, the ability to preserve spiritual values of the nation and pass it on to future generations.

The power of mother tongue is in the fact that the wisdom of a nation has survived to the present day without losing its meaning, art and imagery. That is why it is considered that “One source of wisdom is Language”. In general, the name symbolizing the concept of “wisdom” is also quite common in Kazakh language. In his work “Folk wisdom” Kaidar listed out the types of wisdom words as: proverbs, sayings, adages, maxims, phraseological words, aphorisms, dictums, quotes (Kaidar, 2004:14-15). He underlined in his work that “a proverb is the main leaven of wisdom” and preferred to study its nature.

Function Of National Cosmonyms In Abay Kunanbayev's Aphorisms

Proverbs – ta genre of folklore, metaphorical language that conveys a certain idea in a concise, rational, sharp way. *Proverbs* – are rich in meaning, of short length, the language is artistic form of folk text. The meaning of the following proverb “*Labor unites a person. Laziness eats away a person*” says that a person achieves his/her aim through work and labour, however laziness is the real foe to a person. “*Swan longs for its lake, a man longs for his homeland*” calls readers to love one's land. Swan is considered to be a sacred bird in Kazakh culture, it can't survive without its homeland and love.

An adage - a proverb that is spoken as an example, a commandment. Adages are generally thought to be no more than two or four lines long, and adages become a verse. “The wise man sees far, no matter how dark it is, the fool enjoys even if there is end of the world”. In this saying “*қараңғы*” – *dark* is in the meaning of ignorance, illiteracy. High-minded people were able to formulate wisdom while reflecting, even before writing appeared.

Phrases - a commonly used figurative language that accurately touches the target thought. Rational and effective words that are spoken in connection with the social, political, cultural and historical situation in the society, quickly spread among the people, phrases lift the spirits of a country. “*Not respecting one's nation, not being proud of it is a treason*”; “*Courage is a virtue of a land, bravery is a virtue of a man*”; “*The struggle for the purity of language is an eternal struggle that never ends*”, the meanings of such phrases are about homeland, country and language. These phrases are the pride of Kazakh people, the noble words that belong to a Kazakh national hero Baurzhan Momyshuly. They were born during the Second World War. *History is a mother, nature is a mother, man - mother* – these phrases belonged to famous Kazakh writer Gabit Musrepov.

Aphorism - words of wisdom, materialized manifestation of thought. Aphorism has emerged as a form of expression of human knowledge about world phenomena. Aphorism is a literary genre, the fruit of didactic poetry. Abai remarked: "A person is not inferior to madness, because he is lack of energy, strength and commitment in the heart to understand the words of the wise." It turns out that these words of wisdom have one thing in common. ***Proverbs, aphorism, phrases*** - all are wise words, proverbial, noble language and therefore they occur as commandments, teaching and enlightening, or inspiring people's thoughts. The following types of expressions are called “Words of wisdom”. Words of wisdom are wise sayings, concise and philosophical words. There is a saying in Kazakh which means “Only rude responds adversely to the wise saying”. Naturally, words of wisdom have structural, stylistic, artistic, and other features or differences. One of them is the opinion that the author of the proverb is unknown, but the author of the aphorism is known. This can be considered conditionally. Aphorisms are considered to be close to proverbs among literary genres. According to Shaimerdenov, aphorism is dominated subjectivity, they are rich in historical and biographical background. While proverbs are common, aphorisms are concise, memorable expression of a factual principal. Therefore, Kazakh aphorisms should be considered as deep

scientific and artistic system that reveal original nature of national philosophy which guides the study of themes and methods. [Shaimerdenov, 2012:9].

This article does not aim to distinguish between rich, meaningful, sharp, artistic embroidered words and about their difference. Researchers divide Abai's works into: poems and verses (poetry), words of wisdom (prose) and 'зақлия сөз' - aphorisms (Shaimerdenov 2012:9).

An aphorism is a tool for the most laconic, terse and very concise depiction of life experiences. In the system of aphorisms, more emphasis is placed on thought than on image, preference is given to comparison rather than description, to reasoning rather than to expression. Abai told: "A person needs two weapons to increase knowledge: one - to communicate, the other - to keep strong." Simple thought and memory (mind). Without these two, science will not grow, because the thought moves the mind. Kulmat Omyraliev, who studied Abay's aphorisms, groups them according to thematic and semantic features.

Pedagogy. Morality: *If you work hard, you will be full for days; Not knowing the science of the world is a great harmful ignorance.*

Aesthetics. Literature: *The akyns – those wingless poets who could neither read nor write, who span their crudely rhymed and worded tales, A song will awaken a sleeping heart, The sweet meaning of the song is awake, Poetic speech, the Queen of literature.*

Satirical words: *A puppy is no less than a dog. Moody in his own house, but sensitive at guests.*

Psychology of ethics: *Guys, games are cheap, laughter is expensive. They are two different things between your appearance and body (Omyraliev, 1993:3-28).*

A researcher of the national words of wisdom Yerbol Shaimerdenov for his work "Kazakh aphorisms" selected three hundred and sixty-four aphorisms by Abai where the great poet demonstrated his outlook and position as a person. The book was named as; "Love the mankind as my brother!" If we separate aphorisms denoting "singularity or accuracy" ideas, in this case Abay's aphorisms can be divided into such specific groups:

Man. Human being;

Parent, child;

Mind, science and education;

Country, people;

Word art;

Labor, demand;

Good and evil;

Behavior, strength, power;

Life. Age. Time;

The world without love is empty;

Nature: Earth and Sky, etc.

The problem is not only in the division of Abai's work into such themes. This classification can open the way to a deeper understanding of Abai's work. What did Abai dream of, what did he long for? How did mankind understand Abai?

Function Of National Cosmonyms In Abay Kunanbayev's Aphorisms

Responding to these questions is our main goal. Thus, first of all, the core of Abay's aphorisms is his philosophical views are based on moral issues (Omyraliev, 1993: 54-55). For example, "Not for amusement do I write my verse, nor do I stuff it with silly words. It is for the young I write, for those. Whose hearing is acute, whose senses are alert" said the poet. However, this is not propaganda. What Abai wants to say here is "Longing for those whose hearing is acute, whose senses are alert!" Abai's aphorism does not directly propagandize, it calls for using one's intelligence, courage and to be warm hearted. These themes highlight the breadth, depth and diversity of Abai's work. Now we will talk about the most common semantic groups in this vast world, where the popular cosmological terms on "Nature: Earth and Sky" are used.

2 Abay's aphorisms connected with the four seasons. The four seasons are a reflection of nomadic lifestyle.

Names of the celestial world: *Moon, Sun, Star, Sky* are astronomical names common to the world, but each nation sees and understands this common world in its own way, creates its own linguistic image of the world.

Sky – atmospheric space, blue, air. Kazakhs, like other people, in the early stages of their development considered the sky, the moon, the sun, the stars as "Gods" and prayed to them. The word "Tengri" means "heaven" in the ancient Tibetan language. (Kaidar, 2013,3:98-99). Kazakhs believed that the Sun and Moon a myth therefore they considered them to be heavens or "God." The scattering of sunlight creates a blue color in the sky. In this regard, Kazakhs called the sky "Blue". "God bless you" means may heavens bless you, God bless you. "Ascending/lifting the moon into the sky," means doing an amazing job, however the term has got also a sarcastic meaning; a sense of humor; "As if the sky revolved around the earth" – a very hot, mysterious heat; "the sky is too low to be seen (or see)" - about a person who is overwhelmed, arrogant. The aphorisms interpret and reflect different behaviors of human beings.

The Moon is one of the celestial bodies visible after the sun, it is the closest planet to the earth. Shohan Walikhanov: "Apparently, the moon was powerful. As Kazakhs worship the earth at the new moon, and in the summer, they take some grass from there and throw it into the fire. ... In general, they say respectfully about the moon" (Walikhanov, 2010, 4: 62-63). Bowing to the new moon is a prejudice that still works at modern time:

I saw the Moon, I survived,
I saw the times as before.
Old Moon, have a mercy,
The new Moon, bless us!

They would say such verses bowing to the new Moon. From these examples, we see people's faith in a new birth associated with a new moon, their expectations from it. People studied the celestial world, defined the basic concepts of each of them and created figurative language units, imagery connected with the sky bodies. *Full moon (lunar phase)* - in Kazakh tradition, people payed special attention to the new and

full moon phases. They got married and had wedding parties during the full moon period. It has to do with the desire to have a full life, not a partial one. *Shine like a new moon; Become full like a full moon;* idioms that describe the glory of a new moon and full moon in the image of a beautiful girl. *New moon - minced meat // New moon is like some minced meat* - aphorisms, a kind of warning that life fleets, it is short while thinking that there is still time you'll not know how the days have slipped.

The Sun - the most important celestial body in the solar system. Kazakhs worshipped the sun, but this prejudice was very old and was not well- preserved. However, some signs of that idolizing the sun are found in proper names of space and land words. There are several ways to determine the spatial orientation, one of which is the solar orientation (east). Such names in Kazakh language, as *east (where the sun rises), south, and west (where the sun sets)* are based on this current orientation. Of these, the east direction, where the sun rises plays a key role, the remaining directions are determined on this basis (Aronov, 1992: 107-114). The Sun, which illuminates the whole world, is visible from the east. Our ancestors welcomed the new day as a hope of giving a new life.

A *Star* is a celestial body that emits high levels of heat and light. The number of constellations is now estimated at about eighty-eight. At night Zhetykarakshy,¹ Temirkazyk,² Akbozat³ and other stars could be seen well. (Kaidar, 2013,3:106-110). According to Kazakh notions, it says that every man has his own star, when a person dies his star in the sky falls. When one notices a falling star, he/she should say aloud, "My star is rising." It meant "the falling star is not mine" and he/she would pray for the person who died at that moment. *Their stars match* is a phraseology, which means that a person's star in the celestial world is compatible with another person's star; the idiom has derived from people's belief to celestial bodies defining human life dependence on stars. *Their stars do not match* has an opposite meaning to the previous belief. *Their stars are against* – according to astrological beliefs, if one person is born to be incompatible with another, he does not match with those ones, as their stars are against, and they might be total opposites and would not like each other.

In fact, the data on folk cosmonyms are stored in the vernacular, in its expressive word sequences. M. Kashgari wrote: "Nomadic, non-Muslim Turks divide the year into four seasons and call each three months by one name. It means the end of the year in the same way. The early spring month after March (new day) is called "Oğlaq month -month of Oğlaq (spring month)", and the next month is called "great Oğlaq month". Because in this month the calf will grow bigger. The next month is called "the Great Moon - the Great month" as the month is in the middle of summer, when the earth is full of blessings, animals recover, gain weight, produce more milk, and so on (Kashgari,1997,1:404-405), described this way.

---

¹ Zhetykarakshy – Big Dipper (USA, Canada), the Plough (UK)

² Temirkazyk - Pole Star

³Akbozat - One of Ursa Minor constellation (Little Bear)

Function Of National Cosmonyms In Abay Kunanbayev's Aphorisms

According to famous Kazakh writer and ethnographer Sabit Mukanov, the ancestors of Kazakhs, like other people in the world, idolized the Sun, Moon and Stars. The main abode of all the gods that appeared on a mythological basis is the celestial world or the top of the high mountains, so Kazakhs, who called the celestial world “god”, turned the Sun, Moon and Stars into mythology.

“Sun” is a sacred concept in Kazakh language; they equated the “thunder storm” with the voice of God. Evidence from Kazakh folklore about “Kunsulu⁴ under the sun” and “Aisulu⁵ under the moon” underline the character heroes of the fairy tales of the same name with the stars. Sholpan and Úrker are girls who seek refuge in the sky after they’ve been under the Earth’s pressure. Sholpan is a mythological character, a girl who is constantly under the control of the Sun. Running away from that domination, she takes refuge in the Moon once a year. Kazakhs call it “Sholpan's meeting with the moon.” Sholpan's trusted bodyguard is Temirkazyq. (Mukanov,1974:38-39).

“Toğys” means an encounter of celestial bodies, through which people created their own calendar, distinguishing between the change of the moon and the sun, the amount of time, the seasons. “Toğys” is a folk astronomical name like “amal”. “Nomads, shepherds and hunters, travelling in the steppes day and night, paid close attention to the sky, giving every aspect to it; The custom of observing stars is still a part of shepherd’s daily habit” (Mukanov,1974:39) suggested the writer. It was necessary to observe stars for nomads because of cattle breeding. Therefore, there were wise shepherds, famous “astrologers” and smart “star counters” appeared among people. They assumed that “a star rises, falls, and sets at a certain time of the year. And it is convenient to keep track of time by stars.” (Abishev,2009:16-19).

In the past, Kazakhs were engaged in nomadic animal husbandry, so they moved from one place to another throughout the year in search for good pastures. Clearly, moving to such a vast area is not a form of entertainment but a means of subsistence. After studying the dependence of the economy on the geographical location community “astrologers” monitored the timely implementation of seasonal work, knowing that this is a condition that determines the fate of each seasonal activity. Peasant conditions required strict calculation of time.

In case of Kazakh land, the calculation of time corresponded to the specifics of each region. Although it appeared in later periods, the proverb “One day in the spring saves food for a year” is a fact of this traditional culture. According to Abishev, “.. from here came a special calendar of the lunar calendar, which is called “toğys” calculation, there was a tradition to observe the sky, to mark the stars.” (Abishev,2009:16-17). Yearly seasons as “Spring”, "Summer", "Autumn", "Winter" – demonstration of traditional Kazakh people’s ways of life situations, so Kazakhs call the change of seasons in accordance with natural laws of the Earth and sky, and

---

⁴ Kunsulu – a girl’s name which means beautiful like the Sun

⁵ Aisulu – a girl’s name which means beautiful like the Moon

nomadic life with the same seasonal names of pastures, such as: *Kóktey*⁶, *Jailay*,⁷ *Kúzdey*⁸, and *Qystay*.⁹

Consequently, we may refer to Abai's following poems about four types of seasons: "Spring", "Summer," "Autumn" "Winter." Moreover, "The clouds are grey and gloomy, boding rain. The sky is black with dust raised by the wind", "November, December, these two months", "When the heavens are covered with clouds", "My autumn has come, the frost tinted fall", "The tick of a clock is not something slight" and others.

Abai's works depicting the portrait of seasons are the most vivid ones of the poet's poetic heritage on the topic of nomadic lifestyle. At the forefront of these prolific works is the poem dedicated to spring "Zhazgytury" which describes the beginning of the year. Overwhelmed by severe winter, nomads are especially happy when spring arrives. The first month of spring, March is not only the beginning of the year, but also the beginning of four seasons in a year. The whole life of the country, which is directly dependent on nature thrives with spring: livestock, parents, peers, relatives, children, women, traders, breeding, sowing, flowers, wildlife, birds - everything is in the poet's attention. The poem consists of sixty-six lines, twelve stanzas and it has eleven syllables.

The spirit of spring makes the timid brave.

All are generous now but the miserly knave.

All rejoice in the jubilant power of the earth,

All revives but the stone on a mountain grave.

The young bride earth bids the stars depart

For the sun, her lover, with beating heart

Has waited all night for a rendezvous;

Now the fields blush with dawn-their caresses start.

Only the wind from the earth's expanse

Will fly to the heights where the gold stars dance

And tell them how happy are bridegroom and bride,

How the world is warmed by their joyful romance.

Describing the joy of people in the spring, Abai explains that all this is the love of "the Sun, which moves the mankind like its parents." "Mother-Earth, Heaven - Father" concepts confirm the joy of children and reminds once again they should not forget to think about the future. Sowing and calving are in full swing.

Summer is the best and most interesting time in human life. Summer has a special place for nomads. People say, "Summer has come" and greet it with joy. Abai's poem "Summer" is a piece of work which is rich in content and the most beautiful poetic treasure. According to Mukhtar Auezov, "Summer" is the first poem of the poet published under his own name (Ysmagulov, 1994:62-63).

---

⁶ *Kóktey*⁶- spring pasture

⁷ *Jailay* – summer pasture

⁸ *Kúzdey*⁸- autumn pasture

⁹ *Qystay* – winter pasture

Function Of National Cosmonyms In Abay Kunanbayev's Aphorisms

When gaily-blooming flowers begin to fade,
When nomads from the sunshine refuge seek.
Beside a rapid river, in a glade,
Then in the grassy meadows here and there”, - there are five stanzas in the poem.

The geese fly honking through the cloudless skies,
The dicks skim noiselessly across the river,
The girls set up the felt tents, slim and spry
As coy and full of merriment as ever.

The poem discusses the whole life of an aul¹⁰, which has just settled on the pasture: people of all ages, their daily activities, habits and traditions of the community, landscapes, equipments and tools for living. The solemnity of the aul is totally included in the description.

“**Autumn** is another featuring kind of season for human being:
The clouds are grey and gloomy, boding rain.
An autumn mist envelops the bare earth.
Chasing each other through the spacious plain,
To warm themselves, run foals of last year’s birth.
No grass, no tulips. Silent everywhere
Are children’s noisy games and young lad’s mirth.
The trees like poor old beggars stand and stare,

Bereft of leaves, as naked as the earth.” – from these lines readers understand how nature makes changes through altering the seasons in a year one by one. Autumn has its own charm. For the sedentary people, autumn brings wealth and prosperity. However, for nomadic tribes that have more poor than rich, cold of autumn is not easy to survive, meantime there is a lot of work while returning back from autumn pastures and restore winter life. Therefore, there is no more "summer", neither interesting, nor generous or free-spirited period anymore. “Laughter and games until next spring have gone.” Instead, the poet grieves; "If I go early, I will eat my pasture,” would say a greedy rich building his “*Ықтырма*” (*Yqtyrma*) – a shelter constructed adjusting the windy side of the shed and barn. (EDKL¹¹, 10, 386-388). The root of the word is - *ық*- *yq*-homonym. The word ‘yqtyrma’ is used to denote a barn or a shield that protects the cattle from wind and rain. And the verb denoting action from the word ‘*ық*’- ‘*yq*’ means that during heavy rains and storms, animals (sheep and horses) move in search of shelter, shed or a warm place, they move from their settlement.

The last season of the year is winter. The poem "Winter" differs from previous works. The rural landscape and life are not described here. The poet's attention is focused only on winter characteristics.

Broad-shouldered, white-coated, powdered with snow,
Blind and dumb, with a great big silvery beard,

---

¹⁰ aul – Kazakh name for a village

¹¹ EDKL – Explanatory Dictionary of Kazakh Language

Granddad Winter plods on with a frown on his brow,
By everything, living hated and feared.
The grumpy old fellow does plenty of harm.
His breath stirs up blizzards, bring snow and cold.
With a cloud for a hat on his shaggy head,
He marches along, all the world in his hold.
His beetling eyebrows are knit in a frown.
When he tosses his head – dismal snow starts to fall.

The poet compares the winter with the image of a human being. Winter is an old Father-in-law. In Kazakh language there is a saying: “Son-in-law is for a hundred years, but Father-in-law is for a thousand years. Kinship, family ties are not measured by years; it proceeds on among relatives from generation to generation. Kazakhs value and respect their relationships with Fathers-in-laws. The term ‘Father-in-law’ in Abai’s poem is different. Though he is a living being, he is a monster in human form in the poem. The metaphor and epithet are used by Abai to compare him with a disaster in a fairy tale. Therefore, these works do not only describe the seasons.

The Moon, Sun, Star, Sky - the basic astronomical concepts common to the world, they are folk terms. Although the world is common for everyone, the lives of people being adapted to various geographical environment are sundry. In the lyrics of nature the poet Abai depicts this life in all its colors: joy, sorrow, good and evil. Because this is Life. Life of Kazakh people whom Abai honored and loved.

The sky and the earth, the sun and the moon, and stars are idolized by people who truly understand the dignity and nature of these celestial bodies. Nomads used the lunar calendar, the solar calendar, and the star calendar. The four seasons were based on these calendars. Admittedly, Abai depicts the rural landscape of the period in which he lived, the life of the country in accordance with the change of seasons, its harmony with it, creates its artistic image. “The beauty of summer is with birds”; “How the poplars rustle when spring arrives, The world like a happy family thrives,”; “No grass, no tulips. Silent everywhere”; “Granddad winter plods on with a frown on his brow”, “When he tosses his head – dismal snow starts to fall” such epithets and metaphors serve as key words and describe the appearance of different seasons. Abai’s goal is not only to describe and depict, but also to show the harmony between Heaven and Earth through his language. Through this harmony, one recognizes himself, first of all, Abai used cosmonymic terms to express the nature of human behavior.

The Sun - her lover, the Earth is bride,

Now the fields blush with dawn – their caresses start... – in this aphorism the Sun, the source of life becomes a groom or Lover and the Earth is compared to a bride. Metaphor!

Spring has renewed and modernized the world; "Mother Earth" looks like a bride. A new life begins. The Earth, the Sun, the Moon and the Star are considered to be artistic symbols in Kazakh concepts. When comparing the Moon and the Sun, there is a notion that the Moon is more beautiful than the Sun. One may look at the

Function Of National Cosmonyms In Abai Kunanbayev's Aphorisms

face of the moon without stopping. The sun denotes an inexhaustible source of light and heat.

.....*At midnight the moon and the stars shine bright* is an aphorism. In this line *кісімсу//кісімсінү* (*to be arrogant, to be haughty*) – the word is derivative verbs. The root is *кісі-адам* (a man, human being) they are synonyms. *-сы(сі)//-ымсы(-імсі);-сын(сін)*- ancient suffixes, they are added into proper names and form a verb. *Пысық+сы* (*in the meaning of active, vigorous*), *пысық+сын, үлкен+сі, адам+сын, көп+сін* – and other words with the meanings “дандайсу, асқақтау, өзін басқалардан жоғары ұстау, шамасын білмей жақсы адамсыну” when added in these words they carry negative meanings and express the following meanings; acting haughty, having a feeling of superiority that shows itself in an overbearing attitude, bragging or boasting of one’s self. Conversely, in Abai's description, Stars and Moon do not "brag or boast", instead they wish humanity peace at night, light up the dark night and look at them from the top with a smile. In addition, the sky lights its candle and protects it from the dangers that come with darkness, from dogs and birds. The star and the moon have no arrogance, no pride, they do not quarrel with the sun, and when the time comes, they move and give way to the New Day. With the arrival of spring, humanity will be in harmony with the Earth and the Sky. There is a sign and color of both good and evil. The poet shows it in the colors of "winter" and "summer":

Grief – is winter, appearance – is summer; As summer for a friend, as frost for a foe. Досқа - жаз, жауға- аяз”. In his aphorisms, the virtue of a good man, no matter how sad he is, he is warm to his friend, but cold and fierce to his enemy. The poet expressed them with the help of the terms "winter" and "summer". This thought is an image of a good person, saying, "Some of the bad character: when the sun goes down - on your lap, when the sun shines - on your neck. Any kind of bad behavior is unpleasant and one-sided, it accompanies other types of evil. A negative person is like a sunflower, where the sun is, it turns to that side, he is characterized by a feature of being not constant, but in the meaning of a betraying. Abai equates it with the weather. When *it rains* (snow, rain), he is near a useful person. Strength is a person’s power, it is in will and heart of a person, therefore the poet describes this notion: "If someone has fire inside, will it be extinguished even if it snows?" “Man and nature are twins”, this is a law for nomadic tribes who live in harmony with nature. If modern technological thought is aimed at the conquest of the outside world, it is believed that the traditional (archaic) culture was characterized by the goal of cooperation, to achieve mutually beneficial results, to master its "answers". (Atabayeva, 2006:250). A.K. Baiburin notes the following about the ways and laws of formation of ancient cultural treasures: “In this“ partnership ”, we feel an inextricable connection, the desire to do not the opposite, but in agreement with nature was seen as the key to success in any field of activity” (Baiburin,1989:65). Nomads live in harmony with nature. The poet believes that the fire of the heart does not go out even if it snows. Second, in Abai's aphorisms, folk cosmonyms are derived from the meaning of Life. Kazakh people also correspond the seasons with the stages of human life.

The days create a month, twelve is a year

Years create the same, we become elder.

A little tulip in the spring,

How it knows what days will bring?

It grows dreaming like a tree

Alas! The fall is there frosting near.

- says the poet. Tulip is a spring flower. Not knowing that life is transitory, he criticizes Baiterek. "One is green algae, one is dry, Will winter and summer join together?" Summer is a time of youth. Autumn is a man's perfect age. The end of autumn is winter, and man's old age is described as "an old man, white coated with a white beard."

The sky is black with dust raised by the wind,

The autumn's damp, but as bad customs say,

To light a fire is a mortal sin,

And so, it is dark in tents both night and day.

The mood of the poet, who was saddened by the life of the village during the hardships of the year, is reflected in the lines: Yes, that's true "the days create a month and months create a year." Each season has its own advantage and peculiarities. There is a Kazakh proverb that says, "There is nothing wrong with the past," the question is how a person evaluates it. Abai resumed about it:

"Life in November,

Would ninety days agree if you stopped it?

Little mood is left behind,

Will those days come back if you beg? "

5. Conclusion

An aphorism is a materialized expression of wisdom in language. Aphorisms are born as a form of expression, summarizing an accumulated knowledge of mankind about world phenomena. The wisdom of the people is preserved in all layers of their lives. Their authors are both known and unknown. The cumulative, cognitive, communicative functions of language are the essence of folk wisdom. The article deals with the works of great Abai, aphorisms and their themes in his poetry. Among those topics are folk cosmonyms. The Moon, the Sun, the Stars, and the Sky are common to the world and are marked by the humanity. For all mankind, "Heaven is common", "Earth is common", but each nation sees and understands this common world in its own way, creating a national image of their world, which is marked by language. In general, the meaning of Kazakh cosmonymic names stems from the early sensory perception of Kazakh people, such as the ability to observe the movement of celestial bodies and, consequently, to detect changes in the weather. Nomadic life mixed with nature follows these laws, because the content of these names preserves a deep knowledge.

The core of Abai's work is to be a man. Abai sought the mechanisms of "being human". He believed in the future of young people "whose hearing is acute, whose senses are alert!"

Function Of National Cosmonyms In Abay Kunanbayev's Aphorisms

BIBLIOGRAPHY:

- Abay (Ibrahim Kunanbayev), Collected works in two volumes, Almaty: Jazýshy, 1986. 1-v., 302.
- Abay (Ibrahim Kunanbayev), Collected works in two volumes, Almaty: Jazýshy, 1986. 2-v., 199.
- Aronov K.G. Qazaq Tilindegi Halyqtyq Kosmonimderdiń Etnolingvistikalyq Tabıǵaty. Filologiya Ğylımdarınıń Kandidatı Darejesin aluv úshin daıyndalǵan dissertatsiya. Almaty. 1992. – 186.
- Atabayeva M.S. Qazaq Tilindegi Dialektilik Leksikanyń Etnolingvistikalyq Negizi. Almaty: Bilim, 2006. – 288.
- Abutalip O.M. Qazaq Kúntizbe Júyesiniń Leksika-Frazeologiyalyq Birlikteri. Filologiya Ğylymdarynyń Kandidaty darejesin aluv úshin daıyndalǵan dissertatsiya. Almaty, 2008. – 120.
- Abishev H. Aspan Syry. – Almaty: Jazýshy, 2009 – 264.
- Auezov M., Abay Qunanbayev. Almaty: Jazýshy, 1976. – 180.
- Baiburin A.K., Semioticheskie aspektyi funktsionirovaniya veschey // Etnograficheskoe izuchenie znakovyih sredstv kulturyi, Leningrad: Nauka, 1989. 63-87
- Yesymov G., Hakim Abay, Almaty: Atamura-Kazakhstan, 1994. – 200.
- Yessym G., Hakim Abay, Astana: Foliant, 2012. – 400.
- Zhubayeva O., Qazaq tilinin kognitivti grammatikasy, Almaty: Qazygurt, 2014. – 392.
- Kishibekov D., Sydykov U., Filosofiya, Almaty: Qarasay, 2008. – 360.
- Kaidar A.T., Halyq danalygy (halyk maqal-matelderinin tusyndirme sozdigi jane zertteu), Almaty: “Tolganay T”, 2004. -560.
- Kaidar A.T., Qazaqtar ana tyli aleymynde (etnolingvistikalyk sozdik). 3-v. Tabıgat Almaty: Sardar, 2013. – 608.
- Mahmud al-Kashgari, the Diwan Lughat al-Turk, 1997. – 590.
- Culture studies (Madeniyyatnu): JOO-ga arnalǵan oqulyq (Qurast. Gabitov T.Kh.), Almaty : 2012. – 416.
- Maslova V.A., Kognitivnaya lingvistika.- Moscow, 2004. – 236.
- Mukanov S. Khalyq murasy.- Almaty: Qapaqstan, 1974.-p. 236
- Omyraliev Q., Abay aforizmy, Almaty: Qazaqstan, 1993. – 128.
- Walikhanov Sh. Qyrǵyzdardyń Kosmologiyalyq Túsinikteri. Kóptomdyq Shyǵarmalar Jınaǵy, 4-v. – Almaty: Tolaǵay grup. 2010 – 496.
- Shaimerdenov E., Qazaq aforizmderi (Aqyl-oi antologiyasy: bagzydan - buginge deyin), Almaty: Kitap, 2012. – 320.

SANATIN ÖLÜMÜ ÜZERİNE: YANLIŞ CENAZEYE AĞIT

ON THE DEATH OF ART: AN ELEGY ON THE WRONG CORPSE

ПО ПОВОДУ КОНЧИНЫ ИСКУССТВА: ЭЛЕГИЯ ОБ ИРЕАЛЬНОМ ТРУПЕ

Doğan AKBULUT*

ÖZ

Sanatın sonu ile ilgili olarak hiç kimsenin cesaretle söyleyemediği ancak kimi zaman üstü kapalı ya da ima yolu ile de olsa söylenen düşünceler, akıllara bazı sorular getiriyor. İnsanın kendini var etme çabası olarak sanatın sona erdiği, ya da ereceği düşüncesi kulağa hoş gelmeyen bir kehanettir. Bu kapsamda ortaya atılan düşünceler hangi temellere dayanılarak söylenmiş düşüncelerdir? Sanatın sonu düşüncesinin ilk başta akla getirdiği soru acaba gerçekten insanla yaşıt olan sanat sona erme aşamasına mı geldi, ya da sanatın sonu düşüncesi kehanetten öte bir gerçek midir? Bu türden sorular, sanatın gelişim süreci hesaplandığında, ilk kez sorulan sorular değildir. Her ne zaman insanlık özellikle teknolojik yeniliklerin karşısında bir bocalama yaşamışsa, kendini yeniden tanımlamak zorunda kalan sanat böylesi derin kimlik bunalımlarına girmiştir. Yukarıdaki sorulara tatmin edici yanıtlar verebilmek için günümüz dünyasının yaslandığı postmodern algıyı iyi bilmek gerekir. Buna bağlı olarak gelişen yeni dünya tasarımı insanın nasıl bir biçimde işlendiği, hangi konumda görüldüğü, kültürel yapı içerisinde kendisine hangi rolün biçildiği gibi saptamalar önemlidir. Ayrıca teknolojik gelişmeler, teknik yenilikler, araçların getirdiği dönüşümlerin yanında hem kurumsal hem de kurum dışı sanal etkinliklerinin izlediği yol ve uyguladıkları yöntemler de hesaba katılmalıdır. Herhangi bir şeyin bittiğini, öldüğünü ya da doğduğunu, yeniden dirildiğini söylemek kolay değildir. Bu açıdan bu makalede, sanatın geçmiş dönemlerdeki özerk, özgün ve en önemlisi seçkinci olarak kabul edildiği düşünce kalıplarıyla bağlantı kurularak, postmodern dünyanın kültürel, sosyal ve ekonomik yapısı, teknolojinin zorladığı son derece geniş sınırlar ve sanatın üretim biçimleri ile işlevleri göz önünde tutularak yukarıdaki sorulara kuramsal olarak yanıtlar aranmıştır. Tartışmanın sonucunda ortaya konulan çıkarım sanatın geleceğini belirleyecek olan en önemli unsurun, daha önceki dönemlerde olduğu gibi, insan olduğu ve sanatçıların takınacakları tavırların sonucu belirleyeceği yönünde olmuştur.

* ORCID: 0000-0001-9310-720X, Dr Öğretim Üyesi, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü. Kampüs/Malatya. doğan.akbulut@inonu.edu.tr.

Sanatın Ölümü Üzerine: Yanlış Cenazeye Ağıt

Anahtar Sözcükler: *Sanatın Ölümü, Postmodernizm, Teknoloji, Özgünlük, Sanatın Geleceği*

ABSTRACT

The thoughts that no one can say boldly about the end of art, but are sometimes said to be implicit or implied, raise some questions. The idea that art, which is an effort of human self-creation, ends or will end is an unpleasant prophecy. What is the basis for the ideas raised within this context? The questions posed by the idea of the end of art are: does art, which is peer to human, has really come to an end or is the idea of the end of art a reality beyond prophecy? These kinds of questions are not the first time asked when the development process of art is examined. Whenever humanity has experienced a confusion especially in the face of technological

innovations, the art that had to redefine itself entered such deep identity crises. In order to provide satisfactory answers to the above questions, it is necessary to know the postmodern perception that the world today is based on. Accordingly, it is important to determine how the human is processed, in which position it is seen, what role is played in the cultural structure, in the developing new world design. In addition to the technological developments, technical innovations and transformations brought by the tools, the paths and methods followed by both corporate and external art events should be taken into account. It is not easy to say that anything has ended, died or was born or resurrected. In this respect, theoretical answers were sought for the above questions by connecting with the thought patterns that art was accepted as autonomous, original and most importantly elitist in the past and taking into account the cultural, social and economic structure of the postmodern world, the extremely wide limits enforced by technology, and the production forms and functions of art, in this article. The implication revealed as a result of the discussion is that the most important factor that will determine the future of art is human as in previous periods and the attitude that the artists will take will determine the result.

Keywords: *Death of Art, Postmodernism, Technology, Originality, Future of Art*

АННОТАЦИЯ

Никто не может смело сказать о конце искусства, но в некоторых случаях тайные мысли вызывают разные вопросы. Идея, что искусство заканчивается или закончится как человеческое усилие создать себя, является неприятным пророчеством. На чем основаны идеи, выдвинутые в этом контексте? Вопрос, поставленный по поводу конца искусства спрашивает, подшло ли искусство, как современник человечества, к своей конечной стадии. Всякий раз, когда человечество испытывает путаницу, особенно перед лицом технологических инноваций, с искусством, которое вынуждено преобразоваться, происходит глубокий кризис идентичности. Чтобы дать удовлетворительные ответы на поставленные выше вопросы, необходимо воспринимать постмодернизм, на котором основан сегодняшний мир. Соответственно, важно определить, как расталкивается образ человека, в каком положении можно его увидеть, какую роль играет культурная структура в разработке нового дизайна мира. В дополнение к технологическим разработкам, техническим инновациям, преобразованиям, следует принимать во внимание то направление, по которому идут как корпоративные, так и внешние виртуальные действия и методы. Нелегко сказать, что что-то закончилось, умерло или родилось или же воскресло. В этом отношении в статье, ссылаясь на шаблоны мышления, в которых искусство считалось автономным, оригинальным и, что наиболее важно, элитарным и принимая во внимание культурную, социальную и экономическую структуру

постмодернистского мира, чрезвычайно широкие ограничения, налагаемые технологией, производственными формами и функциями искусства, были найдены теоретические ответы на поставленные выше вопросы. Сделанный вывод в результате обсуждения, является наиболее важным фактором, в котором определяется будущее искусства. Надо отметить, что как и раньше главной фигурой является человек, а отношение деятелей искусства к нему определяет лишь результат.

Ключевые слова: смерть искусства, постмодернизм, технология, оригинальность, будущее искусства

Giriş

“Artık sanatla ilgili hiçbir şeyin aşikâr olmadığı ortada, ne içsel hayatı, ne dünyayla ilişkisi, hatta ne de var olma hakkı.“ Adorno

Genel kuramlara ya da kültürel tanımlara göre açık biçimde anlaşılması zor görünen günümüz toplumu çoğulcu, merkezsiz ve heterojen bir yapı görünümündedir. Tarihsel süreçlerde ortaya çıkan yönelimlerin birçoğu toplumsal ve kültürel yapıları genellemeci, sınıflandırmacı ve mantıksal dizgelere göre incelemeyi seçmiştir. Ancak gelinen noktada, var olan kuramsal ve kavramsal bakış açıları ile toplumun tümel bir görüngüsünü ortaya koymak neredeyse imkansız, ama aynı zamanda kabul edilemezdir. Bunun nedeni açıklamanın kendisinin mantıklı bir dizgeye oturmaması ya da tutarsızlığı değil, tam de genelleştirme çabasının kendisidir. Sorun tanımlamaya çalışma eylemine yüklenebilir. Çift boyutlu bir imha düzeneği gibi, bir yandan tanımlama girişimi bulunurken, bu girişimin kendisini akılcılık ve onun getirdiği dışlayıcı mantığı ile bir tutarak kabul edilemez diye etiketleme çabası her tarafa sinmiştir.

Aslında sosyal bilimlerin (belki de sanat ile ilgili kuramsal ve kavramsal çabaların tümü gibi) yapmaya çalıştığı her türlü girişimin daha ortaya çıkma nedenine derin bir şüphe ile yaklaşarak, onları yadsımak ve geçersiz kılmak anlamına gelen bir merkezsizlik ilkesi kendini her alanda hissettirmektedir. Herhangi bir sosyolojik kuramın tek başına bütüncül ve tüm farklılıkları kucaklayıcı bir açıklamasının doyurucu olmayacağı söylenebilir. Hatta dönemlere ayırarak, her dönemin tarihsel bağlamı içinde ayrıca değerlendirilmesi bile yeterli gelmeyebilir. Değişken çok sayıdaki dinamiklere göre her türlü bakış açısının varlığını bir kuramda bütünleştirmek ve uzlaştırmak da çok zor olabilir. Ancak, merkezsizlik ilkesi tümel, genel, ilkesel, kökensel, sınıfsal, cinsel gibi birçok etiketle yetersiz, taraflı, tek boyutlu, sığ tanımlamalara yol açıyor diye bütün dönemsel, mantıksal açıklama dizgelerini hemen geçersizleştirilmesi merkezsizliğin merkez haline gelmesi değil midir?

Felsefe, sanat ya da sosyoloji artık günümüz dünyasının tanımını yapamayacak durumda ise bunun nedeni genellikle bütünsel yaklaşımlardır. Bunun yerine önerilen ve uygulamaya büyük bir hevesle konulan şey parçalı tanımlama ve bütün yerine bütünü oluşturan ama onun tümel resmini çizemeyecek olan bileşenlerin tartışılmasıdır. Birçok kuramcıya göre, sosyal, kültürel ve tarihsel çeşitliliği göz önüne alındığında, günümüz postmodernite çağını anlamak için gerekli olan modernitenin kavramsallaştırılması, özetlenebilmesi ya da döneme

Sanatın Ölümü Üzerine: Yanlış Cenazeye Ağıt

özgü biçimde irdelenebilmesi çok zordur. Bunun sorunlu olmasının ana nedeni tarihin alışlagelen biçimlerde dönemlere ayrılmasının ardında yatan tutarsızlık ve ilkelere dayandırma mantıksızlığıdır. İlkeler gereksiz değildir, ancak dönemleştirme, özellikle fen bilimlerinin nesneye özgü katı halinin bir biçimlendirmesidir. Buhardan sıvıya, sıvıdan katıya geçiş yapan maddenin hallerini belirleme eğilimdeki gibi ölçülebilir, niceliksel değerlere göre tanımlama çabasının bir benzerinin uygulama alanına dönüştürülen sosyal bilimlerin iki temel unsuru zaman ve mekan, insan olgusunun göreceli değerlendirme kıstaslarıdır. Zaman ne zaman başlar ve bir sonu var mıdır? Sonlu olan, saatlerle, dakikalarla, daha yukarıdan bakıldığında yıllar, onyıllar, yüzyıllar ve binyıllarla ölçülmeye çalışılan zaman kesintisiz olabilir mi? Buna göre kültürden, insandan, düşüncelerden, uygulamalardan... bağımsız biçimde başı ve sonu belli olan bir dönemden bahsetmek ne kadar doğrudur? Bir akım hemen bitmez, bir düşünce hemen değişmez, kültür hemen dönüşmez, inançlar anında evrilmez, uygulamalar, ritüeller, yargılar, önyargılar bıçakla kesilir gibi yok olmazlar. Sadece insan zihninin bir oyunu şeklinde “-mış gibi yapmak”, daha kolay anlaşılabilir, daha açık ifade edilebilir diye bir oyun oynanır. Hiçbir şeyin birdenbire ortaya çıkmaması gibi, hiçbir şeyin birdenbire ortadan kalkması da çok olası değildir. O yüzden,

Garaudy'ye göre; “*sanat eserinin görevi, Dünyayı yeniden ortaya koymak değil, insanın özlemlerini ifade etmektir. Bu özlem düpedüz, dünyadan kurtulmak kaçmak olabilir; ya da tersine “özne”ye: yani öfkeli ve güçsüz birey olarak bana, ya da tersine, geleceği kurmakla görevli tarihsel ve toplumsal bir ortak gücün ifadesi olan bana göre dünyayı değiştirmekte olabilir*” (1966:74). Bu anlamda sanatsal eserler, yaşanmamış bir hayata karşı duyulan özlemin, tatmin edilmemiş arzuların yansıması olarak karşımıza çıkar. Yazarın özlemini duyduğu yaşam, aynı zamanda toplumun yaşamasını ve olmasını istediği bir varlık biçimidir. Bunu toplum istediği için eserlerinde işlemez, tam tersine kendisinin topluma biçtiği bir değerdir. Hayaller ve özlemler ile kurulan yeni bir dünyanın görüntülerini sunar. Olanın olmamasını, olmayanın olmasını tasarladığı bir dünya prototipidir. Bu tümüyle farklı bir dünya olabileceği gibi sadece aynı dünyada insan tipolojisinin değişmesini de isteyebilir.

Sanat eserleri yoluyla insanın duyguları, bakış açıları, dünya görüşleri beğenileri hatta düşünceleri değiştirilebilir. Sanat, insanların gereksinimlerine, korkularına, çıkarlarına ve niteliklerine göre değiştirebilecekleri ya da kullanabilecekleri algılar ve düşünceler sunar. Tüm öteki simgesel biçimler gibi sanat da, hazır verilmiş bir gerçekliğin yalnızca yeniden yaratılması olmayıp insanı yaşam ve nesnelere konusunda nesnel bir görüşe kavuşturan yollardan biridir. O, “*gerçekliğin bir öykünmesi değil, bulgulanmasıdır*” (Cassirer, 1997:172). Sanat, duyularla algılanan gerçekliğin bir taklidi olmanın ötesindedir. Bu konuda Adorno'nun söylediği gibi “*sanatın kendi özellikleriyle ters düştüğü ve yalnızca var olan gerçekliğin ikinci bir kopyası olarak kaldığı durumlar bir yana, var olan gerçeklik karşısında ona düşen görev, bu gerçekliğin özü ve imajı olmaktır. Sanat, düz anlamda dolayimsız gerçekliğe; yani kendi asıllığını ve özünü bir tül arkasında saklayan ve yalnızca sınıflandırıcı olan bir düzenin yararına olarak içindeki kendi*

hakikatini baskı altında tutup susturan dış gerçekliğe ilişkin bir bilgi olamaz" (1985:242). Sanatçının dünya karşısındaki tavrının yansıması olan sanat, var olan gerçeğin karşısına kendi söylemiyle çıkar. Salt gerçeği yansıtan, hayatın karşısına yaratıcılığı ile alternatifler üretebilen sanatçının tavrı bir bakıma Ahmet Cemal'in de tanımladığı gibi "*İnsanın kendini hem olduğu, hem de olması gerektiği gibi görme gereksinimi, çevresini biçimleme girişimlerine de sürekli kaynaklık etmiş bir nedendir. 'Olmaması gerektiği gibi görmek', sanat alanında estetik düşünceye etik bakış açılarını da etkilemiş olan bir tutumdur*" (2000:26). Olanı işlemek yeniyi yaratmaz sadece bir ayna işlevi görür. Bir bakıma olanın işlenmesi sadece sanatsever tarafından gerçekliğin daha iyi algılanmasını sağlar.

Sanat, bir anlamda özlemi duyulan yaşamın yansıması ise, sanatçı, yaşamındaki olayları tasarlarlarken ve yapıtı yoluyla ortaya koyarken kullandığı dil kurgusal, imgesel bir dil olmak zorundadır. Sanatçı, yapıtın içeriği ile kendisi arasında bir ilişki kurar, bu aslında onun dünyayı algılama biçiminin eserde somutlaşmış halidir. Başka bir deyişle, ortaya çıkan ürün onun iç dünyasının yansımasıdır. Bu tavrının arkasında yatan neden sanatçının toplumsal görev olarak algıladığı sorumluluktur. Yaşadığı dünyanın olumsuzluklarını, acılarını, değer yargılarını eleştirel bir dille ifade ederek toplumsal hafızanın canlı tutulmasına ve daha yaşanılır bir dünyanın oluşturulmasına da katkıda bulunmayı amaçlar.

Sanat bize insan ruhunun devinimlerini tüm derinlikleri ve çeşitlilikleri verir. Ama bu devinimlerin biçim, ölçü ve ritimleri her hangi bir tek duygu durumu ile karşılaştırılamaz; "*duyumsadığımız, basit veya tek bir duygusal nitelik değildir. O yaşamın kendisinin devingen bir süreci, neşe ve keder, ümit ve korku, sevinç ve umutsuzluk gibi karşıt kutuplar arasında sürekli gidip gelmedir*" (Cassirer, 1997:178). İnsanın dünyayı kurgulama ve kendine ait kılma çabaları düşünüldüğünde, kurgulama ve tasarlama insanın kullandığı en temel araç olur. Kimi zaman tanrıya, kimi zaman Tanrı krala hizmet eden, bazen bir devrimin bayraktarlığını yapan sanat, bazen bir ideolojinin propagandası, daha çok da bireyin kişisel dünya görüşünün yansıması biçiminde karşımıza çıkar.

Sanatın işlevlerinden biri insanın içine düştüğü umutsuzluğundan, parçalanmışlığından, gelecekle ilgili endişe ve korkularından kaçabileceği ve kendini güvende hissedebileceği bir sığınak sunmasıdır. Bu anlamda insanın, arzuladığı ya da olması gereken ideal bir dünyanın yaratılmasına katkıda bulunur. İnsan, sanat yapıtları aracılığı ile düşünsel etkinliğini ve özlem duyduğu gerçekliği ortaya koyar. Ancak, ortaya konan bu gerçeklik, yapıt kitlelere ulaştıktan sonra, salt sanatçının kurguladığı bir gerçeklikten çok, o gerçekliğe erişen veya onu tüketen diğer insanların da gerçekliğine dönüşür. Yapıtı doğrudan ve etkin bir katılım olur. İzleyici ya da okur, o yapıtı yeniden ve kendine özgü bir bakış açısı ve algı ile yeniden yaratır. Sanatçının ve ürettiği yapıtın gücü, kitleleri kendi yapıtının kurgulanması ve yeniden üretimine katabilmeyi başardığı ölçüde büyük hale gelir. Bu noktada, sanatın değiştirici ve dönüştürücü gücü ortaya çıkar. sanat, çevremizdeki dünyayı farklı bir şekilde kavramamızı sağlayacak yeni ve yararlı bakış açıları için olanaklar sunabilir. Arnheim'in da söylediği gibi "*bazen bir sanatçı yüzyıllar boyunca aynı öyküyü, aynı kompozisyonu ve aynı temel konuyu*

Sanatın Ölümü Üzerine: Yanlış Cenazeye Ağıt

aktarabileceği sihirli bir yaratım anı yakalar ve bunu bir imgeye dökebilir. Bu imge, insanın çevresindeki dünyayı algılama tarzına çok büyük bir etki yapar” (1974:144). Nelson Goodman de benzer bir noktayı vurgular: “eski etiketlerin ve bakış açılarının yeni bir sınıflandırma ile yeniden üretilmesi ya da tamamen başkaları ile yer değiştirmesi yeni ufuklar yaratır.” (1968:33). Bir resim ya da fotoğraf, görülmeyen bir ayrıntıyı ya da farklılığı yakalarsa, dünyamızı ve dünyaya bakış açımızı yeniden yaratır. Sanatsal üretimin özgünlüğü, kişisel bakımdan sanatçının kendine özgü tarzının olmasından ziyade, sunum farkına ek olarak sunulan geleneksel öğelere yeni bakış açıları katabilmekte yatar.

Temsilin Yıkımı ve Sanatın sonu Sorunu

Platon ve Aristoteles’in belirlediği ve sanatın ne olduğu, nasıl üretildiği ve ne işe yaradığı yönündeki “yansıtmacı” (“mimetic”) anlayış postmodern döneme kadar sürekli yeni biçimlerle uygulanan ana ilke olmuştur. Her yeni akım insan, doğa, imge vb. ile ilgili kendine göre bir gerçek üretmiş veya en azından gerçeği/gerçekliği işleme biçimi geliştirmiştir. Akımlar arasındaki tek fark gerçeğin nasıl ifade edileceğine yönelik tartışmalar ve geliştirilen yeni bakış açıları ve yöntemlerdir.

Mimesis’in yıkımı, başka bir ifade ile gerçeğin temsil edilip edilemeyeceğine yönelik olumsuzlayıcı tavrı avangard sanat anlayışı ile başlar. Yirminci yüzyılın başından itibaren sanatın görüneni temsil ettiği, edebileceği ya da etmesi gerektiği şeklindeki bakış açıları ve düşüncelerinin ortadan kalkması Antik Yunan döneminden beri süregelen gelenekçi tavrın yıkımına işaret eder. Artık nesne görüntü ile ilgilenmez, amaç ya da araç olmaktan çıkan görüntüleme, taklit etme, anlatma, aktarma, temsil etme gibi iddialar da son bulmak zorundadır. Taklidi yapılan nesne taklidin kendisine, taklidin araçlarına, yöntemlerine ya da amaçlarına galip gelmiştir. Başka bir ifade ile nesnenin yansıtılmasından çok nesnenin merkeze alınması ve onun doğrudan işlenmesi bir tür temsili demokrasi yerine doğrudan demokrasi kavramı gibidir. Temsil edilen bir nesne yerine doğrudan kendisi eylemin gücüne dönüşen, sözünü başkasının ağzından değil kendi ağzından ifade eden bir insanın varlığı ortaya çıkar. “İfadecilik”, “Çağrışımıcılık”, “İzlenimcilik”, “Yansıtmacılık”, “Gerçekçilik” gibi temsiliyete, dolaylı aktarıma ve anlatıma dayanan tanımların hepsi bir kenara atılmaya başlanır. Bunun temel nedeni görecelik kavramına bağlı olarak nesnelliğin yıkımıdır; “sunulan gerçekliğin büyük oranda bireysel/göreceli olduğu, onu sunan kişinin algısına göre değiştiği ve bu yüzden sadece kısmi bir geçerlilik kazandığı söylenebilir” (Aşkaroğlu, 2016:16). Eğer gerçeklik göreceli ise deşışkendir ve aynılığın olması imkansızdır. Bu açıdan gerçeklik herkes için geçerli, genelleştirilebilir olmadığından zaten yansıtılamaz ve herkese aynı şekilde hitap edecek biçimde ifade edilemez. Bununla birlikte tüketim toplumunun yeni tüketim biçimleri de yeni sanatsal üretim yöntemlerini beraberinde getirir. Bu perspektiften bakıldığında, sanatın öldüğünü haykıran düşüncelerin olgunlaşmasında, Kübizmle başlayarak Dadayla devam eden ve günümüzde de farklı adlar altında etkin olan anlayışların, özellikle hazır nesne kullanımının -ki işe, nesnenin ilk

oluşturulmasındaki temsil ettiği işlevsellikten vazgeçmekle başlanır- önemli bir yeri vardır.

İster işlev isterse üretim biçimi açısından sanatın öldüğüne dönük çok ciddi savlar ortaya atılmıştır. Özellikle işlevsel yönde geliştirilen tartışmaların çoğu sanat-estetik, sanat-yansıtma- sanat-idealist dünya tasarımı açısından olmuştur. Sanatın ölümü ile ilgili öne sürülen tüm savların mantıklı bir temele dayanmasında, 1800'lü yılların başlarında yaşanan bazı gelişmelerin önemi bulunur. Bu dönem kurumsal anlamda kapitalist sistemin yavaş yavaş köklerinin saldı, burjuvazinin öncül feodal yapıdan sıyrılarak giderek güçlendiği ve gerçek kimliğine kavuştuğu bir dönemdir. Bunlara bağlı olarak yeni sınıfçı bakış açısına bağlı biçimde yeniden tanımlanan güzellik, biçim, teknik ve içerik algısının Batı sanatına yön verdiği değişimlerden dolayı derin kırılmaların ve bunalımların da yaşandığı bir dönemdir. Yaşanan değişimlerin arka planını oluşturan en önemli tarihsel gelişmenin Sanayi Çağı olduğunu ve bunun da yeni yaşam biçimlerini zorunlu kıldığını belirtmek gerekir. Artan işçi ihtiyacının karşılanması, tarımdan sanayiye evirilen üretim biçimleri ile birlikte kırsal alanlardan kentlere doğru başlayan kitlesel göç sadece yaşam tarzını değil sanat anlayışını da derinden değiştirmiştir. Kırsal yaşamın, feodalitenin, doğa içinde sürdürülen yaşamın getirdiği doğallık, derinlik ve duygusallık kendine eş durumda bulunan "pitoresk" niteliklerle kendini ortaya koymuş ve sanat da daha klasik, evrensel, doğal ve yansıtmacı bir biçimde üretilmiştir. Ancak kentleşme ve beraberinde gelen modernleşme ile birlikte doğal kırsal yaşamdan bir kopuş gerçekleşir. Yeni yaşam biçimi, hız, teknik, sanayileşme, üretim tekniklerine koşut biçimde sadece maddeyi değil kendi insani özelliklerini de tüketen bir dünya ortaya çıkar. Mekanik üretimin egemenliğine geçen insan, yaşamında bilincine ancak sonradan varabildiği bir gerçek olarak kendi toplumsal denetimini de yitirmiştir; "*Kapitalizmin patlama aşamasında her türlü feodal bağlar kopmuş kişisel değerler "katı, duygusuz peşin-ödeme" değerlerine indirgenmiştir. Kendi var oluşunun bir koşulu olarak üretim araçlarını ve üretim ilişkilerini sürekli bir biçimde "devrimcileştiren" burjuvazi, insan yaşamının geleneksel düzenini bozmuş ve sonu gelmez bunalımlara yol açmıştır*" (Caudwell, 1974:39). Bu bunalımlar doğrudan insanın özne-nesne konumu, dünyada kendisini nasıl tanımladığı, kendini ne denli önemli gördüğü ile ilgilidir. Sanayinin gelişmesi, üretimin bireyselden çıkarak kitleselleşmesi ile birlikte insan olgusu sadece basit bir makinanın işlevselliğine indirgenir. Bu da doğanın en önemli unsuru olan insanın aslında tarihsel önemini yitirmesi anlamına gelir ve yaşanan bunalımlar insani boyuttaki algı bunalımlarıdır.

Sanat açısından düşünüldüğünde, sosyal, kültürel ve ekonomik hayatta yaşanan değişimlere bağlı olarak sanatsal üretimin niteliği, üretim biçimleri, sanata dönük algı, sanatın içeriği ve teknikleri de değişime uğrar. Öte yandan, bunalım dönemleri bazen, sanatçı için toplumsal düzeyde yaşanan ve bireyin dünyasına da genellikle yıkıcı bir biçimde yansıyan sorunların farkına varmak sanatsal üretim açısından çok önemli bir işlev oluşturur. İlk dönem kapitalist ilişkilerin giderek yoğunlaşmasına koşut biçimde gelişen ve azgın bir rekabete yaslanan İkinci Sanayi Devrimi ile birlikte, sanatçılar insan yaşamını daha belirgin ölçüde belirlemeye ve

Sanatın Ölümü Üzerine: Yanlış Cenazeye Ağıt

yönetmeye başlayan hız ve zaman kavramları doğrultusunda dünyayı yansıtmaya başlar. Bu dönemde ortaya çıkan yeni insan-makine ilişkilerini ölü doğa betimlemelerinden kopararak daha çok toplumsal yaşam bütünlüğü içinde yorumlarlar. Üretimin her bir türü gibi, sanatsal üretim de önemli, üstün ve seçkin bir eylem olarak kabul edilmekteydi; “*Aktarıcı, yol gösterici, anlam kurucu, bütünleştirici, genelleştirici gibi sıfatlarla nitelenebilen ve bir tür belgesel gerçeklik üretme şeklinde de görülmeye başlayan modernist*” (Aşkaroğlu, 2015:15) sanat içinde üretildiği kapitalist sistem gibi katı sınıfcı bir yapıyı gözler önüne serer. Bu sınıflar içinde, sanatçı özgünlüğü, yaratıcılığı ve derinliği ile seçkin biri olarak kabul edilir. Sanatsal üretim, bireysel düzlemde protest, eleştirel, devrimci olabilirdi, ancak sanata yönelik yüklenen anlam ve biçilen değer onu sıra dışı bir niteliğe sokuyordu.

Sanatın ölümü, işlevsizleşmesi ya da iddialarının ve niteliklerinin sıradanlaşması arasında büyük bir bağlantı bulunur. 20. yüzyılın başlarında hem birey hem de toplumsal düzeyde yaşanan bunalımların derinliği giderek artar. Bu aynı zamanda küresel ekonomik ve siyasi bunalımlara koşut biçimde seyreder. Sanatsal teknikler ve ifade biçimlerinde yeni arayışlar olduğu gibi, içerik açısından da çok köklü yenilikler ortaya çıkar. Her biri kendine göre sanatı, sanatçıyı işlevsel olarak farklı konumlandırmaya çabalasa da en yıkıcı sayılabilecek tepki sanatı seri üretim mantığı ile özdeşleştirmek olmuştur. “*Duchamp, 1914’lerde boyama ya da resmini yapma olgusundan uzaklaşarak hazır yapım (ready-made) üzerindeki çalışmalarına başlar ve insan imgesini makine imgesiyle özdeşleştirerek burjuva sınıfının, sanat yapıtının kutsallığı, insanın bireyselliği ve yaratıcılığı, cinsel eyleminin tinsel doğası konularındaki saplantılarını (idees fixes) altüst eder. Böylece, sanatçının eşsizliği ve kaçınılmazlığına karşı çıkararak, sanatçıyı sanat yapan bir insan konumundan çıkararak, basit bir karar verici insan durumuna yükseltir*” (Genç, 1983.53). Bu tavır, akademik sanatın yerleşmiş geleneksel değerlerine ve bütün kurumsal değerlerine bir saldırı, bir başkaldırı olarak ortaya çıkar. Bu anlamda “Dada” bir “İzm” olmaktan öte sanata karşı bir başkaldırı hareketi olarak nitelendirilebilir. Burada önemli olan birkaç yenilik ön plana çıkar:

- ❑ Sanatçı artık kutsal değil sıradan bir üreticidir.
- ❑ Sanat özgün değil, herhangi bir madde üretimi gibi önemsizdir. Sanatçı toplumun rehberi, aydınlatıcısı, kahini olmaktan çıkmıştır.
- ❑ Sanatın malzemesi özel değildir. Her şey sanatın kullanabileceği bir malzeme haline gelmiştir.
- ❑ Sanat toplumu değiştirmez ya da onun geleceğine ışık tutmaz.
- ❑ Sanat ancak ticaret amacıyla üretilen herhangi bir malzeme/eşya kadar değerlidir.
- ❑ Sanat estetikten ibaret değildir. Düşünce de sanatın çok önemli bir bileşenidir.

Asıl önemli olan güzellik ve hoşluk üretmek değil, insanın düşüncesine, algısına, yerleşik sorgusuzluğuna meydan okuyacak yeni bakış açıları geliştirebilmektir.

- 2 Sanat dünyayı ne kadar yeni gözlerle gösterebilirse o kadar sarsıcı ve etkili olur.

Sanat artık özel mekanlar da özel insanların beğenisine sunulmuş yapıtlar değil her yerde herkese açık olan bir üretilimdir.

İnsanın değişen konumuna, yaşadığı sarsıcı bunalımlara, kimlik ve varlık arasında devinen yaşamına odaklanan ve insanın yerine kapitalist seri üretimin geçmesiyle kaybedilen değeri, önemi ve işlevine bir tepki olarak DADA protest bir çıkış yapar. Asıl amaçları artık seçkin, üst sınıf, gösterişli, ukala, dışlayıcı olarak gördükleri burjuva sanatının ne denli çürüdüğünü, yapmacık olduğunu, insandan koptuğunu, gerçeklerden uzaklaştığını, şişirilip abartıldığını, gereksiz yere yüceltildiğini ve bir tür tanrısal konuma yükseltildiğini göstermek olmuştur. Bu çıkışları ile yeni kurallara sahip yeni bir sanat ortaya koyduklarını ve artık geleneksel, gelenekçi, burjuva sanatın tabutu bir daha açılmamak üzere mezarına gömüldüğünü haykırırlar. Bu haykırma, sanatın ölümü değil, ona yüklenen anlam, işlev ve yüceleştirilmiş, kutsallaştırılmış, üstünlük ve özgünlük ile taçlandırılmış imtiyazlı konumunun gömülmesidir. Onlara göre sanata yüklenen anlam klişelerle doludur, aşırı abartılı yorumlarla göklere çıkarılmıştır ve bu yüzden yaşamla sanat arasındaki bağlar kopmuş sanat yaşamdan, insandan, doğadan bağımsız bir evrene dönüşmüştür.

Düşünceyi önceleyen bir tavırla, sanat nesnesini sanat merkezinin ortasında kendilerini ve sanatçıları göklerde arayan kişilere en temel ihtiyacın giderildiği bir malzeme biçiminde sunmak devrimci bir yaklaşımdı. Bu serginin etkisi oradaki kişiler üzerinden okunmamalıdır, asıl etkisi sanrıların yıkılması, hayallerin çatırdaması, rüya alemine gönderilen sanat ve sanatçının kendilerini bir pisuvarın önünde her insanın yaptığı gibi çişlerini yaparken görüntülemek zorunda kalmalarıdır. Kısacası gerçekliğin paramparça olmasını sağlayan böylesi bir yaklaşımdı. “*Muhtemelen Duchamp’ın niyeti, Dada tarzında, sadece sanat kurumunu sarsmaktı – ama olan sanata oldu; bu darbe, Duchamp’ın çüretkar denemeleri de dahil üzere sanat tarihinin çöküşünü hızlandırdı. ... . Sanatı sermayenin şifre çözücülüğünden koruyan duvarları yıkan Duchamp, geride hiçbir şey bırakmadı.*” (Baudrillard, 2000:22). Elbetteki geride hiçbir şey bırakmamak çok önemli ve hatta abartılı bir düşüncedir. Şayet öyle olsaydı Duchamp’tan sonra üretilen herhangi bir sanatsal eserin olmaması ya da üretilenlerin hiçbirisinin sanat olarak kabul edilmemesi gerekirdi.

Sanatın devrimci yönünü bir tarafa bırakarak kendini var etmek uğruna Kapitalist üretim ilişkilerine yaslanan, sosyal üst yapının belirlediği ve tanımladığı şekliyle sanatı algılayan, üreten ve dahası “pazarlayan” sanatçılar açısından protest yaklaşım sarsıcı olmuştur. Sanatın sanat olarak kabul edilmeyen bir araçla yıkımı, düşünceye yaslanan estetiği reddeden ama aynı zamanda özgünlüğü, güzelliği, hoşluk duygusunu da sorgulatan yeni bir yaklaşımın adıdır. Kapitalist meta üretimi ile sanatı eşlemek anlamına gelen bu çıkışla, ilkel mağara duvarlarına çizilen resimlerden, Aristo’nun sanat tanımında kullandığı mimetik etkiye doğru giden ve bir türlü bu etkinin dışında yeni bir bakış açısıyla kendini ifade etmeyi başaramayan sanatın kökensel yıkımı gerçekleşir. Bu yıkım artık geleneksel,

Sanatın Ölümü Üzerine: Yanlış Cenazeye Ağıt

burjuva, sınıfçı ve bu yüzden de seçkin konumdaki sanatın bir daha eski haline dönmesini neredeyse imkansız kılar.

Sanatın gerçek dönüm noktasının Duchamp ile başladığını söylemek bu yüzden yanlış olmayacaktır. Elbette, onun yaptığı sarsıcı bir gösteriydi ama onun eylemini kutsamak onun protesto ettiği sanat algısını ve yüceleştirilmiş, kutsallaştırılmış sanat ve sanatçı konumlarının aynısını yapmak anlamına gelecektir. Tekli üretim biçimi yerini seri üretime bırakmıştır. Özgünlük ve öznellik yerine hazır-yapıt (ready-made) olgusu, sanatsal eylemin merkezinde yerini almıştır. Gündelik, sıradan, bayağı nesne yüceleştirilen, değerli, süslü sanat nesnesinin bağlamını ele geçirmiş ve bir bakıma burjuvaziye karşı en eğitimsiz, ham, saf haliyle proleterya bir zafer kazanmıştır. Bu durumda sanat, sihirli bir değnekle sihir dünyasından alışıya edilmiştir. Tüm bayağılığı, çirkinliği ve estetik dışı işlevi ile nesne, tüm dünyayı hazır-yapıt'a dönüştüren bir anti-estetige evrilmiştir. Duchamp'ın eylemi, kendi içinde son derece küçük bir eylemdir, ama ondan itibaren, dünyanın tüm bayağılığı estetik bir ulama ve buna "*karşılık, tüm estetiği de bayağılık konumuna geçer: Bu iki alan arasında, terimin geleneksel anlamında estetiğe gerçekten son noktayı koyan bir yer değiştirme söz konusudur.*" (Baudrillard, 2012:93). Duchamp'a göre sanat eseri, sanatçıyla iletişim kurmak için bir araç, izleyicinin bu iletişim yoluyla, sanatçıyla ve onun yaratıcı edimiyle sihirli bir biçimde özdeşleşmesini sağlayan bir ayindir. Duchamp'ı asıl ilgilendiren bir bakıma sanat eserinden çok, sanat eserini yaratan yaratıcı edimin kendisidir. Sanatçının "*eseri gerçekleştirmek için verdiği mücadele bir dizi çaba, acı, memnuniyet, ret ve karardan oluşur; bunlar da en azından estetik düzlemde tümüyle bilinçli olarak yapılmaz, yapılmamalıdır da. Estetik düzlemde olmak demek, bu bilinçsiz mücadeleye, tamamen kişisel yaratıcı sürece duyarsız kalmak demektir*" (Kuspit, 2006:35).

Sanatın ölümü düşüncesini nesneyi estetize ederek ya da estetiği nesneleştirip çirkinleştirerek ve böylece gözden çok akla hitap eden yeni bir odak oluşturarak ifade eden Duchamp daha da ileri gider. Yeni algıya göre, sanat eserinin hiç bir estetik çekiciliği olmamalıdır. Sanatçı, gelecek nesillerin kendisini alkışlaması adına kendini kısıtlamamalıdır. Bu bakış açısı, kendini burjuva beğenisine teslim eden, akımların ilkeleri ile kısıtlayan, sanat kavramının estetiğe düşkün kodesinde bir mahkuma dönüştüren sanatçının özgürleşmesi anlamını da taşır. Sanatçı hoşluk ve güzellik olgusunu, takıntısını bir tarafa bırakmalı ve zevkli olmaya çalışmamalıdır, çünkü zevk görecelidir ve çağlara, kişilere, toplumlara, kültüre vb. birçok unsura göre değişkendir. Sanatçı aynı zamanda iyi olmaya da çalışmamalıdır zaten yüce, erdemli, güzel, ahlaklı vb. tasnifler merkezi konumunu burjuva kültürünün belirlediği seçkinci bir bakış açısının tanımlamalarıdır. Bunun dışında da iyi olabilir. Bu yüzden yine değişken bir şekil alan değer dizgelerinin kayganlığına kapılmadan, sanatçı sadece ve sadece var olmaya çalışmalıdır. Malzemesini oluşturan tutkuları ve acıları mümkün olduğunca iyi bir biçimde aktarmaya çalışmalı, sonra da her şeyi kendi akışına bırakmalıdır. Duchamp, "*sanatçının yaratıcı edimiyle ironik bir ilişki içinde olduğunu, yaratıcı edimin amacının eksik bir biçimde de olsa gerçekleştiren sanat eserini yorumlayıp*

toplumsallaştırarak yani düşünceleştirip kişisellikten uzaklaştırarak bu amacı geçersiz kıldığını ileri sürer” (Kuspit, 2006:36).

Bu noktada insanın kendi kendine şu soruyu sorması çok önemlidir: Sanatın geleneksel anlamından uzaklaşması, sanatın sona ereceği anlamını taşır mı? Bu soruya bir yanıt niteliğinde Tülin Bumin, “Hegel’de Sanatın Ölümü Üzerine Bir Deneme” adlı makalesinde “Hegel pek çok şeyin sonundan, tükenişinden söz eder, sanatta bunlardan biridir. Sanat, Hegel için insanlığın geçmişine ait bir şeydir” diye yazar. Aşılmış ya da aşılması gereken bir basamak olduğu için sanatın ölümü Hegel’in düşüncesidir. “*Sanat türlerini mimarlıktan başlayarak yontu, resim, müzik ve şiire doğru sıralamasının altında maddesel olandan, duyumsanabilir olandan bir uzaklaşma saptaması yatmaktadır*” (Bumin, 1998:113). Öte yandan Danto “Sanatın Sonu” adlı makalesinde sanatın sonunun geldiğini söyler ve bununla aslında kastettiği şey sanatın tarihsel gelişiminin sonuna gelindiğidir. Danto’ya göre 19. yüzyılla birlikte fotoğraf ve sinema, kusursuz bir biçimde hareketin de görüntüsü dâhil olmak üzere görüntünün sunduğu mekanik anlamları mükemmelleştirmiştir. Yani sanatçıların yüzyıllardan beri ardından koştuğu gerçeğe benzetim çabasını tüm sanat türlerinden daha iyi, hatta mükemmel olarak gerçekleştirmiştir. Ama ona göre bitmesi gereken yerde, resim yoluna devam etmiştir. Biten sanat tarihi olmuştur. Böylece sanat kendini tanımlama projesi içine girmiş bulunmaktadır (Giderer, 2003:26).

Sanatın sonunun geldiğini iddia eden başka bir düşünür ise Fransız Baudrillard’dır. Baudrillard’a göre nesne geleneksel anlatımlarda ve sanatlarda sadece insana bağlı bir gerçeklik olarak mevcuttur. Yirminci yüzyılda ahlâki ve ruhsal (psikolojik) değerlere bağlı kalarak var olmayı aşmış, insanın gölgesinden ve boyunduruğundan kurtulmuştur. Kavramsal sanat, minimal sanat, geçici sanat ve karşıt sanat tüm bir şeffaflaşma, yok olma ve cisimsizleşme estetiği içinde sanatın maddecileştirilmesinden söz etmektedir; “*Sanat çılgın bir reklâmcılık alanı içine sokularak boğulmuş böylece simülasyon gerçek sanatın üstünü örtmüştür*” (Giderer, 2003:34). İçinde bulunduğumuz çağ “simülakr” çağıdır ve hiçbir yerde gerçeklikle örtüşmeyen bir göstergesel ilişki vardır. Başka bir ifadeyle sınırsız sayıda gösteren bulunmakta ve sınırsız sayıda gösterilene denk düşmektedir, ancak gösterenin gösterdiği net bir gösterilen bulunmamaktadır ve bu yüzden göstergesizlik içinde yüzdüğümüz sanal bir dünyanın içinde yaşamaya başlamış bulunmaktayız.

Modern yaşamın dinamiklerinin değişimine paralel olarak sanatın da kendini ifade etme biçimlerinin değişmesi kaçınılmaz olacaktır. Bu değişimin ilk örneğini pop sanatın ortaya çıkmasıyla olacaktır. Pop sanat “gösterim”i, bir başka deyişle temsil kavramını ortadan kaldırırken geleneksel sanatın dünya görüşünü de altüst etmekten kaçınmaz. Bu çağın toplumsal yaşamı algılamasının sanatta yansımaları olarak görülebilir, her şeyin popüler kültüre hizmet ettiği bir dönemde sanat da kendini zamanının değerlerine feda etmiştir. O da artık bir tüketim malzemesi, modern çağın makineleşmeyle başlayan seri üretimin bir parçası haline gelmiştir. Bu noktada yirminci yüz yılın başında ortaya çıkan ve öncülüğünü Duchamp’ın yaptığı dada ile pop-art arasındaki çok önemli kökensel bir fark bulunur. Dada,

Sanatın Ölümü Üzerine: Yanlış Cenazeye Ağıt

sanatı kapitalist burjuva değerlerinden soyutlayarak sanatın bir meta olmasına, alınıp satılmasına karşı bir tavır içerisindeydi. Pop-art ise sanatı kapitalist burjuva değerlerine hizmet eden eğlence aracına dönüştürüyor ve onu ticari bir boyuta taşıyordu.

Sanatın tanımı, içeriği ve biçimsel özellikleri ile ilgili birçok tartışma merkeze değişik düşünceleri almasına rağmen, neredeyse hepsi sanatın “nasıl” sorusu ile ilgilenmiş ve şu ya da bu şekilde mimetik (yansıtmacı) bir özellik taşımıştır. Aslında nasıl sorunu sadece biçimselliğin dışı yansıması ve bir şekilde yöntem sorunudur. Bu yüzden, asıl mesele “nasıl” sorusunun betimleyici ve bol sıfatın kullanımını gerektiren özelliğinin “ne” sorusu gibi kökense sorgulamanın yapılmasıdır. Tanımlama içeriği belirleyecek, kapsamın darlığı ya da genişliğine işaret edecek ve böylece sanat sahasının sınırlarını çizecektir. Biraz daha işlevselleşen sanat, daha önce dokunulmazlık giysisini yavaşça sıyırmaya da başlar ve tanımının yansımaları doğrultusunda, toplumu işleyen yönüyle değil doğrudan toplumun içine girerek onun bir parçası olmaya yönelir. Yeni bakış açısı sanatın insana yönelik bağlantısını bir kenara bırakır, sanatçı dışındaki diğerleri ile birlikte hangi bağlamda üretildiğine ve sergilendiğine doğru bir değişime girer. “*Kosuth'un "Felsefe Sonrası Sanat" önermesi, sanatçının bugüne kadar onu uğraştırmış olan "nasıl" sorusu yerine, felsefenin varoluşsal sorusu olan "nedir"i gündeme taşıyordu. Bu sorun kavramsal sanatçılar tarafından sanatın bütün bağlamları içinde ele alınacaktır. Gerçekliğin ele geçiriliş serüveninde gelinen yer imgenin, nesnenin değil, ideanın/düşününün gerçekliği idi. İşte tam bu dönemde, sanatın krizinden söz edilmekteydi ve "sanat öldü", bundan nasıl çıkılır diye tartışılmaktaydı. Çünkü kavramsal sanat ilk kez sanatın market ilişkilerini de sorgulayıp, zorlamaktaydı.*” (Beykal,2000:109). Böylesi bir sorgulama, sanatın metalaşması anlamına gelir ki bunun ilk örneği çok daha önce ortaya çıkan modern sanat galerileri ile küratörlüğün özellikle 20. yüzyıldaki giderek bir piyasa oluşturmasıdır.

Dünyanın neo-liberalizmin yeni biçimlerinin ürettiği kültürel, düşünsel ve ekonomik atmosfer içinde yeniden yapılandırıldığı, insan tipolojisinin yeniden belirlendiği, buna bağlı olarak kültürel azınlıkların, marjinal değerlerin, toplulukların öne alındığı ve karmalığın işlendiği postmodern dönemde ortaya çıkan toplumsal dönüşümler, yeni dünya düzeni kapsamında bütün değerleri sorgulanır hale getirmiştir. “*Değişimin kendine özgü dinamikleri bulunur; teknolojinin hızı, mekanı daraltan, kısaltan icatlar, çevresel etkenler, ekonomik kaygılar, siyasi kurumlar ve dünyanın içine girdiği yeni paylaşım tasarımları, uluslar arası rekabet, ...vb.*” (Aşkaroğlu, 2017:73). Burada sayılan tüm özellikleri ile ekonomik ilişkilerin biçim değiştirmesi ve yeni pazar bölüşümüne denk düşen böylesi bir çağda ya da Fredric Jameson’ın “Geç kapitalizmin kültürel mantığı” olarak adlandırdığı günümüz dünyasında sanat da artık eskisi gibi olmayacak ve yeniye eklenmek zorunda kalacaktır. Sanatın günlük yaşama girmesi aynı zamanda günlük yaşamın değişen değerleriyle de rekabet etmesi gerekliliğini getirecektir. Bu noktada ise ya içinde yaşadığı çağın değerlerine teslim olacak ya da onu aşmaya çalışacaktır. Şimdi şöyle bir soru sormak gerekmektedir, geçmişin

yüce sanatı çağın teknolojik ikonlarıyla kıyaslandığında değerini koruyabilir mi? Kaprow'un örneklemeleri bu soruya cevap olabilir. ona göre, sanat ve yaşam rekabet halindedir. Bir zamanlar sanat yaşamdan üstün gibi görünüyordu, ama modern dönemde yaşam daha üstün görünmektedir. Yaşam açıkça *"bu yarışı kazandığı için de sanat yaşama katılmaktadır, ya da yaşam tarafından sömürgeleştirilmektedir. Sanat, teslimiyeti nedeniyle mütevazılaştırmış ve kendinden kuşkulananmaya başlamıştır. Yani gündelik gerçekliğin üstesinden gelinmiyorsa her tür manik depresif sonuç pahasına onun parçası olmanın bir sakıncası yoktur."* (Kuspit, 2006 :77). Sandler'e göre, bu gidişe karşı çıkmaya Kavramsal Sanat cesaret etmiştir. Sanatın ne olduğuna ilişkin düşünceleri sistematik olarak yıkmış, sanatta indirgenemez olan gelenekleri (örneğin nesnesiz bir sanat yarattı) dışlamıştır. *"1970'teki Information sergisiyle birlikte Modern Sanat Müzesi; Kavramsal Sanatın üzerine onaylayıcı mührünü vurmuştur. Avangard'ın inanırlılığı sona ermiş ve modernist alan da sona ermiştir"*. Onun yerini postmodern durum almaya başlamıştır. Yine Sandler'e göre o günler şöyle özetlenir: *"Avant-garde öldü, çünkü insanlar, geniş ve büyüyen kitleler, artık yeni olana kızgınlık içinde tepki vermiyor, eskisi gibi her şeye açık olmak için pek istekli değiller"* (Aktaran Giderer, 2003, :55). Tepkisizlik insanın değişim gücü ve hızı karşısında artık savrulur derecede şaşkınlık yaşamasının ve bu şaşkınlık içinde artık sağanak biçiminde kendisine sunulan kavramlar arasında düşünmeye fırsat bulamamasından kaynaklanmaktadır. Zira yeni insanın herhangi bir şeyi uzun uzadıya incelemek, onu değerlendirmek, derinlemesine çözümleyip anlamak için zamanı kalmamıştır. *"Kavramsal Sanat, sanata etki ettiği kadar yeni medyaların büyümesine de neden oldu. Kavramsal Sanat sınırların çatladığı ve aşıldığı ilk andı ve bu çatlak sonradan tüm sanat alanına da yayıldı. Bugünlerde sanat tarihi daha geniş ve eskiden olduğundan çok daha karmaşık bir konu haline geldi. Daha önce göz önüne alınmayan, kenara bırakılan, zanaat, tasarım, halk sanatı, dış sanat ve başka kültürlerin sanatı gibi birçok alanı da içine aldı."* (Smith,2003:33). Tıpkı kavramsalı işleyen sanat gibi, ortaya kavramlar denizinde yüzer gibi çıkan yeni insan bir yıl, bir ay ve kimi ürünlerde ise bir hafta önceki teknolojinin, tasarımın ya da üretimin ortaya koyduğu metayı alırken zamanının/çağının gerisinde kaldığı sanrısı ile hareket edecek kadar şizofrenik tüketim alışkanlığına sahiptir. Bu şizofreni gerçeklikten kopuşu ve yanılısamalara dayanan yaşamsal tasarımın adını belirlemekte ve sanat da dahil sanat olmayan her türlü üretimi bir kullan-tüket-at mantığı ile işlemektedir.

Sanatı içine düştüğü bu ikili, çatışmalı durumdan kendini çıkarma çabaları kendini postmodern olarak adlandıracak olan bir anlayışı çağın sanatına örnek olarak gösterecektir. Bu çağın en büyük özelliği geleneksel algıyla çelişen, onun tek seferlik, benzersizlik ve özgünlük etiketi ile kendini tanımladığı özelliklerinin yerine yeniden üretilebilir olmasıdır. Walter Benjamin'e göre *"sanat yapıtı, her zaman yeniden-üretilebilir olagelmıştır. İnsanların yapmış oldukları, her zaman yine insanlarca yeniden yapılabilmiştir. Öğrenciler sanat alanında alıştırma amacıyla, ustalar yapıtların yaygınlaşmasını sağlamak için ve nihayet üçüncü kişiler de kazanç uğruna bu türden sonradan çalışmaları gerçekleştirmişlerdir. Buna karşılık sanat yapıtının teknik aracılığıyla yeniden üretilmesi yeni bir*

Sanatın Ölümü Üzerine: Yanlış Cenazeye Ağıt

olgudur; bu olgu tarihsel süreç içerisinde zaman zaman kesintiye uğrayan, atılımları uzun aralıklarla gerçekleşen, ama gittikçe yoğunlaşan bir gelişme sergiler” (<http://www.fotografya.gen.tr/issue-14>). Benjamin’in vurguladığı asıl yenilik yeniden üretilebilme olasılığı değil, üretimin teknik olanaklar ve araçlarla yeniden üretilmesidir. Tekniğin olanaklarıyla yeniden üretilebilen sanat, başka bir kavramın da sorgulanmasını beraberinde getirir. İster başkaları isterse teknik olanaklarla üretilsin, sanat defalarca çoğaltılabilirse sanatın bir özelliği olan özerkliği, üstünlüğü, benzersizliği de ortadan kalkmış olacak gibi görünüyor. Burada varlığı son bulan şey, özel atmosfer kavramıyla özetlenebilir ve sanat yapının teknik yoldan yeniden üretilebildiği çağda gücünü yitiren, yapının özel atmosferi olmaktadır. *“Yeniden üretilmiş çoğaltarak, onun bir defaya özgü varlığının yerine, yine onun bu kez kitlesel varlığını geçirmektedir”* (<http://www.fotografya.gen.tr/issue-14>)

Yeniden ve seri üretim, çokluk, çoğaltma, kopyalama gibi kavramları da hem çağırıştırır hem de onları olası ve gerekli kılar. Bu ise resim ve fotoğraf sanatları arasında ortaya çıkan, birbirlerinin ürettiklerini, sanatsal değer, özgünlük, üretim biçimleri vb. konularda eleştiren ve hatta dışlayan tartışma, artık yeniçağın bir gerçeği olarak gereksiz ve belirsiz bir konuma dönüşmüştür. Ama bu, tartışmanın önemini azaltmamakta, tersine belki de vurgulamaktadır. Tekniğin olanaklarıyla çoğaltım çağı, sanatı kült temelinden ayırdığında, sanatın özerklik görünümünü de sonsuz ortadan kalkmış olacaktır. Sanatın böylece uğradığı işlevsel değişim ise çağın sunduğu bakış açısının bile sınırlarından dışa taşacaktır.

Günümüzde sanatın nasıl olması gerektiği ne olduğunun sorgulanması sanatın estetik değerler üretmek gibi bir sorunun ortadan kalkması sanatın günlük yaşam içindeki endüstri ürünü nesnelere yönelmesini de beraberinde getirmiştir. Yenedünya düzeninin estetik nesnelere ve görüntülerini de günlük yaşam içinde bulmak mümkündür.

Nietzsche'nin “Böyle Buyurdu Zerdüş” adlı kitabında Tanrı öldü! Sözü, nihilizm çağına giriş olarak değerlendirmiş, Tanrı'yı öldürenin biz olduğumuzu söylemiştir. Tanrının bile ölümünün ilan edildiği bir dünyada yaşamı yeniden anlamlandırmak, yaşamda var olabilmek ve geleneksel biçimleri ile tanımlandığı şekliyle sanat yapabilmek mümkün olabilir mi? Yoksa teknolojik gelişmelerin insan hayatının her alanında sağladığı kolaylıklar ve rahatlık gibi bu durum dünyayı yeniden yapılandırabilmek için insana verilmiş bir şans mıdır? İnsanın bu yenedünyayı kendi lehine çevirebilmesi ona üstün gelmesi mümkün mü? Modern olmak demek, ölümsüzlük düşüncesini sorgulamak ve hatta bunun mümkün olabileceğinden kuşku duymak (Nietzsche'nin nihilist ifadesi, "Tanrı öldü") anlamına gelir. Modern zamana uygun olmak, ölümsüz ve zamansız olmaya tercih edilir olduysa, o halde postmodern olmak demek, hem ölümsüzlüğe hem de modernliğe olan tüm ilginin kaybedilmiş olması, ikisine de inanmaktan vazgeçilmesi ve yalnızca boşa vakit harcanması anlamına gelecektir. Her şeyin metaya ve pazar ekonomisi içinde alıcısını bulabildiği bir dünyada sanatın kendisi de bir meta haline gelecektir ve sanat eserinin üreticisi olarak sanatçı da ürünlerini pazarlayan bir iş adamından başka ne olabilir. Sanatın yaşadığı çağın toplumsal

yapısını yansıtmaya özelliğini düşündüğümüzde her şeyin çok çabuk tüketildiği günümüzde sanatta çabuk tüketilen bir konuma gelmiştir. Öyleyse postmodern çağın sanatı da kültürüne paralel olarak çabuk tüketilen ayaküstü yenilen “Fast Food” kültürüne benzeyecektir. Hızlı tüketilen, modası çabuk geçen sıradan bir ürün halini alacaktır. Bu ise sanatın biriciklik, özgünlük ilkesinin göz ardı edilmesi anlamına gelir. Sanatın alını satılır olduğu bir dünyada sanatçının da iş adamına dönüşmesi doğaldır. Şimdi yapılması gereken arz talep ilişkisini dikkate alarak neyin para edip etmeyeceğinin fizibilitesini yapmak, ona uygun ürünleri üretmektir. Bu ürünler çağın gerçekleriyle örtüşecek derinliği olmayan tüketim kültürünün ürünleri gibi sanat eserinin de derinlikten yoksun anlık gelip geçici imgelerle oluşturulması gerekmektedir. Warhol bu imgeleri bulmakta gecikmemiştir, ticari zekâsı sayesinde çağının fetiş ikonlarını bularak bunları alıcıların hizmetine sokmuştur. Sanatın bir iş ve eğlenceye dönüşmesi imgelerinin de iş ve eğlence dünyasından seçmesine neden olmuştur.

Yaşadığı dünyada her şeyin metalaştığı dünyada insanın da metalaşması, yabancılaşması kaçınılmazdır. Geçmişte olduğu gibi sanat insanın içine düştüğü bu durumdan kurtulmak için bir yol olamaz mı? Nietzsche'ye göre sanat ölümsüzlüğe karşı yapılacak son savunmaydı. Artık tamamen ticarileşmiş, iş ve eğlencenin aracı haline gelen sanat bu işlevini yitirmiş ölümsüzlüğün son kalesi de düşmüş durumdadır. Sanatın yanan küllerinden yeni bir sanat yaratmak mümkün de olabilir. Modernizmin sıkıştığı çağda ortaya atılan “post”, “neo” gibi ekler sanatın kurtuluşu ya da varlığını sürdürme yöntemi olarak görülse de bu gün bu kavramlar çok da işlevini yerine getiren kavramlar değildir ilk bakışta. Bir “karşıtlık”, “reddetme”, “inkar”, “aşma”, “geride bırakma”, “ötesine geçme” anlam ve çağrışımlarının içinde yeniden adlandırma işlevinin dışında yeni teknolojik, dijital olanaklar yeniliğin kapısını aralayabilir.

Ancak olanakların bir fırsata çevrilmesi, potansiyelin keşfedilmesi ve yeni bir devrimin ortaya çıkması için bireysel düzlemde başlayarak ciddi bir arzunun ortaya çıkması gerekir. Bunun için teknolojinin getirdiği rahatlığa sırtını dayayarak, giderek tembelleşen, sorgulama yeteneğini askıya alan, verili olanla yetinerek rahatlığın sandalyesinden kalkmayan, duyarsızlaşan, körleşen ve algısını kapatan bir insan olmaktan çıkmak bir zorunluluktur. Bireyin içinde yaşadığı topluma karşı duyarsız tavırları ve sorunlara kayıtsız olması sanatçıya da bulaşan bir mikrop olmuştur. Bu umursamazlık ve vurdumduymazlık, sanatın da kendine mal etmeyi başarmış sanat, toplum içinde bulunduğu bunalımlara alternatifler üretmek yerine, kendisi de sorgulamasız, tasarımsız, düşünce ve bakış açısı üretmekten aciz, kısır ve kuru bir eğlence eyleminin içine düşmüştür ya da düşürülmüştür. İşte sanatın asıl ölümünden bu noktada söz edilebilir. Bu noktada asıl sorun eğlencenin olması değil, salt eğlencenin olmasıdır ve ölümü getirecek olan da sanatın en önemli unsuru olan yenilikçi, devrimci yönünü kaybetmesidir.

Sanatın ölümünün nedeni kitle insanının, sanatı günlük yaşamın kuru bir parçasından öte bir şey olarak görememesinden de kaynaklanabilir. Bu ise sanatın sıradan olanla eş değer olduğu anlamına gelir. Sanata bu bakış açısı sanatın

Sanatın Ölümü Üzerine: Yanlış Cenazeye Ağıt

değerinin ortadan kaldırılması, sanatın anlamsızlaştırılması anlamına gelir ki işte sanatın nefesinin kesildiği nokta, ölümü olarak adlandırılabilir.

Sonuç

Bütün bu sorulardan ve bulabildiğimiz cevaplardan sonra şu soruyu tekrarlamak gerekiyor, gerçekten sanatın sonu geldi mi? Yoksa bütün bu sanatın sonu tezleri bilincini tamamen yitirmiş bir dönemin kısır döngüsüne aradığı bir kulp mu? İnsanın yaşadığı topluma, kendine bu kadar uzak olduğu, yabancılaştığı bir dünyada ölümsüzlüğe karşı koyabileceği alan olan sanata daha fazla ihtiyacımız yok mu? Sanatın zaman zaman insanın yaşamına paralel olarak bunalımlara girdiği dönemler olmasına rağmen sanat kendi yolunu bulmayı başarmıştır. Günümüz sanatı da içinde bulunduğu kaostan çıkmayı başaracaktır. Sanatın varlık nedeni olan insan, kendi varlığını ortadan kaldırmadıkça içinde yaşadığı çağın gerçekleri ya da dinamikleri ne olursa olsun, sanat insanla özdeş olarak varlığını sürdürecektir. Olanca ürkünçlüğüne rağmen bir anlamda çaresiz kaldığı ölüm gerçeğini kendisi için kabul edebilen insan, sanatın da böylesi organik bir sonla karşı karşıya olduğu varsayımını sanat ve sanatçının ne kadar kabul edeceği de sanatın postmodern çağdaki yeni yönünün belirleyicisi olacaktır.

Kaynakça

- AŞKAROĞLU,V. (2017). “*Toplum ve Birey: Yabancılaşma Üzerine Kuramsal Bir Tartışma*”, *Karadeniz Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 35, 72-77.
- AŞKAROĞLU,V.(2016) *Trajik ve Modern: Triolojik Bir Çözümleme (Oğuz Atay - John Fowles - Yusuf Atılgan)*, Ankara: Kültür Ajans Yayınları.
- AŞKAROĞLU,V.(2015) *Postmodernizm: Sınırsız Özgürlük mü? Özgürlüğün Sınırı mı?*, Ankara: Karadeniz Dergi Yayınları.
- BAUDRİLLARD,J.(2000) Baudrillard. Sanat Dünyamız, “*Ütopya ve ön görüşü arasında sanat*” sayı,76. İstanbul, Y.K.Y,
- BEYKAL,C.(2000) Sanat Dünyamız, “*Sanat ölüyor mu?*”, Sayı.76. Yaz. İstanbul. Y.K.Y,
- BENJAMİN,W. “*Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretildiği Çağda Sanat Yapıtı*”, <http://www.fotografya.gen.tr/issue-14/benjaminidata/Bolum1-3.htm>
- BUMİN,T,(1998)“Hegel”, , Cogito Dizisi, İstanbul. YKY.
- CASSİNER, E.(1997). *İnsan Üstüne Bir Deneme*, (çev. N. Arat), İstanbul, Y.K.Y.
- CHRİSTOPNER,(1974) , *Yanılsama ve Gerçeklik*, (çev. Mehmet H. Doğan), Bölüm IV, V, «İlkel Birikim Dönemi-Sanayi Devrimi», İstanbul. Payel Yayınları,
- CEMAL, A,(2000) *Sanat Üzerine Denemeler*. İstanbul: Can yayınları.
- GARAUDY, R.(1966). *Gerçeklik açısından Picasso*. (Cev. Mehmet Doğan). İstanbul. Hür yayınları.
- GENÇ,A.(1983), “*Dada*”, Yayınlanmış Doktora Tezi, İzmir.
- GİDERER, H.E.(2003) “*Resmin Sonu*” Ütopya Yayınları, Ankara.2003

- KUSPİT, D.(2006), *Sanatın Sonu*, (Çev: Yasemin Tezgiden)., İstanbul, Metis Yayınları.
- SHİNER,L,(2004). *Sanatın İcadı*,(Çev: İsmail Türkmen), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- LYNTON,N.(2015). *Modem Sanatın Öyküsü*, (Çev. Cevat Çapan-Sadi Öziş),İstanbul. Remzi Kitabevi.
- RUDOLF,A.(1974) *Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Mind*, California: Berkeley: University of California Press,
- SMİTH, R.(2003) “*Kavramsal sanat*” ”*Güncel Sanat Seçkisi*”. İstanbul, 00 RG 003, Artist.

**SİNOPE MİMARİ BEZEMELERİ:
Kymation, Anthemion, Yaprak ve İnci-Boncuklar**

**ARCHITECTURAL DECORATIONS FROM SİNOPE:
Kymation, Anthemion, Leaf and Bead-and-Reels**

**АРХИТЕКТУРНЫЕ МАТЕРИАЛЫ ИЗ СІНОПЕ:
Кимотоны, Антемоны, Листя и Бижутерия**

Nazlı YILDIRIM*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Sinope Antik Kenti'nde tespit edilmiş mimari bloklar üzerine yer alan ionkymationu, lesbos kymationu, anthemion, yaprak ve inci-boncuk dizisi gibi mimari bezemeleri bütünsel bir bakış açısı ve bilimsel bir gözlemlerle değerlendirmektedir. Çalışma içerisinde ayrıntılı tanımlamalar, bezemelerin stil kritiği ve tarihlendirme önerileri gibi konulara yer verilmiştir. Müzede bulunan örneklerin yanı sıra kentin sur duvarları üzerinde tespit edilen ve üzerinde mimari bezeme bulunduran devşirme malzemelerden örnekler de bu çalışma içerisinde değerlendirilmeye alınmıştır. Kentte modern yerleşim ve devşirme kullanımının, mimari elemanların sayısını azaltması nedeniyle konumuzu oluşturan bezemeler sınırlı sayıda örnekle tanımlanabilmektedir. Sayısı sınırlı olsa da söz konusu örnekler, kentte uygulanan mimari bezemeler hakkında genel, ancak önemli bilgiler sunmaktadır. Tipolojik ve stilistik olarak bir gelişim ve değişim içerisinde olan bu bezemeler, kentte Arkaik Dönem'den başlayarak Severuslar Dönemi sonlarına kadar faaliyet gösteren önemli bir yerel heykeltıraşlık atölyesinin var olduğunu; bu atölyenin dönemin popüler mimari bezemelerini yakından takip ederek uygulayabildiğini kanıtlamaktadır. Mimari bezemeler genel olarak değerlendirildiğinde kent atölyesinde kaliteli ve özenli bir işçilik anlayışının var olduğunu söylemek mümkündür. Temiz bir işçiliğe sahip olan bezemeler arasındaki boş alanların da düzgünce perdahlanarak, pürüzsüzleştirildiği gözlemlenmektedir. Bezeme alanlarında canlı, hareketli ve ışık-gölge etkili motifler arasında hemen her dönem uyum ve simetri dikkat çekicidir. Standart uygulamaların yanı sıra bu yerel atölyenin kendine özgü, standartlaşmış uygulamalara sahip olduğu da gözlemlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Paphlagonia, Sinope, Mimari Bezeme, Kymation, Anthemion, Yaprak, İnci-boncuk.*

* ORCID: [0000-0002-2924-5111](https://orcid.org/0000-0002-2924-5111). Dr. Öğretim Üyesi. Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 57000 Kampus/SİNOP, nazliyildirim@sinop.edu.tr

Sinope Mimari Bezemeleri: Kymation, Anthemion, Yaprak Ve İnci-Boncuklar

ABSTRACT

The aim of this study is to evaluate the architectural decorations such as ionic and lesbion kymation, anthemion, leaf and bead-and-reels which have been identified in Sinope, with a scientific observation. In addition to detailed descriptions of architectural decorations, topics such as the style criticism and dating suggestions of these decorations were included in the study. Since the use of modern settlements and spolia in the city reduces the number of architectural elements, the decorations that make up our subject can be defined with a limited number of examples. Although the number is limited, the examples in question provide general but important information about the architectural decorations applied in the city. Architectural decorations, which were in a typological and stylistic development and change, proved that there was an important local workshop in the city, starting from the Archaic Period to the end of the Severus Period and this workshop was able to follow and apply the popular architectural decorations of the period. When architectural embellishments are generally evaluated, it is possible to say that the city workshop has a quality, meticulous and clean workmanship from early to late. In the general decoration area, the motifs are lively, moving and light-shade effective, and harmony and symmetry among the motifs are noteworthy. It is observed that the empty spaces between the embellishments, which have a clean workmanship, were also smoothly burnished. In addition to standard practices, this local workshop has been observed to have its own, standardized practices.

Keywords: *Paphlagonia, Sinope, Architectural decoration, kymation, anthemion, leaf, bead-and-reel.*

АННОТАЦИЯ

В исследовании оцениваются архитектурные украшения древнего города Синопе. Такие, как кимации Ионии и Лесбоса, антемоны, листья и бижутерия. В нём подробно описывается указанный материал, стиль украшений и выдвигаются свои подходы по поводу их датирования. Наряду с образцами из музея, в исследовании также оцениваются образцы материалов, найденные на городских стенах с архитектурными украшениями. В связи с строением в городе современных кварталов и многочисленной переделки, сократилось количество архитектурных элементов, украшения, относящиеся к теме нашего исследования. Однако, их можно идентифицировать с помощью существующих примеров.

Хотя их количество ограничено, но упомянутые примеры дают общую и важную информацию об архитектурных украшениях применяемых в городе. Эти украшения, которые находятся в стадии типологического и стилистического развития и изменений, показывают, что в городе существовала важная местная скульптурная мастерская, которая начала своё существование с архаического периода и продолжалась до конца периода Северусов. Это доказывает, что мастерская смогла освоить популярные архитектурные украшения того времени, внимательно следя за развитием. Оценивая украшения можно отметить, что городская центральная мастерская отличалась качеством, оригинальностью. Наряду с этим замечено, что пустые пространства между украшениями сглажены правильной полировкой. Гармония и симметрия между живыми, активными и легкотеневыми мотивами отличается практически из любого периода. Надо отметить, что упомянутая местная мастерская имела свои собственные стандарты.

Ключевые слова: Пафлагония, Синопе, архитектурные украшения, киматоны, антемоны, листья, бижутерия

Bu çalışmanın amacı Sinop'te bugüne kadar tespit edilmiş olan sima, geison, konsol, arşitrav ve friz blokları gibi, ion ya da korinth düzenine göre oluşturulmuş olan mimari elemanlar üzerinde yer alan ion ve lesbos kymationu, anthemion, yaprak ve inci-boncuk dizisi gibi mimari bezemeleri bütünsel bir gözlemlerle değerlendirmektedir. Çalışma içerisinde ayrıntılı tanımlamaların yanı sıra bu bezemelerin stil kritiği ve tarihlendirme önerileri gibi konulara da yer verilmiştir. Farklı mimari elemanlar üzerinde yer alan bu bezemelerin, yüzyıllar içerisinde göstermiş olduğu tipolojik ve stilistik gelişim ve değişimler ışığında kentin yerel atölyesinin faaliyetleri ve Anadolu'nun diğer önemli sanat atölyeleri ile olan olası ilişkileri de tespit edilmeye çalışılmıştır. Tüm bezemelerin ayrıntılı tanımlamalarını içeren katalog bölümüne, ayrı bir başlık altında son bölümde yer verilmiştir.

Çalışma içerisinde yer alan mimari elemanların tümü kentin farklı noktalarında gerçekleştirilen modern yapıların temel kazıları ve hafriyat çalışmaları sırasında bulunarak ya da satın alma yoluyla elde edilerek Sinop Arkeoloji Müzesi'nde koruma altına alınmışlardır. Müzede bulunan örneklerin yanı sıra kentin sur duvarları üzerinde tespit edilen ve üzerinde mimari bezeme bulunduran devşirme malzemelerden örnekler de bu çalışma içerisinde değerlendirilmeye alınmıştır.

Tanımlama

Çalışma kapsamında değerlendirmeye alınan sima, geison, friz ve arşitrav blokları gibi mimari elemanlar üzerinde ion ve lesbos kymationu, anthemion, akanthus ve düz yapraklardan oluşturulan yaprak dizileri ile inci-boncuk dizileri gibi Antik Dönem mimarisinde sıklıkla karşılaşılan kanonik mimari bezemeler kullanılmıştır.

Kentin mimari bezemeleri konusundaki en erken örnekler, pişmiş toprak simalar üzerinde yer alan ion kymationu ve inci-boncuk dizisi bezemeleridir (**Kat. no. 1, 2**). Pişmiş toprak blokların yanı sıra yerel taş kullanılarak oluşturulan konsollu (**Kat. no. 11, 12**) ve konsolsuz (**Kat. no. 16**) geison-sima blokları, zengin bezemelerle süslenmişlerdir. Bu bloklar üzerinde açık ve kapalı palmetler, akanthus yaprakları, çiçek, medusa ya da haşhaş şeklinde düzenlenmiş rozetler, ion kymationları ve blokların genelinde sınırlandırıcı öğeler olarak inci-boncuk dizileri kullanılmıştır.

Tespit edilen friz bloklarının tamamında (**Kat. no. 3, 4, 5**) blokların taç bölümü ion kymationu, friz bölümü girland kuşakları ile bezenmiştir. İki ya da üç faskialı olarak düzenlenmiş olan arşitrav bloklarının (**Kat. no. 8, 13, 14**) taç bölümünde lesbos kymationu, faskiaları birbirinden ayırmak için inci-boncuk dizileri kullanılmıştır. Arşitrav ve frizin aynı blok üzerinde yer aldığı örnek üzerinde (**Kat. no. 10**) bezeme öğesi olarak friz tacında ion kymationu, frizde girland kuşağı, arşitrav tacında lesbos kymationu, faskialı arşitravda inci-boncuk dizileri kullanılmıştır. Bu örneklerin yanı sıra yarı işlenmiş bloklar (**Kat. no. 6**) ve kentin sur duvarları üzerinde kullanılmış olan devşirme blokları üzerinde yer alan

Sinope Mimari Bezemeleri: Kymation, Anthemion, Yaprak Ve İnci-Boncuklar

mimari bezemeler (**Kat. no. 5, 7, 9, 15**) konu hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Tipolojik ve Stilistik Değerlendirme a-İon Kymationu

Kent genelinde tespit edilen ion kymationları genel olarak değerlendirildiğinde, bu bezemenin stilistik olarak bir değişim içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. İon kymationları üzerinde görülen bu değişim, özellikle yumurtaların formu ile yumurta ve kabuk motiflerinin birbirleriyle olan ilişkisinde gözlemlenmektedir.

Yumurta-mızrak ucu motiflerinden oluşturulan erken dönem ion kymationlarında, motifler sık dizimlidir ve dolgun yumurtalar aşağı doğru sivrileşerek, üçgen bir form oluşturmaktadır (**Kat. no. 1, 2**). Kentte tespit edilen erken ion kymationu örnekleri 1951-54 yılları arasında *Serapis Tapınağı* olarak tanımlanan yapıda gerçekleştirilen kazılarda ele geçmiştir (Akurgal ve Budde, 1956, s. 27-28, Taf. Xc-d). Bu kazılar sırasında ele geçen dokuz adet pişmiş toprak sima bloğu üzerinde yer alan ion kymationlarının stilistik açıdan iki farklı grup oluşturduğunu söylemek mümkündür:

İlk grup içerisinde yer alan, tipolojik ve stilistik olarak aynı özelliklere sahip olan toplam üç pişmiş toprak sima bloğu parçası bulunmaktadır¹: İlk grup ion kymationları, ovolo profillidir (**Kat. no. 1**). Kymationu oluşturan üstten düz kesilmiş yumurtalar dolgun, yuvarlak ve yumuşak hatlıdır. Etrafı keskin sırtlı kabuklarla çevrili olan sık dizimli yumurtalar aşağı doğru sivrileşerek, üçgen bir form oluşturmaktadır. Keskin sırtlı mızrak uçları, kabuklar arasına sıkıştırılmış bir görüntüye sahiptir. Yumurta, kabuk ve mızrak uçları birbirlerinden ince bir hatla ayrılmaktadır. Bezemeyi oluşturan yumurta ve mızrak uçlarının formu genel olarak M.Ö. 6. yüzyıl özellikleri göstermektedir (Baran, 2010, s.91-95, No. TB 12). Örneğin Delphi Sipnoslular Hazine Binası taç blokları (Gruben, 2001, Abb. 277); Labraunda Zeus Tapınağı ve Oikoi etrafında bulunmuş taç blokları (Baran, 2006, s. 28-31, Fig. 11a-h.); Didyma'dan taç bloğu (Tuchelt, 1984, Taf. 54.2) ve yuvarlak altar (Tuchelt, 1991, s. 52, Abb. 84.); Milas Müzesi'nden yuvarlak altar (Baran, 2004, s. 27, Res. 29); Beçin friz blokları (Baran, 2004, s. 25-26, Res. 18-22); Daskyleion lento ve taç blokları (Ateşlier, 2001, s. 150-51, Fig. 13-19) gibi örnekler üzerinde görülen ion kymationları konu ile ilgili en yakın karşılaştırma örneklerini sunmaktadır.

İkinci grup içerisinde yer alan, tipolojik ve stilistik olarak aynı özelliklere sahip olan toplam altı adet pişmiş toprak sima bloğu parçası bulunmaktadır²:

¹ Bu çalışma içerisinde stilistik ve tipolojik olarak aynı özelliklerle gösteren bu örneklerden sadece birine yer verilmiştir. Diğer örnekler için bkz.: Billot, 2012, s. 222-227, Cat. no. 2, Fig. 2, 31a; s. 227-228, Cat. no. 3, Fig. 3; s. 228-229, Cat. no. 4, Fig. 4.

² Bu çalışma içerisinde stilistik ve tipolojik olarak aynı özelliklerle gösteren bu örneklerden sadece birine yer verilmiştir. Diğer örnekler için bkz.: Billot, 2012, s. 253-254, Cat. no. 21, Fig. 23; s. 254, Cat. no. 22, Fig. 20; s. 250, Cat. no. 19, Fig. 20-21; s. 250-253, Cat. no. 20, Fig. 22; s. 254-257, Cat. no. 23, Fig. 25; s. 229-230, Cat. no. 5, Fig. 5.

İkinci grup ion kymationları, stilistik açıdan farklılıklar göstermektedir (**Kat. no. 2**). Kymationu oluşturan yumurtalar, keskin hatlı ve sade bir görüntüdedir. Aşağı doğru sivrileşen uzun formlu yumurtalar, etrafında yer alan kabuklardan daha belirgin bir hatla ayrılmaktadır. Birbiriyle temas etmeyen yarım yuvarlak kesitli kabuklar arasında yer alan mızrak uçlarının her iki ucu, sivrice şekillendirilmiştir. Keskin ve yüzeysel hatlara sahip olmalarıyla ilk gruptan stilistik olarak ayrılan bu ion kymationu bezemeleri daha geç bir döneme, olasılıkla M.Ö. 5. yüzyıla aittir. Örneğin Atina Akropolü Propylon başlıkları (Robertson, 1929, Fig. 51); Athena Nike Tapınağı başlıkları (Hege ve Rodenwaldt, 1930, Pl. 71-73); Erekhtheion Tapınağı Frizleri (Harris, 1977, 739) ve Nereidler Anıtı podyum frizleri (Coupel ve Demargne, 1969, Pl. 53) üzerinde yer alan ion kymationları, stilistik olarak en yakın karşılaştırma örneklerini sunmaktadır.

Erken dönem örnekleri dışında kentte tespit edilen ion kymationları, yumurta-ok ucu motifleri kullanılarak oluşturulmuşlardır. Tarihsel süreç içerisinde, bu bezeme dizisini oluşturan yumurta motiflerinin giderek yayvanlaştığı; yumurta, kabuk ve ok ucu motiflerinin giderek daha derin oygularla birbirlerinden ayrıldığı gözlemlenmektedir. İstisnalar bulunmakla birlikte (**Kat. no. 9, 15**) ion kymationlarında kanatları vurgulanmayan ok uçlarının yukarıdan aşağıya doğru düz uzanan şeritler şeklinde düzenlendikleri gözlemlenmektedir. Konu ile ilgili olarak M.Ö. 5. yüzyıldan başlayarak Roma Dönemi içlerine kadar tarihlendirilen ion başlıklarının A/B yüzlerinin ekinus bölümlerinde, yumurta ve kanatları vurgulanmamış ok ucu motiflerinden oluşturulan ionkymationlarının kullanıldığı tespit edilmiştir (Yıldırım, 2019, s. 127; Yıldırım, 2020, s. 2-3).

Geç Hellenistik-Erken Roma Dönemi'ne tarihlendirilebilecek ion kymationları, iki friz bloğunun taç bölümleri üzerinde tespit edilmiştir (**Kat. no. 3, 4**). Bezeme öğelerinin tümünde yüzeysel ve sade bir anlatım gözlemlenen bu blokların taç bölümünde yer alan uzun ve oval bir forma sahip olan yumurtalar, kabuklardan ince bir oyu ile ayrılmaktadır. Yuvarlak kesitli kabuklar ile aralarında yer alan kanatları vurgulanmamış olan ok ucu motifleri, bir bütün halindedir. Motifler birbirlerinden ince ve yüzeysel bir oyuyla ayrılmaktadır. Bir bütün halinde olan bezeme öğelerinin zeminden ayrılmamış sade yapıları, genel olarak Geç Hellenistik-Erken Roma Dönemi özellikleri göstermektedir (Karaosmanoğlu, 1996, s. 24-32). Örneğin Ephesos Oktogon Yapısı (Karaosmanoğlu, 1996, s. 66, Kat. no. 3, Lev. 2a); Ephesos Augustus ve Torunu Anıtı (Karaosmanoğlu, 1996, s. 67, Kat. no. 6, Lev. 3b); Ephesos Agorası (Karaosmanoğlu, 1996, s. 69-70, Kat. no. 12, Lev. 6b) ve Miletos İonik Avlu (Karaosmanoğlu, 1996, s. 72, Kat. no. 18, Lev. 9b) gibi örnekler üzerinde yer alan ion kymationları benzer bir biçime sahiptir.

Üçüncü friz bloğu (**Kat. no. 5**) ve yarı işlenmiş dördüncü (**Kat. no. 6**) friz bloğunun taç bölümünde yer alan uzun formlu yumurtalar, keskin sırtlı kabuklardan derin bir oyuyla ayrılmaktadır. Yumurta, kabuk ve ok motiflerinin arasında yer alan oygular belirgindir. Bu ion kymationlarının stilistik olarak M.S. 2. yüzyıl özellikleri gösterdiğini söylemek mümkündür. Örneğin Ephesos Hadrian Tapınağı arşitrav bloğu (Karaosmanoğlu, 1996, s. 79, Kat. no. 36, Lev. 18b);

Sinope Mimari Bezemeleri: Kymation, Anthemion, Yaprak Ve İnci-Boncuklar

Ephesos Celsus Kitaplığı arşitrav bloğu (Karaosmanoğlu, 1996, s. 79, Kat. no. 37, Lev. 19a); Perge Hadrian Zafer Takı arşitrav bloğu (Karaosmanoğlu, 1996, s. 80, Kat. no. 39, Lev. 20a) ve Attaleia Hadrian Kapısı arşitrav bloğu (Karaosmanoğlu, 1996, s. 82, Kat. no. 44, Lev. 22b) üzerinde yer alan ion kymationları, stilistik olarak benzerdir.

Sinop Cezaevi sur duvarında devşirme olarak kullanılmış olan konsol bloklarının taç bölümünde yer alan ion kymationları özellikle Hadrian Dönemi'ne işaret etmektedir (**Kat. no. 9**). Işık gölge etkili ve zeminden büyük oranda ayrılmış motiflere sahip olan bezeme dizilerinde, aşağı doğru hafifçe sivrilen oval formlu yumurtalar ile kenarlarında yer alan yarım yuvarlak kesitli kabuklar, birbirinden derin bir oyuğu ile ayrılmaktadır. Yumurtalar arasında yer alan ok ucu motiflerinin kanatları vurgulanmıştır ve bu açıdan kentte tespit edilen sınırlı sayıda örnekleri oluşturmaktadırlar.

Arşitrav-friz bloğunun friz tacı üzerinde yer alan ion kymationunda (**Kat. no. 10**) motiflerin belirgin hatlarla birbirinden ayrılması ve abartılı ışık-gölge etkisi Geç Antoninler-Erken Severuslar Dönemi'ne işaret etmektedir (Karaosmanoğlu, 1996, s. 44-56). Bezeme dizisinde oval formlu yumurtalar, yarım yuvarlak kesitli kabuklardan derince bir oyuğu ile ayrılmaktadır. Kabuklar ve kanatları vurgulanmamış olan ok ucu motifleri belirgin hatlarla vurgulanmışlardır. Örneğin Ephesos Serapis Tapınağı (Karaosmanoğlu, 1996, s. 93, Kat. no. 71, Lev. 36a); Smyrna Agorası (Karaosmanoğlu, 1996, s. 93-94, Kat. no. 72, Lev. 36b); Hierapolis Tiyatrosu (Karaosmanoğlu, 1996, s. 95, Kat. no. 75, Lev. 38a) ve Perge Stadion (Karaosmanoğlu, 1996, s. 95-96, Kat. no. 76, Lev. 38b) örnekleri üzerinde yer alan ion kymationları, stilistik açıdan benzerlikler içermektedir.

Geison-sima bloğu üzerinde yer alan ion kymationu da (**Kat. no. 12**) Geç Antoninler-Erken Severuslar Dönemi'ne işaret etmektedir. Blok üzerinde korunmuş olan, oval formlu yumurta motifleri, kabuklardan belirgin ve derin bir oyuğuyla ayrılmaktadır. Keskin hatlı kabukların yukarı doğru fazlaca açıldığı gözlemlenmektedir. Aşağıya doğru düz şeritler biçiminde uzanan kanatları vurgulanmamış olan ok ucu bezemeleri, ince ve keskin hatlıdır (Karaosmanoğlu, 1996, s. 44-51; Can, 2005, s. 93-95).

Devşirme olarak kullanılmış olan blok üzerine yer alan ion kymationunda (**Kat. no. 15**) aşağı doğru belirgin şekilde sivrileşen yumurtaların etrafında yer alan kabuklar, yuvarlak formları ile yumurtalarla organik bağını büyük oranda kaybetmiştir. Yumurtalar arasında yer alan ok ucu motifleri tipolojik olarak farklılıklara sahiptir. Üsluplaşmış bir kalp şeklinde düzenlenmiş olan ok uçları, yukarı doğru ikiye ayrılarak çatallanmaktadır. Sınırlı sayıda örnekle tanımlanan, yukarı doğru çatallanarak iki yana doğru kıvrılan üsluplaşmış ok ucu motiflerinin, Pamphylia atölyesinin M.S. 2. yüzyıldaki özgün bir yarattığı olduğu (Türkmen, 2007, s. 68-69) ve bu tür uygulamaların yumurtalar arasında farklı öğelerin yaygın olarak kullanıldığı Suriye atölyesinin etkisinde kalınarak ortaya çıkmış olabileceği düşünülmektedir (Türkmen, 2007, s. 69, Lev. 66.1). Benzer örnekler Ksanthos Tiyatrosu arşitrav frizi (Karaosmanoğlu, 1996, s. 103, Kat. no. 95, Lev. 48a); Aspendos Tiyatrosu sahne binası alt kat sima bloğu (Can, 2005, s. 93-95, Res. 7-8;

Türkmen, 2007, s. 210, Kat. no. 120) ve Kilikia Demircili Prostylos Planlı Tapınak Mezarı kapı lentosu (Kaplan, 2006, s. 103, Res. 12) üzerinde tespit edilmiştir. Sinope örneği stilistik olarak Pamphylia atölyesinin yarattığı olan Aspendos Tiyatrosu örneği ile yakından ilişkili görünmektedir ancak belirgin bir kalp şeklinde üsluplaşmış ok ucu motifleriyle adı geçen örneklerden farklılaşarak özgünleşmektedir.

b-Lesbos Kymationu

Bu bezeme dizisi, ion kymationlarına oranla kentte daha az örnekle tanımlanmaktadır. Lesbos kymationları devşirme olarak kullanılmış konsolsuz bir geison-sima bloğunun geisipodes dizisi üzerinde (**Kat. no. 7**), faskialı olarak düzenlenmiş bir arşitrav bloğunun taç bölümünde (**Kat. no. 8**) ve arşitrav-friz bloğu (**Kat. no. 10**) tespit edilmiştir.

Kyma reversa profilli örneklerin tümünde lesbos kymationlarının ana yapraklarının üzengi şeklinde düzenlendiği ve bezemeyi oluşturan öğelerin stilistik olarak benzer özelliklere sahip oldukları gözlemlenmektedir. Anadolu'da Augustus Dönemi'nden başlayarak Roma İmparatorluk Dönemi içlerine kadar üzengi şeklinde düzenlenmiş olan ana yapraklar, lesbos kymationlarının karakteristik bir özelliğidir (Weigand, 1914, s. 72-78 Beil. 5; Ganzert, 1983, s. 123-202, s. 177-178; Rumscheid, 1994, s. 258-263; Vandeput, 1997, s. 151). Ana yaprakları üzengi şeklinde düzenlenmiş olan lesbos kymationlarında ana yapraklar belirgin, kalın ve düz kesitli olarak işlenmiştir. Orta yaprak damarları yukarı doğru hafifçe açılarak ana yapraklarla birleşmekte ve ana yapraklar üst bölümde dairesel bir kavis yaparak gözleri oluşturmaktadır. Damla şeklindeki gözler, dolgun ve belirgindir. Ana yaprakların arasında yer alan keskin sırtlı ve kalın saplı ara yapraklar "Y" biçiminde her iki yana açılan, bağımsız yapraklar şeklinde düzenlenmiştir. Örnekler arasında özellikle devşirme olarak kullanılmış konsolsuz geison-sima bloğu (**Kat. no. 7**) ve arşitrav bloğu (**Kat. no. 8**) üzerinde gözlemlenen, ana yaprak çerçevelerinin hacimli ve belirgin yapısı, damla şeklindeki dolgun gözler ve bağımsız "Y" biçimli dolgun ara yapraklar, stilistik olarak M.S. 2. yüzyılda özellikle Hadrian Dönemi'ne işaret etmektedir. Örneğin Miletos Güney Agorası Propylonu (Köster, 2004, s. 122-132, Taf. 83-2; 88-3); Ephesos Celsus Kütüphanesi (Strocka, 1978, Pl. 282, Abb. 3); Ephesos Hadrian Tapınağı (Strocka 1978, Pl. 287, Abb. 13) ve Attaleia Hadrian Takı (Koçel-Erdem 1995, s. 52, Lev. 22-3) gibi örnekler üzerinde yer alan lesbos kymationları stilistik olarak benzer bir biçime sahiptir.

c-Anthemion (Açık-Kapalı Palmet Dizisi)

Kentte anthemion dizisine sahip olan mimari bezeme örneklerinin sayısı sınırlıdır. Açık ve kapalı palmetlerin ters ya da düz şekilde yan yana yerleştirilmesiyle oluşturulmuş olan anthemionlar sıklıkla geison-sima bloklarının sima bölümünde (**Kat. no. 11, 12, 16**) kullanılmışlardır. Örneklerde palmetleri oluşturan yaprak sayılarının tarihsel süreç içerisinde değiştiği; palmetlerin erken

Sinope Mimari Bezemeleri: Kymation, Anthemion, Yaprak Ve İnci-Boncuklar

örneklerde altı, daha geç örneklerde dört yan yapraktan oluşturulduğu gözlemlenmektedir.

Stilistik olarak benzerliklere sahip olan ve olasılıkla aynı yapıya ait olan iki konsollu geison-sima bloğu örneğinin (**Kat. no. 11, 12**) sima bölümlerinde yer alan anthemionlar, açık ve kapalı palmetlerin düz olarak yerleştirilmesi ile oluşturulmuştur (Başaran, 1989, s. 56 Tip D). Bezeme dizilerinde palmetler, ortadaki ana yaprağın her iki yanına düz olarak yerleştirilmiş toplam altı yan yapraktan oluşmaktadır. Palmetlerde iç ve dış yan yaprakların ortadaki ana yaprak ile bağlantısı yoktur. Ana yaprak ile organik bağı olmayan sade ve kalın yapraklardan oluşan anthemion dizileri genel olarak yayvan, yüzeysel ve şematik bir görüntüye sahiptir. Ana yaprağın yan yaprak kümelerinden bağımsız olarak işlenmesi, yan yaprakların doğrudan alt silmeden çıkması, palmet yapraklarının doğallığını yitirerek yüzeyselleşmesi, dış yan yaprakların alt silme üzerinde içe doğru hafifçe kıvrılarak yandaki dış yaprak ile köprü oluşturması gibi özellikler genel olarak Geç Antoninler-Erken Severuslar Dönemi'ne işaret etmektedir (Vandeput, 1997, s. 159-169; Can, 1999, s. 26-33). Örneğin Nikaia Tiyatrosu sahne binası kaidesi (Yalman, 1981, s. 31-34; Koçel-Erdem, 1995, Lev. 34-2); Smyrna Agorası arşitrav bloğu (Başaran, 1995, s. 70-71, Kat. no. 54, Lev. 15b); Ephesos Tiyatro Gymnasiumu arşitrav bloğu (Başaran, 1995, s. 56, Kat. no. 39, Lev. 15a); Sagalassos Aşağı Agora kuzey yüz geison-sima bloğu siması (Vandeput, 1997, s. 162, Pl. 66-4) ve Aspendos Tiyatrosu sahne binası alt kat niş siması (Can, 1999, s. 69, Kat. no. 9, Lev. 17a; Can, 2005, s. 93, Res. 14) üzerinde görülen açık ve kapalı palmetlerden oluşturulan anthemion örnekleri, stilistik olarak en yakın karşılaştırma örneklerini sunmaktadır.

Konsolsuz geison-sima bloğunun siması üzerinde yer alan örnek olasılıkla en geç tarihli anthemiondur (**Kat. no. 16**). Bloğun sima bloğu üzerinde yer alan anthemionda, açık ve kapalı palmetler, ana yaprağın her iki yanına yerleştirilmiş toplam dört yapraktan oluşmaktadır. Oldukça yayvan ve seyrek bir biçimde yerleştirildiği gözlemlenen palmetler birbirinden bağımsız, doğal olmayan ve şematize bir görüntüye sahiptir. Bu stilistik özellikler genel olarak Orta ve Geç Severuslar Dönemi'ne işaret etmektedir (Başaran, 1989, s. 59). Örneğin Ephesos Agorası arşitrav bloğu (Başaran, 1995, s. 57, Kat. no. 41, Lev. 16c); Perge Güney Hamam Propylonu konsollu geison-sima bloğu siması (Türkmen, 2007, s. 235, Kat. no. 14) ve Side Nymphaionu arşitrav bloğu (Başaran, 1995, s. 88, Kat. no. 77, Lev. 24a) üzerinde yer alan anthemion dizileri, en yakın karşılaştırma örneklerini sunmaktadır ancak Sinope örneği, ana yaprak ile organik bir bağı olmayan iç ve dış yan yaprakların altta birbirlerine bağlanıp, içe doğru hafifçe kıvrılarak sonlanmasıyla ve fazlaca şematize olmuş görüntüsüyle adı geçen örneklerden farklılaşarak özgünleşmektedir.

e-Yapraklar (Akanthus ve Düz Yapraklar)

Akanthus yaprağı şeklinde oluşturulan kıvrık dal bezemesi dışında bağımsız akanthus yaprağı şeklindeki bezemeler (Korkut, 2013, s. 265-270) kentte sıkça kullanılmıştır. Örneğin geison-sima bloğunun siması altında, akanthus ve

kamış/düz yaprakların dönüşümlü olarak yerleştirilmesiyle oluşturulan bir yaprak dizisi yer almaktadır (**Kat. no. 16**). Bezeme dizisinde bağımsız akanthus yapraklarının ana ve yan damarları derin oygularla belirtilmiştir. Yaprak motiflerinin kenarları, sivrice biçimlendirilmiştir. Taç yapraklar, en üstte dışa doğru hafifçe kıvrılarak sonlanmaktadır. Akanthus yapraklarının arasında yer alan düz/kamış yapraklarının ince dışbükey bir profil şeklinde belirtilen ana damarları dışında sap, yan damar ya da yaprak kenarları gibi detaylar belirtilmemiştir. Düz yapraklar da en üstte dışa doğru hafifçe kıvrılarak sonlanmaktadır.

Kamış/düz yapraklardan oluşturulan bezeme dizisi Erken İmparatorluk Dönemi'nden başlayarak geç dönemlere doğru pek çok kentte karşılaşılabilmektedir (Leon, 1971, s. 278, Taf. 27-1, 2). Örneğin Pergamon Dionysos Tapınağı (Köster, 2004, Taf. 131-3.); Sardes Gymnasiumu (Köster, 2004, Taf. 135-4); Hierapolis Tiyatrosu (Vandeput, 1997, Pl. 90-1); Aphrodisias Hadrian Hamamı (Vandeput, 1997, Pl. 75-3); Miletos Kuzey Alan Propylonu (Köster, 2004, Taf. 124-4) gibi örnekler üzerinde yer alan akanthus ve kamış/düz yapraklar yan yana dizilerek birlikte kullanılmışlardır.

Bu örnek dışında kentte geison-sima blokları (**Kat. no. 11, 12**) yer alan konsollar ve bağımsız konsollar (**Kat. no. 9**) üzerinde süsleyici öge olarak bağımsız akanthus yaprakları kullanılmıştır. Örneklerde "S" profilli konsolların cephesi, bir ion başlığının yan yüzü şeklinde düzenlenmiştir. Bu bölümlerde pulvinus düz yapraklar şeklindedir ve iki pulvinus birbirine yalancı-balteus tekniği ile bağlanmıştır. Konsolların alt bölümleri büyük akanthus yaprakları ile süslenmiştir. Akanthus yapraklarının ana damar, yan damar ve yaprak kenarları derin oygularla belirtilmiştir. Taç yapraklar, en üstte dışa doğru hafifçe kıvrılarak sonlanmaktadır.

Antik Dönem mimarisinde Hellenistik Dönem'den başlayarak (Rumscheid, 1994, s. 263-269) Roma İmparatorluk Dönemi boyunca sıklıkla kullanılan bir bezeme olan akanthus yaprakları (Alzinger, 1974, s. 126-131; Vandeput, 1997, s. 129-142) Hadrian Dönemi'nden itibaren konsol altlarında da süsleyici bir öge olarak Anadolu'nun pek çok kentinde sıkça kullanılmışlardır (Koçel-Erdem, 1995, s. 96; Vandeput, 1997, s. 181-182).

f-İnci-Boncuk Dizisi

İnci ve boncuk dizileri (Wesenberg, 1971/72, s. 1-13) kentte en sık karşılaşılan mimari bezemedir. İon ve lesbos kymationları ya da anthemionlar gibi ana mimari bezeme dizilerinin alt bölümlerinde sınırlandırıcı bir öge olarak kullanılmış olan bu bezeme dizisi ayrıca arşitrav bloklarında faskiaları birbirinden ayırmak için de kullanılmıştır. Tespit edilen tüm örneklerde inci-boncuklar, 2 inci+ 1 boncuk şeklinde klasik dizilime sahiptir.

Pişmiş toprak simalar üzerinde yer alan inci-boncuk dizileri kentte tespit edilen en erken örneklerdir. Bu inci-boncuk bezemeleri, ion kymationlarıyla paralel olarak stilistik açıdan iki farklı grup oluşturmaktadır: İlk grupta yer alan inci-boncuklar, astragal profillidir (**Kat. no. 1**). 2 inci + 1 boncuk şeklinde düzenlenen bezemelerde, inciler makara, boncuklar küre şeklinde düzenlenmiştir. İnciler, üstte

Sinope Mimari Bezemeleri: Kymation, Anthemion, Yaprak Ve İnci-Boncuklar

yer alan her yumurta ve mızrak ucuna denk gelecek biçimde, aksial bir düzen içerisinde yerleştirilmiştir. Bezeme dizisini oluşturan motifler birbirlerine fazlaca yaklaştırılmış görüntüleriyle bir bütün halindedirler. İnci-boncuklar stilistik olarak ion kymationlarıyla paralel biçimde M.Ö. 6. yüzyıl özellikleri göstermektedir ve ilk grup ion kymationlarında adı geçen karşılaştırma örnekleri, inci-boncuk dizisi için de geçerlidir.

İkinci grupta yer alan astragal profilli inci-boncuk dizisi yine 2 inci + 1 boncuk şeklinde düzenlenmiştir (**Kat. no. 2**). Bu bezeme dizisinde inciler makara şeklinde düzenlenmişken, boncuklar farklı olarak, daha oval şekilde düzenlenmiştir. İnci-boncuklar stilistik olarak M.Ö. 5. yüzyıl özellikleri göstermektedir (Eran, 2019, s. 135) ve ikinci grup ionkymationlarında adı geçen karşılaştırma örnekleri, inci-boncuk dizisi için de geçerlidir.

Tarihsel süreç içerisinde incilerin makara formundan eşkenar dörtgen forma, boncukların ise küre formundan giderek uzaklaşarak badem ve altıgen forma doğru tipolojik bir değişim içerisinde oldukları; motiflerin birbirlerinden giderek uzaklaşarak alana yayıldıkları gözlemlenmektedir (Karaosmanoğlu, 1996, s. 37-51).Örneğin faskialı arşitrav frizi üzerinde yer alan inci-boncuk dizilerinde (**Kat. no. 8**) inciler eşkenar dörtgen, boncuklar uzun bir badem şeklinde düzenlenmiştir. Bezeme dizisinde motiflerin tümü gevşek bir biçimde yerleştirilmişlerdir.Faskialı iki arşitrav bloğu üzerinde yer alan inci-boncuk dizileri (**Kat. no. 13, 14**) olasılıkla en geç örneklerdir (Karaosmanoğlu, 1996, s. 51-56). Söz konusu bezeme dizilerinde inciler tam olarak eşkenar dörtgen, boncuklar altıgen formdadır. Öğelerin arasının daha da açıldığı gözlemlenen her iki örnekte motifler ortalarından geçen ince bir ipçikle birbirine bağlanmışlardır.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Sinope, Karadeniz kıyısı boyunca tek doğal liman olması ile coğrafi ve stratejik olarak önemli bir konuma sahiptir (Akurgal, 1956, s. 47-61; Erzen, 1956, s. 69-72; Boysal, 1959, s. 23-29; Barat, 2012, s. 25-64). Antik Dönem boyunca önemli bir ticari merkez olan kent, bu özelliğinden dolayı günümüze kadar kesintisiz olarak yerleşim görmüştür ancak bu durum, kentin antik mimari dokusunun bozulmasını da beraberinde getirmiştir. Kentin sur duvarlarının inşasında, önceden var olan mimari malzemelerin büyük oranda devşirme olarak kullanılması da (Texier, 1862, s. 622; Akurgal, 1956, s. 51; Redford, 2014, s. 27-61) kentte inşa edilen yapı türlerinin ve mimari elemanların tespit edilmesini zorlaştırmaktadır. Modern yerleşim ve devşirme kullanımının mimari elemanların sayısını azaltması nedeniyle konumuzu oluşturan mimari bezemeler sınırlı sayıda örnekle tanımlanabilmektedir.

Sayısı sınırlı olsa da konumuz kapsamında değerlendirmeye anılan mimari elemanlar kentte uygulanan mimari bezemeler hakkında genel ancak önemli bilgiler sunmaktadır. Tespit edilen bezemeler Antik Dönem mimarisinde önemli bir yere sahip olan, uygulandığı yapıya daha estetik ve etkileyici bir görüntü kazandıran mimari bezemelerin Sinope'de de uygulandığını; dolayısıyla kentte erken dönemlerden başlayarak faaliyet gösteren ve olasılıkla bölgede önemli bir

yere sahip olan, yerel bir heykeltıraşlık atölyesinin var olduğunu kesin olarak kanıtlamaktadır. Örnekler Pergamon, İonia ya da Pamphylia gibi Anadolu'nun diğer önemli sanat atölyelerinde yaygın olarak kullanılan mimari bezemelerin, kent atölyesinde de yakından takip edilerek benzer şekilde uygulandığını ortaya koymaktadır. Bu yerel atölyenin Osmanlı Dönemi'nin sonlarına kadar varlığını sürdürdüğüne dair önemli bilgiler de söz konusudur. 1923 yılından sonraki nüfus mübadelesinde, Prokonnesos mermer ocaklarında çalışan ve adayı terketmek zorunda kalan ustaların yerine Sinop-Ayancık'tan gelen taş ustaları yerleştirilmiştir (Asgari, 1978, s. 469). Bu durum kentte erken dönemlerden beri süre gelen önemli bir taş işçiliği geleneği olduğunun ipuçlarını vermektedir.

Mimari bezemeler genel olarak değerlendirildiğinde kent atölyesinde kaliteli, özenli ve temiz bir işçilik anlayışının var olduğunu söylemek mümkündür. Bezeme alanlarında canlı, hareketli ve ışık-gölge etkili motifler arasında hemen her dönem uyum ve simetri dikkat çekicidir. Örneklerin çoğunluğunda maktap kullanımına işaret eden izler, hiçbir şekilde göze batmamaktadır. Bu durum matkap kullanımı sonrasında oluşan delik ve yuvaların özenlice tıraşlanıp düzeltilmesine ustalar tarafından oldukça dikkat edildiğini göstermektedir. Temiz bir işçiliğe sahip olan bezemeler arasındaki boş alanların da düzgünce perdahlanarak, pürüzsüzleştirildiği gözlemlenmektedir.

Var olan mimari bezemelerin tümü birlikte değerlendirildiğinde kentte Arkaik Dönem'den başlayarak Severuslar Dönemi sonlarına kadar, Anadolu'nun diğer sanat atölyeleri ile paralel bir biçimde tipolojik ve stilistik olarak bir gelişim ve değişimin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin kentte en çok kullanılan bezeme olan inci-boncuk dizilerinde makara şeklinde olan incilerin tarihsel süreç içerisinde eşkenar dörtgen forma doğru; küre şeklindeki boncukların ise badem ve altıgen forma doğru bir değişim içerisinde oldukları gözlemlenmektedir. İnci-boncuk dizilerinden sonra kentte en çok kullanılan ikinci bezeme dizisi olan ion kymationlarında da stilistik bir değişim söz konusudur. Yumurta-mızrak ucu motiflerinden oluşturulan erken dönem ion kymationlarının sonraki örneklerde yumurta-ok ucu motiflerinden oluşturulduğu; motiflerin belirgin oygularla zamanla giderek birbirinden daha fazla ayrıldığı gözlemlenmektedir. Anthemion bezemelerinde de benzer bir durum söz konusudur. Erken örnekler toplam altı yan yapraktan oluşturulurken, sonraki örneklerde yaprak sayısı azaltılarak dört yapraktan oluşturulmuşlardır.

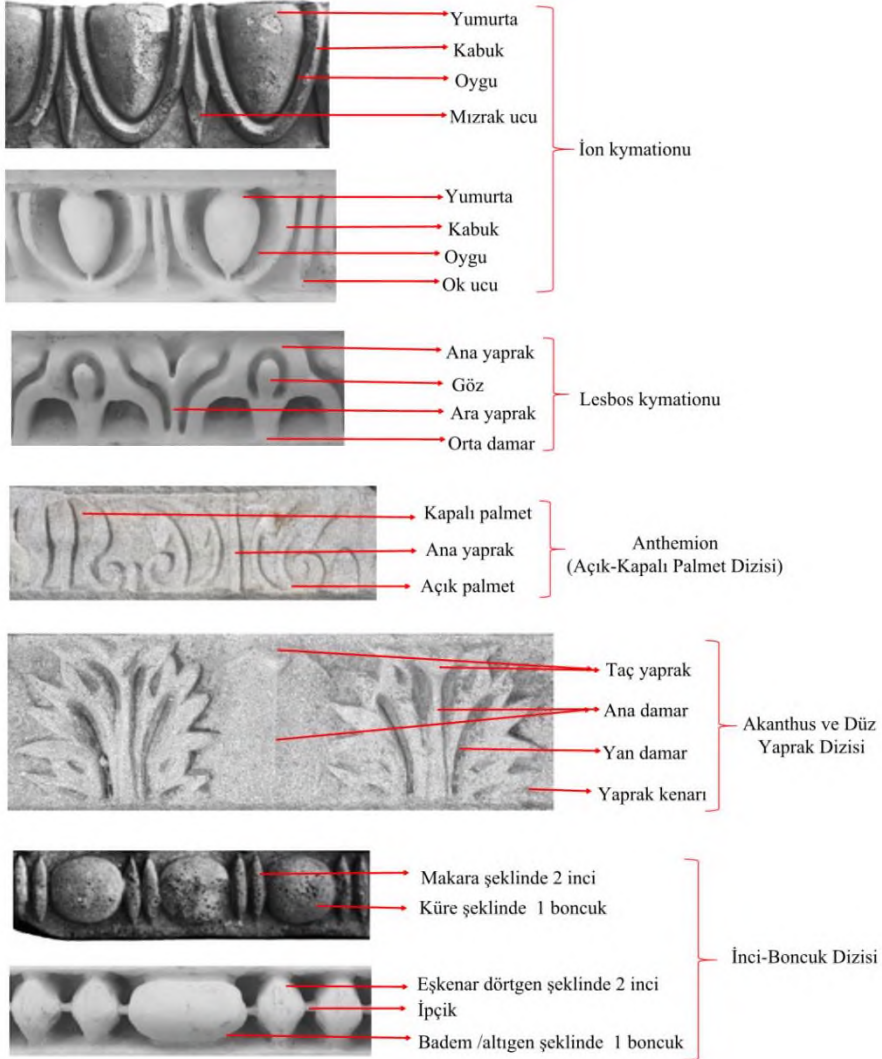
Standart uygulamaların yanı sıra bu yerel atölyenin kendine özgü, standartlaşmış uygulamalara sahip olduğu da gözlemlenmektedir. Örneğin birkaç istisna dışında, ion kymationlarında yer alan ok ucu motifleri, hemen her dönem kanatları vurgulanmadan yukarıdan aşağıya doğru düz uzanan şeritler biçiminde şekillendirilmişlerdir. Kanatsız ok ucu motifinin, ion başlıkları dahil olmak üzere tüm mimari elemanlarda tespit edilmesi, bu motifin yerel atölyede hemen her dönem değiştirilmeden uygulandığına işaret etmektedir. Devşirme pervaz bloğu üzerinde yer alan, yukarı doğru ikiye ayrılarak çatallanan ok ucu motifi, üsluplaşmış kalp şeklindeki düzenlemesiyle diğer örneklerden farklılaşarak

Sinope Mimari Bezemeleri: Kymation, Anthemion, Yaprak Ve İnci-Boncuklar

özgünleşmektedir. Bu durum bezeme dizilerinde diğer atölyelerin etkisi ile farklı uygulamalara da yer verilebildiğine işaret etmektedir.

Modern yerleşim ve devşirme kullanımı nedeniyle kentin antik dönem mimari bezemeleri kısıtlı örneklerle tanımlanmaktadır. Bölgenin yerel atölyeleri ve atölyeler arası ilişkileri konusunda daha geniş ve kapsamlı bilgilere ulaşmak, hem kent hem de bölgede gerçekleştirilecek kapsamlı araştıma ve kazılar sonucunda elde edilecek arkeolojik verilerin artması ile mümkün olacaktır.

TERMİNOLOJİ

KATALOG

Kat. No.: 1

Env. No.: 3.53.54 (Billot, 2012, Fig. 2a)

Buluntu Yeri: Serapis Tapınağı (?) Kazıları **Tür:** Sima Bloğu

Malzeme: Pişmiş Toprak

Uz.:54cm **Gen.:**21.3cm **Yük.:**17.2cm

Bezeme Tanımı: Sima bloğu üzerinde yer alan motifler dolgun, yuvarlak ve yumuşak hatlıdır. İon kymationu, ovolo profillidir. Dolgun ve uzun yumurtalar aşağı doğru sivrileşerek, üçgen bir form oluşturmaktadır. Yumurtalardan ince bir oygu ile ayrılarak, onlara büyük oranda bağımlı olan kabukların orta bölümleri, keskin sırtlıdır. Her bir yumurtanın arasında, ortası keskin bir sırtla vurgulanan mızrak uçları bulunmaktadır. Mızrak uçlarının üst bölümü, kabuklar arasında sıkıştırılmış bir görüntüye sahiptir. Her bir yumurta ve mızrak ucu, aşağıda yer alan makara biçimli incilerin üzerine doğru hizalanarak sonlanmaktadır. İon kymationlarını altta sınırlandıran inci-boncuk dizisi, astragal profillidir. 2 inci + 1 boncuk şeklinde düzenlenen bezeme dizisinde, motifler birbirlerine fazlaca yaklaştırılmış şekilde yerleştirilmiştir. İnciler makara şeklinde, boncuklar küre şeklinde düzenlenmişlerdir. İnciler, üstte yer alan her yumurta ve mızrak ucuna denk gelecek biçimde, aksial bir düzen içerisinde yerleştirilmiştir. Bloкта aslan başı şeklinde düzenlenmiş bir çörten bulunmaktadır.

Tarihlendirme Önerisi: M.Ö. 6. yüzyıl.

Kat. No.: 2

Env. No.: 3.61.54 (Billot, 2012, Fig. 23a)

Buluntu Yeri: Serapis Tapınağı (?) Kazıları **Tür:**Sima Bloğu

Malzeme: Pişmiş Toprak

Uz.:30.7cm **Gen.:** 12.7cm **Yük.:**17.3cm

Bezeme Tanımı: Sima bloğu üzerinde kabartma derinliği az olan motifler keskin, yüzeysel ve sade bir görüntüdedir. Aşağı doğru hafifçe sivrilen yumurtaların etrafında yer alan yarım yuvarlak kesitli kabuklar, ince bir hat şeklindedir. Yumurta ve kabuklar birbirinden ince bir oygu ile ayrılmaktadır. Aralarında belirgin bir mesafe bulunan kabuklar arasında yer alan mızrak uçları basitçe düzenlenmiştir. Her bir yumurta ve mızrak ucu, aşağıda yer alan iki inci üzerine doğru uzanarak hizalanmaktadır. Ön kymationlarını altta sınırlandıran astragal profilli inci-boncuk dizisi, 2 inci + 1 boncuk şeklinde düzenlenmiştir. İnciler makara şeklinde, boncuklar hafif oval şekilde düzenlenmiştir. İnciler üstte yer alan her yumurta ve mızrak ucuna denk gelecek biçimde hizalanmıştır.

Tarihlendirme Önerisi: M.Ö. 5. yüzyıl.

Sinope Mimari Bezemeleri: Kymation, Anthemion, Yaprak Ve İnci-Boncuklar

Kat. No.: 3

Env. No.: 13.1.78

Buluntu Yeri: Camikebir Mah.
Dolma Sokak. Satın alma

Tür: Friz Bloğu

Malzeme: Yerel kumtaşı

Uz.:56cm **Gen.:**36cm **Yük.:**25cm

Bezeme Tanımı: Bloğun friz tacı üzerinde yer alan ion kymationunda kabartma derinliği azdır. Ögelerde yüzeysel ve sade bir anlatım söz konusudur. Aşağı doğru hafifçe sivrilen oval formlu yumurtalar, kabuklarından ince ve yüzeysel bir oyuyla ayrılmaktadır. Kabuklar yuvarlak kesitlidir. Kabuklar ve ok ucu bezemeleri birbirlerinden yüzeysel, ince bir oygu ile ayrılmıştır. Bezeme öğelerinin tümü bu görüntüleriyle bir bütün halindedir. Aşağı doğru düz bir biçimde uzanan ok uçlarının kanatları vurgulanmamıştır. Yumurta, kabuk ve ok uçları, altta yer alan astragal profilli silmeye hafifçe temas ederek sonlanmaktadır. Bloğun düz profilli friz bölümünde boğa başları tarafından taşınan girland bezemeleri yer almaktadır. Girland boşluğunda doldurma motifi olarakphiale kullanılmıştır (Boğa ve girland bezemeleri konusunda bkz.: Yıldırım, 2020, Kat.no. 1)

Tarihlendirme Önerisi: Geç Hellenistik-Erken Roma Dönemi.

Kat. No.: 4

Env. No.: 5.58.84

Buluntu Yeri: Buluntu yeri belli değildir.

Tür: Friz Bloğu

Malzeme: Yerel kumtaşı

Uz.:1.29cm **Gen.:** 55cm **Yük.:**24cm

Bezeme Tanımı: Bloğun friz tacı üzerinde yer alan ion kymationu belirgin ovolo profiline sahiptir. Bezeme öğeleri yumuşak ve dolgun hatlıdır. Uzun ve oval bir forma sahip olan yumurtalar, kabuklarından ince ve yüzeysel bir oyuyla ayrılmaktadır. Kabuklar, yuvarlak kesitlidir. Kabuklar ve ok ucu bezemeleri birbirlerinden ince bir oyu ile ayrılmıştır. Bezeme öğelerinin tümü bu görüntüleriyle bir bütün halindedir. Aşağı doğru düz bir biçimde uzanan ok uçlarının kanatları vurgulanmamıştır. Bloğun düz profilli friz bölümünde boğa başları tarafından taşınan girland bezemeleri yer almaktadır. Girland boşluklarında doldurma motifi olarak çiçek şekilde düzenlenmiş rozetler kullanılmıştır (Boğa ve girland bezemeleri konusunda bkz.: Yıldırım, 2020, Kat. no. 2)

Tarihlendirme Önerisi: Geç Hellenistik-Erken Roma Dönemi.

Sinope Mimari Bezemeleri: Kymation, Anthemion, Yaprak Ve İnci-Boncuklar

Kat. No. 5

Envanter Numarası: -

Buluntu Yeri: Sinop Orduevi
Mevki Sur Duvarı Devşirme
Bloğu

Tür: Arşitrav-friz Bloğu

Malzeme: Yerel kumtaşı

Uz.: 2.60m **Gen.:** - **Yük.:** 0.57m

Bezeme Tanımı: Blok üzerinde yer alan bezemeler oldukça canlı ve plastik bir işçiliğe sahiptir. Friz tacı üzerinde yer alan ion kymationu, ovolo profillidir. Uzun formlu yumurtalar, belirgin oval bir şekil alarak, kabuklardan derin bir oyguyla ayrılmaktadır. Kabuk ve ok uçlarının arasındaki boşluklar belirgindir. Aşağı doğru düz bir biçimde uzanan ok uçları, keskin sırtlı bir hat şeklinde düzenlenmiştir ve kanatları vurgulanmamıştır. Yumurta, kabuk ve ok uçları, altta keskin sırtlı bir silmeye temas ederek sonlanmaktadır. Friz bölümü boğa ve koç başları tarafından taşınan girland bezemeleri ve girland boşlukları çiçek şeklinde düzenlenmiş rozetler ile bezenmiştir (Boğa ve girland bezemeleri konusunda bkz.: Yıldırım, 2020, Kat. no. 4)

Tarihlendirme Önerisi: M.S. 2. yüzyıl.

Kat. No.: 6

Env. No.: 43.178/2

Buluntu Yeri: İncedayı Mah. Satın alma.

Tür: Yarı İşlenmiş Friz Bloğu

Malzeme: Yerel kumtaşı

Uz.:114cm **Gen.:**31cm **Yük.:**47cm

Bezeme Tanımı: Yarı işlenmiş bloğun friz tacında yer alan ovolo profilli ion kymationunda yumurtalar, uzun ve oval formludur. Yumurtalar kabuklardan derin ve belirgin bir oyuyla ayrılmaktadır. Bezeme dizisinde yumurta, kabuk ve ok uçlarının arasındaki boşluk belirgindir. Yumurtaların etrafında yer alan kabuklar düz bantlar şeklinde düzenlenmiştir. Aşağı doğru düz bir biçimde uzanan, yarım yuvarlak kesitli ok uçlarının kanatları vurgulanmamıştır. Yumurta, kabuk ve ok uçları, altta yüzeysel bir taenia profiline temas ederek sonlanmaktadır. Blok üzerinde girland ve phialeler yarı işlenmiş bir biçimde bırakılmıştır (Girland ve phiale konusunda bkz.: Yıldırım, 2020, Kat.no. 10)

Tarihlendirme Önerisi: M.S. 2. yüzyıl.

Sinope Mimari Bezemeleri: Kymation, Anthemion, Yaprak Ve İnci-Boncuklar

Kat. No.: 7

Env. No.: -

Buluntu Yeri: Sinop Sur Duvarı Devşirme Bloğu

Tür: Konsolsuz Geison-Sima Bloğu

Malzeme: Yerel kumtaşı **Ölçüler:** ?

Bezeme Tanımı: Devşirme olarak kullanılmış olan bloğun sima bölümü tamamen yıpranmış durumdadır. Bloğun üzerinde yer alan ion kymationlarının küçük bir bölümü korunmuştur. İon kymationunda ovolo formlu yumurtalar kabuklardan belirgin bir oygu ile ayrılmaktadır. Kabuklar arasında yer alan ok uçları, yukarıdan aşağıya doğru düz şekilde uzanmaktadır. Kymation dizisinin altında yer alan düz bir profilden sonra kymareversa profilli lesbos kymationu yer almaktadır. Lesbos kymationunun ana yaprakları üzenge şeklinde düzenlenmiştir. Ana yaprak çerçeveleri belirgin, kalın ve düz olarak işlenmiştir. Orta yaprak damarları yukarı doğru hafifçe açılarak ana yapraklarla birleşmektedir. Ana yapraklar üst bölümde dairesel bir kavis yaparak gözleri oluşturmaktadır. Damla şeklindeki gözler, derin oygularla oldukça belirgin olarak işlenmiştir. Ana yaprakların arasında yer alan keskin sırtlı, kalın ve uzun saplı ara yapraklar, "Y" biçiminde her iki yana açılan, bağımsız yapraklar şeklinde düzenlenmiştir. Blok en altta geisipodes dizisi ile sonlanmaktadır.

Tarihlendirme Önerisi: M.S. 2. yüzyıl.

Kat. No.: 8

Env. No.: 13.1.74

Buluntu Yeri: ?

Tür: Arşitrav Bloğu

Malzeme: Yerel kumtaşı

Uz.: 89cm **Gen.:** 27cm **Yük.:** 33cm

Bezeme Tanımı: Faskialı olarak düzenlenmiş olan bloğun taç

bölümünde kyma reversa profilli lesbos kymationu yer alır. Lesbos kymationunda ana yapraklar üzengi şeklinde düzenlenmiştir. Ana yaprak uçları ve ana yaprağın çerçeveleri belirgin, kalın ve düz olarak işlenmiştir. Orta yaprak damarları yukarı doğru hafifçe açılarak ana yapraklarla birleşmektedir. Ana yapraklar, üst bölümde dairesel bir kavis yaparak damla şeklindeki belirgin gözleri oluşturmaktadır. Ana yaprakların arasında yer alan keskin sırtlı, kalın ve uzun saplı ara yapraklar, "Y" biçiminde her iki yana açılan, bağımsız yapraklar şeklindedir. Lesbos kymationu altta inci-boncuk dizisi ile sınırlandırılmıştır. Blokta faskialar birbirinden astragal profilli inci-boncuk dizisi ile ayrılmıştır. 2 inci + 1 boncuk şeklinde düzenlenmiş olan bezeme dizilerinde inciler eşkenar dörtgene yakınlaşan bir görüntüye sahiptir. Boncuklar badem şeklinde düzenlenmiştir. İnci ve boncuklar, ortalarından geçen ince bir ipçikle birbirine bağlanmaktadır.

Tarihlendirme Önerisi: M.S. 2. yüzyıl.

Sinope Mimari Bezemeleri: Kymation, Anthemion, Yaprak Ve İnci-Boncuklar

Kat. No.: 9

Env. No.:-

Buluntu Yeri: Sinop Cezaevi Sur Duvarı Devşirme Bloğu

Tür: Konsol

Malzeme: Yerel kumtaşı **Ölçüler: ?**

Bezeme Tanımı: Devşirme olarak kullanılmış olan konsol bloğunun taç bölümünde yer alan ion kymationu ovolo profilidir. Oval formlu yumurtalar aşağı doğru hafifçe sivrilmiştir. Yumurtalar ve kabuklar derin bir oygu ile birbirinden ayrılmaktadır. Yumurtalar arasında yer alan ok motiflerinde, ok uçları belirgindir ve tam ortada kabuklara hafifçe dokunmaktadır. Bloкта "S" profilli konsolların yan cephesi volütler ve alt volütten yukarı doğru uzanan üç kapalı yarım palmet ile bezenmiştir. Konsolların ön cephesi, bir ion başlığının yan yüzü şeklinde düzenlenmiştir. Bu bölümde pulvinus pullu düz yapraklardan oluşturulmuştur. Balteus yan yana iki düz bant şeklindedir. Konsolların alt bölümleri, büyük akanthus yaprakları ile süslenmiştir. Akanthus yapraklarının derince oyulan ana damarları belirgindir. Yan damar ve yaprak kenarları derin oygularla belirtilmiştir. Taç yapraklar, en üstte dışa doğru hafifçe kıvrılarak sonlanmaktadır.

Tarihlendirme Önerisi: M.S. 2. yüzyıl.

Kat. No.: 10

Env. No.: 13.30.70

Buluntu Yeri: Buluntu yeri belli değildir.

Tür: Arşitrav-Friz Bloğu

Malzeme: Yerel kumtaşı

Uz.:108cm **Gen.:** 52cm **Yük.:** 61cm

Bezeme Tanımı: Bloğun bezemelerini oluşturan motiflerin her biri canlı ve dolgun bir işçiliğe sahiptir. Friz tacında yer alan ion kymationu, belirgin bir ovolo profiline sahiptir. Zeminden büyük oranda ayrılmış

olan yumurtaların oval formu belirgindir. Yumurta motifleri kabuklardan derin bir oyuyla ayrılmıştır. Yumuşak hatlı kabuklar ve ok uçları, yuvarlak kesitlidir. Aşağı doğru düz bir biçimde uzanan ok uçlarının kanatları vurgulanmamıştır. Bloğun düz profilli friz bölümünde boğa ve koç başları tarafından taşınan girland bezemeleri ile girland boşluklarında phiale ve çiçek şekilde düzenlenmiş rozetler yer almaktadır (Boğa ve girland bezemeleri konusunda bkz.: Yıldırım, 2020, Kat.no. 8). Frizden arşitrava geçiş, taenia ve kymareversa profilleri ile sağlanmıştır. Kyma reversa profili lesbos kymationunda ana yapraklar üzengi şeklinde düzenlenmiştir. Bezeme dizisinde ana yaprak uçları ve ana yaprağın çerçeveleri belirgin, kalın ve düz olarak işlenmiştir. Orta yaprak damarları yukarı doğru hafifçe açılarak ana yapraklarla birleşmektedir. Ana yapraklar üst bölümde dairesel bir kavis yaparak gözleri oluşturmaktadır. Damla şeklindeki gözler, belirgindir. Ana yaprakların arasında yer alan keskin sırtlı, kalın ve uzun saplı ara yapraklar, her iki yana açılarak "Y" biçimi oluşturan bağımsız yapraklar şeklinde düzenlenmiştir. Arşitrav bölümünde faskialar birbirinden inci-boncuk dizileri ile ayrılmıştır. İnci-boncuk dizileri, astragal profiline sahiptir. 2 inci + 1 boncuk şeklinde düzenlenmiş olan bezeme dizilerinde inciler eşkenar dörtgene yaklaşan bir görüntüye sahiptir. Boncuklar badem şekilden uzaklaşarak hafifçe uzamıştır. İnci ve boncuk motifleri ortalarından geçen ince bir ipçikle birbirine bağlanmaktadır.

Tarihlendirme Önerisi: Geç Antoninler-Erken Severuslar Dönemi.

Sinope Mimari Bezemeleri: Kymation, Anthemion, Yaprak Ve İnci-Boncuklar

Kat. No.: 11

Env. No.: 13.26.70

Buluntu Yeri: Buluntu yeri belli değildir.

Tür: Konsollu Geison-Sima Bloğu

Malzeme: Yerel kumtaşı

Uz.:71cm **Gen.:**50cm **Yük.:**68cm

Bezeme Tanımı: Blok üzerinde yukarıdan aşağıya doğru anthemion dizisi, inci-boncuk dizisi, akanthus

bezemeli konsollar ve bezemeli kasetler kullanılmıştır. Bloğun siması üzerinde, açık ve kapalı palmetlerin yan yana yerleştirilmesi ile oluşturulan ikili palmet dizimi, kyma rekta profillidir. Palmetler, ortadaki ana yaprağın her iki yanına yerleştirilmiş toplam altı yapraktan oluşmaktadır. Açık palmet motiflerinde iç ve dış yan yapraklar iki yana doğru açılarak, kapalı palmet yaprakları içe doğru hafifçe kapanarak sonlanmaktadır. Doğrudan alt silme üzerinden çıkan iç ve dış yan yaprakların ortadaki ana yaprak ile bağlantısı yoktur. Dış yan yapraklar, altta içe doğru hafifçe kıvrılarak sonlanmaktadır. Sade ve kalın yapraklardan oluşan palmetler yayvan, yüzeysel ve şematik bir görüntüye sahiptir. Anthemion, altta inci-boncuk dizisi ile sınırlandırılmıştır. 2 inci + 1 boncuk şeklinde düzenlenen bezeme astragal profillidir. Eşkenar dörtgen şeklinde inciler ve uzun badem şeklinde boncuklar, ortalarından geçen ince bir ipçikle birbirine bağlanmaktadır. İnci-boncuk dizileri ayrıca geison bloğunun altında yer alan konsol ve tavan kasetlerinin etrafında da sınırlandırıcı öğeler olarak kullanılmıştır. Bloğun korunan tavan kasetleri, medusa başı ve haşhaş kapsülü ile süslenmiştir. Blokları alttan destekleyen konsollar üzerinde büyük akanthus yaprakları kullanılmıştır. Akanthus yapraklarının ana, yan damar ve kenarları derin oygularla belirtilmiştir. Taç yapraklar, en üstte hafifçe dışa doğru kıvrılarak sonlanmaktadır.

Tarihlendirme Önerisi: Geç Antoninler-Erken Severuslar Dönemi.

Kat. No.: 12

Env. No.: 13.27.70

Buluntu Yeri: Buluntu yeri belli değildir. **Tür:** Konsollu Geison-Sima Bloğu

Malzeme: Yerel kumtaşı

Uz.: 88cm **Gen.:** 71cm **Yük.:** 68cm

Bezeme Tanımı: Blok üzerinde yukarıdan aşağıya doğru anthemion dizisi, inci-boncuk dizisi, akanthus bezemeli konsollar, bezemeli kasetler ve ion kymationu kullanılmıştır. Bloğun siması üzerinde, açık ve kapalı palmetlerin yan yana yerleştirilmesi ile oluşturulan ikili palmet dizimi, kyma rekta profillidir. Palmetler toplam altı yapraktan oluşmaktadır. Doğrudan alt silme üzerinden çıkan iç ve dış yan yaprakların ortadaki ana yaprak ile organik bir bağlantısı yoktur. İç ve dış yan yapraklar, altta birbirlerine bağlanıp, içe doğru hafifçe kıvrılarak sonlanmaktadır. Sade ve kalın yapraklardan oluşan palmetler yayvan, yüzeysel ve şematik bir görünüme sahiptir. Anthemion, altta inci-boncuk dizisi ile sınırlandırılmıştır. 2 inci + 1 boncuk şeklinde düzenlenen inci-boncuk dizisi, astragal profillidir. Eşkenar dörtgen şeklinde inciler ve uzun badem şeklinde boncuklar, ortalarından geçen ince bir ipçikle birbirine bağlanmaktadır. İnci-boncuk dizileri ayrıca konsol ve tavan kasetlerinin etrafında kullanılmıştır. Bloğun korunan tavan kasetleri çiçek şeklinde düzenlenmiş rozetler ile süslenmişlerdir. Konsolların üzerinde büyük akanthus yaprakları kullanılmıştır. Akanthus yapraklarının ana, yan damar ve kenarları derin oygularla belirtilmiştir. Taç yapraklar, en üstte hafifçe dışa doğru kıvrılarak sonlanmaktadır. Bloğun geisipodes dizisi altında ayrıca ionkymationu bezemesi yer almaktadır. Ovolo formulu kymation dizisinde oval formulu yumurtalar kabuklarından belirgin ve derin bir oyuyla ayrılmıştır. Yumurtalardan derin bir oyu ile ayrılmış olan keskin hatlı kabukların yukarı doğru daha fazla açıldığı gözlemlenmektedir. Kabuklar arasında yer alan ve aşağıya doğru düz şeritler

Sinope Mimari Bezemeleri: Kymation, Anthemion, Yaprak Ve İnci-Boncuklar

biçiminde uzanan ok ucu bezemeleri, ince ve keskin hatlara sahiptir. Ok ucu bezemelerinin kanatları vurgulanmamıştır.

Tarihlendirme Önerisi: Geç Antoninler-Erken Severuslar Dönemi.

Kat. No.: 13

Env. No.: 4.4.73

Buluntu Yeri: Ada Mahallesi

Tür: Arşitrav Bloğu

Malzeme: Yerel kumtaşı

Uz.:138cm **Gen.:** 47cm **Yük.:** 18cm

Bezeme Tanımı: İki faskialı şekilde düzenlenmiş olan bloğun üzerinde yer alan faskialar, astragal profilli inci-boncuk dizileri ile birbirinden ayrılmıştır. 2 inci + 1 boncuk şeklinde düzenlenmiş olan bezeme dizilerinde inciler eşkenar dörtgen, boncuklar altıgen formdadır. İnci ve boncuklar, ortalarından geçen ince bir ipçikle birbirine bağlanmaktadır.

Tarihlendirme Önerisi: Severuslar Dönemi.

Kat. No.: 14

Env. No.: -

Buluntu Yeri: ?

Tür: Arşitrav Bloğu

Malzeme: Yerel Kumtaşı

Uz.:86cm **Gen.:** 60cm **Yük.:** 49.5cm

Bezeme Tanımı: Üç faskialı şekilde düzenlenmiş olan bloğun faskialarını birbirinden ayırmak için kullanılmış olan inci-boncuk dizileri astragal profillidir. 2 inci + 1 boncuk şeklinde düzenlenmiş olan bu bezeme dizilerinde inciler eşkenar dörtgen, boncuklar uzun altıgen formdadır. İnci ve boncuklar ince bir ipçikle birbirine bağlanmaktadır. Bloğun alt yüzeyinde kıvrıkdal motifi ile bezenmiş bir soffit bulunmaktadır. Bezemede sarmalları oluşturan dallar kıvrım yaparak uzanmakta ve kıvrım boşluklarında spiraller meydana getirmektedir. Dallar düz ve düz profilli bir bant şeklinde düzenlenmiştir. Üstteki ana dal ile spiralin birleşim noktasında ayrıca küçük bir yaprak motifi yer almaktadır. Bezeme, kenarda dikey olarak yerleştirilmiş, içi uçta hafif kıvrılan bir motif ile sınırlandırılmıştır.

Tarihlendirme Önerisi: Severuslar Dönemi.

Sinope Mimari Bezemeleri: Kymation, Anthemion, Yaprak Ve İnci-Boncuklar

Kat. No.: 15

Env. No.: -

Buluntu Yeri: Sinop Sur Duvarı Devşirme Bloğu

Tür: Pervaz Bloğu

Malzeme: Yerel kumtaşı **Ölçüler: ?**

Bezeme Tanımı: Devşirme olarak kullanılmış olan pervaz bloğu üzerinde ion kymationu yer almaktadır. Bloğun en üstünde yer alan belirgin trokhilos profilinin altında yer alan ion kymationunda yumurtalar aşağı doğru belirgin şekilde sivrileşmektedir. Yumurtaların etrafında yer alan kabuklar, yuvarlak formları ile oval formlu yumurtalarla organik bağını kaybetmiştir. Yumurta ve kabuklar arasında yer alan ok uçları bir kalp şeklinde düzenlenmiştir. Kalp şeklinde üsluplaşan ok ucu motifleri yukarı doğru ikiye ayrılarak çatallanmaktadır. Kabuk ve ok uçları, altta yer alan düz silmeye hafifçe dokunarak sonlanmaktadır.

Tarihlendirme Önerisi: Orta/Geç Severuslar Dönemi.

Kat. No.: 16

Env. No.: -

Buluntu Yeri: Buluntu yeri belli değildir.

Tür: Konsolsuz Geison-Sima Bloğu

Malzeme: Yerel kumtaşı

Uz.:135 cm **Gen.:**65 cm **Yük.:**20 cm

Bezeme Tanımı: Bloğun sima bölümünde yer alan anthemion, açık ve kapalı palmetlerin yan yana

yerleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Kyma rektı profilli sima üzerinde yer alan palmetler, merkezde yer alan ana yaprağın her iki yanına yerleştirilmiş dört yapraklı olmaktadır. Ana yaprak ile organik bir bağı olmayan iç ve dış yan yapraklar altta birbirlerine bağlanıp, içe doğru hafifçe kıvrılarak sonlanmaktadır. Yayvan ve seyrek bir biçimde yerleştirildiği gözlemlenen palmetler cansız, doğal olmayan ve şematize bir görünüme sahiptir. Sima altında yer alan kavetto profilli bölümde, akanthus ve düz yaprakların dönüşümlü olarak yerleştirildiği bir bezeme dizisi yer almaktadır. Bu bezemede düz olarak yerleştirilmiş olan akanthus yapraklarının ana damar, yan damar ve kenarları, derin oygularla belirtilmiştir. Akanthusların taç yaprakları, en üstte dışa doğru hafifçe kıvrılarak sonlanmaktadır. Akanthus yapraklarının arasında düz ve sade yapraklar yer almaktadır. Yaprakların ince bir dışbükey profil şeklinde belirtilen ana damarları dışında sap, yan damar ya da yaprak kenarları gibi detaylar belirtilmemiştir. Bu yaprakların uçları akanthus yaprakları ile benzer şekilde en yukarıda dışa doğru hafifçe kıvrılarak sonlanmaktadır. Geison bloğu en altta geisipodes dizisi ile sonlanmaktadır.

Tarihlendirme Önerisi: Geç Severuslar Dönemi.

Sinope Mimari Bezemeleri: Kymation, Anthemion, Yaprak Ve İnci-Boncuklar

KAYNAKÇA

- Akurgal, E. ve Budde, L. (1956). *Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Sinope*. Ankara.
- Alzinger, W. (1974). *Augusteische Architektur in Ephesos*. Wien.
- Asgari, N. (1978). Roman and Early Byzantine Marble Quarries of Proconnesus. E. Akurgal (Ed.). *Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, Ankara-İzmir 23-30/IX/1973 içinde (s. 467-480). Ankara.
- Ateşlier, S. (2001). Observations on an Early Classical Building of the Satrapal Period at Daskyleion. T. Bakır (Ed.). *Akhaemenid Anatolia Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period*, 15-18 August 1997 içinde (s. 147-168). Nederland.
- Baran, A.(2004). Beçin, Zeus Karios (?) Tapınağı. Z. Çizmeli Öğün (Ed.). *I.- II. Ulusal Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu, Anatolia /Anadolu Ek Dizi 1* içinde (s. 19-38). Ankara.
- Baran, A.(2006). Labraunda Zeus Tapınağı'nın Arkaik Evresi. *Anadolu/Anatolia*, 30, 21-46.
- Baran, A. (2010). *Hekatomnidler Öncesinde Karia Mimarisi*. Ankara.
- Billot, M. F.(2012). Terrescuites architecturales de Sinope de l'époque archaïque à l'époque hellénistique. D. K. Tezgör (Ed.). *Sinope. The Results of Fifteen Years of Research Proceedings of the International Symposium*, 7-9 May 2009 içinde (s. 217-359). Boston.
- Başaran, C. (1989). Anadolu Roma Çağı Lotus-Palmet Örgesinde Tip Gelişimi. *TAD, XXVIII*, 53-72.
- Başaran, C. (1995). *Anadolu Mimari Bezemeleri. Roma Çağı Lotus-Palmet Örgesi*. Erzurum.
- Can, B. (1999). *Aspendos Tiyatrosu Bezemeleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Can, B. (2005). Antoninler Dönemi Baroğu Işığında Aspendos Tiyatrosu Bezemeleri. *ADALYA, VIII*, 89-119
- Coupel, P. ve Demargne, P.(1969). *Le Monument des Nereides L'architecture*. Fouilles de Xanthos Tome III, Paris.
- Eran, Y. (2019). *Arkaik Dönem Tapınakları. Anıtsal Hellen Mimarlığına Giriş*. İstanbul.
- Ganzert, J. (1983). Zur Entwicklung Lesbischer Kymation formen. *Jdl*, 98, 123-202.
- Gruben, G. (2001). *Griechische Tempel und Heiligtümer*. München.
- Harris, C. H. (1977). *Illustrated Dictionary of Historic Architecture*. New York.
- Hege, W. ve Rodenwald, G. (1930). *Die Akropolis*. Berlin.
- Kaplan, D. (2006). Korykos Antik Kentinin ve Kilikia Bölgesinin Korinth Sütun Başlıkları. *OLBA, 14*, 89-112.
- Karaosmanoğlu, M. (1996). *Anadolu Mimari Bezemeleri. Roma Çağı Yumurta Dizisi*. Erzurum.

- Koçel Erdem, Z. (1995). *Anadolu Hadrian Dönemi Mimari Bezemeleri* (M. S. 117-138) (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Korkut, T. (2013). The Use of Acanthus in Ancient Art. İ. Baktır - W. B. Miller ve R. Kamenetsky (Eds.). *Proceedings of the XIth International Symposium on Flower Bulbs and Herbalceous Perennials*, 28 March - 1 April 2012 içinde (s.265-270). Antalya.
- Köster, R. (2004). *Bauornamentik der Frühen und Mittleren Kaiserzeit*. Die Bauornamentik von Milet I. Berlin.
- Leon, C. F. (1971). *Die Bauornamentik desTrajanforums und Ihre Stellung in der früh und mittelkaiserzeitlichen Architekturdekoration Roms*. Wien.
- Redford, S. (2014). *İktidar İmgeleri. Sinop İçkalesindeki 1215 Tarihli Selçuklu Yazıtları*. İstanbul.
- Robertson, D. S. (1929). *A Handbook of Greekand Roman Architecture*. Cambridge.
- Rumscheid, F. (1994). *Untersuchungen zur kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus*. Mainz.
- Strocka, V. M. (1978). Zur Datierung der Celsusbibliothek. E. Akurgal (Ed.). *Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, 23-30/IX/1973 içinde (s. 893-900). Ankara.
- Texier, C. (1862). *Asie Mineure. Description Gèographique Historique et Archèologique*. Paris.
- Tuchelt, K. (1984). Didyma. Bericht über die Arbeiten der Jahre 1980-1983. *IstMitt*,34, 193-344.
- Türkmen, M. (2007). *Pamphylia ve Kilikia'da Severuslar Dönemi Mimari Bezemesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Vandeput, L. (1997). *The Architectural Decoration in Roman Asia Minor. Sagalassos: a Case Study*. Leuven.
- Weigand, I. (1914). Baalbek und Rom, die Römische Reichskunst in ihrer Entwicklung und Differenzierung. *Jdl*,29, 37-91.
- Wesenberg, B. (1971/1972). Kymation und Astragal. *Marburger Winckelmann Programm*,1-13.
- Yalman, B. (1981). İznik Tiyatro Kazısı 1980. *KST*, III, 31-34.
- Yıldırım, N. (2019). Sinope'den Attika Etkili İon Başlıkları. *TÜBA-AR*, 25, 125-138.
- Yıldırım, N. (2020). Sinope'den Antik Kentinden Bir Grup İon Başlığı. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*,45, 1-22.
- Yıldırım, N. (2020). Sinope Kentinden Boğa Başlı Girland Bezemeli Mimari Bloklar. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 28, 547-568.

KAZAK TÜRKLERİNDE SÜNNET TÖRENİ

CIRCUMCISION CEREMONY IN KAZAKH TURKS

ЦЕРЕМОНИЯ ОБРЕЗАНИЯ У КАЗАХСКИХ ТУРКОВ

Gülzana NAUANOVA*

ÖZ

Toplumların kimliklerinin oluşumunda önemlilik arz eden davranışlar, örf ve adetler, gelenekler ve görenekler, bayramlar, törenler gibi uygulamalar kültür hazinelerinin birer ögesidir. Yaşamlarının önemli evrelerinden olan doğum, çocukluk, sünnet, evlenme, ölüm gibi konulardaki davranışları yine kültür hazineleri ögeleri arasında yer almaktadır. Bütün toplumların kültürel özellikleri ve kimlikleri hakkında bilgiler veren kültür hazineleri olduğu gibi Kazak Türklerin de değerleri, inanışları, ritüelleri, gelenekleri, görenekleri vardır. Toplumsal uygulamalar, toplumun kimliğinden izler taşıyan en önemli değerlerden biridir. Bu toplumsal uygulamalardan biri de sünnet törenleridir. Her milletin kendine ait halk kültürü ve an'anesi vardır. Sünnet törenlerinin ve bunun yanında diğer halk unsurlarının değişik tarzda icra edilmesi bunun açık göstergesidir. Sünnet geleneği dini bir gelenek olarak Arap ülkelerinde ortaya çıkmış ve daha sonra Müslüman olan diğer ülkelere yayılmıştır. Bu yayılma sırasında her millet kendi ekonomik tezahürlerine göre ve yaşayış tarzlarına göre bu geleneği kabullenmiştir. Bu geleneği kendi kültürel yaşamına göre alan ve gerçekleştiren milletlerden biri de Kazak Türkleridir.

Kazak Türkleri, kendi yaşam koşullarına göre sünnet geleneğini almıştır. Kazak Türklerinin tarihin geçmiş dönemlerinde göçebe bir hayat sürmeleri bu geleneğin gerçekleştirme aşamasında da farklılık göstermiştir. Ancak yerleşik bir hayata geçtikten sonra bu kutlamalarda bir takım değişiklikler ve eklemeler ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada Kazak Türklerinde Sünnet Töreni başlığı altında bu geleneğin Kazak Türklerindeki karşılığı ayrıntılı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Toplumsal Uygulamalar, Kazak Türkleri, Sünnet, Gelenek, Halk Kültürü*

ABSTRACT

The behaviors that are important in the formation of the identities of societies are the elements of cultural cultural treasures such as customs and traditions, conservative and customs, festivals and ceremonies. The behaviors of the ones in subjects such as birth,

* ORCID: [0000-0002-2923-9643](https://orcid.org/0000-0002-2923-9643), Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Doktora öğrencisi, guzi-erke@mail.ru

Kazak Türklerinde Sünnet Töreni

childhood, circumcision, marriage, death are among the elements of cultural treasures. As well as cultural treasures that provide information about the cultural characteristics and identities of all societies, the beliefs, rituals, histories and guards of Kazakh Turks. Social practices are one of the most important values that bear traces of the identity of the society. One of these social practices is circumcision ceremonies. Every nation has its own folk culture and motherhood. It is clear that circumcision ceremonies and other folk elements are performed in different styles. The tradition of circumcision originated in Arab countries as a religious tradition and later spread to other countries that were Muslim. During this spread, each nation adopted this tradition according to their economic manifestations and according to their way of life. The Kazakh Turks are one of the nationalities who take this tradition according to their own cultural life and realize it.

Kazakh Turks have taken the tradition of circumcision according to their living conditions. The fact that the Kazakh Turks lived a nomadic life in the past periods of history also differed in the realization phase of this tradition. However, some changes and additions emerged after these settlements. In this study, it is tried to explain in detail the equivalent of this tradition in Kazakh Turks under the title of Circumcision Ceremony in Kazakh Turks.

Keywords: *Social Practices, Kazakh Turks, Circumcision, Tradition, Folk Culture*

АННОТАЦИЯ

Поведение, которое играет важную роль в формировании самобытности общества, является элементом культурных ценностей, таких как обычаи и традиции, консервативные и обычаи, фестивали и церемонии. Поведение людей по таким предметам, как рождение, детство, обрезание, брак, смерть, является одним из элементов культурных сокровищ. А также культурные сокровища, которые предоставляют информацию о культурных особенностях и самобытности всех обществ, верованиях, ритуалах, истории и стражах Казах Турков. Социальные практики являются одной из наиболее важных ценностей, которые несут следы идентичности общества. Одна из этих социальных практик - обрезание. У каждого народа своя народная культура и материнство. Это явное указание на то, что ритуалы обрезания и другие народные элементы выполняются в разных стилях. Традиция обрезания возникла в арабских странах как религиозная традиция, а затем распространилась на другие страны, которые были мусульманами. Во время этого распространения каждая нация приняла эту традицию в соответствии со своими экономическими проявлениями и в соответствии с их стилем жизни. Одна из национальностей, которая принимает и выполняет эту традицию в соответствии с ее культурной жизнью – Казах Турки.

Казах Турки приняли традицию обрезания в соответствии с их условиями жизни. Тот факт, что Казах Турки ведут кочевую жизнь в прошлые периоды истории, также отличался на этапе реализации этой традиции. Тем не менее, некоторые изменения и дополнения появились после этих поселений. В этом исследовании попытались подробно объяснить эквивалент этой традиции у Казах Турков под названием Церемония обрезания у Казах Турков.

Ключевые Слова: *Социальные Практики, Казахские Турки, Обрезание, Традиция, Народная Культура.*

1. Giriş

Sünnet (Kazak Türklerinde-Sündet) dini bir gelenektir. Bu ayın ilk önce Arap ülkelerinde ortaya çıkmış daha sonra tüm müslüman halklara yayılmıştır. Bilim

adamları ve tarihçiler sünnet derisinin çıkarılmasının MS 7. yüzyılda birçok Arap kabilesi için tipik bir olay olduğunu iddia ediyorlar. Sünnet bir çocuğun hayatında önemli ve neşeli bir olay olarak kabul edilir. Büyükşehir camisinin imamlarından birine göre, Kazakistan ve tüm müslüman dünyasında sünnet, önemli dini törenlerden birisi olarak görülmektedir (<https://kz.otyrrar.kz/2012/07/s%D2%AFndet-tojj-m%D2%B1sylan%D2%93a-mindet-tojj/>).

Bayık, sünnet sözcüğünün farklı dinlerdeki manasını çalışmasında şu şekilde belirtmiştir:

“Arapça Hitan, erkek cinsel organının ucundaki derinin bir bölümünün ya da tümünün kesilmesi anlamına gelir. Yahudiler ve bazı Hristiyanların yanı sıra, dünyanın her yerinde, çeşitli geleneksel toplumlarda dinsel açıdan büyük önem taşır. Uygulamanın kökeni eski çağlara dayanmaktadır. Türkçe’de “Hitan” sözcüğünü karşılayan manada kullanılan “sünnet” sözcüğü Arapça kökenli olup, ilk anlamıyla “işlek yol” demektir (Bayık, 1985: 19)].

Sünnet, müslüman halkları arasında önem verilen bir geçiş töreni ile uygulandığından Kazak Türklerinin İslam dinine mensup olması ve dini duyarlılığından dolayı ebeveynlerin sorumluk hissettiği bir dini vecibedir. Bu yüzden bu merasim özel olarak düğün törenleri ile kutlanır.

Her müslüman erkeğin sünnet olması halk arasında kabul görmüş dini bir kural şeklinde uygulandığı görülmektedir.

Kazak Türklerinin sünnet törenlerinde sünnet olacak olan çocuğun psikolojik açıdan rahatlamasını ve sakinleşmesini sağlamak için çocuğun dedesi, büyükannesi, annesi ve babası tarafından halk arasında kalıplaşmış olan aşağıdaki sözler söylenmektedir:

«Ашамайлы атқа міндің,

Мұсылмандық таққа міндің,

Сүндетке отырғаның -иманды болғаның.
болғанн.

Тойын тойлап, думанды болғаның,»

«Ашамайлы атқа mindin,

Musulmandık takka mindin,

Sündetke otırğanın-imandı

Toyin toylap, dumandı bolğanın,»

2. Erkek Çocuklar Kaç Yaşında, Hangi Mevsimde Sünnet Edilir

Kazak Türklerin halk kültüründe erkeklerin geçiş dönemi olan sünnet işlemi için çocuk ata biner yaşa gelmelidir yani üç yaşa gelen erkek çocuğun sünnetinin yapılması gerekmektedir.

Erkek çocuğunun sünnet edilmesi Kazak halkının İslam dinin kabul ettikten sonra geleneklerine aldıkları bilinmektedir gelen geleneklerden biridir. Kazak Türkleri İslam dinine göre oğullarına mutlaka sünnet ayini yaparlar ve bu vesileyle sünnet töreni (sündet toyu) düzenlerler. Sünnet, çocuklar küçük yaşlardayken (3, 5 veya 7) yapılır. Kazak Türklerinin kültürüne göre çocuk tek sayı yaşında sünnet ettirilmelidir.

Kazak Türklerinde çocuğun sünnetinin olacağı mevsim de çok önemlidir. Yaz mevsiminin çok sıcak olan aylarında sünnet yapılmamaya özen gösterilir daha çok ağustos, eylül, ekim aylarında sünnetin yapılmasına dikkat edilir.

Kazak Türklerinde Sünnet Töreni

2. 1 Sünnet Kıyafeti

Çocuk sünnet olduktan sonra Kazak Türklerinin milli kıyafeti olarak bilinen nakışlı pantolon ve gömlek giydirilip süslü şapkalar takılarak sünnet alanına çocuk ata bindirelerek getirilir.

Konuyla ilgili kaynak kişimizin değindiği sünnet kıyafeti dikkat çekicidir: Kazak Türklerinde sünnet esnasında çocuğa geniş ve uzun “sündetjeide” “sündetkörpe” adı verilen giysi giydirilir. Çocuk, yarası tamamıyla iyileşinceye kadar bu giysiyi giymelidir. Doktorlara göre sünnet olan çocuk sentetik kumaşlı giysiler giymemelidir (K.K.1).

2. 2 Sünnete Kimler Çağrılır? Çağrı Nasıl Yapılır?

Kazak Türklerinde sünnet düğününün eski özellikleri sünnet yapılacak çocuğun kendisi gidip herkesi davet etmesi ile başlar. Yoldan geçenler bile davet edilir ayrıca sünnet olacak olan çocuk sünnet törenine davet ettiği kişilere sünnet düğününde tatlı dağıtır bu davranış çocuğun yetişkinliğinin bir birey olduğunun işareti olarak sayılır.

Sünnet ayinine başlamadan önce çocuğa en iyi kıyafetlerini giydirirler ve çocuk bir ata bindirilir. Daha sonra, eyerinin ön tarafına hurjun'a yiyecekler asılır daha sonra yetişkinlerden biri, atı kontrol altına alır ve çocuk tüm akrabalarını komşularını ve dostlarını davet etmeye gider. Günümüzde ise bu gelenek yavaşça kaybolmuştur. Bunun yerine sadece davetiye götürerek insanlar davet edilmektedir (K.K.2).

2. 3 Sünnet Esnası

Her toplumun kendine ait geçmişten günümüze süregelen gelenek göreneklere vardır. Bu gelenek görenekler zaman geçince şartlara göre değişmiş ya da geliştirilmiştir. Kazak Türklerinde bir geçiş dönemi olan sünnette birtakım geleneklerin uygulamakla beraber değiştiği de görünmüştür. Türklerde olduğu gibi Kazak Türklerinde kirve ve kına gecesi yoktur. Sünnet, insana özel biçilen vazifelerden birisidir. Böylece ebeveynler bir görevden kurtulurlar. Türkler de sünnet inanç bakımından aynı esaslara dayanmaktadır. Hem dini hem kültürel olarak aynı denilebilir. Sadece düğün esnasında bazı kültürel değişiklikler mevcuttur. Türkler de kirve olayı vardır. Kirve aile arasında sevilen veya aile dışında akraba yahut çocuğun babasının yakın bir arkadaşı olabilir. Halk geleneklerine göre sünnet esnasında düğünün masraflarını üzerine alan, çocuğun elinden tutan ona cesaret veren ve daha sonraki dönemde çocuğun üzerinde babası kadar hakkı olduğuna inanılan kişilere denir.

Konuyla ilgili şu görüşler belirtilmiştir: Eskiden çocuğa sünneti imam yapardı, şimdi ise profesyonel doktorlar yapmaktadır. Her köyde imam bulunmamaktadır. Köyde sünnet edilecek çocuklar hazırlanıp imama haber verilir. Gelen imam köyde sünnet için hazırlanan kaç erkek çocuk varsa sünnetini yapardı (K.K.1).

Sünnet olacak olan çocuk ilk önce psikolojik olarak rahatlaması sağlanır sonra da hazırlanmış olan sünnet yatağına çocuk yatırılır. Sünnet olacak çocuğa temiz bir giysi giydirilir ve kalın bir battaniyeye sarılıp yanına türlü oyuncaklar ve lezzetli

ikramlar konulur ve çocuğu oyalamak için aynı zamanda korkmaması için şöyle denilir: Şimdi bu adamın seni kontrol etmesine izin ver yağ sürsün baksın böcekler falan yokmu diyerek mollayı tanıştırır. Sonra deneyimli mollalar söze başlar; hadi bakalım, vay iyi bir delikanlıymış! diyerek çocuğun cinsel organının keseceği yeri belirlemek için derisinin küçük bir cildini döndürerek ovalayarak, Bismillahi Rahmani Rahim! Bu çocuk Allah'ın kulu, Peygamberin ümmeti olduğu için sünnetledik, sünnetini kabul et Allah! diyerek sünnet duasın yapar ve sonrasında Allahu Akbar! Allahu Akbar! Allahu Akbar! Lailaha İllallahu ua lil lahi ualhamdu! diye çocuğun etrafında oturanlar tekbir getirirler o anda molla, hızlı bir şekilde önceden belirten deriyi tıraş bıçağı ile kesiverir bir yandan da kanın akmasını önlemek için önceden yanına hazır koymuş iyot ile pastörize edilen pamukla kesilen yeri bastırır. Koyulan pamuk yerinde kalıp kımıldamaması için ve kesilen yeri mikrop kapmaması için üstüne kase gibi bir şeyleri üstüne kapatarak koyar (K.K.3).

Sünnet töreni için ebeveynler ve akrabalar bir araya gelir çocuğa yöresel giysi giydirilir, koyun yada inek kesilir ve çeşitli milli yemeklerle dolu bir masa düzenlenir. Herkes iyi dilekler dileyerek sünnet olan çocuğa hediye ya da para takarlar. Kazak Türklerinde sünnet olacak çocuk sünnet alanına ata binmiş vaziyette veya süslenmiş iki tekerlekli bir araba içersinde getirilir çocuk cesaretlensin korkmasın diye süslenmiş olan yatağının etrafında genellikle savaşı tarzı kişilerde olabiliyor (K.K.4).

Sünnet esnasında çocuğun ağızına lokum verilir ve “Olduda bitti maşallah” diye cümleler söylenir (K.K.1).

Kazak Türklerinde sünnet esnasında söylenen özel şarkı şu şekildedir:

СҮНДЕТ ТОЙ

Бала, бала-бал ғұмыр,
Қуанышы мәңгі жыр.
Отырыпты сүндетке,
Жігіттіктің алды бұл.

Дәстүрімізді бел алды,
Елдің ісі оналды.
Өтеліпті парызы,
Жасалыпты жоралғы.

Құтты болсын сүндеті,
Ол-Мұхамет үмбеті.
Орындалды ойдағы
Ата-ананың міндеті.

Мұсылмандық-иманың,
Екендігін біл, жаным.
Той жасапты ағайын

SÜNDET TOY

Bala, bala-bal ғұmır,
Kuanışı mangi jır.
Otırıptı sündetke,
Jigittiktin aldı bul.

Dasturimiz bel aldı,
Eldin isi onaldı.
Ötelipti parızı,
Jasalıptı joralğı.

Kuttı bolsın sündeti,
Ol-Muhamet ümbeti.
Orındaldı oydagı,
Ata-ananın mindeti.

Musulmandık-imanın,
Ekendigin bil, janım.
Toy jasaptı agayın

Kazak Türklerinde Sünnet Töreni

Шашып барлық жиғанын.

Şaşıp barlık jiganının.

Өмірдің бір белесі,
Мұсылмандық жөні осы.
Қуанып жүр әкесі,
Көкке жетіп төбесі.
Аман-есен жетейік,
Тойларыңа келесі.

Ömirdin bir belesi,
Musulmandık jöni osı.
Kuanıp jur akesi,
Kökke jetip töbesi.
Aman-esen jeteyik,
Toylarına kelesi (Makin, 2009: 31)].

2. 4 Sünnet Sonrası

Kazak Türklerinde sünnet töreni önemsenen ve çeşitli gelenekler eşliğinde uygulanan bir geçiş dönemidir. Bu yüzden sünnetten sonra çocuğun sünnet düğünü yapılır bu düğünde yöreye ait geleneksel bir sofraya kurulur ayrıca hediye “toybastar geleneği” ile verilir ardından bazı eğlenceler düzenlenir özellikle de Kazak Türklerinin düğün törenlerine aşıklar davet edilir ve atışmaları izlenir.

Sünnet sonrasında sünnet düğünleri önemli etkinliklerdir bu etkinliklerde Kazak Türklerinin olmazsa olmazı atışma geleneğidir. Sünnet düğününe gelen misafirleri ve sünnet çocuğunu eğlendirmek ve hoşça vakit geçirmek amacıyla yörenin bilinen aşıkları davet edilir böylece Kazak Türklerindeki atışma geleneği de sürdürülmüş olur.

Sünnet yapıldıktan sonra hoca gelip evde mevlüt okur ve yakın akrabalarına, arkadaşlarına yemekler ikram edilir. Yakın akrabaları ve anne tarafı sevinerek sünnet olan çocuğa at, tay, koyun verip şapan giydirirler. Gelen misafirlerde hediye veya para verirler. Sünnet düğünü erkek çocuğun 3-7 yaşları arasında yapılır. Sünnet olduktan sonra en yakın zamanda sünnet düğünü düzenlenir sadece çocuğun eğlenmesi için değil çocuğun sünnet olduğunu duyurmak amaçlanmaktadır. Herkes düğün yapmak zorunda değildir. Maddi durumu elverişli olan aileler düğün yapmaktadır. Sünnet düğününde kız kovalamaca (kız kuu), kokpar, atışma (aytis), güreş gibi spor oyunları olmaktadır. Ayrıca Kazak Türklerinde sünnetten sonra sünnet düğünü olur bu esnada çeşitli geleneksel yemekler ve tatlılar hazırlanıp ikram edilir (K.K.5).

3. Sonuç

Geçiş dönemlerinden biriside sünnettir. Sünnet islam dinine göre yerine getirilmesi gereken önemli vazifelerden birisidir. Bu vazifeyi yerine getirmek bireyin anne ve babasına düşmektedir. Sünnet erkeklığe geçişin ilk adımı olarak görülmektedir. Bu yüzden Kazak Türk halkı da bu döneme oldukça önem vermekteler. Belli bir yaşa gelen çocuk aile bireyleri tarafından tertip edilecek bir törenle sünnet ettirilir. Kazak Türklerin’ de çocuk için görkemli bir düğün tertip edilir. Aile dostlarının davet edildiği bu düğünde çocuk, kültürleri çerçevesinde, geleneksel sünnet elbisesi giyer. Sünnet düğünü ortamına çocuk at üzerinde getirilir. Güzel elbiseler, süslü giysiler, çocuğa gösterilen ilgi, çocuğun moralini düzeltmekte ve motive

etmektedir. Sünnetten sonra çocuk için mevlit okutulur, iyi dilekler dilenir ve çeşitli hediyeler kabul edilmektedir.

Kaynakça

- Bayık, F. (1985). Söğüt'te Sünnet, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü Yayınlanmamış Lisans Bitirme Çalışması, 31.
Makin, K. (2009). *Saltındı sakta, dasturindi daripte*, 19.

Kaynak Kişi

- K.K.1: Sagira Odanova Amageldikızı, 1968, Tülkibas kenti, Maşat işçesi, Kazak Dili ve Edebiyatı, profesör.
K.K.2: Satbekova Aygöl Amantaykızı, 1967, Kızılorda şehri, Janakorgan kenti, Kazak Dili ve Edebiyatı, profesör
K.K.3: Tınıştık ErmekovaNurdauletkızı, 1966, Aktöbe şehri, Bayganin kenti, Kazak Dili ve Edebiyatı, profesör.
K.K.4: Nauanov Nurman Kojasulu, 1966, Kızılorda bölgesi, Aral.
K.K.5: Şolpanbekova Gülnar Seysenbekovna, 1966, Jambıl kenti, Talas ilçesi, No 174 gimnaziya, öğretmen

Dijital Kaynak

[\(https://kz.otyrar.kz/2012/07/s%D2%AFndet-tojj-m%D2%B1sylan%D2%93a-mindet-tojj/\)](https://kz.otyrar.kz/2012/07/s%D2%AFndet-tojj-m%D2%B1sylan%D2%93a-mindet-tojj/).

CATHERINE MORLAND'S CHARACTER DEVELOPMENT IN JANE
AUSTEN'S *NORTHANGER ABBEY*

JANE AUSTEN'İN *NORTHANGER ABBEY* ROMANINDA CATHERINE
MORLAND'İN KİŞİLİK GELİŞİMİ

РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ КЭТРИНА МОРЛАНД В РОМАНЕ ДЖЕЙНА
ОСТИНА „НОРТАНГЕРСКОЕ АББАТСТВО”

Mediha AŞKAROĞLU*

ABSTRACT

Throughout the ages, the development of human character has always been an important issue for the establishment of a good society. Since Platon and Aristoteles, who handled morality and education, up to the present educational sciences and psychology, many books with various views have been written, and many researches have been carried out. Besides, scientific studies have focused upon human nature and tried to explain it through genetic, socio-genetic, social or sociocultural approaches, according to which they developed educational systems and institutions in order to have humans act in the desired way. Since the primitive religions and beliefs, which emerged in order to explain the mysterious natural events, and get rid of the fear of the unknown, up to the present heavenly religions, it has always been an important goal to direct human behaviour into a moral and socially acceptable set of conduct.

By setting the Victorian period as the basis of her novels, Jane Austen deals particularly with the morality of the period. As a realist author, she attaches great importance to the depiction of her female characters in their struggle to overcome their depravity and achieve higher social status. In *Northanger Abbey*, a novel of her early period as an author, the protagonist Catherine Morland needs to construct a new existence and attain a new personality by transforming herself from the poor villager girl into an acceptable woman in an aristocratic circle. Her lack of education, ignorance of human nature and aristocratic circles, as well as loneliness with no experienced adult to guide her leave her alone in a seemingly hostile and indifferent environment, where she has to find her own path by her own means. She finds herself amid the world of aristocrats and her personality develops in line with the choices and decisions she makes. This article, which examines her character development, aims to trace personality development through social and psychological terms, and analyse the transformation in her attitudes and perceptions.

---

* ORCID: [0000-0002-3895-7452](https://orcid.org/0000-0002-3895-7452), BA Student, Linguistics and Literary Studies In English, Universitat Osnabrück, mediha.askaroglu@googlemail.com

Catherine Morland's Character Development In Jane Austen's *Northanger Abbey*

Keywords: *Northanger Abbey*, Personality Construction, Maturation, Gender Roles, Female Identity

ÖZ

İnsanın kişilik gelişimi çağlar boyunca iyi bir toplumun kurulması açısından çok önemli bir konu olagelmıştır. Ahlak ve eğitim konusuna eğilen Platon ve Aristoteles'ten günümüz eğitim bilimleri ve psikoloji alanına gelene kadar, çok çeşitli görüşleri yansıtan kitaplar yazılmış ve bilimsel birçok araştırma yapılmıştır. Üstelik, bilimsel çalışmalar insan doğasına yönelerek genetik, sosyo-genetik ve sosyal ya da sosyo-kültürel açılardan insan kişiliğinin bileşenlerini ortaya koymaya çalışmış ve insanın istenen davranışları sergilemesini sağlamaya yönelik eğitim kuramları geliştirmişlerdir. İlk başta bilinmeyen doğa olaylarını açıklamak ve bilinmeyenin yarattığı korkuları aşabilmek adına ortaya çıkan ilkel dinlerden günümüz semavi dinlere kadar insanın kişilik gelişimini olumlu biçimde gerçekleştirmek önemli bir hedef olarak belirlenmiştir.

Viktorya dönemini temel arkaplan olarak benimseyerek, özellikle ahlak konusu etrafında kişilerini kurgulayan İngiliz yazar Jane Austen, realist akımın bir temsilcisi olarak, kadın kişilerinin bulundukları yoksunluk durumunu aşmalarını romanlarında önemli bir sorunsal olarak işler. Onun ilk dönem romanlarından birisi olan *Northanger Abbey*'de romanın baş kişisi olan Catherine Morland, eğitimsiz ve yoksul bir köylü ailenin kızı olarak kendini soylu ve zengin bir çevrenin içinde kurmak ve yeni bir kimlik kazanmak zorundadır. Eğitimsizliği, insanları ve yeni çevreyi tanınamaması, kendini bulma yolunda kendisine yol gösterecek deneyimli birilerinin eksikliği ile kendini aristokratların değerleri ile belirlenmiş bir dünyada bulur ve kişiliğinin gelişimi diğer insanlarla nasıl iletişim kurduğuna bağlı biçimde belirlemeye başlar. Onun kişilik gelişimini inceleyen bu makale, sosyal ve psikolojik açılardan kişilik gelişiminin izlerini sürmeyi ve değişimi çözümlemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Northanger Abbey*, Kişilik Kurgusu, Olgunlaşma, Cinsiyet Roller, Kadın Kimliği

АННОТАЦИЯ

Развитие личности человека было очень важным вопросом для создания хорошего общества на протяжении веков. Начиная от Платона и Аристотеля до наших дней, в области педагогики и психологии обрабатывается тема морали и образования. На эту тему были написаны книги, отражающие широкий спектр мнений. Было издано много научных исследований. Кроме того, научные исследования велись в области по изучению природы человека и в нём, с точки зрения генетики, обсуждались вопросы человеческой личности. Велась работа по изучению социально-генетических и социальных или социокультурных аспектов, пытались раскрыть черты личности. Были разработаны образовательные теории с целью того, чтобы люди смогли продемонстрировать желаемое поведение. Сначала были первобытные религии. Они возникли с целью объяснения неизвестных природных явлений и преодоления страхов. Как важная цель, была определена направление позитивно реализовать развитие личности до современных традиционных религий.

Британская писательница Джейн Остин принимает викторианскую эпоху в качестве основного фона в своих романах. Как представитель реалистического движения, она в своих романах описывает жизнь бедных женщин и помогает им выйти из этого положения. В одном из его ранних романов „Нортангерское аббатство“, ведущим персонажем является Кэтрин Морланд. Как дочь необразованной и бедной крестьянской семьи, она должна утвердиться в благородной и богатой среде и приобрести новую личность. Она необразованная, не знакома с новыми людьми и

новой средой, испытывает недостаток в опытных людях, которые будут вести его на пути к обретению себя. Она попадает в мир, определяемый ценностями аристократов. Развитие его личности начинает проявляться в зависимости от того, как она общается с другими. В статье, исследуется развитие личности главного персонажа, прослеживается и анализируется его социальное и психологическое положение.

Ключевые слова: *Нортангерское аббатство, изменение личности, созревание, гендерные роли, женская идентичность*

Introduction

Jane Austen set her novels in the end of the 18th century England, where the main elements to define the typical society of the time were agriculture, mostly crude village life, small landowning and fate of young girls depending on their beauty, characters, morality and chastity. So, in such an atmosphere, what is the position of a young lady from a village, as the daughter of a farmer couple with almost no landowning, and therefore no proper love, education and social guidance? This is the story of Catherine Morland in *Northanger Abbey*, and to answer this question means to explain her fate and personality development.

There have been debates for a long time as to whether a person is the product of their social environment, or from a fatalistic point of view, they just take after their parents both in appearance and character. Away from the philosophical arguments, most of which try to lean on the research data of various disciplines trying to define the development of human character, it would not be wrong to say that “[As] *conventional wisdom would have it, [...] a person is the product of the company he or she keeps*” (Snyder and Smith, 1986: 65). Although it does not shed light on the development character as a whole, this simple sentence forms the basis of the complex human personality development, as it refers to the fact that humans are social beings in which they interact and transform each other.

Although some people might argue just the opposite, it seems that one’s character is shaped mostly in the social and cultural environment the person grows. If one surrounds themselves with negative people, they will adapt to their negative character traits such as lying or cheating. If one is surrounded by positive people, they will eventually become as positive as them. When examined closely, it can be seen that one’s religious belief, cultural values, normative behaviours, choices, liking and disliking, perception of other cultures and the general view of the world is extremely similar and compatible with those of his close surrounding, such as their family and friends. If the child grows up in such an environment, it becomes relatively easier to trace the stages of their character development. However, what happens if parental relationships, childhood memories and building relationships outside of home influence this process? Is this process the same in all people? What are the stages of this development and at what ages do we observe them? Are there differences in the experiences of females and males?

Novels (realist and naturalist novels in particular) attempt to define and reflect the social and psychological reality of the individual and society through objective fiction, and so they position their characters in various social atmospheres so that they can exhibit different perspectives of reality. “*With a view to reflect the*

Catherine Morland's Character Development In Jane Austen's *Northanger Abbey*

human, society, nature and the interaction among them, the novel, which constructs its presence upon plot and story, has always aimed to establish a connection with life and the community through the creation of characters" (Aşkaroğlu, 2018: 2020). In Jane Austen's *Northanger Abbey*, the main character, Catherine Morland, undergoes a transformative psychological process and is presented by the author so as to find answers to the upper questions. Coming from a village where nothing ever happens, she goes to Bath for a couple of weeks and not only gains valuable experiences but also meets interesting new people who help her find out who she really is. With the psychological approach regarding friendships, this article analyses all the crucial factors such as parental affection and its impact on one's self-confidence that contribute to forming Catherine Morland's character.

It can be claimed that Jane Austen uses Catherine to prove that despite the obstacles she encounters due to her social, cultural and economic status as a female, Catherine is a true heroine. This means that if the intentions are of good nature (as is the case with Catherine), a person will overcome the negative things that might keep them from achieving their goals. By doing that, Austen manages to make the reader see their own prejudices in regards to individuality. Lots of things happen unconsciously, which is why it is necessary to recognize one's misconceptions about physical beauty, for instance. Placed amid a traditional society by Jane Austen, Catherine is expected to overcome not only her economic and social status but also obstacles of her gender roles, because "*gender is in no way a stable identity or locus of agency from which various acts proceed*" (Butler, 2004: 900).

First, I will discuss the character development of Catherine Morland by going through the essential points that have an impact on her personality such as her childhood, her family constellation and how much love she receives from her parents. Then, I will analyse to what extent she changes herself after forming relationships with her boyfriend Mr. Tilney, his family and Isabella. Next, I will compare Catherine to Isabella, who is portrayed as the complete opposite of the former by keeping in mind that Austen uses irony and binary oppositions in the form of themes, motifs, values and even characters in order to indirectly state her opinion. This will be supported by Derlega's and Winstead's edition of *Friendship and Social Interaction* (1986) as well as Demir's edition of *Friendship and Happiness* (2015).

Characterization of Catherine Morland

Jane Austen introduces her protagonist with the use of her most common stylistic device - irony. Her description of Catherine is clearly exaggerated and often times implies criticism of Victorian society through the presentation of a beautiful female figure. As an example, by claiming that due to certain unchangeable predispositions, Catherine cannot influence "*[her] situation in life, the character of her father and mother, her person and disposition*" (Austen, 1813: 7), Austen lets Catherine Morland appear as if she were obstructed in developing her full potential. However, this can hardly be a reasonable excuse for a person's inability to make something out of oneself. Yet, society is a crucial factor in terms of how one is regarded as an individual. If a person does not fit into the social value system, they

are usually excluded from the group and treated like a second class citizen. Austen wants to highlight that despite lesser outer circumstances such as the familial background or looks, Catherine still has the tools to become successful in creating meaning out of a weird position she is thrown into in a mostly hypocritical society.

However, Austen tries to convey her message in a humorous and sometimes heart-breaking manner – as is suitable for the use of irony. Describing Catherine as having “*a thin awkward figure, a sallow skin without colour, dark lank hair and strong features*” as well as stating that she was rather interested in “*boy’s plays*” (1813: 7), Austen is not only preventing the reader from building positive feelings towards her main figure but also gendering her character traits. Hence, not fitting into the common beauty standards for women at that time, Catherine is automatically assumed to be an outcast and seems to behave like a boy since she enjoys playing with dirt instead of occupying herself with her dolls which again is used to give voice to the opposite argument and view- namely that especially children should not be told which toys they could play with and that everybody is allowed to behave in their own way regardless of society’s allotted gender roles.

Another crucial point is that Austen judges Catherine from the very beginning when stating that she was “*occasionally stupid*” just because she needed someone to teach her something instead of figuring it out on her own which is considered to be normal especially for a child. It is obvious that Austen uses this exaggeration to mock society’s general approach to education. Instead of letting children enjoy their free-time, they are expected to learn everything as quickly as possible to become capable and wise adults so that their parents no longer have to keep an eye on them once they have grown up. Nevertheless, it does provoke the reader when all the things that Catherine is bad at are listed because she might have not found the right hobby for her yet or - being only ten years old - she is probably too young to be interested in learning French or playing the piano. Still, Austen gives her credit for being even-tempered although mentioning at the same time that Catherine is rather annoying and finds pleasure in the simple things in life like “*rolling down the green slope at the back of the house*” (1813: 7). Therefore, Austen uses her words wisely since she never writes something unless it does not have a deeper meaning. When complimenting someone she makes sure to also express the negative side of a character to let them appear realistically with human flaws.

However, connecting looks with likeability, Jane Austen sees Catherine in a different light now that she has become beautiful. Not only has she grown up but her interests have also become more feminine saying that Catherine now prefers “*cleanliness*” over dirt and even “*grew smart*” (Austen, 1813: 7). Nevertheless, in her parents’ eyes she only looks “*almost pretty*” which immensely flatters Catherine who - in Jane Austen’s words - cannot ask for more since she used to be an ugly duckling. Her development into a more heroine-like figure - meaning, becoming more beautiful - is based on superficiality and on fitting to society’s depiction of how a girl is supposed to be. In addition, as a female figure she can never remain immune to the oppression inflicted by the men around; “*Henry’s attempts to transform Catherine into a reassuring feminine figure by correcting her language and taming*

Catherine Morland's Character Development In Jane Austen's *Northanger Abbey*

her imagination are initiated in a manner that further reveals his 'odd ways,' the distance between his wobbly self-identity and the gendered role he is expected to play" (Wylie, 2007: 140). Therefore, in a way, Tilney becomes like the "shadow archetype" defined by Carl Gustav Jung, and the consummation of the female (Catherine) and the male (Tilney) forms a grown up, matured heroine.

Moreover, Catherine forces herself to like something she does not just because this is how she should behave according to society. Consequently, it leads to the loss of individuality when everyone is interested in the same things and all people behave in the same way. Having hardly read a book before for the sole purpose of self-entertainment, Catherine starts to obsessively consume every literary work that counts as a classic one just to learn some quotations by heart and apply them to her life. Without any real role model in her surrounding, Catherine uses reading as a means of learning about the world and teaching herself valuable lessons in regard to behaviour and self-confidence. Besides, she now manages to observe other people doing something culturally meaningful like listening to someone playing the piano instead of doing it herself which can be considered as a tiny step into the right direction towards becoming more sophisticated and therefore more heroine-like. Despite all this personal growth and Catherine's happy emotional state, Austen still thinks she is just a naïve teenager.

Unfortunately, no one seems to recognize Catherine's potential. In Bath, she is introduced into a whole new world full of balls, gowns and sophisticated people. Again, having no real guidance except for Mrs. Allen, who is too busy with her own appearance, Catherine can only observe this new phenomenon from outside instead of actively taking part in it. Although she would love to dance, she cannot do so without a partner. Thus, she and Mrs. Allen - having no acquaintances in the pump rooms - feel extremely unwelcome and treated as outcasts by the other guests. When Catherine is finally approached by two gentlemen who compliment her on her beauty, her mood immediately lightens up as if seeking approval and interest especially from men. At the present, being pretty appears to be her only goal in life. However, the next day continues to be like the ones before according to the principle she fatally follows not to get hurt: "*looking at everybody and speaking to no one*" (Austen, 1813: 14).

In fact, lacking parental affection, Catherine has to seek approval and interest from strangers and since the next equivalent to a mother and father during that time was a husband, Catherine is so influenced by Mr. Tilney - whom she automatically connects and falls in love with - that she cannot avoid feeling sad after she does not see him again, at least not in the following days. Still, someone has finally noticed Catherine's potential. Nevertheless, she should be careful in order not to be too dependent on someone else.

Thus, Catherine's parental relationship is a crucial point when it comes to understanding her character. Having ten children, it is impossible for her parents to give each and every single one of them the same amount of attention, guidance and love. Despite wanting only the best for all her children, Mrs. Morland had to decide who of them needed nurturing the most. So, she laid her focus on the youngest

siblings while the elder ones had to have enough discipline to teach themselves. Even though it is not Mrs. Morland's fault that she does not have enough time for all her children, this should not be an excuse for not offering them all at least a little love. When Catherine leaves to go to Bath, the only concerns her mother has is that first, she should always keep herself warm enough and secondly, she should always be aware of how much money she spends. Instead of worrying about her, giving her extra pocket money¹ or at least showing her some sort of physical intimacy like giving their daughter a hug, her parents remain calm and unbothered, keeping Catherine's departure rather cold and distant.

Due to this lack of love from her family, Catherine all the more tries to have empathy towards her fellow people. When asked by Mrs. Hughes to take care of a young lady, she could not be happier. Especially after Catherine misses her appointment with Miss Tilney, she deeply regrets it because on the one hand she accidentally insults her - at least she thinks she did - and on the other hand she does not want to be perceived in any negative way since her main purpose in life is to get consent from others. By following this principle, she does a lot of overthinking which leads to false assumptions. For example, when General Tilney insists on his walk with Miss Tilney - therefore sending Catherine away - she starts to read into things such as the General expressing some sort of hostility towards her, which is probably not true. This behaviour unconsciously makes her sad but at least she stays humble which is a positive character trait. Nonetheless, this can be seen from a different perspective like when John Thorpe tells her that the General thinks of her as "*the finest girl in Bath*" to which she replies, "*Oh! Nonsense! How can you say so?*", showing that Catherine does not think too highly of herself (Austen, 1813: 51). Nevertheless, after she is sure that Mr. Tilney's family likes her, she is greatly relieved and finally starts to relax and enjoy her time with Henry.

Unfortunately, Catherine's constant struggle with how other people perceive her leads her to have high expectations of others. She is so focused on having a good time that she cannot enjoy the moment in real life. Since imagining how something should happen never corresponds to how it actually happens, Catherine is unhappy and annoyed by every little thing even when the General is nothing but nice to her. Clearly, she is confused by her emotional state since there seems to be no logical reason for it which is why it is important for her to take a step back and reflect her mindset. She would have benefitted greatly from a trustworthy mother figure in that situation instead of a friend like Isabella who misunderstands the whole thing and only blames the Tilneys for not being friendly enough even though in fact they were. Catherine's focus should be on learning how to be happy instead of always finding something to criticize is what the focus should be on. Another example is that Catherine forces herself to remain as a guest at Northanger Abbey even though, being Mr. Tilney's love interest, she is soon supposed to be a part of the family. She

---

¹ Her father gives her ten guineas but Austen mentions in the same sentence that hundred pounds would be more appropriate (Austen, 1813: 10).

Catherine Morland's Character Development In Jane Austen's *Northanger Abbey*

is truly lacking knowledge about how she should handle compliments and nice gestures.

However, Catherine manages to be nice to everyone except herself. She is so focused on pleasing everybody that she does not admit to being neither very fond of nor interested in Isabella's brother John Thorpe who also happens to be her brother James's best friend. This behaviour can be explained with Heider's Theory of Cognitive Organization (Heider in Perlman and Fehr 1986, 17): "consider the case where P likes O, and O likes X, but P has no attitude towards X. In this situation, P would be apt to develop a positive attitude towards X so as to achieve symmetry." In order to not hurt anybody's feelings, she puts her own ones aside which is a character trait that shows a lot of reasonable behaviour in a seemingly polite society such as the one of the 19th century.

Even though Catherine has grown so much over these past couple of weeks, she is not immune to getting hurt. General Tilney, not having said to her personally that she had to leave their residence immediately or telling her the reasons for his sudden decision, leaves her to draw assumptions that are probably false and only depress Catherine more. Since it is not in her control how others act towards her, she should actually stop thinking about possible hostile motives from her boyfriend's father and reflect everything that she has gained from the experiences outside her hometown. Nevertheless, coming back to her parents highlights the fact that she needs to move out and be on her own to keep her new level of self-confidence. When her daughter obviously seems to be bothered by something after she returns home from a long vacation, it is again not the best way to just leave her alone for the simple explanation that she is probably too tired from the journey. The problem is that her parents do not even seem to care since they do not even try to understand what went wrong, thus neglecting their responsibility as parents of a teenage daughter who especially needs their comfort during that phase in her life.

All of this shows that Catherine is trying to find out who she really is as a person and where her place in society is. Since she has neither meaningful relationships with her parents nor any friends and therefore no person to help her through the difficulties in life, she tries to adapt into this new life that Bath offers by using books as role models. This is not always useful because fiction rarely corresponds to reality and can therefore cause serious problems like when she accuses General Tilney of having murdered his wife because of her obsession with Gothic novels where these scenarios can be found quite often. Confiding into friends or romantic partners helps her more just like Mr. Tilney makes her see the absurdity of her imagination and therefore giving her a much needed reality check. In addition, moving away from one's hometown - at least for a couple of weeks - is in itself frightening and stressful especially when it is the first time and one has no friends. Catherine is forced to learn the hard way that not everyone is to be trusted but she takes the lesson and grows through it. It requires enough courage to go to Bath and thanks to that she learns valuable life lessons that could have never been taught to her in her village.

As Erikson according to Manago and Vaughn states: “*An important component to psychological health and well-being in lifespan development is learning to build meaningful relationships outside the family during the transition to adulthood*” (2015: 187). While Catherine is quite devastated to not see Mr. Tilney again with whom she had such a deeply emotional connection, she is not only happy about meeting Isabella - hence forming a new relationship - but also relieved that this helps her deal with her heartache. Austen fittingly explains that “[friendship] is certainly the finest balm for the pangs of disappointed love”. Therefore - Mr. Tilney apparently being Catherine’s first love interest - it is normal that she is helplessly overwhelmed, does not understand her feelings and has no idea how to react properly. Due to her new friend who has experience with these kinds of things, she gets the much needed emotional support.

Despite all of her achievements, Catherine has one problem that she needs to solve on her own and which keeps her from expressing her true self: speaking out her mind. Putting her good intentions aside, honesty sometimes really is the best policy because hiding from someone who clearly has a crush on one for instance, is at least not a long-term coping mechanism and also unfair for said person who is better off with the truth than relying on false hopes. Another example is that, when Catherine is basically thrown out of Northanger Abbey, she prefers not to speak out her mind - therefore avoiding any more conflicting situations - just as Eleanor does it who also seems to be uncomfortable and does not know how to behave in that situation. Whether Catherine’s reaction is right or not depends on her priorities: pleasing others always comes first whereas doing what she actually wants to is on the second row.

Characterization of Isabella Thorpe

Contrary to Catherine Morland, Isabella Thorpe is depicted in a much more elegant way. She is considered to be so beautiful and stunning by her fellow people that even her younger siblings try to imitate her, hence Isabella functions as a role model. Even Catherine’s brother, James Morland, seems to be fully compelled by Isabella’s charm when telling his sister that she is the best companion anyone could have asked for since amongst other things Isabella keeps her good manners and virtues high.

It is obvious that Austen uses these different approaches - characterizing her main figures - to state from the very beginning that between these two friends a conflict will arise. Since irony always means the opposite, the underlying message therefore is that despite that Catherine does not have the ideal circumstances regarding her family background and outer appearance, her character is nevertheless heroine-like for she is selfless and courageous to find her own way in life. Isabella on the other hand is not lacking anything that a true heroine needs. Her mother is a widow and her father used to be a lawyer. Thus, she does not come from a rich family and “*has no fortune at all*” (Austen, 1813: 107-108). So, she fits perfectly into the role of a beautiful young woman who is dependent on a man to secure her living standards.

Catherine Morland's Character Development In Jane Austen's *Northanger Abbey*

However, her personality compared to Catherine appears to be the exact opposite. At first sight, Isabella seems to be rather open when she is directly addressing Catherine and telling her that she looks just like her brother, therefore mentioning right away how she knows her. This could be a strategy of hers to make sure that nothing will stand in the way of her and James' relationship. Furthermore, this would explain why even though they just met, Isabella is already seeing Catherine as a friend, simply because she is her brother's girlfriend. Catherine being naïve does not suspect anything since she is grateful for every friend that she encounters while being alone in this new town. So, she is more than happy and relieved when Isabella shows her around and therefore introduces Catherine to this new and unfamiliar society.

Another point that underlines the fact that Isabella is of great use for Catherine is that she is four years older than her and therefore has more knowledge about things such as clothing, flirtations and balls that are still unknown to Catherine. Hence, Isabella again functions as a role model for others, especially for people like Catherine who greatly lack self-confidence and therefore are in desperate need of someone who guides them through life. In addition, Catherine can learn from her by doing that. So, she learns important lessons from her friend and applies them to life. According to Lott's and Lott's Classical Conditioning Approach the "*basic premise of reinforcement theories of attraction is that we like people who provide us with rewards.*" (Lott and Lott in Perlman and Fehr, 1986: 11). An individual experiences some kind of reward and all the factors surrounding them such as time, place, people, etc. automatically become associated with having gotten the reward (Lott and Lott in Perlman and Fehr, 1986: 11). So, "[any] *person who is present when we are rewarded comes to be liked*" and the more often this happens, the more the person is liked (Lott and Lott in Perlman and Fehr, 1986: 11). Consequently, we do not like people who are on the one hand not instantly "*reinforcing our behaviour*" and who on the other hand are getting in the way of us getting the reward/ being rewarded (Lott and Lott in Perlman and Fehr, 1986: 11).

Henceforth, these two benefit from each other which is the foundation for their rapidly growing strong bond. They seem to be always united whether it is about attending the pump rooms or the chapel the following day. This seemingly intense friendship makes them appear like soulmates who have known each other since forever and cannot live without one another. Catherine has finally found a female role model who can offer her guidance, support in life changes and love that she has been devoid of in her family home. This is also the reason why Catherine starts to admire her new best friend in a seemingly obsessive manner, for example when she is watching Isabella move and analysing her aura. The reason for this might be that Isabella is her first real friend, hence the first person apart from her family that she has ever been attached to and since this is all new to Catherine, her exaggerated fascination in Isabella is usual.

However, as the story continues, Isabella's façade starts to slowly break down. A common phenomenon when it comes to friendships where one person starts a romantic relationship with their significant other, is that they neglect their friends.

Despite praising Catherine always in the highest manner, hence, acting like she cannot live without her, Isabella seems to care less and less about her when she is engaged with her brother James. This probably shows Isabella's intention right from the start: as long as her love interest is not around, she uses other relationships as a fill-in to overcome her loneliness. The fact that she turns to friends in that situation is not what is remarkable but that she lets them fall after James is there again, is morally questionable since therefore all her nice words and gestures cannot be authentic. Thus, pretending to be someone else is the wrong approach to deal with feelings of solitude.

While Catherine is described rather negatively by Jane Austen claiming that she would be too ugly and stupid to be a heroine, Isabella seems to be perfect for this role since she is beautiful and everybody likes her. The major difference is that Catherine can be read like an open book. She cannot hide anything even if she wants to. Isabella on the other hand appears to be the ideal person though her behaviour is often times very exaggerated. But she slowly reveals her true self as the story goes on. Contrary to Catherine being an open book whose thoughts and feelings can be guessed very easily, Isabella hides behind her social and likeable façade that she creates to get her goal in life: a man who is able to secure her living standards. For this, she does not mind using people and hurting them.

According to Aristoteles there are three kinds of friendships: "*friendship for the sake of utility*", "*friendship for the sake of pleasure*" and the "*perfect friendship*" (Aristoteles in Snyder and Smith, 1968: 64). Since Isabella willingly befriends Catherine just because she is her boyfriend's sister, their friendship fits to the first kind mentioned by Aristoteles who would furthermore describe this relationship as an "*imperfection*" since the use for the person is only one-sided (Aristoteles in Snyder and Smith, 1968: 64). Even though Catherine does benefit from Isabella as well, she is repeatedly let down by her once James is there to keep Isabella company - not to mention when the two break up in the end and Isabella continues to use Catherine who by that time has figured out her tactic.

Conclusion

Summing up, the overall message in Jane Austen's *Northanger Abbey* when it comes to her two main female characters is that one should not judge a book by its cover. Austen tries to convey this message in a humorous way by using irony. Portraying Catherine in a rather negative way and claiming that she cannot fulfil her potential because she does not have the circumstances such as attraction and a loving family, the reader is led to believe that Catherine cannot be a true heroine despite her good character. Isabella on the other hand, being pretty and intelligent, fits more likely into the common prototype of how a woman has to be in the 19th century. Contrary to Catherine, who seems to be a lost lamb, Isabella knows exactly what to do in order to achieve her goals. But as the story goes on, it becomes evident that the first impression does not always turn out to be true. Catherine, despite all of her obstacles, becomes a wise young woman who manages to see behind Isabella's façade who is now left with no soon-to-be husband or best friend. All of her beauty

Catherine Morland's Character Development In Jane Austen's *Northanger Abbey*

does not change the fact that she has truly made a huge mistake and can hopefully learn from it to find her way in life just like Catherine does in the end.

Starting with gender roles, people should never be put in a box labelled accordingly to societal norms because this endangers their individuality. If all people act and look the same, there is no meaning in life anymore especially not when it comes to building deep emotional relationships. So, society should allow each individual to express themselves freely without being judged for it. Especially children should have the right to display their personality consisting of certain tendencies and preferences no matter whether these are considered rather (un)suitable for male or female. If a child is raised like this, society will become more tolerant, kinder and more open and negative character traits such as the ones that Isabella has will lessen.

In addition, beauty and intelligence do not always go hand in hand just as proven by Catherine and Isabella's development. Even though Catherine lacks both, she is the one who undergoes a major development. Having no support system, she manages to find a boyfriend with a loving family and a best friend from whom she learns much even though it turns out that Isabella is not a real friend. Catherine goes through many obstacles, for example, trusting the wrong person and becoming too obsessed with her and almost letting that person ruin her relationship with her boyfriend, and finally benefits from it with huge personal growth. In the end, she is capable to tolerate Isabella's behaviour even though this has hurt her a lot. Due to her residence in Bath, she becomes an adult which would have never happened if she had not built relationships outside of her family.

Isabella, contrary to Catherine, is perceived to be more heroine-like, being more beautiful and self-confident. Unfortunately, she has not found her place in life since she uses people to get what she wants. Even though Catherine is in a more urgent need to stay friends with Isabella who used to be the female role model the former never had, it is Isabella who suffers the most from their break-up, being left with nothing but her regret and shame. The book has an open ending and therefore, the reader does not know whether Isabella really learns from her mistakes or not, but at least Austen's intention - to prove the reader with their prejudices about heroine-characters wrong - has been successfully conveyed.

Bibliography

- Austen, Jane. (2015). *Northanger Abbey*, Place of publication not specified: CreateSpace Independent Publishing.
- Aşkaroğlu, Vedit. (2020). "Postmodern Novel and New World Design". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (46), 338-353. DOI: 10.17498/kdeniz.722794.
- Butler, Judith. "Performative Acts and Gender Constitution." *Literary Theory: An Anthology*. Ed. Julie Rivkin and Michael Ryan. 2nd ed. Malden, MA: Blackwell, 2004. 900-911.
- Manago, Adriana M., and Lanen Vaughn. "Social Media, Friendship, and Happiness in the Millennial Generation." *Friendship and Happiness. Across the Life-Span and Cultures*, edited by Melikşah Demir, Springer Science + Business

Media Dordrecht, 2015, pp. 187-206. Springer Link, doi: 10.1007/978-94-017-9603-3.

- Perlman, Daniel, and Beverly Fehr. "Theories of Friendship: The Analysis of Interpersonal Attraction." *Friendship and Social Interaction*, edited by Valerian J. Derlega and Barbara A. Winstead, Springer-Verlag New York Inc., 1986, pp. 9-40.
- Snyder, Mark, and Dave Smith. "Personality and Friendship: The Friendship Worlds of Self-Monitoring." *Friendship and Social Interaction*, edited by Valerian J. Derlega and Barbara A. Winstead, Springer-Verlag New York Inc., 1986, pp. 63-80.
- Wylie, Judith. "'Do You Understand Muslims, Sir?': Fashioning Gender in *Northanger Abbey*." *Styling Texts: Dress and Fashion in Literature*. Youngstown, NY: Cambria, 2007. 129-148.

ŞANLIURFA TEK TEK DAĞLARI NEOLİTİK DÖNEM FAUNA VE FLORASINA GENEL BİR BAKIŞ

ŞANLIURFA TEK TEK MOUNTAINS NEOLITHIC PERIOD AN OVERVIEW OF FAUNA AND FLORA

ШАНЛЫУРФА, ГОРЫ ТЕК ТЕК В НЕОЛИТИЧЕСКИЙ ПЕРИОД ОБЗОР ФАУНЫ И ФЛОРЫ

Hatice TOSYAGÜLÜ ÇELİK*
Bahattin ÇELİK**

ÖZ

Günümüzde çok sıcak ve kurak bir iklime sahip Şanlıurfa'nın, Neolitik dönemdeki ekolojisine benzer bir bölge olan ve kent merkezinin yaklaşık 42 km doğusunda yer alan Tek Tek Dağları, batıda Harran doğuda ise Ceylanpınar ovaları tarafından sınırlanan alçak plato karakterinde olan bir bölgedir. Yaklaşık alanı 19,335 hektar olup jeolojik yapısı kireçtaşlarından oluşmaktadır. Tek Tek Dağları alanının yaklaşık %80'i çayır-mera, %13'ü tarım arazisidir. Tek Tek Dağları ve çevresi Tarihi ve Kültürel Miras yönünden oldukça zengin bir bölgedir. Göbekli Tepe ile aynı döneme tarihlenen Harbetsuvan Tepesi ve Karahan Tepe'nin keşfi bölgeyi bir kez daha önemli kılmıştır. Tek Tek Dağları sınırları içerisinde bulunan diğer eski yerleşim yerleri Soğmatar ve Şuayb Şehri antik yerleşimleridir. Bu yerleşimler de Kalkolitik dönemden Geç Roma dönemine kadar iskân görmüş yerleşimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Tek Tek Dağları vejetasyon açısından, İran-Turan fitocoğrafik bölgesinde yer almaktadır. Tek Tek Dağlarında çok çeşitli bitki türleri bulunmakla beraber yabancı buğday ve arpa türleri de tespit edilmiştir. Aynı zamanda bölgede çalı tipi sınıfına giren melengiç ve incir ağaçları da bulunmaktadır. Tek Tek Dağları bölgesine çok yakın Susuz Dağları zirvesinde yer alan Göbekli Tepe'de yapılan arkeobotanik analizlerde de günümüzde gözlemlenen benzer bitkilerin kalıntılarına rastlanmıştır. Göbekli Tepe'nin arkeofaunal incelemelerinde de yine günümüzde de bulunan ceylan, tilki, çöl varanı gibi hayvan türlerine rastlanmıştır. Bu çalışma, bölgede Neolitik dönemde flora ve fauna olarak ele geçen buluntularla günümüzdeki buluntuların bir ön karşılaştırılması niteliğini taşımaktadır. Gelecekte Tek Tek Dağlarında yer alan

* ORCID: 0000-0003-2739-7047 Dr. Öğr. Üyesi., Iğdır Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Organik Tarım İşletmeciliği Bölümü 76000-IĞDIR. hatice.tosyagulu@igdir.edu.tr

** ORCID: 0000-0003-2630-3379 Prof. Dr., Iğdır Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Anabilim Dalı, 76000-IĞDIR. bahattin.celik@igdir.edu.tr

Şanlıurfa Tek Tek Dağları Neolitik Dönem Fauna Ve Florasına Genel Bir Bakış

Harbetsuvan Tepesi ve Karahan Tepe’de ele geçen buluntular sayesinde daha kapsamlı bir çalışma yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tek Tek Dağları, Flora, Fauna, Neolitik Dönem, Harbetsuvan Tepesi, Göbekli Tepe, Karahan Tepe.*

ABSTRACT

Şanlıurfa, which has a very hot and dry climate today, is a region similar to the ecology of the Neolithic period and is a region with a low plateau character bordered by Tek Tek Mountains, which is located approximately 42 km east of the city center, and Harran in the west and Ceylanpınar plains in the east. Its approximate area is 19,335 hectares and its geological structure consists of limestones. Approximately 80% of the Tek Tek Mountains area is meadow-pasture and 13% is agricultural land. Tek Tek Mountains and its surroundings are a very rich region in terms of Historical and Cultural Heritage. The discovery of Harbetsuvan Hill and Karahan Tepe, which are dated to the same period as Göbekli Tepe, once again made the region important. Other old settlements within the borders of Tek Tek Mountains are the ancient settlements of Soğmatar and Şuayb Şehri. These settlements appear as settlements that were inhabited from the Chalcolithic period to the Late Roman period. Tek Tek Mountains are located in the Iran-Turan phytogeographical region in terms of vegetation. Although there are a wide variety of plant species in Tek Tek Mountains, wild wheat and barley species have also been identified. At the same time, there are melengiç and fig trees in the bush type class in the region. In the archaeobotanical analyzes carried out in Göbekli Tepe, located on the summit of Susuz Mountains very close to Tek Tek Mountains region, the remains of similar plants observed today were found. In the archaeofaunal studies of Göbekli Tepe, animal species such as gazelles, foxes and desert varane were found. This study is a preliminary comparison of the finds obtained as flora and fauna in the Neolithic period in the region and today's finds. In the future, a more comprehensive study will be carried out thanks to the finds uncovered in Harbetsuvan Hill and Karahan Tepe located in Tek Tek Mountains.

Keywords: *Tek Tek Mountains, Flora, Fauna, Neolithic Period, Harbetsuvan Tepesi, Göbekli Tepe, Karahan Tepe.*

АННОТАЦИЯ

В настоящее время в Шанлыурфа, очень жаркий и сухой климат, здесь есть регион похожий на экологию периода неолита, это невысокое плато, расположенное примерно в 42 км к востоку от центра, города на востоке ограниченное равнинами Джейланпынар, а на западе – с городом Харран, -это горы Тек Тек. Его примерная площадь составляет 19,335 га, а геологическое строение составляют известняковые камни. Примерно 80% площади гор Тек Тек - это луговые пастбища, а 13% - сельскохозяйственные угодья. С точки зрения исторического и культурного наследия,- горы Тек Тек и их окрестности являются очень богатым регионом. Открытие Карахан-Тепе и Холм Харбецуван, относящийся к тому же периоду, что и Гёбекли Тепе, снова сделало этот регион важным. В пределах гор Тек Тек есть другие старые поселения- это античные поселения Согматар и город Шуаб. Эти поселения выглядят как поселения, которые были заселены с периода энеолита до позднего римского периода. С точки зрения растительного покрова, горы Тек Тек, расположены в Ирано-Туранском фитогеографическом районе. В горах Тек Тек, наряду с широким разнообразием видов растений, также были обнаружены дикая пшеница и ячмень. В то же время, в этом районе произрастают, относящиеся к кустарниковым видам, - меленгич и инжировые деревья. В ходе археоботанического

analiza, проведенного в Гёбекли-Тепе, расположенном на вершине Сусузских гор в непосредственной близости от региона Тек-Тек, были обнаружены остатки подобных растений, встречающиеся здесь в настоящее время. Сегодня, в ходе археофаунистических исследований в Гёбекли-Тепе были обнаружены такие виды животных, как газели, лисы и пустынные вараны. Это исследование представляет собой предварительное сравнение находок, обнаруженных в этом регионе в процессе исследования флоры и фауны периода неолита, так и сегодняшних находок. В будущем будет проведено более полное исследование благодаря находкам, обнаруженным на холме Харбецуван и Карахан-Тепе, расположенных в горах Тек Тек.

Ключевые слова: Горы Тек Тек, Флора, Фауна, Эпоха Неолита, Холм Харбецуван, Гёбекли Тепе, Карахан Тепе.

1. Giriş

Son yıllarda Şanlıurfa ilinde yoğun olarak Neolitik dönem üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Çalışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Neolitik dönemde Şanlıurfa'nın oldukça verimli olduğu ve günümüzde Tek Tek Dağları coğrafyasını andıran bir fauna ve floraya sahip olduğu ele geçen veriler doğrultusunda dile getirilmektedir (Harita 1). Şanlıurfa ilinde yapılan çalışmalar, Çanak Çömleksiz Neolitik dönemin içinde farklı bir evrenin varlığına işaret eden yerleşimlerin tespit edilmesini sağlamıştır. Yüksekliği 600m ile 1000m arasında değişen, dağlık kesimlerde kurulan bu yerleşimlerin daha çok avcı ve toplayıcı bir ekonomiye dayalı yaşam şeklini benimsedikleri anlaşılmaktadır. Tarımla uğraşmayan ancak tarıma alınacak tahılları kültüre almaya başladıklarına dair izlerin bulunduğu ve yabani hayvanları avlayan, evcilleştirmeye gitmeyen bu toplulukların yaşadıkları yerler, bugün için kazısı yapılmış veya yapılmakta olan Göbekli Tepe, Nevali Çori, Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe ve Harbetsuvan Tepesi yerleşimleridir. Bu özellik, yine Şanlıurfa'da bulunan henüz kazısı yapılmamış Hamzan Tepe, Sefer Tepe, Taşlı Tepe, Kurt Tepesi gibi benzer yerleşimlerde de söz konusu olmalıdır. Bölgedeki yerleşimlerin diğer bir özelliği de hepsinde Göbekli Tepe ve Nevali Çori'de olduğu gibi "T" şeklinde dikilitaşların bulunmasıdır. Ayrıca, başka bölgelerde de bu kültürün varlığına işaret eden ancak tam olarak lokalize edilemeyen, Adıyaman ve Gaziantep müzelerinde bulunan birer eser de bu dönemin özelliklerini taşıyan benzer buluntuları temsil etmektedir. Tek Tek Dağlarında Neolitik dönemler dışında, Kalkolitik Dönemden başlayarak Bizans dönemine kadar kesintisiz bir kronoloji veren yerleşim merkezlerinden biri de Soğmatar yerleşimidir (Albayrak 2010, 99; Albayrak 2019a, 177; Albayrak 2019b, 271; Albayrak & Mutlu 2015, 259; Albayrak, Mutlu, Mutlu & Çelik, 2019, 264; Albayrak & Mutlu, 2018, 525; Albayrak & Mutlu, 2019, 651).

Tek Tek Dağları, Şanlıurfa kent merkezinin yaklaşık 42 km doğusunda, Harran Ovası ile Viranşehir Ovalarının arasında Şanlıurfa-Mardin karayolunun güneyinde, kuzey-güney yönünde uzanmaktadır. Bölgenin alanı 19.335 ha.'dır. Jeolojik yapı ağırlıklı olarak kireçtaşlarından oluşmaktadır. Tek Tek Dağları batıda Harran, doğuda ise Ceylanpınar ovaları tarafından sınırlanan alçak plato karakterindedir. Bölgede, Üst Miyosen Aşınım Yüzeyi ve Üst Pliyosen Aşınım

Şanlıurfa Tek Tek Dağları Neolitik Dönem Fauna Ve Florasına Genel Bir Bakış

Yüzeyi olmak üzere 2 farklı aşımın yüzeyi ayrılmıştır. Alanda Kontinental iklim özelliği ağır basmaktadır. Yazları çok kurak ve sıcak, kışları bol yağışlı, nispeten ılıman geçmektedir. Tek Tek Dağları mevsimsel bir drenaj ağına sahip olup, sürekli akan bir akarsu mevcut değildir. Alanda herhangi bir göl veya yüzeysel su kütlesi bulunmamaktadır. Şanlıurfa, İran-Turan fitocoğrafik alanına girmekte olup Türkiye Florası'nda kullanılan grid sisteme göre de çalışma alanı C7 karesine dâhildir (Kaya & Ertekin 2009, 79-96).

2. Neolitik Dönem Faunası

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, Çanak Çömleksiz Neolitik dönemin en erken safhalarını yansıtan; Çayönü, Hallan Çemi, Körtik Tepe, Gusir Höyük, Hasankeyf Höyük, Nevali Çori, Göbekli Tepe, Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe, Hamzan Tepe, Taşlı Tepe, Kurt Tepesi ve Harbetsuvan Tepesi gibi yerleşmelerin keşfedilmesi, Neolitik yaşam biçiminin ortaya çıkışında bölgenin önemli bir role sahip olduğunu göstermektedir. Bu yerleşimlerin erken evrelerinde, daha çok avcı ve toplayıcı bir ekonomiye dayalı yaşam şeklini benimsedikleri anlaşılmaktadır. Avcılıkta, Natufian dönemden gelen "Ceylan Avı Geleneği" ve buna bağlı olarak çakmaktaşıdan yapılan alet çeşitliliğinin artması, bu tür yaşam şeklinin yaklaşık 1000 yıl boyunca kült yapıları inşa ederek devam etmesini sağlamıştır. Olasılıkla, bölgede M.Ö. 9. bin yılın sonlarından itibaren bu tarz yerleşimlerin üstleri toprakla örtülerek terk edilmiş, ovalarda ve su kenarlarında ilk tarımcı toplulukların yaşadığı yerler kurulmaya başlanmıştır.

Tek Tek Dağları ve çevresi tarihi ve kültürel miras yönünden oldukça zengin bir bölgedir. Göbekli Tepe ile aynı boyutlarda ve aynı döneme tarihlenen Karahan Tepe'nin keşfi bölgeyi bir kez daha önemli kılmıştır (Çelik 2011, 241-253). Geçmiş dönemlerde bölgede İncir, Badem ve Antep Fıstığı aşılmasında kullanılan menengiç ağaçlarının varlığı bilinmektedir. Karahan Tepe ve Harbetsuvan Tepesi'nde yapılan kazı çalışmalarında Tavşan, Ceylan ve Yabani Eşeklere ait hem kemik kalıntılara hem de arkeolojik kalıntılara rastlanmıştır (Resim 1).

Tek Tek Dağları içerisinde; 2000 yılında tespit edilmiş Karahan Tepe ile 2014 yılında yapılan yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiş olan Harbetsuvan Tepesi bölgenin Neolitik Döneme tarihlenen yerleşimleridir (Çelik 2000, 6-8; 2011, 241-253; 2016, 1-9). Tek Tek Dağları Milli Parkı'nda yapılan araştırmalar, Neolitik Dönemden önce bölgede çok az da olsa iskân olduğunu gösteren yerler de tespit edilmiştir. Gleye Allas Tepesi ve Yıldızlı Siluba Mevkii Epi-Paleolitik Döneme tarihlenen bölgedeki en eski yerleşimler karşımıza çıkmaktadır. Harbetsuvan Tepesi Neolitik yerleşimi Şanlıurfa ilinin Eyyübiye ilçesi sınırları içinde bulunur (Çelik 2015a, 12-14; 2015b, 81). Harbetsuvan Tepesi, Şanlıurfa'nın yaklaşık 55 km doğusunda Tek Tek Dağları olarak bilinen bir platonun içinde (Çelik 2015a, 12-14; 2015b, 81) deniz seviyesinden yaklaşık 714 m yükseklikte, 39° 15' 8,76" Doğu, 37° 2' 55,23" Kuzey koordinatları arasında yer alır (Çelik 2016, 422). Harbetsuvan Tepesi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin B evresine yaklaşık M.Ö. 9100-8400 yılları arasına tarihlendirilmektedir (Çelik 2019, 24-38). Harbetsuvan Tepesi'nde yapılan kazılarda bazı mekânların içinde bol miktarda

hayvan kemiği ele geçmiştir. Ayrıca, mimari yönden ahşabın çok az kullanıldığı daha çok taş mimarinin ağırlıklı olarak kullanıldığı ortaya çıkartılmıştır. Analizleri devam eden hayvan kemikleri, çoğunlukla çok parçalanmış kırık olarak ele geçmiştir. Daha şimdiden Yeni Mahalle ve Göbekli Tepe’de ele geçen hayvan kemiklerinden yola çıkarak Harbetsuvan Tepesi’nde; Ceylan, Tilki, Koyun-Keçi, Yabani Sığır, Domuz, Geyik, Yaban Eşegi gibi hayvanların kemiklerinin ele geçeceğini söylenebilir.

Göbekli Tepe’de yapılan kemik analizlerinde memeliler ve kuşlara ait kemikler ele geçmiştir. Memelilerden yoğun olarak, ceylan, yabani sığır, yaban eşegi, koyun-keçi, yaban domuzu, tavşan, kızıl geyik, kurt ve yabani kedi gibi hayvanlara ait kemikler ele geçmiştir (Peters & Schmidt 2004, 183). Kuşlardan ise Kartal, Akbaba, Ördek, Kaz, Bildircin, Keklik, Turna, Baykuş, Saksagan, Karga gibi kuşlara ait kemikler ele geçmiştir (Peters & Schmidt 2004, 206). Benzer bir durum Şanlıurfa Balıklıgöl civarında bulunan Yeni Mahalle yerleşiminde de ele geçmiştir. Buna göre, ceylan, yabani sığır, yaban eşegi, yaban domuzu, kızıl tilki, tavşan, koyun-keçi, boz ayıya ait kemikler ele geçmiştir (Çelik 2007, 173). Günümüzde, Tek Tek Dağlarında çok az da olsa Ceylan, Keklik, Bildircin, Kızıl Tilki, Akbaba, Kartal, Tavşan, Baykuş yabani olarak görülmektedir. Diğer hayvanlara ait kayıtlara rastlanmamıştır. Ancak, Göbekli’de ele geçen pek çok hayvan kabartması Neolitik Dönemde bölgenin faunasının oldukça zengin olduğunu göstermektedir (Peters & Schmidt 2004,179-218).

3. Neolitik Dönem Florası

Tek Tek Dağları bölgesinde mevcut arazi kullanımı, kırsal yerleşimler dışında, ağırlıklı olarak doğal çayır, tarım, mera, zayıf bitki örtüsü alanı gibi kullanımlardan oluşmaktadır. Tek Tek Dağları Milli Park alanının en büyük kısmı yani yaklaşık %80’i çayır-mera, %13’ü tarım arazisi ve geriye kalan kısımlar da diğer arazi kullanım sınıfına girmektedir. Tek Tek Dağlarında Karahan Tepe ve Harbetsuvan Tepesinde kazılar yapılmasına rağmen şimdiye kadar botanik kalıntılara çok az rastlanmıştır. Bunların da henüz analizleri yapılmamıştır. Ancak, benzer coğrafik özelliklere sahip Göbekli Tepe’de yapılan botanik analizler bize bölgedeki Neolitik döneme ait bitki örtüsü hakkında az da olsa bilgiler vermektedir. Göbekli Tepe’de ele geçen çok az karbonlaşmış bitki örnekleri sayesinde, yabani tip einkorn, arpa, mercimek, tanımlanamayan bazı tahıl taneleri, bozkır çayırları, badem ve erik meyvesi çekirdeklerinin yanı sıra çavdarın varlığını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, menengiç, badem, söğüt, Gülgillerden alıç ve yabani ahlat ağacı ve meşenin varlığına da rastlanmıştır (Neef 2003, 13-16).

Benzer bir durum Şanlıurfa-Yeni Mahalle için de geçerlidir (Çelik 2007, 172-173). Arkeobotanik analizler sonucu, yabani fıstık, badem, arpa, yabani buğday, einkorn buğdayı, emmer buğdayı şeklindedir. Ayrıca, yassı bezelye tohumu, taşkesen otu, bakla, tanımlanabilir ağaç parçası olarak da yabani fıstık, yabani badem ve meşe ağacına ait parçalar ele geçmiştir. Burada önemli olan örnekler, kültüre alınmış olduğunu bildiğimiz ve diğer Neolitik yerleşimlerde de rastlanılan kültüre alınmış arpa ile yine kültüre alınmış iki tür buğdaydır. Kültüre

Şanlıurfa Tek Tek Dağları Neolitik Dönem Fauna Ve Florasına Genel Bir Bakış

alınmış arpa ve buğday tanelerinin bulunmuş olması, Yeni Mahalle yerleşiminin tarımsal faaliyetler bakımından Göbekli Tepe'den farklı olarak beslenme alışkanlıklarının tarıma dayalı olduğunu göstermektedir. Olasılıkla bunun sebebi, Yeni Mahalle yerleşiminin Harran Ovası'nın hemen kuzeybatı köşesinde ve bir dere kenarında yer almasıdır. Bu durumu silikalı dalgelerin fazla oluşu da desteklemektedir. Göbekli Tepe yerleşim yerinde coğrafik yapıdan dolayı tarım alanı hemen hemen yok gibidir.

Yeni Mahalle yerleşiminde ele geçen bitki kalıntıları, sayıca az olmakla beraber bitki türleri bakımından Göbekli Tepe'ye göre oldukça zengin bir çeşitleme vermiştir. Yeni Mahalle'de bulunan arpa, einkorn ve emmer buğdayı gibi tahıl kalıntıları, Nevali Çori ve Çayonü'nde de karşımıza çıkmakta ve bu türler tarıma alınmış ilk tahıllar olarak bilinmektedir. Göbekli Tepe yerleşimi ile Yeni Mahalle yerleşimi coğrafik açıdan pek çok farklılıklar gösterirler. Göbekli Tepe suyu bulunmayan yüksek bir platonun üzerine kurulu iken Yeni Mahalle suyun kenarında yer alan bir tepenin üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla, Yeni Mahalle bitki verilerini Göbekli Tepe ile karşılaştırmak bize sağlıklı sonuçlar vermeyebilir. Ancak Göbekli Tepe ile Tek Tek Dağları içerisinde yer alan Harbetsuvan Tepesi ve Karahan Tepe bitki kalıntıları yüksek olasılıkla birbirine çok benzer olabilirler.

Günümüzde ise Tek Tek Dağlarındaki Milli Park Alanı bitki örtüsüne baktığımızda, özellikle yabancı fıstık, incir, alıç, badem, yabancı buğday ve arpa gibi pek çok benzer bitki türüyle karşılaşmak mümkündür (Kaya & Ertekin 2009, 79-96).

4. Değerlendirme Ve Sonuç

Tek Tek Dağları ekolojisine bakıldığında, bölgede yapılan kazılarda ele geçen buluntulardan yola çıkarak Neolitik dönemde yabancı hayvan ve bitki örtüsü açısından oldukça zengin olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumu en iyi kanıtlayan şey ise kazılarda ele geçmiş olan karbonlaşmış bitki kalıntıları ve yabancı hayvan kemikleridir. Bölgedeki kazılarda ele geçen karbonlaşmış bitki kalıntıları yaklaşık 11.000 yıllık olduğundan günümüze çok az oranda gelmektedir. Bu nedenle bölgenin bitki taksonları yeterince belirgin değildir. Tek Tek Dağları coğrafyası ile benzer bir yerde kurulmuş olan Göbekli Tepe'nin en alt seviyelerinden elde edilen arkeobotanik kalıntıların ön analizleri sonucu, düşük yoğunluklu yabancı tip einkorn (küçük kıvılcık buğday ya da siyez buğdayı), arpa, mercimek ve muhtemelen tanımlanamayan tahıl taneleri, bozkır çayırları (otları), badem ve erik meyvesi çekirdeklerinin yanı sıra çavdar varlığını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, menengiç, badem, söğüt / kavak, Maloideae (Rosaceae) (alıç ve yabancı ahlat ağacı dahil) ve meşenin varlığına da rastlanmıştır (Neef 2003, 13-16). Bu sınırlı çalışmaya dayanarak, Göbekli'de kömürleşmiş bitki kalıntılarının çok nadir olduğu öne sürülmüştür (Peters ve Schmidt 2004, 179-218). Bununla birlikte, sınırlı örnekleme kapsamı ve dolgunun tahmini büyüklüğüne kıyasla etkilenen düşük toprak hacmi göz önüne alındığında şu anda mevcut olan botanik veri setlerinin az önce isimleri sayılan taksonları temsil etmesi olası görünmemektedir. Bu nedenle, tahılların ve bakliyatların toplanmış gıdalar veya ağırlıklı olarak evcilleştirilmiş ürünler olarak

durumunun güvenilir bir şekilde değerlendirilmesi şu anda mümkün değildir (Asouti & Fuller, 2013, 299-345). Türkiye’de komşu bölgelere nazaran Neolitik döneme ait yapılan kazı sayısı oldukça az olmakla beraber buna bağlı olarak da arkeobotani ve arkeofaunal analizler de oldukça azdır. Özellikle arkeobotanik analizler bitkisel kalıntıların oldukça küçük boyutlar da olması ve çok az konsantrasyonlar da bulunması sebebiyle daha da azdır (Cappers, 2014, 205-222).

Tek Tek Dağları içerisinde bulunan ve Neolitik Döneme tarihlenen Harbetsuvan Tepesi’nde yapılan kazılar sonucu ortaya çıkan mimariye baktığımızda daha çok taş mimarinin yoğun olarak hâkim olduğu görülmektedir. Aynı durum bölgede yer alan Karahan Tepe için de geçerlidir. Bu durum olasılıkla Tek Tek Dağları bölgesinde Neolitik Dönem’de pek fazla ağacın olmadığını veya büyük ve uzun ağaçların olmadığını göstermektedir. Neolitik döneme ait bölgedeki hemen bütün yerleşimlerin mimarisinde yer alan dikilitaşlar üst yapıyı ayakta tutan birer paye gibi kullanılmaktadır. Bu da yine bölgede paye yerine geçebilecek sağlam ağaçların fazla olmadığını bu nedenle taş payelerin kullanıldığını ortaya koymaktadır. Günümüzde, Tek Tek dağları çok uzun bir zaman boyunca *Pictacia terebinthus* L. subsp. *palaestina* (Boss.), günümüzde bilinen adıyla menengiç ile kaplı iken antropojenik faktörler sebebiyle günümüzde yerlerini tarım yapılamayan çıplak kayalık alanlara bırakmıştır. Ancak alan 1962 yılından itibaren koruma altına alındığından beri bu türe artık koruma alanı içerisinde doğal vejetasyonunda rastlanılmaktadır (Kaya & Ertekin 2009, 79-96). Ayrıca, Tek Tek Dağları yağış ve su kaynaklarının yetersizliği sebebiyle yarı kurak bir bölgede bulunmaktadır (Kaya 2014, 27-35). Günümüzde yapılan çalışma sonuçlarına göre korunan alanda yaklaşık 335 bitki türü mevcuttur. 7 taksonun endemik olduğu belirlenmiş olup en fazla tür sayısına sahip ilk 5 bitki familyası da şu şekildedir: Fabaceae, Asteraceae, Brassicaceae, Lamiaceae ve Apiaceae’dir ki Türkiye’de yapılmış pek çok floristik çalışma sonucuyla da bu sonuç paralellik göstermektedir (Kaya & Ertekin 2009, 79-96). Neolitik dönemde muhtemelen günümüze göre daha fazla bitki türü mevcuttu ancak ele geçen karbonlaşmış buluntular şu an için oldukça sınırlı olduğundan şimdilik kesin bir şey söylemek çok zor görünmektedir. Ancak, Göbekli Tepe’de ele geçen bir kabartmada konut gibi yapılmış üç yapının etrafının bitkisel çitlerle çevrildiği bu çitlerin ise ortadan sıklaştırmak için bağlanmış oldukları görülmektedir (Notroff ve diğ. 2016, Fig. 5.8). Ayrıca, Göbekli Tepe’deki 10 ton ağırlığında olan yekpare taşların taşınmasında da kenevir liflerinden yapılmış iplerin kullanılmış olduğu tahmin edilmektedir. Bu durum, bize bitkilerin Neolitik Dönemde Göbekli Tepe insanları için vazgeçilmez olduğunu göstermektedir.

Gerek Göbekli Tepe, gerekse Nevali Çori, Harbetsuvan Tepesi, Karahan Tepe ve Yeni Mahalle’de ele geçmiş olan hayvan kemiklerinin yoğun oluşu Neolitik Dönemde bölgenin faunasının çok zengin olduğunu göstermektedir. Ayrıca bölgedeki bütün Neolitik yerleşimlerde ele geçen hayvan kabartmaları ve heykelleri de bu durumu destekler niteliktedir. Bununla birlikte günümüzde Tek Tek Dağlarının ve bölgenin Neolitik dönemdeki faunasından hemen hemen hiçbir hayvan kalmamıştır. Sadece, koruma altına alınmış olan ceylan, tilki, tavşan ve

Şanlıurfa Tek Tek Dağları Neolitik Dönem Fauna Ve Florasına Genel Bir Bakış

varan günümüzde de görülmektedir. Bu çalışma günümüze kadar yapılmış olan az miktardaki çalışma sonuçlarının birarada toplanarak nerede bulunulduğunu göstermesi açısından sadece bir deneme niteliğinde olup gelecekte bölgede tespiti yapılmış olan arkeolojik alanların kazılarının yapılması ve oralardan elde edilecek olan arkeobotanik ve arkeozoolojik buluntuların analizleri doğrultusunda daha da net bilgiler elde edilecek olması gerekliliğini de göstermektedir.

Katkı Belirtme

Bu çalışmalar; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni, Eyyübiye Belediye Başkanı Mehmet Kuş'un katkıları ile gerçekleştirilmiştir.

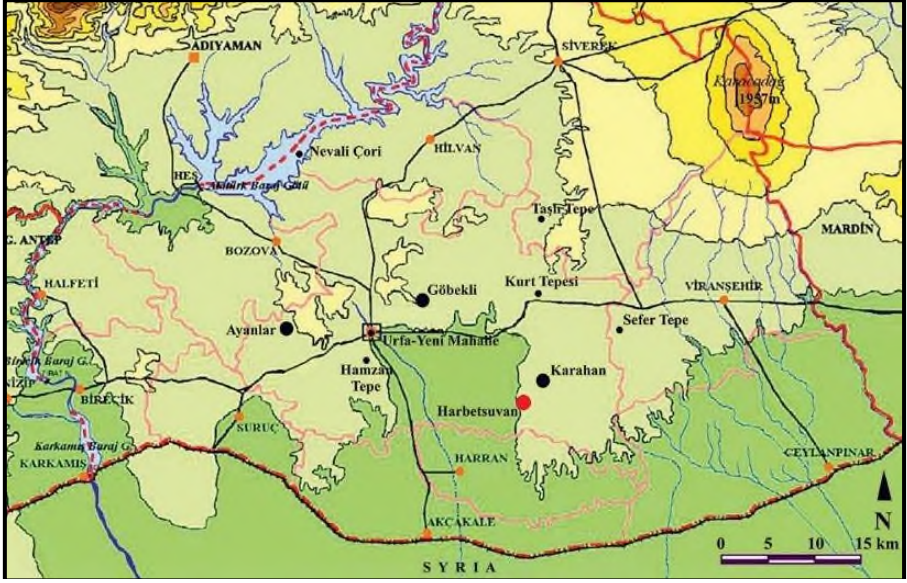
Kaynakça

- ALBAYRAK, Y. (2010). Antik Dönemde Edessa (Urfa). Tiydem Yayıncılık, Ankara, 2010.
- ALBAYRAK, Y. (2019a). Göbekli Tepe'den Edessa'ya Şanlıurfa, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2019.
- ALBAYRAK, Y.. (2019b). "Soğmatar", Harran ve Çevresi Arkeoloji, Şurkav Yayınları, No. 55, Şanlıurfa, 2019, 271-284.
- ALBAYRAK, Y., & MUTLU, S. İ. 2015. "Soğmatar Kutsal Alanı Ve Yakın Çevresi Yüzey Araştırması 2013", 32. Araştırma Sonuçları Toplantısı. 02-06 Haziran 2014 Gaziantep. 2. Cilt, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları Yayın No. 168/2, Ankara, 2015, 259-278.
- ALBAYRAK, Y., & MUTLU, S. İ. 2018. "Sogmatar Nekropolü 2016 Yılı Temizlik Çalışmaları", 39. Kazı Sonuçları Toplantısı. 22-26 Mayıs 2017 Bursa. 3. Cilt, Star Matbaacılık, Bursa, 2018, 525-544.
- ALBAYRAK, Y., & MUTLU, S. İ. 2019. "Soğmatar Nekropolü 2017 Yılı Temizlik Çalışmaları", 40. Kazı Sonuçları Toplantısı, 3. Cilt, Ankara, 2019, 651-668.
- ALBAYRAK, Y., MUTLU, S. İ., MUTLU, S., & ÇELİK, B. (2019). "Soğmatar'da Sunaklı Kaya Oyuğu Mezarlar", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Volume: 41, 263-274.
- ASOUTI E. & D. Q. FULLER (2013) "A Contextual Approach to the Emergence of Agriculture in Southwest Asia Reconstructing Early Neolithic Plant-Food Production" *Current Anthropologie* Sayı 54/3, 299-345.
- CAPPERS R.T.J. (2014) "Archaeobotanical Evidence of Agriculture in Neolithic Turkey" *The Neolithic in Turkey 10500-5200 B.C. Environvent Settlement, Flora, Fauna, Dating, Symbols of Belief, withviews from North, South, East and West*, Eds. M. Özdoğan-N.Başgelen – P.Kuniholm, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 205-222.
- ÇELİK B. (2000) "E New Early-Neolithic Settlement: Karahan Tepe." *Neo-Lithics* Sayı 2-3/00, 6-8.
- ÇELİK B. (2007) "Şanlıurfa Yeni Mahalle-Balıkliğöl Höyüğü", *Anadolu'da Uygurluğun Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem*

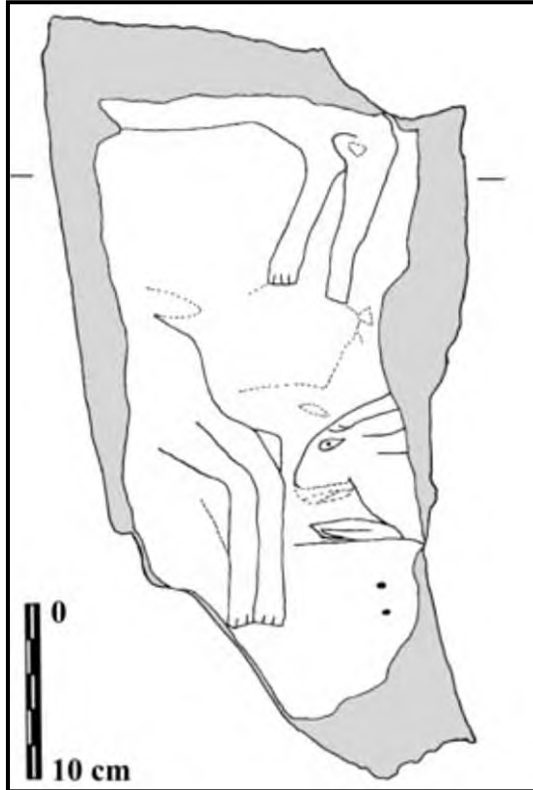
Yeni Kazılar Yeni Bulgular, Haz. N. Başgelen ve M. Özdoğan, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 165-178.

- ÇELİK B. (2011) “Karahan Tepe: A New Cultural Centre in Urfa Area in Turkey”, *Documenta Praehistorica* Sayı 38, 241-253.
- ÇELİK B. (2015a) “Differences and Similarities Between the Settlements in Şanlıurfa Region where “T” shaped Pillars are Discovered” *TÜBA-AR* Sayı 17, 9-24.
- ÇELİK B. (2015b) “Şanlıurfa İli Yüzey Araştırması”, *Belgü*, Sayı 2, 9-99.
- ÇELİK B. (2016) "A small-scale cult centre in Southeast Turkey: Harbetsuvan Tepesi" *Documenta Praehistorica* Sayı 43, 421-428.
- ÇELİK B. (2019) “Neolitik Dönem Kült Merkezi: Harbetsuvan Tepesi.”, *Karadeniz Uluslar arası Sosyal Bilimler Dergisi* Volume 43, 24-38.
- KAYA Ö. F. & ERTEKİN, A. S. (2009). “Flora of the protected area at the Tektek Dağları (Şanlıurfa-Turkey)”, *OT Sistematik Botanik Dergisi*, Vol. 16, No. 2, 79-96.
- KAYA Ö. F. (2014). “Phytosociological Analysis on The National Park of The Tek Tek Mountains, Şanlıurfa, Turkey, *Bangladesh Journal of Botany*, Vol. 43, No. 1, 27-35.
- NEEF, R. (2003). “Overlooking the Steppe-Forest: A Preliminary Report on the Botanical Remains from Early Neolithic Göbekli Tepe (Southeastern Turkey)” *The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, Neolithic* 2/03, 13-16.
- NOTROFF J. – O. DIETRICH – K. SCHMIDT (2016) “Gathering of the Dead? The Early Neolithic Sanctuaries of Göbekli Tepe, Southeastern Turkey.” *Dead Rituals, Social Order and the Archaeology of Immortality in the Ancient World “Death Shall Have No Dominion”* Eds. C. Renfrew- M.J. Boyd-I. Morley, Cambridge University Press, 65-81.
- PETERS J. & K. SCHMIDT (2004) “Animals in the symbolic world of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe, south-eastern Turkey: a preliminary assessment” *Anthropozoologica* Sayı 39/1, 179-218.

Şanlıurfa Tek Tek Dağları Neolitik Dönem Fauna Ve Florasına Genel Bir Bakış

Harita 1. Şanlıurfa bölgesinde bulunan Neolitik merkezlerin yerleri.

Resim 1. Karahan Tepe'den Kazıma Tekniği ile Yapılmış Hayvan Figürleri.

KAZAK ULUSAL(GELENEK VE GÖRENEK) MASALLARINDA ULUSUN ÖZBİLİNÇ İMGESİ OLARAK “HAN” KAVRAMI

CONCEPT «KHAN» IN KAZAKH LIFE AND TRADITIONAL FAIRY TALES AS A VIEW OF KAZAKH MENTALITY

КОНЦЕПТ «ХАН» В КАЗАХСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗКАХ КАК ОСОБЕННОСТЬ МЕНТАЛЬНОСТИ ЭТНОСА

Katira BALABEKOVA*
Camila OTARBEKOVA**

ÖZ

Makale Kazak folklorunun en mükemmel örnekleri olarak bilinen ulusal masalların dil birimlerinin sözcüksel ve anlamsal arka planında halkın yüzlerce yıllık dünya görüşüne ilişkin bilişsel bilgiler içerdiğini ve dil birimlerinin kavramsal analizi ile ulusal dünya görüşünün birliği ve genel manevi kavramların belirlenebileceğini ifade etmektedir. Folklor metinleri Kazak halkının özbilinç doğasını tanımak ve halk kültürünün temellerini belirlemede çok önemli rol üstlenmektedir. Çünkü bu olgular halkın asıl “hafızası” ve yüksek kültürünün bir göstergesi konumundadır. Halkın özbilincini daha iyi anlamayı, ruha nüfuz etmeyi ve ulusun dünya imajını bu ulusun gözleriyle görmeyi sağlayan kavramlardan biri de “han” kavramıdır. Han kavramının sıklıkla kullanımı, eski dönemin sosyal yapısının, ülkeyi yönetme sisteminin bir yansıması olarak karşılanmaktadır. Bundan yola çıkarak masallarda geçen “han” ve onun tüm niteliklerinden güçlü ve zayıf yanları, olumlu ve olumsuz alışkanlıkları, zeka ve insanlık tutumları, gelenek ve görenekleri izlemesi, vs. özellikleri ile değerli bilgileri sağlayan etnokültürel bilgi merkezi kavramsal çerçevenin oluşumunun temeli olacaktır. Masalların dilsel-istatistiksel analizi sonucunda Kazak masallarında “han” sözcüğünün çok yaygın şekilde işlek olduğu ve “patşa, padşa(padişah)” sözcüğünün nadir bir şekilde kullanıldığı ve aynı zamanda nüvel dediğimiz kısa öyküler grubunda ele alınan Türk halklarının ortak masallarında rastlandığı tespit edilmiştir. Türkiye Türkleri ve Özbek halk masallarında “patşa, padşa” sözcüğü ülkenin hükümdarı şeklinde aktif olarak kullanılmaktadır. Her iki sözcüğün kullanım özelliklerine göre Türk dilinin Oğuz grubunda “padşa, padişah” sözcüğü çok işlek olduğu ve Kıpçak grubunda ise

---

* ORCID: [0000-0002-7048-2047](https://orcid.org/0000-0002-7048-2047). PhD doktora öğrencisi, Kazak Milli Kızlar Pedagojik Üniversitesi, Almatı/KAZAKİSTAN; katira670323.k@mail.ru

** ORCID: [0000-0002-8289-9050](https://orcid.org/0000-0002-8289-9050). Doç.Dr. Kazak Milli Kızlar Pedagojik Üniversitesi, Almatı/KAZAKİSTAN; zhotarbekova@gmail.com

Kazak Ulusal(Gelenek Ve Görenek) Masallarında Ulusun Özbiliñ İmgesi Olarak...

“han” sözcüğünün yaygın olarak kullanıldığını görülmektedir. Bu nedenle, halk masallarının sözlüksel katmanı, aynı ulusun eski, orijinal kelime dağarcığını tanmanın ve böylece dilbilimsel doğasını algılamının bir aracı olabilmektedir.

Anahtar Sözcükler: *han kavramı, dilbilim istatistiği, folklor, halk masalları, etnokültürel, sözcüksel katman, özbiliñ*

ABSTRACT

The article states that the lexical and semantic background of the language units of folk tales contains cognitive information about the centuries-old worldview of the people, the conceptual analysis of which can determine the unity of the national worldview and general spiritual concepts. Folklore texts are important in recognizing the mental nature of the Kazakh people and determining the basic basis of folk culture, because they are, in fact, the "memory" of the people, an indicator of the high culture of the people. One of the concepts that allows to better understand the mentality of the people, to penetrate the spirit and see the world image of the nation through the eyes of this nation - the concept of the khan. After all, the frequent occurrence of the word khan is a reflection of the social structure of that period, the system of governing the country. Thus, in the fairy tale about the khan, all his qualities: strengths and weaknesses, positive and negative habits, intelligence and humanity, customs and traditions, etc. The warehouse of ethnocultural information, which provides such features and valuable information, will be the basis for the formation of the conceptual framework. The result linguostatic analysis of fairy tales, it became known that the Kazakh fairy tales found a very large number of words "Khan" and the word king is very little that he found in fairy tales, common to the Turkic peoples, which are considered today in a group of short stories tales. And in the Turkic and Uzbek folk tales, as the ruler of the country, the Royal word asset was spent. In contrast to the peculiarities of the use of Khan and Royal words in each national lexicon, it can be noted that in the languages belonging to the Oguz branch of the Turkic languages, the Royal word prevails, and in the languages of the Kipchak group, the word Khan is widely used. Thus, the lexical layer of folk tales can become a means of learning the indigenous vocabulary of this people, learning through it the linguistic and cultural reality.

Key words: *concept of the khan, linguostatics, folklore, folk tales, ethnocultural, lexical layer, mentality.*

АННОТАЦИЯ

В статье констатируется, что лингвистические и семантические языковые единицы народных сказок, известные как лучшие образцы казахского фольклора, содержат познавательную информацию о мировоззрении людей сотен лет и что единство национального мировоззрения и общедуховных представлений может быть определено путем концептуального анализа языковых единиц. Фольклорные тексты играют очень важную роль в осознании мировоззрения казахского народа и в определении основ народной культуры, потому что эти явления - главная «память» людей и показатель их высокой культуры. Одна из концептов, позволяющих людям лучше понять мировоззрение, проникнуть в душу и увидеть национальный образ мира глазами этого народа, - это концепт «хан». Потому что слово хан является отражением социальной структуры того периода, показателем системы управления страной.

Исходя из этого, в сказках о "хане" упоминается и его сильные и слабые стороны, положительные и отрицательные привычки, интеллект и человеческие отношения, традиции и обычаи и т. д. являются особенностями, которое предоставляет ценную информацию для формирования концептуальной основы.

В результате лингвостатистического анализа сказок было установлено, что в казахских сказках слово «хан» встречается в большом количестве, а слово «султан» употребляется очень мало, в основном, встречается в сказках, общих для тюркских народов, которые сегодня рассматриваются в группе сказок новелл.

А в тюркских и узбекских народных сказках, правителя, в основном, называют султаном. В зависимости от особенностей употребления слов «хан» и «султан» в каждом народном лексиконе можно заметить, что на языках, входящих в огузский ветвь тюркских языков, преобладает слово царь, а на языке кыпчакской группы широко употребляется слово хан. Значит, лексический слой народных сказок может стать средством познания коренного словарного запаса этого народа, познания через него лингвокультурологической действительности.

Ключевые слова: *концепт хан, лингвостатистика, фольклор, народные сказки, этнокультура, лексический пласт, менталитет.*

Giriş

Kazak yazılı nesrine en yakın tür masallardır. Gelenek ve görenekle ilgili(turmıs-salt ertegileri) masalların olaylarının gerçeğe yakın olması, yanı sıra demokratik doğasının hakim olması hususu da ağırlık kazandırmaktadır. Araştırmacılar herhangi bir folklor metnini çeşitli yöntem ve açılardan yaklaşmaktadır. Araştırma sırasında konu, tür, dil incelemelerini göz önünde bulundurarak dilbilimsel kültürün doğasına özel dikkat gösterilmesi gerekmektedir. Çünkü folklor, estetik etmen ile birlikte, halkın tarihi hafızasını tanıtma aracı olarak hizmet etmektedir. Bu bağlamda Kazak halk masallarının dilbilimsel-kültürel tanıtım açısından incelenmesi önemlidir. Kültürün üst dilini oluşturan ana terim, dil ve kültürün sözcüksel temelini bağlayan anahtar kelime olarak kabul edilen kavram “insanın özbilinçsel dünyasındaki kültürün ana konumu”dur (Stepanov, 1997: 16).

Bugün bilişsel dilbilim, dilbilimsel kültürel tanıtım çalışmaları, kavram bilimi meselelerinin ana odağı üzerinde olması tesadüf değildir. V.A. Maslova'nın belirttiği gibi, “dil insanları, ulusu, etnik grupları kavramlar sayesinde birleştirir” (Maslova, 2005: 38). Bu nedenle, kavramlar üzerinde çalışmak halklar arasındaki dilbilimsel kültür bağlarının tanınmasında önemli yere sahiptir. Bunu yapmak için, bilgi sözcüksel düzeyden alınır, çünkü sadece sözcüksel katman temeli sayesinde bir kavramı oluşturan bir dizi özellikleri türetmek mümkündür. Metnin belirli kavramları yansıtan bir bilgi kaynağı olarak ele alınması dilbilimsel kültürel-tanıtım sorunlarının çözülmesini sağlamaktadır. Halk masalları her zaman gerçekliğin bir aynası olarak kabul edilmez, çünkü folklor türünün doğasında bulunan birçok önkoşullar bulunmaktadır. Ancak bir masalda, herhangi bir halka ait özellikleri bulmak mümkündür. Rus halk masalları araştırmacısı V.V. Kolesov, “dil hızla değişen bir fenomen değildir, bu nedenle belirli bir zaman ve mekanın özbilincinde biriken kavramların koruyucusu hizmetini üstlenebilir” sonucuna varmıştır (Kolesov, 2004: 72).

Masallar, dünyanın folklor imajını yapılandırmaya imkan sağlayan dilbilimsel ve etnokültürel araştırmalar için zengin bir malzeme kaynağı olarak hizmet eder. Masalların dili, atalarımızın görüşleri, inançları, gelenek ve görenekleri hakkındaki bilgi kaynağı ve onun timsali atasözleri ve deyişlerde, deyim ve metaforlarda vb. korunmuştur. Dolayısıyla bir halkın özbilincinin bir tezahürü olarak

Kazak Ulusal(Gelenek Ve Görenek) Masallarında Ulusun Özbilinç İmgesi Olarak...

masalların önemini not etmek de önemlidir. Aynı konu üzerinde benzer bir fikir, Türk masalları araştırmacısı Sibel Turhan Tuna'nın çalışmalarında da görülebilir: "Dil, bir sanat aracıdır, bir edebiyat kaynağıdır, felsefe, bilim, genel olarak insan bilimidir, yani insanı tanıma aracıdır. Ana dilin ürünü olan masallar, yaratıcı özgürlüğe dayanan estetik, eğitimsel değer metinlerinden oluşur. Anlatıcı metne anadillerinden sözcüklerin gücünü verir"(Tuna, 2013: 36).

(Dil, sanatın, onun bir kolu olan edebiyatın, felsefenin, bilimin (kısacası) insanın, kişinin kendini ifade etme aracıdır. Felsefenin ilgilendiği söz ve onun bir anlamı olan logos yine ana dilin ürünüdür. Diğer bir ana dil ürünü olan masal ise, yaratıcı ifade özgürlüğünden hareketle hem estetik hem de öğretici nitelikte metinler ortaya koyar. Masal anlatıcısı, yarattığı düşsel metinde ya da anlattığı anlatıda kahramanlarına kendinden bir şeyler kazandırdığı gibi, ana dilden aldığı söz gücü ile metni vermek istediği mesaja göre yönlendirilir.) Ancak, masalların insanın özbilinçsel doğasındaki yerine gelince, bilim adamı fikrini şu şekilde devam ediyor:

Masal, içinde insan varoluşunun ifade bulduğu didaktik bir betimlemedir, ancak buradaki insan her yönüyle ele alınan insan değil, didaktik temaya hizmet eden insandır, bir başka ifadeyle masal, insan yaşamını anlamlandırdığı kadar ona anlam katan edebiyat ürünlerinden biridir. (Tuna, 2013:303)

Kazak dilbiliminde halkın, ulusun etnobilinçsel doğasını ve dünya görüşünü o dilin kullanıcısı ile bağlantılı olarak düşünen bilim adamı C. Mankeyeva: "Her dil, bünyesinde tarihi, kültürü, bilgiyi ve zevkleri, karakteri ve bilinci, mesleği ve yaşam tarzını, gelenekleri ve bilgeliği koruyan sembolik bir sistemdir. Bu içeriğin yapısına göre, sadece sembolik bir sistem değil, bir kültürdür. Bu nedenle, çalışmasında geleneksel yapısal dilbilimin olanakları sınırlıdır. Çünkü bu durumda, dilin işlevi sadece iletişimsel değildir, aynı zamanda (dil) - etnik kültür bilgisini toplar, korur, ulaştırır, bir sonraki kuşağa aktarır ve sonuçta bir bütün olarak oluşturur." fikrini ileri sürmektedir (Mankeyeva, 2008: 153-156).

Yöntem. Kazak halkına ait gündelik hayat ve gelenek görenek (turmıs-salt ertegileri)masalları arasında insan, toplum ve çevre kavramlarının özel bir yeri mevcuttur. Herhangi bir olayın veya fenomenin bir topluma yansıdığı düşünüldüğünde, o toplumdaki insanların etkileşimleri farklı sosyal grubu ve hatta sınıfsal durumları yansıtır. Bu sosyal ilişkileri yansıtan dil birimlerinden biri de, unvan ve çeşitli meslek adlarıdır. Kazak masallarında çok sık rastlanan unvan adları şu şekildedir. Örneğin, han, padşa, vezir, taksır gibi en yaygın kavramlar, o sırada devlet yönetimi sistemini, feodal sosyal sistem de dahil olmak üzere çeşitli sınıf ilişkilerini anlatmaktadır. Eski Kazak toplumundaki unvanların dille ilgili doğasını ele alan bilim adamı N. Aşımbayeva, ülke tarihindeki yönetişimin yapısını analiz ederek ülkenin yönetişiminin gelişim aşamalarını şu şekilde açıklamaktadır: devlet işleri yönetimi, öncelikle eski dönemlerde hanedan yönetimine, ulusun idaresi, hanlık idaresi, askeri idare ve diğer birçok tipe ayrılmıştır"(Aşımbayeva, 2009: 17). Hanlık toplumu muhtemelen ulusların birleşmesi ve devlet seviyesine kadar kazanılması ile bağlantılıdır. Ünlü Türkolog V.V. Bartold, han sözcüğünün kökeni ile ilgili ifadesini bir örnek olarak dile getirebiliriz: "VI. yüzyılda Orta Asya'da

büyük bir göçebe Türk devleti kuruldu. O bir Türk Kağanlığı idi. İşte, han sözcüğü o yandan bu sözcüklerin kısaltmasından türetilmiştir”. Bartold, 1943: 56).

Büyük açıklama sözlüklerine bakıldığında han sözcüğünün karşılığı feodal çağdaki bazı Türk ve Moğol halklarınca kullanılan ülkenin iktidar yetkilisi anlamına gelmektedir (KDAS, 1986: 56). Sözcüğün kullanımı ile ilgili yorum yapan akademisyen A. Kaydar, onun eski zamanlardan beri Kazak topraklarında ve komşu Türk ülkelerinde ülkeyi ve devleti yöneten en yüksek idari mevkilere sahip olan kişilere ve onlara ait en üst mertebeler, unvanlar olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte “han” sözcüğünün eski bir Türk sözcüğü ve Türk, Moğol ve Tatar hanları için “kağan, hakan” – “hükümdarlar hükümdarı” anlamında kullanılan bir unvan olduğunu söylemektedir. Orhun ve Yenisey yazıtlarında da geçmekte olan bu sözcük başlangıçta bir “kabile lideri” olarak tanımlanmaktayken, daha sonra “devletin üstün hükümdarı ...” anlamı veren kavrama değişmiştir (Kaydar, 2013: 184-185). Aynı görüş B.Y. Vladimirtsev’in araştırmasında geçmektedir: “Moğol kabileleri savaş ve avcılık sırasında liderlerini seçmişler. Aynı lider daha sonra barış zamanında bir lider olarak kalmıştır. Onlara genellikle han denirdi”(Vladimirtsev, 1958: 253). Bu nedenle han, Türk ve Moğollar için ortak bir terim olarak karşılanmaktadır. Bu bağlamda, özellikle unvan isimlerini inceleyen N. Aşimbayeva’nın ifadesinin temelsiz olmadığını belirtmek isteriz: “Genel olarak, “han” sözcüğünün etimolojisi hakkındaki görüşler yukarıdaki “kağan” ile ilgili söylenen gerçeklere dayanmaktadır. Bununla birlikte, “kağan” sözcüğünün Türkçe ve Moğolca’da “han” sözcüğünün kısaltılmış bir şekli olduğunu, aynı zamanda eski Türk yazıtlarına dayanarak, “kağan” sözcüğünün saf bir Türk sözcüğü ve Moğolca’da “han” sözcüğüne paralel olarak yaşadığı fikrini desteklediğimizi ifade etmek isteriz. Ancak, dikkat edilmesi gereken bir hususta Kazak Hanlığı döneminde “han” kavramının anlamı ve işlevinin, eski “kağan” kavramı ile ve ortaçağdaki “han” ismine karşılık gelmemektedir... Eğer ortaçağ “han” adının semantik yapısında, hukuki bilinç açısından “diktatör” veya “tiran” gibi kavramları bulabilirsek, Kazak devletindeki “han” adının semantik yapısı bu semantiğe hakim değildir ve o toplumdaki “alan demokrasisi” ile doğrudan ilişkili olmaktadır. Oysa ki, ülkenin hükümet sistemi ve iktidarı sözlüğünün bir başka özelliği, kavramın her tarihi çağda anlamlarının ve şekillerinin sürekli değişmesi söz konusudur. Ancak, onun şekli, yani dış özelliği korunduğu halde bile, devlet yapısındaki siyasal sistemden dolayı kavramın anlambilimi yapısında mevcut olan deferansiyel anlam ögesi aynı biçimde sergilenmez” (Aşimbayeva, 2009: 48).

Sonuçlar. M. Avezov’un sınıflandırmasına dayanarak, bahsedilmekte olan masallar arasında sosyal bilincin oluşumunu yansıtan halk(turmıs-salt ertegileri) masallarını ayrı başlıklar altında incelemeye karar verdik. Bu konu çerçevesinde sınıflandırılmış 53 halk masalı(turmıs-salt ertegileri) seçilerek, sözcüklerin kullanım sıklığını belirlemede folklor dilinin bir takım özelliklerini tanımlamak mümkün olmuştur (Babalar sözi, 2011: 9-369). Halk(turmıs-salt ertegileri) masalları da dahil olmak üzere Kazak masallarının istatistiksel analizi sonucunda, bu masal grubunda en sık kullanılan kelimelerin istatistiklerinde ve bu dönemin sosyal ilişkilerini yansıtan “han, oğlan, kız, padşa, adam, vezir” sözcüklerinin pek çok sayıda

Kazak Ulusal(Gelenek Ve Görenek) Masallarında Ulusun Özbilinç İmgesi Olarak...

kullanıldığı tespit edilmiştir. “Han, vezir, padşa” gibi kavramları dönemin ülke yönetme sistemini gösterirken, “erkek, kadın, baba” gibi sözcükleri bir aile kavramını çağırıştırılmaktadır. Masallar üzerinde yapılan dilsel-istatistiksel analizi sonucunda, Kazak masallarında “han” sözcüğünün çok yaygın biçimde rastlandığı ve “padşa” sözcüğünün nadiren kullanıldığı ve bugünlerde nüvel dediğimiz kısa öyküler grubunda ele alınan Türk halklarının ortak masallarında geçtiği bilinmektedir. Türk Türkleri ve Özbek halk masallarında ise, ülkenin hükümdarı biçiminde aktif olarak kullanılmaktadır. Her iki sözcüğün kullanım özelliklerine göre Türk dilinin Oğuz grubunda “padşa, padşah” sözcüğü çok işlek olduğu ve Kıpçak grubunda ise “han” sözcüğünün yaygın olarak kullanıldığını görülmektedir. Bu nedenle, halk masalların sözlüksel katmanı, aynı ulusun eski, orijinal kelime dağarcığını tanımanın ve böylece dilbilimsel doğasını algılamının bir aracı olabilmektedir.

Tartışma. “Han” kavramı, en yaygın kullanılan kelime olduğu için masal kullanımındaki ana birimi konumuna geçmektedir. Sözcüğün sıkça görülmesi, o dönemin sosyal yapısının, ülkeyi yönetme sisteminin bir yansımasıdır. Örneğin, “han” sözcüğü masalarda 1023 kez kullanılmıştır. Onun sözcük şekilleri ve kullanım sıklığı şu şekildedir: Üstelik kök veya yalın halde - 580, hana - 103, handa - 3, hanlarınız - 1, hanların - 3, hanlarını - 2, hanla - 6, handan - 11, hanın - 260, hanı - 16, hanınız - 1, hanın - 1, hanından - 1, hanının - 4, hanına - 1, hanım -13, hanımız - 9, hanımı - 2, hanımdan - 3, haneke - 2, haneken - 1 kere. Ayrıca, “han” sözcüğünden türetilen hanlık sözcüğü 7 kere kullanım bulmuştur. sözcük biçimlerinin sıklığı aşağıdaki gibidir: hanlığı -3, hanlığın -1, hanlığa -2, hanlıkla -1, hanlıktaki -1, hanlıklarının -1, hanlığı -1, hanlığımız -1, hanlığına -1, hanlığımı -2 kere geçmiştir. “Han” sözcüğünün sözlükteki kullanım sıklığı şu şekilde geçmektedir:

Resim 1. Sözcüklerin kullanım sıklığı

Хан	146
Ханға	29
Ханда	2
Хандардың	2
Ханды	8
Хандығымды	2
Хандығына	1
Хандығыңыз	1
Хандық	1
Хандыққа	2
Ханзада	1
Ханзаданың	1
Ханмен	1
Ханмын	1
Ханның	76
Ханша	2
Ханшасының	1
Ханы	2

Masalda “han” ve onun tüm karakter niteliklerinden güçlü ve zayıf yanları, olumlu ve olumsuz alışkanlıkları, zeka ve insanlık tutumları, gelenek ve görenekleri izlemesi, vs. özellikleri ile değerli bilgileri sağlayan ulusal özbilinç ayrıntılı olarak tartışılmaktadır. Araştırmacılara (V.Y. Propp) göre, halk masallarında bir takım önkoşullar bulunmaktadır. İçinde tasvir edilen yaşam gerçeği, tür özgürlüğü açısından ele alınması gereken hususlardandır. Çünkü zaman ve mekanın sınırları açık olmadığından, masallar sosyal ilişkileri tasvir edebilir konumdadır.

- “Comart/Cömert” masalında, geçmişte, halkın handan eziyet çektiikleri dar zamanların birinde.
- “Kedey Kızı men Han Balası/Yoksul Kızı ile Han oğlu” masalında, eski zamanlarda bir han halkını toplamış ve bir ferman söylemiş.
- “Han men Vazir/Han ile Vezir” masalında, bir zamanlar bir han ve onun bilge bir veziri yaşamış.
- “Han Kız” masalında, eski zamanlarda bir han varmış.
- “Şakirat ve Şakir” masalında, bundan kaç yıl, kaç yüzyıl evvel yaşandığı belirsiz bir zamanda, bir ülkede, ata soyundan bu yana iktidar sahibi bir han varmış.
- “Önege/Örnek” masalında, günlerin birinde, hanın biri çarşmayı gezmektedir, orada kafasına ve ayaklarına birer altın parçası yerleştirmekte olan bir adam görür.
- “At Bağuvşı Kul/Seyis Kul” masalında, eski zamanlarda, asil bir hanın üç tulpar/küheylan atı varmış, han bu atları kendinin en sadık bir kölesine baktırmış.
- “Alpıska Kelgennen Akıl Sura/Altmış Yaşına Gelen İnsana Gidip Akıl Danış” masalında, geçmişte, hanın biri hakimiyetindeki halkına seslenir.
- “Jalayırhan men Sağat/Jalayırhan ve Saat” masalında, eski zamanlarda, bir hanın çocuğunun olmadığı bir zamanlarda, eşi birdenbire gebe kalmış.
- “Kedey Kızı men Han Balası/ Yoksul Kızı ve Han Oğlu” masalında, eski zamanlarda hanın biri halkını toplamış ve bir ferman çıkarmış.
- “Jeti Önerpaz/Yedi Sanatçı” masalında, bir zamanlar malı mülkü diğerlerinden pek çok zengin bir han yaşamış.
- “Uşar Hannın Balası/ Uşar Hannın Oğlu” masalında, bir zamanlar Uşar Han adında bir han varmış.

Masallarda yer alan zaman kavramı *uzun zaman önce, eskiden, geçmişte, günlerin birinde, çok eski zamanlarda, mazide* gibi sözcükler ve sözcük grupları ile verilmektedir ve hanların saltanatının tam zamanını net bir şekilde yansıtmamaktadır.

Mekan kavramı, yani olayların nerede gerçekleştiği hakkında neredeyse hiçbir bilgi yoktur. Örneğin,

- “Ayaz Biy/ Ayaz Bey” masalında, Jaman yani Ayaz Biy Akşa Han’ın ülkesindeki evini taşıdığı söylenmektedir, ancak Akşa Han’ın ülkesinin bulunduğu yerden bahsedilmez ve tarihi kaynaklarda da Akşa Han hakkında hiçbir bilgi yoktur.

Kazak Ulusal(Gelenek Ve Görenek) Masallarında Ulusun Özbilinç İmgesi Olarak...

Hanların isimleri. Kazak tarihinde hüküm süren hanların isimleri bilinmektedir. Oysa ki, masallardaki zikredilen hanlar kimlerdir? Örneğin,

- “Körgen Tüstin Orındaluvı/Bir Rüyanın Gerçekleşmesi” masalında, adı geçen hanın adı Kayran’dır.
- “Vazir men Şal/Vezir ve İhtiyar” masalında, Seypin adında bir han varmış.
- “Ayaz Biy” masalında, eski zamanlarda Madan adında bir han yaşarmış. Masal karakteri Jaman, hanın ülkedeki evine el koymuş.
- “Sıbizğının Sırı/Düdüğün Sırrı” masalında, Tahir Han’ın huzurunda yalnızca insanların değil, hayvanların da hizmet ettiğini herkese bilsin, çalhver düdüğünü! – diye Han emreder düdükçüye.
- “Uşar Hannın Balası/ Uşar Han’ın Oğlu” masalında, bir zamanlar Uşar Han adında bir han vardı.

Bu nedenle, masalların gerçek tarihte, belirli bir zamanda, belirli bir yerde gerçekleştiğine dair yorumlar söylemek de zordur. İçinde adı geçen hanların tarihte var olduğu şüphelidir. Ancak masalların aynı dönemin sosyal ilişkilerinin tasviri hanlar üzerinde yapılan niteliklerden görünmektedir. Örneğin, masalarda Han aşağıdaki şekilde tasvir edilmiştir:

1. Sülalesinden bu yana idarecidir (Şakirat ve Şakir);
2. Sayısız mal ve mülk sahibi (Yedi Sanatçı);
3. Han ölürse, hanın oğlu han olur (Yoksul Kızı ve Han Oğlu).

Örneğin, “Han Kızı” masalında, “Oh, kızım, sen akıllısın, ben bir aptalım, ülkeme gel, şehri idare et!” şeklinde geçmektedir. “Şakirat ve Şakir” masalında, hanın ülkeyi ta sülalesinden yönettiği söylenir: “Bundan birkaç yıl ve birkaç yüzyıl evvel, sülalesinden beri ülkeyi yöneten bir han vardı. Böylece, hanlık makamı uzun zamandır, babadan oğula miras alınmıştır. Bununla birlikte, Ayaz Biy’in kara halk arasından çıkıp bir han haline gelmesi ve bazı hanların bilge bir erkeği yerine bir han tayin etme davranışları tesadüf değildir. Bu kadar çok olay olmamasına rağmen, halkın hayal dünyasının bir anlayışında akıl ile hanı yerinden kaydırma ihtimalinin mümkün olduğunu gösteren bir tasvir olarak söylenebilmektedir. Masalarda bir han tasviri tutum ve davranış açısından iki haysiyet sahibi olduğunu dikkatle vurgulanması gereken konulardandır. Han bir yandan sadece, akıllı ve beceriklidir; öte yandan kana susamış gaddar, kurnaz, zalim vb.

“Ayaz Biy” masalında, Madan Han’ın vezirlerini insanın, kuşun ve bitkilerin en kötüsünü bulmalarını istemesi onun bilgeliğini göstermektedir. Masalın olay örgüsü esnasında vezirlerinin arabozucu niyetli davranışlarına kanan Han Jaman’ı(İnsan arasındaki kötü) Barsakelmes’e gönderir, ancak sonra hatasını itiraf eder: “Vay bak bak! Ne zaman geldin? Haydi, anlat bakalım hikayeni! der. Jaman: Yaşadığım olaylar pek uzun değil. Vezirler beni uğurladıktan sonra, aç bir aslan peşimi bırakmadı. Ben “Barsakelmes’e gidip bir düşman devredeceğime, bu canavarın haline bakayım! dedim ve kılıcımı çektim ve peşine düştüm. Onu köyüme götürüp bir kafese attıydım. Ancak hayvan ordan kaçtı. Ben de şu anda, acaba, canavar sizin saraya mı girdi diye düşünüyorum!? Han ne diyeceğini bilmez, şaşırır. Sanki yerin altına düşmüş gibi hisseder kendini ve: “Suçluyum, bir hata yaptım, şeytanın vesvesesine kapıldım, ona neden olanlar ise şu vezirlerim. Onlar sizin ve benim için

bir tehdit olacak. Şimdi sen kalk ve başka bir ülkeye taşınman gerekir.” der. Jaman bu davranış karşılığında memnun kalır ve taşınmaya kara verir. Han birkaç deve ganimet ve değerli eşya yükletir ve Jaman’ı Akşa Han’ın ülkesine taşır. Jaman Akşa Han’ın ülkesinde saygın bir kişidir (Babalar sözi, 2011: 12). Aynı zamanda, Madan Han vezirlerini çeşitli muammalarla cezalandırır ve böylece hatalarını kabul ettirir (Babalar sözi, 2011: 16).

“Şakirat ve Şakir” masalında, “Han üvey annesinin sözlerine kanar ve çocuğu evden kovar (Babalar sözi, 2011: 72).

“Körgegen Tüstün Orındaluvı/Bir Rüyanın Gerçekleşmesi” masalında, hanın vezirleri “Tazşa Bala’dan kurtulduk, Tazşa öldü ve artık dul kadın hanımıza kaldı” diye sevinçle bağırsırlar. O zaman Tazşa: “Bakın, insan kanını içmekten memnun olmayan ve daima kötülük düşünen hanınız mı öldü, yoksa Tazşa oğlan han yerine bir han olarak hayata mı döndü? der. Gidip baktıklarında cesedin hana ait olduğu ortaya çıkar. Böylece, birine ölüm dileyen gaddar han, ölümüne yakılır, kemikleri kül olup kömür ve kara yağ ile karışır ve ölür. Akıllı Tazşa oğlan hanın sarayını viran eder, serveti ve zenginliğini adaletle eşitler ve zayıf insanlara dağıtır. (Babalar sözi, 2011: 99).

“Comart/Cömert” masalında, eski günlerde, ahalinin han tarafından eziyet çektiği zamanın birinde, çok adil ve zengin bir han yaşamış. Halkı ondan oysa halkından memnunmuş. Hanın kırk veziri ve bu vezirler arasında çok zengin, sert ve saç kesmek yerine kelle kesen çok ünlü Kasım ve Manap adında iki veziri varmış. Han çok zeki bir insanmış. Hanın döneminde barış sağlanmış ve ahali kendi aralarında iyi geçinirlermiş. Günlerin birinde han iki vezirini yanına çağırır ve şöyle der: Ya, hürmetli vezirlerim, ben siz ikiniz diğer vezirlerimden daha akıllı, daha düşünceli bilirim. Bu yüzden size bir şey danışmak ve sual etmek isterim!” der. “Buyurun, buyurun, efendim! diye iki vezir baş eğip itaat ederler. “Söyleyeyim, değerli vezirlerim! Siz çok zengin, mutlu ve cömertsiniz. Ama sizce bu cömertliğin kaynağı nedir? Cömertlik servetten mi, yoksa niyetten mi doğar? Cömertlik zenginlikten değil niyetten doğar. Eğer niyetiniz yoksa, ne kadar zengin olursanız olun, cömert olmayacaksınız, cimri olacaksınız” der Han gülerek (Babalar sözi, 2011: 124).

“Alpıska Kelgennen Akıl Sura/Altmış Yaşına Gelene Akıl Danış” masalında, eski zamanlarda, hanın biri tebaasına seslenir. Bütün ahali toplandıktan sonra han: “Kimsenin ailesinde altmış yaşını doldurmuş babası var ise, hemen ihtiyarı bozkırlara götürüp bırakmalıdır. Çünkü altmış yaşında bir ihtiyarın ne lüzumu vardır? Ne işe ne de güce yardımı vardır. Evde yemek ve içmek dışında yapacak bir şeyi yok. Bu nedenlerle ihtiyarlardan kurtulun! Emrimi yerine getirmeyenlerin kellesini keseceğim!, der (Babalar sözi, 2011: 160). “Han men Jigit/Han ile Delikanlı” masalında, “Ya, efendim! Öbür dünyadan babanızın yüzüğünü bulamadım, sadece babamın yüzüğünü buldum. Eğer giderseniz, babanızı ve yüzüğünü bulacaksınız ve ruhlardan birçok çuval altın ile gümüş alacaksınız. Babanız “gelsin, bu ganimetlerden alsın” diye oradan selam yollayıp sizi beklemektedir. Mal mülke tamah etmeyen han, yüz deve odun(seksevil) yaktırır ve kendini ateşe verir. Böylece han öbür dünyaya göç eder. Genç adam muradına erer (Babalar sözi, 2011: 256). Örnek getirilen bu alıntılar, ülkeyi yöneten hanların dilsel

Kazak Ulusal(Gelenek Ve Görenek) Masallarında Ulusun Özbilinç İmgesi Olarak...

kimlikleri hakkında ayrıntılı bilgi sağlamaktadır. Bilgilere göre, bir hanın nasıl olması gerektiği sorusunun cevabını halk masallarında bulmaktayız. Örneğin,

- Han ahalisinden, ahalisi ise handan memnunmuş. Han çok zeki biriymiş. Bu hanın döneminde barış sağlanmış ve halk kendi arasında iyi geçinirmiş(Cömert masalı).
- Jaman tahta oturduktan sonra, savaşız, beş hanlığın yerleşimlerini birleştirmiş ve halklar arasında dostluk kurdurmuş. Ülkelerinde adaletsizlikle karşılaşan kimse varsa, gelip Jaman'ın ülkesine sığınmış. Ayaz Biy çok adildir. Hak ile yönetti. Zayıf olanlara yardım etti. (Ayaz Biy masalı)
- Handa 40 kişinin aklı olduğu bir gerçektir. Ancak bir yerde Samır adında bir ihtiyar adam var. Bu ihtiyarda 40 hanın aklı var. O ihtiyarı buraya misafirlige davet et, diye han vezirine emretmiş (Vezir ve İhtiyar masalı).

Bu alıntılar, o dönemde daha iyi bir yaşam, adalet, barış, tek başında 40 kişiye ait akıl olan ülkenin hükümdarı için halkın görüşünün, anlayışının ve özbilincinin bir tezahürüdür. Tüm masallardan sınıf farklılıkları dikkat çekmektedir. Masalarda hanlar ve padşalar özel hakimiyetini açıkça gösterir ve kendilerini basit halktan daha üstün görürler.

“Han” sözcüğünün yanı sıra “padşa” sözcüğü de pek çok yerde kullanılmaktadır. “Padşa” sözcüğü seçtiğimiz tüm masalarda 521 kere geçmektedir. Onun sözcük şekilleri ve kullanım sıklığı şu şekilde devam etmektedir: Kök veya ismin yalın halinde - 277, padşaya - 69, padşadan - 13, padşayla - 5, padşanın - 115, padşam - 7, padşamız - 9, padşamızdan - 1, padşayı - 6, padşanı - 2, padşasın - 1, padşasına - 4, padşasının - 3, padşasın - 1, padşalarının - 1, padşaların - 1, padşalarına - 1, padşalarını - 1, padşalarınız - 1 kere geçmektedir. Bunlarla birlikte padşalık şekli üç kere kullanılmıştır. Onun kullanım sıklığı aşağıdaki gibidir: padşalığa - 1, padşalığı - 2 ker. Bu esnada “han” ve “padşa” sözcüklerinin sözcüksel tanımı yakındır.

“Pâd-şâ” (f.b.i.). 1.Ülkenin eski hükümdarının en yüksek idari unvanı. 2. Rus hükümdarının unvanı(çar) (KDAS, 1983: 640). Bu tanımlar “han” ve “padşa” sözcüklerinin birbirinden farklılıklarını ayıramaz. Masal dilinde “han” sözcüğünün “padşa” sözcüğüne nispeten olduğu gibi iki kat daha sık kullanılması, “han” unvanının uzun zaman önce kalıplaştığını göstermektedir. “Patşa” (Farsça birleşik isim: “Pâd-şâ”), Farsça “pâd-şâ” sözcüğünden Kazak diline geçmiştir. Anlamı: Eski devletlerin hükümdarlarının adı ve Rusya ile Bulgaristan çarlarına verilen namdır (Kazakistan. MA, 2005: 329).

“Padşa” sözcüğünün masalarda kullanım biçimi şu şekildedir. Örneğin, “Jaman Adam/ Kötü Adam ...” masasında, bir zamanlar bir kral varmış. Padşa eli boş otururken yanına baş vezirini çağırır ve: “Sana beş günlük bir süre/mühlet vereceğim, benim bu soruma yanıt bulman gerekir. Her şeyden önce, kötü bir insanı kim iyi yapar? Sonuçta, kim iyi bir insanı kötü yapar? Bu iki soruya yanıt bul! Bulamazsan başından olacaksın!, der...” Sonra padşa babası der: “Ben bir yanlış yaptım, ben bir aptalım” diye yaşlar içinde kızına “senin zeki olduğunu bilmezdim, bilgeliğinden haberim yoktu” sözleri ile görüşür. Han sonra oturduğu tahtını kızının

eşine verir. Böylece Jaman Gülcevhher'in sayesinde iki şehre "padşa" olarak oturur (Babalar sözi, 2011:31).

"Malik Patşa" masalında, cellatın biri "çekin" emrini alır almaz Anuarbek'in boynuna bir ip bağlayıp çektiği sırada Üsen atlayıverip Anuarbek'in boynuna ip çeken cellatın kellesini ak baltası ile uçururken, öte yandan Asan da bir iri yarı cellatı yumruğuyla devirir. O zaman, Anuarbek için endişelenen ve ağlaşan birçok insan "eyvah, haydi ne duruyorsunuz, beraberce basalım" sözleri ile baskın yaparlar. Önce Malik Patşa'nın, sonra yedi mollanın/imamın kellelerini uçururlar (Babalar sözi, 2011:63)

"Zengin ve Divane" masalında, sonra oğlan padşaya gelir (kızın babası) ve: "Ben bir yolcuym ve hedefi vurup kendimi neşelendirmek istedim, ama kimse bana bir yayını vermedi. Efendim, bana birinin yayını verin, ben de kendimi deneyeyim!, diye ricada bulunur. Padşa çocuğa göz gezdirdikten sonra ve şöyle der: "Zavallı, bu haliyle nişanı vurabilir mi?" diye düşünür. "Haydı, vur bakalım!" diye birisinin yayını uzatır. Çocuk bir kavak ağacının ucundaki nişanı vurur. Bu olanları izleyenler "Padşanın damadı kel bir divane oldu" diye oğlanı halı üzerine oturtup götürürler. "Yapmazsam, sözünü tutmayan biri olurum, eğer yerine getirirsem, kızım ister mi istemez mi?" diye meraklanır. Sonunda kendi kendine düşünürken aklına bir şey gelir ve: "bu durumu kızıma söyleyeyim, kızım ne diyecek, bakalım? der. Kızına olanları bir bir anlatır. Kızı "Baba ben evleneceğim, çünkü Tanrı'nın buyurduğu yazgısı bu olabilir" diye yanıtlar. Böylece kral kızını taz oğlanla evlendirir. Kız kel kocasına iyi bakar. Onlar çeşitli ilaçlarla kel başını tedavi eder. Tedavi sonrası kel oğlan yakışıklı bir delikanlıya dönüşür. Aradan birkaç yıl geçer. Padşa, kızını ve damadına, kırk deve mal mülk yükler ve kırk köle eşliğinde ayrı otağa taşır(Babalar sözi, 2011: 141).

"Aldiyar Patşa" masalında, "Ey, ahali, yedi yaşındaki Aldiyar'ın aklı benden çok daha ilerideymiş. Bundan böyle tüm padşalığımı bu çocuğa vereceğim. Artık padşanız yedi yaşındaki Aldiyar olacak." Böylece Aldiyar yedi yaşında tahta çıktı (Babalar sözi, 2011: 147).

Yukarıda belirtilen nüvel masalların birçoğunda "han" sözcüğü/kavramı yerine "padşa" sözcüğü sık kullanılmıştır. Nüvel masalların çoğunun dışarıdan gelme hikayeleri olduğu düşünüldüğünde, nedenini anlamak zor değildir. "Padşa" sözcüğünün/kavramının esas olarak başka dillerden gelen masallarla beraber geldiği görülmektedir. Örneğin, Özbek ve Türk Türkleri halk masallarında "han" kavramı yerine "padşa" sözcüğü kullanılmaktadır.

"Malika Hüsnabad" masalında, kız o gün bir bulmacadaydı. Padişah, "Bilmeceyi çözersen seni affedeceğim" der. Kız, "Karganın "kar" demesi, kocasını öldüren ve onu yok eden bir kadın anlamına gelir" diye cevap verir (Murtazayeva, 2017: 96).

"Hakim balıkçining uğli/Bilge Bir Balıkçı Oğlu" masalında, Padşa ihtiyara seslenir: "Bu balığı nerede alıp getirmişsen, yoldaşımı da kırk gün içinde bulacaksınız. Yoksa seni dar ağacında asacağım." der. Sonra padşa adamlarına yaşlı adamın oğlunu çabucak bulmalarını emreder. İki adam çocuğu kalabalığın bulunduğu meydan getirir. Padşa çocuğa der: "Devlerin mekanında altın bir havuz varmış. Bu havuzu getir. Eğer getirmezsən, asılacaksın," der (Murtazayeva, 2017: 288).

Kazak Ulusal(Gelenek Ve Görenek) Masallarında Ulusun Özbilinç İmgesi Olarak...

“Egri va Tugri/Eğri ve Doğru” masalında, “Padşa etrafa haber salar: “Kızı kim iyileştirirse onu ona vereceğim.”, der. Çok kişi iyileştiremedikleri için canlarından olur. Birçok hekim kızı iyileştirmeyip darağacına asılır (Murtazayeva, 2017: 351). “Ziyod botir/Ziyat Kahraman” masalında, padişah: “Hala böyle kötü şeylerle mi uğraşıyorsun?, diye celladını çağırır ve ödürülmesini emreder. Sonra vezirlerden biri padşanın ayaklarına düşer ve Ziyad kahramanın suçunu ister. Padişah, vezirin sözlerini görmezden gelemez ve Ziyad kahramanı ölümden kurtarır, ancak onu şehirden sürer (Murtazayeva, 2017: 9).

Türkiye Türklerinin “Urusun Padşa” masalında “padşa” sözcüğü 13 kere kullanılmıştır: Gız da dedi ki: Bennen bir olasan her gun garnin doyurun dedi. Sôna Urus’un patîşahı bizim Türkiye’nin patîşâna bi oklâğa göndermiş. Bu oklânın galın başı, ince başını bilise bilsin, bilmese onnan eylâniye harbim var. Bizim Türkiye’nin patşâ düşünmiye varmış. O zamana ğadar gızı yanına gelmiş, boba ne düşünüyön. Gızım Urus’un patşâ bi oklâ göndermiş Bu oklavanın galın başı, ince başını bilise bilsin, bilmese eylâniye harbim var, demiş. Onun çün düşünüyöm. Boba heş telâş etme, ben bi ahıl düşünürüm demiş. O zamana ğadar zindandaki ôlanın yanına gelmiş. Urus’un patşâ bobama bi oklâ göndermiş. Galın başı, ince başı bilise bilsin, bilmese onnan eylâniye harbim var demiş. [15, 369]. veya Bunu bobası oğlanın dedi gibi yapmış. Oklâi göndermiş. Urus’un patşâ bunu bildi. Ben bi çit at gönderiyöm, ikisi bi kesimde, bi boyda birbirinden heç ayırd olacâ yoğumuş. Bunun hangısı tay at, hangısı ek at (yaşı büyük olan) olduğunu bilise bilsin bilmese onnan eylâniye harbim va demiş. Bizim Türkiye’nin patşâ elmiş. Baba sen nê düşünüyön demiş. Urus’un patşâ bi çit at göndermiş. Hangısı tay at, bunu bilise bilsin, bilmese onnan eylâniye harbim var, demiş. Onun çün düşünüyöm demiş. Boba sen heç düşünme demiş. Zindandaki oğlanın yanna gelmiş. Bobama Urus’un patşâ bi çit at göndermiş. Hangısı ek at, hangısı tay at oldünu bilise bilsin, bilmese onna eylâniye harbim var, demiş. Oğlan ondan golay ne var demiş. Atlara yedi gun arpa yedirsin. Gole atları sürsün: Ek at kenardan dolanır içer; tay at darpılı golun içine girer içer. Atı o zaman damgalasın, gondersin, demiş. Aynı oğlan dedi gibi yapmış. Damgalamış göndermiş. Urus’un patşâ Türkiye’de ne ğadar çok bilen (bilgili) varısa buruya gondersin demiş (Arslan, 2017:370].

Okul ders kitaplarında yer alan masalları dilbilimsel-istatistiksel bakımından araştırma yapan Bayram Baş, masalların dilini geliştirme çalışmalarını, çocuk dilinin sözcük dağarcığını artıracak bir vasıta olarak ele almış ve kullanım sıklığı yüksek sözcükleri belirlemiştir. Aynı konu üzerindeki sözcüklerin sırasında ülke yönetimi sistemine ilişkin “padişah” sözcüğünün 1810 kere, “şehzade” sözcüğünün 371 kere ve “valide sultan” özel isminin 64 kere kullanıldığını tespit etmiştir (Baş, 2012: 130). Bu veriler çerçevesinden yola çıkarak Türk dilinde “han” sözcüğünün yaygın olarak kullanılmadığını görmekteyiz. Türk dillerinin Oğuz grubunda “padişah” sözcüğü çok işlektir; Kıpçak grubunda ise “han” sözcüğü yaygın olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Sonuç

Her durumda kavramı ve kavramsal yapıyı teşekkül ettirici kavramlardan oluştuğu bilinmektedir. Bu nedenle kavramsal analiz sırasında, aynı kavramla ilgili bilgi dili birimleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Benzer şekilde, dilbilimsel-istatistiksel analiz, belirli bir dönemin dilsel verilerine dayanarak, onu kullanan halkın biliş, canlılık ve hayati değerini belirleme olasılığını göstermektedir. Masalların dili üzerinden milletin veya etnik grubun değer sisteminin incelenme yöntemi ile Kazak halkının kendine has dünya görüşünü belirlememize imkan sağlamaktadır. İstatistiksel veriler, dilin biriktirici işlevini yani imla hakkı ile biliş boşluğu işlevinin açık bir göstergesi olarak kanıtlanmaktadır. Sosyal ve diğer koşulların etkisi altında oluşan bir ulusun özellikleri, onun özbilinçsel varlığını oluşturmaktadır. Oysa kendi sırasında ise dilde kilitlenmekte ve sembolik birimlerin anlambiliminde tezahür bulmaktadır. Yukarıda ele aldığımız analizler, masal dilinin halkın özbilinçsel durumunu tanımlamak için bir vasıta olabileceğini göstermektedir. Üstelik halkın yönetim yapısına yansıdığı net bir şekilde görülmektedir. Ayrıca “han” sözcüğünün istatistikleri, yani yüksek kullanım sıklığı, sadece aynı dönemde yönetim sisteminin bir tezahürü değil, aynı zamanda halkın yöneticiye karşı tutumunun bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk masallarında, “han” tebaası tarafından sevilme, handa 40 kişinin akli mevcuttur ve bilgeliği yüzünden saygı duyulmaktadır, basit halk arasından “han” seçilme ihtimali ağırlıklıdır, “han” halkla danışır, layık görüp hak ettiyse tahtını birbaşkasına verecek kadar samimidir. Bütün bu olgu, bozkır demokrasisinin olmasından mı, yoksa halkın inancından mı kaynaklanmaktadır? Halk masallarında hanın tüm nitelikleri anlatılmaktadır. Onun kimi zaman çok güçlü ve zayıf yanları, iyi ve kötü alışkanlıkları, bilgeliği ve insanlığı ayrıntısıyla ifade edilmektedir. Bu nedenle, hanın imajı iki şekilde vüku bulmaktadır. Birincisi, han çok adil, bilge ve beceriklidir. Öte yandan kana susamış gaddar, kurnaz, acımasız, zalim vb. Dolayısıyla masallarda han kavramı tüm varlığı ile halkın bilişinin bakış açısından olduğu anlamına gelmektedir.

Masalların dilinde, “han” sözcüğünün “padşa” sözcüğüne nazaran iki katı kadar kullanılır olması, “han” sözcüğünün bir unvan olarak daha erken dönemlerde kalıplaştığını göstermektedir. “Padşa” sözcüğünün Kazak halkının tarihinde pek yer almamış olması, onun yönetim sistemindeki yerini almamasından kaynakladığını bildirmektedir. “Han ve hanlık” toplumu ulusların birleşmesi ve devlet seviyesine erişmesi ile bağlantılı olmalıdır. Orta Asya’daki göçebe Türk devletinin “Türk Kağanatı” olarak adlandırılması konusu “kağanat” sözcüğünün “hanlık” sözcüğüne bir temeli olduğuna dair tarihi kanıtlar söylemektedir. Tarihi veriler sadece dönemin sosyal yapısını değil, halk masallarının sözlüksel katmanını aynı zamanda eski, orijinal sözcükleri tanımanın ve bu bağlamda dilsel kültürel varlığını da bir araç olarak ortaya koymaktadır. “Han” ve “padşa” sözcüklerinin her biri, halkların masallarındaki kullanım özelliklerini göstermektedir. Bu şekilde Kazak halkının orijinal masallarının, Türk halklarına ortak olan masalları veya yabancı ülkelere giren masallardan ayırt edilebileceğine inanmaktayız. Sonuç olarak, bir dil bünyesinde bulundurduğu ulusun tarihini ve kültürünü koruyan etnokültürel bilgi kaynağı olduğunu söylemek mümkündür.

Kazak Ulusal(Gelenek Ve Görenek) Masallarında Ulusun Özbilinç İmgesi Olarak...

Kaynakça

- ARSLAN, Ahmet Serdar (2017). Çankırı masalları. Ankara.
- AŞİMBAYEVA, N. (2009). Bayırğı Kazak koğamındağı atak-lavazım atavlarının tildik sipatı // Eski Kazak toplumunda unvanların dilsel doğası. Doktora tezi.
- BABALAR SÖZİ. (2011). Yüz cilt serisi (C.76). - Astana: Foliant.
- BARTOLD, V.V. (1943). Oçerki istoriy Semireçya // Semirechye tarihi üzerine yazılar. Frunze.
- BAŞ, Bayram. Türk masallarının söz varlığı üzerine bir değerlendirme. Millî Folklor, 2012, Yıl 24, Sayı 93. <http://www.millifolklor.com>
- VLADİMİRTSEV, B.Y. (1958). Obşestvenno-politiçeskiy stroy mongolov // Moğolların sosyo-politik yapısı. Moskova.
- MANKEYEVA, Z.A. (2008). Kazak tilindegi etnomadeni atavlardın tanımdık negizderi // Kazak dilinde etnokültürel isimlerin bilişsel temelleri. - Almatı, 2008 ..
- MASLOVA, V.A. (2005). Kongitivnaya lingvistika. Uçebnoye pasobiye // Kognitif dilbilimi. Ders Kitabı. Minsk, Tetra Sistemleri.
- MURTAZAYEVA, B.A. (2017) Özbek halık ertegileri // Özbek halk masalları. Taraz.
- KAYDAR, A. (2013). Kazaktar ana tili aleminde // Anadil dünyasında Kazaklar (etnik dilbilim sözlüğü). Cilt II. Toplum. - Almatı: Sardar Yayınevi.
- KAZAKİSTAN ULUSAL ANSİKLOPEDİSİ. (2005). Kazak ansiklopedisi, Genel baskı, Almatı.
- KAZAK TİLİNİN TÜSİNDİRME SÖZDİĞİ(1986) // Kazak Dilinin Açıklamalı Büyük Sözlüğü. Cilt 10. Kazak SSR “Gılım” yayınevi.
- KAZAK TİLİNİN TÜSİNDİRME SÖZDİĞİ // Kazak dilinin açıklayıcı sözlüğü (1983). Cilt 7 Kazak SSR “Gılım” yayınevi.
- KOLESOV, V.V. (2004). Yazık i mentalnost. SPB, Peterburgskoye vostokovedeniye // Dil ve özbilinç. St.Petersburg, Petersburg Doğu Araştırmaları.
- STEPANOV, Y.S. (1997). Konstantı. Slovar ruskoy kultırı. Opıt issledovaniya. Moskova, Şkola “Yazıkı ruskoy kultırı” // Sabitler. Rus kültürü sözlüğü. Araştırma deneyimi. M., Okul “Rus kültürünün dilleri”
- TURHAN, Tuna Sibel. Türk Masallarının Varoluşçuluk Açısından İncelenmesi. DOKTORA TEZİ. Haziran 2013, Muğla.

TÜRKİYE'DEKİ SOMALİLİ GENÇLERİN GÖZÜNDEN KADIN GENİTAL MUTİLYASYONU BİR İNSAN HAKLARI İHLALİ MİDİR?

FROM THE POINT OF VIEW OF SOMALIS YOUTH IN TURKEY: IS FEMALE GENITAL CIRCUMCISION A VIOLATION OF HUMAN RIGHTS?

ЯВЛЯЕТСЯ ЛИ НАРУШЕНИЕМ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ПРАВ ГЕНИТАЛЬНАЯ МУТИЛЯЦИЯ НА ЖЕНСКИХ ПОЛОВЫХ ОРГАНАХ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МОЛОДЫХ СОМАЛИЙЦЕВ ПРОЖИВАЮЩИХ В ТУРЦИИ?

Betül AKALIN*

ÖZ

Kadın genital mutilasyonu literatürdeki diğer adıyla kadın sünneti, tıbbi olmayan nedenlerle dış kadın genitalinin kısmen veya tamamen çıkarılmasını içeren kadın cinsel organının cerrahi değişikliği olarak tanımlanmaktadır. Genellikle küçük yaşlarda yapılan, farklı dinlere mensup ülkelerde görülebilen, çoğunlukla geleneksel sebeplere dayandırılan ve pek çok olumsuz sonuçları tanımlanan uygulama, kadınların insan haklarının ihlali, en yüksek sağlık standardına erişim hakkının ihlali, çocuk haklarının ihlali, ayrımcılık, cinsiyetler arası köklü eşitsizlik olarak kabul edilmektedir. Öte yandan dünya genelinde sayı önemli ölçüde azalmamakta ayrıca araştırmalara göre kadın genital mutilasyonu 52 milyon kadının dörde birine sağlık profesyonelleri tarafından yapılarak uygulama tıbbileştirilmektedir. Uygulamanın çoğunlukla görüldüğü ülkelerden biri Somali'dir. Eğitim amacı ile Türkiye'ye gelen yeni nesil Somalili gençler tarafından sünnetin nasıl algılandığını ortaya koymak bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında oluşturulan sorularla gençlerin konuya yaklaşımının ne şekilde olduğu ele alınmıştır. Çalışmada kadınların olası mağdur olmasına karşın erkeklere oranla uygulamaya daha sıcak baktıkları tespit edilerek; insan hakları ihlali olarak görmedikleri şeklinde değerlendirilmiştir.

Toplumun sünnet uygulamasına bakış açısını her iki cinsin farklı yorumlaması özellikle erkeklerin ataerkil kökenli düşünceden uzaklaşan ve sünnete karşı olan bakış açılarını topluma ifade edecekleri sosyal kamu bilgilendirilmelerinin yapılması sadece sağlık için zararlarını anlatan bilgilendirmelerin yanında kadın sünneti ile olan savaşta destekleyeceği olacağı kanaatine varılmıştır.

* ORCID: [0000-0003-0402-2461](https://orcid.org/0000-0003-0402-2461), Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, betul.akalin@sbu.edu.tr

Türkiye'deki Somalili Gençlerin Gözünden Kadın Genital Mutilasyonu Bir İnsan...

Anahtar Kelimeler: *Kadın genital mutilasyonu, kadın sünneti, Somalili gençler, insan hakları*

ABSTRACT

Female genital mutilation, also known as female circumcision in literature, is defined as the surgical alteration involving partial or complete removal of the external female genitalia for non-medical reasons. This practice, usually carried out at an early age, can be observed in countries with different religions. It is mostly carried out due to traditional reasons and has many negative consequences. It is considered as a violation of women's human rights, the right to access the highest health standards, children's rights, discrimination, and fundamental inequality between genders. Despite these labels, the number has not decreased significantly worldwide, and according to researches, one-fourth of the 52 million women undergo female genital mutilation, which turns this practice into a medical fact. Somalia is one of the countries where the practice is mostly common. The main objective of this study is to determine how the issue of female circumcision is perceived by the young Somalis who come to Turkey for educational purposes. With the questions prepared within the scope of the study, the approach of young people to the subject is discussed. In the study, it has been determined that although women are the potential victims, they are more inclined to undergo the practice than men and that they do not regard it as a human rights violation. It has been concluded that different interpretation and perception of circumcision practice by both genders will support the fight against female circumcision, in addition to informing about the harms for health, in which social public information, where males are also let to express their point of view against circumcision and take a stance against patriarchal-based thinking ingrained in society.

Keywords: *Female Genital Mutilation, Female Circumcision, Somalis Youth, Human Rights*

АННОТАЦИЯ

Калечащие хирургические операции на женских половых органах, известные в медицинской литературе как женское обрезание, определяются как хирургическая модификация женских гениталий, которая включает в себе частичное или полное удаление наружных женских половых органов по немедицинским причинам. Такая практика обычно осуществляется в молодом возрасте. Она замечена в странах с разными религиями и в основном, опирается на традиции общества и которая имеет множество негативных последствий. Она рассматривается как нарушение прав женщин, нарушение права на доступ к высочайшим стандартам здоровья, нарушение прав детей, дискриминация и фундаментальное неравенство между полами. С другой стороны надо отметить, что число женщин с генитальной мутиляцией в мире существенно не уменьшается. Однако, согласно исследованиям, у четверти из 52 миллионов женщин такая операция проводилась со стороны специалистов здравоохранения. Это означает, что началось применение официальных медицинских услуг. Сомали - одна из стран, где чаще всего встречается такая практика. Предметом данного исследования является показать, как воспринимается новым поколением молодых сомалийцев, приехавших в Турцию с целью получения образования, смысл обрезания. С помощью вопросника, созданного в рамках исследования, представляется подход молодых людей к исследуемой теме. Устанавливается, что молодое поколение более одобряет обрезание у мужчин, чем исключение женских половых органов. Однако, не считают обрезание у женщин нарушением прав человека. Надо отметить, что разная интерпретация со стороны общества по поводу обрезания, особенно мужская точка зрения, отходящая от патриархального мышления и

направленная против обрезания и информирование общества, может поддержать борьбу против калечащих операции на женских половых органах, вредному для здоровья.

Ключевые слова: генитальную мутляция женщин, калечение женских половых органов, сомалийская молодежь, права человека

1. Giriş

Kadın genital mutilasyonu, dış kadın genitalinin kısmen veya tamamen çıkarılmasını veya genital organların tıbbi olmayan nedenlerden ötürü başka yaralanmalarını kapsayan tüm prosedürleri içeren (WHO, 2012: 1;2001:11; Yirga vd., 2012: 45) kadın cinsel organının cerrahi değişikliği olarak tanımlanmaktadır (Yirga vd., 2012: 45). Kadın genital mutilasyonu, literatürde kadın sünneti (female genital cutting/female circumcision) olarak da adlandırılmaktadır (Donohoe, 2006;WHO, 2012: 1;2001: 11). Kadın sünneti terimi, halen yaygın olarak kullanılmakta ve uygulandığı topluluklardaki insanların çoğunluğu tarafından tercih edilmektedir (WHO, 2001:11). Bundan dolayı çalışmada kısım kısım kadın sünneti ifadesine yer verilecektir.

Kadın genital mutilasyonu 4 türde sınıflandırılmıştır. Tip 1(Klitoridektomi) uygulama, klitoris ve/veya sünnet derisinin kısmen ya da tamamen çıkarılması; Tip 2(Eksizyon) uygulama, klitoris ve labia minoranın kısmen veya tamamen çıkarılması ve bazen labia majorasının çıkarılması veya yok edilmesi; Tip 3(İnfibulasyon) uygulama, vajinal açıklığın bir kaplama mühür oluşturulması yoluyla daraltılması; son olarak Tip 4(Diğer) uygulama, tıbbi olmayan amaçlarla dış cinsel organlarına dağlama, kazıma, delme gibi bütün zararlı prosedürlerdir (Rouzi vd., 2001: 569; WHO, 2012: 1). Bu uygulamalar, özel bıçaklar, makaslar, usturalar veya cam parçaları kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Bunlara ilaveten Sudan'ın doğusunda keskin taşlar, Etiyopya'nın bazı bölgelerinde koterizasyon (yanma), Gambiya'daki bazı bölgelerde parmak tırnakları kullanılmaktadır (WHO, 2001: 17). Bu uygulamalarda kullanılan aletler nadiren sterilize edilmekte ve nadiren anestezi yapılmaktadır (Burson, 2007; Slack, 1988: 442). Genel itibariyle operasyon özel olarak belirlenmiş köyün yaşlı bir kadını tarafından gerçekleştirilmektedir (WHO, 2001: 17; Burson, 2007). Bu işlemler bütünüyle geleneksel uygulamalarla devam ettirilmektedir (WHO, 2001:17). Bunlardan hareketle bu uygulamaların tıbbi kurallara uygun bir şekilde yerine getirilmediği söylenebilir. Ayrıca toplumsal olarak gerçekleştirilen bir uygulama olduğu yorumu yapılabilir.

Kadın sünneti; Müslümanlar, Hristiyanlar (Katolikler, Protestanlar ve Mısırlı Hristiyan) ve Animistler de dahil olduğu farklı dinlere mensup bireylerin yanı sıra ilgili ülkelerdeki herhangi bir inancı olmayan insanlar tarafından da uygulanmaktadır (WHO, 2001:23). Dolayısıyla kadın sünnetinin herhangi bir dini inanç kaynaklı olmadığı, birçok dini inanç ve toplumlarda uygulanageldiği yorumu yapılabilir. Diğer taraftan kadın genital mutilasyonunun uygulanma nedenleri olarak ise “sosyo-kültürel, hijyenik ve estetik, manevi ve dini, psiko-seksüel” (WHO, 2001:23), ayrıca “kızın cinsel kısıtlama, kadınlık, saygınlık ve olgunluk” gibi temel sosyal normlara uygun olmasını sağladığı inancıdır(WHO, 2012: 1). Kadın sünnetinin uygulanması noktasında birden çok sebep bulunduğu ifade edilebilir.

Türkiye'deki Somalili Gençlerin Gözünden Kadın Genital Mutilasyonu Bir İnsan...

Afrika'nın büyük bölgelerinde eski geleneksel bir uygulama olan kadın genital mutilasyonu (Yirga vd., 2012: 45), Afrika'daki birçok ülkede, Asya ve Orta Doğu'daki bazı ülkelerde ve Avrupa'daki bazı göçmen topluluklarında, Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda ve Amerika Birleşik Devletleri'nde daha az ölçüde uygulamaktadır (UNICEF, 2010: 2). Günümüzde ise Dünya genelinde bu uygulamadan yaklaşık 200 milyon kız ve kadın etkilenmiştir. Bu uygulamalar bazen bebeklik ile 15 yaşları arasında, bazen de yetişkin kadınlarda yapılmaktadır. Ayrıca Dünya çapında, 2030 yılına kadar her yıl 4,6 milyondan fazla kadının bu uygulamaya maruz kalacağı tahmin edilmektedir. 2015-2030 yılları arasında, 68 milyon kız çocuğu bu zararlı uygulamayı ortadan kaldırmak için gereken önem verilmemesi durumunda risk altında olduğu ifade edilmektedir (United Nations, 2019). Kısaca ifade etmek gerekirse kadın sünneti her yıl milyonlarca genç kızı ve kadını etkilemesinin yanında dünya çapında yirmi dokuz ülkenin kültürüne ve kimliğine gömülmüş olan bir gelenektir (Llamas, 2017: 6).

Kadın sünnetinin sağlık, sosyal ve ekonomik bakımdan birtakım olumsuz sonuçları bulunmaktadır. Bunlar; bakteriyel ve viral enfeksiyonları, gebelikle ilgili komplikasyonlar, psikolojik problemler (Klein vd., 2018:1), sezaryen, postpartum kanama, uzun süre hastanede kalma, bebek resüsitasyonu, ölü doğum veya erken yenidoğan ölümü, düşük doğum ağırlığı (WHO, 2006:1835), ilişki sırasında ağrı, cinsel tatmin ve istek azalması, şiddetli ağrı, kanama, şok, enfeksiyonlar, idrar ve dışkı geçişinde zorluk, kan kaybı, perinatal mortalitenin artması (Berg vd., 2010: 3-4), infertilite (Almroth,2005:385;Burson, 2007), cinsel işlev bozukluğu (Alsibiani vd., 2010: 723), üreme sağlığı üzerindeki olumsuzluklar (Sağlık Bakanlığı, 2009: 19), psikolojik travma, olayla ilgili endişe, sinirlilik, depresif belirtiler (Burson, 2007) bu sonuçlardan bazılarıdır. Bu uygulamanın diğer eleştirilen yönü ise uluslararası olarak kızların ve kadınların insan haklarının ihlali (WHO, 2008:8; Kaplan vd., 2011; United Nations, 2019), en yüksek sağlık standardına erişim hakkının ihlali (WHO, 2008:9), çocuk haklarının ihlali (United Nations, 2019), aşırı bir ayrımcılık şekli (Kaplan vd., 2011; United Nations, 2019), zararlı bir uygulama (WHO, 2008:8), cinsiyetler arası köklü eşitsizlik (Başar, 2017: 133; United Nations, 2019) olarak kabul edilmektedir. Bunun için de 2008 yılında UNFPA (Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu) ve UNICEF (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu), hem kadın sünnetinin terk edilmesini hızlandırmak hem de sonuçlarına özen göstermek için en büyük küresel program olan FGM Ortak Programını kurmuştur (United Nations, 2019). Bunların yanında uygulama ekonomik bir yükü beraberinde getirmektedir. Adam ve arkadaşlarının (2010:281) yaptığı çalışmaya göre altı Afrika ülkesinde kadın sünnetiyle ilişkili gebelikle ilgili komplikasyonların yıllık maliyetleri 3,7 milyon dolardır ve bu uygulamadan dolayı yapılan sağlık harcaması 15-45 yaşları arasındaki kadınlar için % 0.1 ila 1'i arasında değişmektedir. Altı Afrika ülkesinde 2,8 milyon 15 yaşındaki kadın nüfusunun, kadın sünnetinin gebelikle ilgili kanamayla ilişkisi sonucunda 130.000 yaşam yılı kaybı beklenmektedir. Kadın genital mutilasyon uygulamaları hem ülkeye finansal bakımdan yük getirmekte hem de bireylerin yaşam süresini kısaltmaktadır. Dolayısıyla kadınların yaşam kalitesini de olumsuz yönde etkilemektedir.

Kadın sünneti, yıllardır Afrika'nın birçok ülkesinde uygulanan bir zulüm ya da kadın şiddeti olarak görülmektedir. Öte yandan bu uygulama geleneğini devam ettirmemenin ise tüm aile için utanç, damgalanma ve toplum tarafından kabul görmeme (UNICEF, 2005: 35), soyutlanma (tecrit), kültürel yapıdan dışlanma (Yirga vd., 2012: 45) gibi sosyal sonuçları bulunmaktadır.

Bu düşünceden yola çıkarak, Türkiye'ye eğitim amacı ile gelen Somalili gençlerin kadın sünneti konusunda nasıl bir bakış açısına sahip olduklarını araştırmak araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

2. Materyal Ve Metod

Çalışma tanımlayıcı ve kesitsel niteliktedir.

2.1. Araştırmanın evreni ve örneklem seçimi:

Çalışma evrenini Türkiye de öğrenim gören ve 01.09/01.12.2019 tarihleri arasında ulaşılabilen tüm Somali uyruklu gençler, örneklemi ise seçkisiz olmayan örnekleme yönteminden amaçlı örnekleme yolu ile ulaşılan, çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden toplam 145 Somalili genç oluşturmaktadır. Çalışmaya dahil edilme kriterleri; Somali vatandaşı olmak, Türkiye'de ikamet etmesi ve çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul etmesidir. Araştırmaya katılmayı kabul eden gençler ile yüz yüze, mail veya telefon yolu ile yaklaşık yarım saat görüşülerek anket formu doldurulmuştur.

2.2. Veri Toplama

Verilerin toplanmasında; tanımlayıcı bilgi formu (yaş, cinsiyet, eğitim durumu) ve literatür incelemesi ve beş Somalili genç (dört erkek, bir kız) ile yapılan odak grup görüşmesi sonunda oluşturulan ve gençlerin özellikle kadınların cevap vermede çekingen davranmaları göz önünde bulundurularak kendi deneyimlerini değil sadece kadın mutilasyonuna bakışlarını ölçen 22 sorudan oluşan anket formu kullanılmıştır.

2.3. Verilerin Analizi ve Yorumu:

Elde edilen veriler, bilgisayar istatistik paket programı ile değerlendirilerek istatistiksel analizleri yapıldı. Çalışma verileri değerlendirilirken tanımlayıcı istatistiksel metodları (Frekans, Yüzde, Ortalama, Standart sapma), gruplar arası farklılıkların değerlendirilmesin de Ki-kare testi kullanıldı. $p < 0.05$ istatistiksel anlamlılık olarak değerlendirildi.

3. Bulgular

Araştırmaya katılan Somalili gençlerin yaş ortalamasının çoğunlukla 18-24 yaş aralığında (%84,8), %55,2'sinin kadın %44,8'inin erkek olduğu saptanmıştır (Tablo 1).

Türkiye’deki Somalili Gençlerin Gözünden Kadın Genital Mutilasyonu Bir İnsan...

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Somalili Gençlerin Sosyo Demografik ve Kadın sünnetini Tanımlayıcı Özelliklerine Göre Dağılımı

Özellikler		Sayı (n)	%	Özellikler		Sayı (n)	%
Cinsiyet	Erkek	65	44,8	Size kadın sünnetinin amacı nedir?	Dini inançlar	35	24,1
	Kadın	80	55,2		Toplum tarafından kabul	65	44,8
Yaş Grupları	18-24	123	84,8	Size sünnetin tarif etmeseler hangi tıbbi müdahale olarak düşünürsünüz?	Bakireliğin korunması	6	4,1
	25-31	19	13,1		Kadın cinsel isteğini azaltmak	8	5,5
	32-38	2	1,4		Hepsi	18	12,4
	39-45	1	0,7		Hiçbiri	3	2,1
					Toplam	135	93
Hangi yaşlar arası kadın sünneti yapılıyor?	0-5	28	19,3	Size sünnetin tarif etmeseler hangi tıbbi müdahale olarak düşünürsünüz?	Basit bir cerrahi müdahale	26	17,9
	5-10	100	69,0		Kolay işlem	33	22,8
	10-15	16	11,0		En ağır tıbbi müdahale	8	5,5
	15+	1	0,7		Zannedilenden daha kötü	27	18,6
					Diğer	45	31,0
TOPLAM		145	100		139	95,8	

Araştırmaya katılan Somalili gençler kadın sünnetinin hangi yaşlar arasında yapıldığı konusundaki soruya en çok %69 oranında kadın sünnetinin 5-10 yaş arasında ardından %19,3 oranında ise 0-5 yaş arasında yapıldığını belirtmişlerdir (Tablo 1).

Somalili gençler kadın sünnetinin amacının çoğunlukla %44,8 ile toplumsal kabul görme, %24,1 dini inançlar ve %12,4 oranında ise hem dini inanç hem toplumsal kabul görme hem bakireliğin korunması hem de kadın cinsel isteğinin azaltılmasını sağlamak olarak hepsini birlikte düşündüklerini belirtmişlerdir (Tablo 1).

Gençler kadın sünnetini hangi tip cerrahi müdahale olarak tanımlarsınız soruna; %31,0 (25 kadın, 20 erkek) oranında “Diğer, %22,8 “kolay işlem” (17 kadın, 16 erkek), %18,6 “zannedilenden daha kötü” (16 erkek, 11 kadın), %17,9 “basit bir cerrahi müdahale” (19 kadın, 7erkek), %5,5 “en ağır tıbbi müdahale“ (3 erkek, 5kadın) olarak belirtmişlerdir (Tablo 1).

Tablo 2. Somalili Gençlerin Kadın Sünneti Konusundaki Görüşlerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

Sorular	Evet						Hayır					
	Erkek		Kadın		Total		Erkek		Kadın		Total	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
SS1. Kadın sünneti hakkında bilginiz var mı?	57	87.7	75	94.9	132	91.0	8	12.3	4	5.1	12	8.3
SS4. Kadının sünnet edilmesini doğru buluyor musunuz?	5	7.7	18	22.8	23	15.9	60	92.3	61	77.2	121	83.4
SS6. Kızınız olsa sünnet yaptırır mısınız?	5	7.7	19	24.1	24	16.6	60	92.3	60	75.9	120	82.8
SS8. Sünnet için kullanılan aletler(jilet) size korkutucu geliyor mu?	55	84.6	59	75.6	114	78.6	10	15.4	19	24.4	29	20.0
SS9. Kadın sünnetinin boşanmaya neden olduğunu düşünüyor musunuz?	25	39.1	37	49.3	62	42.8	39	60.9	38	50.7	77	53.1
SS10. Kadın Sünneti Somali'nin bir geleneği mi?	45	69.2	65	82.3	110	75.9	20	30.8	14	17.7	34	23.4
SS11. Ülkenizde sünnet olmayan kızlar var mı?	44	68.8	46	57.5	90	62.1	20	31.3	34	42.5	54	37.2
SS13. Ülkenizde kadın sünneti sizce hijyen çerçevesinde mi yapılıyor?	30	47.6	33	43.4	63	43.4	33	52.4	43	56.6	76	52.4
SS14. Kadın sünneti kadınlara fiziksel açıdan zararı var mı?	32	50.8	33	44.0	65	44.8	31	49.2	42	56.0	73	50.3
SS16. Kadın sünnetinin kadınlara ruhsal açıdan zararı var mı?	57	87.7	54	70.1	111	76.6	8	12.3	23	29.9	31	21.4
SS17. Kadın sünnetinin kadınlara cinsel ilişkileri ve kadınsı duygular açısından zarar verici olduğunu düşünüyor musunuz?	59	92.2	42	59.2	101	69.7	5	7.8	28	39.4	33	22.8

Türkiye’deki Somalili Gençlerin Gözünden Kadın Genital Mutilasyonu Bir İnsan...

SS19.Kadın sünnetine devam edilmeli mi?	4	6.2	16	20.5	20	13.8	61	93.8	61	78.2	122	84.1
SS21. Somalideki sağlık görevlileri/çalışanları bu uygulamayı kadına karşı bir tür şiddet ve insan hakları ihlali olarak görüyorlar mı?	33	52.4	38	53.5	71	49.0	30	47.6	33	46.5	63	43.4
SS22. WHO’nun tanımına göre sünnetinin tıbbi olmayan nedenlerle kadın üreme organlarını yaralayan her türlü prosedür”genital sakatlama” kategorisinde değerlendiriyor, sizce bu doğru mu?	50	79.4	43	58.1	93	64.1	13	20.6	31	41.9	44	30.3
SS23. Kadın sünneti yapılmayan dış ülkelerde bulunduğunuzda kadın sünneti hakkında açık konuşabiliyor musunuz?	34	54.0	35	47.9	69	47.6	29	46.0	38	52.1	67	46.2

Somalili gençlerin kadın sünneti hakkında %91’nin bilgisi olup, %8,3 ünün bilgisi yoktur. Kadın sünnetini %83,5 oranında doğru bulmamakta, %15,9 oranında doğru bulmaktadırlar. Doğru olduğuna inanan 23 gencin 18(%22,8)i kadın, 5(%7,7) i erkektir (Tablo 2).

Gençlerin %82,8i kızınız olsa sünnet yaptırır mıydınız sorusuna “hayır” cevabını verirken, %16,6’sı “evet” cevabını vermiştir. Çocuklarına sünnet yapılmasına evet diyen gençlerin %24’ü kadın, %7,7’si erkektir(Tablo 2).. Kadın sünneti için kullanılan aletlerin korkutucu olduğunu düşünen genç oranı %78,6’dır(Tablo 2).

Sünnetin boşanmaya neden olduğunu düşünen genç oranı %42,8, boşanmaya neden olmadığını düşünenler ise %53,1’dir. Boşanmaya neden olduğunu belirten gençler arasında %49,3’ü kadın, %39,1’i erkektir (Tablo 2).

Somalili gençlerin %75,9’u kadın sünnetinin ülkelerinin bir geleneği olduğunu düşünmekte, %23,4’ü düşünmemektedir. Gelenek olduğunu düşünenler arasında kadınların oranı %82,3, erkeklerin oranı %69,2’dir (Tablo 2).

Somali’de sünnet olmayan kadınların var olduğuna inan genç oranı %62,1, inanmayan %37,2 oranındadır. Sünnet olmamış kadın olmadığına inanan gençler arasındaki oranlar ise kadınlar %42,5, erkekler %31,3’dür (Tablo 2).

Kadın sünnetinin hijyen kuralları çerçevesinde yapıldığına inanan gençlerin oranı %43,4, inanmayanların oranı %52,4’dür (Tablo 2).

Kadın sünnetinin kadınlara fiziksel açıdan zarar verdiğini düşünenlerin oranı %44,8, zarar vermediğini düşünenlerin oranı %50,3’dür. Zarar vermediğini düşünenler arasında kadınların oranı %56, erkeklerin oranı ise %49,2’dir. Zarar verdiğini düşünenler arasında erkekler %50,8, kadınlar %44 oranındadır (Tablo 2).

Kadın sünnetinin kadınlara ruhsal açıdan zarar verdiğini düşünenlerin oranı %76,6, zarar vermediğini düşünenlerin oranı %21,4 dür. Zarar verdiğini düşünenler arasında kadınların oranı %70,1, erkeklerin oranı ise %87,7’dir (Tablo 2).

Kadın sünnetinin kadınlara cinsel ilişkileri ve kadınısı duygular açısından zarar verici bir uygulama olduğunu düşünenlerin oranı %69,7, zarar vermediğini düşünenlerin oranı %22,8’dir. Zarar verici olduğunu düşünenler arasında erkeklerin oranı %92,2 olup, kadınların oranı %59,2’dir. Zarar vermediğini düşünenlerin %7,8’i erkek, %39,4 kadındır (Tablo 2)..

Ülkenizde kadın sünnetine devam edilmeli mi? Sorusuna %84,1 hayır, %13,8 evet cevabı verilmiştir. Sünnete devam edilmemeli diyenlerin oranları eşit iken, devam edilmeli diyenler arasında kadınların oranı %20,5, erkeklerin oranı ise %6,2’dir (Tablo 2).

Somalili gençlerin ülkelerindeki sağlık çalışanlarının kadın sünnetini bir çeşit şiddet ve insan hakları ihlali olarak görüp görmedikleri sorusuna %49 evet, %43,4 hayır cevabı verilmiştir.

WHO’nun tanımına göre sünnetinin tıbbi olmayan nedenlerle kadın üreme organlarını yaralayan her türlü prosedür”genital sakatlama” kategorisinde değerlendiriyor, sizce bu doğru mu? Sorusuna gençlerin %64,1’i evet doğru, %30,3 hayır doğru değil cevabını vermişlerdir. Hayır diyenlerin %41,9’u kadın, %20,6’sı erkek iken Evet diyenlerin %58,1’i kadın % 79,4’ü erkektir.

Ülkeniz dışında kadın sünneti yapılmayan dış ülkelerde bulunduğunuzda kadın sünneti hakkında açık konuşabiliyor musunuz? Sorusuna evet diyenlerin oranı %47,6, hayır diyenlerin oranı %46,2’dir (Tablo 2).

Tablo 3. Cinsiyete Göre Anlamlı İlişki Gösteren Kadın Sünneti Konusundaki Bazı Sorular

BOYUTLAR		Erkek(n)	Kadın(n)	df	Ki-kare	p
SS4. Kadının sünnet edilmesini doğru buluyor musunuz?	Evet	5	18	1	6,052	0,014
	Hayır	60	61			
SS6. Kızınız olsa sünnet yaptırır mısınız?	Evet	5	19	1	6,871	0,009
	Hayır	60	60			
SS16. Kadın sünnetinin kadınlara ruhsal açıdan zararı var mı?	Evet	57	54	1	6,371	0,012
	Hayır	8	23			

Türkiye’deki Somalili Gençlerin Gözünden Kadın Genital Mutilasyonu Bir İnsan...

SS22. WHO’nun tanımına göre sünnetinin tıbbi olmayan nedenlerle kadın üreme organlarını yaralayan her türlü prosedür”genital sakatlama” kategorisinde değerlendiriyor, sizce bu doğru mu?	Evete	50	13	1	7,053	0,008
	Hayır	43	31			

Araştırmaya katılan Somalili gençlerin cinsiyeti ile kadının sünnet edilmesinin doğru bulunması arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur (Tablo 3). Kadınlar, kadın sünneti uygulamasını erkeklere oranla daha doğru bulmaktadır.

Araştırmaya katılan Somalili gençlerin cinsiyeti ile olası kız evladının sünnet ettirilmesi kararı arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur (Tablo 3). Kadınlar, olası kız evlatlarını sünnet ettirme kararına erkeklerden daha yatkındır.

Araştırmaya katılan Somalili gençlerin cinsiyeti ile kadın sünnetinin ruhsal açıdan zararı olduğu kanısı arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur (Tablo 3). Kadın sünneti uygulamasının ruhsal açıdan zarar verdiği düşüncesi kadınlara oranla erkekler de daha fazladır. Araştırmaya katılan Somalili gençlerin cinsiyeti ile WHO’nun tanımında kadın sünnetinin tıbbi olmayan nedenlerle kadın üreme organlarını yaralayan her türlü prosedür” genital sakatlama” kategorisinde değerlendirilmesi arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur (Tablo 3). Dünya Sağlık Örgütü’nün kadın sünneti değerlendirilmesini erkekler kadınlara göre daha doğru bulmaktadır.

4. Tartışma

Türkiye’ye eğitim amacı ile gelen Somalili gençlerin kadın sünneti konusunda nasıl bir bakış açısına sahip olduklarını araştırmak araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

Araştırmaya katılan Somalili gençler kadın sünnetinin ülkelerinde çoğunlukla 0-10 yaş arasında yapıldığını düşünmektedirler. Yapılan literatür taramasında uygulama yaşının ülkeden ülkeye değişmekle birlikte bebeklik döneminden başlayarak 13-14 yaşlarına kadar herhangi bir dönemde gerçekleştirildiği bilgisi verilmiştir (SOYER, 2014).

Somalili gençlerin kadın sünnetinin amacının çoğunlukla toplumsal kabul görme olarak nitelendirmeleri WHO’nun kadın sünneti raporunda kızların yaşadıkları fiziki acı ve travmaya karşın, çevresi tarafından kabul görme, gurur verici bulma ve maddi hediyeler ile sosyal bir avantaj olarak algılanan bir durum olarak bildirmesi ile uyumlu bulunmuştur (Frader ve ark,1998).

Somalili gençlerin kadın sünneti hakkında bilgi sahibi olduklarını ve kadınların da erkeklere oranla bilgi sahipliğinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Marie Bassili Assaad (1980) ‘ın yapmış olduğu araştırmada ise Mısır’da genç ve eğitilmiş kadınların konuyla ilgili bilgi boşluğu olduğunu ve gelenekselci eğitimsiz annelerin sünnet olmama durumunu kavrayamamasını şaşırtıcı bulmadığını belirtmiştir.

Kadın sünneti işlemini totalde doğru bulmadıkları, kadınlara nispeten erkeklerin doğru bulmama oranının daha yüksek olduğu ve kadın sünnetinin Somali devleti için bir gelenek olduğu bulunmuştur. Marie Bassili Assaad (1980) 'ın Mısır' da yapmış olduğu araştırmada durum çalışması yapmış olup Fatma adında müslüman bir kadının kadın sünnetine bakış açısını ele aldığı bölümlerde; kendisinin de sünnet olduğu bunun bir gelenek olduğunu ve kadınların da kadın sünnetini doğru bulduklarını belirtmiştir. Ayrıca bu çalışmada Fatma'nın kendi kızlarını da sünnet ettirdiği ve bu durumu eşiyle birlikte karar verdiğini vurgulamış olup erkeklerinde kadın sünnetine önem verdiğine yer vermiştir. Bu çalışma da Somalili gençlerin kız çocuklarına sünnet uygulamayı düşünmediklerini ve de kadınlara nispeten erkeklerde olası kız çocuklarını sünnet ettirmeme düşüncesinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. İşleminde kullanılan aletlerin korkutucu geldiği, erkeklerin de kadınlara göre sünnet aletlerini daha korkutucu bulduğu bulgusu da kadınların sünneti destekler nitelikte olduğunun bir göstergesidir. Ayrıca işlemin hijyenik koşullarda gerçekleştirilmediği ve de kadınların erkeklere göre uygulamanın hijyenik koşullarda gerçekleştirilmediği bilgisine daha fazla sahip olduğu belirtilmiştir. İşlemin hijyenik koşullarda gerçekleştirilmemesi bilgisine rağmen uygulamanın devam ettirildiği ve yaygın olması bu çalışmadaki önemli bulgulardan biridir.

Kadın sünnetinin boşanmaya çoğunlukla neden görülmediği ancak neden görülenler arasında kadınların erkeklere oranla daha çok oranda olması kadınların kendini topluma kabullendirme konusunda kime ve neye karşı yaptığı da bu kısım ile ilişkilidir. Ülkede sünnet olmayan kız çocuklarının var olduğunu düşünenler genelde erkekler bulunmuş, kadınlar bu sayının az olduğunu belirtmişlerdir. Bu bulgulardan yola çıkarak Somali'de kadın mutilasyonunun özellikle kadınlar tarafından kabul gördüğü ve bununla diğer bulgularla beraber geleneklere bağlılıktan öte bir şey olmadığı ve toplumda kabul kılınmak adına yaptırıldığı adına desteklendiği sonucuna varabiliriz.

Araştırmamız da katılımcıların yarısından fazlası kadın sünnetinin fiziksel açıdan zarara sebebiyet vermediğini belirtmişlerdir ve böyle düşünenlerinde çoğunluğunu erkekler oluşturmaktadır. Katılımcıların yarısı bu fikirde olmasına karşın Dünya Sağlık Örgütü'nün 1998 de yayımladığı literatürde fiziksel komplikasyonlar özetlenmiş ve komplikasyonların ortaya çıkması kesme derecesine operatörün becerisi, çevredeki alanda kullanılan aletlerin temizliği ve çocuğun fiziksel durumu gibi çeşitli faktörlere bağlı olduğu ifade edilmiştir(WHO,1998:s.25). Buna ek olarak Dünya Sağlık Örgütü'nün 2016 da yayınladığı bildirmede ise kadın sünnetini 'Tıbbi gereklilik yokluğunda sağlıklı genital dokuya müdahale ettiğinden ve bir kadının fiziksel ve zihinsel sağlığı için ciddi sonuçlara yol açabileceğinden, sünnetin aynı zamanda bir kişinin ulaşılabilir en yüksek sağlık standardına sahip olma hakkının ihlali olarak görmesi, araştırmamızda çıkan fiziksel zararın olmadığı kanısıyla ilişkilendirilmiştir (WHO, 2016). Keza sünnetin fiziki olarak zarar vermediğini düşünenler erkeklerden çok kadınlardır.

Kadınların erkeklere nispeten işlemin fiziksel açıdan zarar vermediği düşüncesine daha yatkın olduğu sonucunun, operasyona kendi cinsleri maruz kaldığı halde çıkıyor olması şaşırtıcı bir durumdur. Buna nispeten sünnetin totalde ruhsal

Türkiye’deki Somalili Gençlerin Gözünden Kadın Genital Mutilasyonu Bir İnsan...

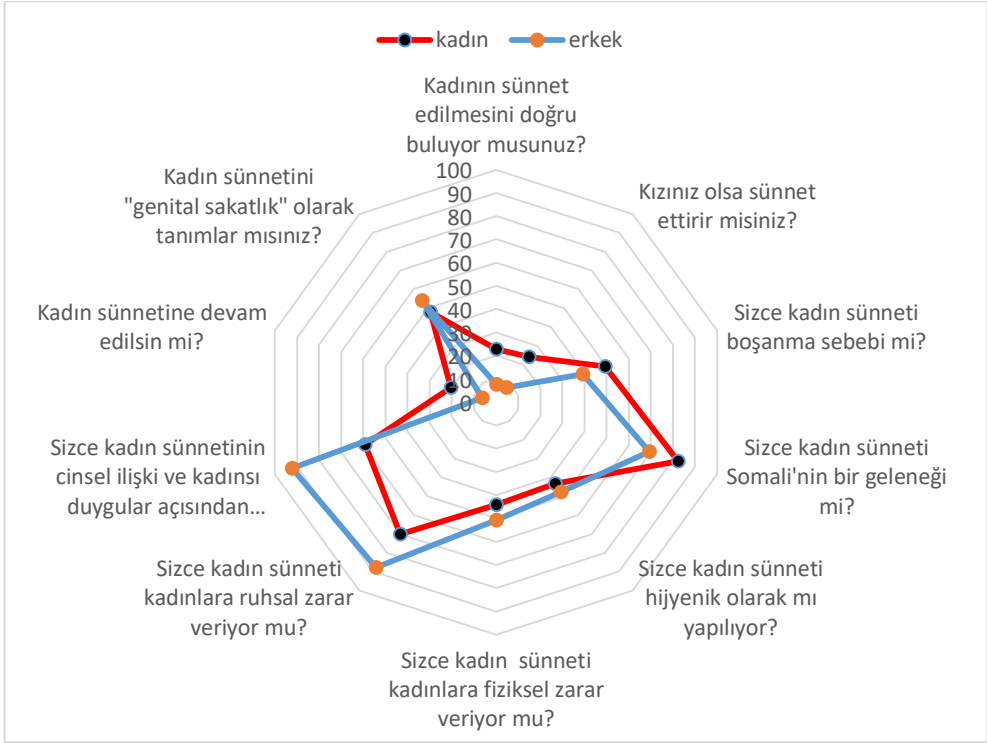
açından zarara sebebiyet verdiği kanısı yüksek oranda ağır basmaktadır. Ruhsal açıdan zarar verdiğini düşünenler ise çoğunlukla erkeklerdir. Yine dünya sağlık örgütünün 2016 da yayınladığı bildirmede işlemin psikolojik risklerinin sınıflandırılmış olması bu görüşü desteklemektedir. Bildirmede risk faktörleri başlığı altında psikolojik riskler üç başlıkta toplanmıştır. Travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), Anksiyete bozuklukları ve Depresyon (Vloeberghs ve ark.,2012). Yine başka bir makalede, uygulanan kadın sünnetinin halüsinasyon görme, hafıza kaybı gibi bir çok ruhsal soruna neden olduğu vurgulanmıştır (American Academy of Pediatrics Committee on Bioethics, 1998). Farklı ruhsal sorunlardan da bahsedildiği bir araştırma da, özgüven yitirme, fobi, depresyon gibi durumların oluşup, bu durumların intiharla sonuçlanabildiği verilerine ulaşılmıştır (Akmeşe, Bilge. 2014). Çalışmada kadınlar sünnetin ruhsal zarara erkeklerden daha az sebebiyet verdiğini belirtmişlerdir. Benzer şekilde WHO’ nun 1998 de yayınladığı bildirmesinde Somali’de yapılan bir araştırmada 8-16 ya arası 159 kızdan sünnet anı ve sonrasında iyileşme dönemine dair deneyimlerini çizmeleri istenmiştir. Bütün kızlar sünnet oldukları tam gün, saati, yaşlarını, sünnetçinin kim olduğunu ve prosedürün nerede gerçekleştiğini doğru bir şekilde hatırladıkları belirtilmiştir (WHO, 98; s.32). Bu durum ruhsal açıdan büyük problemlerin yaşanmadığını da göstermektedir.

Araştırmamız da ek olarak erkeklerin kadınlara oranla işlemin ruhsal açıdan zarar verdiğini daha fazla düşünüyor olmaları çekici bir sonuç vermiştir. Fiziksel ve ruhsal etkilerin yanı sıra olarak, sünnetin kadınlara cinsel ilişkileri ve kadınsı duygular açısından zarar verici olduğunun düşünüldüğü sonucuna da varılmaktadır. Çalışmamızı destekler nitelikte olan bir DSÖ çalışma grubunun 2006 yılında yaptıkları çalışmada, genital mutilasyon operasyonu geçirmiş kadınların bazılarında cinsel tepkinin ve tatminin azaldığını, düşük orgazm sıklığını (anorgazmi), ek olarak cinsel ilişki sırasında vulvar bölgesinin ağrısına (disparoni) maruz kaldıklarını bildirmiştir (WHO, 2006). Kuzey Sudan’da yapılan farklı bir araştırmada, incelenen 4024 kadınlardan tip III sünnetine maruz kalanların %80’inden fazlasının orgazm bilmediği veya yaşamadığı verileri kaydedilmiştir (Shandall, 1967).

Erkeklerin de kadınlara oranla sünnetin cinsel ilişkileri ve kadınsı duyguları açısından zarar verici olduğunu daha fazla düşünmeleri şartıcı bir sonuç oluşturmuştur. Genel ifadeyle toplamda bu işleme devam edilmemesi gerektiğinin düşünüldüğü sonucu bariz şekilde görülmektedir. Erkeklerin de kadınlara nispeten sünnet uygulamasına devam edilmemesi düşüncesine daha yatkın oldukları daha önce bahsettiğimiz kız çocuklarını sünnet ettirmemeyi düşünmeleri sonucu birbirini destekler niteliktedir. Somali’deki sağlık görevlileri/çalışanları bu uygulamayı kadına karşı bir tür şiddet ve insan hakları ihlali olarak görmüşlerdir. Kadınların da erkeklere oranla Somali’deki sağlık görevlileri/çalışanları bu uygulamayı kadına karşı bir tür şiddet ve insan hakları ihlali olarak gördükleri düşüncesine daha fazla katılmaktadırlar. Katılımcılarca Dünya Sağlık Örgütü’nün tanımındaki genital sakatlık değerlendirilmesinin doğru olduğu kanısına varılmıştır. Erkeklerin de kadınlara göre bu tanımı daha doğru bulduğu, genel sorulara verilen yanıtlarla örtüşür şekilde gözükmiştir. Kadın sünneti yapılmayan dış ülkelerde bulunulduğunda kadın sünneti hakkında açıkça konuşulabileceğini durumuna çoğu

cevapta üstünlük sağlandığı gibi erkeklerin, kadınlara oranla bu kaniya daha yatkın olduğu saptanmıştır.

Araştırmaya katılan Somalili gençlerden kadın olanlar; kadın sünneti uygulamasını erkeklere oranla daha doğru bulmakta, olası kız evlatlarını sünnet ettirme kararına erkeklerden daha yatkın, kadın sünneti uygulamasının kadınlara hem fiziksel hem ruhsal açıdan zarar verdiği ve bunun bir genital sakatlık olduğu düşüncesine erkeklere oranla daha az inanmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1: Kadın Genital Mutilasyonu İle İlgili Bazı Sorulara EVET diyenler

5. SONUÇ

Sünnet, tarihin eski zamanlarından beri yaygın uygulanan cerrahi bir işlemdir. Kadınlara uygulanan sünnet ise kadının cinsel yaşamı ile doğrudan doğruya ilgilidir. Kadın sünnetinin uygulandığı toplumlarda söz konusu uygulama “kadın üzerinde ataerkil kontrolün bir tezahürü” olarak gelişim göstermiştir. (UNICEF 2013: 115).

Bu zamana kadar bir faydası kanıtlanmamış olan kadın genital mutasyonunun, Somali de hala devam etmesinin nedeni olarak daha çok geleneksel ve sosyal yaşam kaynaklı düşünce olduğu tespit edilmiştir. Bu işlemin çeşitli fiziksel ve ruhsal komplikasyonlara sebebiyet verdiği bilinci Somalili gençler tarafından kabul edilmekle birlikte uygulamaya özellikle kadınlar daha sıcak bakmakta ve bir kısım gelecekteki olası kız çocuklarına sünnet uygulaması yaptırmayı

Türkiye’deki Somalili Gençlerin Gözünden Kadın Genital Mutilasyonu Bir İnsan...

öngörmektedirler. Yukarıda elde edilen sonuçlar doğrultusunda kadın mutilasyonu uygulamasında yaş grubunun küçük olması ve hijyenik koşullarda gerçekleşmediği bulgularından da yola çıkarak her ne kadar sağlık için zararlı olduğu ve buna dair çeşitli bilgilendirmelerin daha önce yapılmış olmasına karşın pekte istenilen sonucu doğurmadığı dolayısıyla özellikle kadınların sünneti bir insan hakları ihlali olarak yorumlamadığı sonucunu doğurmaktadır. Toplumun sünnet uygulamasına bakış açısını her iki cinsin farklı yorumlaması özellikle erkeklerin ataerkil kökenli düşünceden uzaklaşan ve sünnete karşı olan bakış açılarını topluma ifade edecekleri sosyal kamu bilgilendirilmelerinin yapılması sadece sağlık için zararlarını anlatan bilgilendirmelerin yanında oldukça destekleyeceği olacağı kanaatine varılmıştır.

Kaynakça

- Adam, T., Bathija, H., Bishai, D., Bonnenfant, Y. T., Darwish, M., Huntington, D., & Johansen, E.: “Estimating the Obstetric Costs of Female Genital Mutilation in Six African Countries”. *Bulletin of the World Health Organization*, 88, 2010, 281-288.
- Akmeşe, Z. B., & Bilge, A.: “Kadın Sünnetinin Kadının Ruhsal Durumuna Etkisi”. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 30(1), 2014, 101-110.
- Almroth, L., Elmusharaf, S., El Hadi, N., Obeid, A., El Sheikh, MAA., Elfadil, SM., et al.: ” Primary Infertility After Genital Mutilation in Girlhood in Sudan: A Casecontrol Study”, *Lancet*, 366(9483), 2005, 385-391.
- Alsibiani, S.A., & Rouzi, A.A.: “Sexual Function in Women with Female Genital Mutilation, Fertility and Sterility”, 93(3), 2010, 722-724.
- Assaad, M. B.: “Female circumcision in Egypt: social implications, current research, and prospects for change”. *Studies in family planning*, 11(1),1980, 3-16.
- Başar, F.:“Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Kadın Sağlığına Etkisi”, *ACU Sağlık Bil. Derg.*, 3, 2017, 131-137.
- Berg, R., Denison, E.and Fretheim, A.: *Psychological, Social and Sexual Consequences of Female Genital Mutilation/Cutting (FGM/C): A Systematic Review of Quantitative Studies*, Naşjonalt Kunnskapssenter for Helsetjenesten.2010
- Burson, I.: “Social Work and Female Genital Cutting: An Ethical Dilemma”. *Journal of Social Work Values and Ethics*, Spring, 2007, 4(1).
- Donohoe, M.: “Female Genital Cutting: Epidemiology, Consequences and Female Empowerment as a Means of Cultural Change”, *Ob/Gyn & Women's Health*, 2006, 11(2).
- Frader, J. E., Botkin, J. R., Moseley, K. L., Nelson, R. M., Wilfond, B. S., Kazura, A., ... & King, N. M.:“Female genital mutilation”. *Pediatrics*, 102(1 I), 1998,153-156.
- Kaplan, A., Hechavarría, S., Martín, M., & Bonhoure, I.: “Health Consequences of Female Genital Mutilation/Cutting in the Gambia, Evidence into Action”, *Reproductive Health*, 8(1),2011, 1-6.
- Klein, E., Helzner, E., Shayowitz, M., Kohlhoff, S., & Smith-Norowitz, T. A.“Female Genital Mutilation: Health Consequences and Complications-A Short Literature Review”, *Obstetrics and Gynecology International*.2018
- Llamas, J.: *Female Circumcision: The History, the Current Prevalence and the Approach to a Patient*.<https://med.virginia.edu/familymedicine/wpcontent/uploads/sites/285/2017/01/Llamas-Paper.pdf>.2017
- Rouzi, A. A., Sindi, O., Radhan, B., & Ba’aqeel, H.: “Epidermal Clitoral Inclusion Cyst After Type I Female Genital Mutilation”. *American Journal of Obstetrics and Gynecology*, 185(3), 2001, 569-571.

- Sağlık Bakanlığı, Üreme Sağlığına Giriş: Katılımcı Rehberi, Cinsel Sağlık/Üreme Sağlığı, No: 1-B, Ankara, 2009.
- Shandall, A. A.: "Circumcision and infibulation of females: a general consideration of the problem and a clinical study of the complications in Sudanese women". Sudan medical journal, 5(4), 1967, 178.
- Slack, A. T.: "Female Circumcision: A Critical Appraisal", Human Rights Quarterly, 10(4), 1988, 437-486.
- Soyer, S.: "Kadın Sünneti: Kültürel Dayanakları Ve Yol Açtığı Sorunlar". Ekev Akademi, 60, 2017, 403-414.
- UNICEF, Changing A Harmful Social Convention: Female Genital Mutilation/Cutting, Florence, Italy, 2005.
- United Nations Children's Fund (UNICEF). The Dynamics of Social Change: towards the Abandonment of Female Genital Mutilation/ Cutting in Five African Countries, Florence, Italy, 2010.
- United Nations. International Day of Zero Tolerance for Female Genital Mutilation, 6 February, <https://www.un.org/en/events/femalegenitalmutilationday/background.shtml>, (Erişim Tarihi: 30.11.2019).
- Yirga, W. S., Kassa, N. A., Gebremichael, M. W., & Aro, A. R. : "Female Genital Mutilation: Prevalence, Perceptions and Effect on Women's Health in Kersa District of Ethiopia", International Journal of Women's Health, 4(45), 2012.
- World Health Organization. Female genital mutilation : an overview. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/42042>, 1998
- World Health Organization. Female Genital Mutilation: Integrating the Prevention and the Management of the Health Complications into the Curricula of Nursing and Midwifery, (No. WHO/FCH/GWH/01.3), Geneva, 2001.
- WHO Study Group on Female Genital Mutilation and Obstetric Outcome. Female Genital Mutilation and Obstetric Outcome: WHO Collaborative Prospective Study in Six African Countries, Lancet, 367(9525), 2006, 1835-41.
- World Health Organization. Eliminating Female Genital Mutilation-An Interagency Statement-OHCHR, UNAIDS, UNDP, UNECA, UNESCO, UNFPA, UNHCR, UNICEF, UNIFEM, WHO, WHO Press, Geneva, Switzerland, 2008, 1-40.
- World Health Organization. Understanding and Addressing Violence Against Women: Female Genital Mutilation, (No: WHO/RHR/12.41), 2012.
- WHO guidelines on the management of health complications from female genital mutilation American Academy of Pediatrics Committee on Bioethics. (1998). Female genital mutilation. Pediatrics, 102(1), 2016, 153-156.

YAZAR VE EDEBİYATIN İŞLEVİ VE İDEOLOJİK/TOPLUMSAL ROLÜ ÜZERİNE KURAMSAL BİR TARTIŞMA

A THEORETICAL DISCUSSION ON THE IDEOLOGIC/COMMUNAL ROLE AND FUNCTIONS OF LITERATURE AND AUTHOR

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБСУЖДЕНИЕ ФУНКЦИИ АВТОРА И ЛИТЕРАТУРЫ ПО ПОВОДУ ИХ ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ/СОЦИАЛЬНОЙ РОЛИ

Vedi AŞKAROĞLU*

ÖZ

İnsan davranışlarının kökeni konusunda birbiriyle çelişen pek çok görüş vardır. Sosyolojik, psikolojik, pedagojik, metafizik açıklamalar genel anlamda insan davranışlarını “özcü” ve “tözcü” şeklinde iki ana sınıflandırma altında ele alır. Özcü bakış açısı, genetik, sosyo-genetik ve dinsel motifler üzerinden açıklama yaparken, töz konusuna eğilen yorumlar ise genellikle eğitim, kültürel ortam, aile yapısı, deneyimler, sanat gibi insan ilişkilerine dayanan ve çoğu insan üretimi olan olguları öne çıkarır. Her iki görüşü de kapsayan eklektik yaklaşımlar da söz konusudur. Edebiyat, daha ziyade insanın duygu ve düşünce dünyasının şekillenmesi açısından önemli bir işleve sahiptir ve estetik, düşünsel ya da duysal etki yaratarak kurgulama yoluyla ikinci türden bir bakış açısına denk düşer. Romanlar, tiyatro oyunları, öyküler, şiirler ve diğer edebi kurgular vasıtasıyla dili kullanarak insanın biçimlendirilebileceğini, davranışlarının değiştirilebileceğini, kişiliğin oluşturulabileceğini, hatta düşüncelerinin, bakış açılarının, ideolojisinin, inançlarının ve dünyayı algılama biçimlerinin de yeniden tasarlanabileceğini gösterir. Bu açıdan edebi yapıtlarla, yazarın/şairin toplumsal bir etkisi ve işlevi ortaya çıkar. Küreselleşmenin başat unsur haline geldiği çağımızda, edebiyatın ölümü üzerine ağıtlar yakmaya başlanmış olsa da her çağın kendine özgü bir ruhu vardır. Edebiyat da çağa uygun biçimde kendini küllerinden yeniden doğurmuş ve yeni biçimler ve teknikler altında yeniden kurmayı başarmıştır. Bu makalede, edebiyatın birey ve toplum yaşamında üstlendiği roller ve işlevler ekseninde, yazar, şair, sanat, edebiyat, ideoloji, toplumculuk, estetik değerler gibi pek çok öge kuramsal bir şekilde tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: *Edebiyat, İdeoloji, Toplum, Birey, Kurgu, Kişiliğin Biçimlendirilmesi, Edebiyatın Etkisi*

* ORCID: [0000-0002-7060-4139](https://orcid.org/0000-0002-7060-4139), Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, vaskaroglu@gmail.com

ABSTRACT

There are many conflicting views on the origin of human behaviour. Sociologic, psychologic, pedagogic and metaphysic explanations handle human behaviours under two main topics as “genaologic” and “materialistic”. The first view centers its arguments around genetics, socio-genetics and religious narratives, whereas the second brings forth such phenomena as education, cultural atmosphere, family structure, experiences, and art, which are based on human relations and man-made. There are, of course, eclectic approaches, which try to combine both classifications. Literature has an important function in the shaping of human emotions and ideas, which makes it akin to the second view as it creates an aesthetic, ideologic and emotional effect through constructing fictional themes, plots and characters. By means of novels, theater plays, stories, poetry and other fictional genres, literature shows that through the use of language, humans can be shaped, their behaviours can be transformed, identities can be designed, and their ideas, points of view, ideologies, beliefs and the way they perceive the world can be constructed. In this regard, the effect and functions of literary works, poems and authors become visible. In our age, where globalisation has become the main dominant reality, although some began to mourn upon the death of literature, every age has its own soul. Literature, like other fields, has also created itself from its own ashes, and managed to construct its identity adopting new approaches and techniques. In this article, such concepts as author, poet, art, literature, ideology, communalism, aesthetic values will be theoretically discussed with a view to the roles and functions of literature in the lives of individuals and community.

Key Words: *Literature, Ideology, Society, Individual, Fiction, Identity Construction, Literary Influence*

АННОТАЦИЯ

Имеются множество противоречивых взглядов по поводу происхождения человеческого поведения. Социологические, психологические, педагогические и метафизические объяснения обычно рассматривают человеческое поведение по двум основным классификациям: “эссенциалистское” и “субстанциальное”. В то время, как эссенциалистская точка зрения дает объяснения, основанные на генетических, социально-генетических и религиозных мотивах, интерпретации, касающиеся предмета, обычно подчеркивают факты, основанные на человеческие отношения, таких как образование, культурная среда, структура семья, опыт, искусство; которые, в основном, созданы людьми. Существуют также эклектические подходы, охватывающие оба взгляда. Литература играет важную роль в формировании мира чувств и мыслей человека и соответствует второму типу перспективы и посредством художественной литературы, создавая эстетический, интеллектуальный или сенсорный эффект. Он показывает, что используя язык в романах, театральных постановках, рассказах, стихах и других литературных произведениях можно формировать человеческий дух, изменять человеческое поведение, личности и даже их мысли, взгляды, идеологию, убеждения и способы восприятия мира. В этом отношении социальный эффект и функция писателя/поэта проявляется в литературных произведениях. В нашу эпоху, когда глобализация стала доминирующим фактором, не смотря на то, что начали оплакивать смерть литературы; всё таки, можно сказать, что каждая эпоха имеет свой дух. Литература также возродилась из пепла в соответствии с эпохой и сумела восстановить себя в новых формах и методах. В нижеследующей статье многие элементы, такие как писатель, поэт, искусство, литература, идеология, социализм, эстетические ценности, будут

Yazar ve Edebiyatın İşlevi ve İdeolojik/Toplumsal Rolü Üzerine Kuramsal Bir ...

теоретически обсуждаться основываясь на стержень ролей и функций, которые литература берёт на себя в протяжении жизни человека и всего общества.

Ключевые слова: *литература, идеология, общество, личность, художественная литература, формирование личности, влияние литературы.*

Yazar¹ kimdir? Çağın gelişen olaylarının etkisinde kalarak, sıradan bir insan gibi, siyasi söylemlere, politikacıların anlattıklarına, gazetelerde yazılan ya da görsel medyanın sunduğu biçimlendirmelere göre şekillenen bir nesne midir? Yoksa yarattığı yapıtlarla kitlelere ilham veren, toplumun kültürel, sosyal ve siyasi yönelimlerini şekillendiren, mevcut durum ile geçmişin eleştirel okumasını yapan ya da gelecekle ilgili yeni varoluş biçimleri önerebilen ve böylece etkilenmeden ziyade etkileme işlevi gören bir özne midir? Bu soruların yanıtları, yazarın toplumsal konumu, siyasal duruşu ve tarihsel süreçlerde oynadığı rol göz önünde bulundurularak verilebilir.

Yazar, gelişim gösteren, sürekli yeninin peşinde olan, bulunduğu çağın ötesini görebilen, mümkün olabilecek ve hatta imkânsız olanı bile çağdaşlarından önce hissedebildiği ölçüde önemli ve etkili olur. Bulduğu çağın özelliklerini sıradan insanlardan, kimi zaman da o dönemin siyaset ve fikir adamlarından bile daha iyi irdeleyebilen bir konumda olduğu sürece tarih sahnesinde önem kazanmış ve hak ettiği yeri alabilmiştir. Ürettiği yapıtlar kimi zaman ilkel insanın hayatı anlaması ve anlamlandırması için bir araç, kimi zaman da dini otoritenin pekiştirilmesi için muazzam bir güç olmuştur. Bazen kitlelerin hoşnut olmadığı yaşam koşullarını ve mevcut düzeni değiştirecek araç ve hatta insanın günlük sıradanlıkta yaşayamadığı, tatmin edilmemiş gereksinimlerinin gidericisi ve yoksulluk/yoksunlukların yerini alan bir alternatif olasılığını ortaya koymuştur.

Antik Yunan döneminde, ana edebi tür şiir ve tiyatroydu. Euripides, Aiskhylos ve Sophocles gibi oyun yazarlarının ürettiği trajedi ve Aristophanes'in komedileri o dönemin yapısına kimi zaman eklenen kimi zaman da eleştirerek karşı duran yapıtlardı. Bu yüzden, edebiyatın gerekliliği işlevsel açıdan ele alınmaktaydı. Platon "idea" ve "form" kavramlarını öne atarak, taklit öğesinin sahteliğine vurgu yapmaya girişir. Taklit özden bir uzaklaşma olduğundan şairin yaptığı gerçeğin çarpıtılması oluyordu, bu yüzden Platon edebiyatı ve genel anlamda sanatı zararlı bulur. Onun öğrencisi Aristo ise hocasının aksine trajedi ve komedi türlerine eğilerek, ikisi arasında bir ayrıma gider. Ona göre trajedi, örnek kişileri, olayları uygun bir dille ve ahlaki amaçla ele aldığı için çok önemli bir eğitim işlevi görürken, uygunsuz olan kişileri, konuları uygunsuz bir dille işleyen komedi ise ahlaki açıdan zararlı bir işleve sahiptir. Her iki filozofun yaklaşımı edebiyatın işlevleri üzerine odaklanır.

Dönemin edebiyat-ahlak ya da edebiyat-siyaset ilişkisine yönelik, özellikle edebiyatın ahlak kurallarının öğretilmesi ve düzenin pekiştirilmesi için kullanımına örnek olarak Sophocles'in yazdığı "Oedipus Rex" (Kral Oedipus) gösterilebilir. Oyunun başında, güçlü ve sevilen bir kral olarak görülen Odipus'un sarayının önüne halk toplanır. Koro vasıtasıyla sıkıntılarını, isteklerini aktaran ve düşüncelerini ifade

¹ Yazar sözcüğü, bundan itibaren edebi yapıt üreten şair, masalçı, öykü yazarı, oyun yazarı, ozan vb. tüm kişileri kapsayacak anlamda kullanılacaktır.

eden halk, Thebes'te (Tebai) yaşanan büyük felaketin çözülmesini ister. Çocuklar ölü doğmakta, hayvanlar telef olmakta, ekinler kurumaktadır. Bu durum tanrıların bir laneti ile açıklanır. Tanrıların oluşturduğu düzene karşı gelmek, ölümlülerin iradelerini ortaya koyması ya da hiyerarşik düzenin ihlal edilmesi karşılığında bir felaket getirecektir. Bu düşünce ile birlikte, oyunun olay örgüsü giderek geçmiş zamana doğru açılır ve olaylar sürekli doğaüstü güçlerle bağlantılı olarak izleyiciye aktarılır. Ahlaki ve hiyerarşik düzenin sürdürülmesi için oyunda edebiyatın kullanımını maddeler halinde şu şekilde gösterilebilir:

- *Kral Laius ve Kraliçe Jocasta'ya tanrılardan bir kehanetin iletilmesi.* Tanrı kavramının, hiyerarşik düzende kral ya da kraliçeden çok daha üstte olduğu ve her şeyi belirleyen, Apollon, Poseidon ya da Zeus gibi tanrıların oluşturduğu kozmogonik düzenin asla bozulmaması, onlara karşı çıkılmaması gerektiği hissettirilir.

- *Kehanet: kral ve kraliçenin doğacak çocuğu babasının katili ve kardeşlerinin babası olacaktır.* Kader anlayışının yansıması olan kehanet, önceden bazı şeylerin belirlenmiş olduğunu ve buna karşı çıkılamayacağını göstermesi açısından önemlidir. İnsanın evreni oluşturan tanrısal, metafizik güçler karşısında çaresiz olduğunu, güçsüzlüğünü ve kaderinin kaçınılmazlığını gösterir. Kehanetin içinde yer alan düşünce ensest kavramına denk düşer. Bu ilişki, toplumsal ahlak yasalarının en büyük suç olarak gördüğü durumdur. Bu yüzden, bilinçaltına yönelik, oyunun içinde sunulan bu yaklaşım, korku, dehşet ve tiksinti duygusunu uyandıracak biçimde işlenir.

- *Kehanete karşı çıkış.* Bu, mevcut düzene karşı bir başkaldırıdır. Düzene yönelik herhangi bir meydan okuma, asla cezasız kalmayacaktır. Zaten, yeni doğan çocuğun öldürülmemesi kehanetin gerçekleşmesi için uygun bir zemin oluşturur.

- *Kehanetin gerçekleşmesi.* Tanrıların önceden bildirdiği olaylar kahinin ağzından aktarılmıştır ve bunlar Laius, Jocasta ve Odişus'un içinde olduğu ama asla fark etmedikleri bir biçimde gerçekleşir. Odişus, komşu ülkeye gitmeye karar verir. Yolda yaşlı bir adam ve uşakları ile karşılaşır. Yol verme tartışması bir kavgaya dönüşür. Odişus kendisine saldıran askerleri ve yaşlı adamı öldürür. Thebes'e gelir ve kenti kuşatan Sfenks'in bilmecesini çözerek onu yener ve şehri kurtarır. Halk onu hemen sahiplenir ve yeni ölen krallarının yerine Odişus yeni kral olur. Jokasta ile evlenir ve ondan çocukları olur. Bu olay örgüsü yoluyla, ekonomik ve siyasi düzenin yansımasını sağlayan kozmogonik, dini düzenin insanın iradesi ve gücünden daha güçlü olduğu gösterilir. İnsanlar ne yaparlarsa yapsınlar, kendileri için tanrılar tarafından yazılan kaderden asla kaçınamazlar. Böylece, düzene karşı çıkma düşüncesinin insanların bilinçaltında "*başarısızlığa mahkum olacak*" şekilde işlenir.

- *Tanrıların gazabı.* Sosyal düzen bozulmuştur. Ensest ilişkinin sonucu her yerde hastalıklar, kıtlıklar, kuraklıklar ve kırgınlık baş göstermiştir. Düzenin bozulması insanın eliyle gerçekleşmiştir ve bu yüzden tüm ülke bunun bedelini öder. İnsanların bilinçaltına yönelik yapılan çağrı düzen korunmadığı zaman tüm insanların yıkıma uğrayacağı, yoksullaşacağı, hastalanacağı, kıtlıkla karşılaşacağıdır. Bu yüzden düzeni bozan her kimse onun bulunup cezalandırılması gerekir.

Yazar ve Edebiyatın İşlevi ve İdeolojik/Toplumsal Rolü Üzerine Kuramsal Bir ...

• *Düzenin yeniden kurulması.* Sorgulamalar sonucunda, kahinin de yardımıyla düzenin bozulup kaosu ortaya çıkmasına neden olan kişinin Odipus olduğu ortaya çıkar. Düzenin tekrar kurulması için tanrılara karşı çıkanın tanrıların emrettiği şekliyle cezalandırılması gerekir. Odipus kendi cezasını kendi elleriyle uygular. Kendi gözlerini söker, atar. Sonra bir zamanlar kralı olduğu ülkeyi hem çocuğu hem de kardeşleri olanlarla birlikte terk eder. Odipus'un cezaya itiraz etmesi bir yana kendi kendini cezalandırması, düzene karşı çıkışın kaçınılmaz olarak cezalandırılacağı düşüncesini meşrulaştırma yöntemidir. O kadar kanıksanmış bir düzen vardır ki cezanın tanrılar tarafından verilmesine gerek yoktur. Düzenin sağlayıcısı olan kral Odipus, düzeni bozan kendisi bile olsa cezasını verecektir. Böylece tanrısal düzenin kutsiyeti, gücü pekiştirilmiş ve insanlara doğru ahlaki davranış öğretilmiş olur.

Edebiyatın ahlak, din öğretimi ya da düzenin, hiyerarşinin korunması ve pekiştirilmesi için bir araç olarak kullanılmasına dayanan yaklaşım, farklı biçimlerde çağa uygun bir şekilde yeniden uyarlansa da günümüze kadar gelmiştir. Antik Yunan ve Roma dönemlerinde, mitolojik kozmogoninin temsil ettiği tanrısal düzeni, ahlaki ve insan niteliğini işleyen edebiyat, Orta Çağ Avrupa'sında Hıristiyanlık öğretisinin emrine girmiştir. Dinin etkisinde ve dini etkileyen edebi yapıtların yöntem olarak kullandığı sanat aracı alegori idi. Bir kavram insan biçimine sokulurdu. Bu insan tek boyutlu bir bakış açısı ile sunulur ve insanın sadece o yönünü imlerdi. Davranışları, söyledikleri temsil ettiği değer ile örtüşür, belirli bir olay örgüsü içinde ise diğer alegorik figürlerle iletişime sokulur ve iyi-kötü, güzel-çirkin, sadık-hilekar, sabırlı-aceleci, dindar-kafir vb. karşıt değerler karşısında okuyucunun bir taraf tutması sağlanırdı. Olay örgüleri basit bir yapıya sahipti ve yazarın ön plana çıkartmak istediği değer hep doğru davranışı sergileyen taraf olarak sunulurdu. Bu durumlarda, özellikle estetik, felsefi ya da eleştirel yönü zayıf olan tiyatro izleyicisi ya da okur, sunumun taraflılığını görme şansına pek sahip olmadığından kendisine sunulan durumu mutlak doğru olarak idrak ederdi.

Ortaçağ Avrupa'sının dine dayalı ötekileştirici yaklaşımları, koyu bir Hıristiyan düşüncesine dayanmaktaydı ve sadece düzenin sürdürülmesine aracılık yapabilecek "miracle" (mucize), "morality" (ahlak) oyunlarına dayanan, İsa'nın ve havarilerinin hayatını işleyen yapıtlara izin verilmekteydi. Dönemin genel edebi anlayışını göstermesi açısından, İngiliz edebiyatında önemli bir yere ve etkiye sahip bir örnek verilmesi düşüncenin taraflılığı göstermesi bakımından önemlidir. John Bunyan tarafından, dini alegori türünde yazılmış olan "The Pilgrim's Progress" ("Hacı'nın Yolu") adlı yapıt şu şekildedir:

Yapıtta bir anlatıcı vardır ve anlattığı olayın bir rüyadan oluştuğunu aktarır. Anlatıcı tek başına doğanın içinde uyuyakalır ve rüyasında Christian (Hıristiyan) adında bir adam görür. Bu adam derin ruhsal sıkıntılar içindedir. Doğaüstü bir rehber olarak ortaya çıkan Evangelist, Christian'ın yanına gelir ve onun Yıkım Şehri'ni terk etmesi gerektiğini söyler. Evangelist, "Kurtuluş"un Zion Dağı olarak bilinen Kutsal Şehir'de olduğunu belirtir. Bunun üzerine, Christian ailesini kendisine eşlik etmek için ikna etmeye çalışır, ama başarısız olur. Yola koyulduğunda karşısına birçok zorluk çıkar. İlk olarak, Umutsuzluk Bataklığı'na saplanır, fakat oradan kurtulmayı

başarır. Dünyevi Bilge ile karşılaşır ve bilge ona dinden ayrılarak, dünyada mutlu bir yaşam sürmesi konusunda nasihatte bulunur. Bunu reddeden Christian İyiniyet'in evine sığınır. İyiniyet, ona Tefsirci'nin evine uğramasını salık verir. Christian, Tefsirci'nin evine uğrar ve inanç konusunda çok önemli bilgiler kazanır.

Kurtuluş yüksek ve aşılması zor duvarlarla çevrilidir ve Christian duvarların etrafında yürürken birdenbire Hz. İsa'nı mezarını ve haç'ı görür. Bunu gördüğü anda, sırtında taşıdığı büyük yük omuzlarından düşer. Orada, doğüstü güçleri temsil eden Ziyalı Kişiler vardır ve onlardan birisi Kutsal Şehir'e Christian'ın girişini sağlayacak olan bir giriş kağıdı verir. Ancak Christian uyuyakalır ve kağıdı kaybeder. Kurtuluş'a ulaşabilmesi için çok önemli olan kağıdı kaybettiği için Christian kendin suçlar ve dövünmeye başlar. Geldiği yolu tekrar araştırarak, kağıdı bulmayı başarır. Yoluna devam eder ve Güzellik Sarayı'nın içindeki dört kadınla karşılaşır. Oraya sığındığında, kadınlar ona yemek verir ve ona sarılırlar. Aşağılanma Vadisi'ni aştıktan sonra, Christian kendisini öldürmeye çalışan Apollyon canavarı ile karşılaşır. Christian elindeki kılıcı çeker ve canavarı öldürmeyi başarır. Çöle benzeyen Ölümün Gölgesi Vadisi'ni aşarak Kutsal Şehir'e yönelir.

Şehre varmadan önce, kendi memleketinden tanıdığı İnançlı ile karşılaşır. Onlara, Geveze adında üçüncü bir hacı katılır. Christian Geveze'yi azarlar ve onu kovar. Bu arada Evangelist onların yanına varır ve onları ahlaksızlığın kol gezdiği Kibir kasabası hakkında uyarır ve ya Christian ya da İnançlı'dan birisinin bu kasabada öleceğini söyler.

İki hacı kısa süre içinde Kibir kasabasına varır ve oranın ünlü pazarını gezmeye başlar. Onları baştan çıkarmaya çalışan kasaba halkına direnirler ve bu yüzden halk onlarla alay eder. Kasaba halkı, kendi yerel inançlarına hakaret ettikleri gerekçesiyle Christian ve İnançlı'yı hapse atar. Yargılanan ikiliden İnançlı kendini savunur, fakat idam edilir. Christian tekrar hapse atılır. Hapisten kaçmayı başarır ve yolculuğuna devam eder.

Yolda, Umutlu adında başka bir yolcu ile tanışan Christian onunla iyi anlaşır. Yolda, karşılıklarını dini dünyada çıkar sağlamak amacıyla kullanan bir yolcu çıkar, ama Christian onun arkadaşlığını reddeder. İkili Rahatlık düzlüğüne ulaşır ve orada iyi bir hatip olan Demas adlı bir kişiyle karşılaşır. Demas onların aklını gümüşle çelmeye çalışır, ama iki hacı adayı oradan ayrılır. Geceyi geçirmek için, Şüphe Kalesi'ne sığınan ikilinin karşısına kalenin sahibi Dev Umutsuzluk çıkar. Onları tehdit eden Dev Umutsuzluk, karısının da yardımıyla onları ele geçirir, hapseder ve onlara işkence eder. Christian ve Umutlu Vaat'in anahtarının kendilerinde olduğunu anımsarlar. Vaat'in anahtarı Şüphe Kalesi'nin tüm kapılarını açabilmektedir, böylece her ikisi de oradan kaçmayı başarırlar.

Yollarına devam eden Christian ve Umutlu Kutsal Şehir'in yakınlarında Nefis Dağları'na yaklaşır. Bilge çobanlarla karşılaşan ikiliye, çobanlar Hata ve İhtiyat adlı tehlikeli dağlar konusunda uyarıda bulunurlar. Bu dağlarda, daha önceki hacılar hayatlarını kaybetmiştir. Çobanlar ikiliye Dev Umutsuzluk tarafından kör edilen birçok kişinin yakınlardaki mezarların arasında nasıl dolaştıklarını gösterirler. Aynı

Yazar ve Edebiyatın İşlevi ve İdeolojik/Toplumsal Rolü Üzerine Kuramsal Bir ...

zamanda ikiliye kestirme yollara sapmamaları gerektiğini söylerler çünkü kestirme yollar onları cehenneme götürebilir.

İki hacı Cehalet'le tanışır. Cehalet iyi bir yaşam sürmenin insanın dini inancını kanıtlaması için yeterli olduğunu düşünen parlak bir gençtir. Christian onu azarlar ve Cehalet onların yolundan ayrılır. Daha sonra, Yalakalık ile karşılaşır ve Yalakalık onlara bir ağ ile tuzak kurar ama başarılı olamaz. Tanıştıkları diğer bir kişi ise Tanrıtanımaz'dır ve onlara Kutsal Şehir'in var olmadığını anlatmaya çabalar. Ona da kulak asmayan ikili uyku veren Büyülü Topraklar'dan geçmeye çalışır. Uykuya yenik düşmemek için Umutlu'nun günahkar geçmişini ve dini inançlarını tartışır ve orayı aşmayı başarırlar.

Christian ve Umutlu neşe içinde Kutsal Şehir'in bulunduğu Beulah ülkesine varırlar. Her yer çok güzel çiçekler ve meyvelerle dolup taşmaktadır. Burada biraz dinlendikten sonra, şehrin kapısına ulaşmaları için köprüsü olmayan bir nehirden geçmek zorundadırlar. Christian nehri geçmeye çalışırken boğulmaya başlar, fakat Umutlu ona Hz. İsa'nın sevgisini anımsatır ve böylece güvenli bir şekilde nehirden çıkmayı başarır. Kutsal Şehir'in sakinleri ikiliyi neşe içinde karşılar. Böylece anlatıcının rüyası mutlu bir şekilde sona erer. Yapıtın diğer bölümleri de bulunmaktadır, ancak dini öğretilerin merkeziliğini ve ötekileştirici yapısını ortaya koymak açısından sadece bu bölüm üzerinde durulacaktır.

Alegorik figürlerin işlenmesi yoluyla, John Bunyan'ın *The Pilgrim's Progress* yapıtı okurlarına ve tiyatro olarak sergilendiği için izleyicilerine din inancının hangi niteliklere sahip olması gerektiği konusunda bilgiler verir. Yedi ölümcül günahtan bahsedilir ve her birisinin sahip olduğu olumsuzlukların neler olduğu aktarılır. Hangi değerlerin iyi olduğu ve benimsenmesi gerektiği izleyiciye gösterilir. Böylece, edebiyat yoluyla dini ve ahlaki öğretiler yine düzenin ve hiyerarşinin sürdürülmesi için bir araç olarak kullanılmış olur.

Siyasal ya da ahlaki bilgilendirme aracı olarak edebiyat yeni sayılmaz. Ayrıca alegori de uzun zaman boyunca bunun ifadesinin aracı olarak kullanılmıştır. Fakat burjuva çağ öncesi edebiyat, dine ve ayinlere bağlı olduğundan, yaşam pratiğinden bağımsız olmak gibi bir iddiası yoktu, dolayısıyla 'gerçeklik parçaları'nın alegorik temsili, bir kurumsal meydan okuma olarak aynı etkiye sahip değildi. Feodal düzenin eşlikçisi şeklinde ortaya çıkan eski edebi, felsefi ve düşünsel mirasın yeniden keşfedilmesine dayanan akım Klasizm (kimilerine göre Neo-Klasizm), evrensellik ilkesini öne çıkartarak, toplumsal hiyerarşinin, feodal düzenin, dinin konumunu belirlemeye ve düzenin sürmesini sağlamaya girişir. Akımın ilkelerini en iyi biçimde dile getiren kişi, *An Essay On Criticism* adlı yapıtıyla Alexander Pope'tur. Burada sadece edebi eleştirinin ve şairliğin nasıl olması gerektiği üzerine düşüncelerini sunmaz. Yapıtta anlatılan her türlü olumlu nitelik evrensel insan iyiliğini imleyen, Hıristiyanlığın da yapılmasını uygun görmediği ya da tavsiye ettiği değerlerdir. Pope yedi ölümcül günahın bir bölümünü işleyerek, edebiyat eleştirmeni ile şairin nasıl yaklaşım göstermeleri gerektiğini ortaya koyar. Böylece, edebiyat eleştirisi, şairlik ve ahlaki, dini düzen arasında bir bağlantı sağlanmış olur.

Klasizm (ya da Neo Klasizm) akımının en çok övdüğü değer olan evrensellik ve hümanist değerler, batıya ve Hıristiyanlık dinine özgü bir yerellik taşır.

Shakespeare'dan önce, evrenselliği dini düzenin yeni akılcılıkla birleşimi gibi gösteren yaklaşımlara örnek olarak John Milton'un *Paradise Lost* yapıtı örnek olarak gösterilebilir. Yaradılış mitinin yeniden kurgulanması olan yapıtın içinde günah, varlığın amacı, dinin nitelikleri vb. pek çok öge ilahi düzenin göstergeleri olarak kullanılır. Dönemin en önemli edebi türü tiyatroydu ve bu yüzden Cristopher Marlowe'un trajedi türündeki yapıtı *Doctor Faustus* yine hiyerarşik düzenin işleyişine yönelik önemli öğretiler içeren bir yapıt olarak karşımıza çıkar. İnsanın evrendeki konumunu, ölüm izleği etrafında şekillendiren Marlowe, dönemin giderek daha baskın rengine dönüşen, akılcılık, sorgulama, bilim gibi unsurları oyunun içine dahil eder. Faustus karakteri bir bilim insanıdır. Bilime ve öğrenmeye aşırı düşkündür. Deneyler yapmakta, edebiyatla ilgilenmekte, insan ruhunu çözmeye, anatomisini anlamaya, doğa kanunlarını irdelemeye çalışmaktadır. Ama ölümlü olma gibi bir zaafı vardır. Ölümün kendisinden çok, merakını gideremeyecek, daha fazla şey öğrenemeyecek olmaktan korkar. Faustus, sınırsız bilgiye aç biri olarak betimlenerek, aslında yeni Rönesans insanının temsiline dönüşür ve onun dünyası dini otoritenin yerine aklın ve bilimin geçmesi anlamına gelir. Ancak, Marlowe onun bu özelliklerini olumlar gibi görünse de karşısına Mephisto'yu çıkartarak aklın ve bilimsel açlığın ölümcül günahlardan biri olan kibir ve açgözlülük ile bağlantısını kurar. Mephisto, Faustus'un kendisine ruhunu satması karşılığında ona çok uzun bir ömür ve bilgiye sınırsızca erişme olanağı verecektir. Bilgiye susamışlık, bilimsel merak, akıl ile şeytanın özdeşleştirildiği oyunda, sırf bilimsel merakını gidermek için Faustus ruhunu şeytana satar. Oyunun içinde Faustus'un hangi açlıklarını giderdiği aktarılır ve oyunun sonlarına doğru pişmanlık duyması, tanrıdan af dilemesi anlatılır. Bu oyun vasıtasıyla, dini otoritenin, hiyerarşik düzenin aklın karşısında daha önemli güçler olduğu ve aklı yüceltmenin, bilimsel merak duymanın ruhunu şeytana satmakla eşdeğer olduğu bilinçaltına işlenmiş olur.

Farklı dönem ve anlayışlara uygun biçimde verilen örneklerden anlaşılacağı üzere, yazar bir siyasetçi ya da yapıtları bir siyasi söylem değildir. Ancak, hem kısa hem de uzun vadedeki etkisi, çağları kapsayan kalıcılığı, üslup, işleniş tarzı ve estetik nitelikleri ile edebiyat insanı yönlendirici ya da toplum kurucu özelliğindedir. İnsanın hayal gücünü harekete geçirebilmesi ya da sıradan bir olayın ya da nesnenin sıra dışı bir şekilde sunumu ve farklı bakış açıları getirmesi bakımından, çoğunlukla kışkırtıcı olarak sunulan siyasi hitap ve söylemlere göre, hem edebiyat hem de yazar daha büyük bir etkiye ve dönüştürme becerisine sahiptir. Bir yaratım girişimi olarak edebiyat genellikle durağanlaşmaz, ancak kurumların, kişilerin hizmetine girebilir. Edebiyatın devingen özelliği sürekli yeninin arayışı içinde olmasından kaynaklanır. Bir kısır döngü şeklinde, çembersel bir hareket halindedir. Yeniyi yaratır, yeni bir algı kurar ve dönüştürmeye başlar. Ortaya yeni çıkan 'yeni', kısa süre içinde 'eski'ye dönüşür. Dolayısı ile eskileşen yeninin, yenileşen eskiye dönüşmesi gerekir: eskiyen dönüştüğünde, bu eski haline yani ilk biçimine bir dönüş değildir. Bu değişimin hızı ve niteliği edebiyatın saf yaratım dışında hangi amaçlar için ne kadar büyük bir güç tarafından kullanıldığına bağlıdır. Kısaca edebiyatın yenilenmesi veya eskimesi yazarların oluşturdukları yeni bir dünya algısının ideolojik yansımasında yatar. Buradaki sorun edebiyatın siyasallaşması ya da ideolojinin edebiyata dönüşmesidir.

Yazar ve Edebiyatın İşlevi ve İdeolojik/Toplumsal Rolü Üzerine Kuramsal Bir ...

Edebiyat ideoloji değildir, ama ideolojilerin itici gücü ya da temelini oluşturan ana unsur olarak karşımıza çıkabilir. *“Sanat tek başına doğruluk ve özgürlük getirecek bir dirilişi sağlayamaz ama, sanat olmadıkça bu diriliş biçimini bulamaz, bulamayınca da hiçbir şeye benzemez. Kültür ve onun gerektirdiği bağıntılı özgürlüğün bulunmadığı toplum ne kadar düzenli olursa olsun bir vahşi ormandır. Onun için de her gerçek sanat yaratışı yarın için bir muştudur”* (Camus, 1998:60).

Bu bağlamda, Neo Klasizm ilkelerinin feodal yapıyla bağlantılı değerler dizgesi sunduğu dünya yavaş yavaş dönüşür. Feodal düzen toprağa dayalı bir yaşam önerisiydi. Sanayinin gelişmesi, teknolojik buluşlar, yeni hammadde erişimi birçok sanayi girişimini ortaya çıkarır. Sanayide çalışacak insan gücüne daha fazla ihtiyaç duyulur. Ticaret, girişim, üretim, pazarlama gibi unsurlar ekonomik düzenin yeni unsurlarını beraberinde oluşturmaya başlar. Artık toprak sahiplerinin, lordların, kralların, onları destekleyen kilisenin ve tarımın yerini kapitalistler almıştır. Kırsal yerlerden kentlere göçler başlar. Yeni bir yaşam tasarımı oluşur. Kentlerin içinde ekonomik varoluş mücadelesine giren işçilerin, kadın ve çocuk çalışanların yeni dünyasıdır bu. Ancak ekonomik açıdan yükselen sınıf kapitalistler olsa da henüz yeni düzenin efendisi onlar değildir ve girişimlerinin özgürleşmesi için güç ve iktidarı ele geçirmeleri gerekir. Onların yeni bir insan tipine, yeni dünya kavrayışına, yeni bir düzene gereksinimleri vardır ve bu yenilik eskinin reddine dayanmalıdır. Roman türü tam da bu arayışın bir sonucu olarak ortaya çıkar; kitlelere hitap eden çoğulcu tiyatronun ve şiirin yerine bireyi işleyen ve onun dünyasına hitap eden roman bireyciliğin yükselişine karşılık gelir. Bunun için Romantizm ve daha sonrasında Realizm akımları hem şiir hem de roman türünde bireyi işleyerek, özgürlük, eşitlik, adalet kavramlarını ileri sürer, bireyi kutsar, ama aynı zamanda kapitalist dünya görüşünün ve değerler dizgesinin benimsenmesini sağlar.

Edebiyat anlamdır, hayatı anlama ve anlamlandırma. Anlamsız olan sadece karışıklık, insanın doğasına ters düşer, korku ve karamsarlık yaratır. Bu yüzden insan her zaman çevresini, doğayı, kendi cinsini, evreni, maddeleri, sosyal olayları anlamak ve kendi güvenliğini öne çıkararak içinde yaşanılabilen bir dünya yaratma çabasına girmiştir sürekli. Romantizm, insanın duygularına yönelerek kendini anlaması için bir vasıta oluşturmaya çalışmıştır. William Wordsworth ve Samuel Taylor Coleridge’in İngiliz edebiyatında romantizmin temellerini attığı yazılarında birey, doğa, yalın dil, duygular, coşku, hayal gücü, özgürlük gibi değerler öne çıkartılır. Şiirlerde doğa içinde insan betimlemeleri, insanın iç dünyasına eğilerek onun duygularını tanımlamayı, özgürlük duygusunu ve bireyin benzersizliğini işlemeye girişir. Romantik şairlerin işlediği düşünceler sadece akılla ilgili olmamalıydı. Şairlerin bu dünyayı güzelleştirmesi de gerekmektedir. Bu güzel kılma eylemi ise, ancak insanın hem kendi doğasını anlaması ve sosyalleştirmesi, hem de üzerinde olumsuz etki yapan, sosyal, kültürel, siyasi ya da ekonomik koşulların giderilmesi ile mümkündür. Bu yüzden romantik şiirler dokunulmamış doğayı, görülmemiş mekanları, daha önce betimlenmemiş duyguları güzel eğretilemeler, yeni imgeler yoluyla estetize etmeye başlarlar. Sanayileşmenin ortaya çıkardığı kentleşme, yığınların göçü, işsizlik, çalışma koşullarının kötülüğü, yoksulluk, barınma sorunu gibi olumsuzlukların üstünü örtecek nitelikte edebi yapıtlar üretirler.

Wordsworth gibi yeni kapitalist düzenin savunucusu olan Lord Byron ve Percy Bysshe Shelley de romantizmin daha ileri biçimlerinde deneyci şairler yazar. Gerçeklikten kopuşun ve düş dünyasına sığınmanın önerileri olan fantastik mekanların, doğaüstü kişilerin ve olayların işlenmesi öne çıkar. Romantik şairlerin bu eğilimine örnek olarak “Ode On A Grecian Urn” verilebilir. Bu şiirde, bir mezar kabartmasına dikkat çekilerek Yunan döneminde betimlenen bir ilkbahar festivali işlenir. İki aşkın dudakları birbirini öpecek kadar yakın durmaktadır ama birbirine dokunmamıştır. Şair, tensel amaca ulaşmış birleşmenin mi yoksa gerçekleşme olasılığını sürekli bir şekilde hissetmenin mi daha güzel olduğu üzerinde durur. Yaklaşımı bellidir ve duygunun eylemden daha üstün olduğuna inanır. Bu şiirde, nesneye sahip olmanın değil onu sahip olma düşüncesinin önemine dikkat çekerek, maddi yoksunluğun düşünme ile giderilmesi dolaylı bir önerme olarak sunulur. Sunulan değer soyut bir özgürlük duygusu, düşüncesidir. Anlam deneyimlerle değil hayal gücü ile kurulabilir. İşte edebiyat, tüm bu anlam uğraşlarının ve olumsuz etkilenmelerin üstesinden gelme savaşının, başka bir değişle özgürleşmesinin somutlaşmış hali olarak gösterilir. Modern sanatın tümü, bir ölçüde, “*özgürlük için verilen bu savaşın ürünü*” sayılır. Her ne kadar “*ölümsüz estetik kurallardan, nesnel standartlara ve bağlayıcı geleneklere duyulan gereksinmeden söz edilse de, sanatta bireyin özgürlüğe kavuşması, dış otoritelerin tümünden kurtulmak, tüm engel ve yasaklara karşı aldırmasız bir tavır almak, modern sanatın en önemli ilkesidir*” (Hauser, 1984:141). Sanat insanın yaşamında etkinleştikçe özgürlükler kazanılabilir ya da özgürlükler kazanıldıkça sanat daha büyük güzellikler sunabilir. Ancak romantik edebiyatın sunduğu güzellik duygusunun kime göre tanımlandığı önemlidir. Bu kentte yoksulluk içinde yaşayan işçilerin, kadınların ya da çocukların güzellik beklentisi değildir.

Samuel Taylor Coleridge, “Rhyme Of Ancient Mariner” şiirinde bireyi ve hayal gücünü çok daha üst bir sınıra taşır. Fantastik unsurların bolca işlendiği şiirde, çok uzak ülkelere, buzlarla kaplı denizlere giden denizcilerin hikayesi anlatılır. Denizcilerden birisi denizciler tarafından uğursuzluk getireceğine inanılan bir suç işler, bir deniz kuşunu (Albatros) öldürür. Sonrasında felaketler başlar. Oradan oraya sürüklenen denizciler, susuz kalırlar. Ölmeleri gerekirken bir türlü ölemezler, ruhları yitip gider ve yaşayan birer ölüye dönüşürler. Lanetlenen denizcilerin yaşadıklarını aktaran yaşlı denizci, yeni bir gerçeklik boyutu koyar ortaya. Bu varlık evreni metafiziktir. Hayal dünyasının avutucu etkisini ortaya koyar ve derin insan korkularına, inanca, metafizik algılara yer verir. Hayal gücü ile varoluş, varoluşla edebiyat birbirinin içine sokulur. Bu yüzden edebiyatsız bir varoluşun, bir yaşamın ya da yaşamdan uzakta bir edebiyatın tek başına var olmadığı önerilir. Bu yüzden bir şiir duygu evrenimizin yansımasıdır. Olaylar karşısında zihin gönlün denizinden aldığı nem yükünü yağmura çevirir, bir fırtına kopartabilir, diğer insanların yuvalarında şiddetli bir sarsıntı yaratabilir. Her hayatı yaşaması mümkün değildir insanın, ancak şiirler, romanlar yoluyla ya da öykülerle başka hayatları yaşayabilir, başkalarını anlayabilir, tavır geliştirebilir. Her insanla iletişim kurma olasılığımız olmadığından tüm insanları tanıyamayız, ama şiirler, oyunlar, romanlar, öyküler bize başka insanların özelliklerini tanıtabilir, birden bir karakterle günlük hayatta

Yazar ve Edebiyatın İşlevi ve İdeolojik/Toplumsal Rolü Üzerine Kuramsal Bir ...

karşılaşır ve tanırız, bir tipin özellikleri kurgu sayesinde daha da somutlaştırabiliriz. Kısaca edebiyat yaşamın kendisi olmasa da yaşamın dışında değildir. İlle de somut olanla uğraşmasa da kurgusal gücü ile insanın anlayışında kavramların somutlaşmasına katkıda bulunur. Kurgusal olan, dünyayı sürükler ve kısıtlı fiziksel varoluşun karşısına sınırsız eylem ve düşün dünyasını koyar. Bu özellikleri ile edebiyat genel olarak dünyayı, insanı, olayları, algıları ve gerçeklikleri gerçek olmayan bir yöntemle yeniden kurabilme gücüdür.

Romantizmle eskinin yıkımını sağlamaya çalışan edebiyatta, yeni akımlar da yeni kurulan dünyaya kötü biçimde işlev görmeye başlar. Uzun bir dönemde kendini farklı edebi düşüncelerle ve biçimlerle tanımlayacak olan dönemin genel adı modernizmdir. Modernizm kültür, siyaset, ekonomi, bilim ve genel sanat anlayışının akla, mantığa, bilime, genellemeye dayalı bir biçimde yeniden adlandırılması ve konumlandırılmasıdır. Bu yüzden “yeni” olanı bir mit durumuna dönüştürürken, geleneksel olandan da kurtulmak istemiştir. Artık yeni bir dünya algısı bulunmaktaydı, bu algıyı daha görünür kılmak, birey kavramını, benzersizlik ilkelerini, bireyin sınırsız hayal dünyasını, iç dünyasında doğanın ve toplumun yansımalarını işlemek ve düşünsel düzlemde bunları daha da pekiştirerek geçerliliklerini meşrulaştırmak yönünde çabalar olmuştur. Romanlar bu yöndeki bireysel olanı işliyor, şiir insana ve doğaya ve bunların arasındaki ilişkilere yöneliyor, resimler ise insan portreleri ve insanın doğa ve diğer insanlarla iletişimi gösteren tablolara ve geleneksel tablolar dışındaki sanatsal formlara dönüşüyordu.

20. yüzyılın başlarında aydınlanmayla gelen rasyonalizmin sonucu olarak insanlık, benzeri görülmemiş bir çatışma ve rekabet içerisine girmiştir. Birinci dünya savaşı sadece devletlerin değil, insanın da yıkımına neden olmuştur. 20. yüzyılın başındaki bu hareketlilik edebiyatta da kendini göstermiş ve edebiyat hiç olmadığı kadar eleştirel ve sorgulayıcı olmuştur. Yüzyılın başında yaşanan toplumsal değişimler, teknolojik gelişmeler ve savaşlar insanı hiç ummadığı bir dünyaya karşı karşıya getirmiştir. Böylesi bir dünyaya hazırlıksız yakalanan insan, kendi kaderiyle baş başa bırakılmıştır. İçine düştüğü dünyanın karşısındaki çaresizliği ile insan, kurtuluşu iç dünyasına kapanmak ve ilkel olana yönelmekte görmüştür. Bu dönemin yazarları, acıyı, umutsuzluğu kendi içlerinde duyumsarlarken, yine de kurtuluşu edebi yaratımda görüyorlardı. Geleneksel değerlere, rasyonel akılcılığa karşı saldırıya girmişlerdi. Bir biri ardına patlak veren sanat akımlarının hemen hemen hepsi aynı düşüncenin farklı türde yansımalarıydı. Bütün bu akımların ortak özelliğini ise başkaldırı ve yıkıcılık olarak özetleyebiliriz. Kafka'ya göre bu yıkıcılığın arkasında yatan gerçek onun yaşadığı dünyayla olan uyumsuzluğunun sonucudur. Yazarın toplumsal çevreyle uyumsuzluğu yapıtına yansır ve bu da kapitalizm çağının belirleyici özelliğidir. Kişilik ile yabancılaşmış dış dünya arasındaki bu ayrılık ve kopma, gerçekliği edebi yaratım yoluyla aşmaya yönelik birbirine karşıt yöntemlere kaynaklık eder. Bir yanda dünyayı yaşamak için ‘Ben’i çıkış noktası alan, bu ‘Ben’ açısından dışarıdakini ötekileştiren, mahkûm eden ve yıkan, özü açısından romantik bir öznelcilik vardır. Öte yanda ise kendinde toplumun üzerinde olmak gücünü, toplumu tüm bağlarıyla kuşbakışı kavrayabilmek gücünü gören Tanrı benzeri bir nesnel yargıçlığa da soyunmuştur yeni insan. “*Aynı*

zamanda hem dünyanın yaratıcılığını hem de mahşer gününün efendiliğini kendine yakıştıran yazarın eleştirel nitelikteki uzaklığı yer alır” (Fischer, 1985:83). Edebiyat hem onuyor hem de onadığını yaralıyordu. Yazar hem eski dünyaları yıkıp onların üzerinde yepyeni bir dünya kuruyor, hem bireyi özgürlük adı altında kutsayıp yüceltiyor hem de farklılığın savunuculuğuna soyunup aynı anda farklı olanı bir diktatör kadar zalimce ayıklayıp onları tarih sayfalarının dibindeki yitim cehennemine yolluyordu. Birey edebiyatın öznesi idi ama yaşamın asla değil. Anlatılmış, işlenmiş bir yaşamı vardı insanın, ama bu yaşam asla yaşanmamaktaydı. En azından yaşandığı düşünülen yaşamda insan özne değil sadece edilgen bir konumun seyirlik işgalcisiydi.

Toplumun birçok değerini sorgulayan, eleştiren, bireyi ve toplumu yeniden tanımlamaya ve düzenlemeye çalışan edebiyat öncül anlayışlara karşı da aynı protest ve yıkıcı tavır içerisinde olmuştur. Geleneksel ve kurumsallaşmış olana karşı bu başkaldırı, onun varlığına son verme istemi, aklın yerine akıl dışı olanı önermesi biçiminde karşımıza çıkar. Bir bakıma geleneksel olanın, yerleşik kurumların ölüsünün etrafında dans eden yazarın, yapılan ayınle kendinden geçmesi gibidir. Yazarın modernizme ve toplumsal olaylara duyduğu nefretin yansımaları çaresizlik, kaçış, saf ve ilkel olana eğilim, bireyin iç dünyasına dönüş, fantezi, tarihin yeniden okunması, üslupta yeni arayışlar, dilin çarpıtılması, imgelerin daha da soyutlaştırılması vb. olarak düşünülebilir. Edebiyatın klasik ifade biçimini terk ederek, yeni arayışlara yönelmesi pek çok nedene bağlanabilir. *"Yok edici araçlar keşfetmede, insanların engin yeteneğinin eşsiz bir kanıtı olarak yükselen büyük bir savaş, bölgesel çatışmalar, devrimci mücadelelerle kesintiye uğratılan, kolay bozulabilir, huzursuz bir barış, insanın kendisini sahibi gördüğü bir dünyada, yalnızca bir kiracı olduğunu ve ancak belli koşullara göre varlığını sürdürebileceğini birden bire anlayıvermesi”*dir (Lyton, 1982:64). Böylesi bir dünyada kendisini çaresiz hisseden yazarın yeni yöntemlere başvurması, edebiyatla sıradan olanı bir birine karıştırması aslında yaşanan değerlere karşı bir başkaldırısı, edebiyatın politik söyleminin, geleneksel olmayan bir yaklaşımla yine edebiyat aracılığı ile önerdiği alternatif bir dünyanın ifadesidir. Sorun edebiyatın toplumla ilişkisine değil, edebiyatın toplumsal bağlamı üzerine yoğunlaşacaktır. Gerçekliğin "nasıl" elde edildiği değil, neyin edebi olup olmadığı sorgulanacaktır. Artık, edebiyatı bugüne kadar uğraştırmış olan "nasıl" sorusu yerine, felsefenin varoluşsal sorusu olan "nedir" gündeme taşınıyordu. Gerçekliğin ele geçirilme serüveninde gelinen yer imgenin, nesnenin değil, ideanın/düşünün gerçekliği idi. Bütün bunları birleştiren ortak şey, önceki akımlara bir karşı çıkış değil, edebiyat tarihinin sınıflandırıcı bakış açısına bir karşı çıkıştır. Yazarlar ifade özgürlüğü arayışında bütün ifade sınırlarını zorlayacak radikal yöntemler bulmuşlardır. Biçim ve içerikle ilgili genel edebi tasniflerin standartlarını reddederek ifadecilikte ne kadar ileri gidebilecekleriyle ilgili deneyler yapmışlardır.

İki dünya savaşı arasında dünya oldukça büyük siyasi çatışmalara sahne olmuştur. İnsanlık tarihi boyunca belki de hiçbir dönemde dünya bu kadar yıkıcı bir hal almamış ve insanlık hiç bu kadar çaresiz olmamıştır. 20. yüzyılın başında ve özellikle de Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı arasında yoğun olarak

Yazar ve Edebiyatın İşlevi ve İdeolojik/Toplumsal Rolü Üzerine Kuramsal Bir ...

kullanılan ve bu dönemin sanat akımlarını tanımlayan “avangard” terimi ilk kez 1830’larda kullanılmıştır. Avangard yazarların asıl meselesi var olan burjuva değerlerini sorgulamak ve estetik değerleri yıkmak olarak karşımıza çıkmaktadır. Dış dünyanın yok edici maddeci yapısının karşısına insanın iç dünyasını parçalanmış hafızasını, bölünmüş benliğini, madde karşısında yok sayılan bedenini ve bütün varlık alanının iç içe edildiğine yönelik bilincini işlemeye başlayan roman özellikle bilinç akışı ile dış dünya ile iç dünyanın uyumsuzluğunu gösterir. Avangard, bu açıdan hem teknik hem de içerik açısından ortaya çıkar. Varlık sorunu ile ilgilenir, insanı yeniden tanımlama, ona eğilme ve toplumsal özne konumuna getirmeye odaklanır. Ancak bunun için mevcut aklın, değerlerin, sistemin, gerçeği kavrama biçimlerinin ters yüz edilmesi gerekir. Avangard, bir hareket olmanın ötesinde, özünde döneminin toplumsal yapısına karşı eleştirel tutumla özellikle de burjuva değerlerine yaptığı saldırılarla politik içeriğe sahip bir hareket niteliği kazanır. “*Avangard sanat-siyaset modelinde sanat siyaset haline gelir, modernite boyunca büründüğü tarafsızlıktan soyunur ve mevcut yaşamın ilerisinde, bugünde geleceği temsil eden, bunu da sanat değil siyaset bağlamında yapan bir alana dönüşür*” (Kreft, 2008:38). Bu hareket ya da anlayış belirli bir estetik ve form arayışının ötesinde bir şeydir: “*Avangard anlayış ... bir kültür felsefesidir*” (Tunalı, 2006:14). Yenilikçi ve devrimci bakış açılarıyla avangard aynı zamanda politik bir tavrın sonucudur. Özetle kurumsallaşmış geleneksel sanata ve onun koruyucu gücü konumunda olan burjuvazi beğenisine karşı politik bir tavrın yansımasıdır.

Dönemin yaygın düşüncesine göre edebiyatçı için en uygun olanı, hiçbir yönetim altında yaşamamaktır. Çünkü sanatsal yaratım bireyseldir ve bireysellik de bozucu ve yıkıcı bir güçtür. Onun büyük değeri burada yatar. Çünkü edebiyattaki yeni yönelimin sarsmak istediği şey, tekdüzelik, düzene kölece bağlılık, alışkanlık, zorbalık ve insanın makine düzeyine indirgenmesidir. Edebiyat çoğunlukla bu işlevlere sahip olsa da, var olan bozuklukları sorgulayıp, yeni bakış açıları ve ufuklar açsa da, ekonomik, kültürel, sosyal, cinsel ya da etnik çıkarların bir aracı olarak da kullanılmıştır. “*Totaliter eğilim ideolojiye bir merdiven olarak ihtiyaç duyar, ama bir tepeye çıkıp devlet iktidarı haline dönüştükten sonra artık merdivene ihtiyaç kalmaz*” (Bauman, 2000:99). Sloganlaştırılan şiirler, romanlarda sunulan idealize edilmiş tipler, kahramanlar, filmlerde gücün ve öğretilmiş doğruluğun temsili olan kişilikler hep totaliter rejimlerin köleleştirme, tektipleştirme, kültürel belleği yok ederek mankurlaşma yöntemleri olarak kullanılmıştır. Bu tür yapıtlar yoluyla, rejim hem kendi eylemlerini meşrulaştırır hem de bu meşrulaşmanın faili olabilecek yeni bir insan tipi ortaya çıkarır.

Doğrudan siyasi iktidarın nasıl kurulduğunu ve denetimsiz bırakıldığında nasıl bir diktatörlüğe evrilebileceğini göstermese de, William Golding’ın *Lord of The Flies* (*Sineklerin Tanrısı*) romanı dolaylı bir biçimde insan doğası ve diktatörlük arasındaki ilişkiyi işler. Dini bir okulun 7-15 yaşları arasındaki öğrencileri bir uçakla yolculuk ederken, uçak vurulur ve ıssız bir adaya düşer. Yanlarında sadece bir yetişkin olan çocuklar, adada hayatta kalmak zorundadır. Hafızasını kaybeden yetişkin ağır hastadır ve kısa sürede ölür. Zaman üçüncü dünya savaşı dönemidir. Bu kurgu gelecekle ilgili bir tasarımı gösterir. Çocukların kuracağı düzen ilk olarak

şeytanminaresinin simgelediği, eşit söz hakkı ve demokratik katılımın olduğu bir düzendir. İki önemli kişinin arasında güç ve iktidar mücadelesinin yaşanması, özellikle çocukların güvenliğinin sağlanması ve barınma ve beslenme ihtiyaçlarının karşılanması söz konusu olduğunda kaçınılmazdır. İki yetişkin Ralph ve Jack olaylara farklı yaklaşır ve çözüm konusunda birbiriyle çatışırlar. Çocukların arasında bir ayrışma yaşanır. Çocuklardan bazıları iyiliğin ve insancılığın temsilcisi Ralph'ın yanında yer alır. Büyük bir kısmı ise kötülüğün, hırsın, açgözlülüğün ve şiddetin temsili olan Jack'ın yanında yer alır. Jack, çocukların korkularına hitap ederek bir masal uydurur. Kendine göre bir tanrı yaratır. İlkel güdülere hitap ederek, din hiyerarşisini kurar ve yavaşça taraftarlarını bir cemaate dönüştürür. Meyve ile beslenen Ralph ve arkadaşlarının karşısına av törenlerini çıkarır. Av törenleri sayesinde domuz avlayabilmeyi başarır. İnsanlara et sunar ve otoritesini pekiştirir. Çocuklara emirler vermeye ve iş bölümü yapmaya başlar. Kendisine bir uşak yapar. Ritüeller oluşturur. Herkesin yüzünü boyamasını emreder. Sloganlarla, şarkılarla ve şiirlerle hareket edilmesini sağlar. Av merasimlerini artırır ve Ralph'ın yanında yer alan Simon'un mızraklarla öldürülmesine neden olur. Daha sonra, yanına barış yapmak ve birlikte yaşamak için gelen Ralph ve Domuzcuk'a kötü davranır. Adamlarından saf kötülüğü temsil eden Roger yüksekte Domuzcuk'un kafasına bir kaya yuvarlar ve Domuzcuk'un kafası parçalanır. Kan dökmeyi iktidarının bir yöntemi haline getiren Jack kendisi için rakip veya tehlike oluşturabilecek herkesi yok etmeye hazırdır. Bunun için emrindeki diğer çocuklarla bir ölüm avı başlatır. Herkes tek başına çaresiz kalan Ralph'ı bulup öldürmek için etrafa dağılır. Onu buldukları anda, hep birlikte onu öldürmeye doğru koşarlar, ancak tam o anda onları kurtarmak için bir grup asker karaya ayak basmıştır. Askerleri karşılarında gören çocuklar artık tanınamayacak halde, ilkelliğin en derin boyutlarına dalmıştır.

Lord Of The Flies romanında William Golding diktatörlüğün kurulmasında korkuların, hayal gücünün ve sanatın nasıl bir etkiye sahip olduğunu dolaylı biçimde anlatır. Burada sadece kurgusal düzeyde ilkel insan doğasına eğilen Golding, bir bakıma Hitler, Mussolini, Franko ve Stalin gibi diktatörlerin nasıl ortaya çıktığına dair bir önerme de sunar. Ancak, sanatın (romanda, masal, dini hikaye, gizemleştirme, müzik, ritim, dans, yüz boyama ve şiir kullanımı) sadece diktatörlüğün kurulması değil kalıcı hale getirilmesinde de nasıl önemli olduğu irdelenir. Sanatla, dönemin diktatörlerine özgü davranış tarzları arasında büyük bir ilişki bulunur. El kol hareketleri, yüz ifadeleri, dinlenen müzikler, mekanikleşen selamlaşma merasimleri, dillerden düşürülmeyen sloganlar, içeriği söylenen tarafından pek de anlaşılabilen sloganik şiirler, sırf partili (örneğin Komünist Parti ya da Naziler) imajı yaratmaya yarayan idealize edilmiş kahramanların anlatısı romanlar, güçlü erkek ve kadının üstün fizyolojik yapısını betimleyen resimler tümüyle diktatörlüğün emrine amade sanatsal çalışmalardır. Tarihin her döneminde iktidarlar, sanatı kendi ideolojilerini yayma aracı olarak görmüşlerdir. Özellikle baskıcı ve dikta yönetimlerde sanat gücün sembolü olarak ve iktidarın ideolojik aygıtı olarak kullanılmıştır. Gücü elinde bulunduran yönetimler öngördükleri sosyal yapının değiştirilmesine karşı olduklarından toplumu baskı altında tutmayı tercih ederler. Aynı zamanda toplumu kendi ideolojileri doğrultusunda yönlendirirler.

Yazar ve Edebiyatın İşlevi ve İdeolojik/Toplumsal Rolü Üzerine Kuramsal Bir ...

Totaliter yönetimler kültür yönetiminin yönlendiricisi ve belirleyicisidirler. Yönetici sınıfın ideolojisi her zaman egemen ideolojidir; ama her egemen ideolojinin belirli bir rengi vardır ve kültürel gelişmenin şu ya da bu yoğunluk ve yönelimi hemen hemen otomatik bir şekilde buradan çıkar.

Siyasi bir araç olarak sanatın kullanılması çok katmanlı bir durumdur. Aktif bir kitle hareketi sanat yolu ile iktidarın ya da iktidarı hedefleyenlerin istedikleri sonuçları elde etmelerinde çok güçlü bir silaha dönüşebilir. Bu durumda, sanat kitleleri yönlendirme de Hoffer'in sıraladığı gibi işlevlere sahiptir:

“1) *Hareketin yarattığı öfke, yaratıcı sanata yönelecek olan enerjileri tüketir. Öfkenin yaratıcılık üzerindeki etkisi, zevk ve eğlenceye düşkünlüğün etkisi gibi olumsuzdur.*

2) *Kitle hareketi, yaratıcı sanatı kendi çıkarlarının hizmetine bağlar. Edebiyat, sanat ve bilim, propaganda yönünde çalışmalıdır. Kesin inançlı yazarın, ressamın ve bilim adamının görevi, uyarılar yağdırmak, öğütler vermek, övmek ve yermek olmalıdır.*

3) *Kitle hareketinin geniş bir faaliyet alanı açtığı yerlerde (savaş, kolonileştirme, endüstrileştirme vs. gibi) yaratıcı enerji bir kat daha tüketilir.*

4) *Aşırı kişinin kendi düşünce tarzı da her türlü yaratıcılığı söndürebilir. Aşırı kişi şimdiki düzeni hor gördüğü için, duyduğu kibir onun gözlerini, hayatın çok yönlü ve benzersiz olan taraflarını göremeyecek biçimde körleştirir”* (Hoffer, 2005:207).

Despotik devletlerde, sosyal yapının gelişmesi ve değişmesi beklenmediğinden, hatta istenmediğinden, kişilik de bastırılır. Böyle bir politika içinde ne yaratıcılıktan ne de estetik değeri yüksek edebi yapıtlardan söz edilebilir. Edebiyat anlayışı ve yazar ile paralellik gösteren devlet politikalarında üretilen yapıtlar politika değişince edebi değerini de yitirirler ve sadece sosyal-politik betimleyici sıfatını alırlar. Söylemi kısıtlanan yazar özgürlüğünü yitirir. Bu yitim toplum ilerleme gücünün ve dinamizminin de yitimi anlamına gelir. Durağanlaşan toplum da – tıpkı ideolojisi gibi- tarihin dönemecinde bir ilerleme sağlamış olsa da, gerilemeye/gericileşmeye başlar. Edebiyatın ve yazarın sesini kısmak tarih atının terkisinden yuvarlanmaktır. Kendini yenileme aracı olan edebiyatı, sistemi ve düzeni meşrulaştırma yolunda kurban eden hangi ideoloji olursa olsun, ilk olarak yeniliğini / yenilikçiliğini ve sonrasında devrimci özünü yitirir, yozlaşır, insanları köleleştirir, toplumu ve toplumsal belleği köreltir, en sonunda ise körelerek işlevsiz ve çağdışı hale gelir. Kısaca, edebiyatı ve edebiyatçıyı dilsizleştiren bir ideolojinin artık söyleyecek şeyi kalamaz.

Edebiyat çevrelerinde genel olarak olumsuz olarak görülen propaganda kavramı, özellikle Ortaçağ ve Rönesans dönemlerinde şiir ve tiyatro aracılığı ile geniş çapta Katolik kilisesinin görüşlerini ve Hristiyanlık dinini insanlara anlatmak ve yaymak için kullanılmıştır. I. Dünya Savaşı ve özellikle de II. Dünya savaşı boyunca propaganda daha çok totaliter rejimler tarafından beyin yıkamak ve kendi ideolojilerini yerleştirmek için kullanılmakla beraber demokratik ülkelerde politik görüşleri yaygınlaştırmak amacıyla kullanılan bir kavram olmuştur. Baskıcı devletlerde edebiyat, devletin kontrolü altında gelişir, toplumun bireylerinin eğitilmesine ve sistemle bütünleşmesine yardımcı olur. Totaliter rejimlerde edebiyat

estetik olmayan bir alana kayarken kullanılan dil halkın anlayacağı sadeliğe indirgenir. Halk sanatı, ya da doğrudan propaganda sanatı, fikirleri oluşturmak ve şekillendirmek ve insanların neyi hatırlaması ve neyi unutmaması gerektiğini belirlemek için tasarlanır.

Kitleler üzerinde istenilen etkiyi yaratmak ve belirli bir sistemi yaygınlaştırmak adına kullanılan araçların başında edebiyat gelmektedir. Edebi yapıtlardan belli ideolojiyi ya da bir düşünce sistemini topluma iletmek ve toplumun davranışları üzerinde değişiklikler yapması beklentisi, sistemli bir biçimde kullanılması isteği, yapıtların tanımlanmış dizgeler doğrultusunda hareketini gerektirir. Oscar Wilde sanatın belli bir amaç için kullanılmasına olumlu bakmaz. Ona göre, bir toplum ya da toplumun güç sahibi kesimi, ya da herhangi bir yönetim sanatçıya ne yapacağını dikte ettiğinde, sanat ya tümünden ortadan kalkar ya tek tipleşir ya da yozlaşır zanaatın alt düzeyden ve kalitesiz bir biçimine dönüşür (Wilde, 2008:224). Bu anlamda sanat biricik olma özelliğini kaybederek, genel beğeniye hizmet eden folklorik bir özellik kazanır. Edebiyatın devlet tarafından desteklenmesinin en önemli nedeni, devletin edebi yapıtları kendi iktidarının siyasi anlayışlarını topluma yaymak ve kabul ettirmek doğrultusunda propaganda aracı olarak kullanmasından kaynaklanır. Tarih boyunca edebiyat, farklı rejimlerde farklı amaçlarla üretilse de en çok devletin kendi ideolojisini yaymada propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Tarih boyunca özellikle de baskıcı yönetimlerce edebiyat bütünüyle ideolojik temeller doğrultusunda gelişim göstermiştir. Geçmişteki totaliter rejimlerin yanı sıra özellikle Nazi Almanyası, İtalyan Mussolini iktidarı ve SSCB dönemleri (özellikle Stalin Diktatörlüğü zamanı) ve Amerika Birleşik Devletleri bunun en iyi örnekleridir.

Buraya kadar, edebiyatın dini, siyasi, ekonomik, ahlaki vb. amaçların öğretilmesi, benimsetilmesi ve yaygınlaştırılması açısından işlevleri ve propaganda amacıyla kullanımına değinilmiştir. Ancak edebiyatın ideolojik olduğu tezi, akademik çevrelerde yaygın kabul görmekle birlikte, ideolojinin ne olduğu konusunda ortak düşünceler pek yoktur. İdeolojinin tanımı kadar, onunla yaşam arasında var olan bağ konusunda da anlaşmazlıklar mevcuttur. İdeoloji kuramı, basitçe ele almak gerekirse, insanların inanç ve düşüncelerinin gündelik yaşam ve varoluşlarının maddi koşulları ile sistemli bir bağlantı içinde olduğunu varsayar. Kavramı bu biçimde tanımladığımızda, çatışma yaratan can alıcı noktalar üzerinde bilinçli olarak bir belirsizlik bırakılmış olur. Öncelikle, düşünce ile maddi yaşam arasındaki ilişki biçimlerini çözümlenmek gibi bir amaç taşımamakta; maddi koşulların bilinçliliği üretim biçimi üzerinde durulmamaktadır. İkincisi "insan"ı ele alış şeklimiz - sınıf, ulus, cinsiyet vb... - belirsiz bırakılmaktadır. Üçüncüsü, varoluş koşullarının hiçbirisine öncelik tanınmamakta ve dördüncü olarak da düşünce ve inançların doğruluk dereceleri ile ilgilenilmemektedir.

Edebi üretimin biçimi, yapıtın üretiminde etkin bir taraf olmasına olanak sunar. Yazarın düşüleri ve değerleri toplumsal koşullarla bağlantılıdır. Yazar biçem, dil ve estetik yapının kuruluşunu belirleyen edebi ve kültürel gelenekler içinde üretim yapar. Yazar, kültür ürününü yorumlarken gerek duyulan bir başka şey üretim biçiminin mantığını ve kullanılan edilgen/uyarca niteliği görebilmektir. “Sanat

Yazar ve Edebiyatın İşlevi ve İdeolojik/Toplumsal Rolü Üzerine Kuramsal Bir ...

ürünü, ideolojiyi, kural ve geleneklerle uyumlu bir biçimde, estetik biçimler altında yeniden üretmektedir” (Wolff, 2000:66). Bunun yanı sıra totaliter toplumsal yapılar içerisinde edebiyat tek-tipleştirildiği, kısıtlandığı, yeniliklere kapalı, geleneksel belirli biçimlerde üretilmesi ön görüldüğü için etkileme düzeyi doğal olarak azalacaktır.

Edebiyat da, tıpkı bilim ve felsefe gibi, belli bir ideolojik etkiye uğrar, ama bu genellikle olumsuz, zararlı bir etkidir, estetik ve bilimsel değerleri bozup değiştirebilir. Edebiyat ile bilim, ideolojik biçimleri temsil etmez; tersine, yanıltıcı ve yalan bilince karşı gerçekliğin başka bir yüzünü sunabilir. Bazı yazarlar var olan gerçeklikle dövüşmeyi, onun karşısında eleştirel tavır koymayı seçebilir. Yanıtı önceden belli olan gerçeği yükümlü bir program doğrultusunda ele alan ve kendi inanışlarının dışındaki anlayışlara izin vermeyen edebi yapıtlar gerçeği nesnel biçimde betimleyemezler. Üst/ün olarak idrak edilen / ettirilen belirli bir ideolojinin / öğretinin / inancın hizmetine giren yaratıcı güç olarak yazar mekanik bir şekilde ısmarlama bir dünya görüşünü işlemek dışında bir iş yapmış olmaz. Bu da insanın ontolojik yapısına ters düşen bir eylem biçimidir. İnsanın içinden gelen sesin tınısına uyarak yaptığı edebi üretimin insana dair ve sadece insanın gerçekliğine ışık tutacak nitelikte olması onun evrensel kabulünü kolaylaştırır. Aksi durumlarda, insanın yaratıcılığı sadece bir kitlenin, insanın ya da ideolojinin çıkarları doğrultusunda insana karşı bir eyleme dönüşebilir. İnsana karşı eylemde bulunmak ise tamamen yapay bir dünya algısının oluşturulması, ısmarlama bir kurgusalılık ve bunlar doğrultusunda ise köleliğe de gidebilen bir denetimdir. Bu kölelik ise, insanın varlığının temelini oluşturan duygu, duygulanım, düşünüp eyleme ve daha ileri bir varlık alanı oluşturma çabasının yıkımıdır. Yazar, bu yüzden, kendini işleyerek insanlığın içsel dünyasını gün ışığına çıkarma işlevini de görmüş olur.

Eleştirel bağlamda, “siyaset” insanların umutlarının ve korkularının önünü açan kurgulanmış, insanların doğrudan gözlemleyemediği ya da içine girip dokunamadığı güç ve iktidarın oyun dünyası olarak betimlenebilir. Bu dünya, insanın gerçeklerle uğraştığı sanrısı yaratan ancak gerçekliğinden uzaklaştığı bir fanteziler mekanıdır. Bu mekanda, insanlar aletleşir, işlevselleştirilir, dönüştürülür, çünkü bir kere kullanımlık asker olarak, tüketen varlıklar, üreten ve sunan, hizmet eden nesnecikler şeklinde tasarımılanan yaşam nesnelere dir. Edebiyat ise siyasetin tersine görev yüklemek için değil, farkındalığın tutuşturulup bilincin ateşlenmesi ve gönlün ontolojik arayışında kendini daha iyi görebilmesi için gerçekliğe dayanan sanal dünyalar kurmaya çalışır. Bu sanal dünya ile siyasetin sanal dünyası arasındaki temel fark, edebiyatın insanı erek olarak alması ve yine insandan, insani olandan yola çıkması iken siyaset dünyasında dönüştürülmek istenen bir insan tipolojisinin içinde insanın siyasi araçların elinde yoğrulup, özneliği iğdiş edilen bir ruhsuz canlının yaratılma girişimidir. Bu insan tipi, İrlandalı ünlü şair William Butler Yeats’in şiirlerinde siyasete bulaştıktan sonra sesi, görüntüsü değişen ve güzelliğini kaybeden genç kızları betimlemesine benzer. Siyaset, içine bulaşmadan önce, türkülerini içten masum bir ses ile söyleyen bir genç kızın, sloganlar atmaktan dolayı türkülerinde kısırlaşmış, çatallaşmış, sertleşmiş, kaya gibi öfkeli bir tonla sadece seslendirme yapmaya başlamasıdır. Edebiyat denetimsiz bir eylem olarak bir nehrin

çağıldaması gibi berrak bir akış şeklinde tanımlanabilir. Siyasete alet edilmiş işlevci edebiyat o nehrin ortasında akışı ve ahengi bozan kocaman bir kayadır, çünkü saf estetik yapıtlar yüreğin doğal atım ritminde iken siyasetin denetimi ile bu yüreğe kocaman bir çıkar ve işlev kayası gelip yerleşir. Nağmeler gürültüye dönüşür.

Yazar, kurgulama yoluyla yeni bir dünyayı tasarlayabilir. Yazar, yaşamındaki şu ya da bu olayları tasarlar, onları duygularının ve düşüncelerinin eleğinden geçirir, onlara estetik ve düşünsel yönden bir değer biçer; yaşamı kavrayışı, ona karşı koyduğu tavır, tek sözcükle dünya görüşü, yapıtın içeriğiyle organik bir bütünlük kurar. Edebiyatın genel amacı insana içine düştüğü umutsuzluğun, parçalanmışlığın, geleceğe olan endişe ve korkularından kaçabileceği ve kendini güvende hissedebileceği sığınak sağlamaktır. Edebiyat, insanın arzuladığı ya da olması gereken ideal bir dünyanın yaratılmasına katkıda bulunur. İnsan, edebi yapıtlar aracılığı ile düşünsel etkinliğini ve özlem duyduğu gerçekliği ortaya koyar. Edebi yapıt bir yandan bireyselliğinin romantik yansıması olurken, diğer taraftan toplumsal sorumluluğu hisseden bireyin bakış açısıdır. Bu yüzden hem bireyi hem de toplumsal olanı işler ve dolayısıyla düşünsel nitelikleri bünyesinde barındırır. Bu, edebiyatın düşünceye esareti değildir, tersine düşüncenin edebi yapıtta içkin olma durumudur. Düşünce güzel şiir/roman/oyun üretmez ama şiir/roman/oyun güzel düşünceleri oluşturabilir, bu yüzden de onların içeriğinde düşüncenin yansımaları mutlaka vardır. Bir bakıma bu sihirli değnek, insanın tepesinin üzerinde tutulan aynada yansımasının ters yüz edilmiş görüntüyü sağlaması gibidir. Gerçeklik algılarını farklı açılardan yaratarak empati oluşturabilir ya da karşıt bir koşullanmaya da neden olabilir.

Hiçbir edebi yapıt, toplumsal örutü içinde, kültürle alışveriş içinde olmaktan kaçınmaz; ama yine de basit bir ifadeciliğin ötesine geçmiş her yapıtta kültüre karşı gelen bir yön de vardır. Sadece bir kurgusal yapıt olmakla kültürü dışlamıştır, çünkü kültürün geleneksel varlığının karşıtı olarak yeni bir tasarım şeklinde kendini ortaya koymuştur. Böylece edebiyat içinde yaşadığı kültürden etkilenirken aynı zamanda o kültürün karşısında durabilir ve toplumca onaylanmış / belirlenmiş davranışların da eleştiricisi olur. Edebiyat bu yönü ile norm kırıcı bir yaratım işidir, çünkü norm oluşturma eylemi ancak mevcut olanın karşıtlığı ilkesi ile mümkündür.

Edebiyat gerçek olma kurgusundan arıtılmış bir sihir dünyası olarak da düşünülebilir. Bu sihir, dünyayı değiştirmeye, insanın olumsuzluklarından kurtarmaya yarayan dönüştürücü bir araç olabilir. Doğal olarak tek başına edebi yapıtın dünyayı değiştirmek gibi bir gücü ve amacı yoktur, ancak bunu insanların yaşadıkları gerçeklerin karşısına alternatif bir gerçek koyarak yapabilir. Dünyanın değişimine katkıda bulunabilen bir yazar, yapıtı aracılığı ile bu değişimi hızlandırabilir. Edebiyat yaşanan gerçeklere sırtını dönmez, bu suya sabuna dokunmamak anlamına gelir ki kurgusal yapıtın varlık nedenine ters düşer. Kimi zaman çağrışımlarla büyüler, kimi zaman ussal ve aydınlatıcı olur. Ama ister oyalasın, ister uyarsın, ister gölgelendirsin, isterse aydınlatсын hiçbir zaman gerçekliğin katı bir tanımlanması değildir. Onun en belirgin işlevi insanı kendi bütünlüğü içinde heyecanlandırmak, kendisini bir başkasının yaşamı ile bir görebilmesini veya başkalarında kendisinin olabilecek yaşantıları benimsemesini

Yazar ve Edebiyatın İşlevi ve İdeolojik/Toplumsal Rolü Üzerine Kuramsal Bir ...

sağlamaktır. Bu açıdan edebiyat gerçeğin yeniden kurgulanması değil yazarın kurguladığı yeni bir gerçekliktir. Bir şiir, bir siyasi görüşü, bir topluluğu, bir dini, bir düşünceyi överse, şiirsel bir söyleme sahip olabilir ama şiir olmaktan uzaklaşmaya başlar. Bu tür bir övgü / kutsama şiirin işi değil, yan işlevi olabilir. Düşünceleri işleme tarzı ne olursa olsun, edebi yapıtlar genellikle saf metinler değildir. Her yapıt, ilk olarak düşünsel veya estetik bir alan oluşturması ile düşünsel bir önermedir. Bu anlamda edebiyat bir bakıma dünya tasarımıdır. Yazar hangi siyasal düşünce içerisinde olursa olsun, yapıtı yeni bir yaşam tasarlamasının sonucudur. Bazı yazarları “büyük yapan şey, onların hayal gücünü uyarabilme yetenekleri ve yeni olasılıkları ve “algılanmayan gerçeklik” katmanlarını gösterebilmeleridir. Onlar, düşünceyi, günlük algıyı ve davranışı etkileyen ve bir bakıma da şekillendiren bir hayal dünyası yaratabilirler” (Arnheim, 1974:144).

Her edebi yapıt, tek yönlü de olsa belirli bir iletişimi/iletiyi amaçlar. Yazar bu iletiyi dil ve kurgu yoluyla okura iletir. Yapıtın taşıdığı ileti yazarın dünya görüşünü, yaşadığı hayata olan bakışını taşır. Yazarın kitlelere iletmek istediği yapıtın içeriğidir. Ortaya konan yapıt; ister propaganda aracı, ister eğitim ve birikimin aynası, hayal gücünün açıklaması ya da inancın sembolü olsun, sosyal hayatın temel bir bileşenidir. Edebiyat, bu açıdan, parçası olduğu toplumsal yapıdaki olumsuzluklara da dikkatimizi çekmemizi sağlayabilir. Düşünsel manzaraya bizim dikkatlerimizi yönlendirerek bizi politik doktrinleri, toplumsal değerleri tekrar gözden geçirmeye zorlar.

İdealist estetiğe göre, edebiyat ile siyaset büsbütün farklı özdedir ve çok değişik görevleri yerine getirmek zorundadır. Bundan başka idealistler, siyasetin zamanlı ve geçici olanı konu edindiğini ve buna karşılık edebiyatın da sonu olmayanı ve evrensel bağlamda insani olanı konu edindiğini ileri sürerler ki bu da onları birbirleriyle bağdaşmaz, hatta birbirine düşman iki alan şekline sokar. İdealist estetikçilerin bu görüşlerine göre edebiyat ve siyaset birbirinden ayrı iki gerçekliktir, bunların birbirlerinin alanına girmesi her ikisinin de özerk alanlarının karıştırılması anlamına girer. Edebiyatın siyasetle ilgilenmesi ya da siyasete hizmet etmesi kendi bağımsızlık alanını kaybetmesi, ortaya çıkan ürünün de sanat değil sanatımsı olabileceğini söylerler. Ancak Ziss bu görüşe katılmaz. Ona göre, “içinde yaşadığımız dönem bir şekilde milyonlarca insanın siyasetle iç içe olduğu bir dönemdir” (2009:51). Bu koşullar altında edebiyat ve politikanın ayrı güçler olarak kalması mümkün müdür? Edebiyat siyasetten uzak kalabilir mi, dahası yazar yaşadığı içinde toplumun siyasetinden etkilenmez mi? Özellikle görselliğin bu kadar yaygın olduğu, her gün yüzlerce sözel sloganlarla desteklenen görsel imajla karşılaştığımız bu çağda yazarın buna kayıtsız kalması mümkün görünmemektedir. Edebiyatı siyasetten ayrı düşünmek onun toplumsal dönüşüme katkısını göz ardı etmek olacağı gibi, günlük siyasetten uzak kalması onu kendini soyutlayıcı bir mantığa götürür ki bu onun gerçekliği ile örtüşmez. Edebiyatı tümüyle siyaset dışı bırakma düşüncesi, siyasetin insan yaşamındaki yerinin her geçen gün arttığı bir dönemde onu günlük gerçeğin dışına iter ve işlevsizleştirerek toplumsal dönüşüme yapabileceği katkısını yok edebilir.

Edebiyatın siyasetle ilişkisinde dikkat edilmesi gereken bir durum onun siyasetin aracı konumuna sokulmasıdır. Edebiyatı yalnızca belirli bir siyasal düşüncenin hizmetine sokmak, onu siyasal fikirleri yayma aracı konumuna düşürür. İdeolojinin hizmetinde olan ya da sokulan edebi özne ve nesnede gerçekliğin kaybolması ve sanatçının da gerçekliğini kaybetmesi tehlikesi vardır. Edebi yapıtın içeriğini, yazarın gerçekliğe yaklaşımı belirler, yapıtının bu gerçekliği iletmek istediği kurgusal bir gerçeklik de olsa estetik bir biçimde sunulur. Edebiyatı verili gerçekliğin basit ve saf bir karşıt düşüncesi olarak anlamamak gerekir. Sartre'ın da altını çizdiği gibi, *"sanat için sanat ilkesi sanatı hareketsiz, işlevsiz kılmak için kullanılmıştır. 'Sanat için sanat' ilkesinin ideolojik olan yanı, verili gerçekliğin enerjik bir antitezi oluşunda değil, bu antitezin basitliği ve soyutluğundadır"* (Adorno, 1997:318). Edebiyat ve siyaset birbirleri içerisinde var olan birbirlerini üreten kavramlar olarak bulunurlar. Özellikle baskıcı, despot, totaliter rejimlerde, devletin ideolojik görüşüne katkı sağlamak için kullanılmış ve gücün siyaseti edebiyatın belirleyicisi olmuştur. Edebiyat siyasal bir dönüşümü temsil edemez, sadece içinde siyasi içeriğin yapıtın iç gereklilikleri tarafından yönetilip siyaset üstü olduğu bir başka ortamda bu değişimi estetik bir biçimde dile getirebilir. Yapıtta politik hedef, sadece estetik biçimde ortaya çıkar. Hatta yazar kendini adanmış bir siyasetçi ya da ideolog olsa bile bu ideoloji ya da siyasi bakış doğrudan yapıtın içinde olmayabilir. Edebi yapıt dünyayı doğrudan değiştiremez. Yalnızca insanların bilinç ve itkilerini değiştirmeye katkıda bulunabilir ve bu sayede dünyanın değişmesini sağlar.

Siyaset, ahlak, felsefe ve edebiyat, toplumsal bilincin yakın akraba biçimleridir; çünkü aralarındaki biçimsel ayrımlara karşın hepsi de aynı gerçeği ya da bir ve aynı gerçekliğin farklı görüngü ve yanlarını kavrarlar ve ayrıca onu etkilemekten de geri kalmazlar. Edebiyatın felsefeyle ve bilimle olan bağları onun bilimsel işlevini, siyaset ve ahlakla olan bağları da ideolojik ve eğitsel işlevini etkiler. Bilimsel, felsefi, ahlaksal ve siyasal ilkelerin, fikirlerin somutlaşması ve estetik bilgi olarak edebiyat, kendini toplumsal bilincin bu biçimleriyle karşılıklı etkileşim içinde dışa vurur. Bu işlevler birbirinden ayıramaz olduğundan, edebiyat, her zaman toplumsal bilincin bu adı geçen biçimlerine pek yakın görünür. Yazarın yaratıcı gücünü oluşturan içerik eylem, bilgi ve bilinçle donatılmıştır. Yazar ile ürün arasındaki tüm ilişkiler ve izlekler kendini estetik algıyla ifade eder. Estetik algılama ve algılatma gücü, dış gerçekliğin çelişkilerinden, ilişkilerinden, edebi öznenin düşlerinden, bastırılmış olmasından, ahlak anlayışından, duyumsamalarından, gözlemlerinden, heyecanlarından ve ideolojik deneyimlerinden oluşur.

Peki acaba okur bu olayların tümü ile dışında mıdır? Eğer deneyimlemek sırf fiziki olarak beş duyu ile gerçekleşse idi, bu sorunun yanıtı elbette ki olumsuz olurdu. Oysaki deneyim, deneyimlenen olay ya da duygunun bellekte kalıcı hale gelmesi ve benzer durumlarda daha önceki durumlardan yola çıkarak oluşturulan bir öğrenme ve duyumsama durumudur. Bu yüzden, edebiyat gerçeğin kendisi değildir, ancak gerçeğin gerçekliğidir. Vaka sunumu, karakter yaratımı ve dilin özelliklerini kullanabilme yetisi, kurgusal bir dünya yaratımını sağlar. Bu dünyanın içine ilkin edilgen olarak giren okur / izleyici, orada kazandığı daha da gelişmiş bir algı düzeyi

Yazar ve Edebiyatın İşlevi ve İdeolojik/Toplumsal Rolü Üzerine Kuramsal Bir ...

ile hem kendisini hem de dışarıdaki dünyayı daha farklı kavramaya başlar ve eyleme dönüşen bu algı ile yeninin oluşmasını sağlar.

Yazarın hayatı, insanı, dünyayı yansıtması başka anlamdadır. O tek bir adamın hayatını doğru olarak anlatmaya kalkışmaz, bir adamın hayatında genellikle insanın hayatını, yani hayatta evrensel olan unsurları yansıtır. “*Olanı değil, olabilir olanı sunar,*” (Moran, 1994:26). Bu noktada Mihail Bakhtin’in de söylediği gibi, bir insan edebiyata adım attığında, artık hayatın alanından çıkmıştır; tersi de aynı ölçüde doğrudur. Hayatın sorumluluğunu üstlenmeden yaratmak kesinlikle daha kolaydır ve aynı şekilde, kurguyu hesaba katmadan da yaşamak daha kolaydır (2005:12). Sanatsal yaratıcılık bu yüzden sorumluluktur ve yazarın omuzlarına büyük bir yük biner. Bu yük, dünyayı sadece ilkel bir fiziksel varoluş olarak algılayan ve hem dünyaya hem de topluma karşı her türlü eyleme girişebilecek insanlara karşı eğitici, geliştirici, dönüştürücü olma zorunluluğundan kaynaklanır. Edebiyat olmaksızın, fiziksel varoluş biçimi sadece kendi varlığını önemser ve diğerlerinin varlığına yönelik bir tehdit oluştururdu. Oysa anlam, duyumsama, aşkın bir varlık evreninin güzelliklerini keşfetme yazarın mahir ellerine dökülen sihirli bir su gibidir. Bu su ile yıkanan elleri, zihni ve yüreği ile işlediği her şeyi yaşanabilir kılma yeteneği bahşedilmiştir ona. Bu yüzden de yazar bir ideolojiye hizmet etmekle yükümlü, emirlerle yapıtını oluşturan bir asker değil bir önderdir, bir eylem insanı değil bir tasarlama ustasıdır.

Edebiyatın sunduğu yenilik işlenen konunun yeniliğinde yatmaz her zaman. Yeniliğin özü bakış açısının ve sunum tarzının yeniliğinde de bulunabilir. Edebiyat tarihi incelendiğinde, ilkel destanlardan günümüz senaryolarına kadar nerdeyse tüm edebi yapıtların savaş, kahramanlık, iyi-kötü çatışması, aşk vb. evrensel ortak izlekler çevresinde dönüp durduğu görülür. Ancak her çağın edebiyatının kendine özgü karakteristiği vardır. Bu doğrultuda, her çağın yazarı aynı izlekleri farklı bakış açıları ile işlemiştir. Yeni olan algı şekillendirici özelliği ile işte tam da bu işlem tarzı ve bakış açısı sunumudur. Bu sunum, var olan gerçekliğin birebir yansıtmasıyla değil, sanatçının gerçeği kendi düşünsel sürecinin sonucu olarak biçimlendirdiği estetik bir dil olarak ortaya koyabilmesiyle mümkün olabilir. Bir anlamda yazarın yaşadığı gerçek karşısında aldığı tutumun yansımaları olan yapıt, gerçeğin karşısına kendi tasarımını koymasını yenilik arayışının bir sonucudur. Yazarın zihni tatminsiz bir zihindir; mutsuzluk üretmek anlamında değil var olan ile yetinmeyi seçmemek üzere oluşmuş bir zihindir. Bu zihin sürekli kurgular, gerçeği çarpıtır, yeni şekiller ve yeni bileşmeler arayışındadır. Bu arayış onun sürekli sorgulamasının altında yatan ana yaratıcı kişiliktir. Bu sayede eleştirir, değerlendirir, alternatifler geliştirir ve yeniyi kurgulamanın peşine düşer. Yapıt, yazarın kurguladığı ve ortaya koyduğu yeni bir dünya tasarımıdır. Yaratılan bu kurgusal gerçek, olanın değil olması gerekenin üzerinde yükselir. Mevcut olanı kullanarak olmayanı düşünür. Olanı gereken önce yazarın zihninde belirir ve yavaşça gerçeklik kazanmaya başlar. Bunun adı kurgusal gerçekliktir ve hayatta var olmayan ya da olamayacak örüntülerle tasarlanır çünkü kullandığı dil imgesel bir dildir.

Edebi kurgu, hayatın içerisinde olamayacak imgeler yaratarak taklit olmanın ötesine geçer. Kurgusal gerçekliği toplumun gerçekliğine şu şekilde dönüştürür: hayatı

taklit etmesi asıl gerçekliğin hayat olmasını ve yapıtın sadece bu gerçekliğin iz düşümü olduğunu gösterir. Oysa insanlar romanın/oyunun/öykünün/şiirin sunduğu kurgusal gerçekliği idrak edip gerçekliğini gerçekleştirilmeye başlarsa, yani hayat kurgunun gerçekliğini taklit etmeye başlarsa, işte o zaman kurgunun gerçekliği hayatın gerçekliğini oluşturmaya başlayabilir. Oscar Wilde'a göre, bunun nedeni "yalnızca hayatın kendisinin taklitçi oluşundan değil. Asıl neden şu: hayatın amacı, kendini ifade tarzı bulmaktır ve sanat, bunu gerçekleştirebilmesi için hayata harika formlar sunar" (2008:205). Yeni biçim yaratımı sayesinde fiziksel durum nesnel anlamda değişmez belki ama bu fiziksel boyutun ötesindeki yeni düzenler ortaya çıkar ve çıplak göz fiziksel olanın farklı biçimlerini de algılamaya ve zihin de bu algı doğrultusunda yeni kavrayış yetisine sahip olmaya başlar.

Marcuse'e göre, kurgu yapıtın dünyası, sözcüğün geleneksel anlamıyla gerçek dışıdır. Çünkü o, kurgusal bir gerçektir. Ancak onun gerçek dışılığı verili gerçeklikten bir eksikliği olduğu için değil, aksine fazlası olduğu için ve aynı zamanda niteliksel olarak da "öteki"ni temsil ettiği içindir. Yanılsama, kurgusal bir dünya olarak, günlük gerçeklikten çok daha fazla hakikat içerir. Çünkü günlük gerçeklik, kurumlarıyla, ilişkileriyle, özgür seçim gibi gözükken kesinlikleriyle, yabancılaşmasıyla aldatıcı bir gerçekliktir. Bu nedenle, şeyler, ancak kurgusal bir dünyada, hakikatte olabilecekleri gibi temsil edilebilirler (1998:65). İşte kurgusal gerçekliğin üstün özelliği burada yatar: nesnel gerçekliğin kalıplarını kırarak nesnel gerçekliği de kapsayan daha karmaşık ve daha geniş gerçeklikler bütünü oluşturur. Bu gerçeklikler sadece eskinin ya da yeninin sunumu değildir. Bunun yerine, eskilerin yenilerle birlikteliği ve eskilerinse kendi aralarında yeni bileşmeleri şeklindedir. Diyalektik açıdan bunun doğruluğu yadsınamaz. Yanılsama eğer gerçekliğin tezadı ise o zaman gerçeği oluşturan güçtür aynı zamanda. Bu durumda oluşturan aynı zamanda oluşturulandır da. Eğer gerçekliği algılama gücümüz olmasaydı, yanılsamanın yanılsama olduğunu da bilme şansımız olamazdı. Aynı şekilde yanılsamanın olmaması, yani sanatsal gerçekliğin sunumları olmasaydı, gerçekliğin gerçeklik olma özelliğini de fark etmemiz imkansız olurdu. Bu yüzden, edebiyatın kurmaca ve yanılsamalar yoluyla gerçeği ve gerçekliği oluşturması bu yolla gerçekleşir.

Edebiyatın toplumsal gerçekliğin dışında bulunmasının nedeni, onun gerçeklik dışı, yani bir görünüş olmasında temellenir. Toplum, bir gerçeklik olarak çarpıklığı, yanlışlığı içerir. Çünkü onda emek ile ürün arasında bir çelişme, bir karşıtlık, bir uzlaşmazlık söz konusudur. Oysa edebiyat bir "görünüş" olarak bu karşıtlıktan, bu ikilikten uzaktır. Buna göre, edebiyat ve toplum bir ikiliği (dualiteyi) ifade eder. Tüm algının tek taraflı olduğu durum bir çatışmasızlık durumudur. Tüm yüzler aynı yöne dönüktür, tüm fikirler aynı doğrultudadır, tüm diller aynı şeyleri söyler, tüm ayaklar aynı yöne yürür. Aynılık durağanlıkla eşdeğerdedir. Bu yüzden yazar, yapıtı ile aynılığın karşısına aykırılığı koyar ve bu sayede fark ve farkındalık yaratarak, durağanlığı devingenliğe dönüştürür. Toplumların ve insanlığın medeniyet seviyesi olarak ilerlemesi bu tersinleme mantığı ile gerçekleşir.

Tarihsel süreç içerisinde, edebiyatın işlevleri, algılanışı, farklı amaçlar için kullanılması sürekli olarak, güç dengeleri insanların beklentileri ve yaşadıkları çağın

Yazar ve Edebiyatın İşlevi ve İdeolojik/Toplumsal Rolü Üzerine Kuramsal Bir ...

baskın düşünce ve davranış tarzlarına göre değişiklik göstermiştir. Ancak kendi varlık nedeni olan yaratma ilkesini ve değiştirebilme, dönüştürebilme gücünü asla kaybetmemiştir. Kimi zaman, gerçeklikten ayırksanmış kurmacaların işlenmesinin bir sonucu, kitleler üzerindeki etki umulandan çok daha büyük olabilir. İnsanın bilinçaltında yatan hayali yaratıkların, ölüm temasının, doğaüstü varlıkların, özellikle dini temalarla birleştirilerek sunulması, etki açısından dehşet uyandıracak sonuçlar verebilir: Gombrich'e göre, “herkes, köpekleri ve atları tanır çünkü günlük hayatta çok sık karşımıza çıkarlar, bu yüzden onların benzerliğini yeniden üretmek çok zordur. Ancak, şeytanlar ve spiritüel varlıkların belirli bir şekli olmadığı ve hiç kimse onları görmediği için, bunları üretmek kolaydır” (1993:269). Kesin gerçekçi anlatımlar zordur, fakat hayali tehditler, olaylar ve kahramanlar kolay yaratılabilir. Bu türden yaratımlar, belirli siyasi görüşleri desteklediği ve kişilerin çıkarlarına hizmet ettikleri için, siyasi söylemin büyük bir bölümünü oluştururlar. Özellikle 20. yüzyılda ulaşılan bilgi teknolojileri ve ikna etme tekniklerindeki seviye düşünüldüğünde, inanılabilir, kurgusal siyasi olaylar yaratarak çok güçlü siyasi imgeler ve silahlar elde edilebilir. Böylece, gerçeklikten öte illüzyonlar (yanılsamalar) yolu ile insanların zihninde kavramlar şekillendirilebilir ve yeni bir boyuta taşınabilir. Gerçek olmadıkları için, yönlendirici özellikleri olan olayları, tehditleri ve güvenceleri oluşturmak kolaydır. Kısaca, edebiyat her türden amaca yönelik tasarımlar yaratma yolu ile istenen sonuçları doğurabilecek büyük bir silah olarak kullanılabilir.

Kaynakça

- Adorno, T., (1985), “Baskı Altında Uzlaşma”. E. B. Brecht. *Estetik ve Politika*, (Çeviren: Ü. Oskay), İstanbul, Eleştiri Yayınevi.
- Adorno, T., (1997), *Minima Moralia*, (Çeviren: A. Doğukan), İstanbul, Metis Yayınevi.
- Arnheim, R., (1974), *Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Mind*, California/Berkeley, University of California Press.
- Bakhtin, M., (2005), *Sanat ve Sorumluluk*, (Çeviren: C. Soydemir), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z., (2000), *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, (Çeviren: İ. Türkmen), İstanbul, Metis Yayınları.
- Buck-Morss, S., (2004), *Rüya Alemi ve Felaket*, (Çeviren: T. Birkan), İstanbul, Metis Yayınları.
- Bürger, P., (2003), *Avangard Kuramı*, (Çeviren: A. Artun), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Camus, A., (1998), *Denemeler*, (Çeviren: V. Günyol), İstanbul, Say Yayınları.
- Cassirer, E., (1997), *İnsan Üstüne Bir Deneme*, (Çeviren: N. Arat), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Cemal, A., (2000), *Sanat Üzerine Denemeler*, İstanbul, Can Yayınları.
- Fischer, E., (1985), *Franz Kafka*, (Çeviren: A. Cemal), İstanbul, Bilim Felsefe Sanat Yayınları.

- Garaudy, R., (1966), *Gerçeklik Açısından Picasso*, (Çeviren: M. Doğan), İstanbul, Hür Yayınları.
- Gombrich, H. E., (1993), *Sanatın Öyküsü*, (Çeviren: B. Cömert), İstanbul, Remzi Kitabevi Yayınları.
- Goodman, N., (1968), *Languages of Art*, New York, Bobbs-Merrill Publications.
- Hauser, A., (1984), *Sanatın Toplumsal Tarihi*, (Çeviren: Y. Gölönü), İstanbul, Remzi Kitabevi Yayınları.
- Hoffer, E., (2005), *Kesin İnançlılar*, (Çeviren: E. Günür), İstanbul, İm Yayınevi.
- Kreft, L., (2008), “20. Yüzyılda Sanat ve Siyaset”. Ed. A. Artun. *Sanat ve Siyaset: Kültür Çapında Sanat ve Politika*, (Çeviren: E. Zeybekoğlu), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Lynton, N., (1982), *Modern sanatın Öyküsü*, (Çeviren: C. Ç. Öniş), İstanbul, Remzi Kitabevi Yayınları.
- Marcuse, H., (1998), *Karşı Devrim ve İsyen*, (Çeviren: V. E. Gürol Koca), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Moran, B., (1994), *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul, Cem Yayınevi.
- Tunalı, İ., “Bir Kültür Kategorisi Olarak Avangard Üstüne”, *Rh+ Sanat*, Ekim, 2006. S. 14-15.
- Wilde, O., (2008), *Sanatçı: Eleştirmen Yalancı Katil* “Estetik ve Etik Üzerine”. (Çeviren: E. Soğancılar), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Wolff, J., (2000), *Sanatın Toplumsal Üretimi*, (Çeviren: A. Demir), İstanbul, Özne Yayınları.
- Ziss, A., (2009), *Estetik Gerçekliği Sanatsal Özümsemenin Bilimi*, (Çeviren: Y. Şahan), İstanbul, Yorum Sanat Yayınevi.

ARDAHAN İLİ 2017 YILI ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI

FIELD SURVEYS IN ARDAHAN IN 2017

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОВЕРХНОСТИ АРДАХАНСКОЙ ПРОВИНЦИИ В 2017 ГОДУ

Sami PATAÇI*

Özlem ORAL PATAÇI**

ÖZET

Ardahan İli 2017 arkeolojik yüzey araştırması çalışmaları Ardahan'ın Merkez, Çıldır ve Göle İlçeleri'ne bağlı yerleşim alanlarında ve bu alanların yakın çevresinde gerçekleştirilmiştir. Buna göre, Merkez ilçede Ölçek, Gölgeli, Balıkçılar, Sulakyurt, Beşiktaş; Göle'de Çobanköy, Bellitepe, Kuzupınarı, Dedeşen, Çıldır'da Kotanlı, Eskibeyrehatun, Doğankaya ve Yıldırımtepe köyleri ve bu yerleşimlerin çevresi araştırılmıştır. 2017 yılında tespit edilen arkeolojik alanlar Ölçek-Kuzey Kalesi, Gölgeli Güneydoğu Kalesi ve Yerleşimi, Beşiktaş Kalesi, Yerleşimi ve Kurgan Mezarları, Çobanköy Kalesi ve Yerleşimi, Çobanköy Höyüğü, Kuzupınarı Kalesi ve Yerleşimi, Bellitepe'de iki kule ve bir ağıl ve Kotanlı yerleşimidir. Bunlar dışında Sulakyurt ve Doğankaya'da Demir Çağı ile Ortaçağ dönemlerine ait çanak çömlekler tespit edilmiş ve Çıldır'daki Şeytan Kalesi'nde de çalışılmıştır. Araştırmada Bronz ve Demir Çağ'dan kalma mimari kalıntıların yanı sıra, Bellitepe ve Dedeşen'de iki kilise ve Balıkçılar, Ölçek, Sulakyurt ve Eskibeyrehatun'da dört şapel tespit edilmiştir. Şapeller; dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiş tek nefli tipik dini yapılarıdır. Bellitepe ve Dedeşen Kiliseleri ise ek mekânları ve daha büyük boyutlarıyla şapellere göre daha karmaşık bir yapıya sahiptirler.

Anahtar Kelimeler: Ardahan, Demir Çağ, Beşiktaş Kalesi, Orta Çağ, Çıldır, Şeytan Kalesi.

ABSTRACT

Field surveys in Ardahan in 2017 were conducted in Çıldır, Göle and the central district of Ardahan. During the survey in 2017, settlements of Ölçek, Gölgeli, Balıkçılar, Sulakyurt and Beşiktaş in the central district; Çobanköy, Bellitepe, Kuzupınarı, Dedeşen in Göle

---

* ORCID: [0000-0003-1840-6562](https://orcid.org/0000-0003-1840-6562), Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü. E-posta: samipataci@hotmail.com.

** ORCID: [0000-0001-7604-9634](https://orcid.org/0000-0001-7604-9634), Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, E-posta: ozlemoral@ardahan.edu.tr.

district and finally Kotanlı, Eskibeyrehatun, Doğankaya and Yıldırımtepe in Çıldır were researched. Northern Fortress of Ölçek, Southeastern Fortress of Gölgele and its settlement, Fortress of Beşiktaş with its settlement and the kurgan cemetery, Fortress of Çobanköy and its settlement, Çobanköy Höyük, Fortress of Kuzupınarı and its settlement, two towers and a sheep pen in Bellitepe and an ancient archaeological site in Kotanlı were detected in the survey. In addition, two sites of ceramic finds from the Iron Age and Medieval Period in Sulakyurt and Doğankaya were discovered and the Devil's Fortress in Çıldır was researched by our survey team. Besides the architectural ruins from Bronze and Iron Ages, two medieval churches in Bellitepe and Dedeşen and four chapels in Balıkçılar, Ölçek, Sulakyurt and Eskibeyrehatun were identified during the research. The chapels are from the typical single-naved religious buildings built in infill wall technique in Ardahan. Comparing to the chapels, the churches in Bellitepe and Dedeşen are more complex with their additional rooms and larger dimensions.

Keywords: *Ardahan, Iron Age, Beşiktaş Fortress, Middle Age, Çıldır, Devil's Fortress.*

АННОТАЦИЯ

В 2017 году в Ардаханской провинции в районах самого Ардахан, Чылдыр и Гёле были проведены археологические исследования поверхности, а также места в непосредственной близости от этих районов. Соответственно, в Ардазанском районе были проведены исследования в сёлах Ёлчек, Гёлгели, Балыкджылар, Сулакюрт, Бешикташ; в Гёлейском районе в сёлах Чобанкей, Беллитепе, Кузупынав, Дедешен; в Чылдырском районе в сёлах Котанлы, Ескибейрехатун, Доганкайя, и Ийлдырымтепе. В 2017 г. Были выявлены следующие Археологические памятники: северная крепость села Ольчек; юговосточная крепость и место поселения села Гёлгели; крепость, место поселения и курганные гробницы села бешикташ; Чобанкей курган; крепость и место поселения села Кузупынар; две башни и загон в Беллитепе; место поселения села Беллитепе. Помимо этого изучена керамика, относящаяся к железному веку и средневековью, которая была найдена в Сулакюрте и Доганкайя и проведена исследовательские работы на территории замка Шейтан Кале в Чылдыре. Кроме архитектурных памятников бронзового и железного веков, в ходе исследования были выявлены две церкви в Беллитепе и Дедешен и четыре часовни в Балыкджыларе, Ёльчеке, Сулакюрте и Эскибейрехатуне. Часовни, это одно из типичных религиозных сооружений с одним нефом, построенные по принципу заливки стен. С другой стороны, церкви Беллитепе и Дедешен имеют более сложную структуру, чем часовни с их дополнительными пространствами и большими размерами.

Ключевые слова: *Ардахан, железный век, замок Бешикташ, средневековье, Чылдыр, Шейтан Кале.*

Giriş

Bu makalede; Ardahan'da 2017 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmasının bir değerlendirmesi yapılmaktadır. 2013 yılından itibaren yapılan yüzey araştırmalarında en yoğun eskiçağ savunma yapısı bu sezonda tespit edilmiş ve makalenin önemli bir kısmını bu savunma yapılarına ilişkin veriler doldürmüştür. Ancak bu arkeolojik alanlar sadece askeri işleve sahip olmayıp merkezinin, yakın çevresinin yahut tamamının sivil yerleşime ait yapı grupları ile dolu olduğu yerleşimler de mevcuttur. 2017 araştırması ilin merkez, Göle ve Çıldır

Ardahan İli 2017 Yılı Arkeolojik Yüzeý Araştırması

ilçelerinde gerçekteştirilmiştir. Tunç ve Demir Çağı buluntularının yanı sıra Ortaçağ'a ait kültür varlıkları da makalenin konusunu teşkil etmektedir.

Ölçek Kuzey Kalesi

Yüzeý araştırmamızın önceki sezonlarında Ardahan il merkezinin 16 km doğusunda yer alan Ölçek Köyü'nün merkezinde ve bu köye bağlı bir mevkiide yer alan iki arkeolojik alanda çalışılmıştı (Patacı ve Laflı 2016: 290-292; Patacı ve Laflı 2017: 115, fig. 3). 2017 yılında ise Ölçek köy merkezinin 3 km kuzeydoğusunda, 1860 m rakımdaki bir tepe üzerinde, yeni bir kale daha tespit edilmiştir (Harita 1). Bu kale; Ardahan-Damal karayolunun yaklaşık 650 m kadar doğusunda ve kuzey-güney yönünde akan Kura Nehri'nin 330 m doğusunda yer almaktadır.

Kalenin üzerinde yükseldiği tepe, esasında bir başka merkez ilçe yerleşimi olan Altaş Köyü'nün kuşbakışı 1,6 km güneyindedir; ancak Altaş Köyü mevkiinden bu alana Kura Nehri'nin varlığı sebebiyle ulaşılamamaktadır. Bunun yanında, kale kalıntısının güneyinde yer alan ve aynı zamanda Ardahan-Çıldır karayolunun kuzeyindeki arazi ve birkaç adet modern yapı, Ölçek Köyü sınırları içerisinde yer almaktadır; bu nedenle arkeolojik alan "Ölçek Köyü Kuzey Kalesi" olarak adlandırılmıştır. Ölçek Köyü sakinlerine ait bahsi geçen konutlar ile kale kalıntısı arasında 1,4 km kadar mesafe vardır.

Ölçek Köyü Kuzey Kalesi; doğu-batı doğrultusunda 53 m; kuzey-güney doğrultusunda 22 m'lik bir alanı kaplamaktadır. Kale; köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen planlı bir yapı olarak tanımlanabilir. Araştırma sırasında arazi seviyesinde kalenin tarihlenmesine yardımcı olabilecek türden herhangi bir küçük buluntu tespit edilememiştir. Bu nedenle kalenin kesin olarak hangi döneme ait olduğunu belirleyebilmek güçtür. Orta ve küçük boyutlu ve kaba işçilikli taşlarla kuru duvar tekniğinde inşa edilmiş duvarlar sadece 1-1,5 m yükseklikte yer yer korunabilmiştir. Yıkılan duvarlardan oluşan molozlar, duvarlar boyunca 3-5 m genişlikte araziye dağılmıştır. Kaleye giriş anlaşıldığı kadarıyla alanın doğu kenarından sağlanmaktaydı. Bu kenarda, ayrıca birkaç mekâna ait temel kalıntıları arazi üzerinde gözlemlenebilmektedir. Kalenin üzerinde yükseldiği tepeden özellikle batı ve güney yönlerinde kalan oldukça geniş bir arazi rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Hakim bir noktada olması, kalenin, Kura Nehri vadisinin güvenliği amacıyla kurulmuş, orta ölçekli bir karakol işlevine sahip olduğunu göstermektedir.

Gölgeli Güneybatı Kalesi ve Yerleşimi

2016 yılında Ardahan'ın merkez ilçe yerleşimlerinden Gölgeli Köyü çevresinde iki arkeolojik alan (*Gölgeli Kalesi* ve *Gölgeli Yüksek Yayla Arkeolojik Alanı*) tespit edilmişti (Patacı ve Laflı 2017: 115, fig. 4-5). 2017 yılında bu köy çevresindeki araştırmalara devam edilmiştir. Gölgeli Köyü sakinlerinin yaylacılık faaliyetleri doğrultusunda kullandığı yüksek rakımlı arazide, hemen batı kenarında bir yerleşim alanı ile birlikte yeni bir Demir Çağı kalesi tespit edilmiştir. Bu alan, Gölgeli Köyü'nün güneybatısında, Ardahan-Kars karayolunun batısındaki köye ait

araziden 3,6 km uzaklıkta yer almaktadır (Pataci 2019, 109-110, çiz. 1, res. 1-8) (Harita 1).

Yukarıda bahsedilen ve Gölgeli Köyü'nün hemen batısında yer alan diğer kalenin varlığından ötürü, bu yeni kale ve çevresindeki kalıntılar Gölgeli Güneybatı Kalesi ve Yerleşimi olarak adlandırılmıştır. Buradaki mimari kalıntılar, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda konumlanmaktadır. Kale; kayalık bir tepe üzerine ve arazi koşullarına göre inşa edilmiştir (Çizim 1). Kalenin üzerinde yükseldiği tepe, 2287 ile 2299 m rakımları arasındadır. Kale, savunma duvarı göz önüne alındığında kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda 85 m ve güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda 58 m'lik bir alanı kaplamaktadır. Kalenin güneydoğu terasındaki mekanlar da buna eklendiğinde güneybatı-kuzeydoğu doğrultusundaki maksimum uzunluğu 83 m'ye kadar çıkmaktadır. Kalenin batı kenarındaki yerleşim alanının ölçüleri kuzey-güney yönünde 78 m ve doğu batı doğrultusunda ise 70 m'dir. Kale ve yerleşim ile birlikte tüm arkeolojik alan 170 x 85 m boyutlarında bir araziyi kaplamaktadır.

Gölgeli Güneybatı Kalesi; genel olarak orta ve küçük boyutlu ve az işçilikli taşlarla kuru duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Polygonal, dikdörtgen ve kare formlu bazalt taşlar inşa malzemesi olarak kullanılmıştır. Kale; kuzey ve güney olmak üzere iki alana sahiptir. Çokgen planlı kuzey alanın boyutları maksimum 45 x 40 m'dir (Resim 1). Kalenin batı ve doğu kenarları farklı seviyelerde teraslanmıştır. Doğu terasta, üç adet dörtgen planlı mekâna ait duvarlar temel seviyesinde gözlemlenmektedir. Kale duvarları genel olarak 1,40 m civarında bir kalınlığa sahiptir. Duvarların maksimum korunan yükseklikleri 2,5 m ilâ 3 m arasında değişmektedir.

Gölgeli Güneybatı Kalesi'nin hemen batısındaki arazi büyük olasılıkla mevsimlik bir yayla yerleşimi olarak kullanılmış olmalıdır. Yukarıda bahsedildiği üzere 78 x 70 m ölçülerindeki bu yerleşim alanında dikdörtgen ve kare planlı çok sayıda mekânın temel kalıntıları arazi seviyesinden rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Yüksek rakımlı bu arkeolojik alandaki bir kale ve bir yerleşime dair kalıntılar, Ardahan'da daha çok mevsimlik/geçici amaçla kullanılmış bazı arkeolojik alanları anımsatmaktadır. Bu arkeolojik alanlardan bir tanesi, Hanak ilçesinin Çayağzı yerleşimi yakınlarındaki Ziyaret Kale'dir. Ziyaret Kale'de de bir savunma yapısının kenarındaki arazinin yerleşim olarak kullanılmış olduğu bilinmektedir (Koroğlu 1998, 136-137). Ancak Ziyaret Kale'de Tunç Çağı çanak çömlek buluntuları Demir Çağı buluntularına göre daha yoğun görülmektedir. Ardahan'daki dağlık arazilerde bu tip arkeolojik alanlar yer almaktadır. Bölgenin Erken Tunç Çağı'ndan geç dönemlere değin değişmeyen yaşam biçimi olan hayvancılık faaliyetleri doğrultusunda oluşturulan bu yerleşimlerin askeri yapılar ile korunulmaya çalışıldığı, yaylacılık faaliyetleri yapılan arazilerin bu tip savunma yapılarıyla güvenliğinin sağlandığı anlaşılmaktadır. Son yıllarda tespit edilen bu arkeolojik alanlar görüşümüzü daha da belirginleştirmiştir.

Gölgeli Güneybatı Kalesi'nin hemen yanındaki yerleşimden geriye kalan yapı kalıntıları, buradaki mekanların küçük ve orta boyutlu taşlarla kuru duvar tekniğinde inşa edildiğini göstermektedir. Mekanlar arasından nispeten daha iyi

Ardahan İli 2017 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması

korunmuş üç örneğin boyutları 8,5 x 6 m; 9,8 x 9 m ve 11 x 9 m'dir. Mekanlar en fazla 90 cm yükseklikte korunabilmiştir. Yapılardan bir tanesinden ölçülebilen duvar kalınlığı 1 m'dir. Yerleşim alanının çeşitli noktalarında kaçak kazı çukurları tespit edilmiştir. Tüm arkeolojik alanda ve ayrıca bu çukurların atım topraklarının üzerinde gözlemlenen çanak çömlek buluntuları Demir Çağı ağırlıklı olmak üzere Tunç Çağı'ndan Demir Çağı içlerine kadar çeşitlilik gösterir (Resim 2). Tunç Çağı çanak-çömlek parçalarına bakıldığında çarkta yapıldıkları anlaşılmaktadır; ancak bunlardan bazıları Kura-Aras Kültürü kaplarının devamı olarak dış yüzeyleri siyah (birkaç tanesi parlak siyah) renklidir ve depolama kapları sayıca daha yoğun tespit edilmiştir. Diğer çanak çömleklerde gri yahut grimsi kahverengi tonlarındaki monokrom kap parçaları yoğunluktadır. Bunlar genel olarak, gevşek dokulu, taşçık, kireç ve organik katkılı, orta ve düşük derecede pişmiş kalın cidarlı kaplardır. Kap parçalarının iç yüzeylerinde, birkaç basit kazıma bezemeli (birbirine paralel yatay çizgi bezemeli) olanlar haricinde bezeme tespit edilmemiştir. Geç Tunç ve Erken Demir Çağı çanak çömlekleri her ne kadar çarkta yapılsalar da bunların da genel olarak kaba ve özensiz imal edilmiş oldukları gözlemlenmektedir; fakat tespit edilenlerin sadece arazi yüzeyinde gözlemlenenlerden ibaret oldukları ve bu çanak çömleklerin arkeolojik alanın esas çanak çömlek karakterini yansıtmayabileceği de unutulmamalıdır. Demir Çağı çanak çömlekleri, açık sarıdan koyu turuncu ve kırmızıya yahut kırmızımsı kahverengiye değişen tek renkli, açık ve genel olarak pürüzsüz yüzeyli hem kapalı hem açık kap parçalarından oluşmaktadır. Form olarak ufak ve orta boyutlu çanaklar, tabak olması gereken birkaç parça ve daha özensiz ve kaba çömlekler, mutfak kapları grubunu oluşturur. Hamur yapısında siyah ve beyaz taşçık, yoğun kireç ve az miktarda organik ve mika katkısı görülmektedir. Çanak çömleklerin genelinde iç yüzeydeki birkaç basit kazıma bezemeli olanlar haricinde bezeme ögesi bulunmamaktadır. Perdahlı sarı ve kırmızı monokrom ince cidarlı kapların Doğu Anadolu'da görülen M.Ö. 7.-5. yüzyıllar çanak çömlekleri ile benzer oldukları düşünülse de bu tipteki parçaların diğer bölgelerdekilerle karşılaştırılmasının henüz araştırma ekibimizce yapılmamış olması sebebiyle detaylı bir veri sunabilmek şu an için mümkün değildir. Sadece Ardahan açısından bakıldığında ise bu tipteki kapların ilin daha çok güneyinde, Göle ilçesinde tespit edildiğini söylemek mümkündür. Gölge Güneybatı Kalesi ve Yerleşiminin M.Ö. II. binyıl içlerinde kurulduğu, ancak Demir Çağı'nda da faal olduğu tarafımızca düşünülmektedir. Bu alanda tespit edilen en geç çanak çömlek buluntular ise M.Ö. 7. ve 5. yüzyıllar arasına tarihlenebilecek türdedir. Elbette alanın daha detaylı tarihlendirilebilmesi için arkeolojik bir kazıya ihtiyaç vardır.

Beşiktaş Kalesi, Yerleşimi ve Kurgan Mezarları

2017 yılı araştırmaları sırasında tespit edilen en önemli arkeolojik alanlardan biri, il merkezinin karayolu ile 43 km güneydoğusunda yer alan ve Hasköy Bucağı'na bağlı olan Beşiktaş Köyü'ndedir. Köyün hemen kuzeybatısında,

deniz seviyesinden 2291 m yükseklikteki Ziyaret¹ adlı bir tepenin zirvesinde bir kale ile bu kaleye ait yapıların temel kalıntıları ve kurgan mezarlar tespit edilmiştir (Harita 1).

Kale; kuzey-güney yönünde 210 m ve doğu-batı doğrultusunda 133 m boyutlarındadır. Bu kalede iç ve dış olmak üzere iki ayrı sur duvarı vardır (Çizim 2; Resim 3). Kale; dış ve iç duvarlar arasında kalan geniş bir alan ve iç duvarın kapladığı daha küçük boyutlu ikinci bir alan olmak üzere ikili bir savunma sistemine sahiptir. İç surların kuzeybatı ve güneybatı köşelerinden dış duvara bağlanan iki diyagonal duvar sırası bulunmaktadır. Arkeolojik alanın batı kenarında kuzey-güney yönünde kaleye ait ayrı bir bölümmüş gibi uzanan ancak diğer duvar sıralarına oranla çok daha basit bir yapıda diğer bir duvar sırası daha göze çarpmaktadır. Bu duvar ile dış ve iç duvarları birleştiren diyagonal duvarlar arasında kalan kısım, arkeolojik alanın batı kenarında üçüncü bir alan meydana getirmektedir. İç duvarın kuzey kenarının doğu-batı doğrultulu bir duvar ile ayrı bir bölüme ayrılması da hesap edildiğinde tüm arkeolojik alanın dört ayrı alana ayrıldığı anlaşılmaktadır. Beşiktaş Kalesi; orta ve küçük boyutlu taşlarla kuru duvar tekniğinde ve kuzey-güney yönünde, üzerinde yükseldiği tepenin arazi koşullarına göre inşa edilmiştir. Kaleye ait iç ve dış duvarlar büyük ölçüde tahrip olmuştur ve duvarlardan arta kalan taş yığınları birkaç metre genişlikte kale boyunca araziye dağılmıştır. Ancak yer yer in situ duvarlar da takip edilebilmektedir. Savunma duvarlarının kalınlıkları 2 m civarındadır. Korunan duvarlar genel olarak temel seviyesindedir. Yukarıda bahsedildiği üzere kale 4 ayrı alana sahiptir. İç ve dış duvarlar arasında kalan birinci alanda en az 43 mekâna ait yapı kalıntısı ve kurgan olması muhtemel bir kalıntı yer almaktadır. İç duvar içerisindeki ikinci alanda, yani iç duvarın güney alanında, 18 mekâna ait yapı kalıntısı ve kurgan olması muhtemel bir kalıntı vardır. Kalenin doğu kenarını oluşturan 3. alanın kuzeydoğusunda ise duvara bitişik inşa edilmiş bir mekâna ait kalıntı daha yer alır ve kaledeki mekân kalıntısı sayısı gözlemlenebildiği kadarıyla en az 62'dir (Çizim 2). İç duvarın kuzey bölümünü oluşturan dördüncü alanda ise herhangi bir mimari yapı kalıntısı tespit edilmemiştir. Kalenin içerisindeki tüm mimari yapılar arazi seviyesinde ve oldukça kötü durumda korunmuştur.

Kalenin 10,5 m güneyinde ve 6,5 m çapında hemen hemen yuvarlak planlı bir kurgan vardır (Resim 4). Bu kurganın merkezinde bir kaçak kazı yapıldığı tespit edilmiş ve mezarın tahrip edildiği gözlemlenmiştir. Ufak boyutlu kurganın arazi seviyesinden yüksekliği maksimum 50 cm'dir. Boyutları açısından Ardahan açısından bilindik bir mezar çeşidi olan bu kurgan üzerine detaylı bir değerlendirme yapabilmek tahrip olması nedeniyle mümkün değildir. Ancak daha önceki yıllarda Kemalettin Köroğlu tarafından tespit edilen Çıldır ilçesi Kurtkale kurganları ile benzer olduğu anlaşılmaktadır (Köroğlu 2000: 2-11). Ardahan Kurganları, Akçakale Adası Kurganı haricinde genel olarak anıtsal özelliğe sahip olmayan, 5-7 metrelik bir çapa sahip, arazi seviyesinden pek yüksek olmamak şartı

---

¹ Ardahan'da arkeolojik kalıntılara sahip bu tipteki tepelerin bir kısmı, Ziyaret adıyla anılmaktadır.

Ardahan İli 2017 Yılı Arkeolojik Yüze Araştırması

ile tamamı taş dolgu ile doldurulmuş ve ufak boyutlu mezar bölmesinin mezarın merkezinde ve 1-1.5 m arasında değişen toprak altı seviyede yer aldığı basit mezar tipleridir. Kare veya dikdörtgen planlı mezar bölmelerinin üzerinin kısmen düzgün kesme taşlarla kapatıldığı da bilinmektedir. Ayrıca Ardahan'ın merkez ilçesindeki Kartalpınar Kalesi ve Mezarlığı'nda da Doğu Anadolu Arkeolojisi adına oldukça önemli ve büyük boyutlu bir başka buluntu grubu daha 2014 yılında tarafımızca tespit edilmiştir (Patacı ve Laflı 2019: 261; Patacı ve Laflı 2016: 284-285; Patacı vd. 2017: 181-182). Bu arkeolojik alanda kurgan tipinde mezarların dışında Erken Demir Çağı'nın üzeri kyklopi taşlarla kapatılmış mezar tiplerinden daha basit dikdörtgen ve kare planlı taş mezarlara kadar değişen mezarlar da kurganlar haricinde bulunmaktadır. Yaptığımız araştırmaların sonuçlarına göre Kartalpınar'da kaçak kazı ile tahrip edilmiş 16 mezarın haricinde kuzey-güney yönünde 370 m'lik bir alanda 118 mezarın olduğu anlaşılmaktadır. Ne yazık ki bu arkeolojik alan günden güne insan eliyle definciler tarafından tahrip edilmektedir. Doğu Anadolu kurganlarının genel özellikleri açısından referans alınması gereken bazı önemli yayınlar ise Aynur Özfirat tarafından kaleme alınmıştır (Özfirat 2000: 67, 71 ve 77; Özfirat 2002: 343-371; Özfirat 2009a: 635-674; Özfirat 2009b: 233-247; Özfirat 2010: 42-43; Özfirat 2014: 209-226).

Beşiktaş'ta bahsi geçen mimari kalıntılar dışında kalenin güneydoğu kenarından başlayıp yine güneydoğu istikametinde en az 200 m kadar ilerleyen bir duvar kalıntısı daha arazi seviyesinde az da olsa gözlemlenebilmektedir. Kalenin güneyi ve doğusunda kalan arazinin hayvancılık faaliyetleri doğrultusunda kullanılmış olması muhtemeldir. Hem güneydoğu istikametinde uzanan ve 200 m uzunluktan fazla devam eden bu duvar kalıntısı hem de birden çok savunma duvarına sahip oluşu ve ayrıca savunma duvarlarının içindeki alanda konut yapısı olması gereken çok sayıda mekâna ait kalıntılar Beşiktaş Kalesi'nin Çıldır'ın Akçakale köyü yakınlarındaki Senger Tepe yerleşimi ile benzer özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. Her iki alanda da Tunç Çağı'ndan Demir Çağı içlerine kadar tarihlenebilecek türden çanak çömlek buluntusu gözlemlenebilmektedir. Beşiktaş Kalesi'nin içinde tespit edilen çanak-çömlek sayısı oldukça az olup tespit edilenler arkeolojik alanın yakın çevresinden ele geçmiştir (Resim 10). Çanak-çömlek parçalarının büyük kısmı Demir Çağı'na ait olup **II. binyıl** seramikleri azınlıktadır. Ancak bu parçalar sadece yüze tespit edilebilenler olduğu için alanın hangi dönemde daha yoğun kullanıldığını kestirebilmek henüz mümkün değildir. **II. binyıl** mat siyah monokrom ve çark yapımı çanak-çömlekleri az sayıda ele geçtiğinden bunlar üzerine detaylı bir yorum yapılamamaktadır; ancak tespit edilenler Gölge Güneybatı Kalesi ve Yerleşiminde ele geçenlerle benzerdir. **II. binyıl** örnekleri arasında tarak bezemeli bir Geç Tunç Çağı parçası dışında bezemeli olan bir buluntu yoktur (Resim 10). Demir Çağı seramikleri Beşiktaş Kalesi'nin kuzeyindeki yakın çevrede tespit edilmiştir. Bunlar da genel itibarıyla monokrom olup, yüzeyleri kırmızıdan açık sarıya değişmektedir. İnce cidarlı bazı örneklerde geometrik kazıma bezemeler gözlemlenmiştir. Ancak Beşiktaş çanak-çömlek buluntularının genelinde kaba ve özensiz bir üretim dikkat çekmektedir.

Beşiktaş Kalesi'nin **II. binyıldan** Demir Çağı içlerine kadar kullanılmış olması muhtemeldir. Ancak Demir Çağı çanak-çömleklerinin alanın içinden değil kuzeyindeki yakın çevresinden ele geçtiğini vurgulamak gerekir. Bu arkeolojik alanın, sur duvarları ile güçlendirilmiş mevsimlik bir yüksek yayla (ya da tepe) yerleşimi olması gerekmektedir. Burası, ayrıca kurgan kalıntılarında anlaşıldığı kadarıyla mezarlık olarak da kullanılmıştır. Bu buluntu alanının detaylı bir tarihlendirmesini yapabilmek için basit bir yüzey araştırmasından fazlasına yani arkeolojik bir kazıya ihtiyaç vardır.

Çobanköy Kalesi ve Yerleşimi

Göle ilçe merkezinin karayolu ile 26 km kuzeydoğusunda yer alan Çobanköy birbirine oldukça yakın iki ayrı arkeolojik yerleşim alanına sahiptir (Patacı 2019: 110-111). Çobanköy'ün batı sınırından 700 m kadar ileride, köyün kuzeybatısındaki bir tepe üzerinde iç ve dış surlara sahip bir kale yer almaktadır (Harita 1). Kale ve yerleşimden oluşan arkeolojik alanın ölçüleri 250 x 85 m'dir. Kalıntıların üzerinde yer aldığı tepe 2188-2200 m arasındadır.

Çobanköy Kalesi kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda konumlandırılmıştır. Arazi koşullarına paralel olarak inşa edildiği anlaşılan kalenin iç ve dış surları ne yazık ki büyük oranda tahrip olarak temel seviyesinde korunmuş ya da duvar örgüsünden geriye sadece arazi üzerine dağılmış olan moloz yığınları kalmıştır. Birden fazla doğal ve geniş teraslara sahip arkeolojik alanda yine de gözlemlenebildiği kadarıyla temel seviyesinde yer yer korunabilmiş duvarların 1,5-2 m civarında bir genişliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kalenin iç suru, arkeolojik alanın batı kenarında yer almaktadır. İç duvar uzunluğu kuzeydoğu-güneybatı yönünde maksimum 72 m; genişliği ise 46 m civarındadır. İç duvar alanının merkezinde biri dikdörtgen (5,40 x 4,80 m) diğeri dıştan beşgen içten dörtgen planlı (7,30 x 6,90 m) iki adet yapı tespit edilmiştir. Aslında temel seviyesinde korundukları anlaşılan bu yapılar, günümüze yakın bir dönemde Çobanköy sakinleri tarafından da hayvancılık faaliyetleri doğrultusunda basit kuru duvar tekniğinde yükseltilmiştir. Arazi seviyesinde gözlemlenebilen alt sıra duvar örgüsünden anlaşıldığı kadarıyla her iki yapı küçük ve orta boyutlu taşlarla kuru duvar tekniğinde inşa edilmiştir.

Arkeolojik alanın kuzeyinde ve kuzeydoğusunda bazı mekanlara ait yapı kalıntısı izleri arazi seviyesinde gözlemlenebilmektedir. Bunun yanında, kalenin kuzeybatı dış surunun hemen iç bitişiğine inşa edilmiş en az 10 mekân yan yana ve yine temel seviyesinde korunabilmiştir. Bu mimari birimlerin hangi işlevde kullanıldıklarını tam olarak kestirebilmek kazı yapılmaksızın mümkün değildir. Ancak savunma duvarları haricinde, arkeolojik alanın doğu, kuzeydoğu ve kuzeybatısında gözlemlenen yapı kalıntılarının konut kalıntıları olması mümkündür. Kalenin doğusunda, iç ve dış surlar arasında kalan alanda; 1,70 x 2,00 m boyutlarında, muhtemelen bir mezar olması gereken bir kalıntı vardır. Sınırlarının orta ve ufak boyutlu taşlarla oluşturulmuş olduğu anlaşılan bu mezarın kaçak kazı sonucu tahrip edildiği gözlemlenmiştir. Mezar olması gereken bir başka kalıntı, iç surun hemen güneydoğu ucunda yer alır. 2,80 x 1,60 m boyutlarında

Ardahan İli 2017 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması

dikdörtgen planlı bu mezar, diğeri gibi yine tahrip durumdadır. Çobanköy Kalesi'nde gözlemlenen çanak çömlek buluntuları Geç Tunç Çağı'ndan Demir Çağı içlerine ve hatta Orta Çağ'a değin çeşitlilik göstermektedir. Çark yapımı ve siyah mat zeminli monokrom II. binyıl çanak-çömlekleri arkeolojik alandaki en erken örneklerdir. Geç Tunç Çağı örneklerinden tarak bezemeli olanlar sayıca çoğunlukta olup Ardahan'da Ölçek, Kocaköy ve Hasköy'deki arkeolojik alanlarda da takip edilen tipik örneklerdir. Erken Demir Çağı'na ait gri monokrom çömlek parçaları ve geometrik kazıma bezemeli örneklerden dönemin daha geç safhalarına ait kırmızı astarlı çanak-çömlek parçalarına kadar değışen çok sayıda buluntu arkeolojik alanda tespit edilmiştir.

Çobanköy Höyüğü

Çobanköy'ün hemen kuzeyinde inşa edilmiş olan bir su deposunun üzerinde yükseldiğı tepenin doğu kısmının bir höyük olduğı anlaşılmaktadır. Köy merkezi ile bu höyüğün arasında 400-500 m'lik; höyüğün kuzeybatısındaki Çobanköy Kalesi ve Yerleşimi ile höyük arasında ise 1,15 km'lik bir mesafe vardır (Resim 5). Her iki arkeolojik alan da birbirini görür şekilde konumlanmakla birlikte, aralarında 90-100 m'lik bir yükseklik farkı vardır. Höyük; deniz seviyesinden 2101 ilâ 2109 m arasındaki rakımlarda yer alır. Bu özelliğı ile Ardahan Bölgesindeki düşük rakımlı ender arkeolojik alanlardan biridir.

Höyüğün zirvesi, doğu-batı doğrultusunda 66 m, kuzey-güney yönünde 61 m boyutlarında olan üçgen formlu bir teras şeklindedir. Höyüğün kuzey eteğinde, doğu-batı doğrultusunda birkaç metre uzanan bir duvar kalıntısı vardır. Temel seviyesindeki bu duvarın kuru duvar tekniğinde inşa edildiğı anlaşılmaktadır. Teras üzerinde ne yazık ki 20 civarında kaçak kazı çukuru olduğı tespit edilmiştir. Bu alanın uzun zamandır insan eliyle tahrip edilmekte olduğı anlaşılmaktadır. Kaçak kazı çukurlarının bir kısmı incelenmiş ve höyüğün bazı noktalarında mezarlar olabileceğı anlaşılmıştır. Kaçak kazı çukurlarında yaptığımız incelemeler sırasında M.Ö. II. binyıl içlerinden M.Ö. 8.-5. yüzyıllara kadar farklı tarihlere ait bol miktarda çanak çömlek parçalarının olduğı gözlemlenmiştir. Özellikle Geç Tunç Çağı'na ait kalıp açkı yöntemi ile bezenmiş çanak-çömlek parçaları buluntular arasında dikkat çeken örneklerdendir (Resim 14). Bu tipteki çanak-çömlek buluntularının benzerleri Kartalpınar Mezarlığı'nda da tespit edilmiştir (Patacı ve Lafli 2015: fig. 16). Erken Demir Çağı çanak-çömlek buluntularının kazıma geometrik bezemelere sahip olduğı görülmektedir. Demir Çağı içlerine ait örnekler ise Çobanköy Kalesi'nden daha fazla miktardadır. Şu an için höyük olarak tanımladığımız bu arkeolojik alanın bir bölümünün mezarlık olarak da kullanılmış olduğı anlaşılmaktadır. Alanın işlevinin arkeolojik bir kazı ile aydınlatılması gerekmektedir; ne var ki bu gerçekleşene kadar buluntu yerinin tamamen tahrip olması muhtemeldir.

Kuzupınarı Kalesi ve Yerleşimi

Kale; Göle ilçe merkezinin 26.7 km kuzeybatısındaki Kuzupınarı köyünün batısında, geniş bir ovaya bakan tepenin doğu ucunda yer almaktadır. 2170-2182 m rakımları arasındaki bu alan 2017 yılında tespit edilmiştir (Patacı ve Oral Patacı 2018: 18-20) (Harita 1-2)

Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda konumlandırılmış olan kale; orta ve büyük boyutlu az işçilikli dikdörtgen, kare ve polygonal kesme taşlarla, kuru duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Kalenin doğu kenarı, kayalık zemin üzerinde yükselmektedir. Kuzupınarı Kalesi, aynı bölge içerisinde yer alan Bellitepe-Batı Kulesi gibi, köşelerinde dışa doğru çıkıntı yapan yuvarlak planlı burçlara sahiptir (Çizim 3; Resim 6). Bu burçlar dışında, batı dış duvarının merkezinde ayrıca bir burç daha bulunur. Kalenin beden duvarları kuzey-güney yönünde 22.60 m; doğu-batı doğrultusunda 12.9 m'lik ölçülere sahiptir. Burçlar da hesap edildiğinde kalenin arazi üzerinde kapladığı alan 30 x 15.5 m'dir. Kuzupınarı Kalesi'nde duvar kalınlıkları 2.20 m ile 3.40 m arasında değişmektedir. Korunan duvar yükseklikleri maksimum 2.50 m ile 3.00 m arasındadır. Kuzey-güney doğrultusunda iki mekâna sahip kaleye giriş kuzeydoğu kenardan sağlanmaktadır. Buradaki kapı genişliği 1.14 m ve yüksekliği 1.00 m; kapı lento genişliği 1.90 m ve yüksekliği 40 cm; giriş koridorunun korunan uzunluğu 3.47 m; genişliği 1.38 m ve yüksekliği 1.10 m'dir. Kalenin girişinden kuzey mekanına ulaşılmaktadır. Bu mekânın ölçüleri 7.42 x 6.20 m'dir. Güney mekân ise 9.15 x 8.12 m ölçülerindedir. Kuzey ve güney mekanlar arasındaki geçit, yıkılan duvarlardan arta kalan moloz yığını sebebiyle tespit edilememiştir. Kalenin burçlarını oluşturan taşlar, beden duvarları taşlarından biraz daha büyük boyutludur ve burç duvarları beden duvarlarına oranla daha iyi korunmuş durumdadır.

Kuzupınarı Kalesi'nin batı ve güneybatısında, kale duvarlarının 8-9 m dışında, kuzey-güney yönünde uzanan ayrı bir duvar sırasına dair bir temel kalıntısı daha gözlemlenebilmektedir. Kalenin doğu kenarı, tepenin dik eğimli yamacının sınırında olduğundan bu bölgenin savunma açısından ekstra bir duvara ihtiyacı olmayacaktı; ancak kaleye batı yönünde rahatlıkla ulaşılabilir olması, buraya bir çevre duvarının inşa edilmesini gerektirmiş olmalıdır. Bu duvar kalenin batı kenarı boyunca uzanıyor ve aynı zamanda kalenin güney duvarının merkezinde, yani iki burç arasındaki beden duvarında sonlanıyordu. Bu bölgedeki bir başka önemli kalıntı kümesi, burada muhtemelen bir yayla yerleşimi olduğunu düşündürmektedir. Kalenin kuzey ve kuzeydoğusundaki arazi üzerinde iki ayrı yapı kalıntısı bulunmaktadır. İlk yapı kalıntıları kalenin hemen kuzey kenarının birkaç metre önünde başlayıp kuzey-güney istikametinde 30 m kadar yayılmaktadır. Bu yapı kalıntıları en az 10-12 kare planlı mekândan oluşmaktadır. Diğer mimari kalıntı grubu, kalenin 28 m kadar kuzeydoğusunda başlamaktadır. Bu kalıntılar da gözlemleyebildiğimiz kadarıyla yine en az 12 mekândan oluşmaktadır ve kuzey-güney doğrultusunda 25 m kadar uzanmaktadır.

Kuzupınarı Kalesi'nin güneyinde mezar olabilecek türden bir-iki ufak boyutlu kalıntı arazi seviyesinde görülmektedir. Ancak bu alanda aynı zamanda bazı kaçak kazı çukurları da tespit edilmiştir. Kalenin batısındaki arazide doğu-batı

Ardahan İli 2017 Yılı Arkeolojik Yüzev Araştırması

doğrultusunda 30 m civarında gözlemlenebilen bir kalıntı kümesi daha vardır ancak bu alan oldukça tahrip durumda olduğundan üzerinde detaylı bir yorumlama yapılması mümkün değildir. Tüm alanın boyutları kuzey-güney yönünde 100 m; doğu batı doğrultusunda ise 60 m civarındadır. Kuzupınarı Kalesi ve yakın çevresinde yaptığımız incelemelerde az miktarda Demir Çağı ve Ortaçağ çanak çömlekleri gözlemlenmiştir. Kalede ve kalenin bulunduğu bölgede yer alan bir başka savunma yapısı Bellitepe-Batı Kulesi'nde tespit edilen çanak çömlek buluntuları ve ayrıca her iki yapının benzer mimari özellikleri, bizlere bu arkeolojik alanların Demir Çağı'nda kullanıldığını göstermektedir. 2016 yılı yüzev araştırması sırasında tespit edilen 'Köprülü Yüksek Yayla Arkeolojik Alanı da Kuzupınarı Kalesi'nin kuşbakışı 2,3 km kadar güneydoğusunda yer almaktadır ve her iki arkeolojik alan da birbirini görür vaziyette konumlanmaktadır (Patacı ve Laflı 2017: 115, fig. 12).

Kuzupınarı Kalesi'nin yaklaşık 170 m kuzeybatısında modern bir ağıl bulunmaktadır ve Kuzupınarı sakinlerinin burada yaz mevsimi süresince hayvancılık faaliyetlerinde bulunmak üzere çadırlarıyla kaldıkları görülmüştür. Esasında kalenin de yer aldığı tepe binlerce yıldır bu faaliyetler doğrultusunda kullanılıyor olmalıdır. Kalenin özellikle kuzeyindeki mimari kalıntılar, buranın sadece askeri işlevde kullanılmadığını, aynı zamanda Demir Çağı içlerinde bir yerleşimin de burada var olduğunu göstermektedir. Büyük olasılıkla, orta boyutlu bir karakol işlevinde inşa edilmiş olması gereken bu kalenin asıl var olma sebebi, hem doğu-batı doğrultusunda uzanan geniş ovayı ve bu ovanın kuzeyinde aynı yönde uzanan Kura Nehri kolunu güvenlik altına almak hem de bölgedeki yerleşimlerin güvenliğini sağlamak olmalıydı. Kuzupınarı Kalesi'nin ve bu kalenin yakınlarında inşa edilmiş Bellitepe kulelerinin konumlandırılma özellikleri, Urartu kaleleri ile benzer özellikler sergilemektedir. Urartu kaleleri de tarımsal faaliyetlerin yapıldığı geniş ovalara bakan tepelerin zirvesinde ve kayalık zemin üzerinde inşa edilmekteydi (Forbes 1983: 5; Çilingiroğlu 1997: 48). Ticaret yollarının, su kaynaklarının ve kentlerin güvenliği bu şekilde sağlanmaktaydı. Ayrıca savunma yapılarının yakın çevresindeki yerleşimlerden toplanan tarım ürünleri, kalelerin depolarında biriktirilmekteydi. Doğu Anadolu Bölgesi, Kuzeybatı İran ve Ermenistan topraklarında yayılım göstermiş çok önemli bir uygarlık olan Urartu Krallığı, mutlaka yakın çevresindeki yerel kültürleri de etkilemiş olmalıdır. Kesin olmamakla birlikte Kuzupınarı ve Bellitepe'de 2017 yılında tespit edilen bu arkeolojik alanların, Urartu Krallığı'nın askerî konumlanma geleneğinden etkilenilerek yerel otorite tarafından inşa edildikleri düşünülebilir. Bu değerlendirmemizin ne kadar doğru olduğu, elbette kapsamlı arkeolojik araştırmaların sonuçları ile anlaşılacaktır.

Bellitepe-Batı Kulesi

Ardahan'ın Göle ilçesinde yer alan Bellitepe'nin 600/650 m kadar batısında, Bellitepe ve Yeleçli köylerini birbirine bağlayan karayolunun hemen 160 m kuzeyindeki fazlaca yüksek olmayan bir tepenin üzerinde yer alan bir kule, 2017 yılında tespit edilmiştir (Harita 1-2).

Kare planlı kule; dört köşesinde dışa doğru çıkıntı yapan yuvarlak planlı birer burca sahiptir (Çizim 4; Resim 7). Bu mimari özelliği sebebiyle, Kuzupınarı Kalesi ile birlikte Ardahan'daki ünik savunma yapıları arasındadır. Ancak Kuzupınarı Kalesi'nin -adından da anlaşılacağı gibi- daha büyük boyutlu bir savunma yapısı olması sebebiyle Bellitepe-Batı Kulesi'nden ayrıldığı belirtilmek gerekir. Buna rağmen kanaatimizce iki savunma yapısı da aynı dönemlerde inşa edilmiş olmalıdır. Zaten bu iki yapının birbirine karayolu ile 6,5 km ve kuşbakışı 4,7 km gibi yakın mesafede konumlanmış olması da aralarında bir ilişki olabileceğini bizlere göstermektedir. Her iki yapı da mimari özellikleri sebebiyle şu ana kadar karşılaştığımız savunma yapıları arasında ayrıca ele alınması gereken örneklerdir. Bu iki savunma yapısı dışında Bellitepe'nin doğusunda, bir diğer kule, yine 2017 yılı araştırmaları sırasında tespit edilmiştir. Bu bölgede, doğu-batı doğrultusunda uzanan Kura Nehri'ne bağlı derenin ve zirai faaliyetler için uygun olabilecek geniş ovanın varlığı, savunma yapılaşmasını etkilemiş olmalıdır. Dolayısıyla (çanak çömlek buluntuları ışığında) bu üç yapının Demir Çağı'nda belki de bu bölge üzerindeki kontrol edilmesi gereken bir yolun güvenliğinin sağlanması için kullanıldığını söylemek mümkündür. Kulede ve kulenin yakın çevresinde yapılan araştırmada az miktarda kırmızı renkli Demir Çağı malları ve genel olarak açık sarı renkli ve bezemesiz Ortaçağ seramikleri gözlemlenmiştir (Resim 8).

Bellitepe-Batı Kulesi, burçlar hesaba katılmadığında ve sadece beden duvarları değerlendirildiğinde kuzey-güney yönünde 14.4 m ve doğu-batı yönünde 14.2 m boyutlarındadır. Ancak dışa doğru çıkıntı yapan yuvarlak planlı burçlar bu ölçülendirmeyi değiştirerek, kuzey-güney yönünde 21.4 m ve doğu-batı doğrultusunda 18.6 m'lik bir alan içerisinde kulenin inşa edildiğini göstermektedir. Bunun yanında, temel seviyesinde korunabilmiş olan ayrı bir duvar sırası da yapıyı çevrelemektedir. Batı yönünde bu çevre duvarı ile kule arasında 5 ilâ 8 m arasında bir mesafe vardır. Kuzey yönünde bu mesafe 6 ilâ 9 m'ye çıkar. Güney yönünde ise çevre duvarı ile kule arasındaki mesafe 9 m ilâ 12 m arasında değişmektedir. Kulenin doğu kenarında çevre duvarı takip edilememektedir. Çevre duvarı ile birlikte savunma yapılaşmasının ölçüleri toplamda kuzey-güney yönünde 38 m'dir. Kulenin doğu kenarında en az dokuz mekâna ait temel seviyesinde korunmuş bir kalıntı kümesi daha yer almaktadır. Aynı zamanda, kulenin güney ve güneydoğu kenarlarında da yan yana 7-8 mekâna dair izler arazi seviyesinde zorlukla da olsa gözlemlenebilmektedir. Ardahan coğrafyası açısından 2036-2046 m gibi düşük rakımlar arasında yer alan arkeolojik alanın doğu-batı istikametinde kapladığı alan 70 m; kuzey-güney yönünde kapladığı alan ise yaklaşık 60 m'dir. Bellitepe Batı kulesi orta ve büyük boyutlu taşlarla kuru duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Yapının duvar kalınlıkları 2.77 m ilâ 2.90 m arasında değişmektedir. Korunan duvar yükseklikleri 1.5 m ilâ 2 m arasındadır. Kulenin girişi, yapının güney kenarındadır (Resim 9). Güney cephenin merkezinde 1 m genişliğinde bir kapı açıklığı vardır. Giriş, 1.16 m alınabilen yüksekliğe sahiptir. 1.30 m genişlikteki giriş koridoru, yapının içine, kuzeye doğru 3.40 m kadar uzanmaktadır. Kuzey-güney yönünde 10

Ardahan İli 2017 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması

m ve doğu-batı doğrultusunda 9.40 boyutlarındaki kule yapısı mimari açıdan bir mekândan oluşmaktadır.

Bellitepe-Doğu Kulesi ve Eskiçağ Ağılı

Bellitepe'nin 2,2 km doğusunda, modern karayolunun yaklaşık 500 m kuzeyinde ve yüksekçe bir tepenin 2129-2138 m rakımları arasındaki güney yamacında, diğer bir kule yapısı yer almaktadır (Harita 1-2). Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda konumlandırılmış olan ve hemen hemen dikdörtgen bir plana sahip Bellitepe-Doğu Kulesi ne yazık ki büyük oranda tahrip durumdadır. Güneybatı kenarı dışında, köşeleri yuvarlak açılı olan yapı, kuru duvar tekniğinde, arazi koşullarına göre inşa edilmiştir (Çizim 5). Orta ve büyük boyutlu, az işçilikli taşlar yapının inşasında kullanılmıştır. Yapının boyutları 14.30 x 10.50 m'dir. Duvar kalınlıkları, 2.30 m civarındadır. Duvar yükseklikleri yapının kuzey kenarında maksimum 1-1.5 m civarında korunmuştur.

Bellitepe-Doğu Kulesi'nde ve yapının bulunduğu mevkideki incelemelerimizde az miktarda Geç Tunç Çağı, Demir Çağı ve Ortaçağ çanak-çömleği gözlemlenmiştir. Geç Tunç Çağı örnekleri kalıp açkı yöntemi ile yapılmış mallar ve tarak bezemeli kap parçalarından oluşmakta, Demir Çağı çanak-çömlekleri kırmızı astarlı birkaç örnekten ve Ortaçağ seramikleri ise açık sarı astarlı ve kazıma bezemeli az sayıda parçadan ibarettir. Yapı, doğu, güney ve kuzey yönlerinde kilometrelerce genişlikteki arazinin rahatlıkla gözlemlenebileceği bir mevkide konumlandırılmıştır (Resim 10). Yapının 700 m kadar güneyinde, doğu-batı doğrultusunda uzanan Kura Nehri'ne bağlı bir kolun varlığı, Demir Çağı'na ait olması gereken bu gözetleme kulesinin en önemli inşa nedeni olmalıdır. Gözetleme kulesinin inşa edildiği tepenin 2200 m rakımlı zirvesinde, bir ağıl yapısına ait olduğunu düşündüğümüz oldukça tahrip olmuş bir kalıntı da yer almaktadır. Bu ağıl ile Bellitepe-Doğu Kulesi arasında 185 m kadar kısa bir mesafe vardır. 85 x 65 m ölçülerinde ve yuvarlak planlı olduğu anlaşılan ağılda korunabilmiş bir duvar kalıntısı yoktur. Yerli halkın yıkılan duvarlardan inşa ettiği, kuru duvar tekniğinde 1 m yükseklikte örülmüş modern bir duvar, alanı çevrelemektedir. Ağılın yıkılan duvarına ait moloz taş yığınları, alan boyunca birkaç metre genişlikte arazi üzerine dağılmıştır. Ağıl çevresinde herhangi bir küçük buluntu tespit edilememiştir.

Kotanlı Yerleşim Alanı

Kotanlı Köyü, Çıldır ilçe merkezinin 14 km kuzeybatısındadır. Bu köyün kuşbakışı 770 m güneydoğusunda bir yerleşim alanı 2017 yılında tespit edilmiştir (Harita 1). Kuzey-güney doğrultulu bir vadinin merkezinde, Hıdıkur Deresi'nin batı, kuzey ve doğu yönlerinden sardığı Senger Tepe adlı bir yarımada'nın zirvesinde yer alan bu alana olumsuz hava koşulları ve Hıdıkur Deresi'nin aşılabilmesi sebebiyle ulaşılamamıştır. Yine de bu alanın boyutlarını ve işlevini tespit edebilmek amacıyla olabildiğince yakınlaşıp belgeleme yapılmaya çalışılmıştır.

Kotanlı yerleşimi; 71 x 68 m'lik bir alanı çevreleyen bir duvar sırasından oluşmaktadır. Bu duvar sırası anlaşıldığı kadarıyla günümüze kadar korunmamış, yıkılan moloz yığınları arkeolojik alan boyunca birkaç metre genişlikte araziye dağılmıştır. Kotanlı köyü sakinleri tarafından bu alan günümüzde bir ağıl olarak kullanılmaktadır. Her ne kadar kuru duvar tekniğinde 1-1,5 m civarında yükselen duvarlar gözlemlenebilmekteyse de bu duvarların daha sonra Kotanlı köyü sakinlerince oluşturulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Arkeolojik bir kazı yapıldığı takdirde yapı temelinin en azından sonradan yükseltilmiş bu duvarların altından çıkabileceği düşüncesindeyiz. Arkeolojik alana ulaşamadığından yarımada küçük buluntu tespit edebilme şansımız olmamıştır. Dolayısıyla arkeolojik alanın hangi döneme ait olduğunu tespit edebilmek mümkün olmamıştır. Sadece genel mimarlık özelliklerinden yola çıkarak buranın eski bir yerleşim alanı olduğu ileri sürülebilir. Bunun yanında arkeolojik alanın hangi işlevde kullanılmış olduğunu kesin olarak belirleyebilmek de detaylı bir inceleme yapılmadığı için mümkün değildir. Olasılıklardan iki tanesi, buranın hayvancılık faaliyetleri için oluşturulmuş bir tür ağıl ya da bir savunma yapısı olduğuna yöneliktir.

Sulakyurt Demir Çağı ve Ortaçağ Çanak Çömlek Buluntu Alanı

İl merkezinin 9,5 km kuzeybatısında yer alan Sulakyurt Köyü'nün doğusundaki bölge 2017 yılında araştırılmıştır. Sulakyurt'un karayoluyla 5,1 km güneydoğusunda, günümüzde tarımsal faaliyetlerin yapıldığı bir arazi üzerinde, Demir Çağı'na ve Ortaçağ'a ait çok sayıda çanak çömlek parçasına denk gelinmiştir (Harita 1). 1805-1810 m rakımları arasındaki bu alan, modern bir su deposunun hemen 35-40 m kadar güneydoğusunda, Ardahan-Artvin karayolunun ise 1 km kuzeyinde yer almaktadır. Kuzey-güney yönünde 250 m ve doğu-batı doğrultusunda maksimum 110 m ölçülere sahip arazi üzerinde, ağırlıklı olarak Demir Çağı çanak çömlekleri ve daha az miktarda Ortaçağ seramiği gözlemlenmiştir. Demir Çağı çanak-çömlekleri sarı, kırmızı ve grimsi kahverengi olmak üzere monokrom mallar olup hamur yapılarında siyah ve beyaz taşçıklar, kireç, mika ve organik katkı gözlemlenmiştir. İnce cidarlı mutfak kapları çoğunlukta olup büyük boyutlu depolama kaplarına ait sadece birkaç parça tespit edilebilmiştir. Ortaçağ seramik buluntularında dikkat çeken birkaç örneğin Kars ili, Ani kentindeki kırmızı astarlı Ortaçağ seramikleri ile benzer olmalarıdır. Bu tipteki örnekler esasında daha çok Ani kentine has olup İ.S. 13. yüzyıla kadar kullanılmaya devam edilmiş olmalıdırlar. Sulakyurt'taki bu buluntu alanında sadece küçük buluntuların gözlemlenmesi ve herhangi bir mimari kalıntının saptanamaması sebebiyle alanın işlevi üzerine sağlıklı bir yorum getirebilmek mümkün değildir.

Doğankaya Demir Çağı ve Ortaçağ Çanak Çömlek Buluntu Alanı

Doğankaya köyü Çıldır ilçe merkezinin 21 km doğusunda yer almaktadır. Bu köyün hemen kuzeydoğu kenarında Demir Çağı ve Ortaçağ'a ait çanak çömlek parçaları tespit edilmiştir (Harita 1). Çanak çömlek buluntularının haricinde alanda herhangi bir mimari buluntu gözlemlenmemiştir. Tespit edilen çanak-çömlek

Ardahan İli 2017 Yılı Arkeolojik Yüzev Araştırması

sayısı oldukça azdır; bunlardan Demir Çağı'na ait olanlardan bir tanesi gri renkli erken bir örnek olup diğeri kırmızı astarlı ve bezemesizdir. Ortaçağ seramikleri de yivli bir örnek dışında bezemesizdir ve hepsi ince cidarlı olup mika, beyaz taşçık, kireç ve organik hamur katkılıdırlar. Sulakyurt buluntu alanında olduğu gibi Doğankaya'da da hiç mimari kalıntıya rastlanılmamış olması, alanın ne amaçla kullanıldığının anlaşılmasını mümkün kılmamıştır.

şeytan Kalesi

şeytan Kalesi; Çıldır'ın kuzeydoğusunda yer alan ve eski adı Gürcüce Rabat (Rabati / რაბათი) olan Yıldırımtepe Köyü'nün 1,5-2 km kadar kuzeyindedir (Harita 1; Resim 11). Rabat sözcüğu Gürcüceye Arapça "ribat (الرباط)" sözcüğünden kazandırılmıştır. Kale; Karaçay Vadisi'nde, Karaçay'ın kuzey, güney ve doğu yönlerinden çevrelediği oldukça sarp ve kayalık bir yarımada üzerinde konumlandırılmıştır (Sinclair 1987: 429-430). Burçlar, duvar örgüsü ve diğer mimari birimler kalenin tipik bir Ortaçağ yapısı olduğunu gösterir. Kale içerisinde bir Ortaçağ Gürcü şapeli, bu şapelin 23 m kadar kuzeydoğusunda yer alan yuvarlak planlı bir su sarnıcı ve ayrıca kalenin güneybatı sur duvarına bitişik inşa edilmiş ve muhtemelen depo işlevinde kullanılmış dikdörtgen planlı bir yapı bulunmaktadır. Bu yapılar dışında, su sarnıcının kuzey ve kuzeybatısında kalan alanda, temel seviyesinde gözlemlenebilen farklı yapılara ait kalıntılar vardır. Buradaki mimari kalıntıların işlevini anlayabilmek için arkeolojik bir kazı yapılması gerekir.

şeytan Kalesi içerisinde arazi üzerinde gözlemediğimiz çanak çömlekler genel olarak Ortaçağ'a tarihlenmektedir. 2017 yılı yüzev araştırması sırasında kalede iki kaçak kazı çukuru tespit edilmiştir. Bu kaçak kazı çukurlarından ilki, kale içerisinde, ana burcun 37 m kadar kuzeydoğusunda, yuvarlak planlı su sarnıcının ise 43 m kadar batısında tespit edilmiştir. Bu kaçak kazı çukurunun atım toprağı üzerinde gözlemediğimiz çanak çömleklerden bazılarının İ.Ö. 5. yüzyıla (Resim 12), bir tanesinin ise İ.Ö. 4. yüzyıla, belki de bu yüzyılın sonlarına ait olduğu düşüncesindeyiz (Resim 13). Bu seramik parçası daha çok Batı Anadolu'da görmeye aşına olduğumuz ince cidarlı, siyah parlak firnisli ve birbirine paralel yatay yivlerle gövdesi bezeli Hellenistik Dönem seramiklerini anımsatmaktadır. Ardahan'da ve yakın çevresinde bu tipte seramiklere rastlanılmamaktadır. Diğer kaçak kazı çukuru, kalenin doğu surunun hemen iç kısmında, su sarnıcının 32-33 m kadar doğusundadır. Buradaki buluntular Ortaçağ seramiklerinden oluşmaktadır. Önceki yıllarda yapılmış bir araştırmada, yine kale içerisinde Tunç Çağı çanak çömlekleri tespit edildiği bilinmektedir (Topaloğlu 2006: 123-124). Çanak çömlek parçaları, Ortaçağ dönemine ait kale yapısından önce de burada yerleşim olduğuna işaret etmektedir. Ancak böyle bir durumda dahi şeytan Kalesi'nin inşasından önce aynı noktada bir savunma yapısının varlığını, şu an için, birkaç parça çanak çömlekten yola çıkılarak kesin bir dille ileri sürülemez. Bu konudaki asıl bakılması gereken arkeolojik veri, mimari buluntulardır. Kalenin önceki dönemlerine ilişkin tespitler ancak bölgede yapılacak arkeolojik bir kazı ile belirlenebilecektir.

Bellitepe Kilisesi

2017 yılı araştırmaları sırasında, Ölçek Köyü'nün 1,7 km kuzeydoğusunda, Balıkçılar köyünün merkezinde, Sulakyurt köyünün 5,5 km güneydoğusunda, Bellitepe'de ve Eskibeyrehatun Köyü içerisinde Ortaçağ şapelleri ve bir kilise incelenmiştir (Harita 1). Şapeller; Ardahan ve çevresinde sıkça karşılaşılan tek nefli ve dolgu duvar tekniğinde inşa edilen dini yapılarıdır. Kilise ise Bellitepe Köyü sınırlarında yer almaktadır. Bellitepe'nin 4 km doğusundaki kilise, modern yolun 150 m kuzeyinde ve Kura Nehri'nin 215 m kuzeyinde, 2010 m yüksekliğindeki bir tepenin yamacında yer almaktadır (Harita 2).

Bellitepe Kilisesi, 10 x 6.80 m ölçülerinde ve dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir (Resim 14). Tek nefli yapının kuzey kenarına bitişik inşa edilmiş ek bir mekân daha bulunmaktadır. Bu mekân 5,40 x 2,50 m boyutlarında olup muhtemelen bir pastophorion işlevinde kullanılmış olmalıdır. Kilisenin kapladığı alanın toplam boyutu, bu ek mekânla birlikte 10 x 9.15 m'ye yükselmektedir. Kilisenin duvar kalınlığı yaklaşık 80 cm, duvarlarının korunan maksimum yüksekliği ise 4,60 m'dir. Kilisenin girişi batı kenardadır ancak yapının bu kısmı büyük oranda tahrip olmuştur. Duvar yüzeylerindeki düzgün kesme taşların zaman içerisinde bölge sakinlerince alındığı anlaşılmaktadır. Kilisenin 10 m kadar güneyinde, bir kaçak kazı sonucu ortaya çıkmış bir Ortaçağ mezarı 2017 yılı araştırmaları sırasında ayrıca tespit edilmiştir.

Dedeşen (Gümüşparmak) Ortaçağ Yerleşimi

Ardahan'ın Ortaçağ arkeolojisi üzerine yapılan kapsamlı araştırmalar 1990'lı ve 2000'li yıllarda hayata geçirilmiştir. Prof. Dr. Fahriye Bayram'ın başkanlığında tamamlanan Ardahan İli Ortaçağ Gürcü dini mimarisi yüzey araştırmaları sırasında genel olarak İ.S. 10.-12. yüzyıllara tarihlenen çok sayıda yapı kalıntısı tespit edilmiştir (Bayram-Yazar 2008: 266-277; Bayram-Yazar 2011: 2-8; Bayram-Yazar 2013: 328-329). Esasında Ortaçağ arkeolojisi üzerine Ardahan'daki ilk araştırmalar Gürcü tarihçi ve arkeolog E. Takaishvili tarafından 20. yüzyılın başında gerçekleştirilmiştir (Takaishvili 1903: 309; Takaishvili 1909: 84-117; Takaishvili 1924; Takaishvili 1938). 1977 ve 1983 yıllarında R. W. Edwards, Erzurum, Artvin ve Ardahan çevresi Ortaçağ kalıntıları konusunda önemli incelemelerde bulunmuştur (Edwards 1986, 165-182; Edwards 1988, 119-141). Bu araştırmalar sırasında Edwards'ın cevap aradığı konulardan biri, Artvin ve Ardahan bölgesinde Ermeni ve Gürcü kültürlerinden hangisinin baskın olduğuydu. Edwards, Ortaçağ Gürcü kültürüne ilişkin çok sayıda veri ile karşılaşmışsa da bu konuda kesin bir yorum yapmaktan kaçınmıştır. Ardahan'da araştırmalarda bulunan bir diğer Avrupalı araştırmacı, kısa periyotlar halinde 1980'li yıllarda ve ayrıca 1990 yılında bölgeyi ziyaret eden Avusturyalı B. Baumgartner'dir (Baumgartner 2009, 183-187). Baumgartner, il sınırları içerisindeki Ortaçağ Gürcü kültürüne ait izleri takip etmiş ve bazı mimari yapılar üzerinde çalışmıştır.

Dedeşen (günümüzdeki adıyla Gümüşparmak) Arkeolojik Alanı, Ardahan'da Ortaçağ'a tarihlenen en önemli arkeolojik alanlardan biridir. Bu köy, Kuzupınarı ve Bellitepe arasındaki ovanın güney merkezinde yer almaktadır ve

Ardahan İli 2017 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması

Kuzupınarı'nın 4.5 km doğusundadır (Harita 1-2). Ortaçağ dönemine ait yerleşim kalıntıları, köyün hemen kuzey kenarındaki bir höyüğün üzerinde yer almaktadır (Resim 15). Tarihi Tao-Klarceti Bölgesi'nin parçası olan Artvin ve Ardahan'da, 10. ve 13. yüzyıllar arasına tarihlenen çok sayıda kalıntı olduğu bilinse de Ardahan'da bu kalıntıların çoğu kötü derecede korunmuştur. Bu önemli buluntulardan biri, İ.S. 5. yüzyılda, Kral Vakhtang I döneminde bir piskoposluğun kurulmuş olduğunu bildiğimiz Ardahan Ovası'nın kuzeyindeki Erusheti'de bazilikal planlı bir dini yapı idi. Dedeşen'de yer alan bu Ortaçağ yerleşimi de düşüncemize göre Ardahan'da savunma duvarlarıyla güçlendirilmiş önemli dini merkezlerden biri olmalıydı.

2020-2050 m rakımları arasında yer alan Dedeşen Höyüğü doğu-batı doğrultusunda 420 m ve kuzey-güney yönünde ise 230 m'lik bir alanı kaplamaktadır. Höyük üzerindeki mimari kalıntılar, doğu-batı yönünde 330 m boyunca gözlemlenebilmektedir. Höyüğün güneybatı kenarında yer alan savunma duvarı birkaç metre uzunlukta korunabilmiştir (Resim 16). Duvarın korunduğu bu nokta arkeolojik alanın girişi olmalıdır. Ne yazık ki tüm höyüğü çevrelediğini düşündüğümüz bu güçlü surun neredeyse tamamı tahrip olmuştur. Ancak burada bir arkeolojik kazı yapıldığı taktirde, toprak altından duvarların en azından temellerinin ortaya çıkarılabileceği düşüncesindeyiz.

14.4 x 9.9 m boyutlarındaki bir Ortaçağ Kilisesi höyüğün doğu kenarında yer almaktadır (Resim 17). 10 m'yi aşan uzunluğuyla Ardahan'daki ender kiliselerden biri olan bu dini yapı büyük ölçüde tahrip olmuştur. Dolgu duvar tekniğinde inşa edilen yapının kuzey duvarı 3.30 m yükseklikte korunabilmiştir. Kilisenin diğer duvarları genel olarak arazi seviyesinde korunabilmiş olup duvar kalınlıkları 70 cm civarındadır. Yapının kuzeydoğu kenarına bitişik inşa edilmiş ek bir mekân daha bulunmaktadır. Bu mekânın güney kenarda bir simetrisi daha olması gerekmektedir ancak yapının bu kenarında yıkılan duvarlar güney ek mekânın ayrıntılı bir şekilde incelenmesini engellemiştir.

Kilisenin hemen batısındaki alan bir mezarlık olarak kullanılmıştır ve çok sayıda mezar taşı, doğu-batı doğrultusunda arazi üzerinde gözlemlenebilmektedir (Resim 18). Mezar taşlarının haricinde, mezarlığın batı kenarında bazı mimari kalıntılar oldukça kötü durumda, temel seviyesinde korunmuştur ancak bu kalıntıların işlevini anlayabilmek mümkün değildir. Dedeşen Höyüğü üzerinde yapmış olduğumuz incelemelerde Ortaçağ'a ait az sayıda çanak çömlek buluntusu tespit edilebilmiştir.

Sonuç

Ardahan İli 2017 yılı arkeolojik yüzey araştırmasında, ilin eski çağ savunma yapılarının ve mevsimlik yerleşimlerinin daha iyi anlaşılabilmesi adına önemli veriler elde edilmiştir. Merkez ilçedeki arkeolojik merkezlerden Ölçek Kuzey Kalesi, Kura Nehri yakınına kurulmuş orta boyutlu bir savunma noktasıdır. Gölgeli Güneybatı Kalesi sağlam savunma duvarlarına sahip, kayalık bir zemin üzerine kurulmuş, mevsimlik bir yayla yerleşiminin ve bu yerleşime bağlı hayvancılık faaliyetlerinin korunması maksadıyla oluşturulmuş büyük boyutlu bir

yapıdır. Beşiktaş Kalesi ise Ardahan'da tespit edilen en büyük boyutlu arkeolojik alanlardandır. İki sur sırasına sahip korunaklı arkeolojik alan esasında dış duvar sıralarıyla güçlendirilmiş bir tepe yerleşimidir. Gölgeli Güneybatı Kalesi ve Yerleşimi'nde hem **II. binyıl** hem Demir Çağı çanak çömlekleri tespit edilmiş, Beşiktaş'ta da aynı dönem çanak-çömlekleri takip edilebilmektedir; ancak buluntular Gölgeli'ye göre sayıca daha azdır. Beşiktaş'ın Ardahan'daki diğer arkeolojik buluntu noktalarından ayıran en önemli özelliği, **II. binyıl** Kurgan tipi mezarlarıdır. Bu konu başlığında, Ardahan'da Beşiktaş dışında bilinen buluntu noktaları Akçakale Adası ve Kurtkale'dir. Aynı zamanda Geç Tunç ve Erken Demir Çağı seramiklerinin tespit edildiği Kartalpınar Kalesi ve Mezarlık Alanı'nda da kurgan tipi mezarlar 2014 yılında araştırma ekibimizce tespit edilmiştir. Fakat bu buluntular için kesin bir tarih ileri sürmek için henüz erken olup Doğu Anadolu arkeolojisi adına oldukça önemli bu alanda mutlaka bir kazı yapılması gerekmektedir. Çok sayıdaki mekân kalıntısı ve savunma duvarlarıyla Beşiktaş'ın Çıldır İlçesi'ndeki Senger Tepe arkeolojik alanı ile aynı perspektifte değerlendirilmesi gereken bir buluntu noktası olduğunu düşünmekteyiz.

Göle ilçesindeki buluntu noktalarında Demir Çağı'nın kendisini daha yoğun bir şekilde hissettirdiğini söyleyebiliriz. Özellikle Kuzupınarı ve Bellitepe yerleşimleri arasındaki buluntu noktaları Demir Çağı Ardahan'ı adına önemli veriler sağlamaktadır. Kuzupınarı Kalesi, Bellitepe Batı ve Doğu Kuleleri ve muhtemel bir eskiçağ ağılı, Göle'nin bu bölgesinin özellikle Demir Çağı arkeolojisi açısından daha detaylı araştırılması gerektiğini göstermektedir. Göle'deki diğer önemli buluntu yeri olan Çobanköy'de aynı zamanda bir yerleşim olarak kullanılmış olması gereken bir kale ve bir höyük tespit edilmiştir ki bu iki arkeolojik noktada da Demir Çağı çanak çömlekleri daha erken örneklerin yanı sıra gözlemlenebilmiştir. Çobanköy Höyüğü Ardahan'da tespit edilen ender höyüklerden biri olması açısından önemli olsa da bu buluntu alanının insan eliyle oldukça tahrip edildiği tespit edilmiştir.

Ardahan'ın merkez ilçesi yerleşimlerinden Sulakyurt'un doğusunda ve Çıldır'a bağlı Doğanlı'da Demir Çağı ve Ortaçağ'a tarihlenen çanak çömlek buluntuları tespit edilmiş; yine Çıldır'ın en önemli arkeolojik kalıntılarında olan Şeytan Kalesi'nde ise **İ.Ö.** 5. ve 4. yüzyıllara ait olması gereken çanak çömlek buluntuları Ortaçağ çanak çömleklerinin haricinde gözlemlenmiştir. **İ.Ö.** 4. yüzyılın sonlarına ait olabileceğini düşündüğümüz ince cidarlı, siyah firnisli ve yiv bezemeli bir açık kap parçası ise (Resim 13) Doğu Anadolu'dan ziyade Batı Anadolu'da görülebilecek kapları bizlere anımsatmaktadır. Böylesi bir buluntu, Ardahan ve Kuzeydoğu Anadolu arkeolojisi adına oldukça ilginç olmalıdır. Görünen o ki, Şeytan Kalesi'nde arkeolojik bir kazı yapılması halinde, Ortaçağ adına doyurucu verileri elde edebilmenin dışında, belki de şaşırtıcı arkeolojik buluntular da ortaya çıkarılabilecektir.

Yapılan araştırmalar sırasında Ölçek, Balıkçılar, Sulakyurt, Eskibeyrehatun, Bellitepe ve Dedeşen'de Ortaçağ dini mimarisi adına önemli yapılarla da karşılaşmıştır. Bellitepe ve Dedeşen'deki iki kilise dışındakiler tek nefli şapellerdir ve ne yazık ki bu yapıların tahribata uğradığı görülmüştür. Ortaçağ

Ardahan İli 2017 Yılı Arkeolojik Yüze Araştırması

arkeolojik buluntu noktalarından bir höyük üzerinde yer alan Dedeşen arkeolojik alanı, kilisesi, sur kalıntıları, mezarlığı ve arazi seviyesinde tespit edilebilen diğer kalıntılarıyla birlikte Ardahan sınırları içerisindeki en önemli Ortaçağ buluntu alanlarından biri olmalıdır. Kuzupınarı, Bellitepe ve Dedeşen, aynı ovanın çevresinde tespit edilen arkeolojik alanlardır ve bu ovanın çevresi hem Demir Çağı'nda hem de Ortaçağ'da yerleşim görmüştür. Aktarılan bu buluntu grubunun haricinde, Ardahan'daki yüze araştırmalarımızın son sezonu olan 2018 yılında, Bellitepe'nin kuzeyinde kare planlı bir kale kalıntısı daha tespit edilmiştir (Harita 2).²

Kaynakça

- Baumgartner, B. (2009). "Unknown and Less Known Georgian Monuments in Northeast Turkey", şurada: P. Skinner, D. Tumanishvili ve A. Shanshiashvili (yya.), *The Proceedings of the 1st International Symposium of Georgian Culture: Georgian Art in the Context of European and Asian Cultures*, June 21-29, 2008, Georgia. Georgian Arts & Culture Center, Tbilisi, 183-187.
- Bayram, F. ve Yazar, T. (2008). "Artvin, Erzurum, Ardahan İli ve İlçelerinde Gürcü Mimarisi Yüze Araştırması- 2006", 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, I. Cilt, (28 Mayıs-01 Haziran 2007 Çanakkale)*, Ankara, 263-284.
- Bayram, F. ve Yazar, T. (2011). "Artvin, Erzurum, Ardahan İli ve İlçelerinde Ortaçağ Gürcü Mimarisi Yüze Araştırması-2009", 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, I. Cilt, (24-28 Mayıs 2010 İstanbul)*, Ankara, 1-18.
- Bayram, F. ve Yazar, T. (2013). "Artvin, Erzurum, Ardahan İli ve İlçelerinde Ortaçağ Gürcü Mimarisi Yüze Araştırması-2011", 30. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2.Cilt, (28 Mayıs-1 Haziran 2012 Çorum)*, Çorum, 321-336.
- Çilingiroğlu, A. (1997). *Urartu Krallığı, Tarihi ve Sanatı*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.
- Edwards, R.W. (1986). "The Fortifications of Artvin: A Second Preliminary Report on the Marchlands of Northeast Turkey", *Dumbarton Oaks Papers* 40, 165-182.
- Edwards, R.W. (1988). "The Vale of Kola: A Final Preliminary Report on the Marchlands of Northeast Turkey", *Dumbarton Oaks Papers* 42, 119-141.
- Forbes, T. B. (1983). *Urartian Architecture*, BAR IS 170, Oxford.
- Köroğlu, K. (1998). "1996 Yılı Artvin-Ardahan İlleri Yüze Araştırması", XV. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, I. Cilt*, Ankara, 127-156.
- Köroğlu, K. (2000). "Çıldır Kurganları / The Kurgans of Çıldır", *Arkeoloji ve Sanat* 96, 2-11.

---

² Bu araştırmanın sonuçlarını içeren detaylı bir değerlendirmenin yakın zaman içinde yayımlanması da planlanmaktadır.

- Özfirat, A. (2001). *Doğu Anadolu Yayla Kültürleri (M.Ö. II. Binyıl)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Özfirat, A. (2002). "Doğu Anadolu Yüksek Yaylası'ndan M.Ö. 2. Binyıl Kurganları", *Belleten LXVI-246*, 343-371.
- Özfirat, A. (2009a). "Bozkurt Kurgan Mezarlığı Kazıları", *Belleten LXXIII-268*, 635-674.
- Özfirat, A. (2009b). "Excavation of Bozkurt (on the skirt of Mt. Ağrı) Kurgan Cemetery, 2007: First Preliminary Report", *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan 41*, 233-247.
- Özfirat, A. (2010). "Bozkurt Kurgan Mezarlığı", *Aktüel Arkeoloji 15*, 42-43.
- Özfirat, A. (2014). "Bozkurt Kurgan Mezarlığı Kazısı, 2007-2013", *36. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, (Gaziantep, 02-06 Haziran 2014), Ankara, 209-226.
- Patacı, S. (2019). "Ardahan'daki Gölgeli ve Çobanköy Demir Çağı alanları", *Karadeniz 41*, 106-119.
- Patacı, S. ve Oral Patacı, Ö. (2018). "Some Iron Age and Medieval Sites in Göle District of Ardahan". *History, Archaeology, Ethnology, [S.I.] No I*, 16-30.
- Patacı, S. ve Laflı, E. (2019). "Ardahan'da Arkeolojik Araştırmalar: 2015 Yılı Yüzey Araştırması", *Rifat Ergeç Armağanı*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 261-276.
- Patacı, S. ve Laflı, E. (2017). "Field Surveys in Ardahan in 2016", *Anatolia Antiqua 25*, 115-126.
- Patacı, S. ve Laflı, E. (2016). "Field Surveys in Ardahan in 2015", *Anatolia Antiqua 24*, 281-297.
- Patacı, S. ve Laflı, E. (2015). "Surveys in Ardahan on the Turkish-Georgian Borderline in 2013 and 2014", *Anatolia Antiqua 23*, 229-248.
- Patacı, S., Yıldırım, N., Oral Patacı, Ö., Bozoğlu, İ., Altun, S. (2017). "Ardahan İli 2013-2015 Yılları Yüzey Araştırmaları", *34. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, (Edirne), 175-200.
- Sinclair, T. A. (1987). *Eastern Turkey: An Architectural And Archaeological Survey, Vol. I*, Pindar Press, London.
- Takaishvili, E. (1902). "ქაჯის ციხე არტანის მხარეს ჩილდირის უჩასტკაში" (ე. თაყაიშვილის არხეოლოგიურის მოგზაურობიდან 1902 წ.). ჟურნალი "საქართველოს კალენდარი", ტფილისი: 309.
- Takaishvili, E. (1909). "Христианские памятники, (Экспедиция 1902 года)", *Материалы по археол. Кавказа, собран. экспед. Имп. Моск. археол. о-ва. Вып. 12*, 84-117.

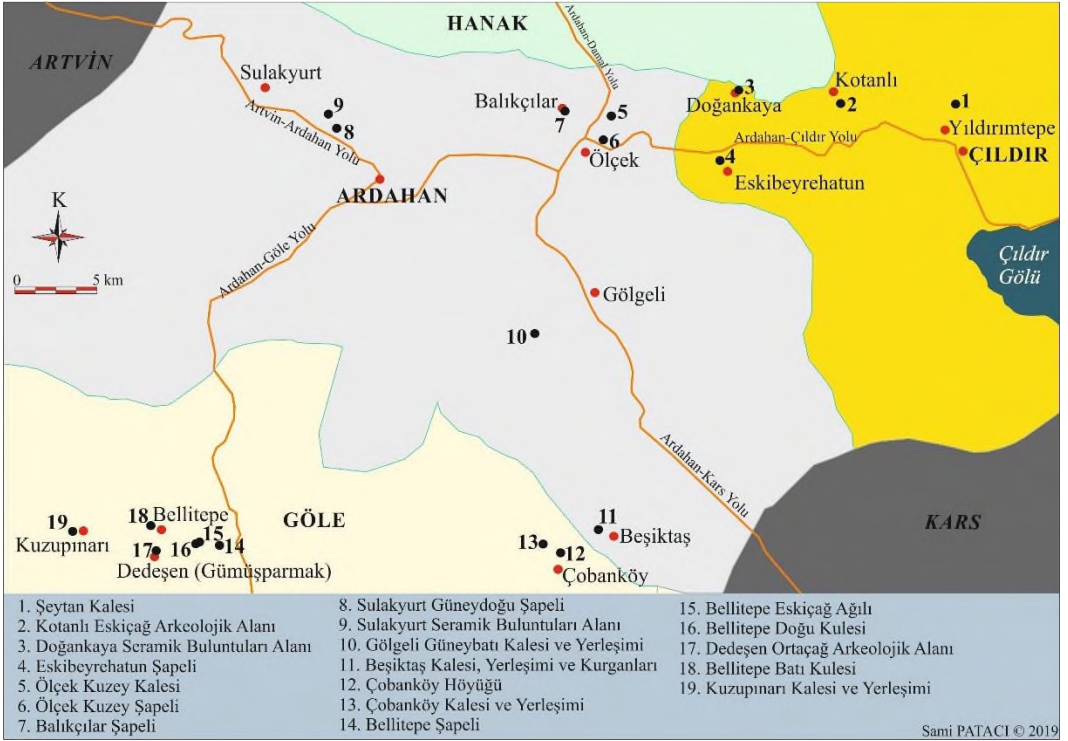
Ardahan İli 2017 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması

Takaishvili, E. (1924). *Kharthuli ħurothmodzğwrebis albomi, Naħazebi ħerrnlebulis ħurothmodzğwartha da mħatwartha Ebralidzisa / Album d'architecture géorgienne*, Universitetis gamocema (Tbilisi).

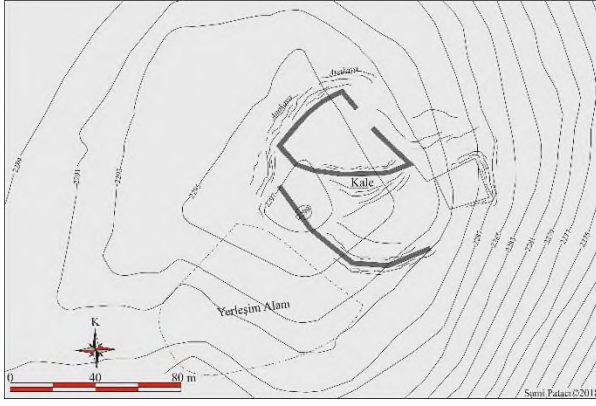
Takaishvili, E. (1938). *Expédition archéologique en Kola-Olthissi et en Tchangli*, Paris.

<http://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/10599/1/TaKaishvili_Eqvtime.pdf> (08/05/2016).

Topaloğlu, Y. (2006). *Ardahan Çıldır Bölgesi Tarihi ve Arkeolojik Araştırmaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Erzurum.

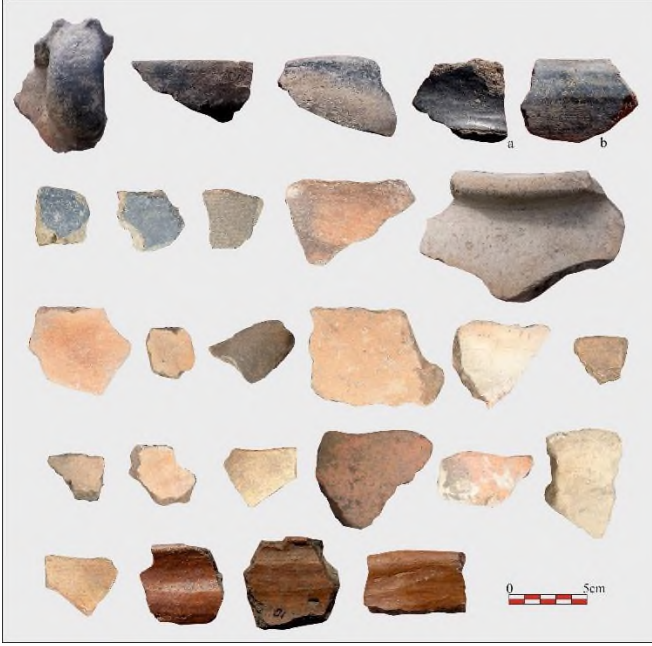
Harita 1. 2017 yılı yüzey araştırması haritası.

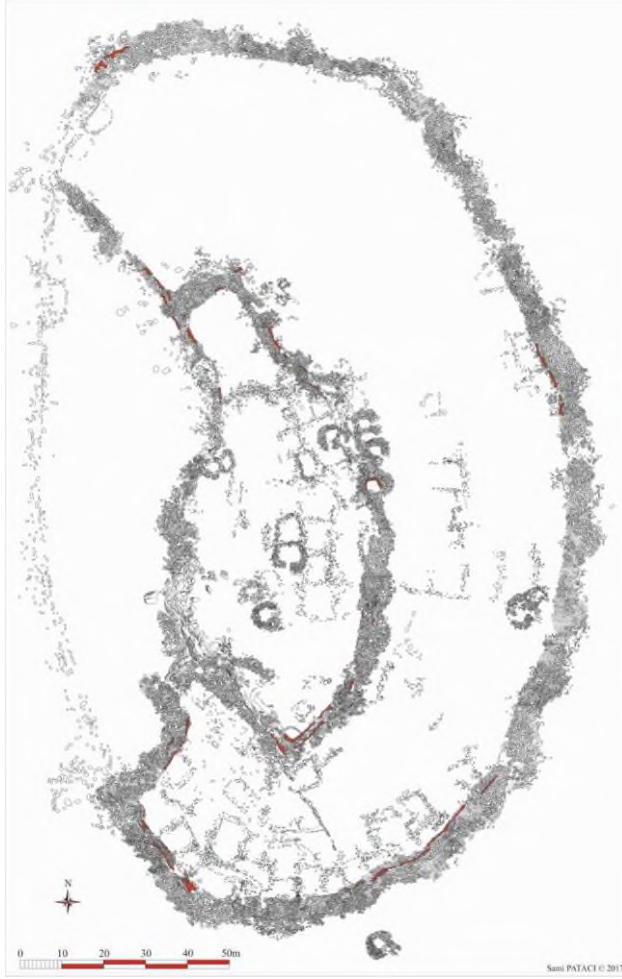
Çizim 1. Gölge Güneybatı Kalesi topografik planı.

Resim 1. Gölge Güneybatı Kalesi'nin kuzeyden görünümü.

Resim 2. Gölgeli Güneybatı Kalesi ve Yerleşimi çanak-çömlek buluntuları.

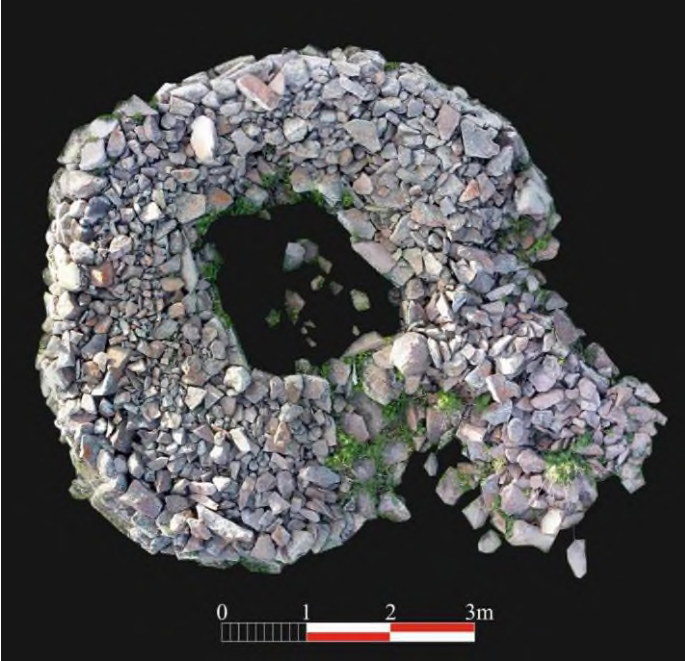

Çizim 2. Beşiktaş Kalesi ve yerleşimi planı.

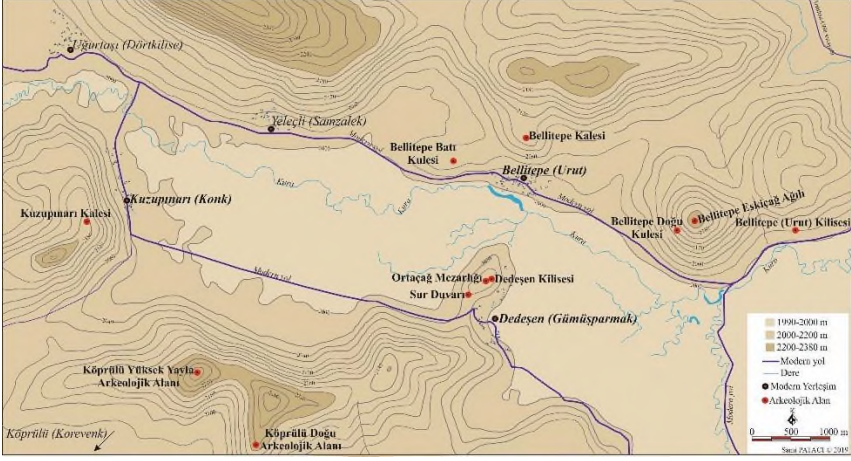
Resim 3. Beşiktaş Kalesi ve Yerleşimi 3D modellemesi.

Resim 4. Beşiktaş Kurganı'nın ortofotusu.

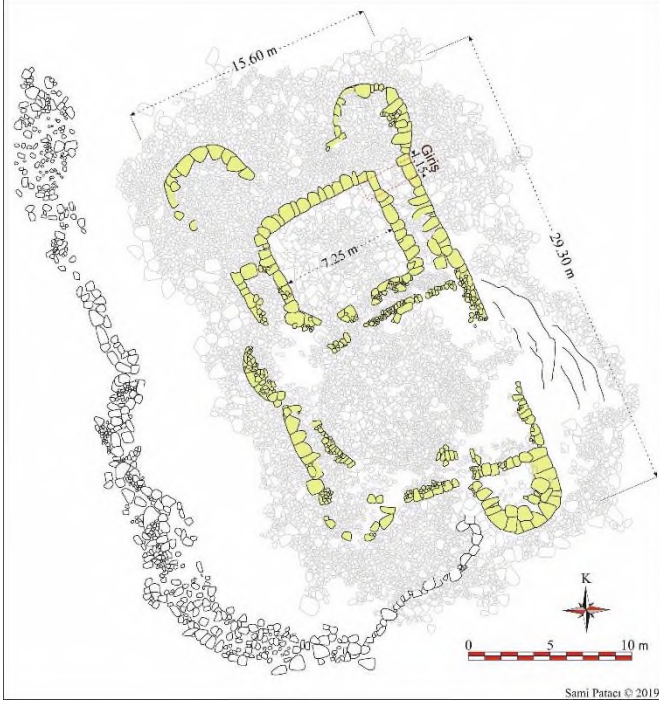

Resim 5. Çobanköy Hüyükü'nün kuzeybatıdan görünümü.

Harita 2. Kuzupınarı ve Bellitepe arasındaki arkeolojik alanlar.

Ardahan İli 2017 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması

Çizim 3. Kuzupınarı Kalesi planı.

Resim 6. Kuzupınarı Kalesi hava fotoğrafı.

Çizim 4. Bellitepe Batı Kulesi planı.

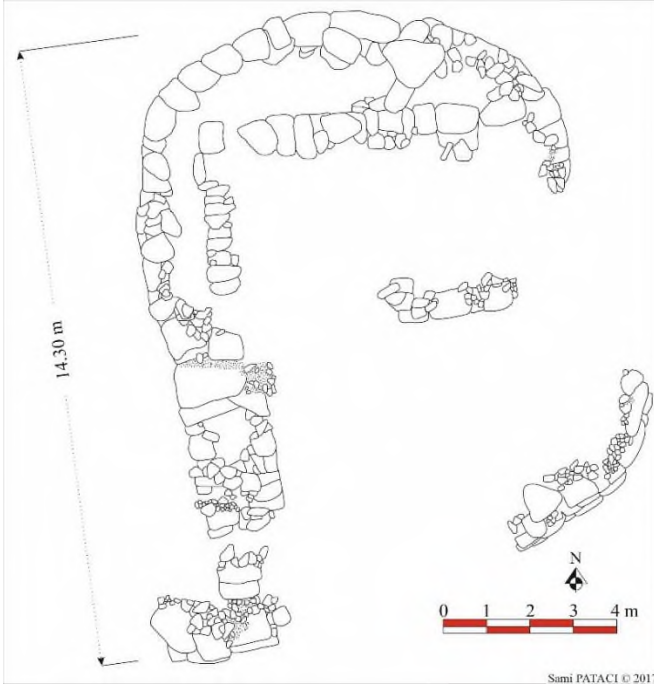
Resim 7. Bellitepe Batı Kulesi'nin havadan görünümü.

Resim 8. Bellitepe-Batı Kulesi'nden çanak-çömlek örnekleri.

Resim 9. Bellitepe Batı Kulesi'nin girişi.

Çizim 5. Bellitepe Doğu Kulesi planı.

Resim 10. Bellitepe Doğu Kulesi'nin ve hakim olduğu ovanın kuzeyden görünümü.

Resim 11. Şeytan Kalesi. Batıdan görünüm.

Resim 12. Şeytan Kalesi çanak-çömlek buluntuları.

Resim 13. Şeytan Kalesi'nden İ.Ö. 4. yüzyıla ait olması gereken bir seramik parçası.

Resim 14. Bellitepe Kilisesi'nin kuzeydoğudan görünümü.

Resim 15. Dedeşen Höyüğü'nün kuzeyden görünümü.

Resim 16. Dedeşen Höyüğü'ndeki sur.

Resim 17. Dedeşen Ortaçağ Kilisesi'nin ortofotosu.

Resim 18. Dedeşen Ortaçağ Mezarlığı

REALİZM TEORİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞME EVRELERİ

THE RISE OF REALISM THEORY AND ITS DEVELOPMENT STAGES

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ТЕОРИИ РЕАЛИЗМА И ЭТАПЫ ЕГО РАЗВИТИЯ

Dursun Murat DÜZGÜN*

ÖZ

Realizm, Uluslararası İlişkiler (Uİ) ve Uluslararası Politik Ekonomi (UPE) alanındaki en eski paradigmalardan biridir. Realizm, politik ekonomi alanı pratiğinde özel bir rol oynamaktadır. Uluslararası politikanın incelenmesi, realizme dayanmadan önemli bir anlamda açıklanamaz. Uluslararası politik ekonomi açısından realist yazarların birleştiği ilkeler; ulusal çıkarlar, ekonomik faaliyetlerin yönlendirilmesinde devletin merkezi rolü, büyüme ve refahı arttırmak için elverişli bir ticaret dengesi oluşturmanın önemi ile ilgilidir. Realizm, uluslararası sistemde birincil aktörler olarak devletlerle başlar. Realizmin anarşi varsayımı, devletler arasındaki işbirliği kuramlarının merkezinde yer almaktadır. Anarşi, uluslararası sistemin düzen ilkesidir. Anarşi kaos değildir; anarşi, devletler arasındaki rekabeti ve çatışmayı öngörebilmekte ve işbirliği yapma konusunda dikkatli olunması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Uluslararası kurumlar devletlerarasında bu tür bir işbirliğinin sağlanmasına yardımcı olabilir. Realizm, II. Dünya Savaşı'ndan beri uluslararası ilişkiler teorisine egemen olmuş önemli bir teoridir. Realizm, güç politikaları ve ulusal çıkarları savunma konusunda belirgin görüşlere dayanmaktadır. Realizme göre, devletin üstünde hiçbir şey yoktur. Realizm ve neo-realizm, yapısal gücü bir devletin sahip olduğu toplam yetenek miktarı olarak kavramsallaştırmaktadır. Devlet liderleri ahlaklı olabilir, ancak ahlaki kaygıların dış politikaya yön vermesine izin vermemelidir. Araştırma da uluslararası İlişkilerin ana akımı olarak realizm teorisinin ortaya çıkışı ve gelişme evreleri ele alınmıştır. Çalışma olarak nitel bir araştırma yapılmış ve belge analizi yöntemi, özellikle kritik söylem analizi uygulanmıştır. Sonuç olarak Realist fikirler tüm dünyada dış ekonomi politikasını bilgilendirmeye devam etmektedir. Pratik bakımdan realizm, dünya çapında ekonomik kalkınma ve büyümeye yönelik mevcut korumacı politikalara ve devlet merkezli yaklaşımlara ilham vermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Politik Ekonomi, Realizm, Realizmin Evreleri, Neo-realizm.*

ABSTRACT

Realism is one of the oldest paradigms in the field of International Relations and International Economic Politics. It has a very significant role in the practical field of economic politics.

*ORCID: [0000-0002-4402-3285](https://orcid.org/0000-0002-4402-3285), Yüksek Lisans, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, mmmurat-mrt@hotmail.com.

Reализm Teorisinin Ortaya Çıkışı ve Gelişme Evreleri

The analysis of international politics with no regard to realism is almost impossible. The main principles realist writers have in common from international economic politics are national interests, the central role of the state in directing economic activities, and the importance of creating a feasible commercial balance for improvement and increase of welfare. Realism begins with states as the primary actors in international system. The anarchy hypothesis of realism is in the center of theory of inter-state cooperation. Anarchy is the order principle of international system. Anarchy is not chaos; it foresees competition and clash among states and therefore underlines the need to create cooperation. International institutions may help to facilitate such a cooperation between states. Realism is a significant theory having dominated international relations since World War II. It rests upon strong views as regards power politics and maintenance of national interests. Realism and neo-realism conceptualize structural power as the total amount of capability a state has. State leaders may have moralistic tendencies, but they should not allow moral concerns to guide foreign policy. The emergence and development stages of realism theory as the main stream of international relations are discussed in this study. In this study, a qualitative research has been conducted and document analysis method, especially critical discourse analysis, has been applied. In conclusion, it can be alleged that realist ideas continue to inform foreign economic policy all over the world. In practice, realism inspires current protectionist policies and state-centered approaches towards economic development and growth worldwide.

Keywords: *International Relations, International Economic Politics, Realism, Phases of Realism, Neo-Realism*

АННОТАЦИЯ

Реализм - одна из старейших парадигм в области международных отношений (UI) и международной политической экономии (UPE). Реализм играет особую роль в практике политической экономии. Изучение международной политики нельзя объяснить смысле без опоры на реализм. Принципы писателей-реалистов, с точки зрения международной политической экономии, связаны с национальным интересом, центральной ролю государства в руководстве экономической деятельностью и важности создания благоприятного торгового баланса для содействия росту и процветанию. Реализм начинается с пониманием принципов о государственности, как основного действующего лица в международной системе. Анархия - это принцип порядка международной системы. Анархия - это не хаос; анархия предсказывает конкуренцию и конфликт между государствами и подчеркивает необходимость осторожного отношения к сотрудничеству. Международные институты могут помочь в достижении такого типа сотрудничества между государствами. Реализм, это важная теория, которая доминировала в теории международных отношений со времен Второй мировой войны. Реализм основан на четких подходах, на силовую политику и защиту национальных интересов. Реализм и неореализм концептуализируют структурную власть, как совокупность возможностей государства. Государственные лидеры могут быть с моралью, но они не должны позволять моральным соображениям руководить внешней политикой. В исследовании рассматриваются этапы возникновения и развития теории реализма, как основного направления международных отношений. В исследования был применен метод анализа документов, особенно критический анализ дискурса. В результате надо отметить, что идеи реалистов продолжают влиять на внешнюю экономическую политику во всем мире. На практике реализм вдохновляет нынешнюю протекционистскую политику ориентированную на государственные подходы к экономическому развитию и росту экнлмики во всем мире.

Ключевые слова: *международные отношения, международная политическая экономия, реализм, фазы реализма, неореализм.*

Giriş

Realizm, devletlerin birbirlerine karşı davranışlarını neyin belirlediğine dair paylaşılan ilkelere dayanan “bir fikir yelpazesi” dir. Politik ilişkileri açıklamaya, modellemeye yarayan önemli bir siyaset felsefesi teorisi (Wohlforth 2010: 132). Realizm, uluslararası politik ekonomi çalışmalarına öncülük eden yaklaşımlardan biridir. Realist fikirler, halen dünya çapında dış ekonomi politikalarını etkilemektedir. Realizm açısından, uluslararası politikadaki tüm olaylar mantıklıdır, nispeten açık ve acil ilkelerle açıklanabilir. Bu nedenlerden dolayı, realizm sadece Uluslararası İlişkiler teorisinin temel taşı olmayıp, aynı zamanda geniş kapsamlı siyasal çalışmalar ve siyaset teorisi alanlarında gelişen bir yaklaşımdır (Gold ve Mc Glinchey, 2017: 46-49).

Uluslararası Politik Ekonomi'deki araştırmalar da geniş ölçüde üç ana okula Realizm, Liberalizm ve Marksizm olarak sınıflandırabileceğimiz perspektiflere bölünmüştür. Bu Teorilerin her biri uzun süredir vardır. Tutarlı bir politik ekonomi teorisi olarak Realizm ise, üç teorinin de en eskisidir (Lım, 2014: 52). Araştırmanın devamında bu üç teoriden biri olan realizm ve tarihsel gelişimine değinilecektir. Bu bağlamda, realizm tanımına, realizmin ortaya çıkışı ve gelişim evrelerine yer verilecektir.

Realizmin Ortaya Çıkışı Ve Gelişme Evreleri

Günümüz uluslararası ilişkiler sistemini iyi analiz edebilmek için tarihsel süreci ayrıntılı olarak analiz gerekmektedir. Gelişen teknoloji ile birlikte devletlerin, imparatorlukların askeri, ekonomik, politik ve sosyal seviyeleri gelişmiştir. Devletlerarası ilişkiler önem kazanmıştır. Bu artan ilişkilere paralel olarak, devletlerarası ilişkilerin nasıl sağlanacağı konusunda çeşitli görüşler ve yaklaşımlar ortaya konmuştur. Kuşkusuz, bu yaklaşımlar arasında en çarpıcı yaklaşımlardan biri realizmdir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra realizm kavramı önem kazanmış olsa da, tarihi bir geçmişe sahiptir (İlgen, 2019: 247).

Uluslararası İlişkiler disiplininde devlet merkezli bir teori olarak Realizmin ortaya çıkışı, ABD'deki birçok akademisyen tarafından 1648 Vestfalya Barış antlaşması, realizmin başlangıcı sayılmaktadır. Antlaşma realizmin başlangıcı kabul edilmesine rağmen, bu teorinin kökenini daha eski zamanlara götüren araştırmacılar da vardır. Thucydides, Thomas Hobbes, Niccolo Machiavelli, Edward Halett Carr, Hans Morgenthau, Kenneth Waltz gibi düşünürler bu teorinin kurucuları olarak kabul edilmektedir (Ateş, 2009: 12).

Diğer klasik siyaset teorisyenleri gibi, Thucydides (MÖ 460 - c. 400 MÖ), siyaseti ahlaki sorularla ilişkilendirdi. Thucydides'in fikirlerinden en önemlisi, devletlerarasındaki ilişkilerin adalet normları tarafından yönlendirilip yönlendirilemeyeceğini sorgulamasıdır (Korab-Karpowicz 2010: 234). Thucydides ve onun “Mora Savaşı Tarihi” eserinden kaynaklanan Realizm, zaman içinde bazı ortak varsayımlarla teori ve yaklaşım haline gelmiştir. Realizm, serveti yani ekonomiyi askeri yetenekleri belirleyen önemli bir faktör olarak görmektedir

Realizm Teorisinin Ortaya Çıkışı ve Gelişme Evreleri

(Korab-Karpowicz 2010: 235).Örneğin, Thucydides, Sparta ve Atina arasındaki savaşı “parayı, çok fazla silahtan daha etkilikullanım alanı olarak görmektedir”.Dahası, Thucydides'in Mora Savaşının nedenini ve Atina elçilerinin yaptığı açıklamalarda “Melian Diyaloğu” nu açıklama biçiminde realist bir perspektif ima edilmektedir (Thucydides, Mora Savaşı Tarihi, Kitap 1, Bölüm 83, akt: Cawkwell, 2006: 64).

Mora savaşları, her zaman ilgi çeken akademik konulardan biridir. Bunun önemli bir nedeni, realizm teorisinin öncülerinden Thucydides'in tarihi anlatımı ile yakın tarihteki uluslararası çatışmalar arasında bağlantıların kurulabilmesidir. Mora savaşlarının gerçekleştiği coğrafya, o dönemin koşullarında politik, ekonomik ve sosyokültürel açılardan birliği simgelemektedir. Bu açıdan o dönem yapılan savaş, 20. yüzyılın küresel savaşları gibidir. Ayrıca, bu bölgedeki Atina imparatorluğunun hegemonyası arasındaki çatışma, realistlerin iddialarını doğrular niteliktedir. Hegemonyaya doğru hareket “karşı dengeleme” ye neden olmuş ve Atina'nın gücünü, Sparta karşı bir tehdit olarak algılamıştır. Sparta, Makedonya'daki devletler ile Perslerle ittifak kurmuştur. Realist teoriye göre, savaştan önce Atina lehine, güç dengesinin bozulması onu yeni arayışlar içeren politika izlemek zorunda bırakmıştır. Güç dengesizliği nihayetinde savaşa yol açtı ve savaşın sonunda yeni bir denge ortaya çıkmıştır. Thucydides, savaşların ortaya çıkmasının asıl nedeninin iktidar dengesindeki değişime ya da iktidardaki farklılaşmadan kaynaklanan korkuya bağlı olduğunu belirtmektedir. Devletlerin hayatta kalma stratejileri, gücün toplanmasına ve mevcut güç dengesini altüst etmekle tehdit eden herhangi bir devlete karşı ittifaklar oluşturmaya dayanmaktadır (Viotti ve Kauppi, 1987: 34-35).

Böyle bir bağlamda, Antik zamanların benzer iki teması olan Truva Savaşı ve Punic Savaşları için iki önemli çatışmayı incelemek ilginçtir. O dönemde (M.Ö. 264 – M.Ö. 146) Uluslararası sistemin ana aktörleri Roma Cumhuriyeti ile Kartaca Şehir Devleti karşı karşıya gelmiş, Akdeniz üzerinde hegemonya kurma amacıyla rasyonel olarak hareket etmeleri, anarşist uluslararası düzen, zaferin sadece güçle belirlenmesi ve daha fazla güçlü olma arzusu kanlı savaşlara neden olmuştur. Homeros'un İlyadası, Truva Savaşı'nın katalizörünün Sparta Kralı Menelaus'un karısı Helen'in Truva Prensi Paris ile kaçmasının ardından intikam aldığı belirtilmektedir. Bununla birlikte, birçok tarihçi, Achaeans'in Troy'u daha fazla parasal kazançlar için ele geçirdiğini, çünkü önemli ticaret yollarını kontrol eden müreffeh bir şehir olduğunu savunmaktadır (Wood, 1998: 248). Buna ek olarak, Roma İmparatorluğu'nun yenilgisi Kartaca'nın, Akdeniz'in ve zengin ticaret akışlarının kontrolünü sağlayacağı için finansal kazanımların peşinde koşulduğu da anlaşılmaktadır (Edwards 2007: 125). Zafer, Roma'nın bölgede baskın güç haline gelmesinin, yeni pazarlar ve kaynaklar bulmak için daha da genişlemesinin ana nedenlerinden biriydi.

Eski dönemlerden sonra, realizm teorisi 16. yüzyılda realistler tarafından sürdürülmüştür. Vestfalya'nın barış antlaşması ile modern anlamda bir devlet sisteminin oluşturulması, devletlerin egemenliği kavramının benimsenmesi ve orta çağ Avrupa sistemine egemen olan dine dayalı sistemin terk edilmesini sağlamıştır. Ek olarak, Vestfalya'nın barış antlaşması ile birlikte, devlet yöneticilerinin kendi

sınırları içerisinde tek egemen oldukları ve devlet dışındaki herhangi bir otoriteye bağlı olmadıklarını ilan ettiler. Antlaşma, ulus devlet kavramının ve sistemin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu gelişmeler sayesinde devletler bürokratik, diplomatik ve askeri kurumsallaşmaya yöneldiler (Şöhret, 2012: 288).

Realizm, servet elde etmenin tüm devletler için vazgeçilmez bir hedef olduğunu varsayar, çünkü bunu yaparken devletler askeri güçlerini arttırır ve böylece güvenliklerini sağlarlar. Realist ekonomi politikası, ticaret fazlası yaratmak için ihracatı arttırırken, yerel pazarları savunmak için ithalat engelleri koyarak yürütülür. Bu politikanın bir örneği 17. inci ve 18 inci yüzyılda İngiliz İmparatorluğu ve Çin arasındaki görülebilir. Bu süre zarfında, İngiliz İmparatorluğu büyük ipek, porselen ve çay ithalatı nedeniyle Çin ile önemli ticaret açığı yaşamıştır. İngiliz elitleri, değerli metallerinin çoğunun aktif olarak Çin'e aktığı gerçeğini kabul etmek istemiyorlardı. Bu açığı gidermek için British East India Company, Hindistan'daki plantasyonlarında afyon yetiştirmeye başladı ve Çinlilere sattı. İngilizlerin Doğu'dan Batı'ya para akışını tersine çevirmek için çalışırken, birçok insanın afyon bağımlısı olmasına ve 19. yüzyılda İngiltere ve Çin arasındaki Afyon savaşları için katalizör olmasına yol açmıştır (Heckscher, 2013: 35).

Birçok önemli düşünür realizmi savunmaktadır. Bunların başında David Hume, devletlerarasındaki ekonomik ilişkilerde gerçekten önemli olan şeyin göreceli kazanımlar fikri olduğunu iddia etmektedir (Gilpin, 2001: 78). Böyle bir bakış açısından, uluslararası ekonomi, bir ulusun kazancının diğerinin kaybı olduğu sıfır toplamlı bir oyun olarak tanımlanır. Amerika Birleşik Devletleri'nin kurucu babalarından Alexander Hamilton da realizmin destekçisiydi. Hamilton, yeni endüstrilerin ticaret engelleri yoluyla uluslararası rekabetten korunmasının, bu yeni endüstriler küresel olarak rekabet edebilece kadar var olması gerektiği fikrine dayanarak gelişim ekonomisi argümanı ortaya çıkardı. Hamilton' göre sadece ekonomi değil; bir ülkenin bağımsızlığı ve güvenliği de, üreticilerin refahıyla önemli ölçüde bağlantılı görünmektedir. Ayrıca sanayileşmenin ABD ekonomisini çeşitlendirmek ve ithalata bağımlılığın ABD'nin askeri gücünü zayıflatabileceği için dış tehditlere karşı daha az savunmasız hale getirebileceği için hayati önemde olduğunu vurgulamıştır (akt: Carr 2001: 122). Uluslar arası politik ekonomi (UPE) alanının önemli düşünürlerinden Friedrich List de realizmi savunmuştur. O'na göre; bir ulusun iktidar ve refahtaki yükselişinin ticaret korumacılığı, yerel üreticilere destek ve 'insan sermayesi'nin gelişmesinden kaynaklandığını ifade etmektedir (List, 1841). List, Sanayi Devrimi'nden sonra İngiltere'nin tercih ettiği açık ticaret sisteminin Almanya'yı İngiliz ithalatına bağımlı hale getirebileceğini savundu. Dolayısıyla Almanya'nın ekonomik büyümesini kolaylaştırmak ve İngiltere'nin kendi girişimlerini engellemek için korumacı önlemler alması gerekiyordu.

Ayrıca, 19. yüzyılda ekonomik milliyetçiler sanayileşmeyi iki temel ilkeye dayanarak ekonomik ve askeri güç kazanmanın anahtarı olarak önermişlerdir. Birincisi, sanayileşme güçlü bir askeri endüstrinin gelişmesine ve gelişmiş silahların yaratılmasına izin verir. İkincisi, üretilen malların hammaddeden daha yüksek bir katma değeri vardır, bu nedenle ticaret fazlasına ulaşmak için gereklidirler. Sanayileşmenin önemi, İngiltere'nin, Almanya'nın sanayi devriminden sonra İngiliz

Rezalizm Teorisinin Ortaya Çıkışı ve Gelişme Evreleri

İmparatorluğu'nun baskın konumuna meydan okuduğu İngiltere ve Almanya örneğinden görülebilir, çünkü Alman üreticiler pazarlarında sınırlarla karşılaşırken, İngilizler geniş sömürgelerine güvenebilirler (Rösch ve Lebow, 2018: 9).

Dünyanın en güçlü devlet arasındaki sömürgecilik için mücadele, Birinci Dünya Savaşı'nın başlıca nedenlerinden biriydi. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda sömürge imparatorluklarının çoğu çöktü. Bazı ekonomistler, bunun nedeninin, sömürge sistemindeki merkez ve çevre arasındaki gelişme boşluğunun o kadar büyük olduğunu, sömürgelerin popülasyonlarının artık sömürgecilerinden ürün satın almaya gücü yetmeyeceğini iddia edilmektedir. Bununla birlikte, bugün bağımsızlık kazanmış bazı sömürge devletler hammadde ihraç etmekte ve gelişmiş ülkelerden teknolojik ürünler ithal etmektedir. Bu durum düzensiz gelişmeye neden olmakta ve Batı'nın hakimiyetini devam ettirmektedir (Behr 2013: 169).

Neo-realizmin temsilcileri ekonomik ilişkilerin araştırılmasındaki önemini belirtmişlerdir. Neo-realizmin önde gelen düşünürlerinden E.H. Carr, “ekonomi bilimi belirli bir siyasal düzeni varsayar ve politikadan ayrı olarak incelenemez” demektedir (Carr 2001: 117). Özünde, bunun nedeni ekonomik gücün siyasi gücün temelini oluşturmasıdır. Ekonomi ne kadar büyükse, karşılayabileceği ulusal savunma da o kadar gelişmiş olur. Tersine, Carr, rakip bir devletin ekonomisine zarar vermenin ordularını yenmek kadar önemli olduğunu belirtti (Carr 2001:116). Ayrıca, ekonomik gücün iki şekilde, sermaye ihracatı ve dış pazarların kontrolü şeklinde bir etki aracı olarak kullanılabileceğini vurgulamıştır (Carr 2001: 125). Bunun bir örneği ABD için “dolar diplomasisi” olarak bilinen şeyde sermaye ihracatının öneminde görülebilir (Carr 2001:125). Buna başka bir örnekte, 1931'de Fransa'nın Avusturya'ya uyguladığı ve Almanya ile gümrük birliği projesini terk etmeye zorladığı finansal baskıdır (Carr 2001: 126). Piyasalar üzerindeki kontrole gelince, karşılıklı ticaret anlaşmaları yoluyla uygulanabilir. Örneğin, İngiltere, İngiliz kömürünün ana tüketicisi olan ve mal üretimi yapan ülkelerden emtia satın almaktadır. Bu nedenle, dünya ekonomisinde satın alma gücü, siyasi etkinin önemli bir uluslararası varlığı haline gelmiştir.

Realizm, ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra idealizme bir tepki olarak tekrar ortaya çıkmış olan bir teoridir. Uluslararası İlişkiler teorileri arasındaki konumunun anlaşılması Edward Hallett Carr, Hans Morgenthau', Machiavelli ve Hobbes gibi düşünürlerin fikirleriyle anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bu yazarlar, ulusal çıkar, iç ve dış güvenlik ayrımları, güç ve güç dengesi gibi konuların, kavramların ve sınıflandırmaların babaları olmuştur. Uluslararası ilişkilerin doğuşundan sonra beliren yeni siyaset anlayışının temsilcisi ve realist yaklaşımın klasik öncüsü olan Thomas Hobbes, realist Uluslararası İlişkiler yaklaşımın kurucusu kabul edilen Hans J. Morgenthau ve neo-realizmin önemli temsilcisi Kenneth Waltz'ın görüşleri önem kazanmıştır (Ateş, 2013:63; Aydın, 2004: 40).

Küresel ekonomi, hegemonik bir güç tarafından siyasi konumunu savunmak ve uluslararası sistemdeki statükoyu korumak için kullanılıyor. Böylece, Rusya'nın 2013-14 krizi sırasında Ukrayna'daki eylemleri, Batı güçlerinden ekonomik yaptırımlar şeklinde sert bir tepki ile karşılaştı. Bu, finansın silahlanmasına bir örnektir. Ekonomik ilişkilerin siyasallaşması, askeri araçların etkisiz olduğu

dünyada kaçınılmazdır, çünkü daha fazla küresel istikrarsızlık üretebilirler. Ancak, dış politikanın ekonomik araçları zorunlu olarak askeri olanlardan daha ahlaki değildir. EH Carr'ın belirttiği gibi, ekonomik baskı tüm ekonomileri ve devletleri savaşımlardan daha kötü bir şekilde mahvedebilir (Carr, 2001: 129).

Realizm, devleti uluslararası ilişkilerin ana aktörü olarak kabul etmektedir. Ayrıca uluslararası ilişkileri ve uluslararası politikaları, devletlerarası bir mücadele süreci olarak gören bir yaklaşımdır. Realizmin, uluslararası ilişkilerin doğasını betimleme çabasında; insan doğası, uluslararası sistemde yetkin bir aktör olarak devlet ve uluslararası yapının veya sistemin kendisinden yola çıktığı iddia edilmektedir. Realizme göre, bütün devletlerin ortak özelliği, idealler veya etik değerler yerine ekonomik ve askeri gücü takip etmeleridir (Şöhret, 2012: 290).

Realizmin Savunduğu Önemli Fikirler

Uluslararası ilişkilerde (Uİ) en eski ve hala en önde gelen teorik yaklaşım tartışmasız Realizmdir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İdealizmin ideallerinin başarısız kalması neticesinde realizm ortaya çıktı ve dünyada kabul edilen bir teori haline almıştır. Realistler İdealistleri ütöpik olmakla suçlarlar ve dünyayı anlamada yetersiz olduklarını iddia ederler. İdealistlerin gerçekte ne olduğuyla değil de ne olması gerektiği ile ilgilendikleri için dünyayı anlamada yetersiz olduklarını savunmaktadırlar (Bell, 2017:3). Modern realizmin en önemli kurucusu Hans Morgenthau'; ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulan konjonktürde, uluslararası politikanın iktidar açısından tanımlanan ulusal çıkarlara dayanan nesnel ve evrensel kurullarla yönetildiğini savunmaktadır. Morgenthau'ya göre, uluslararası politika güç mücadelesidir. Morgenthau'ya göre, Realizm'in 6 önemli prensibi vardır (Feng ve Ruizhuang, 2006: 109). Bunlar aşağıda sıralanmaktadır;

- Uluslararası politika evrensel ve nesnel kurullarla yönetilir. Bu kurulların kaynağı insan doğasıdır. Realistlere göre, insan doğası İdealist veya Liberallerin söylediği kadar iyi değildir. Aksine, insanlar bencildir ve çıkarlarını takip eden varlıklardır.
- Ulusal çıkarlar güç bakış açısıyla tanımlanmalıdır. Devletlerin amacı güçlerini artırmaktır. Bu yüzden eylemleri bu bağlamda değerlendirilmelidir.
- İktidar açısından, çıkarlar sabittir ve değişmez, ancak çıkarın içeriği ve çıkarın ortaya çıkması için uygulanması gereken politikalar zaman içinde bulunduğu kültürel çevreye göre değişebilir.
- Ahlak ve etik değerlerin uluslararası politika üzerinde hiçbir etkisi yoktur.
- Uluslararası politika, ekonomi ve hukuk gibi alanlardan farklılık gösteren özerk bir alandır. Temel asıl olan devletlerin askeri-politik gücü ve çıkarlarıdır.
- Uluslararası politikayı şekillendiren başlıca aktörler ulus devletlerdir. Uluslararası veya uluslar üstü yapılar etkisizdir.

John Herz (1951), insanların yiyecek ve barınak arayarak dünyadaki hayatta kalmalarını önemsemelerini sağlayan kendini koruma dürtüsünün güvenlik ikilemini kışkırttığını, çünkü insanlar başkalarının saldırılarından kaçınmayacaklarından emin

Realizm Teorisinin Ortaya Çıkışı ve Gelişme Evreleri

olamazlar. Buna karşılık Morgenthau (1930), insanların sosyal-politik yaşam dünyalarına katkıda bulunarak kendilerini kanıtlama dürtüsünden daha fazla endişe duyuyordu. Başarı zordur, çünkü insanlar kendileri ve yaşam dünyaları hakkında eksik bilgiye sahiptirler. Herhangi bir siyasi karar her zaman geçici olmalı ve koşullar değişiyorsa veya bilgi ilerliyorsa revizyona tabi tutulmalıdır. Hırslarının boşa gittiğinin farkına varmak, yaşamın başka bir trajik yönü öne çıkarmaktır. Morgenthau için bu trajik yönü kabul etmek, onu aşmak için ilk adımdır; insanlar varlıkları hakkında eleştirel olarak düşünebilir ve sadece kendi çabalarıyla hayatın anlamlı hale gelebileceğini anlayabilirler (Akt:Rösch ve Lebow, 2018:8).

Güç kavramı, realizm teorisinde merkezi bir rol oynamaya devam etmektedir. Schuman ve Morgenthau gibi klasik realistler, tüm siyasetin iktidar mücadelesi olduğunu savunurlar (Morgenthau 1954: 25; Schuman 1933: 491, Akt: Donnelly,1995:175). Egemen devletler hayatta kalmalarını sağlamak için güç aramaya mecburdurlar.

Morgenthau'nun iktidar tanımının psikolojik temelleri bulunmaktadır. (Politik) gücü "onu kullananlarla üzerinde çalıştıkları arasında psikolojik bir ilişki" olarak tanımlamaktadır. Morgenthau'ya göre askeri güç iktidarı gerçekleştirmek için en önemli araç olarak görülse de gücün maddi kaynakları (Coğrafya, doğal kaynaklar, endüstriyel kapasite, askeri güç ve nüfus) ve maddi olmayan kaynaklardan (Ulusal karakter, ahlaki, hükümet ve diplomasi) üretilebileceğini belirtmektedir (Morgenthau 1954: 27 Akt: Donnelly,1995: 175). Güç kavramını; askeri güç, ekonomik güç ve politik güç olarak sınıflandırmasında Carr (1964: 109), 'askeri gücün en önemli olmasının nedeni, uluslararası ilişkilerdeki iktidar oranının savaş olduğu gerçeğinde yatmaktadır. Gücü devletlerin askeri, ekonomik ve teknolojik yetenekleri olarak gören Gilpin (1981:13) böyle bir inancı desteklemektedir. Bir devletin hayatta kalmasına verdiği önem göz önüne alındığında, askeri güç sadece bir araç olarak kullanılmaz, aynı zamanda bir amaç olarak da benimsenir.

Realizm, çeşitli yaklaşımları içeren uzun bir teorik gelenek olduğu iddia edilmektedir. Kurucu babaları arasında Thucydides, Machiavelli ve Hobbes en çok bahsedilen isimlerdir. Yirminci yüzyıl klasik realizmin yerini bugün, uluslararası ilişkiler çalışmalarına daha bilimsel bir yaklaşım inşa etme çabası içinde olan neo-realizm almıştır. Neo-liberalizm klasik realizmi yoğun bir eleştiri yağmuruna tutmuştur. Neo-Realizmin fikir babası 1979 tarihli Uluslararası Politika Teorisi (Theory of International Politics) kitabını yazan Kenneth Waltz'dur. Bu çalışmasında Waltz, klasik Realizm'in eksikliklerinin üstesinden gelmeye çalışmıştır. Sadece ulus-devletlere odaklanan Klasik Realizm geleneğini değiştirmeye çabalamıştır (Rauch, 2016: 56). Waltz'e göre, uluslararası politikaları analiz etmek için hem devletler hem de sistemler iyi anlaşılmalıdır. Waltz uluslararası politik yapıyı üç temel boyutta açıklar;

- Uluslararası sistem anarşiktir ve ülkelerin içyapıları kadar belirgin değildir. Sistem kendi kendine yeten ve devletlerin temel amacı hayatta kalmaktır.
- Devletler, sistemin ana aktörleridir. Uluslararası ve uluslar üstü yapılarda devletler kendi çıkarlarını savunurlar.

• Devletlerin durumları, farklı özelliklerine rağmen sistemde işlevsel olarak aynıdır. Ancak kapasiteleri farklıdır (Ashworth, 2002: 37).

Uluslararası sistemin anarşik doğası nedeniyle, devletlerarasında işbirliği olasılığı azalmaktadır. Böyle bir sistemde devletler yalnızca kendilerine güvenmek zorundadır. Realizm, devleti uluslararası ilişkilerin ana aktörü olarak kabul etmektedir. Uluslararası ilişkileri ve uluslararası politikaları devletlerarası bir mücadele süreci olarak görmektedir. Realizmi II. Dünya Savaşı koşulları ortaya çıkarmıştır. Realistlere göre, insan kötü ve günahkârdır. İnsanların güç kazanma ve başkalarına üstün gelme istekleri güçlüdür. Ekonomik meseleler, ulusal meselelerle askeri meselelerden daha az ilgilidir. İdeolojik tercihler önemli değildir. Asıl olan devletlerin çıkarlarıdır. Realizmin uluslararası politika literatüründeki yerini vurgulayan Edward Hallett Carr'dı. Ona göre, politik realizm, olguların analizine ve bunların sebep ve sonuçlarına dayanmaktadır (Galston, 2010: 391).

Realizmin savunduğu önemli fikirler arasında anarşi gelmektedir. Realistler, egemen devletleri sınırlayan ve eylemlerini belirleyen merkezi bir küresel otorite olmadığına inanmaktadır. Bu nedenle ulus-devletler, uluslararası ilişkilerdeki tek meşru aktörlerdir ve ne uluslarüstü aktörler ne de yerli aktörler onları kısıtlayamaz (Gilpin 2001: 16). Anarşi ve öngörülemez bir gelecek koşullarında uluslar sadece kendilerine güvenirliler. Bu yüzden kendi kendine yardım dünyasındaki ana itici güç ulusal çıkarlardır. Dış politikanın temel kaygısı, uluslararası sistemin belirsiz geleceği nedeniyle hayatta kalmaktır. Hayatta kalma, sırayla, güce bağlıdır. Böyle bir dünya portresi için, realistler genellikle kötümser olarak eleştirilirler. Bununla birlikte, Realizm uygulayıcıları bunu dünya düzenini inşa etmek için bir temel olarak değil, tarihi analiz etmek ve gelecek için tahminler yapmak için epistemolojik bir araç olarak görürler. Realizm olayları olması gerektiği gibi değil, oldukları gibi görür.

Realizm, siyasi etkileşimlere ve uluslararası güvenliğe olan güçlü vurgusu nedeniyle de eleştirilmiştir. Buna rağmen, çok çeşitli politik iktisatçılar ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin tanımlanmasında realist bir anlayış kullanmışlardır. Realizm UPE ile ilgilidir çünkü güç ve askeri yetenekler sermaye birikimine ve ekonomik gelişmeye bağlıdır. Çok sayıda politik ekonomi yazarı, ekonomik ilişkiler çalışmalarında realizm ve ekonomik milliyetçilik kavramları üzerinde durmaktadır. Bu kavramlar, dünya ekonomisinin sıfır toplamı oyun anlayışına dayanmaktadır.

Realizme Yöneltilen Eleştiriler

Genel tarihsel eğilimleri açıklamadaki netliğine rağmen, realizm çeşitli boyutlarda eleştirilere uğramıştır. Birincisi, realist fikirler devletleri ulusal çıkarların nasıl oluştuğuna dair bir anlayışa sahip olmayan 'kara kutular' olarak görmektedir. İkincisi, Realizm aşırı materyalist yaklaşımı nedeniyle eleştirilir. Fikirlerin, değerlerin, kurumların ve normların rolü büyük ölçüde hafife alınmıştır. Örneğin, çağdaş politik gerçekçiliğin kurucu babası Hans Morgenthau, Batı liberal demokrasilerini faşizm tehdidine tepki vermede zayıf oldukları için suçlamaktadır (Gilpin 2001: 17). Üçüncüsü, Realizm genellikle güç siyaseti derslerini takip eden

Realizm Teorisinin Ortaya Çıkışı ve Gelişme Evreleri

dünya güçleri teorisi olarak adlandırılır. Bu nedenle, realizmin birbiriyle çelişen UPE teorilerinin varsayımları ile tamamlanması gerekmektedir: Marksizm, liberalizm, yapılandırmacılık.

Realizmin ana eleştirmenleri liberallerdir. Dünya ekonomisinin artan entegrasyonunun ve devletler arasındaki karşılıklı bağımlılığın daha barışçıl ve istikrarlı bir küresel düzen yaratacağını, çünkü agresif eylemlerin büyük ekonomik kayıplara yol açacağını savunuyorlar. Ancak, bu kavram birkaç noktayı kaçırmaktadır. Birincisi, hatta büyük ölçüde ekonomik olarak birbirine bağlı devletler olarak 20. yüz yılın başında İngiliz İmparatorluğu ve Almanya ile görüldü, birbirleriyle savaştılar (Kirschner 2009: 46). Ayrıca, karşılıklı bağımlılık genellikle mükemmel simetrik değildir. Birçok durumda, zayıf devletler büyük güçlere daha bağımlı hale gelmektedir (Gilpin 2001: 81). Önde gelen güçlü devletler, ekonomik güçlerini kendileri için daha uygun küresel rejimleri teşvik etmek için kullanırlar. Ayrıca, karşılıklı bağımlılık ekonomik krizlerin daha geniş bir alana yayılmasına yol açabilir ve bu da dünyanın farklı bölgelerinde olumsuz sonuçlara yol açabilir (Walt, 1997:931).

Liberaller tarafından dile getirilen bir diğer önemli nokta devlet dışı aktörlerin yükselişi ve uluslar arası ilişkilerdeki gücün yayılması ile ilgilidir. Ancak Gilpin, bu argümanın sadece kısmen doğru olduğunu belirtmektedir. Devletlerin birincil aktör olarak kalmasına ve genel sınırlar oluşturmalarına rağmen, Çok Uluslu Şirketler, uluslararası kurumlar ve Sivil Toplum Kuruluşlarının öneminin arttığını belirtmektedir (Gilpin 2001: 17). Avrupa Birliği yeterlilikler anlaşılan ve ulusal hükümetler tarafından belirlenen bir yapıdır. Dünya ekonomisi yapısı “hem pazarlardan hem de ulus-devletlerin, özellikle de güçlü devletlerin politikalarından” etkilenmektedir (Gilpin 2001: 23). Bu nedenle, devlet dışı aktörler uluslararası sistemi kendi başlarına etkileyemezler. Ülkeler içinde hareket ederler ve gündemlerini belirlerler. Bu nedenle, bazı çalışmalar Çok Uluslu Şirketlerin siyasi aktörler üzerindeki etkilerini bağımsız aktörler olarak değil, kendi hükümetleri aracılığıyla teşvik ettiklerine ikna etmektedir (Gilpin 1971: 418). Özel şirketler, kontrolleri ve dengeleri olmayan az gelişmiş ülkelerde veya siyasi sistemlerde özellikle etkili bir rol oynamaktadır. Genellikle yeni yasalara ve yönetmeliklere tepki gösterirler ve hükümetlere baskı uygularlar. Çünkü şirketlerin ulus devletlerle eşit performans gösterecek meşru araçları yoktur. Ayrıca, devlet kapitalizmine sahip ekonomik sistemlerde, büyük şirketler kaynaklardan ziyade dış ekonomi politikasının aracı olarak hareket ederler (Bremmer 2010: 249).

Realizme en son eleştirilerinden biri yapılandırmacılıktan gelmektedir. Yapılandırmacılığın Ana temsilcisi Alexander Wendt, uluslararası politikanın sosyal olarak inşa edildiğini; bu nedenle, paylaşılan fikirler ve kimlikler nesnel gerçekliğin temelini oluşturduğunu ifade etmektedir. Yapılandırmacılık, realizmi, fiziksel askeri güçler, coğrafi koşullar ve diğer nesnel koşullar üzerindeki abartılı vurgularından dolayı reddetmektedir. Gücün kendisi anlamsızdır; anarşi doğal bir durum değildir. Bununla birlikte, maddi yetenekler hala önemlidir, ancak sadece sosyal bağlamda önemlidir. Nesnel faktörler kendi başlarına uluslar arası ilişkiyi açıklayamaz. Bunun nedeni, devletlerarasındaki karşılıklı algıların öznelliğinden kaynaklanmaktadır.

Mesela, Hindistan'ın ekonomik büyümesi ve güçlü yanları, Çin'in yükselişine kıyasla ABD'de tehdit olarak görülmemektedir. Bu nedenle, iç faktörler, kimlik ve çıkarların belirlenmesinde dış koşullardan daha önemlidir (Wendt 1992: 423).

Uluslararası sistem ve kimlikler karşılıklı bağımlılığa dayanmaktadır. 19. yüzyılda serbest ticaret, Batı'da ekonomik ideoloji olarak kabul edildi ve daha sonra diğer devletlere yayıldı (Kindleberger 2003: 80). İlâveten, ABD hegemonyası altında uygulanan küresel liberal sistemde yerleşik liberalizmden neoliberalizme dönüşüm, küresel ekonominin nasıl çalışması gerektiğinin ideolojik bir dönüşümüdür (Kirshner 2009: 66).

Gilpin ise, fikirlerin, ideolojinin ve yapıların rolünün birçok realist düşünür tarafından kabul edildiğini belirtmektedir (Gilpin 2001: 20). Bu nedenle, fikirler ve maddi güçler arasındaki uzlaşma bulunmalıdır. Realist yapılandırmacılık, yerel ekonomik sistemlerin genel ekonomik çıkarları nasıl belirlediğini açıklayabilir. Bu yaklaşım, yeni kavramlarla realizmin analitik dili geliştirmektedir. Mesela, Soğuk Savaş, liberal kapitalizmi ile Amerika Birleşik Devletleri'nin yalnızca sistemdeki güç dağıtımının değil, devlet planlı komünizmi ile Sovyetler Birliği arasındaki ideolojik taahhütler ve ulusal ekonomik sistemlerdeki farklılıkların bir sonucuydu.

Ayrıca Gilpin, devletlerin çıkarlarının yönetimdeki seçkinler, güçlü lobicilik grupları ve ulusal ekonomik sistemler tarafından şekillendiğini vurgulamıştır (Gilpin 2001: 18). Bu nedenle ulusal çıkar genellikle bir devletin dünyaya yönelik elit öznel görüşüne bağlıdır. Bununla birlikte, uluslararası sistemin iç faktörleri sınırlayan nesnel özellikleri de vardır. Bu bakış açısı, ulusal çıkarların kaynaklarının daha derinlemesine analizine önemli bir katkı sağlamıştır. Ancak Gilpin, farklı ulusal seçkinlerin kaynakların, varlıkların, firmaların ve sermayenin kontrolü üzerinde çatıştığını vurgulamıştır. Westfalian sisteminin temel direklerinden biri olan ulus-devlet ilkesi genellikle yanlış yorumlanmaktadır. Vestfalya antlaşması, sınırları etnik köken temelinde belirlenen devletlerin egemenliğini belirlemektedir. Ancak, o dönemde birçok Avrupa ülkesi, gücü elinde bulunduran hükümdarlar tarafından yönetiliyordu. Bu nedenle, uzun bir süre ulusal ekonomik çıkarlar, hükümdarlar daha sonra burjuva olan iktidardaki asalet sınıfı tarafından belirlendi. Bu gruplar ulusal ideolojilerin ve ekonomik tercihlerin oluşturulmasında çok önemliydi. Günümüzde, seçkinlerin ulusal ideolojiler oluşturmadaki rolü çok önemli olmaya devam etmektedir (Mearsheimer, 2014).

Realizmin ortaya çıkışı ve gelişimi, getirdiği eleştirel bakış açısı oluşturulmaya çalışılan “ideal dünya düzeni” nin aleyhine gelişen olayların etkisi, büyük tartışma sürecini başlatmıştır. Nitekim bu tartışmalar neticesi, güç politikasını önceleyen realist teorisyenler, hem pozitivist bilim anlayışının hem de II. Dünya Savaşı sonrası oluşan dünya düzenindeki gelişmeler, realizmi öne çıkarmış ve realizm bir sosyal bilim olarak Uluslararası İlişkilerin oluşumunda belirleyici pozisyonu yükselmiştir. Bu, bağlamda, özellikle, Hans J. Morgenthau'nun(1948) Politics Among Nations (Uluslararası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi) adlı eseri siyasi realizmin, Uluslararası İlişkilerin bilim olma sürecinde hakim paradigma olmasında etkili ve belirleyici olmuştur. Zira, Uluslararası İlişkilerin disipliner

Rezalizm Teorisinin Ortaya Çıkışı ve Gelişme Evreleri

tarihindeki hâkim kanaat, bu eserin ve yazarının Uluslararası İlişkiler biliminin kurucusu olduğu yönündedir (Aydın, 1998: 93).

UPE'deki realist paradigma, uluslararası ekonomik ilişkilerin ve ilgili savaşların tarihsel gelişimini tanımlamak için uygundur. Ekonomik açıklığı, serbest ticareti ve sermaye hareketliliği, realizmin pek çok savunucusu, ekonomik sistemin, ekonomik hegemonyanın sonucu olduğunu savunmaktadır. Bu iddiadan yola çıkarak, 1970'lerde-1980'lerde bazı araştırmacılar Hegemonik İstikrar Teorisi'ni (HİT) önerdiler. HİT'in Temel argümanı, bir hegemonun küresel ekonomik kuralları, rejimleri, kurumları oluşturması ve sistemin tüm üyeleri için, genellikle bir amaç için ekonomik açıklık ve istikrarı sürdürmesidir. Örneğin, Roma İmparatorluğu egemenlik aracı olarak serbest ticareti teşvik etmiştir. Ayrıca, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Birleşik Devletler, Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların yaratılmasına yol açan serbest ticaret ve sermaye hareketliliğine dayanan küresel ekonomik sistemi kurdu. Ayrıca, Amerikan hükümeti, yaygın olarak Marshall Planı olarak bilinen ve ticaret engellerini kaldırmayı ve ekonomik büyümeyi kolaylaştırmayı amaçlayan Avrupa Kurtarma Programını başlattı. Bunu yaparak, Birleşik Devletler Avrupa'yı komünizme düşmekten alıkoyuyordu. Ayrıca, Soğuk Savaş'ın gölgesinde Avrupa ekonomilerini güçlendirmek için Avrupa Toplulukları kuruldu. Bazı uzmanlar şimdi Avrupa Birliği'nin mevcut krizini ortadan kaybolan Soğuk Savaş tehdidi ile ilişkilendiriyorlar, entegrasyonun anlamı zayıflatılmıştır. Ayrıca, küresel ekonomik liderliğin düşüşünün genellikle ekonomik açıklığı ortadan kaldırdığı ileri sürülmektedir. Bu nedenle, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz İmparatorluğu'nun kademeli olarak azalması, artan korumacılık ile karakterize edildi. Bazı uzmanlar ABD'nin düşüşünün dünya ekonomisi üzerinde de benzer bir etkisi olabileceğini savunuyor (Mastanduno, 1997).

Hegemonyanın kendisi, küresel ekonomiyi düzenleyen rejimler oluşturan bir dizi kural ve norma dayanmaktadır. Uluslararası rejimlerin rolü, dünya ekonomisinde servet dağılımı sürecini belirlemektir (Gilpin 2001: 78) Bundan, uluslararası ticaret yapan devletler için görelî veya mutlak kazanımların önemli olup olmadığı sorusu geliyor. Joseph Grieco görelî kazanımların uluslararası işbirliğinin önündeki engeller olduğunu vurguladı (Grieco 1990). Böyle bir görüş, Stephen Krasner'in rejimleri gerçekçi bir şekilde anlamasıyla desteklendi. Büyük devletlerin bu rejimlerin tasarımlarını kendi lehlerine etkilemeye çalıştıklarını savundu (Krasner 1982: 205). Buna ticaret şartları, Doğrudan Yabancı Yatırımlardan elde edilen kârların dağılımı ve ekonomik büyüme dahildir. Rejimlerin kurulması güce ve çıkarlara bağlıdır (Krasner 1982: 205) Ekonomistler David Ricardo ve Paul Samuelson'un emek uzmanlığı yoluyla tüm devletlerin ekonomik açıklıktan yararlanabileceği düşüncesi, kazanç dağılımını ihmal ettiği için eleştirildi. Bu bağlamda, küresel hegemon liderliğini destekleyen rejimler tasarlar. Aynı zamanda, bu rejimler bu düzeni sürdürmek için diğer devletlere ve ekonomik çıkarlarına uygun olmalıdır. Bu nedenle, önde gelen bir güç siyasi etkisini kolaylaştırmak için ekonomik tavizler verir (Krasner 1982: 205).

Gilpin (2001: 81) siyasal iktidarı doğrudan etkileyen kazanımların dağılımını ölçmek için rejimler çalışmasının gerekli olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, iktisat teorisi, serbest ticaretin bütün devletler için mutlak kazançlar getirdiğini varsayarsak, ulusal seçkinlerin öznel politikalarını dikkate almaz.

Rejim teorisi ve hegemonik istikrar teorisi birbirini tamamlar ve çağdaş küresel ekonomik sistemin kesin bir resmini çizer. Bu bakımdan, küreselleşme ABD önderliğindeki ekonomik açıklık politikasının sonucudur. Charles Kindleberger, ABD liderliğinin geçmişin İngiliz hakimiyetinin yerini aldığını belirtti. Ancak Amerikan hükümetini, Büyük Buhran'dan sonra küresel ekonomik krizi kolaylaştıran sorumlulukları üstlenmekten çekinmediği için eleştirdi. Ona göre, “dünya ekonomisinin istikrara kavuşması için bir dengeleyici olmalı - bir dengeleyici” (Kindleberger 1986: 304). Liderin yoksul ülkelere sermaye akışını sürdürmesi, döviz kurlarında düzen sağlaması ve önde gelen ekonomiler arasında makroekonomik politikaların koordinasyonu için düzenleme yapması gerektiğini de sözlerine ekledi (Gilpin 2001: 98). Bu nedenle, ABD doları ana küresel rezerv para birimi haline geldi ve bir dizi uluslararası kurum, Amerikan liderliğinde küresel ekonomiyi düzenliyor.

Çağdaş küresel ekonomik sistem, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD tarafından desteklenen ve kısmen Bretton Woods'tan Jamaika Anlaşmasına dönüştürülen rejimlere dayanmaktadır. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve SSCB komünist rejiminin üyesi olan yeni üyelerin dahil edilmesinden sonra bu sistem daha da küresel hale geldi. Gerçekçi küresel yönetim, gerçekçi görüşe göre, sistemdeki güç dağıtımının yansımasıdır. Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkeler bu sistemdeki etkilerini gerçek ekonomik güçleri için uygun bulmamaktadır. Bu nedenle Çin ve Rusya gibi devletler, Dünya Bankası veya IMF gibi ABD liderliğindeki kurumlara, örneğin BRICS Kalkınma Bankası'na alternatif olarak bağımsız ekonomik rejimler inşa etmeye çalışıyorlar. Ek olarak, Bazı agresif ülkeler, ekonomik yeteneklerini emperyalist hırslarını tatmin etmek ve güçlerini arttırmak için kullanılabilir, bunun bir örneği Çin ile ABD arasında uluslararası ticaretin yapısını büyük ölçüde etkileyen birkaç para birimi savaşında görülebilir (Gagnon 2013).

Realizmin Türleri

Realizm, Klasik Realizm ve Neo-Realizm olarak da bilinen yapısal iki değişkenden oluşan geniş bir paradigmadır. İkisi, aynı kumaştan kesildikleri için aynı temel değerlere sahipler ve olması gerektiği gibi değil, oldukları şeylere odaklanırlar (Hobson, 2000: 17). Realist paradigma içerisinde, birkaç realist yaklaşım vardır. Araştırmacılar teorik olarak farklı varsayımlarda bulunmaktadır. Bununla birlikte Realizmin genel olarak kabul edilen türleri aşağıda sıralanmaktadır (Kissane, 2010: 15; Booth, 2011: 7).

Rezalizm Teorisinin Ortaya Çıkışı ve Gelişme Evreleri

Klasik Realizm

Klasik realizm, tüm devletlerin ulusal çıkarlara ulaşma arzusu tarafından yönlendirilen iktidarı aradıklarını iddia eden bir devlet düzeyinde bir teoridir. İktidar, realistler için anahtar kavramdır ve hayatta kalmak için devletlerin iktisadi sistem, teknolojik, diplomatik ve askeri araçlar gibi içsel gelişim ile güçlerini arttırmaları gerektiğini savunmaktadırlar. Teori, devletlerin güçlerini arttırmaya ve düşmanlarının gücünü azaltmaya çalıştıklarını ve yaptıkları her şeyin güç birikimi adına olduğunu savunmaktadır (Nayef, 2007: 21).

Özellikle H. Morgenthau ve E.H. Carr gibi klasik realistler, ulus devleti uluslararası ilişkilerin analizinin merkezine yerleştirirken, uluslararası sistemi de buna göre tasvir etmişlerdir. Bu anlamda devlet, uluslararası sistemin insan doğasına benzer devlet doğası realistlerin ikinci başlangıç noktasını oluşturur. Tıpkı insan doğası gibi uluslararası sistem anarşik olarak tanımlanmaktadır. Bununla bağlantılı olarak uluslararası sistem içinde çatışmacı bir karakteri olduğu, bunun da uluslararası sistemin doğasını tayin ettiği düşünülmektedir. Uluslararası sistem üzerinde ontolojik üstünlüğe sahip olma algısı, devletin uluslararası arenada bağımsız bir karar verici ve belirleyici olduğu anlayışına yol açmıştır (Hobson, 2000: 36).

Neo-Realizm

Neo-realizm, uluslararası güçlerin geleneksel güç dengesi (ya da “realizm”) uluslararası ilişkiler kuramlarının bir ürünüdür ve ilk olarak 1975 ve 1979'da Kenneth Waltz tarafından dile getirilmiştir. Kenneth Waltz'ın “Uluslararası Siyaset Teorisi” adlı kitabı, Yeni Gerçekçilik (Neo-Realizm) teorisine öncülük etti. Powell'a (1994) göre, neo-realizm, neo-liberalizmle birlikte, uluslararası ilişkilere en etkili çağdaş yaklaşımlardan biri olmuştur. Bu iki bakış açısı, son on yılda uluslararası ilişkiler teorisine hâkim olmuştur (akt: Ngan, 2016: 2). Neo-realizmin temel yapısal varsayımlarından biri, anarşinin sisteme egemen olmasıdır. Çünkü uluslararası sistemde ulusal siyasal sisteme benzer bir yasal hiyerarşi yoktur. Aslında, neo-realizm, bu anarşide kendi güvenliğini sağlamak isteyen ulusların güç kazanmaya çalıştıklarını ve toplamda ulusal güç veya kapasite olarak adlandırılan bu fiziksel ve psikolojik öğelerin ulusal güvenliği sağlama aracı olduğunu belirtmektedir (Schweller, 2016: 2).

Neo-realizmde, kavramsal olarak güvenlik, askeri güç ve devletlerarası ilişkiler kapsamında değerlendirilmiştir. Güvenlik tanımına gerçekçi bir yaklaşım I. Dünya Savaşı sonrası Birleşmiş Milletler Cemiyeti'nin güvenliği sağlamada yetersizliği ve ikinci bir savaşı engelleyememesi ile uluslararası ilişkilerde güvenlik çok önemli hale gelmiştir (Küçükşolak, 2012: 203).

Neo-Realizm, gücün uluslararası ilişkilerde en önemli faktör olduğunu söyleyen bir uluslararası ilişkiler teorisidir. Neo-Realizm, saldırgan realizm ve savunmacı realizm diye iki gruba ayrılır.

Saldırğan Realizm

Saldırğan realizm, egemenlik ve hegemonya yoluyla güvenliği sağlamak için güç ve etki arar. Uluslararası sistemin anarşik doğası, devletleri dünya güçlerini en üst düzeye çıkarmak ve kendilerini daha güvenli kılmak ve böylece hayatta kalma ihtimallerini arttırmak için eşitlik yerine üstünlük aramaya zorlamaktadır. Uluslararası sistem saldırğan stratejiyi teşvik eder, çünkü anarşizm güvensizliğe neden olur ve yalnızca en güçlü olan devlet güvence altına alabilir (Pirinççi, 2013: 48).

Saldırğan realizm göre Önemli olan güç dengelerinin niteliğidir. Bunlar zayıf devletleri güçlü devletlerden korkmaya, güçlü devletleri, yükselmekte devletlerden korkmaya ve komşu devletleri birbirlerinden korkmaya yönlendirir. Bu korku, devletlerin önce grev yapma eğiliminde olmalarına, güvenlik arayışında riskli davranışlarda bulunmalarına ve ordularını kurmak için mümkün olan her şeyi yapmalarına neden olur. Devletler hayatlarını devam etmek istiyorlarsa, müdahale öncesi bir strateji ile tehdit ve tehlikelerin ortadan kaldırılması gerekmektedir (Ergüven, 2016: 775).

Mearsheimer'in öncülük ettiği saldırğan realizme göre, anarşi koşulları, rekabetçi ve çatışmacı durum davranış fikrini pekiştirmektedir. Buna göre, güç maksimizasyonu devletlerin hayatta kalmaları için tek yoldur. Uluslararası sistemdeki en güçlü devlet olmakla güvenlik sağlanır. Saldırğan realizm olarak adlandırılan John Mearsheimer yaklaşımının beş ana noktası aşağıda sıralanmaktadır (Behr ve Heath, 2009: 335);

- a. Uluslararası sistem anarşiktir,
- b. Güçlü devletler agresif askeri kapasiteye sahiptir,
- c. Devletler birbirlerinin niyetlerinden emin olamazlar,
- d. Devletlerin temel amacı varlıklarını sürdürmektir,
- e. Güçlü devletler rasyonel aktörlerdir.

Savunmacı Realizm

Savunmacı Realizm, Uluslararası sistemin anarşik yapısının, devletlerin güvenliği sağlamak için ılımlı ve ayrılmış politikalar sürdürmeye teşvik ettiğini savunan bir teoridir. Savunmacı realizm, saldırğan realistler tarafından teşvik edilen saldırğan genişlemenin, devletlerin güç dengesine uyma eğilimini bozduğunu söylemektedir. Dolayısıyla devletin güvenliğini sağladığını iddia ettikleri temel amacı azalttığını ileri sürmektedir (Lobell, 2010: 2).

Savunmacı Realizm, günümüzde uluslararası politikaları analiz etmek için gözden geçirilmesi yararlı bir mercek olan uluslararası ilişkiler teorisidir. Savunmacı Realizmin özü, bir devlet iktidarda gücü büyüdükçe, tehditleri sınırlarından daha uzaklaştıracağını iddia etmesidir. Uluslararası sistemin anarşik doğasının, devletlerin hayatta kalmak için kendi kendine yardım aramaya zorladığı temel neorealist varsayımlarını izler (Booth, 2011: 85).

Neo-realizm, Uluslararası İlişkileri anarşinin neden olduğu yapısal baskılar temelinde açıklamaya çalışır. Bununla birlikte, yapısal realistler, bu koşullar altında ne kadar güç durumunun gerekli olduğuna dair değerlendirmelerinde farklılık

Realizm Teorisinin Ortaya Çıkışı ve Gelişme Evreleri

gösterir. Bu nedenle neo-realizm, savunmacı ve saldırgan realizm iki alt koldan oluşmaktadır. Savunmacı realizm, devletlerin gelişmeleri için gerekli olan miktarda gücü edinmeleri gerektiğini iddia eder. Bununla birlikte, hegemon olma arayışında göreceli güçlerini en üst düzeye çıkarmamalıdır. Bu tür bir davranış, konumlarını zayıflatacak karşıt bir koalisyonun oluşumunu kışkırtacağı için olumsuz olarak kabul edilir (Waltz 2008: 79). Aksine, saldırgan realizm, devletlerin, eğer bunu yapma şansları varsa, hegemon olmak için göreceli güçlerini en üst düzeye çıkarmaları gerektiğini savunmaktadır. Bu görüşe göre, güç baskısı devletlerin hayatta kalması için en iyi korumadır (Mearsheimer 2010: 78; akt: Tang, 2010: 31).

Savunmacı realizmin önde gelen savunucusu Kenneth Waltz ve saldırgan realizmin en etkili savunucusu John Mearsheimer, her ikisi de kendi teorilerinin Soğuk Savaş sonrası dünyadaki uluslararası politikaları anlamak için en güçlü lensler olduğunu iddia etmektedir (Waltz 2004:6; Mearsheimer 2007:168).

Tartışma

Bu çalışma, uluslararası ilişkiler literatüründeki realizm teorisini, realist düşünürlerin görüşlerinden yola çıkarak açıklamaktadır. Devletler, 21. Yüzyıl da yeniden yapılanma sürecini kendi ulusal çıkarları doğrultusunda şekillendirmeye çalışmaktadır. Devlet, devlet yönetimi, anarşi, güç, güvenlik, etik vb. konular uluslararası politikanın en önemli meseleleri haline gelmiştir. Bu konuları ilk ele alan ve geliştiren Realizm teorisi olmuştur.

Realizm, uluslararası politika çalışma ve pratiğine bir yaklaşımdır. Ulus devletin rolünü vurgulamakta ve tüm ulus devletlerin ulusal çıkarlar veya en iyi ihtimalle ahlaki kaygılar olarak gizlenmiş ulusal çıkarlar tarafından motive edildiğine dair geniş bir varsayımda bulunmaktadır. En temel düzeyde, realizmin iddiası, tüm devletler siyasi özerkliklerini ve toprak bütünlüklerini korumaya çalışmaktadır (Wendt, 2007: 391). Ulusal gücün, askeri, ekonomik, politik, diplomatik ve hatta kültürel kaynaklar olarak tanımlanabildiği için mutlak bir anlamı vardır. Ancak, realist için iktidar temel olarak göreceli bir terimdir. Bir devletin kendisini başka bir devletin gücüne karşı savunma yeteneği olmalıdır. Göreceli ve mutlak bir güce olan bu vurgu, realist için anarşik bir çevre olan uluslararası sistemin gerçekçi anlayışından kaynaklanmaktadır. Güç kullanımı, ya ulusal çıkar için bir şeyi başarmak ya da ulusal çıkarlara aykırı bir şeyden kaçınmak için zorlayıcı taktiklerden kabul edilmektedir (Leman, 2001: 45). Bütün devletler, çıkarlarını güvence altına almak, diğer devletlerle imzaladıkları anlaşmaları uygulamak veya arzu edilen bir iç ve dış düzeni sağlamak için kendi kaynaklarına güvenmek zorundadır. Ulus-devlet üzerinde bir otorite yoktur.

Devlet, devlet yönetimi, egoizm, anarşi, güç, güvenlik ve ahlak ile ilgili öncüller, realizm geleneğini tanımlamak için kullanılır. Realistler, insanlığın doğası gereği hayırsever olmadığını, daha çok bencil ve rekabetçi olduğunu düşünürler. Thomas Hobbes gibi teorisyenlerin paylaştığı bu bakış açısı, insan doğasını benmerkezci (mutlaka bencil değil) ve insanların bir arada yaşayabileceği koşullar olmadıkça çatışmalı olarak görürler. İnsan doğası Realizm için bir başlangıç noktasıdır. Realistler, insanoğlunu kendi çıkarlarının ahlaki ilkelerin üstesinden

gelme derecesine kadar egoist ve kendi kendine ilgilenen bencil olarak görür. Ortak bir kural belirleme ve uygulama otoritesinin olmayışı, uluslararası arenada esasen kendi kendine yardım sistemi olduğunu savunmaktadır. Her devlet kendinin hayatta kalmasından sorumludur. Kendi çıkarlarını tanımlamakta ve iktidarı sürdürmekte özgürdür. Anarşi, devletlerarası ilişkilerin şekillenmesinde baskın bir rol oynamaktadır (Linklater, 2000: 19).

Realistler, devletlerin dünyasını anarşik olarak düşünürlerse, aynı şekilde güvenliği de merkezi bir mesele olarak görürler. Devlet, anarşik bir dünyada güvenliği sağlamak için güç biriktirmeye olan ilgiyi vurgular. Güvenlik sağlamak için devletler, güçlerini arttırmaya ve potansiyel saldırganları caydırmak amacıyla güç dengelemeye katılmaya çalışmaktadırlar. Realistler genellikle ahlakın uluslararası politikaya ilgisi konusunda şüphecidir. Bu, uluslararası ilişkilerde ahlakın yeri olmadığını veya ahlakın talepleri ile başarılı siyasi eylemin gereklilikleri arasında bir gerginlik olduğunu ya da devletlerin geleneksel ahlaktan farklı olan kendi ahlaklarına sahip olduklarını iddia etmelerine neden olabilir. Ahlak, devletlerin davranışlarını haklı çıkarmak için yalnızca araçsal olarak kullanılır (Beavis, 2009: 3).

Realizm'in teorik paradigması, oldukça iddiasız ve dürüst görünmekle birlikte, daha fazla karmaşıklık düzeyi sağlayan birçok alt kategoriye ve alt yapıya sahiptir. Genellikle realizm, liberalizmin karşıt kutbu olarak kabullenilmektedir. İnsanların gerçekten iyi oldukları ve bireylerin belirli bir özerklik derecesine sahip olması gerektiği inancı üzerine kurulan Liberalizm teorisi, akıl sağlığı ve güven niteliklerine sahiptir. Dolayısıyla, burada, bu iki farklı teorinin bir uzlaşması olarak işlev gören bir paradigmanın gerekliliği yatmaktadır. Bölgeselcilik, hem Realizm hem de Liberalizm ile işbirliği içinde, coğrafi olarak benzer devletlerin karşılıklı bir kimlik duygusu ve ortak hedefleri benimsemelerine izin vermektedir (Kennan, 2005: 103).

Realizm, rekabetçiliği ve çatışma tarafını vurgulayan uluslararası politikaların bir görüşüdür. Genellikle işbirliğini vurgulama eğiliminde olan idealizm veya liberalizmle tezat oluşturmaktadır. Realistler, uluslararası arenadaki başlıca aktörleri, kendi güvenlikleri ile ilgilenen, kendi ulusal çıkarlarının peşinde koşan ve iktidar mücadelesi olan devletler olarak görmektedir. Devletin gücü askeri yetenekleriyle anlaşılmaktadır. Liderler ahlaki olabilir, ancak ahlaki kaygının dış politikayı yönlendirmesine izin vermemelidir. Devletin kullanacağı tek iktidar şekli askeri güç olmamalı, ekonomik ve sosyal güç de dikkate alınmalıdır (Aaron, 2006: 45).

Çalışmamızın literatüre katkısı Uluslararası İlişkiler politiği bağlamında realizm teorisinin hakkında uzun uzun düşünmek ve devletlerin neden güç peşinde koştuğu, ne kadar gücün yeterli olduğu ve güvenlik rekabetinin ne zaman savaşa yol açacağı ya da barışın nasıl korunacağı konusunda fikir geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Dünyada ülkelerin, tehdit seviyesi bölgeden bölgeye zaman zaman değişse de, dünya tehlikeli bir yer olmaya devam etmektedir. Devletler hala hayatta kalmaları konusunda endişelenmekte, bu da güç dengesine dikkat etmekten başka seçenekleri olmadığı anlamına gelmektedir. Bu nedenle, bu konular hakkında

Realizm Teorisinin Ortaya Çıkışı ve Gelişme Evreleri

akıllıca düşünmek, devletlerin uluslararası anarşinin tehlikelerini hafifletmesinin tek yolu olan akıllı stratejiler geliştirmek için çok önemlidir.

Sonuç

Realizm UPE gelişimini açıklama konusunda ikna edici görünmektedir. Realizmin ana argümanı, insanlık tarihi, ekonomik gücü elde etmek için savaşların tarihidir. Realizm, dünya ekonomisindeki birçok tarihsel süreci tanımlayabilir. Bununla birlikte, günümüzde, ekonomik açıklığın yeni ekonomik koşulları ortaya çıkmıştır.

UPE alanında Realizm kendi kendine yeterli gibi görünse de, çeşitli yönleri açıklamada zayıflığı önlemek için diğer teorik yaklaşımların unsurlarıyla tamamlanması gerekmektedir. Devletler hala uluslararası sistemde birincil aktörlerdir. Ancak devlet dışı aktörler, özellikle şirketler, politik sistemler içindeki dış politika kararları üzerindeki etkilerini arttırmaktadır. O halde, ulusal çıkarların önemli kaynakları, dış ekonomi politikalarını oluşturan ulusal ideolojiler, tarihler, kültürler ve elitlerdir.

Realizm, UPE'deki temel teorilerin en eskisidir. Uluslararası ilişkilerin incelenmesine yönelik başlıca yaklaşımlar arasında Realizm, dünya siyasetinin doğasını açıklamada en etkili teoridir. Realizm, Uluslararası İlişkiler alanındaki en etkili düşünce okullarından biridir. En önemli düşünürleri Thucydides, Makyavelli, Hobbes, Clausewitz ve Morgenthau'dur. Realizm, güç politikaları ve ulusal çıkarları savunma konusunda belirgin görüşlere dayanır. Realist çerçeve perspektifinden bakıldığında, devletler dünya siyasetinde önde gelen aktörler olarak tanınırlar. Milliyetçiliğin yükselişi ve modern ulus-devletlerin ortaya çıkışı, farklı devletleri, içinde diğer tüm sadakat ve bağların ulus-devletlere tabi olduğu, bağlayıcı politik politikalara dönüştürerek böyle bir inanç sistemini daha da pekiştirdi. Mantıksal genişleme yoluyla, çokuluslu şirketler ve Birleşmiş Milletler gibi hükümetler arası örgütler gibi tüm devlet dışı aktörler, uluslararası sistem içinde çevresel bir statüye kavuştu. Bu tür devlet dışı kuruluşların uluslararası ilişkilerdeki gelişmelerin sonuçlarını belirgin bir şekilde etkilediği gerçeğinin giderek artan bir şekilde kabul edilmesine rağmen, Realistler ulus devletlerin uluslararası sistemdeki üstünlüğü söz konusu olduğunda kendi konumlarından uzaklaşmaya isteksizdir. Devletin üstünde hiçbir şey yoktur.

Neo-realizm, başka bir isimlendirme olarak Yapısal Realizm olarak da adlandırılır. 1980'lerde Kellneth Waltz'un etkisi altında gelişen bir yaklaşımdır. Neo-realistler gücün merkezi önemini kabul etmeye devam ederken, olayları tek tek devletlerin telafisi ve yapısı yerine uluslararası sistemin yapısı açısından açıklama eğilimindedirler. Neo-realistler için uluslararası sistemin yapısı, devlet davranışının önemli bir belirleyicisidir. Savaşın nedenlerini doğuştan gelen insan doğasına dayandıran klasik Realistlerin aksine, Neo-realistler uluslararası çatışmayı uluslararası sistemin anarşik yapısı çerçevesinde açıklama eğilimindedir.

Öncelikle, realizm ile neo-realizmi bir araya getiren temel benzerliğe dikkat etmek önemlidir. Ulusal ekonomik kalkınmayı maksimize etmenin bir müdahaleci devlet gerektirdiği anlayışı önemli benzer bir konudur. Başka bir deyişle, hem

realizm hem de neo-realizm, devletlerin ekonomiyi koruyan merkezi bir rol oynadığı görüşüne dayanmaktadır. Realizmin eski ve yeni versiyonları arasındaki farklar, devletin ulusal ekonomik kalkınmayı en üst düzeye çıkarmak için ne yapması gerektiği sorusu etrafında dönmektedir. Klasik realizmde devletin rolü oldukça sınırlıydı, ancak neo-realizmde devletin rolü çok daha geniştir.

Kaynakça

- Aaron, R. (2006) *Peace and War: A Theory of International Relations*, trans. Richard Howard and Anette Baker Fox, Garden City, New York: Doubleday.
- Ashworth, L. M. (2002). Did the realist-idealist great debate really happen? A revisionist history of international relations. *International Relations*, 16(1), 33-51.
- Ateş, D. (2011). Uluslararası ilişkiler disiplininin oluşumu: İdealizm/realizm tartışması ve disiplinin özerkliği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(1), 11-25.
- Ateş, D., & Samur Gökmen, G. (2013). Bir Akademik Disiplin Olarak Uluslararası Politik Ekonominin Sınırları. *Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences*, 15(1).
- Aydın, M. (1996). Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51(1), 71-114.
- Aydın, M.(2004). “Uluslar arası İlişkilerin “Gerçekçi” Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 1 (Bahar 2004), s. 33-60.
- Beavis, M (2009) *IR Paradigms, Approaches and Theories*. The IR Theory Knowledge Base.7 February 2009. <http://www.irththeory.com/know.htm>.
- Behr, H., & Heath, A. (2009). Misreading in IR theory and ideology critique: Morgenthau, Waltz and neo-realism. *Review of International Studies*, 35(2), 327-349.
- Behr, H., & Molloy, S. (2013). Realism reconsidered: New contexts and critiques.
- Bell, D. (2017). Political realism and international relations. *Philosophy Compass*, 12(2), e12403.
- Booth, K. (Ed.). (2011). *Realism and world politics*. London: Routledge.
- Booth, K. (Ed.). (2011). *Realism and world politics*. London: Routledge.
- Bremmer, I. (2010). Article Commentary: The End of the Free Market: Who wins the war between States and Corporations?. *European View*, 9(2), 249-252.
- Carr, E. H. (1939). 2001. *The Twenty Years' Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*.
- Cawkwell, G. (2006). *Thucydides and the Peloponnesian war*. Routledge.
- Donnelly, J. (1995). Realism and the academic study of international relations. *Political science in history: Research programs and political traditions*, 175-97.
- Edwards, C. (2007). *Death in ancient Rome*. Yale University Press.
- Ergüven, N. S. (2016). Uluslararası hukuk açısından güvenlik kavramının teorik temelleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(3), 771-836.
- Feng, L., & Ruizhuang, Z. (2006). The typologies of realism. *The Chinese Journal of International Politics*, 1(1), 109-134.

Rezalizm Teorisinin Ortaya Çıkışı ve Gelişme Evreleri

- Gagnon, J. E. (2013). Currency wars. *The Milken Institute Review*, 15(1), 47-55.
- Galston, W. A. (2010). Realism in political theory. *European journal of political theory*, 9(4), 385-411.
- Gilpin, R. (1971). The politics of transnational economic relations. *International Organization*, 25(3), 398-419.
- Gilpin, R., & Gilpin, J. M. (2001). *Global political economy: Understanding the international economic order*. Princeton University Press.
- Gold, D., & McGlinchey, S. (2017). International Relations Theory. *International Relations*, 46-56.
- Grieco, J. M. (1990). *Cooperation among nations: Europe, America, and non-tariff barriers to trade*. Cornell University Press.
- Heckscher, E. F. (2013). *Mercantilism*. London: Routledge.
- Hobson, J. M. (2000). *The state and international relations*. Cambridge University Press.
- İlgen, F. (2019) Realist Bir Bakış: Vestfalya Barışı Ve Etkileri. *Icoess 2019*, 247.
- Kennan, G. F. (2005) *Realities of American Foreign Policy*, Princeton: Princeton University Press.
- Kindleberger, C. P. (2003). *Comparative political economy: a retrospective*. mit Press.
- Kirshner, J. (2009). Realist political economy: traditional themes and contemporary challenges. In *Routledge Handbook of International Political Economy (IPE)* (pp. 46-57). Routledge.
- Kirshner, J. (2009). Realist political economy: traditional themes and contemporary challenges. In *Routledge Handbook of International Political Economy (IPE)* (pp. 46-57). Routledge.
- Kissane, D. (2010). Moving Beyond Anarchy: A Complex Alternative to a Realist Assumption. Available at SSRN 1690242.
- Korab-Karpowicz, W. Julian, 2010. "How International Relations Theorists Can Benefit by Reading Thucydides," *The Monist*, 89(2): 231-43.
- Küçüksolak, Ö. K. (2012). Güvenlik Kavramının Realizm, Neo-realizm Ve Kopenhag Okulu Çerçevesinde Tartışılması. *Turan Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4(14), 202-208.
- Leman, C. (2001) *Understanding International Relations*, 2nd ed., New York: Palgrave.
- Lım, T. (2014). International Political Economy: An introduction to approaches, regimes and issues. *Washington: Saylor Foundation*.
- Linklater, A. (2000). *Beyond Realism and Marxism: Critical Theory and International Relations*, Basingstoke: Macmillan.
- Lobell, S. E. (2010). Structural realism/offensive and defensive realism. In *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*.
- Mearsheimer, J. J. (2007). Structural realism. *International relations theories: Discipline and diversity*, 83.
- Mearsheimer, J. J. (2014). Can China rise peacefully?. *The National Interest*, 25(1), 1-40.

- Mearsheimer, John. 2010. "Structural Realism". *International Relations Theories: Discipline and Diversity* 2nd Edition, edited by Tim Dunne, Milja Kurki and Steve Smith, 77–94. Oxford: Oxford University Press.
- Mearsheimer, John. 2011. "Imperial by Design". *Foreign Affairs* 70(111): 16–34
- Nayef, RF. (2007). *Symbiotic realism*. LIT Verlag Münster.
- Ngan, T. T. T. (2016). Neo-realism and the Balance of Power in Southeast Asia. *Paper dipresentasikan untuk lokakarya The Central and East European International Studies Association–Internastional Studies Association (CEEISA-ISA)*.
- Pirinççi, F. (2013): Uluslararası İlişkiler Kuramları-2, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- Politics & Society 15(1): 2–6
- Rauch, C. (2016). Realism and Power Transition Theory: Different Branches of the Power Tree. *Realism in Practice*, 55.
- Rösch, F., & Lebow, R. N. (2018). Realism: Tragedy, Power and the Refugee Crisis. *Realism: Human Rights Foe?.*, 6.
- Schweller, R. L. (2016). The balance of power in world politics. In *Oxford Research Encyclopedia of Politics*.
- Şöhret, M. (2012). Realizm Çerçevesinde Avrupa Birliğinin Bütünleşmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 288-330.
- Tang, S. (2010). Social evolution of international politics: From Mearsheimer to Jervis. *European Journal of International Relations*, 16(1), 31-55.
- Viotti, P., & Kauppi, M. (1987). *International Relations Theory*. New York.
- Walt, S. M. (1997). The progressive power of realism. *American Political Science Review*, 91(4), 931-935.
- Waltz, K. N. (2008). *Realism and international politics*. Routledge.
- Waltz, Kenneth. 2004. "Neorealism: Confusions and Criticisms". *Journal of*
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics. *International organization*, 46(2), 391-425.
- Wendt, A. (2003). Why a world state is inevitable. *European journal of international relations*, 9(4), 491-542.
- Wohlforth, W. C. (2011). No one loves a realist explanation. *International Politics*, 48(4-5), 441-459.
- Wohlforth, William C., 2010. "Realism," *Oxford International Relations Handbook*, Christian Reus-Smit and Duncan Snidal (ed.), Oxford: Oxford University Press.
- Wood, M. (1998). *In search of the Trojan War*. Univ of California Press.

SERBEST RİTİMLİ EZGİLERE YÖNELİK DİKTE ÇALIŞMALARINDA FİNİLE MUSIC YAZILIMININ KULLANIMI

THE USE OF FINALE MUSIC SOFTWARE IN DICTATE STUDIES FOR FREE RHYTHM

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДЛЯ ФИНАЛЬНОЙ МУЗЫКИ ПРИ ДИКТОВКЕ СВОБОДНОГО РИТМА

Aytunç AYDIN*

ÖZ

Türk Müziği'nde taksim, açış, gazel gibi formlar usûlsüz olarak icrâ edilen serbest ritimli ezgilerdir. İcrâ edilen serbest ritimli ezgi örnekleri ile bu örneklerin dikte edilmesi sonucu yazılan notaların olabildiğince uyum içerisinde olması için müzik yazılımlarından yararlanmak önem arz etmektedir. Çalışmada serbest ritimli ezgilerin kullanışlı ve doğru bir şekilde dikte edilmesinde finale music programından nasıl yararlanılması gerektiğinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmada, bu amaçla yapılması gereken işlem basamakları görsellerle açıklanarak anlatılmıştır. Serbest ritimli ezgi örneği olarak Davut Sulari tarafından Tan Yıldızı adlı uzun havada icrâ edilen ve 31 saniyeden oluşan giriş bölümünde yer alan açış seçilmiştir. V. 26 sürümlü finale music yazılımının yanı sıra incelenen icrâ örneğinde yer alan gerekli perdelerin frekans değerlerini ölçmek amacıyla Melodyne (versiyon 4.1.0.001) ve Sound Analysis Oscilloscope (versiyon1.1/7) yazılımları kullanılmıştır. Çalışmada veriler belgesel tarama (doküman metodu) ve görüşme tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Finale music programında bulunan MIDI/Audio özelliği, ilgili icrâ örneğinin dikte edilmesinde pratik bir kullanım olanağı sağlamıştır. Söz konusu özellik, icrâyaya ait ses dosyasını ölçü sayılarına bölerek bu ölçülerdeki sesler ile yazılan notaları eş zamanlı olarak duyurabilmektedir. Bu eş zamanlı işlem ve ayrıca ölçülerdeki bölünmüş ses dosyalarının istenilen tekrarlarda dinlenebilmesi notaların tespitini kolaylaştırmış ve doğruluk payını yüksek ölçüde artırmıştır. Çalışmanın, konuya dair yapılacak yeni çalışmalara fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Türk müziği, serbest ritimli ezgi, finale music, Davut Sulari, açış.*

ABSTRACT

In Turkish Music, forms such as *taksim, açış, gazel* are free-rhythm tunes performed improperly. It is important to utilize music software in order to make the notes written as a

* ORCID: [0000-0002-7413-1754](https://orcid.org/0000-0002-7413-1754). Öğr. Gör. Dr. Ordu Üniversitesi, Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi, Türk Müziği Bölümü, aytuncaydin@gmail.com.

Serbest Ritimli Ezgilere Yönelik Dikte Çalışmalarında Finale Music Yazılımının...

result of dictation of free rhythm samples performed and dictation of these samples as much as possible. In the study, it is aimed to reveal how the finale music program should be used in dictating free rhythm tunes in a useful and correct way. In the study, the steps that need to be done for this purpose are explained with visuals. As an example of free rhythm melody, the *açış* in the entrance section consisting of 31 seconds and chosen by *Davut Sulari* in the *uzun hava* named *Tan Yıldızı* was chosen. In addition to the finale music software with version 26, Melodyne (version 4.1.0.001) and Sound Analysis Oscilloscope (version 1.1 / 7) software were used to measure the frequency values of the required pitches in the examined *icrâ* sample. In the study, the data were obtained using documentary scanning (document method) and interview technique. The MIDI / Audio feature in the Finale Music program has provided a practical use for dictating the relevant performance example. The feature in question can divide the sound file of the execution into the number of measurements and announce the notes written with these sounds simultaneously. This simultaneous operation and also the ability to listen to the divided audio files of the measurements at the desired repetitions facilitated the detection of the notes and increased the accuracy. It is thought that the study will benefit new studies on the subject.

Keywords: *Türk music, free-rhythm tune, finale music, Davut Sulari, açış.*

АННОТАЦИЯ

В турецкой музыке такие формы, как “таксим”, “ачыш”, “газель” представляют собой свободные ритмические мелодии и считаются нестандартными. Очень важно пользоваться музыкальным программным обеспечением, чтобы максимально согласовать образцы свободной ритмической мелодии и нот, написанные в результате диктования этих образцов. Цель исследования выявить метод использования финальной музыкальной программы для диктования свободной ритмической мелодии. В исследовании ритмические шаги, необходимые для выполнения этой цели, объясняются наглядными пособиями. В качестве примера произвольной ритмической мелодии был избран ввод во вступительной части продолжительностью 31 секунда, исполненный Давудом Сулари в длинной песне Тан Ыьлдызы. Для измерения частотных значений необходимых ладов в рассматриваемом примере помимо финальной музыкальной программы V. 26 версии использовались программы Melodyne (версия 4.1.0.001) и Sound Analysis Oscilloscope (версия 1.1 / 7). Данные для исследования были получены с помощью документального сканирования (метод документов) и интервью. Функция MIDI/Audio в музыкальной программе финальной части позволяет на практике диктовать соответствующий образец исполнения. Эта функция делит на такты звуковой файл и оглашает ноты одновременно со звуками указанных тактов. Такая одновременная операция и возможность прослушивать разделенные аудиофайлы измерений с желаемыми повторениями облегчили обнаружение нот и повысили точность. Нижеследующее исследование пойдёт в пользу новым исследованиям по данному вопросу.

Ключевые слова: турецкая музыка, мелодия вольного ритма, финальная музыка, Давуд Сулари, вступительная часть музыки.

1. Giriş

Türk müziğinde ölçüsüz ve usûlsüz olarak icrâ edilen ezgiler, belirli formlar altında incelenen serbest ritimli ezgilerdir. Bu ezgiler genel itibari ile Türk Müziği'nin sac ayaklarını oluşturan Türk Halk Müziği'nde uzun hava (sözlü), açış (çalgısal), Türk Sanat Müziği'nde, kaside (sözlü), taksim (çalgısal) gibi formlar

olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Serbest ritimli ezgiler, usûlsüz olmakla birlikte belirli bir ritme ve tempoya sahiptir” (Kaçar, 2020, s.131). Ancak bu ezgiler (...) *seslendirme sırasında hissettiğimiz ve istendiğinde (bazen de farkına bile varmaksızın) ayak vuruşu, el vuruşu ya da benzeri eşit aralıklı devinimlerle yansıttığımız kalp atışına benzeyen* (...) (Terzi, 2015: s.74) ve atım olarak adlandırılan düzenli bir bölümlenmeden yoksundur. Bu yüzden serbest ritimli ezgilerin usûllü ezgilere göre farklı disiplinle dikte edilmeleri gerekir.

Serbest ritimli ezgileri kapsayan formlar üzerine yapılan çeşitli çalışmalar bulunmakla beraber, bu çalışmalarda yer alan ezgilerin notaya alınmada kullanılan yöntem veya yöntemlerle ilgili az sayıda kaynak bulunmaktadır. Özellikle müzik yazılımlarından nasıl faydalanılması gerektiğine dair bilgiler yetersizdir.

Konuyla ilgili sınırlı sayıdaki kaynaklardan biri Gülçin Yahya Kaçar’a aittir. Kaçar’a ait (2020, s.131-132) “Türk Müsikisinde Eser ve İcrâ Tahlili Yöntemleri (Kavramlar-Semboller ve Örnekleriyle)” adlı kitapta, Usûlsüz İcrâları Notaya Alma Yöntemi başlığında konuya dair genişçe bilgilere yer verilmiş ve izlenmesi gereken aşamalar detaylı şekilde açıklanmıştır.

Yücel Paşmakçı, serbest ritimli ezgilerin notaya alınma şekline dair şu bilgileri vermiştir;

“Şimdi uzun havaları notaya alırken, malum ölçüsüz... Elimizin parmaklarını, diyelim ki sağ elimizin parmaklarını, muntazam aralıklarla, şunun gibi: bir, iki, üç, dört, beş. Her birine bu suretle basarak ve bunların her birinin değerini on altılık nota değerinde düşünerek... Mesela amaaan dediği zaman a’ya bir, maaan... Kaç tane? Dört tane daha geçti. O zaman bir on altılık, maaan hecesi de dört on altılığın toplamı bir dördlük... Yani bir on altılık, bir dördlük nota amaaan oldu. Bunun gibi. Her küçük darbi on altılık kabul edip buna göre ölçüsüz uzun havaları yazıyoruz. Bu yöntem taksimde, açışlarda, uzun havalarda, serbest ritimli olan her ezgide kullanılabilir. Biz bu yöntemi rahmetli Muzaffer Sarısözen hocamızdan öğrenmiştik. O tarif etmişti” (Kişisel Görüşme, Yücel Paşmakçı, 2020).

Yukarıda sözü edilen notaya alma yönteminin, o dönemdeki teknolojik koşullar göz önüne alındığında, etkili olduğu düşünülebilir. Sözü edilen yöntem günümüzde de kabul gören ve kullanılan bir yöntemdir. Ancak günümüzün dijital dünyasında, müziğe dair yazılımlardan faydalanmanın avantajları göz ardı edilmemelidir. Örneğin, serbest ritimli ezgilerde perdelerin hangi uzunluklarda icrâ edildiğinin tespiti zorluk taşımaktadır. Bu ezgilerde yer alan perdelerin nota değerliklerinin isabetli şekilde tespiti, icrâyı kolaylaştırmada yol gösterici özellik sunması bakımından önem kazanmaktadır. Bu noktada nota yazmaya dair sunduğu imkanlarla *finale music*¹ programını kullanmanın fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Finale music programında bulunan MIDI/Audio özelliği, serbest ritimli ezgilerin notaya alınmasını pratik bir hale getirmektedir. “Bu özellik, eserlerin program üzerinden çalınmasını sağlamakta, yazılan notayla programa yüklenen

¹ “Finale, MakeMusic tarafından Microsoft Windows ve macOS işletim sistemleri için geliştirilen ve piyasaya sürülen bir dizi özel müzik notasyon yazılımının bir programıdır” ([https://en.wikipedia.org/wiki/Finale_\(software\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Finale_(software))) E.T: 27.07.2020.

Serbest Ritimli Ezgilere Yönelik Dikte Çalışmalarında Finale Music Yazılımının...

ezginin, ölçülere indirgenerek aynı anda dinlenilmesine imkân vermektedir” (Aydın, 2020: s.11). Programın sağlamış olduğu bu eş zamanlı işlem, icrâya ait perde ve değerliklerin doğru şekilde tespitinde güvenli bir kontrol etme aracı olarak kullanılmaktadır.

Bu çalışmada serbest ritimli ezgilerin notaya alınmasında nota yazım programı olan finale music'ten ne şekilde yararlanılması gerektiği amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda program üzerinde notaya alma süreciyle ilgili işlem basamakları açıklanmıştır. Çalışma, açıklanan ilgili işlem basamakları doğrultusunda, yapılacak serbest ritimli ezgilere yönelik dikte çalışmalarına yazılan notalar ile icrâ arasındaki uyumu artırmaya yönelik pratik bir yöntem sunması bakımından önemlidir.

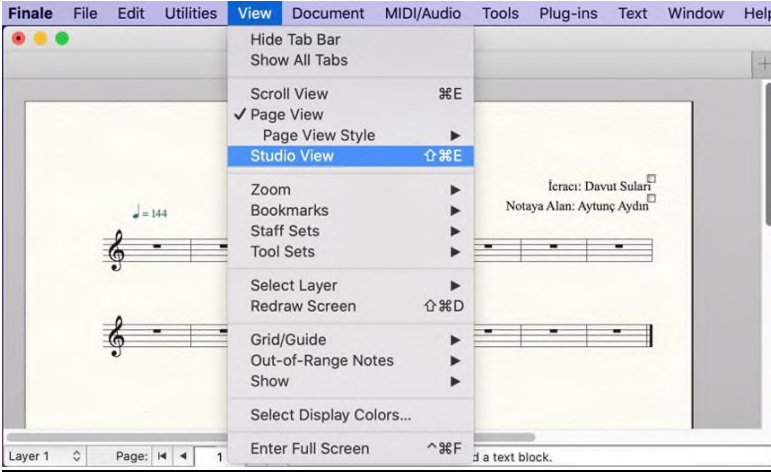
2. Yöntem

Nitel özellik taşıyan bu çalışmada veriler, belgesel tarama (doküman metodu) ve görüşme tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Çalışmaya konu olan yazılım Finale Music'tir. (sürüm v26). Serbest ritimli ezgi örneği olarak ise Davut Sulari tarafından Tan Yıldızı adlı eserde yapılan açış (giriş bölümü) seçilmiştir. Açışın yer aldığı eser 1999 yılında Kalan firması tarafından çıkarılan “Bugün Bayram Günü Derler” adlı albümde bulunmaktadır. Çalışmada ayrıca gerekli görüldüğü için frekans değerlerini ölçebilen Melodyne (versiyon 4.1.0.001) ve Sound Analysis Oscilloscope (versiyon1.1/7) yazılımları kullanılmıştır.

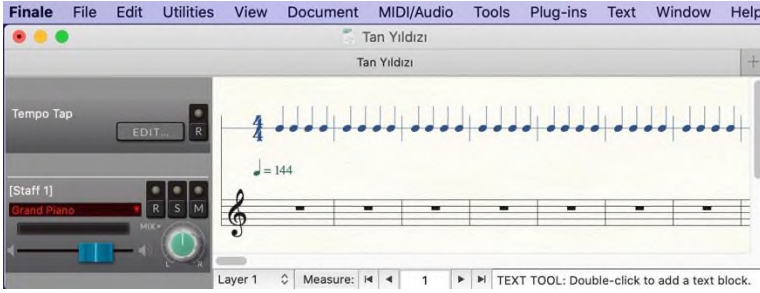
Konuyla doğrudan ilişkisi olmadığı için finale music programının giriş bölümlerinde yer alan ve doküman stili (document style), sayfa genişliği (page size), çalgı seçimi (instruments), eser bilgileri (document information), ölçü (time signature), tempo (tempo) gibi öğelerin bulunduğu program pencerelerine yönelik veriler çalışmada görsel olarak verilmemiştir. Bunun yerine çalışmadaki konuya dair işlem basamaklarını gösteren görseller, ilgili yerden itibaren oluşturulmuştur.

3. Bulgular ve Yorumlar

Yazılan notalar ile daha sonra yüklenecek olan esere ait ses örneğinin, alt alta sıralanarak gözükmeye nota yazımında kolaylık sağlamaktadır. Bunu sağlamak için öncelikle üst tarafta bulunan şerit sekmesinden View sekmesine tıklanmalı ve bu sekmeye bağlı açılan listeden Studio View seçilmelidir. (Bkz. Resim 1). Bu işlemi uyguladıktan sonra oluşan ekran görüntüsü Resim 2'de gösterilmiştir.

Resim 1. View ve Studio View seçim sekmeleri

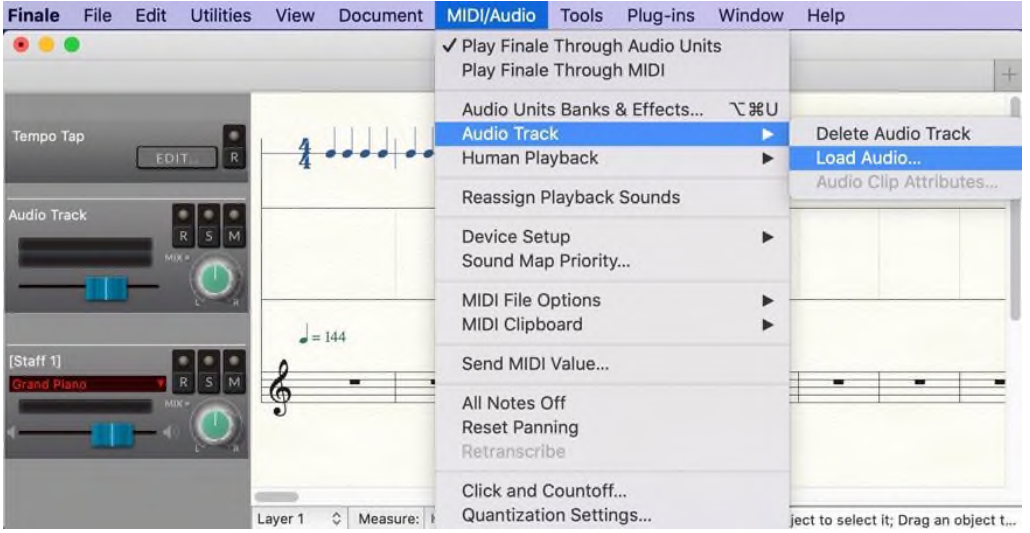

Resim 2. Studio View alt sekme seçimi sonrası oluşan ekran görüntüsü

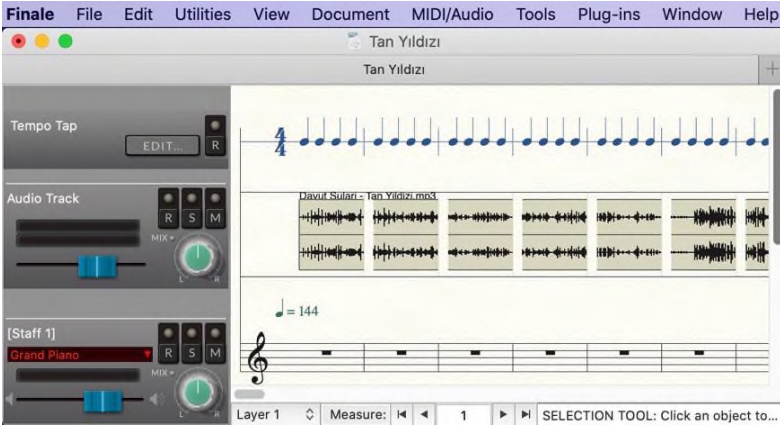
Bu kısımda ilgili ses doyası programa yüklenmelidir. Bunun için öncelikle üst tarafta bulunan MIDI/Audio sekmesine tıklanmalıdır. Daha sonra bu sekmeyle bağlı açılan listeden sırayla Audio Track (Add Audio Track) ve Load Audio² seçilmelidir. (Bkz. Resim 3). Bilgisayarda bulunan ilgili ses dosyası eklendikten sonra ekran görüntüsü Resim 4'deki gibi olacaktır.

²Load Audio bölümünün seçebilmesi için Add Audio Track seçeneği tıklandıktan sonra üst tarafta bulunan MIDI/Audio sekmesine geri dönülüp aynı işlemin tekrarlanması gerekir.

Serbest Ritimli Ezgilere Yönelik Dikte Çalışmalarında Finale Music Yazılımının...

Resim 3. MIDI/Audio ile buna bağlı listede açılan Audio Track ve Load Audio seçim sekmeleri

Resim 4. Load Audio alt sekmesi seçimi sonrası oluşan ekran görüntüsü

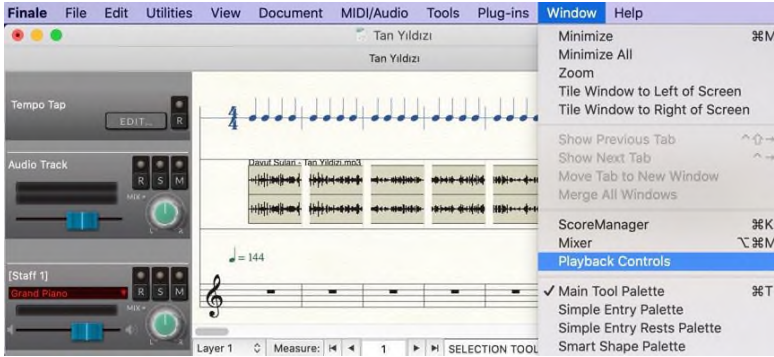
Notaya almaya başlamadan önce yapılan ayarlamaların bu aşamasında birkaç zorlukla karşı karşıya kalınması yüksek muhtemeldir. Finale music programı batı müziği ses sistemi gözetilerek oluşturulmuş bir programdır. Batı müziğinde eserin orijinal tonu ile yazılan notalar uyum içerisindedir. Ancak Türk müziğinde bir eser, farklı tonlardan da icrâ edilse o eseri oluşturan makamın özellikleri doğrultusunda hep aynı yerden yazılmaktadır. Çalışmada notaya alınan eser hüseyî makamındadır. Dolayısı ile makam dizisini oluşturan perdelerin düğâh üzerine kurulması icâp etmektedir. Fakat notaya alınan eserin karar perdesi olan düğâha karşılık gelen sesin, frekans açısından değeri Mi_4 (334,7 Hertz) olarak tespit

edilmiştir.³ Buna bağlı olarak yazılan notaya denk gelen perdeler ile programa yüklenen ses dosyasındaki perdeler aynı olmayacaktır ve nota yazım sırasında seslerin uyup uymadığını kontrol etme olanağı ortadan kalkacaktır. Bu problemi ortadan kaldırmak için iki farklı yol izlenebilir.

1. Sesleri transpoze edebilen (mikrotonal ölçekte) bir programla, eserin tonu A_4 (440 Hertz) olacak şekilde ayarlanmalıdır. Transpoze edilen ses dosyası kaydedilip finale music programına yüklenmelidir. Böylelikle yazılan notalar ile icrâ örneğine ait perdeler arasında uyum sağlanacaktır ve eser, portenin alttan ikinci boşluğu olan yerden ($A_4=440$ Hertz) yazılabilecektir. Burada orijinal ton ile transpoze edilen aralık arasında geniş bir aralığın oluşmamasına dikkat edilmelidir. Aksi halde ses dosyasının ses kalitesinin bozulabilir, perde ve nota değerliklerinin duyulması zorlaşabilir⁴.

2. Programa yüklenen ses dosyası hangi tonda ise o tondan yazılmaya devam edilir. Bu durumda eser, karar sesinin frekans değerine göre (Mi_4) portenin en alt çizgisinden yazılmalıdır.

İşlem basamaklarının bu aşamasında programa yüklenen ses dosyasının hangi bölümlerinin dinleneceğini belirlemek, bu ses dosyası ile yazılan notalara denk gelen seslerin şiddetlerine yönelik ayarlamaları yapmak için Playback Controls menüsüne ihtiyaç vardır. Menü içinde veriler üzerinde değişiklik yapılmasını sağlayan kutucuklar ile yüklenen ses dosyasına yönelik komutları (oynatma/durdurma, vb.) yerine getiren butonlar bulunmaktadır. Bu kontrol menüsünü açmak için önce üst tarafta bulunan Window sekmesine tıklanmalıdır. Ardından açılan listede yer alan seçeneklerden Playback Controls seçilmelidir. (Bkz. Resim 5). Resim 6.'da bu işlem sonrasında ait ekran görüntüsü verilmiştir.

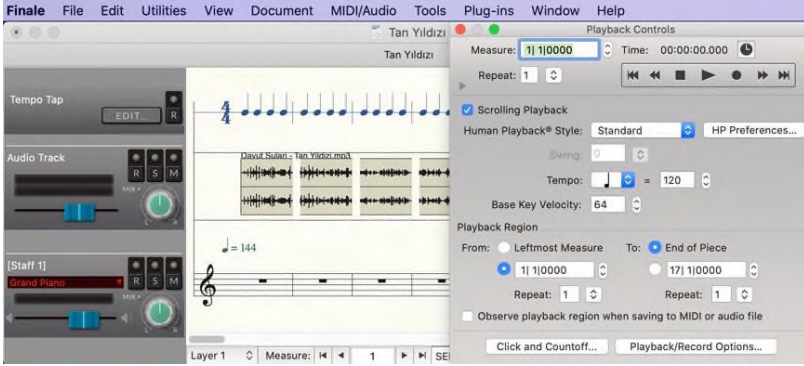

Resim 5. Window ve Playback Controls seçim sekmeleri

³ Melodyne (version 4.1.0.001) programına göre bu tona (Mi_4) ait frekans değeri gereğinden (26 cent (c) fazladır. Mahalli icrâlar söz konusu olduğunda ilgili çalgı üzerindeki tam perdelerin standart frekans değerlerinde olmaması son derece doğaldır.

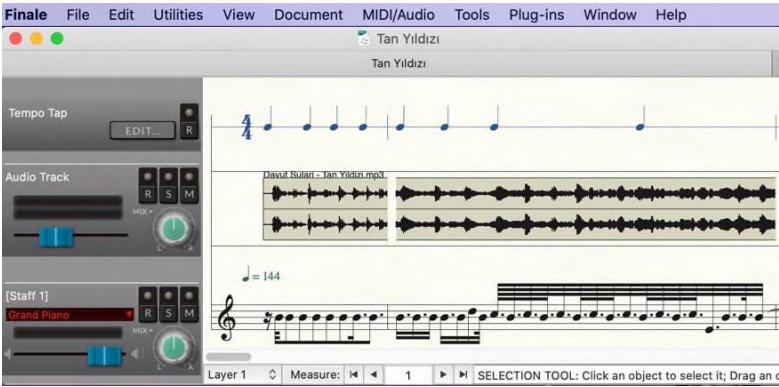
⁴ Orijinal ton ile transpoze edilen ton arasında geniş frekans değerleri oluşmasına ve transpoze edilen icrâ örneğinde seslerin duyumu zorlaştıracak şekilde bozulmasına bağlı olarak notaların yazımında 2. seçenek tercih edilmiştir.

Serbest Ritimli Ezgilere Yönelik Dikte Çalışmalarında Finale Music Yazılımının...

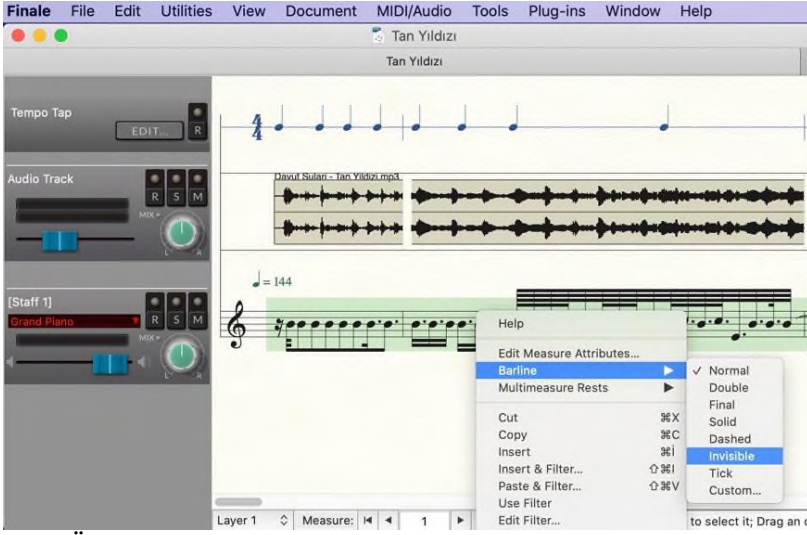

Resim 6. Playback Controls sekmesi seçimi sonrası oluşan ekran görüntüsü

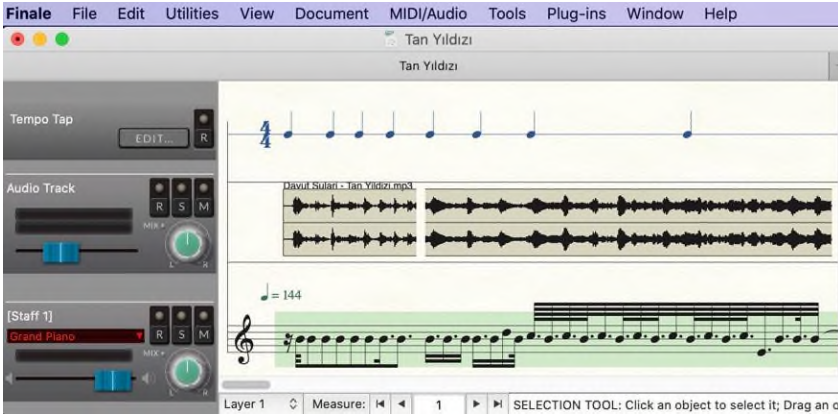
Aşağıda eserin yaklaşık altıncı saniyesine kadar olan bölümün notaları verilmiştir. Görüldüğü üzere icrâ serbest ritimli olsa da finale music programı, yüklenen ses dosyalarını belirlenen usûl doğrultusunda ölçülere bölmektedir (Bkz. Resim 7). Ancak serbest ritimli ezgiler ölçüsüz ve usûlsüz ezgiler olduğu için ölçü çizgilerini ve usûl bilgilerini kaldırmak icrâ formunun (açış) özelliği gereği uygun olacaktır. Ölçü çizgilerini kaldırmak için portenin tamamı seçildikten sonra mouse sağ tıklama yapıлып açılan listeden sırasıyla Barline ve Invisible seçenekleri seçilmelidir. (Bkz. Resim 8). Yapılan işlemde sonra ekran görüntüsü Resim 9'deki gibi olacaktır.

Resim 7. Örnek icrâ notası

Resim 8. Ölçü çizgisi yok etme işlemi (Barline ve Invisible seçim sekmeleri)

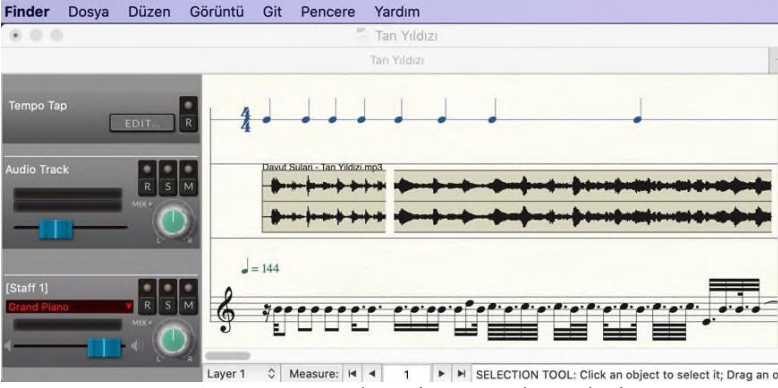
Resim 9. Barline ve Invisible sekmeleri seçimi sonrası oluşan ekran görüntüsü

Yazılan nota değerliklerinin, karmaşık ve okuması zor tartım kalıplarını meydana getirmesi yüksek muhtemeldir. Nota okumayı kolaylaştırmak için oluşan bu tartım kalıpları üzerinde düzenleme yapılmalıdır. Nispeten fazla notadan oluşan tartım kalıpları daha az notadan oluşacak şekilde bölünmelidir⁵ (Bkz. Resim 10).

⁵ Tartım kalıpları, motif, durucu ses gibi özelliklerin göz ardı edilmeden, başka deyişle icrâya ait ezgi özellikleri dikkate alınarak oluşturulmalıdır. Aksi halde yeni düzenleme, şeklen muntazam görünse bile icrâcının, notaları rahatça okuyamamasına dolayısı ile ezgiye ait genel duyum etkisinden uzak bir icrâ örneği sergilemesine sebep olabilir.

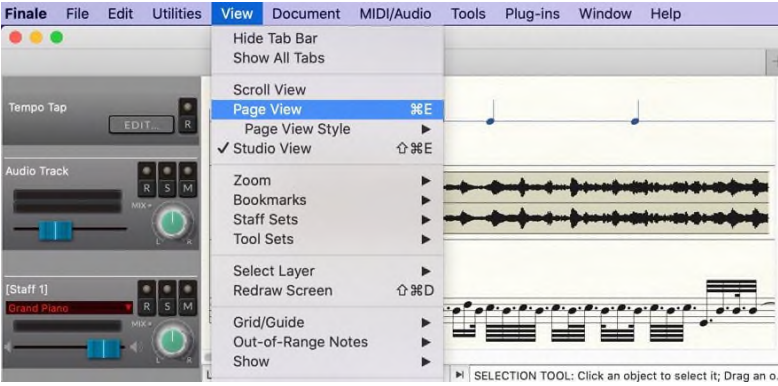

Serbest Ritimli Ezgilere Yönelik Dikte Çalışmalarında Finale Music Yazılımının...

Resim 10. Düzenlenmiş tartım kümeleri

Eserin tamamı dikte edildikten sonra görünüm, A4 kağıda çıktı alınabilmesi amacıyla sayfa görünümü (Page View) olarak değiştirilmelidir. Bunu sağlamak için öncelikle üst tarafta bulunan View sekmesine tıklanmalı ve bu sekmeye bağlı açılan listeden Page View seçilmelidir (Bkz. Resim 11). Yapılan işlemde sonra ekran görüntüsü Resim 12 'deki gibi olacaktır.

Resim 11. View ve Page View seçim sekmeleri

Tartım kalıpları üzerinde düzenleme yapılmasına rağmen nota değerlikleri alışılmadık kısalık veya uzunluklarda olabilir ve bu durum nota okumaya yönelik güçlük yaratabilir. Bu aşamada nota değerliklerine yönelik değişik yapılabilir. Yeni düzenleme, okuyucunun gözünü yormayacak ve notanın rahatça okunmasını sağlayacak şekilde, ayrıca eserin temel ezgi özelliklerini hatırlatıcı nitelikte olmalıdır. Örneğin, noktalı 32'lik veya noktalı 64'lük nota değerlikleri, noktasız olarak veya kendinden daha uzun noktasız değerliklere dönüştürülebilir⁶. (Bkz. Resim 12).

⁶ Yapılan değişiklik nota okumayı kolaylaştırırsa da orijinal nota değerliklerinin bir bölümü değişecektir.

Resim 12. Değiştirilen nota değerliklerinin oluşturduğu yeni tartım kümeleri

Notaya alınma eserin karar perdesi, batı müziği ses sisteminde Mi_4 perdesine denk gelmektedir. Ancak icrâ örneği makamsal olduğu için notalar Türk Müziği ses sistemine göre transpoze edilmelidir. Çalışmada notaya alınan icrâ örneği hüseyini makamındadır ve icrâda başlangıç sesleri makamın güçlüsü olan hüseyini perdesinde seyretmektedir. Bu durumda eser çıkıcı olacak şekilde tam dörtlü transpoze edilmelidir. Transpoze edildikten sonra donanım makam dizisini belirtecek değiştirici işaretler eklenmelidir. Donanım yazılacak olan bemol ve/veya diyezler, Türk Halk Müziği'nde ya da Türk Sanat Müziği'nde kullanılan değiştirici işaretlere göre uyarlanabilir. Örneğin; q, E vb. İlgili değişiklikler uygulandıktan sonra oluşan ekran görüntüsü Resim 13'de gösterilmiştir.

Resim 13. Transpoze edilen orijinal ve sadeleştirilmiş tartım kümeleri

4. Sonuç

Finale Music programının MIDI/Audio özelliği, serbest ritimli ezgilerin notaya alınmasında pratik bir kullanım olanağı sunmuştur. İcrâ örneğine ait ses

Serbest Ritimli Ezgilere Yönelik Dikte Çalışmalarında Finale Music Yazılımının...

dosyalarının önceden belirlenen ölçü sayılarına göre bölünebilmesi ve bu ölçülere denk gelen sesler ile yazılan notaların aynı anda duyulabilmesi, ölçülerdeki bölünmüş ses dosyalarını istenilen sıklıkta dinleyebilme olanağını sağlamıştır. Bu eş zamanlı işlem ile icrânın dikte edilme aşamasında özellikle icrâya ait perde ve değerliklerinin doğruluk payının yüksek ölçüde arttığı görülmüştür. Finale music programının (MIDI/Audio) özelliğinden yararlanmanın serbest ritimli ezgi formlarına yönelik yapılacak yeni dikte çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aydın, Aytunç. (2020). *Yaşayan İnsan Hazineslerinden Tokat'lı Yaşar Güç Ve Dilli Kaval İcrâcılığının Tahlili*. Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara
- Kaçar, Gülçin Yahya (2020), *Türk Müsikisinde Eser ve İcrâ Tahlili Yöntemleri (Kavramlar-Semboller ve Örnekleriyle)*, Gece Kitaplığı, Ankara.
- İnternet: Davut Sulari tarafından icrâ edilen Tan Yıldızı adlı eser Web: <https://www.youtube.com/watch?v=cMQHEkst5Kg> Erişim Tarihi: 6 Temmuz 2020.
- İnternet: Finale music programı hakkında bilgi Web: [https://en.wikipedia.org/wiki/Finale_\(software\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Finale_(software)) Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2020.
- Terzi, Cihangir. (2015). *Halk Müziğinde Metrik Yapı Nota Örnekleriyle Ölçüler ve Düzüm Sistematiği*. Cenker Matbaacılık, İstanbul.

EKLER

EK-1.

Tan Yıldızı
(Açış-Giriş Bölümü)

İcracı: Davut Sulari
Notaya Alan: Aytunç Aydın

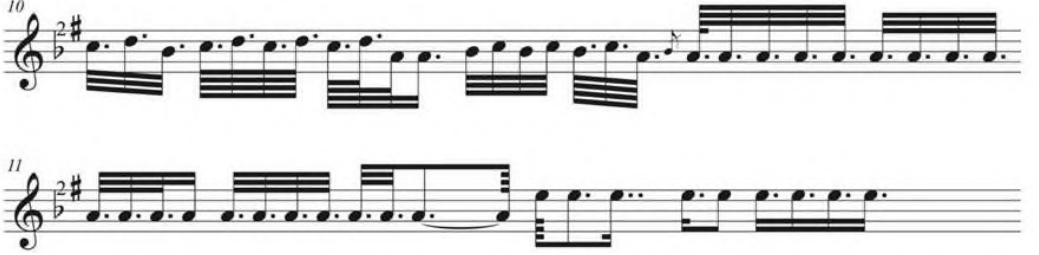
♩ = 144

Nota 1. Tan Yıldızı adlı uzun havada Davut Sulari tarafından icrâ edilen açışın notaları

Serbest Ritimli Ezgilere Yönelik Dikte Çalışmalarında Finale Music Yazılımının...

2

Tan Yıldızı

Nota 2. (devamı) Tan Yıldızı adlı uzun havada Davut Sulari tarafından icrâ edilen açışın notaları

TİCARET YOĞUNLUĞUNUN ANALİZİ: TÜRKİYE VE TÜRK CUMHURİYETLERİ ÖRNEĞİ

ANALYSIS OF TRADE INTENSITY: THE CASE OF TURKEY AND TURKIC REPUBLICS

АНАЛИЗ ИНТЕНСИВНОСТИ ТОРГОВЛИ: ТУРЦИЯ И ТЮРКСКИЕ РЕСПУБЛИКИ

Mehmet Ali DEMİR*

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'nin ortak etnik ve kültürel değerlere sahip olduğu ve aynı zamanda Türk Cumhuriyetleri olarak adlandırılan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile 21.yüzyılda potansiyel ticaret genişlemesinin hangi ülke lehine ortaya çıktığını, gerçekleşen ikili ticaretin dünyanın geri kalanına göre daha fazla yoğunlaşıp yoğunlaşmadığını saptayabilmektir. Bu bağlamda, 2010-2019 dönemi için, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki dış ticaret ilişkisinin yoğunluk derecesinin ortaya çıkarılmasında kullanılan, uluslararası ticaret literatüründe de yer alan ticari yoğunluk, ihracat yoğunluk ve ithalat yoğunluk endeksi yöntemine başvurulmuştur. Yapılan inceleme sonucunda, ele alınan yıllar itibariyle Türkiye'nin belirtilen Türk Cumhuriyetleri ile gerçekleştirmiş olduğu ticaretin yoğunluk endeksi değeri olan 1'den yüksek ve yoğun gerçekleştiği sonucuna varılmıştır. Benzer bir şekilde elde edilen ihracat yoğunluk ve ithalat yoğunluk endeksi değerleri de 1'den yüksek gerçekleşmiştir. İncelenen dönem içerisinde hem ortalama ihracat yoğunluk hem de ortalama ithalat yoğunluk endeksi değerleri dikkate alındığında ise, Türkiye'nin Özbekistan hariç ikili ticaretten kazançlı çıktığı ve ikili ticaretin genellikle Türkiye lehine bir yapı gösterdiği sonucuna varılmıştır. Son yıllarda dünyada hızlı bir şekilde artan küreselleşme hareketleri ve buna ek olarak da ortak tarihsel ve kültürel değerlere sahip olan bu ülkelerin potansiyelleri dikkate alındığında, daha fazla ticari işbirliği içerisinde olmaları, ikili ticaret ilişkilerinin yoğunluk kazanması için bir çaba içerisine girmeleri beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Türk Cumhuriyetleri, Ticaret Yoğunluk Endeksi, İhracat Yoğunluk Endeksi, İthalat Yoğunluk Endeksi.*

* ORCID: [0000-0003-0992-347X](https://orcid.org/0000-0003-0992-347X), Arş. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İ.İ.B.F, İktisat Bölümü, Çankırı/Türkiye, malidemir@karatekin.edu.tr

Ticaret Yoğunluğunun Analizi: Türkiye Ve Türk Cumhuriyetleri Örneği

ABSTRACT

The main aim of this study is to determine what countries are advantageous in the potential commercial expansion in 21st century between Turkey and Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and Uzbekistan, called the Turkic Republics, with which Turkey has common ethnic and cultural values, and to find out whether bilateral commerce has intensified in comparison to the rest of the world. In this regard, in order to determine the route of the bilateral commercial relations between Turkey and Turkic Republics, commercial intensity index, export intensity index and import intensity index have been applied using data about foreign trade between 2010-2019. It has been concluded that during this period, trade relations between Turkey and Turkic Republics were higher than the intensity index value 1, and trade was carried out very intensely. Similarly, the obtained export intensity and import intensity indexes values were higher than 1. When average export intensity and average import intensity values of the same period are taken into consideration, it has been concluded that Turkey has been advantageous in comparison to other countries (except for Uzbekistan) and that the structure of bilateral commercial activities was in favour of Turkey. When the globalisation activities, which have intensified recently, and the potential of these countries with common historical and cultural values are taken into account, Turkey and Turkic countries are expected to make more effort to increase the intensity of bilateral commercial activities.

Keywords: *Turkey, Turkic Republics, Commercial Intensity Index, Export Intensity Index, Import Intensity Index*

АННОТАЦИЯ

Основной целью этого исследования является выяснить в пользу какой стороны склонилась тяжесть центра в потенциальных двусторонних торговых отношениях 21-ом веке между Турцией и Тюркскими государствами, такими как Азербайджан, Казахстан, Кыргызстан, Туркменистан и Узбекистан, страны, которые являются этнически и культурно близкими государствами для Турции. В этом контексте, в период 2010-2019 гг. Турция для выявления степени интенсивности торговых отношений между Турецкими республиками использовала удачно расположенную коммерческую плотность, прибегая к методу интенсивности экспорта и индекса интенсивности импорта. По результатам исследования были сделаны выводы, что индексы интенсивности торговли с Турецкой Республикой были увеличены в указанном периоде ежегодно. Аналогичным образом, полученные значения плотности экспорта и индекса плотности импорта были выше 1-го. При анализе за указанный выше период и учете средней интенсивности экспорта, а также средних значений индекса интенсивности импорта, за исключением Узбекистана динамика склонна в пользу Турции. Принимая во внимание быстро усиливающиеся в мире глобализационные движения в последние годы и возможности этих стран, имеющие общие исторические и культурные ценности, ожидается, что они будут в большей степени развивать коммерческое сотрудничество и приложат усилия для интенсификации двусторонних торговых отношений.

Ключевые слова: *Турция, Тюркские республики, индекс плотности торговли, индекс интенсивности экспорта, индекс плотности импорта.*

1. Giriş

2. Dünya Savaşı'ndan sonra ve özellikle de 1950'li yılların başından itibaren dış dünya ile ilişkilerini hızlandıran ve süper güç olarak adlandırılan

Sovyetler Birliği, bu gücünü 1970’li yıllara kadar devam ettirmiştir. 1970’li yıllardan sonra ülke, yaşanan siyasi, ekonomik ve kültürel olaylar nedeniyle kan kaybetmeye başlamıştır. Bu süreçte Sovyetler Birliği yeterli modernleşme sürecini tamamlayamamış ve bunun neticesi olarak da teknolojik olarak diğer ülkelerin gerisinde kalmıştır. Bu durum sonucunda da ülkenin üretim kalitesinde düşüşler meydana gelmiş, piyasadaki arz ve talep dengesi bozulmuş, hatalı tarım politikaları uygulanmıştır (Bulut, 2014:8). 1980’li yılların ikinci yarısında iktidara gelen Gorbaçov, bozulan bu ekonomik yapıyı canlandırmak için birtakım reform hareketlerine başvurmuştur. İktisadi yönden yapılan bu reformların adını “perestrojka” olarak adlandırmışlardır. Ancak beklenen ekonomik hedefler gerçekleştirilememiş ve 1986 yılından itibaren de ülke bütçe açıklarını kapatabilmek için daha fazla borçlanmak durumunda kalmıştır (Ölmezoğulları, 2012:193; Bulut, 2014:14). Ortaya çıkan bu olumsuz durumlar neticesinde de Sovyetler Birliği’nin parçalanması kaçınılmaz bir durum almıştır.

1991 yılında Sovyetler Birliği’nin savaşızsız, kan dökülmeden dağılmasının ardından bağımsızlıklarını ilan eden Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan zengin yer altı kaynaklarına sahip ülkeler konumunda bulunmaktadır. Bağımsızlıklarını ilan eden bu ülkeler, 1990’lı yıllardan itibaren bütün dünyada başlayan küreselleşme ile birlikte Sovyetler Birliği’nin sosyalist piyasa yapısı düzeninden kurtulup, demokratik ve liberal piyasa ekonomisine geçiş sürecini başlatmışlardır. Bu ülkeler siyasi ve ticari yönden diğer ülkeler ile ilişkilerini de ilerletme çabasına girişmişler ve gerçekleştirdikleri reformlar ve politikalarla zor da olsa uluslararası arenada kendilerine yer edinmişlerdir. Bu süreçte de en büyük desteği veren ve bağımsızlıklarını ilan ettiklerinde ilk olarak bu ülkeleri uluslararası arenada tanıyan ülke geçmişten gelen ortak değerlerinden dolayı Türkiye olmuştur. Bu ülkelerin hem ekonomik hem de siyasi olarak gelişmesinde sürekli olarak katkıda bulunan bir ülke konumunda bulunan Türkiye, ortak etnik ve kültürel değerlerinden dolayı bu ülkeler ile hem siyasi hem de ticari yönden ikili ilişkilerini her zaman en yüksek seviyede tutmayı amaçlamıştır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri diye anılan bu ülkeler ile ticari ilişkilere, 1992 yılından itibaren başlayan Türkiye, günümüzde de ikili ticaret hacminin artırılması için sürekli çaba göstermektedir.

Bu çalışmada da, Türkiye’nin 21.yüzyılda, Türk Cumhuriyetleri ile olan ticari ilişkilerinin seyri, 2010-2019 yılları arasındaki dış ticaret verileri kullanılarak, ticaret yoğunluk endeksi, ihracat yoğunluk endeksi ve ithalat yoğunluk endeksi yöntemleri ile açıklanmaya çalışılacaktır. Türkiye’nin, Türk Cumhuriyetleri ile potansiyel ticaret genişlemesinin hangi ülke lehine olduğu, gerçekleştirilen ikili ticaretin dünyaya göre çok daha düşük mü yoksa daha yoğun mu gerçekleştiğini saptamak bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Böylece hem akademik yazındaki boşluğun doldurulması hem de daha sonraki dönemlerde yapılacak olan çalışmalara öncülük edebileceği düşünülmektedir. Giriş bölümünü takip eden ilk kısımda Türkiye’nin 2010-2019 dönemi arasında Türk Cumhuriyetleri ile gerçekleştirmiş olduğu ikili ticaretin seyri tekil ülkeler çerçevesinde değerlendirilecektir. Bir sonraki bölümde, çalışmanın ana amacı olan

Ticaret Yoğunluğunun Analizi: Türkiye Ve Türk Cumhuriyetleri Örneği

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ikili ticaretinin yoğunluk analizlerini içeren ticaret yoğunluk analizi, ihracat yoğunluk analizi ve ithalat yoğunluk analizinin hesaplanma yöntemleri ve bu analizler sonucunda Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile dış ticaretinin yoğun gerçekleşip gerçekleşmediğinin sonuçlarına yer verilecektir. Son bölümde ise genel bir değerlendirme yapılarak, çalışma sonucunda elde edilen sonuçlar özetlenecektir.

2. Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin Temel Makroekonomik Değişkenleri

2019 yılına ait Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin temel makroekonomik değişkenlerine ait verilere Tablo 1'de yer verilmiştir. Tablo incelendiğinde; 2019 yılı verilerine göre Türk Cumhuriyetleri içerisinde nüfus olarak en kalabalık ülkenin Özbekistan olmasına rağmen en yüksek enflasyon oranına ve en fazla dış ticaret açığı veren ülke konumunda bulunması dikkat çekmektedir. Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla (GSYİH) olarak en güçlü ekonomiye sahip ülkenin Kazakistan ve en zayıf ülkenin ise sadece 26 milyar dolar ile Kırgızistan olduğu anlaşılmaktadır. Aynı dönem içerisinde en fazla büyüme oranına sahip ülke ise % 6,3 ile Türkmenistan olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk Cumhuriyetleri içerisinde en fazla dış ticaret hacmine sahip ülke konumunda bulunan Kazakistan aynı zamanda en fazla dış ticaret fazlası veren ülke olarak da dikkat çekmektedir.

2019 yılı verilerine göre Türkiye ise, 83 milyondan fazla nüfusu ve 743 milyar dolardan fazla GSYİH'si ile Dünya'nın en büyük 19. ekonomisi konumunda bulunmaktadır. Gerçekleştirmiş olduğu 390 milyar dolardan fazla dış ticaret hacmi ile de dünya dış ticaretinin % 1,03'ünü oluşturmaktadır.

Tablo 1: Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri'nin Temel Makroekonomik Göstergeleri (2019)

	<i>Türkiye</i>	<i>Azerba ycan</i>	<i>Kazakist an</i>	<i>Türkmenist an</i>	<i>Özbekist an</i>	<i>Kırgızist an</i>
<i>Nüfus (Bin)</i>	83.154	10.067	18.551	5.942	32.981	6.415
<i>GSYİH*</i>	743.708	48.047	540.980	42	55	26
<i>Büyüme</i>	0,9	2,3	4,5	6,3	5,6	4,5
<i>Enflasyon</i>	15,2	2,6	5,2	5,1	14,5	1,1
<i>İhracat**</i>	180.835	19.600	58.000	9.921	11.085	1.966
<i>İthalat **</i>	210.343	13.600	38.000	2.637	18.934	4.904
<i>Dış Ticaret Hacmi</i>	391.178	33.200	96.000	12.558	30.019	6.870
<i>Dış Ticaret Dengesi</i>	-29.508	6.000	20.000	7.284	-7.849	-2.938

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2020 (<https://www.stat.gov.az/>); IMF, 2020; ITC, 2020; TÜİK, 2020; <https://www.worldometers.info/population/>,2020; <https://tradingeconomics.com/>, 2020.

Not: *: Milyar \$, **: Milyon \$

3. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile Ticari İlişkileri

3.1. Türkiye - Azerbaycan Ticari İlişkileri:

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti, 2019 yılı itibarıyla, 10 milyonu aşan nüfusu ile Orta Asya'nın önemli ülkelerinden biri konumunda bulunmaktadır. Dünya Bankası'nın verilerine[†] göre bağımsızlığını ilan ettiği 1991 yılından 1995 yılına kadar, serbest piyasa ekonomisine geçmesinin sancuları yaşayan ülke, 1991-1995 yılları arasında yaklaşık olarak % 78 oranında ekonomik daralma yaşamıştır. 1996'dan itibaren liberal ekonomiye adapte olmasıyla hızlı bir şekilde büyüme gerçekleştiren ülke, 1996-2010 döneminde aralıksız 15 yıl boyunca pozitif büyüme gerçekleştirmiştir. Bu dönem içerisinde ortalama % 12,5 büyüyen Azerbaycan ekonomisi, 2011-2019 yılları arasında ise sadece ortalama % 1,18 oranında bir büyüme rakamlarına ulaşabilmiştir. En büyük ihracat kaleminin petrol olduğu ülkede, 2014 yılının yarısından itibaren görülmeye başlanan petrol fiyatlarındaki düşüş büyüme oranlarının da düşük seviyelerde gerçekleşmesine sebep olmuştur.

Azerbaycan, Kafkasya bölgesinde Türkiye'nin en önemli ekonomik ortağı olarak karşımıza çıkmaktadır (Keleş, 2016:134). Bunun sebepleri olarak, Azerbaycan'ın hem zengin enerji kaynaklarına sahip olması hem de Türkiye için Orta Asya'ya açılan bir kapısı olma potansiyeli gösterilebilir (Baghirova vd., 2017:303). Türkiye'nin Azerbaycan ile dış ticaret ilişkileri 1993 yılından bu yana yükselme eğilimi göstermektedir. Bu durumun başlıca nedenlerine baktığımızda;

- ✚ Türkiye'nin ihracını gerçekleştirdiği ürünlerin Azerbaycan tarafında tanınmaya başlanması,
- ✚ Türk şirketlerin Azerbaycan pazarında şube açması,
- ✚ Türk şirketlerin Azeri piyasasında şube açması ile Türkiye'den ithalat gerçekleştirmesi ve bu ürünleri
- ✚ Azerbaycan piyasasında pazarlaması (Ticaret Bakanlığı, 2020:14).
- ✚ Yeni boru hatlarının faaliyete girmesi ve Türkiye'nin Azerbaycan'dan gerçekleştirmiş olduğu petrol ithalatının değerinin artması gösterilebilmektedir (Baghirova vd., 2017:304).

Türkiye'nin Azerbaycan ile dış ticareti çeyrek yüzyıldır yükselme eğiliminde bulunmasına rağmen, iki ülke arasında gümrük vergisi oranlarının yüksek olması sebebiyle istenilen düzeyin gerisinde kalmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2020:14).

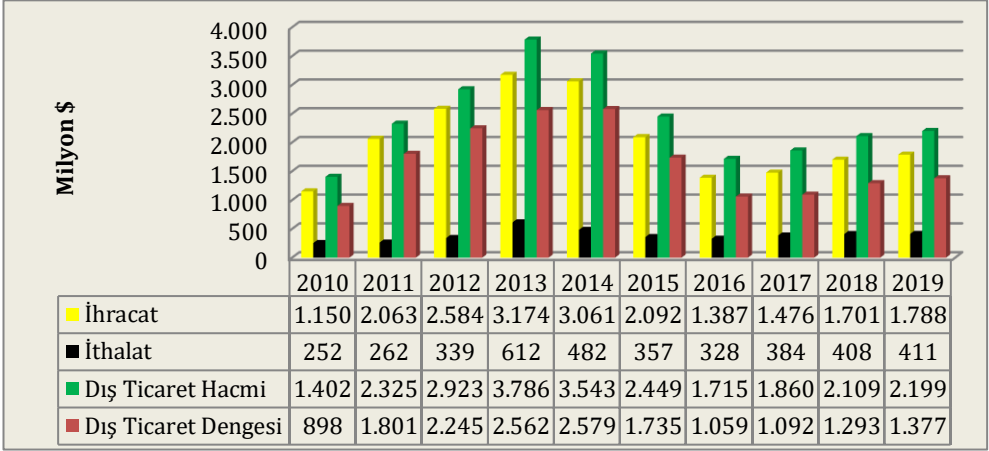

[†] Dünya Bankası verileri kullanılarak hesaplamalar yazar tarafından gerçekleştirilmiştir. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=AZ> (Erişim Tarihi: 25.04.2020)

Ticaret Yoğunluğunun Analizi: Türkiye Ve Türk Cumhuriyetleri Örneği

Tablo 2’de 2010-2019 yılları arasında Türkiye’nin Azerbaycan ile ikili dış ticaretine ilişkin değerlere yer verilmiştir. Tablo detaylı incelendiğinde; Türkiye’nin Azerbaycan’a gerçekleştirmiş olduğu ihracat 2010-2013 yılları arasında sürekli olarak bir artış göstermiştir. Türkiye’nin 2010 yılında 1 milyar 150 milyon dolar olan ihracatı, 2013 yılı sonunda en yüksek değer olan 3 milyar 174 milyon dolara yükselmiştir. Ancak 2014-2019 yılları arasındaki ihracat değerlerinde ise istikrarlı bir seviyenin yakalandığından bahsetmek mümkün gözükmemektedir. 2019 yılı sonunda 1 milyar 788 milyon dolar gerçekleşen ihracat rakamı ile Azerbaycan, en fazla ihracat yapılan 26. ülke konumunda bulunmaktadır (Ticaret Bakanlığı,2020). Türkiye’nin, Azerbaycan’dan gerçekleştirdiği ithalatın rakamları ise aynı dönem içerisinde, 252 milyon dolar ile 612 milyon dolar arasında değişmektedir. 2019 yılı itibariyle İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi ise, incelenen 10 yıllık dönemde dalgalı bir seyir izlemektedir. 2013 yılı sonunda en yüksek seviyeye ulaşan dış ticaret hacmi, 2019 yılı sonunda % 42 oranında azalarak 2 milyar 199 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. İkili ticarete ise Türkiye’nin, 2010-2019 yılları arasında dış ticaret fazlası elde ettiği, buna karşın ikili ticaretin Azerbaycan aleyhine olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 2: Türkiye’nin Azerbaycan ile Dış Ticareti (2010-2019)

Kaynak: TÜİK, 2020.

3.2. Türkiye - Kazakistan Ticari İlişkileri:

16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden, 2 milyon 725 bin km² yüzölçümü ile Kazakistan, Türkiye’nin neredeyse 4 katı büyüklüğünde bir hacme sahip olmakla birlikte, Dünya’nın da en geniş 9. toprak alanına sahip ülke konumunda bulunmaktadır. 2019 yılı itibariyle, 18 milyon 500 binden fazla nüfusu ve yaklaşık olarak 541 milyar dolar GSYİH’ye sahip olan ülke, Türk Cumhuriyetleri içerisinde kendine ilk sırada yer edinmiştir. Ülke yeraltı ve üstü zengin doğal kaynaklarıyla Türk Cumhuriyetleri içerisinde ve bulunduğu bölgede yıldızı parlayan ve gelecek vaat eden önemli bir ülke konumunda yer almaktadır (Bulut, 2015:2). Ayrıca ülke, yer aldığı konum itibariyle; yeni ve büyük bir

piyasaya sahip olması, geniş petrol ve doğalgaz yataklarının yanı sıra birçok çeşit metal ve maden kaynaklarına sahip olması gibi özellikleri ile Türk Cumhuriyetleri içerisinde en fazla yabancı sermaye çeken ülke konumundadır (Bulut, 2015:3; Balıkçioğlu, 2019:235). Önümüzdeki 10 yıl içerisinde ülkenin, ekonomik göstergeler bakımından gelişmiş ülkelere yaklaşması tahmin edilmektedir (Bulut, 2015:3). Bununla birlikte ülkede yürütülen iktisat politikalarının temel hedefi, ekonominin petrole ve dünya petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara olan bağımlılığını azaltmak ve 30 yıl içerisinde dünyanın rekabet gücü ek yüksek ilk 30 ülkesi arasında yer almasını sağlamaktır. Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) raporuna göre, 2050 yılına gelindiğinde ülkede petrol dışı endüstrilerin ekonomideki oranının % 32'den % 70'e yükselmesi ve Kazakistan'ın iş yapma kolaylığı listesinde ilk 20 ülke arasına girmesi öngörülmektedir (DEİK, 2018:1).

Türkiye'nin Kazakistan ile ekonomik ve ticari ilişkileri, 1991 yılında Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin hemen sonrasında başlamıştır (Ersungur vd., 2007:295). İki ülke arasındaki ortak tarihi, kültürel ve manevi bağların ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunduğu söylenebilir (Kayalı ve Mengi, 2017:167).

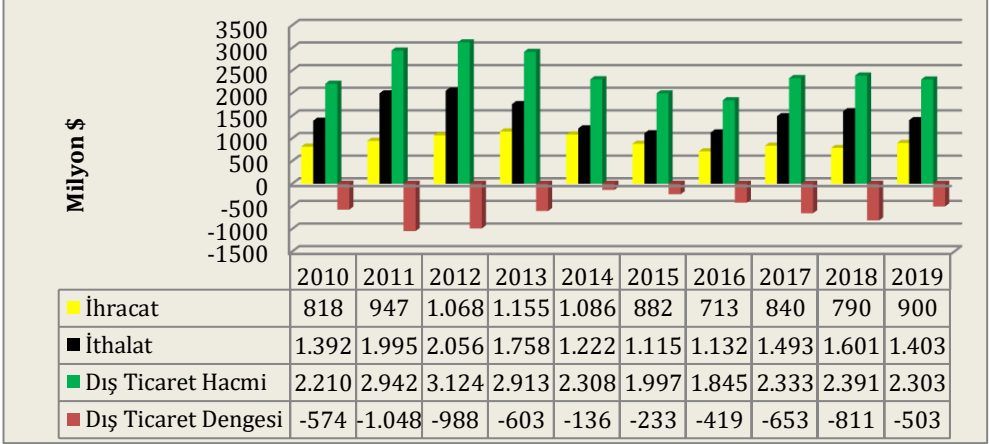
Türkiye ile Kazakistan arasındaki ikili ticaret, 1992 yılında sadece 30 milyon dolar iken, bu rakam sonraki yıllarda hızla artma eğilimine girmiştir. Tablo 3, 2010-2019 yılları arasında Türkiye'nin Kazakistan ile dış ticaretinin seyrini göstermektedir. Tablo incelendiğinde, ülkeler arasındaki karşılıklı ticaret hacmi 2012 yılında 3 milyar 124 milyon dolara kadar yükselmiştir. Sonraki yıllarda bu rakamın azalmaya başladığı ve 2015 yılı sonunda 1 milyar 845 milyon dolara indiği görülmektedir. 2017 yılından günümüze kadar ise ikili ticaret 2 milyar doların üzerinde gerçekleşmiştir. Türkiye'nin Kazakistan ile ikili ticareti, iki ülkenin ekonomik potansiyelleri göz önüne alındığında oldukça düşük seviyelerde kaldığı düşünülmektedir (Ersungur vd., 2007:295). Bu durumun başlıca sebeplerine göz attığımızda şu hususlar dikkati çekmektedir (DEİK, 2018:4):

- ✚ Türkiye ile Kazakistan arasındaki coğrafi uzaklık, ikili ticaretin istenilen düzeylere çıkmasına engel olmaktadır.
- ✚ Coğrafi uzaklık nedeniyle ortaya çıkan taşıma maliyetlerinin yüksekliği de ikili ticareti ciddi anlamda olumsuz etkilemektedir.

İncelenen 10 yıllık süre içerisinde, Türkiye sürekli olarak Kazakistan ile gerçekleştirdiği ticareten kaybederek bir başka ifadeyle dış ticaret açığı vererek çıkmaktadır. 2010-2019 yılları arasında Türkiye, 136 milyon dolar ile 1 milyar 48 milyon dolar arasında değişen rakamlarda dış ticaret açığı vermiştir. Bu durumun başlıca sebeplerine bakıldığında; Türkiye'nin, Kazakistan'dan gerçekleştirmiş olduğu ithalatında petrol ve doğalgaz, petrol ürünleri, demir çelik dışında kalan ana metal hammadde (özellikle bakır ve alaşımları) ağırlıklı olması göze çarpmaktadır (DEİK, 2018:4).

Ticaret Yoğunluğunun Analizi: Türkiye Ve Türk Cumhuriyetleri Örneği

Tablo 3: Türkiye'nin Kazakistan ile Dış Ticareti (2010-2019)

Kaynak: TÜİK, 2020.

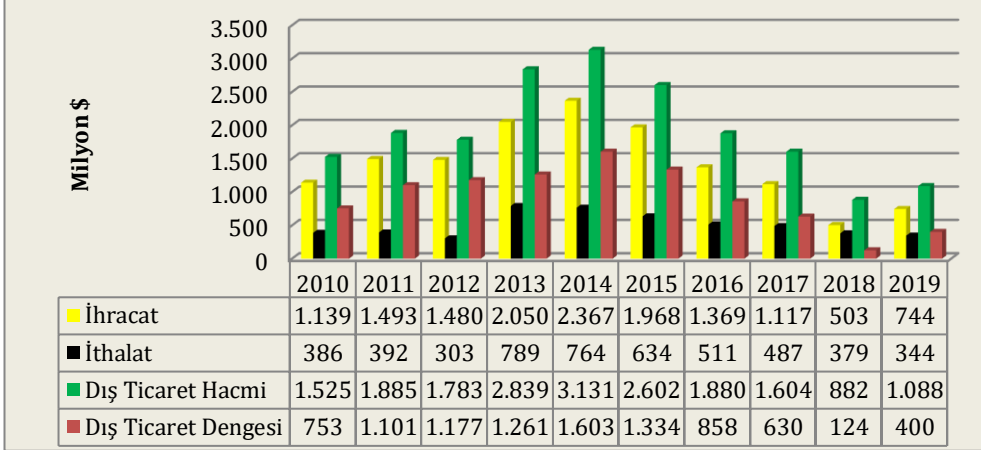
3.3. Türkiye - Türkmenistan Ticari İlişkileri:

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını elde eden Türkmenistan, 2019 yılında sahip olduğu yaklaşık 6 milyon nüfusu ve 42 milyar dolarlık GSYİH ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında yer almaktadır. Aynı zamanda 2019 yılında, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında % 6,3 büyüme oranı ile en fazla büyüme rakamına ulaşan ülke konumunda bulunmaktadır. Türkmenistan'ı diğer Türk Cumhuriyetlerinden ayıran en önemli fark ise nispeten kapalı bir ekonomiye sahip olmasına rağmen, Rusya'dan sonra en fazla doğal gaz rezervine sahip ülke konumunda bulunması ve bundan aldığı pozitif etki ile son yıllarda çok hızlı bir büyüme sürecine girmesi gösterilmektedir (Ersungur vd., 2007: 305). Türkmenistan'ın ekonomik yapısı daha çok doğalgaz, petrol ürünleri, pamuk ve tekstil sanayi, gıda ve hafif sanayi üzerine şekillendirilmiştir (DEİK, 2012:3).

Türkiye'nin Türkmenistan ile ikili ticari ilişkileri, 3 Aralık 1991 tarihinde Ankara'da imzalanan 'Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması' ile başlamıştır (Solak, 2003:88). 1992 yılından günümüze kadar iki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret dalgalı bir seyir izlemiş ve hiçbir zaman istenilen düzeylerde gerçekleşmemiştir. Tablo 4, 2010-2019 yılları arasında Türkiye'nin Türkmenistan ile olan ikili ticaretine ilişkin bilgiler içermektedir. 2010 yılında Türkiye'nin ikili ticaretten elde ettiği dış ticaret hacmi 1 milyar 500 milyonun üzerinde gerçekleşirken, 2014 yılı sonunda en yüksek seviyeye ulaşmış ve 3 milyar 131 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Ancak 2015 yılından itibaren Türkiye'nin dış ticaret hacmi sürekli olarak düşme eğilimine geçmiş ve 2019 yılı sonunda, 2014 yılına göre Türkiye'nin Türkmenistan ile gerçekleştirmiş olduğu dış ticaret hacmi % 65 azalarak 1 milyar 88 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönem içerisinde ikili ticaret Türkiye lehine gerçekleşmesine rağmen, Türkiye'nin dış ticaret fazlası azalma eğilimindedir. Sonuç olarak, Türkiye ile Türkmenistan

arasında gerçekleşen ikili ticarete istikrardan bahsetmek mümkün gözükmemektedir.

Tablo 4: Türkiye'nin Türkmenistan ile Dış Ticareti (2010-2019)

Kaynak: TÜİK, 2020.

3.4. Türkiye - Özbekistan Ticari İlişkileri:

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içerisinde yer alan Özbekistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını elde etmiştir. 2019 yılı verilerine göre yaklaşık 33 milyon nüfusu ile ilk sırada, 55 milyar dolar GSYİH ile ikinci sırada bulunmaktadır. Özbekistan, jeopolitik durumu ve ekonomik potansiyeli ile Orta Asya'nın merkezinde yer alan bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır (Balıkçioğlu, 2019:232).

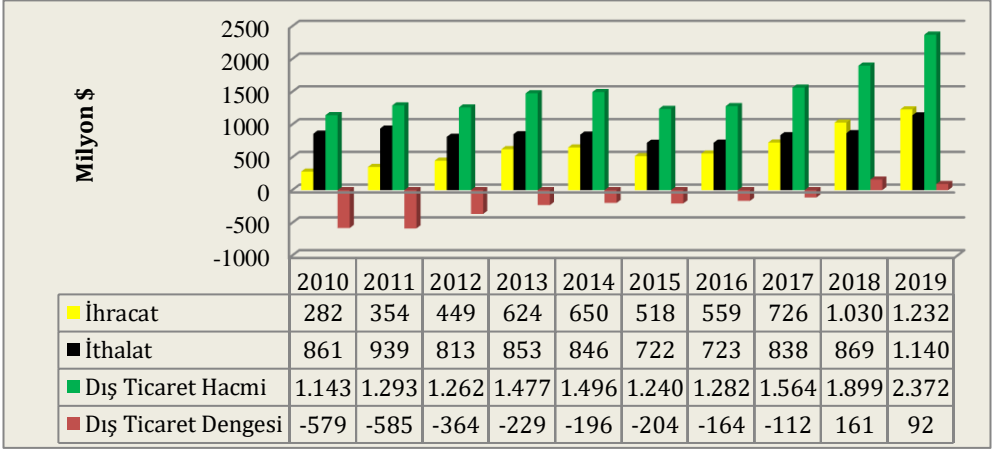
Özbekistan sosyalist sistemi anımsatan politika araçları kullanarak ekonomiye yön vermektedir. Sıkı para ve maliye politikaları uygulayarak hızlı bir şekilde liberalleşmeyi, özelleştirmeyi ve makroekonomik istikrara ulaşmayı hedefleyen ekonomi politikalarına başvurmaktadır. Bunu yaparken de amacı sosyalist sistemi anımsatan ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçmek yerine tarımsal ağırlıklı ekonomik sistemden endüstrileşmiş ve gelişmiş bir ekonomiye geçmeyi amaçlamışlardır. Ayrıca, Özbekistan endüstrileşme açısından yabancı yatırımları teşvik etmeyi bir strateji olarak hedeflemiştir (Somuncuoğlu, 2001: 19).

Türkiye'nin Özbekistan ile ticari ilişkileri, Özbekistan'ın 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesinden hemen sonrasına dayanmaktadır. İki ülke arasında ticari ilişkiler Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te 24 Şubat 1991 tarihinde imzalanan 'Türkiye ile Özbekistan Arasında İşbirliği Protokolü' ile kurulmuş ve ticari ilişkiler dalgalı bir seyir göstererek günümüze kadar ulaşmıştır. Tablo 5'te, Türkiye'nin 2010-2019 yılları arasında Özbekistan ile dış ticaretine ilişkin verilere yer verilmiştir. Tablo incelendiğinde, 2010 yılında Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu ihracat miktarı 282 milyon dolar iken, 10 yıl içerisinde bu rakam 4,36 kat artarak 1 milyar 232 milyon dolara ulaşmıştır. Benzer şekilde Türkiye'nin Özbekistan'dan yapmış olduğu ithalat rakamlarında da artış gözlenmektedir. 2010 yılında 861

Ticaret Yoğunluğunun Analizi: Türkiye Ve Türk Cumhuriyetleri Örneği

milyon dolar olan ithalat rakamı, 2019 yılı sonunda 1,31 kat artarak 1 milyar 140 milyon dolara yükselmiştir. Türkiye'nin Özbekistan ile dış ticaret hacmi ise 2010-2019 dönemi içerisinde 1 milyar 143 milyon dolar ile 2 milyar 372 milyon dolar arasında gerçekleşmiştir. 2010 yılında 1 milyar 143 milyon dolar olarak gerçekleşen dış ticaret hacmi, 2019 yılı sonunda 2 kattan fazla artarak son 30 yılın en yüksek seviyesine ulaşmıştır. İki ülke arasındaki dış ticaret dengesine baktığımızda ise; 2010-2017 yılları arasında Türkiye'nin aleyhinde gerçekleşen dış ticaret, son iki yıldır yön değiştirmiş ve Türkiye, Özbekistan ile gerçekleştirdiği ikili ticaretten dış ticaret fazlası elde etmiştir.

Tablo 5: Türkiye'nin Özbekistan ile Dış Ticareti (2010-2019)

Kaynak: TÜİK, 2020.

3.5. Türkiye – Kırgızistan Ticari İlişkileri:

198 bin 500 km² yüzölçümü ve yaklaşık 6 milyon 500 bin nüfusu ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içerisinde yer alan Kırgızistan, 31 Ağustos 1991 tarihinde Eski Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını ilan etmiştir. 2019 yılı verilerine göre sahip olduğu 26 milyar dolarlık GSYİH'si ile Türk Cumhuriyetleri içerisinde en düşük seviyede bulunan ülke, aynı dönemde % 4,5 büyüme gerçekleştirmiştir. Ülkenin denize kıyısının olmaması ve ithalat yönünden bağımlı bir ülke olması nedeniyle, diğer Türk Cumhuriyetlerinden ayrılmıştır (DEİK, 2018:7). Aynı zamanda diğer Türk Cumhuriyetlerinden farklı olarak sınırlı miktarda petrol ve doğalgaz rezervlerine sahiptir. Bu durum da ülkenin dış ticaret ilişkilerinin gelişmesinde olumsuz yönde etkide bulunmuştur. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içerisinde ilk olarak Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olma özelliğine sahip olan ülke konumunda bulunan Kırgızistan maalesef dış ticaret ilişkilerini bir türlü istenilen düzeylere taşıyamamıştır. İki ülke arasındaki ticaret hacminin artırılması için öncelikli olarak taşıma giderlerinin azaltılması ile ulaştırma imkânlarının iyileştirilmesi, karayolu taşımacılığının yanı sıra alternatif ulaşım araçları kullanılması gerekmektedir. Bununla birlikte gümrük işlemlerinde

meydana gelen kayıt dışı giderlerin azaltılmasının ticaret hacmini arttırmada önemli bir faktör olacağı düşünülmektedir (DEİK, 2018:7).

Türkiye'nin Kırgızistan ile ticari ilişkileri ise 29 Mayıs 1991 tarihinde Ankara'da imzalanan 'Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Protokol' ile başlamış ve sonraki yıllarda da artarak devam etmiştir. 1992 yılında 3 milyon 273 bin dolar olan dış ticaret hacmi, 2019 yılına geldiğinde 158 kat artarak 519 milyon dolara ulaşmıştır. Türkiye'nin 2010-2019 yılları arasından ihracatının gelişimine bakıldığında, 2010 yılında 129 milyon dolar olan ihracatın 2014 yılında en yüksek seviye olan 467 milyon dolara çıktığı, 2015 yılından itibaren azalarak 2016 yılında 327 milyon dolara, 2019 yılında da 442 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.

Aynı dönem içerisinde Türkiye'nin Kırgızistan'dan gerçekleştirdiği ithalatın rakamlarına bakıldığında, 2010 yılından 2017 yılına kadar sürekli bir artışın gerçekleştiği ancak 2018 ve 2019 yıllarında ise azaldığı anlaşılmaktadır. 2010 yılında 30 milyon dolarlık bir ithalat gerçekleştiren Türkiye, 2017 yılında 155 milyon dolarlık ithalat rakamı ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

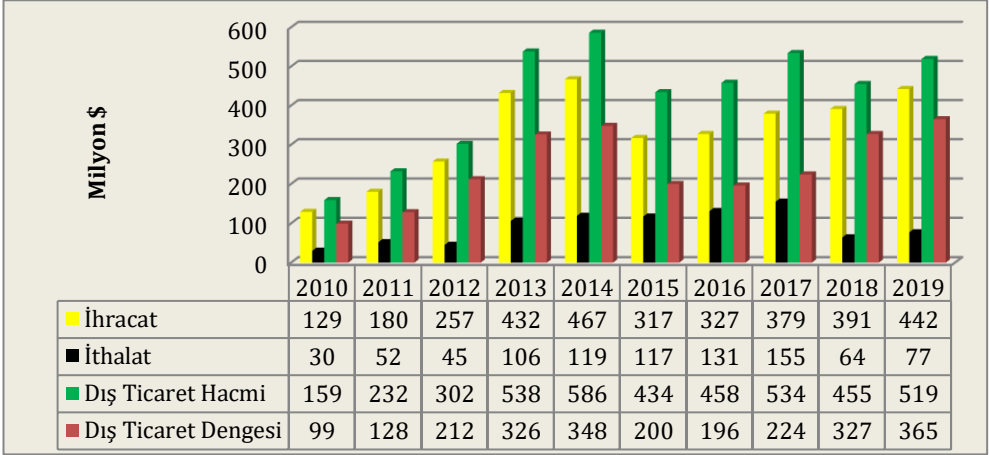
2010-2019 yılları arasında Türkiye ile Kırgızistan arasındaki dış ticaret hacmi ise 159 milyon dolar ile 586 milyon dolar arasında değişmektedir. 2010 yılında 159 milyon dolar olarak gerçekleşen dış ticaret hacmi, 2014 yılında en yüksek seviye olan 586 milyon dolara ulaşmıştır. İki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret hacmi 2015 yılından itibaren ise dalgalı bir seyir izlemiştir.

2010-2019 yılları arasında Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ikili ticarete denge geleneksel olarak Türkiye lehine fazla vermektedir. Bir başka ifadeyle, dış ticaret dengesi Kırgızistan aleyhine açık vermektedir. 2010 yılında 99 milyon dolarlık bir dış ticaret fazlası elde eden Türkiye, 10 yıl içerisinde bu rakamı 3,65 kat arttırarak 365 milyon dolara çıkarmıştır. Ancak Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içerisinde coğrafi olarak en uzak noktada yer alan Kırgızistan ile Türkiye'nin dış ticaret ilişkileri potansiyelin altında gerçekleşmiştir. Kırgızistan'ın petrol ihracatı açısından fakir olması ve nispeten düşük büyüme hızları ile düşük satın alma gücüne sahip olması dış ticaret ilişkilerine yansımaktadır. Ülkenin Türkiye ile ticari ilişkileri diğer Türk Cumhuriyetlerine oranla daha düşük bir hızda artış göstermektedir. (Ersungur vd., 2007: 299-300).

Tablo 6: Türkiye'nin Kırgızistan ile Dış Ticareti (2010-2019)

Ticaret Yoğunluğunun Analizi: Türkiye Ve Türk Cumhuriyetleri Örneği

Kaynak: TÜİK, 2020.

4. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile Ticari Yoğunluk Analizi

Türkiye'nin, 2010-2019 yılları arasında Türk Cumhuriyetleri ile dış ticaret ilişkisi, ticaret yoğunluk endeksi yöntemi ile analiz edilmeye çalışılacaktır. Daha sonra aynı dönem için Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ihracat ve ithalat yoğunluk endeksleri hesaplanarak ticari yoğunlaşma düzeyleri açıklanmaya çalışılacaktır. Ticaret yoğunluğu endeksi olarak adlandırılan basit yaklaşım Brown (1949) tarafından geliştirilmiş ve daha sonra Kojima (1964) tarafından gözden geçirilmiş ve geliştirilmiştir. Ticaret yoğunluğu endeksi, bir ülkenin ticaretini diğer ülke ile karşılaştıran payını ölçmek için kullanılmaktadır. Bir başka ifadeyle ticaret yoğunluk endeksi; ülkenin ortak ülkesine ortalama olarak dünyadan daha fazla ihracat yapıp yapmadığını göstermektedir (Brown, 1949; Kojima, 1964: 19).

Analizde kullanılacak olan Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ticaret yoğunluğu endeksi (TII_{ijt}) şu şekilde tanımlanmıştır:

$$TII_{ijt} = \frac{\frac{X_{ij}}{X_{it}}}{\frac{X_{wj}}{X_{wt}}} \quad (1)$$

Burada;

TII_{ijt} : i ülkesinin (Türkiye) j ülkesi (Türk Cumhuriyetleri) ile ticaret yoğunluğu endeksi,

X_{ij} : i ülkesinin j ülkesine ihracatı,

X_{it} : i ülkesinin dünyaya toplam ihracatı,

X_{wj} : j ülkesinin dünyaya toplam ihracatı,

X_{wt} : Toplam dünya ihracatı olarak ifade edilmektedir.

Ticaret yoğunluk endeksi (TII), bir ülkenin toplam ihracatına göre bir hedef ülkeye yaptığı ihracatın payını, dünyanın aynı hedef ülkeye yaptığı ihracatın toplam ihracatına oranıyla karşılaştırmaktadır. Endeks temel olarak iki ülke arasındaki ikili ihracat ve ithalat yoğunluğu hakkında bilgi vermektedir. Dünya ticareti açısından iki ülke arasındaki ticaret akışının yoğunluğunu göstermektedir.

$$0 \leq TII \leq \infty$$

✚ Eğer $TII = 0$ ise ikili ticaretin olmadığını,

✚ Eğer $TII = 1$ ise ortakların coğrafi farklar olmadan ticaret yaptığını,

✚ Eğer $TII < 1$ veya $TII > 1$ ise, iki ülkenin ikili ticaretinin dünyaya göre az ya da çok yoğun olduğunu açıklamaktadır.

İki ülke arasındaki potansiyel ticaret genişlemesi, ihracat ve ithalat yoğunluk endeksleri ile hesaplanarak da bulunabilmektedir. Kojima (1964) ve Drysdale (1969) tarafından açıklanan ihracat ve ithalat yoğunluk endeksleri aşağıdaki gibi gösterilebilmektedir:

$$EII_{ijt} = \frac{(X_{ij}/X_{it})}{(M_{jt} - M_{ji})/(M_{wt} - M_{it})} \quad (2)$$

Burada;

EII_{ijt} : Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ihracat yoğunluk endeksi,

X_{ij} : i ülkesinin j ülkesine ihracat rakamını,

X_{it} : i ülkesinin Dünya'ya toplam ihracat rakamını,

M_{jt} : j ülkesinin Dünya'dan toplam ithalat rakamını,

M_{ji} : j ülkesinin i ülkesinden ithalat rakamını,

M_{wt} : Toplam Dünya ithalat rakamını,

M_{it} : i ülkesinin Dünya'dan toplam ithalat rakamını ifade etmektedir.

$$MII_{ijt} = \frac{(M_{ij}/M_{it})}{(X_{jt} - X_{ji})/(X_{wt} - X_{it})} \quad (3)$$

Burada;

MI_{ijt} : Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile İthalat Yoğunluk Endeksi

M_{ij} : i ülkesinin j ülkesinden ithalat rakamını,

M_{it} : i ülkesinin Dünya'dan toplam ithalat rakamını,

X_{jt} : j ülkesinin Dünya'ya toplam ihracat rakamını,

X_{ji} : j ülkesinin i ülkesine ihracat rakamını,

X_{wt} : Toplam Dünya ihracat rakamını,

X_{it} : i ülkesinin Dünya'ya toplam ihracat rakamını ifade etmektedir.

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile arasındaki ticaretin yoğunluğu, ticaret yoğunluk endeksi yöntemi ile hesaplanmıştır ve 2010-2019 yılları arasındaki analiz sonuçları Tablo 7'de gösterilmiştir. İncelenen 10 yıl boyunca Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile olan ticaretinin yoğunluğu 1'den büyük gerçekleşmiştir. Elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde; Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile gerçekleştirdiği ikili ticaretin yoğun bir şekilde gerçekleştiği sonucuna varılmaktadır. Ortaya çıkan sonuçlar tekil ülkeler nezdinde değerlendirildiğinde,

Ticaret Yoğunluğunun Analizi: Türkiye Ve Türk Cumhuriyetleri Örneği

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetler içerisinde en fazla ticaretinin yoğun olarak gerçekleştiği ülkenin Kırgızistan olduğu sonucuna varılmıştır. Tablo incelendiğinde, Türkiye'nin Kırgızistan ile ticaret yoğunluk endeksi değeri ortalaması 21,56 olarak gerçekleşmiştir. Bu ülkeyi aynı dönem içerisinde ortalama endeks değeri 15,60 ile Türkmenistan, 10,44 ile Azerbaycan ve 6,81 ile Özbekistan takip etmektedir. Türkiye'nin, ikili ticaretinin diğer Türk Cumhuriyetleri'ne göre en az yoğun gerçekleştiği ülke konumunda ise Kazakistan bulunmaktadır. Bu ülkenin hesaplanan endeks değeri ortalaması 1,75 olarak hesaplanmıştır. Endeks değeri 1'den büyük olarak gerçekleşmiş olmasına rağmen diğer Türk Cumhuriyetleri'nin sonuçlarına göre en düşük seviyede kalmıştır.

Tablo 7: Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile Ticari Yoğunluk Endeksi (TII) Sonuçları

	Azerbaycan	Kazakistan	Türkmenistan	Özbekistan	Kırgızistan
2010	5,75	1,80	23,22	3,19	9,73
2011	8,02	1,50	15,41	3,58	12,20
2012	9,55	1,49	10,82	4,83	16,37
2013	12,44	1,69	15,17	6,46	26,09
2014	12,94	1,63	16,17	6,75	29,43
2015	14,48	2,20	22,61	6,30	25,28
2016	11,89	2,18	22,09	7,00	23,36
2017	10,75	1,95	16,88	7,87	24,22
2018	9,16	1,50	5,82	10,63	25,66
2019	9,43	1,61	7,77	11,51	23,31
Ort.	10,44	1,75	15,60	6,81	21,56

Kaynak: WDI 2020; TÜİK 2020; ITC 2020. Yazar tarafından derlenip hesaplanmıştır.

2010-2019 yılları arasında Türkiye'nin, Türk Cumhuriyetleri ile gerçekleştirmiş olduğu dış ticaretin seyrini ortaya koyabilmek için ticari yoğunluk endeksi analizine ilave olarak ihracat ve ithalat yoğunluk endeksi analizi gerçekleştirilmiş ve gerçekleşen ikili ticaretten hangi ülkenin avantajlı hangi ülkenin dezavantajlı olarak ayrıldığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Tablo 8, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile gerçekleştirmiş olduğu ikili ticaret sonucunda ortaya çıkan ihracat yoğunluk endeksi sonuçları göstermekteyken, Tablo 9'da ise, ithalat endeksi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 8'de sonuçlar incelendiğinde; incelenen 10 yıllık süre boyunca, Türkiye'nin bütün Türk Cumhuriyetleri ile gerçekleştirdiği ihracat endeksi değeri 1'den büyük olarak gerçekleşmiştir. Ortaya çıkan sonuçlara göre, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile gerçekleştirmiş olduğu ikili ticaretin yoğun bir şekilde gerçekleştirdiği sonucuna varılmıştır. 2010-2019 dönemi ortalama ihracat yoğunluk endeksi değerlerine bakıldığında ise, en yoğun ikili ticaretin Türkmenistan (26,71) ile gerçekleştiği sonucuna varılmıştır. Bu ülkeden sonra, Türkiye'nin ikili

ticaretinin en yoğun gerçekleştirdiği Türk Cumhuriyeti ise 25,16 endeks değeri ile Azerbaycan olmuştur. Diğer Türk Cumhuriyetleri'ne oranla en düşük ikili ticaretin gerçekleştirildiği ülke ise 3,06 endeks değeri ile Kazakistan olmuştur. Tablo 8'deki bütün sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde ise; Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile gerçekleştirdiği ikili ticaretten kazançlı çıktığı sonucuna varılmaktadır.

Tablo 8: Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile İhracat Yoğunluk Endeksi (EII) Sonuçları

	Azerbaycan	Kazakistan	Türkmenistan	Özbekistan	Kırgızistan
2010	22,65	3,49	26,55	4,31	5,31
2011	27,21	3,44	26,35	4,53	5,66
2012	29,71	2,75	17,90	4,46	5,72
2013	37,72	2,90	25,15	5,82	8,73
2014	39,41	3,11	28,00	5,52	9,63
2015	25,98	3,30	32,19	5,17	8,91
2016	18,28	3,14	30,68	5,52	9,14
2017	18,94	3,19	27,54	6,79	9,50
2018	18,04	2,83	23,47	6,94	9,29
2019	13,60	2,43	29,31	6,76	9,36
Ort.	25,16	3,06	26,71	5,58	8,13

Kaynak: WDI 2020; TÜİK 2020; ITC 2020. Yazar tarafından derlenip hesaplanmıştır.

Tablo 9'da ise Türkiye'nin 2010-2019 yıllarına ait Türk Cumhuriyetleri ile gerçekleştirmiş olduğu ithalatının endeks değeri sonuçlarına yer verilmiştir. Elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde, bütün Türk Cumhuriyetleri ülkelerinin 2010-2019 yılları arasındaki ortalama ithalat yoğunluk endeks değerleri 1'den büyük olarak gerçekleşmiştir. En fazla ithalat yoğunluk endeks değerine sahip ülke ise 6,21 ile Özbekistan olurken, bu ülkeyi 4,01 ile Kırgızistan ve 3,74 ile Türkmenistan takip etmektedir. 2010-2012 yılları arasında Azerbaycan'ın ithalat yoğunluk endeks değerleri 1'den küçük gerçekleşirken, diğer bütün Türk Cumhuriyetlerinin 10 yıllık endeks değerleri ise 1'den büyüktür.

Tablo 9: Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile İthalat Yoğunluk Endeksi (MII) Sonuçları

	Azerbaycan	Kazakistan	Türkmenistan	Özbekistan	Kırgızistan
2010	0,76	1,87	4,79	5,94	1,37
2011	0,56	1,76	2,24	5,28	1,96
2012	0,80	1,83	1,41	5,59	1,83
2013	1,43	1,54	3,49	5,28	3,83
2014	1,31	1,18	3,36	5,67	4,83
2015	1,70	1,91	5,01	6,04	6,42

Ticaret Yoğunluğunun Analizi: Türkiye Ve Türk Cumhuriyetleri Örneği

2016	2,00	2,46	5,87	6,44	6,66
2017	1,86	2,30	4,89	6,05	6,59
2018	1,64	2,27	3,27	6,69	3,13
2019	1,84	2,14	3,05	9,07	3,45
Ort.	1,39	1,93	3,74	6,21	4,01

Kaynak: WDI 2020; TÜİK 2020; ITC 2020. Yazar tarafından derlenip hesaplanmıştır.

Tablo 8 ve Tablo 9’da Türkiye’nin Türk Cumhuriyetler ile gerçekleştirmiş olduğu ihracat ve ithalat endeks değerlerinin ortalamalarına bakıldığında ise; sadece Özbekistan’ın ithalat yoğunluk endeksinin ihracat yoğunluk endeks değerinden büyük olduğu gözlenmiştir. 10 yıllık ortalama ihracat ve ithalat yoğunluk endeks değerleri sonuçlarına göre, Türkiye’nin Özbekistan haricinde diğer bütün Türk Cumhuriyetleri (Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan) ile ticari ilişkiden dış ticaret fazlası ile ayrıldığı sonucuna varılırken, Türkiye’nin Özbekistan ile ikili ticaretinden ise Özbekistan lehine bir yapının ortaya çıktığı sonucuna varılmıştır.

5. Sonuç

Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra ortaya çıkan Türk Devletlerinin bağımsızlığı uluslararası çerçevede ilk tanıyan ülke konumunda bulunan Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ile ticari ilişkilerini, bu ülkelerin bağımsızlıklarını kazandığı andan itibaren yürütmeye başlamış ve yıllar boyunca da arttırmak için çaba göstermiştir. Ayrıca bu ülkelerin kalkınmaları için birçok işbirliğine imza atmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye’nin tarihi ve kültürel bağları olan Türk Cumhuriyetleri ile ticaretinin seyrini ortaya koyabilmek için 2010-2019 yılları arasında dış ticaret verileri kullanılarak ikili ticaretin yoğunluk derecesi hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür:

✚ Türkiye’nin 2010-2019 yılları arasında Türk Cumhuriyetleri ile gerçekleştirmiş olduğu ticaretin yoğun bir şekilde gerçekleştiği sonucuna varılmıştır.

✚ İncelenen 10 yıl boyunca ihracat yoğunluk endeks değerlerinin sürekli olarak 1’in üzerinde gerçekleştiği, bu durumun da ikili ticaretin Türkiye lehine bir yapı gösterdiği sonucuna varılmıştır. Bu sonuç ile ortak etnik ve kültürel bağlara sahip ülkeler ile gerçekleştirilen ikili ticaretin daha yoğun gerçekleştiği sonucuna varılmaktadır (Altay vd., 2010:5)

✚ Aynı dönem içerisinde Türk Cumhuriyetlerinin ortalama ithalat yoğunluk endeks değerleri de 1’den yüksek gerçekleşmiştir. Bu da Türkiye’nin bu ülkelere karşı ikili ticarete dezavantajlı durumda olduğunu göstermektedir. Ancak, hem ortalama ihracat hem de ortalama ithalat endeks değerleri karşılaştırıldığında; Türkiye’nin, Özbekistan hariç diğer Türk Cumhuriyetlerinden ikili ticarete daha fazla kazançlı çıktığı sonucu elde edilmiştir.

Sonuç olarak, her ne kadar Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile dış ticaret ilişkisinden kazançlı çıktığı sonucuna varılsa da, gerçekleştirilen ticari ilişkiler ülkelerin potansiyelleri göz önüne alındığında istenilen seviyenin henüz yakalanamadığı aşîkârdır. Ortak tarihi ve kültürel bağları olan bu ülkelerin daha fazla iş birliği yaparak, siyasi, ekonomik ve ticari ilişkilerini arttırmaları gerekmektedir.

Kaynakça

- Altay, H., Çelebioğlu, F., ve Şen, A. (2010). Ticari Yoğunlaşma Kapsamında Türkiye'nin Küresel Ölçekli Dış Ticaret Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 1-12.
- Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2020. (<https://www.stat.gov.az>) (Erişim Tarihi: 25.03.2020).
- Baghirova, A., Oğuzhan, A., ve Yıldız, E. (2017). Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaretini Etkileyen Faktörler (1998-2014 Dönemi). *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 301-314.
- Balıkçioğlu, N. (2019). Türkiye ile Diğer Türk Cumhuriyetleri Arasında Dış Ticaretin Gelişimi: 2000-2017 Dönemi. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43(1), 225-245.
- Brown, A. J. (1949). *Applied economics: Aspects of world economy in war and peace*. London: George Allen and Unwin.
- Bulut, R. (2014). SSCB'nin Dağılması ve Rusya Federasyonu'nda Serbest Piyasaya Geçiş. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 7-19.
- Bulut, R. (2015). Türkiye Kazakistan Ekonomik İlişkileri. *Ayrıntı Dergisi*, 3(33), 55-59.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), (2012).Türkmenistan Ülke Bülteni. <https://www.deik.org.tr/uploads/turkmenistan-ulke-bulteni.pdf>. (Erişim Tarihi: 01.05.2020).
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), (2018). Kazakistan Ekonomisindeki Gelişmeler Ve Türkiye –Kazakistan Ticari Ve Ekonomik İlişkileri, <https://www.deik.org.tr/uploads/kazakistan-bilgi-notu-ekim-2018.pdf>. (Erişim Tarihi: 30.04.2020).
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), (2018).Kırgızistan Bilgi Notu. <https://www.deik.org.tr/uploads/bilgi-notu-kir-agustos-2018.pdf>. (Erişim Tarihi: 01.05.2020).
- Drysdale, P. (1969), Japan, Australia, New Zealand: The Prospect for Western Pacific Economic Integration. *Economic Record*, 45(111),321-342.
- Ersungur, Ş.M., Kızıltan, A., ve Karabulut, K.(2007). Türkiye ile Diğer Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik İlişkilerinin Analizi. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 35, 285-310.
- International Monetary Fund (IMF), 2020. <https://www.imf.org/en/countries>. (Erişim Tarihi:26.04.2020).

Ticaret Yoğunluğunun Analizi: Türkiye Ve Türk Cumhuriyetleri Örneği

- Kayalı, H., ve Mengi, S. (2017). Türkiye - Kazakistan Ticari İlişkileri (1992-2014). *Marmara Coğrafya Dergisi*, 35,166-184.
- Keleş, B. (2016). Türkiye Cumhuriyeti ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkiler ve 2023 Hedefleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 222,131-152.
- Kojima, K. (1964). The pattern of international trade among advanced countries. *Hitotsubashi Journal of Economics*, 5(1),16-36.
- Ölmezogulları, N. (2012). *Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Solak, F. (2003). Türkiye-Orta Asya Cumhuriyetleri Dış Ticaret İlişkilerinin Gelişimi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 18(1), 69-96.
- Somuncuoğlu, A. (2001). Özbekistan'ın Gelişme Stratejisi. *Avrasya Dosyası Özbekistan Özel*, 7(3), 19-20.
- Ticaret Bakanlığı, 2020. Azerbaycan Ülke Profili. <https://ticaret.gov.tr/data/5eb6749913b8767e5c4b1fcd/Azerbaycan.pdf>. (Erişim Tarihi:30.04.2020).
- TradeMap ITC, 2020. <https://www.trademap.org/>. (Erişim Tarihi: 20.04.2020).
- Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK), 2020. <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>. (Erişim Tarihi: 25.04.2020).
- World Bank World Development Indicator (WDI), 2020. <https://data.worldbank.org/>. (Erişim Tarihi: 25.04.2020).
- <https://tradingeconomics.com/>, 2020. (Erişim Tarihi: 26.04.2020).
- <https://www.worldometers.info/population/>, 2020. (Erişim Tarihi:26.04.2020).

TÜRKİYE’DE HAZİNE BORÇLANMA LİMİTİ

TREASURY DEBT LIMIT IN TURKEY

ПРЕДЕЛ ЗАДОЛЖЕННОСТИ КАЗНАЧЕЙСТВА В ТУРЦИИ

Ahmet KADIKÖYLÜ*
Özay ÖZPENÇE**

ÖZET

Borç limiti ya da borç tavanı uygulamaları hükümet borçlarının etkin bir şekilde yönetilmesini ve maliye politikasının kurala dayalı olarak uygulanmasını sağlamaktadır. Özellikle bütçe açıklarının finansmanı ve faiz ödemeleri için yapılan borçlanmaların yıldan yıla artış gösterdiği göz önüne alındığında borç limiti uygulaması bütçe disiplininin sağlanması açısından önem taşımaktadır. Ülkelerin mali sistemlerinde borç limiti uygulamaları farklılık gösterse de genel olarak oran ya da miktar olarak belirli bir limit uygulandığı görülmektedir. Türkiye’de 2002 yılında çıkarılan 4749 sayılı kanun ile borçlanmaya oransal olarak limit getirildiği bilinmektedir. O tarihten günümüze kadar uygulanmakta olan borç limiti, kamuda mali disiplini sağlayıcı bir çıpa görevi görmektedir. Çalışmada 2002-2019 yılları arasında borç limiti uygulamasının değerlendirilmesi ve bazı bütçe verileri ile olan ilişkisi incelenmektedir. Hazine borçlanma verileri ile çalışmada değinilen bütçe verileri grafikler üzerinden betimsel analiz ile değerlendirilmeye çalışılmıştır. Yapılan değerlendirmelere göre borç limiti uygulaması, bütçenin temel dayanağı olan vergi gelirlerinin yeteri kadar artırılmadığı dönemlerde, hazinenin mali disiplin içerisinde hareket ederek ve bütçe dengelerini de gözeterek borçlanmasını sağlamaktadır. Borç limiti ile birlikte mali disiplini sağlayıcı diğer bir uygulama faiz dışı fazla uygulamasıdır ve bütçede faiz dışı fazla verilmesi de borç limiti sınırları içerisinde kalınarak borçlanmayı ve net borçlanma uygulamasını kolaylaştırdığı değerlendirilmektedir. Özetle borç limiti uygulaması kamu borçlanmasının istikrarlı bir şekilde sürdürülmesini sağlarken bütçe dengesinin ve faiz dışı fazla uygulamasının da borç limiti üzerinde etkili olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Borç Limiti, Hazine, Bütçe Açığı, Faiz Dışı fazla, Borçlanma*

* ORCID: [0000-0002-1194-1872](https://orcid.org/0000-0002-1194-1872), Maliye Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Bölümü, akadikoylu15@posta.pau.edu.tr

** ORCID: [0000-0003-1502-3240](https://orcid.org/0000-0003-1502-3240), Doç.Dr. Pamukkale Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, oozpence@pau.edu.tr

Türkiye’de Hazine Borçlanma Limiti

ABSTRACT

Debt limit or debt ceiling practices ensure effective management of government debt and the rule-based implementation of fiscal policy. Especially considering that borrowing for financing budget deficits and interest payments has increased from year to year, debt limit implementation is important in terms of ensuring budget discipline. Although debt limit applications in countries' financial systems differ, it is generally observed that a certain limit is applied as a ratio or quantity. It is known that there is a proportional limit to borrowing in Turkey with the law No. 4749 enacted in 2002. The debt limit, which has been applied since then, serves as an anchor for fiscal discipline in the public sector. The study examines the evaluation of debt limit implementation between 2002 and 2019 and its relationship with some budget data. Treasury borrowing data and the budget data mentioned in the study were evaluated on charts. According to the evaluations, the debt limit application ensures that the Treasury will borrow by acting in fiscal discipline and considering the budget balances during periods when the tax revenues, which are the main basis of the budget, cannot be increased sufficiently. In addition to the debt limit, another application that provides fiscal discipline is the application of primary surplus, and the provision of primary surplus in the budget is considered to facilitate borrowing and net borrowing by staying within the limits of the debt limit. In summary, while the implementation of the debt limit ensures the steady continuation of public borrowing, it is evaluated that the budget balance and the application of primary surplus have an effect on the debt limit.

Keyword: *Debt Limit, Treasury, Budget Deficit, Primary Surplus, Borrowing*

АННОТАЦИЯ

Установление предела долга или верхнего предела долга обеспечивает эффективное управление государственным долгом и реализацию налогово-бюджетной политики, основанной на правилах. Учитывая, что заимствования для финансирования дефицита бюджета и выплаты процентов увеличиваются с каждым годом, применение лимита долга важно с точки зрения обеспечения бюджетной дисциплины. Хотя заявки на лимит долга различаются в зависимости от финансовых систем стран, очевидно, что определенный лимит обычно применяется с точки зрения соотношения или суммы. В Турции задолженность пропорционально лимитирован законом № 4749 от 2002 года. Лимит долга обеспечивает фискальную дисциплину в государственном секторе. В исследовании изучается оценка применения лимита долга в период с 2002 по 2019 годов и его связь с некоторыми данными бюджета. Данные о казначейских заимствованиях и бюджетные данные, упомянутые в исследовании, оцениваются с помощью метода описательного анализа в виде график. Согласно проведенным оценкам, применение лимита долга позволяет Казначейству осуществлять заимствования, действуя в рамках фискальной дисциплины и рассматривая сальдо бюджета в периоды, когда налоговые поступления, которые являются основой бюджета, не могут быть увеличены в достаточной степени. Наряду с лимитом долга другой практикой, обеспечивающей фискальную дисциплину, является применение первичного профицита, и считается, что предоставление первичного профицита в бюджете способствует заимствованию и чистому заимствованию, оставаясь в пределах лимита долга. Таким образом, применение лимита долга считается эффективным в отношении стабильного государственного долга, в то время как сальдо бюджета и применение первичного профицита обеспечивают устойчивое продолжение государственных заимствований.

Ключевые слова: *лимит долга, казначейство, дефицит бюджета, первичный профицит, заимствования.*

Giriş

Hazinenin temel görevleri devletin gelir ve giderlerinin zaman ve yer itibariyle denkleştirilmesi şeklinde özetlenebilmektedir. Bu hazinenin klasik görevlerinden olmakla birlikte kapsamı oldukça geniştir. Gelirlerinin tahsilatı, giderlerin gerçekleştirilmesi, gelir ve gider dengesinin mevcut olmaması halinde borçlanmaya başvurulması, devletin yaptığı borçlanmanın ana para ve faizinin ödenmesi ve eğer ödenemeyecek halde ise gerekli tedbirlerin alınması gibi görevlerdir. Borçlanmaya başvurulma sebeplerinden bir diğeri de Hazine'nin nakit ihtiyacını karşılamaktır (Eğilmez, 2004: 17).

Türkiye'de hazine nakit açığının arttığı dönemlerde; borçlanma ihtiyacı yükseltmekte ve bu sebeple cari dönem içerisinde hazine net borçlanması artırılarak borçlanma limitine yaklaşılmakta ya da bu limit aşılmaktadır.

Hazine, temel olarak bütçe açığını karşılamak üzere ya da geçmişte yapmış olduğu borçlanmaların faiz ödemelerinin bugünkü bütçe içerisinde yer alıp bu ödemeleri faiz dışı fazla ile karşılayamadığı için borçlanma yoluna başvurulmaktadır. Genel olarak bakıldığında Hazine'nin asıl görevinin bütçe açığının kapatılması olduğu belirtilmektedir. Spesifik olarak bakıldığında ise daha çok faiz ödemelerini karşılayabilmek için borçlanılmaktadır.

Bütçe açıklarının yarattığı olumsuz etkiler;

- Piyasa işleyişinin bozulması
- Ekonomide meydana gelebilecek enflasyonist etki
- Yatırımcının perspektifinde oluşacak bozulma ve
- Gelecek dönemde bütçe açığının giderilmesi için uygulanacak daraltıcı politikalar olarak özetlenebilir. Ayrıca vergi gelirlerinin bir bölümü, bütçede de yer alan borçlanma faizinin ödemesinde kullanılacağı düşünüldüğünde bütçe açığının büyük miktarlara ulaşmasının kamu finansman ihtiyacını artıracacağı ve finansman ihtiyacını karşılamak adına yeni borçlanmalar yapılacağı sonucu yaratmaktadır (Sakal, 2002: 44).

2000'li yıllara yüksek kamu borçlanması ile gelinmiş olması ve ardından 2001 krizinin yaşanması sebebiyle tedbir önlemleri alınmasını ve kurala dayalı maliye politikasının uygulanmasını gerekli kılmıştır. 1990'lı yıllarda IMF ile yapılan görüşmelerde faiz dışı fazlaya dayalı maliye politikasının uygulanması esas alınsa da uygulamada başarılı olamamış, 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile birlikte daraltıcı maliye politikalarının uygulanmasıyla faiz dışı fazlada da başarı sağlanmış ve faiz dışı fazlanın bir kural olarak sisteme yerleşmesi sağlanmıştır (Karayazı, 2017: 767 & Cansız, 2006: 67). 2002 yılı sonrasında maliye politikası ekonominin gidişatı açısından temel gösterge olarak sayılarak, maliye politikasının iyi bir görünüm sergilediğinin kriteri olarak da faiz dışı fazla hedefi seçilmiştir.

1. Borçlanma Kavramı ve Teorik Temelleri

Literatürde borçlanma konusunda pek çok farklı yaklaşım mevcut olsa da genellikle bu yaklaşımlar Klasik ve Keynesyen iktisadi görüşler temelinde sınıflandırılmaktadır. Klasik görüşte Adam Smith ile başlayan devletin borçlanmaması gerektiği yaklaşımı Keynesyen bakış açısıyla birlikte değişerek

Türkiye’de Hazine Borçlanma Limiti

devletin borçlanabileceği düşüncesi ile devam ettiği literatürde yer almaktadır. Bu çalışmada temelde birbirine zıt iki görüş olan Klasik İktisadi görüş ile Keynesyen İktisadi görüşün borçlanma konusundaki yaklaşımlarına yer verilecektir.

1.1. Klasik İktisadi Görüş

Devletin yaptığı borçlanmanın hükümetin kaynakları etkin kullanmadığı düşüncesini savunan klasik iktisat, borçlanmanın sadece olağanüstü dönemlerde başvurulması gereken bir yöntem olmasını ve gerekmedikçe borçlanma yapılmaması görüşünü savunmuşlardır (Akdemir ve Yeşilyurt, 2018, 295). Klasik iktisatçılara göre devlet; temel mal ve hizmet sunumunun yanında özel sektörü destekleyici verimli yatırımları da gerçekleştirmeli ve bunun finansmanını da vergi gelirleriyle sağlamalı, bütçe denklighinden taviz vermemelidir. Klasik iktisatçılar devletin borçlanmayı kendi kendini amorti edemeyen verimsiz yatırımlar için kullanmasına ve özellikle kısa süreli yapılan borçlanmalarda devletin mali anlamda iflasa girebileceği tehlikesi nedeniyle karşı çıkmaktadırlar. Klasiklere göre devletin borçlanma yoluyla gelir elde etmesi vergiler geliri elde etmesine göre daha kolay olsa bile bugünden yapılan borçlanmaların ileride ödeme vadesi geldiğinde yapılan ana para ve faiz ödemeleri ile birlikte kamu harcamalarında beklenenden daha fazla artış yaşanmasına neden olunacağını belirtmektedirler. Bu nedenle zorunlu yapılacak olan borçlanmaların verimli yatırım harcamalarında kullanılıp borcun vadesi geldiğinde bu yatırımlardan elde edilen getirilerle devlete ek mali yükler yaratmadan ödenmesi gerektiğini savunmaktadırlar (Balıkçioğlu, 2019: 3). Öte yandan devletin vergi indirimleri ya da kamu harcamalarını artırması nedeniyle oluşan bütçe açıklarının bugünden gerçekleştirilen borçlanmalar aracılığıyla finanse edilmesinin, vergiler ile finanse edilmesinden bir farkı bulunmadığı görüşü literatürde yer almaktadır. Kamu harcamalarının vergi ya da borçlanma ile finanse edilmesi durumunun ekonomik kararlar ve davranışlar üzerindeki etkisinin denk olacağını ifade eden bu görüş literatürde “Ricardocu Denklik Hipotezi” olarak bilinmektedir. Ricardocu Denklik Hipotezinde cari bir dönem içerisinde vergi indirimleri ya da kamu harcamaları artışlarıyla yaratılan bütçe açıklarının finanse edilmesi için bugünden gerçekleştirilen borçlanmaların, gelecekte elde edilecek vergi gelirlerine eşit olacağı ifade edilmektedir. Bütçe açıklarının borçlanma ile finanse edilmesi durumunda yapılan borçlanmaların anapara ve faiz ödemelerinin gerçekleştirilebilmesi için gelecekte yüksek oranda vergi artışları yaşanacağını öngören rasyonel bireyler; bugünkü tüketimlerini değiştirmeyecek ve ileride ödeyecek oldukları vergiler için bugünden tasarruf edeceklerdir (Ağır ve Zabun, 2015: 8).

Ricardocu Denklik Hipotezinden esinlenerek Barro (1974) çalışmasında hükümetin borçlanmak için ihraç ettiği tahvillerin net servetlerinin bir parçası olarak algılayacaklarını belirtmektedir. *Net servet etkisi varsayımı* olarak bilinen bu görüş; kamu harcamalarındaki artışların neden olduğu bütçe açıklarının finansmanının vergiler yerine borçlanmalar ile sağlanması durumunda genişletici maliye politikasının toplam talebi ve onun bir ögesi olan tüketimi artıracaktır. Tahvil sahiplerinin net servetlerindeki artışa bağlı olarak kısa dönemde tüketimlerini

artırmalarının faiz oranlarını yükselteceğini, faiz oranlarındaki yükselişin ise uzun dönemde dışlama etkisi yaratarak özel sektör yatırımlarını ve sermaye birikimini azaltacağı ifade edilmektedir (Arıcan, 2005: 84).

Özel kesimin sanayi, ticaret, teknoloji gibi verimli yatırımlarda kullanacağı kaynakları devlet borçlanma yolu ile elde ederek savurgan bir şekilde harcar ve gelecek kuşaklar için yük oluşturur çünkü bugünden yapılan borçlanmanın maliyeti gelecek kuşaklar üzerinde kalmaktadır. Klasikler devletin borçlanmaya başvurma nedenlerini vergi gelirine göre daha kısa zamanda ve kolay bir şekilde elde etmesinden kaynaklandığını belirtmektedirler (Kökocak, 2005: 2).

Klasik iktisadi görüşte denk bütçe politikasının savunulma nedeni; devletin kamu harcamaları yoluyla ekonomide ağırlığını artırmasını ve genişlemesini engellemek ve bu sayede iç borçlanmaya gidilmesini önlemektir. Klasik iktisadi görüşte devletin gelirleri, normal gelir olan vergi gelirleri ile cebri güce dayanmayan mülk ve teşebbüs gelirleri olarak sayılmaktadır. Dönemsel açıdan kısa vadeli ya da uzun vadeli olarak yapılacak herhangi bir borçlanma ekonominin olağan işleyişini ve dengesini bozacaktır. (Koçar, 1996: 301-302).

1.2. Keynesyen İktisadi Görüş

1929 Büyük Buhran'ının yaşanmasıyla beraber klasik iktisadi anlayış yerini bütünüyle Keynesyen iktisadi yaklaşıma bırakmıştır. Keynesyen iktisat, klasik iktisadın aksine devletin borçlanmasına ılımlı bakmış ve borçlanmayı etkili bir maliye politikası aracı olarak görmüştür. Ekonominin işleyişini klasikler arz yönüyle ele alırken, keynesyenler talep yönüyle ele almıştır. Ekonomik kriz dönemlerinde genişletici politikalar uygulanarak toplam talebin artırılması gerektiği, verilen bütçe açıklarının ise borçlanma yoluyla kapatılabileceği savunulmuştur (Ulusoy, 2018: 7). Keynesyen iktisadi görüşte bütçenin denkliliğinin sağlanması gerekli değildir. Ekonominin durgunluk dönemlerinde geçici bütçe açıkları verilebileceği toplam talebin genişletilerek durgunluktan çıkılabileceği söylenmektedir. Keynesyen iktisadi görüşe göre bugünden yapılan borçların oluşturduğu yük, reel anlamda gelecekte yaşanacak dönemlerin ve kişilerin üzerinde kalmayacaktır. Bugünden yapılan borçların verimli yatırımla harcamalarında ya da ekonominin genişletilmesi adına kullanılabilir olması gelecek nesillerin daha iyi ekonomik şartlar altında yaşamalarına olanak sağlayacaktır. Borçlanma ile yaratılan bu olumlu durum karşılığı olarak ise borç için ödenen faiz miktarı kadar ek yük taşınacaktır (Şeker, 2006:78). Keynesyen yaklaşım kamu açıklarının borçlanmayla finanse edilmesi durumunda çıkarılan tahvil ve bono gibi kağıtlardan özel sektör çıkar sağlayacağı için, bir nevi servet transferi gerçekleştirilmiş olacağını savunmaktadır. Bu durum piyasada oluşacak olan para talebini artırarak faizlerin yükselmesine neden olacaktır. Faizlerin yükselmesiyle özel kesimin kullanabileceği fonların maliyetinin artması dışlama etkisi yaratacaktır. Eğer özel kesimin elde ettiği servet geliri talep yoluyla mal piyasasına yansır ve bu yansıma para piyasasında oluşan talepten daha büyük olursa milli gelirden net bir artış yaşanacağı ifade edilmektedir (Koç, 2009: 18).

Borçlanma konusunda temel olarak yukarıda anlatılan iki farklı görüşün yer alması bu konuda literatürde bir fikir birliğinin bulunmadığını ve borçlanma

Türkiye’de Hazine Borçlanma Limiti

konusunda bir kuralın veya borçlanma limitinin olması gerektiği görüşünü ön plana çıkarmaktadır. Bu nedenle günümüzde borç limiti tanımları mevcut bulunmaktadır.

2. Dünyada Borç Limiti Kavramı

Borçlanma limiti dünyada genellikle mali kurallar bütünü içerisinde yer almaktadır. Mali kurallar bir ülkenin bütçe, kamu harcaması, borçlanma gibi maliye politikası araçları üzerine konulan sayısal bir tavan ya da hedef şeklinde tanımlanmaktadır. Kamu için çıkartılan borçlanma kuralları ise; devletin yurtiçinden ve Merkez Bankası üzerinden borçlanmasının yasaklanması şeklinde ya da bütçenin gelir ve giderleri arasındaki fark kadar borçlanmaya bir limit konulmasını ifade etmektedir. Bütçe gelirleri ile giderleri arasındaki fark kadar veya kamu kesimi açığının GSYH’ ya oranı kadar bir limit konulması şeklinde olan bütçe açığı kuralı da bir nevi devletin daha fazla bütçe açığı yaratarak borçlanmak zorunda kalmasını önlemek adına çıkarılan bir kural olmaktadır (Kopits ve Symansky, 1998: 2).

Borçlanma kuralları bir diğer tanımla, GSYH’ nın yüzdesel olarak belirli bir oranına denk gelen kısmı kadar hükümetin yapabileceği borçlanmaya sınır getirilmesini ifade etmektedir. Ekonomik büyümenin sürekli kılınabilmesi için bütçe açıklarına uygulanan kuralların borçlanmaya da eşit şekilde uygulanması gerektiği belirtilmektedir (Pierro, 2011: 28).

Türkiye’de 2002 yılında çıkarılan 4749 sayılı kanunla hükümet borçlanmasına sınır getirilmesi, Hazine’nin kolay bir şekilde gelir elde etme yöntemi olan Merkez Bankası’ndan alınan kısa vadeli avans uygulamasını kaldırmıştır. Bu durum, Hazine ile Merkez Bankası ilişkilerinin, Merkez Bankası’nın bağımsızlığını koruyacak şekilde düzenlenmesi şeklinde algılanmakta ve fiili mali kural uygulamaları olarak sayılmaktadır (Karayazı, 2007: 767).

Borç limiti kavramı, hükümetlerin borçlarını çeviremeyeceği nokta olan maksimum borçlanma seviyesi olarak tanımlanmaktadır. Bu limit, ekonomik büyümeyle beraber faiz oranlarına ve hükümetlerin yükselen borçlarına gösterebilecekleri tepkinin kapasitesine bağlıdır (OECD, 2015: 2).

Borç limiti kavramı, ülkelerin ekonomik büyüme oranlarının yanı sıra dış borç ödemeleri ve faiz planlamalarını da önemli ölçüde etkilemiştir. Beklenileceği gibi, büyüme hızı yüksek ve faiz oranı düşük olan ülkeler daha yüksek borç limitlerine sahip olmaktadır (Zandi vd., 2011: 2). Ancak bir limit belirleyebilmede temel sorun, en uygun borçlanma sınırının ne olması gerektiğini belirlemedeki zorluktur. Bu zorluklardan dolayı, en uygulanabilir olan yöntem borç tavanı uygulamasıdır. Borç tavanı uygulaması temelde hükümetin veya diğer kamu kesiminde yer alan kuruluşların geri ödeyebilecekleri ya da sürdürebilecekleri maksimum borç miktarını belirler (Hemming ve Kell, 2001: 445). Nitekim ABD’de hazine borcunun sınırlandırılmasında, belirli bir oran olarak değil hazinenin borç almaya yetkili olduğu toplam para miktarının kongre tarafından her sene yıllık olarak belirlenmesi şeklinde borç tavanı uygulaması yapılmaktadır.

Borç tavanları kamuda mali disiplini teşvik eden önlemlerin bir parçası olarak uygulansalar bile uygulamada etkisiz olunabileceği ve bazı durumlarda mali

açından kamu üzerindeki maliyetleri artırabileceği yönünde yaygın görüşler bulunmaktadır (Awadzi, 2015: 24).

Tablo 1: Borç Limitini Uygulayan Ülkeler ve Ekonomik Birlikler

BORÇ LİMİTİ UYGULAYAN ÜLKELER VE EKONOMİK BİRLİKLER	
CFA Frank Bölgesi Ülkeleri.	Merkez Bankası'ndan yapılan borçlanmalar geçen yıl elde edilen bütçe gelirlerinin %20'si ile sınırlandırılmıştır.
Brezilya, Mısır, Filipinler, Fas, Slovakya Cumhuriyeti	Merkez Bankası'ndan yapılan borçlanmalar, geçen yıl elde edilen bütçe gelirlerinin sabit bir oranı olarak sınırlandırılmıştır.
Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği	Üye ülkeler için belirlenen borç limiti GSYH' nın %70'i ile sınırlandırılmıştır.
Avrupa Birliği Ülkeleri	Üye ülkeler için belirlenen borç limiti (kamu + özel) GSYH' nın %60 oranı olarak sınırlandırılmıştır.
Macaristan	2011 anayasasına göre kamu için borçlanma limiti GSYH' nın %50'si olarak belirlenmiştir.
Polonya	Borç limiti, GSYİH' nın %43 ile %48 oranları arasında belirlenmiştir. Kamu borçlarının bu oranları aşması durumunda kamu harcamalarına kısıtlamalar getirilmektedir.
Slovakya Cumhuriyeti	Borç limiti, GSYİH' nın %55 ile %57 oranları arasında belirlenmiştir. Kamu borçlarının bu oranları aşması durumunda kamu harcamaları dondurulmaktadır.
Amerika Birleşik Devletleri	Kongre tarafından yıllık olarak belirlenen hazinenin yapacağı borç miktarına bir tavan koyularak sınırlandırma getirilmektedir.

Kaynak: (Awadzi, 2015: 24-29 & Kopits ve Symansky, 1998: 2).

3. Türkiye'de Hazine Borç Limiti

Türkiye'de Hazine borçlanması, 4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkındaki Kanun'a göre yapılmaktadır.¹

¹ Bu kanun 28.03.2002 tarihinde, “ülkenin kalkınma hedeflerini dikkate alarak, piyasalarda güven ve istikrarı koruyarak ve makro ekonomik dengeleri gözeterek, Devletin iç ve dış borçlanmasına, hibe almasına, borç ve hibe vermesine, nakit yönetiminin maliye ve para politikaları ile koordineli bir şekilde yürütülmesine, verilecek garantilerin, bu borçlanma ve garantilerden doğan finansal alacaklar ile Devlet iç ve Devlet dış borcunun etkin bir şekilde yönetimine ve izlenmesine, Hazine Müsteşarlığı ile 2'nci Maddede yer alan kuruluşlar arasındaki malî ilişkilerin düzenlenmesine ve bu hususlar dahil olmak üzere Müsteşarlık tarafından üstlenilen her türlü malî yükümlülüğün geri ödenmesi, ilgili bütçe hesaplarına kaydedilmesi ve raporlanmasına ilişkin usul ve esasları düzenlemektedir.” amaçları için çıkarılmıştır.

Türkiye’de Hazine Borçlanma Limiti

Bu kanun kapsamında yer alan borç limitine ilişkin sınırlandırma kanununun 5. Maddesinde yer alan “*net borçlanma limitidir*”. Bu maddeye göre, “*Malî yıl içinde 1’inci Maddede belirtilen ilkeler ve malî sürdürülebilirlik de dikkate alınarak yılı bütçe kanununda belirtilen başlangıç ödenekleri toplamı ile tahmin edilen gelirler arasındaki fark miktarı kadar net borç kullanımı yapılabilir. Borçlanma limiti değiştirilemez. Ancak borç yönetiminin ihtiyaçları ve gelişimi dikkate alınarak, bu limit yıl içinde en fazla yüzde beş oranında artırılabilir. Bu miktarın da yeterli olmadığı durumlarda, ilave yüzde beş oranında bir tutar, ancak Cumhurbaşkanı kararı ile artırılabilir. Bütçenin denk olması durumunda da borçlanma, anapara ödemesinin en fazla yüzde beşine kadar artırılabilir.*” hükmü yer almaktadır. Yani bu kanun, genel bütçeli kuruluşların ödenekleri ile tahmin edilen gelirleri arasında ki fark kadar net borçlanma yapılabileceğini ve bu borcun iki kere %5 oranında artırılabilceğini ifade etmektedir.

3.1. Hazine Borcunun Gelişimi

Türkiye’de Hazine borçlanması bazı yıllar artarken bazı yıllar da azalma kaydetmektedir. Bu nedenle Hazine borçlanmasının yıllar itibariyle incelenebilmesi adına bu çalışmada yer verilmektedir. Türkiye’de 4749 sayılı borçlanmaya limit getiren kanunun yasalaştığı 2002 yılından 2019 yılına kadar Hazinesinin yaptığı borçlanmalar aşağıdaki tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Türkiye’de Hazine Borçlanmasının Yıllar İtibariyle Gelişimi

Yıllar	Net Borç Kullanımı (milyon TL.)
2002	31.96
2003	44.68
2004	34.217
2005	19.309
2006	4.054
2007	6.438
2008	17.381
2009	60.894
2010	31.085
2011	17.468
2012	22.744
2013	24.477
2014	19.823
2015	22.593
2016	32.972
2017	83.621
2018	60.108
2019	156.951

Kaynak: <https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri>, 14.10.2019.

Tablo 2’de, borçlanma limitinin kabul edildiği 2002 yılından itibaren Hazine’nin yaptığı net borçlanma tutarları gösterilmektedir. Tabloya göre 2003 yılında 44 milyar TL olan borçlanma 2006 yılında 6 milyar TL’ye inmekte, 2008 küresel krizi sonrası 2009 yılında yaklaşık 61 milyar TL’ye yükselmekte, 2017 yılına kadar ise borçlanmada büyük bir artış yapılmadan sürdürülmekte olduğu görülmektedir. 2017 yılında 83 milyar TL olan Hazine borçlanması, 2018 yılında 60 milyar TL’ye düşmekte ve 2019 yılında ise 156 milyar TL’ye ulaşarak büyük bir artış kaydettiği görülmektedir.

Türkiye’de 2002 yılında çıkartılan 4749 sayılı kanun ile hazine borçlanmasına sınırlama getirildiği ve bu borçlanma sınırının ise bazı yıllarda aşıldığı görülmektedir. Aşağıda hazine borçlanma limitinin aşıldığı yıllar spesifik olarak tablo halinde verilmektedir.

Tablo 3: Hazine Borçlanma Limitinin Aşıldığı Yıllar

(Milyon TL.) / Yıllar	2002	2009	2017	2019
Genel Bütçeli Kuruluşların Ödenekleri	97.831	257.742	634.176	949.025
Genel Bütçeli Kuruluşların T. Gelirleri	70.918	244.170	586.696	867.296
Borçlanma Limiti (%5+%5)	26.913 ²	14.962	52.347	90.106
Hazine Net Borç Kullanımı	31.960	60.894	83.621	156.951
Borçlanma Limiti Aşımı	5.047	45.932	31.274	66.845

Kaynak: <https://www.hmb.gov.tr/bumko-merkezi-yonetim-butce-kanunu-ve-ekleri> adresinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3’te, borçlanma limitinin aşıldığı yıllar olan 2002, 2009, 2017, 2019 yıllarındaki aşım tutarları gösterilmektedir. Tabloya göre 2002 yılındaki yasal borç limiti 26 milyar TL iken yapılan borçlanma 31 milyar TL olmuş ve borç limiti 5 milyar TL aşılmıştır. 2009 yılındaki borçlanma limiti yaklaşık 15 milyar TL tutarındayken yapılan borçlanmanın yaklaşık 61 milyar TL olduğu ve borçlanma limitinin yaklaşık 46 milyar TL aşıldığı görülmektedir. 2017 yılındaki borç limiti 52 milyar TL olmaktayken yapılan borçlanmanın 83 milyar TL’ye ulaştığı ve borç limitinin 31 milyar TL aşıldığı, 2019 yılında ise borçlanma limiti 90 milyar TL

² 2002 yılında çıkartılan 4749 sayılı kanunda borçlanma limiti, genel bütçeli kuruluşlara verilen ödenek toplamı ile tahmin edilen gelirleri arasındaki fark ile sınırlandırılmıştır. 2008 yılında ilgili kanun maddesine eklenen ikinci fıkra ile bu fark, %5 oranında iki kere artırılabilir şeklinde düzenlenmiştir.

Türkiye’de Hazine Borçlanma Limiti

olmaktayken yapılan borçlanmanın 156 milyar TL’ye ulaşarak borç limitinde 66 milyar TL aşımına gidildiği görülmektedir.

3.1.1. Yıllar İtibariyle Borçlanma Limiti Aşım Nedenleri

4749 sayılı kanun 2002 yılının ilk çeyreğinde yasallaşmış ve aynı yılın kapanış bilançosunda Hazine net borçlanma limiti 5 milyar TL aşılmıştır. Bu limit aşımı bir önceki yıl gerçekleşen 2001 krizi ve bu krizin bütçede ciddi bozulmalar meydana getirmesinden kaynaklanmıştır. Kriz yılında dolar kurunun iki kat artması nedeni ile pahalılaştıran ithal girdilere talep azalmış ve cari fazla verilmiştir. İthalat yapılamadığı için ithalat üzerinden alınan vergi gelirlerinin de azalmış ve faiz harcamalarının artmasıyla birlikte bütçe açığı artmıştır. Döviz kurunun artması, faiz oranlarının yükselmesi gibi nedenlerle üretim azalışı işsizlik artışıyla sonuçlanmış ve ekonomi %5,7 oranında küçülmüştür. Bu yılda enflasyon oranının %70 gibi oldukça yüksek seviyelere ulaşmış olması sebebiyle Hazine hem enflasyonu baskılamak hem de bütçeye finansman yaratabilmek adına iç borçlanma yoluna başvurmuştur. İç borçlar 36 milyar TL’den 122 milyar TL’ye çıkmıştır. Bu nedenlerle Hazinesinin 2002 yılı içerisinde yaptığı net borçlanmanın 31 milyar TL’yi geçtiği, yasal borç limiti aşıldığı görülmektedir.

2008 yılında yaşanan Küresel krizin tüm dünyayı ekonomik olarak olumsuz etkilediği ve bu krizin etkilerinin 2009 yılında izlenebildiği söylenebilmektedir. Bu yılda Türkiye’de yaşanan kur artışı ile hammadde ve ara malında ithalata bağımlı olarak üretim yapabilen sanayi kesimi, ithalatın azalması sebebiyle hedeflenen üretimi yapamamış, işsizlik artışı yaşanmış ve ekonomi %4,8 oranında küçülmüştür. Bir önceki yıl dış ticarete yaşanan azalma ithalattan alınan vergi gelirlerini de azaltmış ve 17 milyar lira olan bütçe açığı 2009 yılında 52 milyar liraya artmıştır. Bütçe açığını karşılamak adına yaklaşık 60 milyar lira iç borçlanma yapılmıştır. İç borçlanmada artışa gidilmesi, Hazine yasal borçlanma limitinin aşılması olasılığı sebebiyle, bir torba yasa çıkartılarak 4749 sayılı Kanuna Geçici 22. madde eklenmiştir.³ Geçici madde ile borçlanma limitinde beş katı kadar artırıma gidilmiş ve 2009 yılı Bütçe kanuna göre 14,9 milyar TL olarak hesaplanan net borçlanma limiti, 74,8 milyar TL’ye yükseltilmiştir (Yükseler, 2012:4).

2017 yılında turizm sektöründe beklenen döviz gelirinin elde edilememesi ve dünyada petrol fiyatlarının artması ile FED’ in faiz artırımlarıyla ülkeden döviz çıkışı yaşanması gibi olumsuzluklar yaşanmıştır. Aynı zamanda uygulanmaya devam edilen genişletici para ve maliye politikaları da enflasyonist etki yaratmıştır. Bu yılda yapılan anayasa referandumu nedeniyle seçim ekonomisine yönelik uygulamalar bütçe açığını artırmış, artan nakit ihtiyacı ise büyük miktarda iç borçlanma ile karşılanmıştır. Nitekim bu durum bütçede hazine net borçlanmasının 83 milyar TL’ye çıkmasına ve limitin aşılmasına sebebiyet vermiştir. Borçlanma

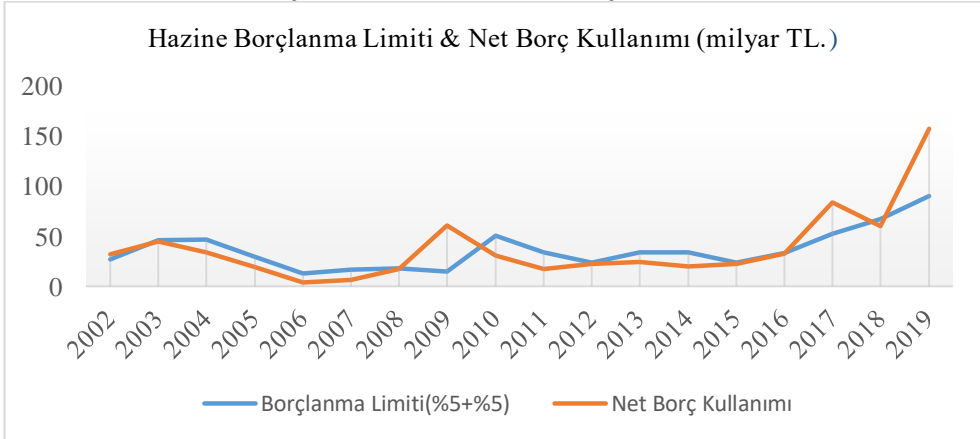
---

³ Bu geçici madde ile “5.maddede düzenlenen net borç kullanımı tutarı 2009 yılı için, 1.1.2009 tarihinden geçerli olmak üzere Bakan ve Bakanlar Kurulu tarafından artırılan net borç kullanımı tutarının beş katı olarak uygulanır.” hükmü ile 4749 sayılı kanunda ki borç limitine istisna getirilmiştir.

limitinin aşılması sonucu, 2017 yılı için borç limiti, çıkarılan torba yasa ile 89 Milyar TL'ye yükseltilmiş ve borç limiti sınırları içinde kalmıştır⁴.

2018 yılında ani bir sıçrama gösteren döviz kurunun yarattığı etki, enerji ve akaryakıt fiyatlarında artışa yol açarken, hammadde ve ara malı ithalatına bağımlı olarak üretim yapan sektörlerde yüksek girdi maliyetlerine yol açarak maliyet enflasyonuna neden olmuştur. Girdilerde yaşanan döviz kuru kaynaklı maliyet artışları, ürün fiyatlarının artmasına neden olmuştur. Bu dönemde ÜFE %40 oranına artmış, TÜFE ise %25 oranına artmıştır. Yüksek enflasyon neticesinde ekonomik istikrarın bozulması güven endekslerini düşürmüştü ve TL hızla değer kaybetmiştir. Vergi indirimleri ve devam eden kamu yatırım projelerinin yanında seçim ekonomisinin de devam etmesi, bütçe açığını artırmıştır. 2018 yılının son çeyreği ile 2019 yılının ilk iki çeyreğinde büyüme oranının negatif çıkması; bir durgunluk sürecine girildiğini, ekonominin talep yönünde ciddi daralmalar olduğu ve özellikle KDV, ÖTV gibi harcamaya dayalı dolaylı vergilerin tahsilatında yaşanan kayıpların da bütçe açığını artırdığı bilinmektedir. Bütçe açığını kapatmak adına bedelli askerlik uygulaması, varlık ve imar barışı, vergi yapılandırılmaları, Merkez Bankası kârının erken tahsilatı ile bütçede tek seferlik gelirler yaratılmıştır. Ancak bu uygulamalar, bütçe açığını gidermede yeterli olmamıştır. Artan kamu harcamalarını vergi gelirlerinin karşılayamaması sebebiyle 123 milyar TL'ye ulaşan bütçe açığı, hazine borçlanması ile giderilmeye çalışıldığı için net borçlanma tutarı 156 milyar TL'ye ulaşarak, yasal borç limitinin 66 milyar TL aşılmasına neden olmuştur.

Grafik 1: Borçlanma Limiti ve Net Borç Kullanımı (2002-2019)

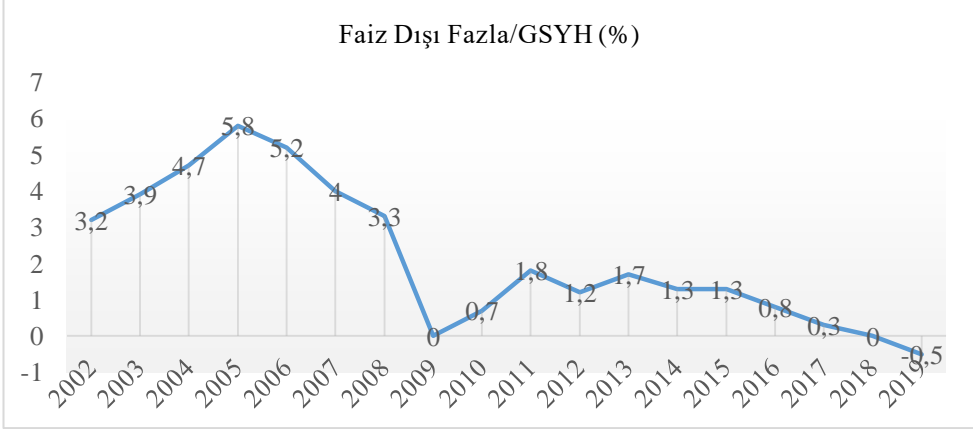
Kaynak: <https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri> adresinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

⁴ 28.11.2017 tarihinde kabul edilen Bazı Vergi Kanunları ile Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı adlı torba yasa ile çeşitli vergi kanunları ile bazı kamu kurumlarının kuruluş kanunlarında değişiklik yapılmakla beraber yasada yer alan 71. Madde ile “GEÇİCİ MADDE 29- 5 inci maddede düzenlenen net borç kullanımını tutarı 2017 yılı için, 1/1/2017 tarihinden geçerli olmak üzere, Bakanlar Kurulu tarafından artırılan net borç kullanım tutarına otuz yedi milyar Türk lirası ilave edilerek uygulanır.” hükmü ile net borçlanma limitine 37 Milyar TL ekleme yapılmıştır.

Türkiye’de Hazine Borçlanma Limiti

Grafik 1’de Türkiye’de Hazine borçlanma limiti ve yapılan net borç kullanımı gösterilmektedir. Şekle göre 2002-2009-2017 ve 2019 yıllarında net borç kullanımı yasal borç limitinin üzerindeyken bu yıllar haricinde yapılan net borçlanmalar yasal borç limiti dâhilindedir.

Grafik 2: Türkiye’de Faiz Dışı Fazla’ nın GSYH’ ya oranı (2002-2019)

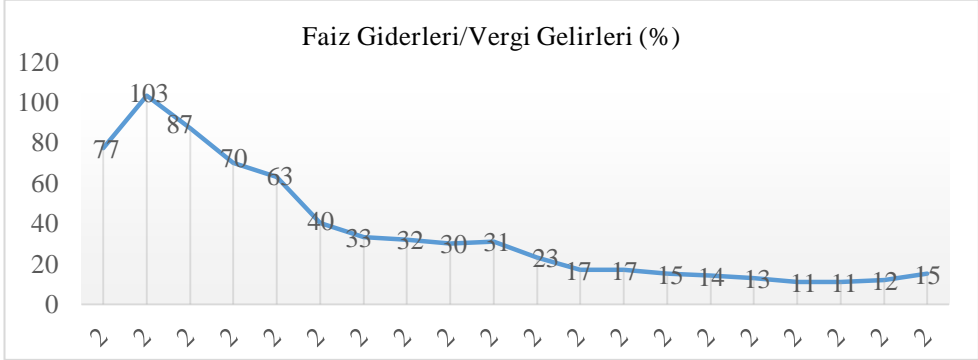

Kaynak: <https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri> adresinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 2’de Faiz Dışı Fazlanın GSYH’ ya oranı verilmektedir. Borç limitinin aşıldığı 2002 yılında bu oran %3,2, 2009’ da 0, 2017’de %0,3 ve 2019 yılında ise negatif olarak görülmektedir. Türkiye’de 2002 yılından beri verilen faiz dışı fazla/GSYH oranının 2019 yılına geldiğinde negatif çıkmasıyla faiz dışı açığa dönüştüğünü göstermektedir. Bu da gelecek yıllarda Hazine’nin bu açığı kapatabilmesi adına daha çok borçlanma yoluna gideceğini ve limit aşımı yapılabileceği sonucunu doğurmaktadır.

Faiz dışı fazla, ekonomide bütçe gelirlerinin bütçe giderleri içerisinde faiz dışı harcamaları karşılayabildiğini ve yapılan borçlanmaların da geri ödenmeleri noktasında sürdürülebilir olduğunu göstermektedir. Faiz dışı fazla yaratılamaması ise bütçe gelirleri ile faiz haricindeki harcamaların dahi karşılanamadığını göstermesi bakımından faiz dışı fazla verilmesi maliye politikası araçları içerisinde bir çıpa görevi görmektedir (Göçül, 2016: 91).

Grafik 3: Türkiye'de Faiz Giderlerinin Vergi Gelirlerine Oranı (2000-2019)

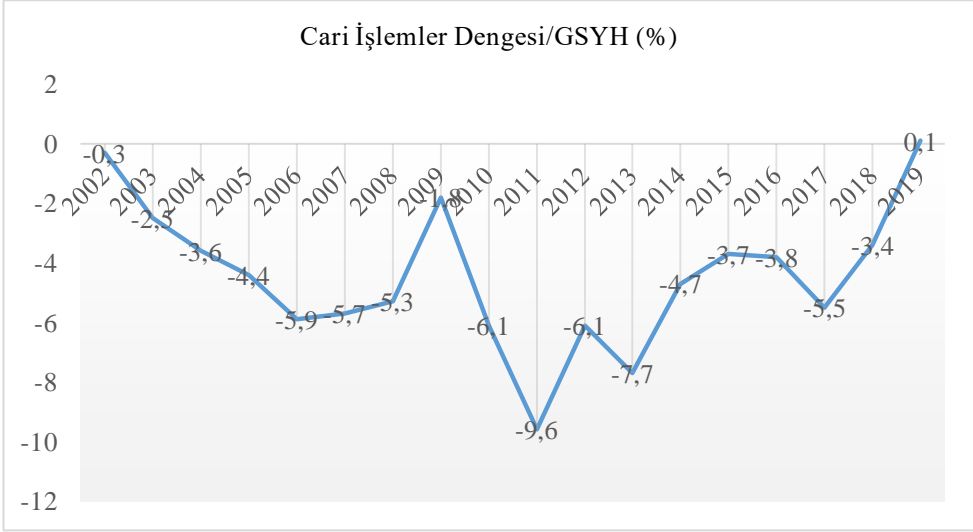
Kaynak: <https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri> adresinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 3'te Türkiye'de faiz giderlerinin vergi gelirlerine oranı görülmektedir. Şekilde yer alan faiz harcamalarının vergi gelirlerine oranının yüksek olduğu veya bu oranın artış eğilimine geçtiği 2002, 2009, 2017 ve 2019 yıllarında yasal borç limitinde de aşım gidildiğini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Şekle göre borç limitinin aşıldığı 2002 yılında %87 olan oran azalarak devam etmekteyken diğer bir aşım yılı olan 2009 yılında %31 ile yeniden artışa geçmiş, 2017 yılına kadar azalma eğilimini sürdürmüş ve 2017 yılından sonra tekrar artarak 2019 yılında %15 oranında gerçekleşmiştir.

Kamu kesimi açığı yaşayan ülkelerde genellikle borçlanma ihtiyacı yüksek olmaktadır. Bütçe açığının yüksek olması ekonomide para talebi yaratarak enflasyonist bir etki oluşturmakta ve ülkeleri iç ya da dış borçlanmaya zorlamaktadır. Borçlanma ihtiyacının iç piyasadan karşılanması ekonomide oluşan enflasyonist etki ile birleşerek piyasa faiz oranlarını yükseltmekte ve özel sektör yatırımları için dışlama etkisi yaratmaktadır. Vergi gelirlerinin çoğunlukla üretim ve tüketim gibi faaliyetler üzerinden alındığı göz önüne alındığında, dışlama etkisinin yatırımları azaltması üretim faaliyetleri üzerinden alınan vergi gelirlerinin de azalmasına neden olmaktadır. Vergi gelirlerinin azalması, bütçe içerisinde yer alan faiz giderlerinin karşılanmasını zorlaştırarak, oluşan bütçe açığını finanse edebilmek için yeniden borçlanmaya gidilmesine ve borç kısır döngüsüne girilmesine neden olmaktadır (Ekici, 2009: 204).

Grafik 4: Türkiye'de Cari İşlemler Dengesinin GSYH' ya Oranı (2002-2019)

Türkiye’de Hazine Borçlanma Limiti

Kaynak: <https://www.tcmb.gov.tr/> adresinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 4’te Türkiye’nin cari işlemler dengesi ile GSYH’ sının oranlaması gösterilmektedir. Bu oran 2002 yılında %-0,3, 2009’ da % -1,8, 2017’de %-5,5 oranında çıkması istisnai bir durum olmakla birlikte 2019’da 0,1 oranında pozitif çıkarak cari fazla verildiğini göstermektedir Şekil 4 özellikle Türkiye’nin cari açığının kapanmaya doğru gittiği yıllarda borçlanma limitinin aşıldığını göstermesi açısından önem taşımaktadır. Bunun sebebi olarak ithalatta ve cari açığa azalma meydana geldiğinde ithalat üzerinden alınan yüksek orandaki vergi gelirleri azaldığı için bütçe açığının artışa geçtiği ve bu bütçe açığının kapatılabilmesi için ise borçlanma limitinin üzerinde bir borçlanma gerçekleştirildiği söylenilebilmektedir.

4. Covid-19 Sürecinde Hazine Borçlanması

Türkiye’de 2020 yılının Mart ayından itibaren görülen pandemi süreci nedeniyle Covid-19 salgınının hazine borçlanması üzerinde yarattığı baskıya değinmekte yarar görülmektedir. Aşağıda yer alan tabloda 2020 yılının ilk 7 ayındaki Hazine nakit gerçekleştirmeleri gösterilmektedir.

Tablo 4: 2020 Yılı Hazine Nakit Gerçekleşmeleri

(Milyon TL.) / Ay	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Toplam
Gelirler	119.847	87.348	53.861	65.803	75.123	61.324	86.985	550.291
Giderler	97.164	96.120	94.362	112.839	85.279	89.452	118.227	693.442
-Faiz Dışı Giderler	89.598	83.237	83.320	96.361	76.266	83.228	110.139	622.149

-Faiz Giderleri	7.566	12.883	11.042	16.478	9.012	6.224	8.088	71.293
Faiz Dışı Denge	30.249	4.112	-29.459	30.559	1.143	-21.904	-23.154	-71.858
Net Borçlanma	5.202	41.891	16.213	53.235	46.278	-220	48.890	211.489

Kaynak: <https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri>, 3.09.2020.

Tablo 4'te Türkiye'de 2020 yılı Hazine nakit gerçekleştirmeleri gösterilmektedir. Buna göre Hazine gelirleri Ocak-Temmuz ayları toplamında 550 milyar TL olarak görülmektedir. Giderler ise Ocak-Temmuz ayları toplamında 693 milyar TL olarak görülmekteyken bu tutarın 622 milyar TL'si faiz dışı giderlere, 71 milyar TL'si faiz giderlerine ait olmaktadır. Yine Ocak-Temmuz ayları toplamında faiz dışı denge -71 milyar TL olarak görülmekteyken, Hazine net borçlanması 211 milyar TL olarak görülmektedir.

Covid-19 süreci nedeniyle en başta sağlık harcamalarının daha sonra eğitim, transfer ve vergi harcamaları gibi faiz dışındaki kamu harcamalarının artırılmak zorunda kalınması buna karşılık vergi gelirlerinin azalması nedeniyle faiz dışı dengede ciddi bir açık meydana geldiği bilinmektedir. 2020 yılı için hesaplanan yasal borç limiti 154 milyar TL olarak hesaplanmaktayken, faiz dışı dengede meydana gelen ciddi açık nedeniyle net borçlanmanın artırılması sonucu bu yılın ilk 7 ayında toplamda 211 milyar TL net borçlanma yapıldığı görülmektedir. 2020 yılının ilk 7 aylık net borçlanma toplamı; geçen yılın 12 aylık net borçlanma toplamından dâhi fazla olması nedeniyle gelecek dönemde Hazine borçlanmasının ve yasal borç limitinin üzerinde baskı yaratacağı değerlendirilmektedir.

5. Sonuç

Türkiye'de 2002 yılında çıkarılan 4749 sayılı kanun ile hazine borçlanmasına genel bütçeli kuruluşların gelirleri ile harcamaları arasındaki fark kadar sınırlama getirilmiştir. Kamuda mali disiplinin sağlanması için gerekli olan borçlanma limiti, kamunun yüksek finansman ihtiyacı göz önüne alındığında yapılan borçlanmaları bir kurala bağlayarak ve bütçe dengesini koruyarak mali çıpa görevini yerine getirmektedir.

Borç limiti uygulaması, kriz ve kriz harici dönemlerde otomatik istikrar sağlayıcı görevini yerine getirmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'de hazine borçlanma limitinin uygulanması değerlendirilerek ve bazı bütçe verileriyle olan ilişkisi incelenmektedir. Yapılan incelemede borç limitinin temel konusunu oluşturan Hazine net borçlanmasının bütçe içerisinde en çok vergi gelirleri ile faiz harcamalarından etkilendiği gözlemlenmektedir. Yapılan kamu harcamaları, vergi gelirleri ile finanse edildikten sonra fazla verilebiliyorsa, bu faiz harcamalarının bir kısmına tahsis edilebilmektedir. Bu durum da Hazine net borçlanma limitinin çok altında bir borçlanma ile faiz harcamalarının geriye kalan kısmını finanse

Türkiye’de Hazine Borçlanma Limiti

edebilmektedir. Fakat ekonomik kriz yıllarında azalan vergi gelirlerine karşın kamu harcamalarının artması ve yapılan borçlanmaların maliyetlerindeki artışlar nedeniyle faiz harcamalarının da artmasıyla borç limiti aşılabilmektedir. Son 20 yılda Türkiye’nin geçirdiği 2001 ve 2008 ekonomik krizleri vergi gelirlerinin aşınmasına ve kamu borçlarının artmasına neden olmuştur. Kamu borcundaki artışların bütçe de faiz harcamalarını da artırmasıyla borç-faiz kısır döngüsüne girildiği gözlemlenmiştir. Faiz harcamaları haricindeki kamu harcamaları ise her yıl vergi gelirlerine göre daha fazla artış gösterdiği için uzun süredir verilen faiz dışı fazla, faiz dışı açığa dönüşmüştür. 2020 yılına gelindiğinde Covid-19 sürecinin ekonomik daralmaya sebep olması nedeniyle kamu gelirleri azalmış buna karşılık kamu harcamaları artırılarak daralmanın boyutu azaltılmaya çalışılmıştır. Bu süreçte harcamaların gelirlerden fazla olması nedeniyle bütçede faiz dışı açık artışa geçmiştir. Faiz dışı açığın artışa geçmesi, borçlanma giderlerine ayrılabilir bir kaynak olmadığını ve bu açığın gelecek yıllarda da yeni borçlanmalar ile kapatılacağını göstermektedir. Şüphesiz ki bu durumda yasal borç limitinin aşılması sorununu devam ettirecektir.

Borç limitinin aşılmaması için faiz dışı fazla verilmesi mutlak surette esastır. Faiz dışı fazla verilebilmesi için kamu harcamalarının kısılıp vergi gelirlerinin artırılmasına yönelik sıkı maliye politikası tedbirlerinin uygulanması gerekmektedir. Bu bağlamda kamunun tüketim ve/veya yatırım harcamalarında kısıntıya gidilmesi, vergi gelirlerinin artırılabilmesi için ise gelir ve tüketim üzerinden alınan vergi oranlarının optimal oranlara yükseltilmesi ve verginin tabana yayılmasını sağlayıcı politikaların uygulanması gerekliliği öngörülmektedir. Böylece vergi gelirlerinin faiz dışı kamu harcamalarından fazla olması sağlanabilir ve elde edilen faiz dışı fazla ile faiz ödemelerine daha fazla kaynak ayrılabilir. Ayrıca Hazine borçlanma limiti kuralını destekleyici gelir ve harcama kurallarının oluşturulması mali disiplinin ve borç sürdürülebilirliğinin sağlanmasında etkili olacaktır. Bu bağlamda vergi gelirlerinin her yıl bir önceki yılın gelirlerine oranla belirli bir yüzde de artırılması kuralı ile birlikte faiz dışı kamu harcamalarının belirli bir artış oranında ya da milli gelirin belirli bir yüzdesi oranında sınırlandırılması gibi esnek mali kuralların uygulanması politika önerileri olarak belirtilmektedir. Bunlarla birlikte Hazine tarafından yapılan iç ve dış borçlanmaların uzun vadeli ve düşük faizli olarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Böylece cari dönem içerisinde ödenecek olan faiz ödemelerinin bütçe ve vergi gelirleri içerisindeki payının azaltılması suretiyle Hazine net borçlanmasının yasal borç limiti dâhilinde tutulabilmesi mümkün görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağır, H., & Zabun, A. (2015). “Türkiye İçin Ricardocu Denkliğin Ekonometrik Testi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 3, ss. 7-28.
- Akdemir, T., & Yeşilyurt, Ş. (2018). “Devlet Borçlarının Kökeni, Gelişimi ve İktisadi Temelleri”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 8, ss. 279-305.

- Arıcan, E. (2005). “Ricardocu Denklik Teoremi ve Teorilerde Kamu Açıklarına İlişkin Yaklaşımlar Türkiye Ekonomisine İlişkin Bir Uygulama”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1, ss. 77-94.
- Awadzi, E. A. (2015). “Designing Legal Frameworks for Public Debt Management”, *IMF Working Paper*, No: 15/147.
- Balıkçoğlu, N. (2019). *1980-1998 Döneminde Kamu Maliyesinde Yapılan Devlet İç Borçlarının Yapısal Gelişimi ve Enflasyonist Etkileri*, 1.baskı, Nobel Bilimsel Eserler Yayınevi: Ankara.
- Barro, R. J. (1974). “Are Government Bonds Net Wealth?”, *Journal of Political Economy*, Vol: 82, No: 6, pp. 1095-1117.
- Cansız, H. (2006). “Türkiye’de Devlet Bütçelerinin Değişen Hedefi: Faiz Dışı Fazla Kavramı”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, ss. 67-87.
- Eğilmez, M. (2014). *Hazine*, 11.baskı, Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Ekici, M. S. (2009). “Vergi Gelirlerini Etkileyen Ekonomik ve Sosyal Faktörler”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 30, ss. 200-223.
- Gögül, P. K. (2016). “Türkiye’de Mali Sürdürülebilirliğin Yapısal Değişimler Çerçevesinde Analizi”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, ss. 87-109.
- Hemming, R. ve Kell, M. (2001). "Promoting Fiscal Responsibility: Transparency, Rules and Independent Fiscal Authorities", *Banca D'Italia Workshop on Fiscal Rules*, 433-460.
- Karayazı, M. (2017). “Mali Kurallar: Türkiye’deki Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 50, ss. 758-769.
- Koç, A. (2009). *Kamu açıklarının Ekonomik, Ekolitik ve Sosyal Belirleyicileri: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir uygulama*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Koğaç, İ. Ç. (1996). “Denk Bütçe Teorisi ve Uygulanabilirliği Üzerine Bir Not”, TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü, Tartışma Tebliği No: 9630, Ekim, ss. 299-308.
- Kopits, G., & Symansky, S. (1998). “*Fiscal Policy Rules*”. International Money Fund, Washington.
- Kökocak, A. K. (2005). “Kamu Ekonomisinin Hareket Alanı ve Teorik Yaklaşımlar”, *Mevzuat Dergisi*, Sayı: 91. Erişim adresi: <https://www.mevzuatdergisi.com/2005/07a/02.htm>
- OECD. (2015). “Achieving Prudent Debt Targets Using Fiscal Rules”, *OECD Economics Departments Policy Note*, No: 28. Erişim adresi: <http://www.oecd.org/economy/Achieving-prudent-debt-targets-using-fiscal-rules-OECD-policy-note-28.pdf>. (17.11.2019).
- Pierro, V. M. (2011). *National Fiscal Rules: A New Paradigm of Fiscal Discipline in EMU*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Department of Interdisciplinary Studies, College of Europe, Varşova, Polonya.

Türkiye’de Hazine Borçlanma Limiti

- Sakal, M. (2002). “Türkiye’de Kamu Açıkları ve Borçlanmanın Sürdürülebilirliği Sorunu: 1988-2000 Dönem Analizi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, ss. 35-40.
- Şeker, M. (2006). “Dış Borçlanmaya Teorik Bir Bakış ve Dış borçların Ekonomik Etkileri”, *Sosyo Ekonomi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3, ss. 74-92.
- Ulusoy, A. (2018). *Devlet Borçlanması*, 11.baskı, Umuttepe Yayınları: İstanbul
- Yükseler, Z. (2012). Ödenek Üstü Harcamalar, Ek Bütçe Kanunu ve Net Borçlanma Limiti, 1-6.
- Zendi, M., Cheng, X., & Packard, T. (2011). *Fiscal Space Special Report*, Moody’s Analytics.
- Bazı Vergi Kanunları ile Diğer Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2017, 5, Aralık). *Resmi Gazete* (30261, (Mükerrer)). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/12/20171205-12.htm>
- Bütçe Kanunlarında Yer Alan Bazı Hükümlerin İlgili Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelere Eklenmesi ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun (2009, 10, Temmuz). *Resmi Gazete* (27284, (Mükerrer)). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090710-1.htm>
- Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkındaki Kanun (2002, 28, Mart) *Resmi Gazete*, (24721, (Mükerrer)). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/04/20020409.htm#2>.
- T.C Hazine ve Maliye Bakanlığı, Kamu Mali Yönetim ve Dönüşüm Genel Müdürlüğü, <https://www.hmb.gov.tr/>, (27.9.2019).
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Kamu Finansmanı İstatistikleri, <https://www.hmb.gov.tr/>, (14.10.2019).
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ödemeler Dengesi ve İlgili İstatistikler, <https://www.tcmb.gov.tr/>, (29.10.2019).

STEFAN ZWEIG'İN ÖYKÜLERİNDE KADIN İMGESİ: CİNSELLİĞE VE ÖTEKİLİĞE HAPSOL(UN)MUŞ BEDENLER

FEMALE IMAGE IN STEFAN ZWEIG'S SHORT STORIES: BODIES IMPRISONED INTO SEXUALITY AND OTHERNESS

ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ В РАССКАЗАХ СТЕФАНА ЦВЕЙГА: ПЛЕННЫЕ ТЕЛА ПОЛОВЫХ ОТНОШЕНИЙ И ИНАКОВОСТИ

Cihan TUNCER*

ÖZ

Kadın, tarih boyunca kendini egemen özne olarak kuran erkeğin ötekiliği dayattığı bir konuma itilmiştir. Bu konumlanış sorununda elbette ataerkil toplum tarafından biçimlendirilen toplumsal cinsiyeti belirleyici olmuştur. Cinsiyetin kültürel yorumu veya cinsiyet üzerine bir anlam işlemesi olan toplumsal cinsiyet yapay ve ötekileştirici bir karakterdedir. Öyle ki toplumsal cinsiyet, kadını belirli rollere sıkıştıran dolayısıyla aşkınlığını engelleyen bir fenomendir. Erkek aşkınlığı ile ön planda iken toplumsal cinsiyet kadına çoğunlukla annelik, cinsel partnerlik, ev işleri gibi dişilik işlevleri tanımlar. Kadının bu sorunlu durumu aynı zamanda bir bilgi sorunudur. Öteden beri felsefeden mitolojiye, tarihten siyasete bilgiyi üreten eril us (mind of men) olduğundan kadının bilginin nesnesi olması ve zihnen yadsınıp bedeniyle tanımlanması kaçınılmaz olmuştur. Zihnen yadsınan kadın, eril düşünce tarafından “duygusal, tutkularının peşinden koşan, düşünmeyen ve bilgi edinmeden yoksun” olarak imlenmiş, geleneksel ve modern toplumlarda cinsel bir partner, soyun devamlılığı için gerekli bir beden olarak kodlanmış, tüketim toplumunda medyada fetiş bir değere/cinsel nesneye dönüştürülmüş, görsel sanatlarda erotik, seyirlik bir nesne olarak içkinliğe hapsedilmiştir. Ataerkil düzenin kadını ikincil konuma/ötekiliğe ve cinselliğe yargılayan tutumu elbette yazında da kendine yer bulmuştur. Feminizmin 1960'lı yıllarda yazına yönelmesiyle öncelikli amacı kadının yazındaki kurgulanışını, tiplmelerini ortaya çıkarmak olmuş, bu amaçla feminist eleştiri kuramı geliştirilmiştir. Bu çalışmada Alman yazınının tanınmış yazarlarından olan Stefan Zweig'in seçilmiş öykülerinde kadın imgesi araştırılmış, yöntem olarak okura yönelik feminist edebiyat eleştirisi benimsenmiştir. **Anahtar Kelimeler:** *Stefan Zweig, toplumsal cinsiyet, kadın, içkinlik, aşkınlık, cinsellik, ötekilik*

---

* ORCID: [0000-0003-1185-5330](https://orcid.org/0000-0003-1185-5330), Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, cihantuncer@ardahan.edu.tr

ABSTRACT

Women have been pushed into a position of otherness by the male, who has constructed himself as the dominant subject throughout history. In such a positioning, social gender has been a determining factor, designed by the patriarchal community. Gender, which is the cultural interpretation of sex or a construction of meaning built upon sex, is of an artificial and othering character. As such, gender turns into a phenomenon which scrutinizes females into specific roles in society, hindering any possibility of their transcending such roles. Whereas the male is in the forefront as a transcendental subject, gender attributes to the female such roles as a mother, sex mate or housewife. That problematic position of the female is also related to knowledge. As, since ancient times it has been the male mind which has produced knowledge in disciplines varying from Philosophy to Mythology, from History to Politics, it seems inevitable for the female to become the object of knowledge and be defined with her physical aspects. Ignored in terms of mental faculties, the female is labeled by the male as “sentimental, in pursuit of her passions, incapable of thinking and devoid of knowledge”, encoded in modern communities as a sexual mate, a body necessary for maintenance of the generation, turned into a sexual object/fetish through the image in media and consumerist society, and is imprisoned into itself as a sexual, spectacle, erotic object in visual arts. The patriarchal approach condemning the female into secondary/othered position judging her in sexual terms is also reflected in literature. With the interest of Feminism in literature in the 1960s, its main aim was to reveal how the female image is constructed and what type of female is created in fiction, and feminist literary criticism emerged. In this study, the female imagery in the selected short stories by Stefan Zweig, a famous author in German literature, is analysed through reader-centered feminist literary criticism.

Keywords: *Stefan Zweig, Gender, Female, Immanence, Transcendence, Sexuality, Otherness*

АННОТАЦИЯ

В истории человечества женщины сталкивались с таким положением, когда мужчина считал себя как доминирующий субъект, навязывающий инаковость. В такой ситуации определяющим фактором являлся гендер, сформированный патриархальным обществом. Гендер, являющийся интерпретацией культуры общества порой носит искусственный и маргинализирующий характер. Настолько, что гендер как явление втягивает женщин в определенные роли, тем самым предотвращая их выход за пределы. В то время как мужчина играет важную роль в трансцендентности, гендер в основном определяет женские функции, такие как материнство, сексуальное партнерство и работа по дому. Такая проблемная ситуация женщины также является проблемой информированности. Поскольку разум мужчины порождал информацию от философии до мифологии, от истории до политики, женщины неизбежно становились объектом познания, их мысленно отрицали и отождествляли со своим телом. Ментально отверженная женщина была принята мужским мышлением как “эмоциональная, преследующая свои страсти, не думая и не обладающая знаниями”, закодирована как сексуальный партнер, тело, необходимое для продолжения рода в традиционных и современных обществах, среди общества превратилась в фетиш-ценностный сексуальный объект, в изобразительном искусстве она имманентна как эротический зрелищный объект. Позиция патриархального порядка, согласно которому женщины подчиняются положению/ инаковости и сексуальности, безусловно, нашла свое отражение в литературе. Для этого была разработана теория феминистской критики. Основной целью литературы 1960-х годов по поводу феминизма была выявить образ и типизацию женщин. В статье исследуется образ

женщины в избранных рассказах Стефана Цвейга, одного из известных писателей немецкой литературы. Критика феминистской литературы стала методом довода до читателя.

Ключевые слова: Стефан Цвейг, гендер, женщина, имманентность, трансцендентность, сексуальность, инаковость.

Giriş

Âdem ile Havva'dan bu yana var olan kadın, karşı cinsi gibi yaşamın her alanında konumlanmış ve farklı roller üstlenmiştir. Ancak kadın, tarihin akışı içerisinde adeta kadına karşı kenetlenmiş, kendini egemen Özne olarak kurgulayan erkeğin karşısında ikincil veya nesne olmaktan kurtaramamıştır. Toplumsal bellekte yer edinmiş kadın imgesi, kadının söz konusu kültür veya zamanın ruhu (Zeitgeist) içinde konumlandırıldığı yer, ona biçilen rol veya verilen değer(sizlik)le doğrudan ilintilidir. Mitolojide-Hera, Afrodit, Athena, Demeter gibi-tanrılaştırılan¹ veya kraliçe, imparatoriçe, prenses, çariçe vb. soyluluk unvanlarıyla zirveye yerleştirilen kadının görünürde olumlu olarak değerlendirilen bu durumu bile sorunludur. Çünkü adı geçen bu tanrıçalar “güzellik, sadakat, bereket (doğurganlık)” gibi kadına atfedilen, onu sınırlayan değerleri temsil etmektedir. Soyluluk unvanları da keza kral, imparator, prens gibi eril olanı tanımlayandan türetilen ve ancak eril olanın yanında bir değeri-soyluluğu-olan bir kadınlık duruma işaret eder. Bu ikincil ve sorunlu durumun yanı sıra kadını değersizleştirme ve ötekileştirme tarih boyunca farklı boyutlarıyla süregelmiştir. Ortaçağın karanlığında cadı olarak şeytanlaştırılıp katledilen, soyun devamlılığı için gerekli bir beden, savaşlarda ganimet olarak görülen genelde kadınlar olmuştur.

20. yüzyılın önde gelen feminist teorisyenlerinden Simone de Beauvoir, “Kadın doğulmaz: Kadın olunur. İnsan dışısının toplum içinde büründüğü biçimi belirleyen hiçbir biyolojik, ruhsal, ekonomik yazgı yoktur; erkek ile hadım edilmiş varlık arasındaki kadınsı diye nitelendirilen bu ürünü yaratan, uygarlığın bütünüdür” (2019b, s. 13) ifadeleriyle kadınlığın toplumsal bir inşa, cinsiyetin üzerine anlam işleme olduğu altını çizer. Kadına atfedilenler veya ona getirilen bakış açısı, biyolojik cinsiyetinden (sex) ziyade Beauvoir’in de vurguladığı gibi toplumsal cinsiyet (gender) ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Biyolojik cinsiyet değişmez ve geri çevrilemez doğasından dolayı genel kabul görmesine rağmen, toplumsal cinsiyet inşa edilmişliği ile tartışmalı bir duruma işaret eder (Butler, 2012, s. 50-52). Toplumsal cinsiyet her iki cinse farklı roller tanımlamakta, ancak sosyal alan eril özellikler taşımaktadır. Sosyal ilişkileri erkeğin belirlediği, eril söylemin ihtiyaçlarına şekillenmiş bir yapıda kadın öteki/ikincil konuma indirgenir. Kadına düşen sadece kendine biçilen rolü içselleştirmesidir. Erkeğin üstünlüğüne dayanan eril tahakküm ve kadını eksik ya da edilgen kabul eden üstün erillik, din, siyaset, ekonomi, ahlak gibi kurumlara yayılarak sürdürüldüğünde ise eril söylemin iktidarı

¹ Kadının konumu en iyi durumda dahi bir ikincillığe, edilgenliğe veya başkılığa/ötekiliğeye göndermede bulunur. Aiskhylos, Aristoteles, Hippokrates erkeği yaratıcı ilke olarak görmüş, kadın ise içkinliğe, eklentisel olana yargılanmıştır. Bu yüzden Demeter her ne kadar da başakları çoğaltan bir tanrıça ise de Zeus başağın kökeni ve gerçekliği ile ona üstün olarak görülür. Bk. Simone de Beauvoir, 2019a, s. 179

Stefan Zweig'in Öykülerinde Kadın İmgesi: Cinselliğe Ve Ötekiliğe Hapsol(un)muş...

kabul edilip, kadın ikincilliği kabullenmiş olur (Sankır, 2010, s. 2-3). Kadının ötekiliği aynı zamanda Öznenin Nesneye yönelik yargısıyla yani bilgi ile doğrudan ilgili bir durumdur. Öyle ki bilgiyi üreten eril us (mind of man) olunca kadının Nesne olarak ikinciliğe indirgenişi daha anlaşılır bir hal almış, eril düşünce ile oluşturulmuş felsefede kadının izine rastlanmazken onu olumsuzlayan önyargı ve klişeler artmıştır. Sokrates düşünmenin erkek işi olduğunu, Platon ise en iyi yöneticinin erkek filozoflar olacağını savunmuştur. Modern aydınlanmacılardan Kant kadınlardaki anlama yeteneğinin güzellikle sınırlı olduğuna vurgu yapmış, Hegel ise devlette kadına yer vermeyi-rastlantısal eğilim ve düşüncelerinden dolayı- tehlikeli görmüştür. Felsefe gibi mitoloji, din, ekonomi, sosyoloji, siyaset de eril us doğrultusunda oluşturulduğundan kadın tahakküm altında kalmıştır (Işıklı, 2014). Dolayısıyla kadın bilginin nesnesi olarak üretilme, tüketilme ve dönüştürülmeye tabi kılınmış, Öznenin (eril usun) yargısına mahkûm edilmiştir. Böylece eril us,- tahakküm ve üstün erillik ile ötekileştirilen, zihinsel olarak yadsınıp bedeni ile tanımlanan, pasif ve bağımlı kılınmaya çalışılan kadın dört bir yandan kuşatılmış, varoluşsal bir sorun ile karşı karşıya bırakılmıştır.

Kadının bedenine ve cinselliğine yönelik anlamlandırmalar ona ilişkin ön kabulleri de beraberinde getirmiştir. Kadın denince hala günümüzde, “duygusal, tutkularına kapılmaya hazır, düşünme yetisinden yoksun, bilgi edinme amacı gütmeyen, erkekte aşağı oluşu kabullenene” vb. ataerkil söylemin yarattığı olumsuz çağrışımlar gelmektedir. Kadının cinsel bir obje olarak tanımlanması, geleneksel ve modern toplumlarda kaderi haline gelmiştir. Ataerkil tahakküm altında şekillenen geleneksel toplumlarda erkek, “güç, başarı, irade, koruyuculuk” gibi değerlerle kodlanırken kadın, “cinsel bir partner, soyun devamı için gerekli bir beden, eşine bağlılığı (namuslu ve sadık) ve itaatkarlığı” ile kodlanır ve bu özellikleri taşıması nispetinde “değerli” olarak tanımlanır (Bilgin, 2016, s. 222-224). Modern topluma geçişle yine eril bir ideoloji tarafından tanımlanan kadın, bu kez tüketim toplumunun bir Nesnesi, fetiş bir değer olarak konumlandırılır (Bilgin, s. 237-238). Tüketim kültürü kapsamında, tüketici psikolojisi dikkate alınarak kurgulanan kadın bedeni medyada ayrıca heykel ve resim alanlarında “erotizm” ve “cinsellik” odaklı metalaştırılır, cinselliği vurgulanarak seyirlik bir Nesneye dönüştürülür (Görgülü, 2017, s.82). Zaman değişip adı “modern” olsa da eril tahakküm tarafından bireyselliği yadsınan kadının statüsü cinselliğe indirgenip ikincil konumunda tutulmuştur.

Geçmişten süregelen kadının toplumsal konumlanış sorununu çözmek, ataerkil işleyiş karşısında eşitliğini sağlamak, onu Özne olarak konumlanmak için mücadele veren feminizm, yazın türü içerisinde karşılaşılan cinsiyetçi yaklaşımlara karşı da mücadele vermektedir. Bu bağlamda oluşturulan feminist yazın bunun bariz örneğini teşkil etmektedir (Sevim, 2005, s. 51). Feminizm hareketinin 1960'lı yıllarda ilgisini yazına yöneltmesiyle ortaya çıkan feminist eleştiri kuramı da keza ataerkil düşünce kaynaklı kadına yönelik saldırının, aşağılamanın ve değersizleştirilmenin gerçek yaşamda olduğu gibi yazının kurgusal dünyasında da sürdürüldüğü savunur ve bu noktadan hareketle kadına yönelik yazınsal ötekileştirmeyi ortaya koymayı amaçlar. Feminist eleştiri ise kendi içinde dört farklı

yaklaşımı benimser, bunlar Marksist, psikanalitik, okura ve yazara yönelik feminist kuramdır. Bunlardan “okura yönelik feminist kuramın” ilk örneklerine Simone de Beauvoir’de rastlamaktayız. Yöntemin amacı esas olarak yazarı erkek olan yazınsal metinlerdeki cinsel ideolojiyi, kadın imajını, basmakalıp kadın tiplerini tespit etmek, ardından yazınsal metnin feminist anlayışa göre yorum ve eleştirisinin yapılmasıdır (Moran, 2002, s.249-251).

2. Cinselliğe ve Ötekilğe Hapsol(un)muş Bedenler

Avusturyalı yazarın öykülerinde kadınlar ya kendini cinselliğe hapsedilmiş ya da erkekler tarafından cinselliğe hapsedilmiş/bedeninde tanımlanmış, diğer bir ifadeyle cinsel olarak içkinliğe (immanence) adanmış ya da yargılanmış olarak belirirler. Öyle ki bazen karşı cins için günübürlük kaçamakların, kısa vadeli ilişkilerin arzu nesnelere bazen de tutkuları tarafından sarıp sarmalanmış şekilde erkekler tarafından onaylanmayı, keşfedilmeyi bekleyen, kendilerini bedenlerine hapsedtiklerinden ötürü cinsel nesne olmayı bir şekilde kabullenmiş olarak karşımıza çıkar. Kimi zaman erkekler tarafından kendini biliş için bir Öteki olarak kurgulanırken kimi zaman kadınlar onaylanma ve keşfedilme gereksinimlerinden dolayı kendilerini Öteki olarak kurgularlar. Ancak öykülerde kendini özne olarak kurgulayıp karşı cinsin egemenliğini reddeden, bir bilinç olarak aşkınlığı (transcendence) ile ön plana çıkan kadınlar da yok değildir.

Yazarın mektup şeklinde kaleme alınmış *Bilinmeyen Bir Kadının Mektubu* adlı uzun öyküsünde kadın, hem cinselliğe hapsolmuş hem de hapsedilmiş biridir. Öykü, genç bir kadının karşı cinsle olan hayranlığının sevgiye/aşka dönüşümünü ve zamanın akışı içerisinde kendini adım adım edilgenliğe, cinsel bir nesneye indirgeyişini konu edinir. Öykünün başkişisi kadın, yoksul bir mahallede daha 13 yaşında bir çocuk iken binalarına taşınan yazar R. adında birine çocuksu bir hayranlık beslemektedir. Yazar R., kız çocuğu için, karamsar bir havanın egemen olduğu dünyasına adeta bir ışık gibi girmiş; onun için bunaltıcı birer mekân olan mahallesi, yaşadığı bina artık yaşam veren/canlılık mekânı haline gelmiştir. Başlarda sadece zengin ve ünlü biri olduğu için hayranlık duyduğu yazarın, genç ve yakışıklı biri olduğunu öğrenince hayranlık bir anda kendini duygusallığa bırakır. “*Kitaplar yazdığı, öteki büyük alemde ünlü olduğu için derin saygı duyulan bir insanı genç, güzel giyimli, çocuksu, neşeli bir genç olarak keşfedivermek! O günden sonra evimizde, bütün bir çocukluk senden başka hiçbir şeyin beni ilgilendirmedeğini söylesem mi?*” (Zweig, 2004, s.234). Uzun bir süre uzaktan, çocuksu bir sevgiyle onu sevmeyi devam ettirir. Bu sırada bütün devinimlerinin ereği yazarın üzerine yoğunlaşır. Yazar R.’nin dikkatini çekmek, onunla birkaç kelime etmek gibi çocuksu ve naif girişimlerde bulunur. Ona duyduğu hayranlıkla giyimine özen göstermeye ve kendince ona layık olmaya çabalar. Ancak bu durum annesinin evlenmesi ve başka bir yere taşınmaları ile bir süre kesintiye uğrar. Aradan geçen yıllar ve ayrılık kızın genç yazara yönelmiş sevgisinden hiçbir şey eksiltmez, aksine daha da arttırır. Artık on sekiz yaşında bir genç kız olmuş, çevresinde onca erkek varken hepsine yüz çevirmekte, kendini kapatmakta adeta toplumdaki soyutlamaktadır. Bu duruma son vermek için, ilk fırsatta Viyana’ya yazar R.’nin yanına gider, artık genç bir kız olarak

Stefan Zweig'ın Öykülerinde Kadın İmgesi: Cinselliğe Ve Ötekiliğe Hapsol(un)muş...

karşı cinsle ilk deneyimini onunla yaşamak istemektedir. Günlerce yazarın evinin önünde fark edilmeyi ve tanınmayı bekler. Sonunda bu bekleyiş bir son bulur ve yazar onu tanımamasına rağmen yemeğe davet eder. Kız bunu memnuniyetle kabul eder, ardından yazar R.'nin evine giderler. Yazar için sıradan bir kadın olduğunu bilmesine rağmen bedenine hapsolmuş biri olarak, kendini ona defalarca teslim eder: “Bir başka akşam yine buluşmayı kararlaştırdık. Geldim ve her şey yine eşsizdi. Bir üçüncü geceyi daha bağışladın bana.” (Zweig, 2004, s. 249).

Zweig, *Bilinmeyen Bir Kadının Mektubu* adlı öyküsünde cinselliğe hapsolmuş kadını, alegorik bir betimlemeyle adeta cellâdına âşık bir kurban imajı çizerek betimler. Önemsiz oluşu ve nesneliği adeta yüzüne vurulur; aradan aylar geçmesine rağmen yazar tarafından bir defa bile aranmaz. Gelip geçici bir kadın olduğunun, kendini kadınlara serüven olarak bakan birine teslim ettiğinin farkında olmasına rağmen bu durumu kabullenmek istemez. Bu yüzden karşısındaki erkek için, bir arzu nesnesinden öteye gitmeyen bir anlam ifade ettiğini bile bile onunla tekrar görüşmek, ona sığınmak için çabalar. Erkeğe olan bu bağlanışın/onda bir sığınak arayışının, gönüllü boyun eğişin kendi kişiliğini/benlik saygısını tüketen yönüne adeta körleşmiştir. Kendi kendini tüketişini, nesneleştirilmesini ise ona olan “aşkı” ile maskeleymektedir. Simone de Beauvoir, kadınların içine düştükleri bu açmazı, Özne-Nesne diyalektiği bağlamında açıklarken, kadının kendi kendini nesneleştirirken içinde bulunduğu bilinçsizliği aşağıdaki cümlelerle açıklar:

“Birçok genç kız, gerçek dünyada da düşlerinin peşinden gitmekte uzun süre inat eder. Konumu, meziyetleri, zekâsı bakımından başka bütün erkeklerden üstün gördüğü bir erkeği arar; onun kendisinden büyük, yeryüzünde belli bir yer edinmiş, otorite ve saygınlık sahibi olmasını ister. Servet ve ün onu büyüler. Seçtiği kişi, aşkıyla kendisine görkemini ve zorunluluğunu aktaracak mutlak Özne olarak görünür ona. Üstünlüğü, genç kızın ona sunduğu aşkı idealleştirir. Genç kız erkek olduğu için değil, o seçkin varlık olduğu için ona kendini vermek ister.” (Beauvoir, 2019b, s.83).

Ataerkil söylemin kadına yönelttiği “duygusal, tutkularının peşinden koşan, düşünme yetisinden yoksun” vb. olumsuz nitelermeler, *Bilinmeyen Bir Kadının Mektubu*'nun kadın başkişisinde ete kemiğe bürünür. Kadının yazar R.'ye olan bağımlılığı, özneliğinden vazgeçerek kendini nesne olarak konumlayışı ve acı çekmesine rağmen duruma adeta tepkisiz kalması mazoşist² bir karakter taşımaktadır. Öyle ki aradan geçen zamanda yazar R.'den çocuk sahibi olan kadın, bundan yazarı haberdar etmez. Çünkü çocuktan haberdar olan yazarın, çocuğu ona karşı bir koz olarak kullandığını düşünerek kendini terk edeceğinden korkar. Yazarı kaybetmektense acı çekmeyi yeğler; çocuğuna iyi bir yaşam sağlamak için bedenini diğer erkeklere sunar. “Kendimi Sattım. Sokak kıızı, bir oruspu olmadım, fakat yine de kendimi sattım. Zengin dostlarım, varlıklı sevgililerim oldu. Önce ben onların peşinden gittim, sonra onlar benim peşimde koşular. Çünkü ben-bilmem bunu fark ettin mi-oldukça güzeldim. Kendimi verdiğim herkes benden hoşlandı. Hepsi de bana

² Haz ve acıyı birlikte yaşayarak, edilgenliğe rıza gösteren kadının trajik durumu mazoşist bir davranış biçimine göndermede bulunur. Kadın başkasının/erkeğin bilinci aracılığıyla ötekiliği veya salt nesneliği kabullenildiğinde mazoşizm alınyazısı haline gelir. Bk. Simone de Beauvoir, 2019b, s. 128-129

borçluluk duydu, bana bağlandı. Yalnızca sen, sadece sen bunu yapmadın, sevgilim!” (Zweig, 2004, s. 254). Bedenini diğer erkeklere sunan, kendini metalaştıran kadın, diğer taraftan takıntılı bir şekilde hala onun tarafından fark edilmeyi, sevilmeyi umut eder. Kader onları bir defa daha bir araya getirir; bir restoranda karşılaşırlar. Kadın, kendiyile buluşmak isteyen yazarın teklifini koşulsuz bir buyruk gibi tekrar kabul eder. Birlikte bir gece geçirirler, ancak gecenin sonunda kadın erkek için yine hatırlanmayan biri olarak kalır. Üstelik bu kez ilişki karşılığında para bile öder. *“Bana, seni genç kızlığımdan bu seven bana, çocuğunun annesine o gece için para ödüyordun! Senin gözünde Taberin barın bir oruspusuydum ben... o kadar! Ödemiştin, karşılığımı ödemiştin!”* (Zweig, 2004, s.261). Böylece öykü boyunca herhangi bir değişim/gelişim göstermeyen, erkek tarafından keşfedilmeyi ve onaylanmayı bekleyen kadın, tekrar tekrar tüketilen, anonim kalan, para karşılığı alınıp satılan bir meta olarak konumlandırılır. Kadının, erkek dünyasındaki bu ikincil/nesnel konumunu Eliuz, her iki cinsin aşka verdikleri anlam ve ona yükledikleri değer arasındaki karşıtlıkla ilintileyerek açıklar:

“Kadın, bedenine/cinselliğe mahkûm iken, erkek aşkın ayrıcalıklarının tadını çıkarır; onun için aşk çiftleşme ve kendi varlığını sürdürme güdüsü üzerine bina edilir. Bu noktada kadın, sadece bir nesne olarak erkeğin isteğini gerçekleştirdiği bir beden olarak kalır. Egemen varlık olma haklarından vazgeçen, daha doğrusu vazgeçmeye dönük olarak eğitilen ve hep bir av olması beklenen kadın, duygusal ve bedensel olarak ihmal edilse de yine de aşkın büyüüne sığınır” (Eliuz, 2010, s. 99).

Zweig’in diğer bir öyküsü olan *Bir Kadının 24 Saati*’nde kadın, tutkusunun boyunduruğu altında sürüklenip giden daha önemlisi yine erkeğin cinselliğe hapsettiği biridir. Ben-Anlatıcının ağzından olayların anlatıldığı öyküde, saygın ve soylu bir İskoç aileye mensup 67 yaşındaki Mrs. C. öykünün merkezindedir. Kırk yaşlarındayken başından geçen bir olayı, daha doğrusu 24 saatlik bir zaman diliminde başından geçenleri anlatır. Eşini kaybetmiş, iki çocuğu ile yalnız kalmış kadın, eşini hatırlattığı gerekçesiyle evinden ayrılıp başıboş bir şekilde oradan oraya dolaşmaktadır. İntiharını düşünürken Monte Carlo’da bir gazinoda tanıştığı genç bir kumarbazla yaşadıklarından bahseder. Bu 24 yaşlarındaki genç adamla tanıştıktan sonra adeta inzivaya çekildiği, hiçbir erkeğin yüzüne bile bakmadığı yaşamı birden bire değişmiştir. Başlarda kumarbaz onun için sıradan bir insandır. *“Onu hiç de bir kadının bir erkeği düşüneneği gibi düşünmüyordum. Zaten o vakit kırk yaşımı da geçmiş bulunmaktaydım. Ve kocamın ölümünden sonra da hiçbir erkeğe tek bir kez bile o gözle bakmamıştım. Bu, benim için tamamen geçmişte kalmış bir şeydi.”* (Zweig, 2013, s. 54). Ancak olayların akışı durumu değiştirir. Gazinoda genci gözetleyen Mrs. C., genç kumarbazın her şeyini kaybettiğini görür. Gazino çıkışı onu takip eden kadın, uzun bir tereddüdün ardından ona yardım edebileceği düşüncesiyle yanına yaklaşır. Her şeyini kaybettiği için, intiharını düşünen genç adama yardım etmek ister. Amacı sadece yardım etmek olan kadın, genci bir otel odasına götürür. İstemsizce gelişen dakikalar içinde kendini genç adamla sabahlarken bulur. Bu birliktelik aynı zamanda kadının yaşamında bir dönüm noktası olarak öyküde öne çıkar.

Stefan Zweig'in Öykülerinde Kadın İmgesi: Cinselliğe Ve Ötekiliğe Hapsol(un)muş...

Bir Kadının 24 Saati'nde kadının "tutku" ve "aşkı" onu karşı cinse bağımlı kılarak yaşamından soyutlayan zaafı haline gelir. Öyle ki Mrs. C.'nin yaşamı, bu cinsel birliktelik sonrası birden bire farklı bir yöne evrilir. Soyululuğunu, saygınlığını bir kenara iter; onun için yeni bir seçim, arzu ve amaç olan genç adamın peşinden sürüklenir. Bütün borcunu ödemesi için ona para verir, borcunu ödediği genç adama, duygusal olarak yakınlaşmaya da başlayan kadın, aşk ve dizginlenemeyen bir tutku tarafından adeta rehin alınmış hisseder. "*Bugün, ebediyen ayrılacak olduğum o delikanlının yanında olmak arzusu her yanımı ateşli bir şekilde sarıverdi.*" (Zweig, 2013, s.100). Bu tutku öyle bir hal alır ki, yaşamına değer katan şeye bir anda yüz çevirebilecek, kendini hiçe sayabilecek bir insana dönüşür. "*Başımı çevirip de arkama, geçmiş hayatıma bir göz bile atmayacaktım... Bu adam uğruna paramı, adımları, servetimi, namusumu feda edecektim.*" (Zweig, 2013, s. 99). Kendince genç adamı da dönüştürmeye, kumar alışkanlığından kurtarmaya çalışır; kilisede bir daha kumar oynamaması için ona yemin ettirir. Ancak bu girişim başarısızlığa mahkûm olur; borcunu ödediği adamın kendinden aldığı paralarla kumarhanede tekrar kumar oynadığını görür. Kadın, ona oyunu bırakmasını ve kendisiyle gelmesini söyler. Ancak, genç adamın karşılığı sert olur. Bir demet parayı yüzüne fırlatır, kendini rahat bırakmasını ister. Genç adamın bu davranışı, onu derinden yaralar. "*Utanmış, sıkılmış bir haldeydim. Bu fisıldeşan meraklı kalabalığın karşısında, kendisine para verilen bir fahişe gibiydim sanki.*" (Zweig, 2013, s. 113). Böylece kadın bütün özverisine rağmen erkek dünyasında yine değersiz bir nesne olarak konumlandırılmış olur. Öyle ki kadın partnerine/genç adama ve yaşadıklarına yüklediği duygusal anlamla bambaşka bir ruh hali içinde iken, erkek için kadın gecelik bir kaçamağın parçası olarak tek boyutludur. *Bilinmeyen Bir Kadının Mektubu* öyküsünde olduğu gibi bu öyküde de kadının yaşadığı dramda, her iki cinsin aşka yükledikleri anlam belirleyicidir. Aşk, erkek için haz ve kalıcı olmayan bir karakterde iken, kadın için tutsaklığa dönüşmektedir.

Kadın kimliğini cinselliğe hapsederek onu özerkliğinden soyutlayan-onu yalnızca cinsel arzu nesnesi olarak tanımlayan- kuşatıcı erkeklik, *Yakıcı Sır* öyküsünün temel izleğini oluşturur. Öyküde her kadına şehvetli gözlerle bakan ve serüven yaşamak isteyen kadın avcısı Baron için kadın, sadece cinselliğiyle çerçevelemiş bir varoluştur. Bu bağlamda Baron'da yer edinmiş kadın imgesi derinlikten yoksun ve tek boyutludur. Her yönüyle sığ bir kişiliğe sahip olan Baron, kadınları elde etme konusunda oldukça yetenekli, aynı zamanda sınır tanımayan ahlaki yozlaşmanın ete kemiğe bürünmüş halidir. "*Her kadının şehvet yanını ilk bakışta fark eder, gözden geçirirler. Kadın isterse dostlarının eşi, ister kapıyı açan hizmetçi kız olsun, bunun hiçbir önemi yoktur.*" (Zweig, 2004, s.23). Bir otelde tanıştığı, Mathilde de onun için bir av, şehvet aracıdır. Baron, onu ele geçirmek için kadının oğluluyla dostluk kurar, amacı nihayetinde onu da diğer bütün kadınlar gibi elde etmektir. Kadına yaklaşmak için çocukla kurduğu bağ işine yarar, kadınla iyice yakınlaşırlar. Baron, kadının kendisiyle birlikte olacağından; bedenini ona sunacağından kendince emindir. Baron, kadını ikili bir düzlemde -annelik, cinsel partner olarak- içkinleştirmesiyle adeta eril tahakkümün öyküdeki sesidir:

“Bu kadın için çabasının boşa çıkmayacağından oldukça umutluydu. Kadın gerçekte hiçbir gün sevilmeyen kocaya bağlı kaldığı için pişmanlık duyulan o dönüm noktası yaşındaydı. Sönmeye başlamış bir güzelliğin akşam ışıkları, annelik duygusuyla dişilik arasında bir seçim yapması için en son olanağı veriyordu. Çoktan yanıtlanmış benzeyen yaşam, böyle anlarda bir kez daha bir sorun olur. Arzunun muknatsız ibresi, sevişme isteği ile reddediş arasında son bir kez titrer. Kadın, kendinin ya da çocuğunun alınyazısı, analık ya da kadınlık yanını seçmek gibi zor bir karar vermek durumundadır” (Zweig, 2004, s. 35).

Yakıcı Sır'da kadınları cinsel tatmin nesnesi olarak gören Baron'a teslim olmayan Mathilde, böylece cinselliğe yargılanan yazgısına karşı çıkmış olur. Kendini özne olarak kurgulayan eril tahakküm bu kez kadını boyunduruğu altına alamadığından, bu öyküde kadın kendi bilincinde bir varlık olarak belirir. Hem annelik sınırları içinde kalır hem de kendini nesneleştirmez. Bu yönüyle Mathilde, eril tahakkümün kadını cinselliğe mahkûm eden tutumuna karşı duruşu simgeler.

Ataeril tahakkümün kadına yönelik kodlamalarından biri de kadını seyirlik bir nesneye dönüştürmesidir. Kadın, salt estetik bir değer olarak kurguladığında öncelikle sağlıklı ve güzel olması istenir. Güzellik, tarihin akışı içerisinde göreceli bir değer olarak değişkenliğini korusa da kadın için idealize edilmiş bir beden tanımı devamlı var olmuştur. Kadın bedeni öznellikten uzak bir içkinlik olarak kavrandığından erkeğin arzusunu gerçekleştirme öncelikli işlevi olmuştur. Tarihsel süreçte moda ve töreler kadını aşkınlığından koparmış; makyaj, takı veya vücut kıvrımlarını belirginleştiren giysilerle erkeğin isteğine göre şekillendirmiş onun arzu edilebilirliğini artırmaya hizmet etmiştir. Estetiğe ve yapaylığa yargılı kılınan kadın, bu duruma ve değerlere uyum gösterdiği ölçüde olumlanmış ve tercih edilmiştir (Beauvoir, 2019a, s. 192-193). Zweig'ın *Yalnız İki İnsan* adlı öyküsünde Julia, estetiği özden üstün tutan eril bakış açısının “güzellik ve sağlık” ile kurguladığı kadınlık tanımına uyumsuz bir karakterdir:

“Aynı fabrikada çalışıyorlardı. Herkes gibi o da kızı “acuze” Julia diye tanıyordu. Çirkinliği çok göze çarpıcı olduğu için ona bu adı vermişlerdi, ta çocukluğundan bu yana. Yüzü kaba ve biçimsiz, kirli sarı cildi iticiydi. Vücut yapısı da çok çarpık, uyumsuzdu. Belinden yukarısı incekti, bir çocuğu andırıyordu. Kalçaları ise geniş ve çarpıktı. Bu kızın tek güzel yanı sakın ve pırl pırl bakan gözleriydi. Bütün aşağılayıcı ve tiksinti dolu bakışlara yumuşak ve dostça yanıt veriyordu” (Zweig, 2004, s. 114).

Zweig'ın öykülerinde kadın bazen sınıfsal aidiyetinden ötürü bir bilinç olmaktan uzak, değersiz bir nesne diğer bir ifadeyle Öteki olarak kurgulanan cins olarak belirir. Öyle ki *Çocuk Bakıcısı* öyküsünde kadın, ataeril söylemin dile yansıyan olumsuz biçimiyle ifade etmek gerekirse “erkeğin elinin kiri” olarak yadsınan, değersizleştirilen varlığı temsil eder. Zengin bir evde çocuk bakıcılığı yapan Fräulein adlı başkışı, evin zengin yeğeni ile ilişkisinden bir çocuk dünyaya getirmiştir. Bu durumun öğrenilmesi üzerine evin sahibesi tarafından, işine son verilir. “*Tek bildiğiniz ağlamak! Fakat böyle yapmakla beni yumuşatamazsınız! Sizin gibilere hiç acımam. Ne olacağınız da umurunda değil. Nereye başvuracağımızı siz kendiniz bilirsiniz. Ben bunu merak bile etmiyorum. Tek bildiğim şey, görevini*

Stefan Zweig'in Öykülerinde Kadın İmgesi: Cinselliğe Ve Ötekiliğe Hapsol(un)muş...

böylesine utanmazca savsaklayan birini bir gün bile evimde alıkoymayacağım!" (Zweig, 2004, s. 94). Çocuk bakıcısı, bir kadın olarak erkek tarafından kullanılmış olmakla kalmaz aynı zamanda bir bilinç olduğu görünmezden gelinerek değersiz bir eşya gibi kapı önüne konulur. Zweig, bu öyküsünde bir taraftan da kadının hemcinsine-ev sahibesinin çocuk bakıcısına-yönelik ötekileştirici tutumuna dikkat çeker. Bu ötekileştirme sınıflar arası bir çatışmanın doğurduğu, üst sınıf kadınının alt sınıfa mensup kadına yönelik dışlayıcı tutumudur. Kendi içerisinde bütünlük ve birlikteliği tanımlayan üst sınıf için bakıcı kadın, uyumsuzluğu ve uygunsuzluğu ile hem dışarıdaki bir ötekilik hem de bedeni önemsizleştirilen/kullanılıp atılan bir nesnedir. Kadın, belirlenimci (determinist) bir dünyanın, üst sınıfın adeta bariyerlerine çarpmakta, ikincil olarak tanımlanan varlığı ile reddedilmektedir.

Zweig'in, *Amok Koşucusu* adlı uzun öyküsünde olayların merkezinde yine kadın(lar) yer alır. Yazar bu öyküsünde kadının, erkek egemen bakış açısından eklentisel konumlanışını, cinsel bir arzu nesnesine indirgenişini öyküler. Ancak bu öyküsünde kadına yönelik nesnel bakış diğer öykülerinden farklı olarak oryantalizmin ona bakışıyla birlikte işlendiğinden ayrı bir derinlik içerir. Öykü bu yönüyle Batı'nın Doğu'ya bakışını, ona yönelik değer yargılarını içerdiğinden toplumsal bir boyuta sahiptir. Yazar psikolojik motiflerle kurguladığı öyküde kadın karakterinin karşısına kadınlarla ilişkisi oldukça sorunlu olan bir başkişiyi yerleştirir. Öykünün başkişisi olarak kurgulanan doktor, ruhsal yapısı itibariyle karşı cinsle karşı üstünlük kurma çabası içerisinde biri olarak tasvir edilir. Bu yüzden kendinden emin ve özgüvenli kadınları, tehdit olarak algılayan bir kişiliğe sahiptir. "*İnsanı son derece öfkeliendiren kibirli ve soğuk bir havası vardı-bu tür dominant ve küstah kadınların benim üzerimde her zaman bir etkisi vardır...*" (Zweig, 2019, s. 13). Öyküde kadını baskılayan ve erkeğin üstünlüğünü dayatan eril tahakkümü temsil eden doktor, güçlü kadınlar karşısında üstünlük kurma çabasında olmasına rağmen, onların adeta kölesi olmaktan kaçamaz. Bu grotesk aynı zamanda ironik durum, onun bir kadın yüzünden Avrupa'dan Hindistan'a sürüklenmesine sebep olmuştur. Öyle ki Almanya'da başarılı bir kariyere sahipken tutkulu bir ilişki yaşadığı bir kadın için çalıştığı hastanenin kasasından para çalmış, amcasının yardımıyla yolsuzluğun üstü örtülmüş ve o sıralar Hollanda sömürgelerinde çalışmak için gönüllü doktorlar ararken, bunu fırsat bilmiş ve Hindistan'a gitmiştir.

Stefan Zweig, sadece kendini yazarlıkla sınırlandıran biri değil, aynı zamanda farklı medeniyetleri farklı insanları keşfetmek için birçok ülkeyi gezen çok yönlü biridir. Yakın ilişkide olduğu Weimar Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Rathenau'nun tavsiyesi üzerine, gezilerinden birini de Hindistan'a gerçekleştirir. Hindistan'da birçok yeri-Seylan Adası, Madras, Kalkutta, Rangun- gezme imkânı bulan yazar, yazgısı yoksulluk ve ırkçılığa maruz kalmak olan insanların sömürge güçleri altında ezilişlerini gözlemlene fırsatı bulmuştur. Hindistan insanının onda uyandırdığı duygular ve oraya yönelik edindiği izlenimler, kaçınılmaz olarak yazın dünyasına aktarılır. *Ölümsüz Kardeşlerin Gözleri* (Die Augen des ewigen Bruders) gibi bazı öykülerinde Hintli karakterler ve Hindistan yer alır (Müller, 2012, s. 52-53). *Amok Koşucusu*'nda da aynı şekilde olayların geçtiği mekân, Hindistan'dır. Hindistan, öyküde Doğu'nun temsil edildiği mekândır. Batı tarafından inşa

edilmişliği ve kendine yönelmişliği ile doğu insanı ise karşıt bir değer olarak yer alır. Doğu/Şark, Avrupalı imajını yüceltmek için kullanılan bir ötekililiğe, başkalağa gönderme yapar. Ben ve Öteki düzleminde kurgulanan Şark, öyküde tıpkı Edward Said'in ifade ettiği üzere, “*Avrupa'nın sadece komşusu değildir; Avrupa'nın en büyük, en zengin, en eski sömürgelerinin mekânı, uygarlıkları ile dillerinin kaynağı, kültürel rakibi, en derin, en sık yinelenen Öteki imgelerinden biridir. Ayrıca, Şark onun karşıt imgesi, düşüncesi, kimliği, deneyimi olarak Avrupa'nın (ya da Batı'nın) tanımlanmasına yardımcı*” (Said, 2013, s. 11) bir öğedir. Zweig-kendisi de Avrupalı olmasına rağmen-bir aydın sorumluluğuyla toplumsal sorunlara sırt çevirmeden bu öyküsünde yarattığı Doktor karakteriyle, Avrupalıya ayna tutar; onlara Doğuya yönelik yalınkat düşünceleriyle, önyargılarıyla yüzleşme fırsatı sunar. Öykü bu yönüyle toplumsal bir aksaklığın, ötekileştirmenin yansıtılması işlevini üstlenmektedir. Doktor, Avrupalı olması itibarıyla yaşadığı yerin-Hindistan-yerli insanların küçümseyen ve değersizleştiren biri olarak oryantalist düşünce yapısındaki Batı insanını ve ötekileştirici yüzünü temsil eder. Yazar, kendini batı uygarlığının elçisi ve taşıyıcısı olarak gören doktorun, Doğu'yu ötekileştirici ifadelerine şu şekilde yer verir:

“*Yedi yıl önce buraya ilk geldiğimde ben de daha farklı hissetmedim. O zamanlar neler hayal etmedim ki; dili öğrenecektim, kutsal kitapları orijinalinden okuyacaktım, hastalıkları inceleyecektim, bilimsel çalışmalar yapacaktım, yerlilerin pişmelerini-Avrupa jargonunda böyle derler ya-araştıracaktım; insanlığın medeniyetin bir misyoneri olacaktım. (...) er yada geç herkes pes eder; kimi içki içer, kimi afyon çeker, kimileri de dövüşür ve canavarlaşır-herkes en azından bir parça delirir. Avrupa'yı özlersin, bir gün tekrar bir sokakta yürümenin, aydınlık taş bir odada beyaz insanlarla oturmanın hayalini kurarsın, yıllarca ve yıllarca bunu hayal ederisin. Kendimi o pislik yuvasına sattığım güne lanet olsun.*” (Zweig, 2019, s. 12-13).

Eril bir us tarafından geliştirilen Oryantalizmde, Doğu kadını belirli düşünce kalıplarına sıkıştırılmış bir varlık olarak belirir. Bu durum kendini yazının kurmaca dünyasında iyiden iyiye hissettirir. “*Kadınlar, eril bir hayal gücünden çıkma yaratıklar, çoğu zaman. Sınırsız şehvetin ifadesidirler, enikonu aptaldırlar, hepsinden önemlisi isteklidirler. Flaubert'in Küçük Hanım'ta, ilgi çekmek üzere yeniliklerini Şark'tan devşiren pornografik romanlarda (örneğin, Pierre Louys'in Aphrodite'i) oldukça yaygın bir öğe olan bu tür karikatürlerin ilk örneğidir. Dahası, mesleğini icra eden Şarkiyatçı üzerindeki etkisi bakımından eril dünya anlayışı, durallık, donukluk ve ebedi sabitleme eğilimi taşır. Gelişim, dönüşüm, insani devinim olanağı, Şark ile Şarklıdan -sözcüğün tam anlamıyla- esirgenir*” (Said, s. 220). *Amok Koşucusu*'nda, Doğu kadın(lar)ının çifte ötekiliği söz konusudur. O(nlar), hem doğulu olması itibarıyla oryantalist bakışın kültürel ötekisi, hem de cinsiyeti açısından bir öteki; yani Ötekinin Ötekisidir. Ancak cinsiyet ötekiliği, Doğu toplumunun yani ait olduğu toplumunun yarattığı değil Batı'nın yarattığı-oryantalist bakışın Doğu kadını inşası-bir ötekiliktir. Bu yüzden oryantalist düşünce yapısını temsil eden doktordaki Doğu kadını imajı oldukça olumsuzdur; kolay elde edilebilir, zayıf ve basittir. Doğu kadını edilgen ve boyun eğen imajıyla onun için, kendini

Stefan Zweig'ın Öykülerinde Kadın İmgesi: Cinselliğe Ve Ötekiliğe Hapsol(un)muş...

efendisine sunmaya hazır bir köleden farksızdır. Varoluşu zihinsel olarak yadsınan ve yalnızca bedenine hapsolünmüş, üstelik kolayca elde edilebilen Doğu kadını, değeri olumsuzlanan cinsel bir nesne olmaktan öteye geçemeyen bir konumlanışa sahiptir. Doğulu kadınlar karşısında erkek egemenliği kendiliğinden gelişen, adeta tanrı vergisi bir duruma işaret eder:

“Zira buradaki kızlar, o cıvıl cıvıl, narin hayvancıklar, bir beyaz, bir efendi onlara sahip olmak istediğinde saygıdan tir tir titiyorlardı. Tevazu içinde eriyip gidiyorlardı, her zaman müsait, her zaman sessiz, kıkrıdayan gülmeleriyle insana hizmet etmeye hazırdılar... Ama işte tam da bu itaatkârlık, bu kul kölelik insanın zevkini kaçırıyordu” (Zweig, 2019, s. 25).

Öyküde göze çarpan önemli bir nokta, doktorun Doğulu ve Batılı kadınlara bakış açısının farklı olmasına rağmen, onları nesneleştirme veya “cinsel obje” olarak tanımlaması ortak noktasında birleştirmesi; kadınlık dramında buluşturmasıdır. Öykünün düğüm noktasını oluşturan kadın bedeninin nesneleştirilmesi-cinsel taciz-esas olarak öyküde olayların merkezinde yer alan zengin bir İngiliz kadının doktorun muayenesine gitmesiyle yaşanır. Kadın, aralarında sır olarak kalması şartıyla doktora kürtaj olmak istediğini ifade eder. Çünkü kadın, eşinin iş gezisinde olduğu sırada bir subayla birliktelik yaşar, ondan gebe kalır ve çocuğu dünyaya getirmek istemez. Kadının kendinden emin ve buyurgan tavırları, doktoru kadının isteğini geri çevirmeye iter. Bir yandan da kadın onda tutku uyandırmaktadır. *“Ama bu kadın-bunu size anlatabilir miyim bilmiyorum-beni çileden çıkarıyordu, gezinir gibi içeri girdiği andan itibaren beni tahrik ediyordu, kibri yüzünden beni direnmeye itti, her şeyi tahrik ediyordu-nasıl söylesem...bütün bastırılmış şeyleri, bütün gizlenmiş şeyleri açığa çıkarıyor, içimdeki bütün kötülüğü ona karşı ayaklandırıyor.”* (Zweig, 2019, s.24). Kadının, yüksek bir meblağ teklif etmesi doktoru ikna etmeye yetmediği gibi öfkelenir. Çünkü istediği para değil, kadınla beraber olma, egemenliğini hissetme arzusudur. *“Çünkü birçok erkek için sevişmek, kendi lehlerine olan bir güç ilişkisinin içindeki gerçekleşmedir. Erkeklere göre güç ilişkisinde egemenlik ezmek anlamına gelir”* (Halimi, 1990, s.123) Doktorun bu beklentisi aynı zamanda onun oryantalist düşünce dünyasında yer edinmiş olan kadın imajı; pasiflik, zayıflık ve itaatkârlıkla ilgilidir. Kadının adeta karşısında diz çökmesini beklemektedir, çünkü daha önceki kadınlar hep böyle yapmıştır. *“Ama diğerleri farklı gelmişlerdi, utanarak ya da yalvararak, gözyaşlarıyla, yeminlerle gelmişlerdi”* (Zweig, 2019, s.19). Ancak yazarın klişeleşmiş kadın tiplemesini yıkarak kurguladığı bu kadın bilindik tarzda çaresizliği, zayıflığı içselleştirmiş, efendisine boyun eğen kadınlardan değildir, hiçbir şekilde yalvarmayacağını söyler. Bunun üzerine doktor ona ancak kendiyile birlikte olursa çocuğunu alacağını söyler:

“İnatçı bir at gibi başını geriye atıyor. Öfkeyle bana bakıyor. ‘Hayır, sizden rica etmeyeceğim. ‘Ölmeyi tercih ederim.’ O anda içimi bir öfke kaplıyor, o kırmızı, anlamsız öfke. ‘O zaman ben talep edeceğim, eğer rica etmek istemezseniz. Sanırım çok açık olmama gerek yok-sizden arzuladığım şeyi biliyorsunuz. O Zaman-o zaman size yardım edeceğim.” (Zweig, 2019, s. 26).

Öyküde doktor-kadın ikilisi arasında yaşanan durum; doktorun kadın karşısında egemenliğini duyumsama arzusu aynı zamanda ontolojik karakterli bir duruma işaret eder. Zira Butler, erkeğin ontolojik olarak kendini bilişi için kadının gerekli bir ötekilik olduğunu ifade eder. Öyle ki, Hegel'in Efendi-Köle Diyalektiğine benzeşen bir yapıda, erkeğin cinsiyet farklılığını idrak etmek ve erkekliğini (fallus) biliş için kadına bağımlı olduğunu, bir bakıma kadının hem eril arzusunun nesnesi hem de erkekliğin yansıtıcısı olduğunu ekler (s. 103-104). Bu yansıtıcı işlevinden ötürü erkeğin kadına bağımlılığını Simone de Beauvoir şu cümlelerle ifade eder:

“Onun için kadın en yüce ödüldür, zira tenine sahip olabileceği yabancı bir biçim altında kendisinin tanrılaşmış halidir. Onun için dünyayı özetleyen ve kendi değerlerini ve yasalarını dayattığı varlığı kollarının arasında sınıksız tutarken kucakladığı, “o benzersiz canavar’dır”, kendisidir. O halde, kendisinin kıldığı bu başkayla birleşirken kendine ulaşmayı ummaktadır. Hazine, av, oyun ve risk, esin perisi, yol gösterici, yargıç, aracı, ayna olan kadın, öznenin sınırlamadan kendi ötesine geçtiği, onu yadsımadan ona karşı gelen Başka’dır. Başka olmaktan çıkmadan erkeğin onu kendisine katmasına izin veren Başka’dır. Ve bu yüzden erkeğin sevinci ve zaferi için o kadar gereklidir ki, şayet var olmasaydı erkekler onu icat edebilirdi denebilir” (Beauvoir, 2019a, s. 216).

Zweig, kadını taciz eden doktor üzerinden aynı zamanda kadını cinsel bir objeye indirgeyen, ataerkil karakter taşıyan geleneksel toplum eleştirisi yapar. Geleneksel toplum anlayışında belirli rollerin-cinsel partnerlik, annelik, eşine sadakat, itaat vs.- içine sıkıştırılmış kadın, bu rollerin içinde kalması ölçüsünde “iyi, değerli” sayılmıştır. Öyküye bakıldığında eşini aldatarak içinde kalması gereken sınırlarını aşan İngiliz kadın, bu durumda -doktor örneğinde görüldüğü üzere- değerliliğini yitirip kendini kullanılmaya müsait cinsel bir nesne haline getirmiştir. *“O andan itibaren sadece ona sahip olma düşüncesi içinde yaşadım, sert dudaklarından bir inleme çıkartmak; bu soğuk, bu kibirli kadını şehvet içinde hissetmek istedim, o herifin, o öteki herifin yaptığı gibi, o tanımadığım herifin yaptığı gibi.”* (Zweig, 2019, s.24-25). Bedeni ataerkil bir düzende inşa edilen kadın, geleneksel toplumun ona atfettiği rollerin dışına çıkmakla kendini yalnızca “kötü kadın” yapmamış, erkekler için “av” da olmuştur. Yaptıklarının sorumluluğunu üstlenmesi veya eylemlerinden pişmanlık duyarak, aldığı kararlarla hatasını telafi etmesinin herhangi bir önemi yoktur, çünkü eril düşünce kadına bu özgürlüğü tanımayan, ona sadece belirli roller tanımlayan, sınırlayan bir yapıdır.

*Amok Koşucusu'*nda doktor-kadın ikilisi arasında yaşanan kadın-erkek ya da egemen-boyun eğen savaşımında doktorun ilişki teklifini geri çeviren kadın, nesne olmayı reddeden; kararları, seçimleri ve eylemleriyle varoluşunu gerçekleştiren birey konumuna yükselmiş, ikincil konumunu aşarak savaşımından galip çıkar. Kadın bu tutumuyla aynı zamanda ataerkil düşünce dünyasındaki edilgen, itaatkâr ve zayıf kadın imajını yerinden sarsan, yeniden tanımlayan-eril bakışın kadını zorladığı içkinlik (immanence) yazgısını reddedişiyle-aşkınlığı (transcendence) simgelemektedir.

Stefan Zweig'in Öykülerinde Kadın İmgesi: Cinselliğe Ve Ötekiliğe Hapsol(un)muş...

Sonuç

Stefan Zweig'in öykülerinde kadın genel itibariyle iki farklı imgeyle okuyucuyla buluşur. O, kimi zaman engel olmadığı duygularının ya da dizginleyemediği tutkularının yarattığı zayıflığıyla kendini karşı cinsin cinsel tüketim nesnesi haline getiren biri kimi zaman da zihnen yadsınan salt cinsel bir nesne olarak algılanan tek boyutlu bir cinsiyet olur. Bir bakıma o bazen cinselliğe hapsolan bazen de hapsedilen bir cinsiyet olarak öykülerin odağındadır. Bu yüzden kadının “ötekiliği veya nesne olma durumu” öykülerin ortak iletisi olarak bir bütünlük gösterir.

Öykülerde tutku ve kadınsı duygusallığın yanı sıra aşk, kadını cinselliğe hapseden ve belki de onun en zayıf yanını oluşturan bir fenomen olarak belirir. Kadın-erkek ikilisinde ele alındığında aşkın anlamlandırma ve yaşanış biçimindeki asimetri gözlerden kaçmaz. Aşk, kadının büyüüne kapıldığı ve duygularının doruğunu yaşadığı bir tutsaklık durumuna göndermede bulunurken erkek için duygudan yoksun bir çiftleşme ve kendi varlığını sürdürmek için cinsel güdülerini tatmin etme aracı olmaktan öteye geçmez. Yazarın özellikle *Bir Kadının 24 Saati* ve *Bilinmeyen Bir Kadının Mektubu* adlı öykülerinde kadını erkeğe bağımlı kılıp erkeğin nesnesine dönüştüren bu asimetric aşk algısı belirgin bir şekilde gözlemlenebilmektedir. *Yakıcı Sır* öyküsünde olduğu gibi erkek tarafından salt bir cinsel obje/tatmin aracı olarak görülüp cinselliğe hapsedilen kadın aynı zamanda gerekli bir Öteki olarak ontolojik karakterli bir duruma işaret eder; *Amok Koşucusu* öyküsünün dokusuna işlemiş olan kadının ötekiliği/başkallığı bunun en belirgin örneğidir. Öyküde kadın, erkeğin kendini bilişi, cinsiyetinin (fallus) ve farklılığının idraki için gerekli bir beden olur. Diğer gözden kaçmaması gereken bir nokta da Zweig'in öykülerinde kadının sınıfsal ve toplumsal düzlemde aşağı konumda olduğunda yaşadığı mağduriyet ve ötekiliği işlemedir. *Çocuk Bakıcısı*'nda alt sınıftan olması nedeniyle ötekileştirilen çocuk bakıcısı tiplemesi ve *Amok Koşucusu* öyküsünde Batı'nın yarattığı bir ötekilik olarak “bilinçten uzak, şehvet düşkün ve basit” olarak kodlanan Doğu kadını tiplemesine yer veren yazar toplumsal sorunlara duyarsız kalmadığını gösterir. Sonuç olarak ataerkil düzenin kadını içkinleştirdiği cinsellik/cinsel obje olma durumu, ona yönelik “duygusal, tutkularının peşinden sürüklenen” gibi klişeler yazarın öykülerinde kendine yer bulur. Ancak yazarın öykülerindeki bu temsilin ataerkil düzenin yazında sürdürülmesi amacı taşımadığı, sadece kadınlık durumunun yansıtıldığı açıktır. Çünkü yazarın öykülerinde -*Amok Koşucusu*'nda İngiliz kadın veya *Yakıcı Sır*'da Mathilde karakteri gibi- kadın aynı zamanda erkek karşısında edilgenliği kabullenmeyip aşkınlığı ile belirebilmektedir.

KAYNAKLAR

- Beauvoir, S. (2019a). *İkinci Cinsiyet*. Çev. Gülnur Savran, 1. Baskı, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Beauvoir, S. (2019b). *İkinci Cinsiyet*. Çev. Gülnur Savran, 1. Baskı, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Bilgin, R. (2016). Geleneksel ve Modern Toplumda Kadın Bedeni ve Cinselliği, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 Nisan 2020 tarihinde

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/firatsbed/issue/22124/237647> adresinden erişilmiştir.

- Butler, J. (2012). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. Çev. Başak Ertür, İstanbul: Metis Yayınları.
- Eagleton, T. (2011). *Edebiyat Kuramı*. Çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eliuz, Ü. (2010). Orhan Kemal Romanlarında Kadının Nesne Olarak Kullanımı: Cinsel Taciz, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 Nisan 2020 tarihinde http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi13kadinsayisipdf/eliuz_ulku.pdf adresinden erişilmiştir.
- Görgülü, E. (2017). Fotoğraf Sanatında Cinsiyet Olgusunun Kadın İmgesi Üzerinden Değerlendirilmesi, *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 Nisan 2020 tarihinde http://www.yyusbedergisi.com/dergiayrinti/fotograf-sanatinda-cinsiyet-olgusunun-kadin-imesi-uzerinden-degerlendirmesi_98 adresinden erişilmiştir.
- Halimi, G. (1990). *Hapsedilmiş Kadın*, Çev. Feyza Tulga, İstanbul: Broy Yayınları.
- Işıklı, Ş. (2014). Kadına Tahakküm ya da Eril Usun Tavırları. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 Nisan 2020 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/abuhsbd/issue/32934/365866> adresinden erişilmiştir.
- Müller, H. (2012). *Stefan Zweig*. Çev. Merve Kalkan-Elif Naime Arslanoğlu, İstanbul: Şule Yayınları.
- Said, E. (2013). *Şarkiyatçılık*. Çev. Berna Ülner, 7.Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Sankır, H. (2010). Eril Tahakküm ve Üstün Erillik Olgusunun Plastik Sanatlar Alanında Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Oluşumuna Etkileri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, 3 Mart 2020 tarihinde http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/hasan_sankir_2_1010.pdf adresinden erişilmiştir.
- Sevim, A. (2005). *Feminizm*. 1. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Zweig, S. (2004). *Yakıcı Sır: Öyküler*. Çev. Burhan Arpad-Ahmet Arpad, 1. Baskı, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Zweig, S. (2011). *Geleceğe Güven*. Çev. Ahmet Arpad, 1. Baskı, İstanbul: Everest Yayınları.,
- Zweig, S. (2013). *Bir Kadının 24 Saati*. Çev. Genim Renas, 2. Baskı, İstanbul: Yeşil Elma Yayıncılık.
- Zweig, S. (2019). *Amok Koşucusu*. Çev. Nafer Ermiş, 12. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

A SEMIOTIC ANALYSIS ON PUBLIC SPOT ADVERTISEMENTS
PREPARED FOR PREVENTION OF DISCRIMINATION IN
EMPLOYMENT PROCESS

İSTİHDAMDA YAŞANAN AYRIMCILIKLARIN ÖNLENMESİNE
YÖNELİK HAZIRLANAN KAMU SPOTU REKLAMLARI ÜZERİNE
GÖSTERGEBİLİMSEL İNCELEME

ИНДИКАЦИОННЫЙ ОБЗОР ОБЪЯВЛЕНИЙ ПРЕДУПРЕЖДАЮЩИЕ
ПО ПОВОДУ ДИСКРИМИНАЦИИ В ОБЛАСТИ ТРУДОУСТРОЙСТВА

Ebru Gülbuğ EROL*

ABSTRACT

Employment discrimination is a form of discrimination realised by employers with a focus on race, gender, religion, national origin, physical or mental disability and age. Employment discrimination can reduce the productivity of employees, cause them to have negative perceptions of the organization, negatively affect corporate loyalty and even cause work accidents that may cause serious injuries or even deaths in the workplace. In order to prevent such discrimination to a certain extent public spot advertisements are prepared by official and non-official institutions to prevent discrimination in the workplaces and it is aimed to raise public awareness on employment discrimination. In this study, it was tried to put forward what messages were given and how to form awareness in public spot advertisements prepared in the international field against employment discrimination. In the spots offered by 3 different institutions from Northern European countries, Finland and Denmark, to show the discrimination to the public, attention has been paid to ensure that there are basic points of discrimination such as race, religion, disabled and gender, all of which are the basic general types of discrimination. For this purpose, public spot advertisements of three different institutions determined by using purposive sampling method were examined in light of Swiss Linguist Ferdinand de Saussure's Indicators Model and French Anthropologist Claude Lévi-Strauss's Binary Contrast Model. In the findings of the study, it was revealed that the sense of sadness was formed for the employees who were discriminated in the workplaces and it was aimed to form sensitivity in the society for the employees with the feeling of sadness.

Keywords: *Discrimination, Workplace Discrimination, Employment, Campaign, Public Spots*

---

*ORCID: [0000-0001-6342-4298](https://orcid.org/0000-0001-6342-4298) Prof. Dr., Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Animasyon Bölümü, egerol@ahep.edu.tr

ÖZ

İstihdamdaki ayrımcılık, işverenlerin ırk, cinsiyet, din, ulusal köken, fiziksel veya zihinsel engellilik ve yaş odaklı gerçekleştirdikleri bir ayrımcılık şeklidir. İstihdam yaşanan ayrımcılıklar çalışanların iş verimini düşürebilmekte, kuruma karşı olumsuz algılara sahip olmalarına yol açabilmekte, kurumsal bağlılığı olumsuz yönde etkiyebilmekte ve hatta iş yerinde ciddi yaralanma veya ölümlere sebep olabilecek iş kazalarının yaşanmasına neden olabilmektedir. Bu aşamada iş yerlerinde ayrımcılığın önlenmesine yönelik resmi ve resmi olmayan kurumlar tarafından kamu spotu reklamları hazırlanarak, kamuoyunda istihdamdaki ayrımcılıklara karşı farkındalık oluşturulması amaçlanmaktadır. Çalışmada istihdamdaki ayrımcılıklara karşı uluslararası alanda hazırlanan kamu spotu reklamlarında hangi mesajların verildiği ve farkındalığın nasıl oluşturulmaya çalışıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla çalışma kapsamında amaçlı örneklem metodu kullanılarak Kuzey Avrupa ülkelerinden Finlandiya ve Danimarka'dan belirlenen üç farklı kurumun genel ve temel ayrımcılık türleri olarak din, ırk, cinsiyet ve engelli olma noktasında hazırlanan kamu spotu reklamı, Fransız antropolog Claude Lévi-Strauss'un İkili Karşıtlıklar Modeli ve İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure'ün Göstergeler Modeli ışığında incelenmiştir. Çalışmada elde edilen bulgularda, iş yerlerinde ayrımcılığa uğrayan çalışanlara yönelik hüznün duygusu oluşturulduğu ve oluşturulan hüznün duygusuyla birlikte çalışanlara yönelik toplum genelinde duyarlılık oluşturulmasının amaçlandığı ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ayrımcılık, İşyeri Ayrımcılığı, İstihdam, Kampanya, Kamu Spotları*

АННОТАЦИЯ

Дискриминацией во время трудоустройства, называется отличие людей со стороны работодателей по признаку расы, пола, религии, национального происхождения, физических или умственных недостатков и возраста. Дискриминация, в время приёма на работу, может снизить эффективность трудоспособности сотрудников, вызвать у них негативное восприятие организации и негативно повлиять на корпоративную лояльность. Может вызвать, даже, несчастные случаи на рабочем месте, которые могут привести к серьезным травмам или смерти. На этом этапе официальные и неофициальные учреждения готовят рекламные объявления о государственных услугах для предотвращения дискриминации на рабочих местах. Он направлен на повышение осведомленности общественности о дискриминации в сфере занятости. В нижеследующем исследовании была предпринята попытка выявить суть информации размещенных в публичных рекламных роликах, подготовленных на международной арене против дискриминации в сфере занятости и цель повышения осведомленности. Для этого, в рамках исследования, с помощью метода целенаправленного отбора из стран Финляндии и Дании на примере трёх разных организации с учётом религиозного, национального, полового фактора и признаков инвалидности, была проанализирована публичная реклама в свете модели бинарных контрастов французского антрополога Клода Леви-Стросса и модели индикаторов швейцарского лингвиста Фердинанда де Соссюра. Согласно результатам исследования, сотрудники, подвергшихся дискриминации, чувствовали себя неполноценными. В виду этого, было установлено, что целью предупреждающих объявлении являлось повышение осведомленности общества.

Ключевые слова: дискриминация, дискриминация на рабочем месте, занятость, кампания, реклама государственных услуг.

Introduction

Discrimination in employment is one of the most important problems that adversely affect institutions and employees. Employee discrimination can vary from country to country, from culture to culture, and even from institution to institution. Discrimination against employees by employers or other employees within the organization may lead to employees' withdrawal from the organization and reduce work efficiency. In this process, the employee may be affected negatively in terms of psychological, physical and social aspects while the institution may suffer from economic losses.

The high level of complaints of discrimination in the employment process of the employees and the inability of the complaints in the desired direction to the employees led to the enforcement of legal sanctions to prevent discrimination in employment in national and international areas. In spite of all legal sanctions, it is seen that there is no significant decrease in employment discrimination figures (EEOC, 2017). In this process, both public and informal institutions are preparing campaigns to reveal the negative effects of discrimination in employment. The public spot advertisements prepared within the scope of these campaigns also aim to raise public awareness on discrimination in employment. The more the public spot advertisements broadcast on mass media, the more they establish the link between source and target by performing the communication function. In this way, employers and employees are encouraged to take action to prevent discrimination in employment.

In international academic studies, there are many studies dealing with discrimination in employment. With these studies; Leonard (1986), Discrimination of employment against individuals of AIDS; Strauss (1991), the law and economy of racial discrimination in employment; Donohue III and Siegelman (1991), the changing nature of employment discrimination cases; Ravaud et al. (1992), discrimination against persons with disabilities seeking employment; Bendick Jr et al. (1994), to measure employment discrimination through controlled experiments; Finkelstein et al. (1995), age discrimination in the context of employment; Mays et al. (1996), racial discrimination and job stress in the context of employment; Sanchez and Brock (1996), The consequences of perceived discrimination among Spanish workers; Lawler and Bae (1998), discrimination of open employment of multinational companies; Roehling (1999), psychological and legal aspects of employment based discrimination; Greene et al. (1999), Damages in employment discrimination cases; Reskin (2000), causes of employment discrimination; Davison and Burke (2000), gender discrimination in the context of employment; Duncan and Loretto (2004), discrimination based on gender and age in employment; Stuart (2006), mental illness and discrimination in employment; Goldman et al. (2006), the results of employment discrimination in institutions; Krieger and Fiske (2006), behavioral realism, implicit biases and different treatment in employment discrimination law; Pager and Shepherd (2008), racial discrimination in

A Semiotic Analysis On Public Spot Advertisements Prepared For Prevention Of ...

employment;Nielsen et.al.. (2010), post-civil rights employment case in the US; Snyder et.al. (2010), perception of discrimination and justice among disabled employees; Webster (2011), Discrimination of employment in China;Posthuma et.al. (2011), the law on employment discrimination for international employers; Cavico and Mujtaba (2011), Muslims and employment discrimination in the United States; Shenoy (2013),Employment discrimination law in India; de Paor (2013)US and EU perspectives on genetic discrimination in employment;Kovacevic (2014), protection of persons with disabilities from employment discrimination; Dietz (2015), employment discrimination for migrants;Boeri et.al.. (2015), migration, housing discrimination and employment; King and Mrkonich (2016), risk of employment discrimination; Kosny et.al. (2017), migrants' experiences of racism and discrimination in the Australian workplace; Golabek-Goldman (2017), the fight against employment discrimination against the homeless are examined.

When the national studies are examined, it is seen that there are studies examining the issue of discrimination in employment. Within these studies; Baybora (2006), Discrimination against disabled people in business life; Dedeoğlu (2009), Türeli and Dolmacı (2014), discrimination in women employment; Parlaktuna (2010), occupational discrimination based on gender; Özkan and Özkan (2010), women's employment and wage discrimination; Baybora (2010), age discrimination in business life; Demir (2011), discrimination in business life in the tourism sector; Demirel (2011), the reasons and consequences of discrimination applied to employees in business life; Yeşiltaş et.al. (2012), political discrimination in business life; Doğan (2012), discrimination of pregnant workers in business life; Zorlu and Çalım (2012), HIV / AIDS focused discrimination in the workplace; Zeytinoğlu (2012)discrimination in the context of disabled workers and age; Alparslan et.al. (2015), gender discrimination in the workplace; Uğuz and Topbaş (2016), women's employment and wage discrimination in tourism; Karatepe and Arıbaş (2017), gender discrimination against female managers in business life are examined.

In academic studies on discrimination in employment, it is seen that the studies are generally based on law, types of discrimination are discussed and the effect of discrimination on employees is tried to be revealed. On the other hand, when the public spot advertisements prepared against discrimination in the literature on employment discrimination were examined, no studies were found. In this study, it is tried to explain which messages are given in public spot advertisements about discrimination in employment, how discrimination is presented and how the effect of discrimination on employees is conveyed to the masses. In this process, "What is the role of public spot advertisements in preventing discrimination in employment?" to answer the question. All public spot advertisements concerning employment discrimination constitute the universe of the study.

In the light of the findings to be obtained in the study, it is aimed to reveal which types of discrimination are tried to be reflected in the workplaces in the public spot ads. However, in the study, public spot advertisements which give universal message about discrimination in employment, which can be examined by semiotic analysis method and addressing discrimination in general are determined as the sample of the study. The findings obtained in this study will be a base for future potential in Turkey, official and unofficial discrimination in employment preparation by entities subject to public spot ads are planned.

1. An Overview Of Discrimination In Employment

Discrimination in employment, generally, is defined as the type of employment that begins from employers to the recruitment process of other employees or employees to their termination of employment in terms of gender, race, age, religion, politicalview, and etc. Despite all efforts, employment discrimination continues (Shih, vd., 2013: 145). In employment discrimination, it is possible for individuals with equal qualifications in an institution to be treated differently by the employer. In this process, employees may receive less salary, use less permit, be forced to work overtime and be exposed to constant warnings from other colleagues. On the other hand, employees may be discriminated against by their colleagues verbally, physically and psychologically.

Discrimination to which employees are exposed may vary according to the characteristics of their regions. For example, the US Equal Employment Opportunity Commission (EEOC) reported that there were more than 1 million complaints of discrimination in employment in the United States between 2010 and 2017. In the statistics prepared by EEOC, the most frequently claimed types of discrimination in employment are as follows; disability or health discrimination (%21), gender discrimination (19%), retaliation discrimination (17%), age discrimination (16%), racial discrimination (15%). On the other hand, in 82% of the complaints, it was reported that the employee could not attain what he wanted (EEOC, 2017). In other words, employees stated that despite their complaints, discrimination problems could not be solved completely. This result can have a significant effect on the reluctance of employees to report discrimination within the organization.

Disability-based discrimination, which is one of the types of discrimination experienced in employment, may arise with the idea that employers cannot work efficiently with disabilities. Similarly, the perception that older workers may be more ineffective than younger workers in the workplace may create obstacles for the employment of older workers in the business lines that require physical force and movement. Gender discrimination can also occur as a result of the stereotypes that only men can work in some sectors, such as the construction and industrial sectors. Stereotypes can play an important role, especially in discrimination (Mong ve Roscigno, 2010: 1).

A Semiotic Analysis On Public Spot Advertisements Prepared For Prevention Of ...

Racial and religious discrimination in the workplace can be fed by prejudices against individuals who are not of their own race and who do not have their own religious beliefs. In particular, the fact that hate speech has been built against the people of certain races or religions in the public and in recent times can lead to further deepening of discrimination in the workplace. Individuals may also be discriminated against during their job application due to their ethnic identity (Kaas ve Manger, 2012: 1). (Dietz vd. 2015: 1318). One of the types of employment discrimination is immigrant-focused discrimination. Negative prejudices against immigrants can lead to discrimination in the employment process.

Discrimination in the workplace can cause workers to be adversely affected in many different ways. Among these, the decrease in the willingness of the employees to work in the institution constitutes an important dimension. At this stage, employees prejudice the institution, employer and other employees due to discrimination they face in the workplace and do not see themselves as part of the organization. Discrimination has an impact on organizational commitment (Ensher vd., 2001: 53). At this stage, employees' loyalty to the organization is weakened. The employee can move away from doing his job with pleasure and consider the work he / she works as a necessity only for financial gain. When the employee does not receive promotions and rewards that are equivalent to his / her achievements within the organization, he / she may also have a negative perception against the organization. Failure to allocate necessary powers and equipment to the employee at the level of competence may also prevent the employee from achieving the desired work efficiency.

Another negative aspect of discrimination on employees is those of psychological origin. Employees are under intense stress due to discrimination they face in the workplace, and this intense stress can cause profound damage to their mental health over time. Employees who are discriminated against can move more shyly than other employees, have difficulty in making decisions, and may be in paranoia against many things around them. The employee isolates himself from the organization and, as far as possible, avoids any involvement with the organization. Self-confidence of employees may suffer loss (Stuart, 2006: 522). On the other hand, the stress of the employees in the workplace can lead to a decrease in their attention to work and the occurrence of work accidents. In occupational accidents due to discrimination, employees can be seriously injured and sometimes they may die.

Discrimination that employees are exposed to in the workplace can have negative consequences not only for employees but also for institutions. At this stage, the weakening of the corporate loyalty of the employees prevents the long term employment of the employees. Thus, with the frequent circulation of employees within the organization, the need for adaptation of new employees continuously may arise. This process may cause institutions to continuously provide in-house training to new employees. Lack of long-term employment of employees results in the inability of employees to specialize within the

organization. In addition, employees do not adequately adopt corporate culture and corporate identity. Decreasing the work efficiency of the employees may prevent the company from reaching the targeted production level, sufficient sales and completing the works on time. Discrimination can have a negative impact on employee health (Darity Jr, 2003: 226). The deterioration in employee health may indirectly affect the organization in a negative way. On the other hand, occupational accidents caused by discrimination can affect not only the employees but also the institution negatively. As a result of occupational accidents, the institution may suffer significant financial losses, while at the same time it may lose the expert workforce as a result of accidents.

2. Campaigns To Prevent Discrimination In Employment

Significant efforts are being carried out by national and international authorities to prevent discrimination in the employment process. In particular, the laws that emphasize the legal rights of employees are put into force. In this process, laws such as equal wage payment and insurance obligation are prevented in order to prevent the discrimination that employees are exposed to more economically. Against this, the legal process, race, religion, gender, etc. It can be quite insufficient in terms of discrimination. The main reason for this is the difficulties experienced by employees in proving such discrimination. For example, an individual may have a role in the ethnic identity of the employee under the rejection of the job application by the employer (Widner and Chicoine, 2011: 806). However, it is quite difficult for the employer to make such discrimination before the application process and the employee can reject the applicants' application.

In addition to legal sanctions, campaigns are organized by both official and non-governmental organizations (Sivil Topluk Kuruluşları STK in Turkish) to end employment discrimination. Within the framework of the campaigns, messages are given in many different ways regarding discrimination in employment and it is aimed to draw attention of the masses against the discrimination experienced in employment. Extreme right groups can be effective in the emergence of discrimination in the workplace (Cavico ve Mujtaba, 2011: 279). The campaigns of NGOs aim to reduce and eliminate the impact of these discrimination. One of the most fundamental problems in preventing discrimination within the organization is the unwillingness of employees who are exposed to discrimination to share their discrimination with the authorities. Employees who are discriminated against by their colleagues during this process may be afraid that they may be completely excluded by their colleagues or may be further exacerbated if they complain to their employers or managers. On the other hand, employees who are directly discriminated against by employers may also refrain from reporting their complaints to the official authorities or trade unions. As a matter of fact, employees may fear that they will lose their jobs if they complain about the employer about discrimination. In addition, employees are in stress during the discrimination process (Channar,

A Semiotic Analysis On Public Spot Advertisements Prepared For Prevention Of ...

et.al, 2011: 177). The fact that employees remain silent against this situation may cause discrimination to become permanent. Campaigns are being prepared by NGOs to encourage the authorities to report any discrimination to employees. Campaigns emphasize the importance of employee complaints in ending discrimination at the workplace.

In recent years, it has been seen that a number of campaigns on discrimination in employment have been prepared. Among these, the most effective campaigns aimed at preventing discrimination in employment by official institutions were prepared by the French Ministry of Social Affairs and Social Security (Ministre des Affaires Sociales et de L'Emploi) in 2016. Within the scope of the campaign, the Ministry tried to raise public awareness on the racial discrimination experienced by employees in the employment process (Breitbart, 2016). Another campaign was the campaign "I am an immigrant" prepared by the Joint Council on Welfare of Immigrants in 2015 (the Joint Council for the Welfare of Immigrants, JCWI) The campaign aimed to raise awareness of the discrimination experienced by migrants in employment through the message that immigrants adapt to the society they live in and provide important services (JCWI, 2015).

3. Methodology

Public spot advertisements identified within the scope of the study were analyzed using semiotic analysis method which is one of the qualitative research methods. In this study, analyzes were made on the Dual Contrast Model of French anthropologist Claude Lévi-Strauss and the Indicative Model of the Swiss linguist Ferdinand de Saussure. Semiotics is a branch of science that has gained importance since the first half of the 20th century and emerged as an important research method in the social sciences. Semiology examines indicators created by people to express an object or a situation (Guiraud, 2016: 17). The indicator, on the other hand, is the expression of a concept by a society with another concept. Especially in the process of representing abstract concepts with concrete concepts, indicators are used. Early studies in semiotics were conducted by Swiss linguist Ferdinand de Saussure (1857-1913) and US linguist Charles Sanders Peirce (1839-1914) synchronically.

In this process, Saussure played an important role in gaining the importance of semiotic analysis with the Indicators Model. Saussure revealed that language has a second meaning, except for the meaning adopted by all. (Saussure, 2014: 81). According to Saussure's Indicators Model, indicators are formed on two basis: signifier and signified. The signifier refers to the unchanging, universal meaning of a sign accepted by all. What is shown is the second dimension of the indicator. Contrary to the signifier, the meaning has a characteristic that is subjective and can vary from culture to culture. (Rifat, 2013: 107). Therefore, it cannot be said that the sign has a single meaning in the indicated dimension. For example, white pigeon refers to a bird in terms of

showing. On the other hand, for example, white pigeon may represent the concepts of freedom and peace in terms of the shown.

Philosophers after Saussure and Peirce played an important role in the development of semiotics. One of them was the French anthropologist Claude Lévi-Strauss (1908-2009). Lévi-Strauss was renowned for his work on natives in Brazil in the 1930s and developed the Binary Contrasts Model, which is one of the basic models of semiotics. Since the goods are produced by human hand, they can differ from culture to culture (Lévi-Strauss, 2012: 22). Similarly, concepts can be varied within cultures. Concepts and stereotypes are acquired in culture (Lévi-Strauss, 2018: 40). According to Lévi-Strauss, it is possible for a concept to be good or bad by embodying the concepts in culture through positive or negative abstract concepts. He states that a culture can make concretizations over positive concepts for itself and negative concepts for other people. In this respect, it conveys that culture can construct and negate negative perceptions for those who are not like it. At this stage Lévi-Strauss states that the so-called yab wild ve and primitive grup groups are not actually wild or primitive. They are considered wild because they have not changed (Lévi-Strauss, 2017: 42). On the other hand, they state that they are perceived in this way because of negative constructions built in the culture. (Lévi-Strauss, 2016: 27). As a result, according to Lévi-Strauss, society makes its own differences(Lévi-Strauss, 2014: 40).

Within the scope of the study, semiotic method is used to explain the visual and written codes revealed in public spot ads. As a matter of fact, by using semiotic analysis method it is tried to explain the clear and hidden meanings in the cluster of indicators lined up in public spots. In this way, with the semiotics method, it is aimed to reveal the messages of discrimination that are desired to be given to the masses in a more comprehensive and explanatory way.

In the study, only the semiotic approaches of Lévi-Strauss and Saussure are used as semiotic analysis method. The reason why Lévi-Strauss's bilateral contrasts are used in the study is to reveal which abstract concepts are reflected by the individuals exposed to discrimination in the workplace. On the other hand, the main reason why Saussure's concepts showing and showing are used in the study is to explain the hidden messages that are desired to be given in public spots and to express how the issue of discrimination is handled in public spots advertisements.

In the study, firstly, in the light of the signs model and illustrated concepts of Saussure, explicit and confidential messages that are desired to be presented in public advertisement ads; afterwards, it is tried to explain the abstract concepts of the people who are exposed to discrimination in the light of Lévi-Strauss's Binary Oppositions Model. In the study, only the indicators that highlight discrimination are discussed in the analyzes.

4. Investigation Of Public Spot Advertisements Prepared Against Discrimination In Employment On The Dual Contrast Model

A Semiotic Analysis On Public Spot Advertisements Prepared For Prevention Of ...

In this part of the study, public spot advertisements of the Finnish Confederation of Industrialists, the Danish Ministry of Gender Equality and TAFEP were subjected to semiotic analysis.

The Confederation of Finnish Industrialists, the Danish Ministry of Gender Equality and TAFEP prepare and provide audiovisual materials to the public in order to prevent, minimize or raise awareness for some subsets such as to prevent, reduce or raise awareness of socially problematic events and phenomena such as cigarettes harmful to health or domestic violence, socially problematic events. In this study, the types of discrimination in general were preferred and they were subjected to semiotic analysis.

In the selection of cases, attention was paid to the basic workplace discrimination points. For example, public spots dealing with worldwide phenomenon such as gender, religion and race discrimination were selected and included in the study. As a matter of fact, public spots about discrimination in terms of gender, religion, race, pregnancy, age and disability were identified and analyzed by semiotic analysis method.

All public spots in the study are English, which is a universal language, and English subtitles have been used in some which do not have dialogue or subtitles. The examples selected from 3 different institutions from Northern European countries listed on the same geography show the discrimination that can be experienced in general and in every country in the world. For example, gender discrimination against women can be seen from the eastern tradition to the western tradition, even among women. For this reason, public spots were selected in which the general discrimination points were handled. The public spot exemplified from Denmark addresses discrimination in general and shows the intimidation actions applied to the employees and the victimization that the employee experiences as a result. On the other hand, within the scope of the study, it was decided to analyze three public spot ads as a sample due to reasons such as being up-to-date, addressing different discrimination issues instead of a single discrimination and publicizing the public spot ads.

4. 1. Public Spot Advertising of the Finnish Confederation of Industrialists

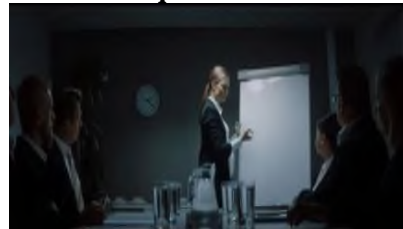
The Finnish Confederation of Industrialists (Elinkeinoelämän Keskusliitto, EK) is the largest employer association in Finland. It was established in early 2005 with the merger of two employers' associations. Since EK's member companies hold a large share of Finland's gross domestic product and Finland's exports, the EK has significant negotiation power in the country (EISYRJ, 2019). The Public spot advertisement prepared by EK lasts in 1 minute and consists of six different sequences (EK, 2019). In the first sequence of the spot, a bus driver is the subject. The driver wants to start by blowing the alcohol meter in his hand. In the meantime, Finnish *väärä uskonto* (false religion) appears on the alcohol meter (Sequence 1. 1.). The second sequence of the spot includes a pregnant employee presenting at a meeting. The female

employee wants to write on the blackboard during the presentation, but the pen in her hand does not write. Therefore, it is reported that the female employee cannot make her presentation (Sequence 1.2.). In the third sequence, the subject of a black doctor who wants to put the x-ray in his hand on the illuminated screen is discussed. When the black doctor puts the x-ray in his hand in the lighted area, the screen flashes continuously and the doctor cannot do his job (Sequence 1. 3.). In the fourth sequence, a disabled young girl is placed at the head of the piano. When the young girl wants to play the piano, it is shown that the keys of the piano play on their own. Therefore, the young girl cannot play the desired track on the piano (Sequence 1.4). In the fifth sequence, a female employee working in the industrial site is included. When the female employee wants to start with the welding machine in her hand, it is reflected that the fire at the end of the welding machine does not touch the target area. For this reason, the female employee cannot do the job in hand (Sequence 1.5). In the sixth and last sequence, it is seen that the kitchen workers are the subject. While mixing the soup in front of the employee who is older than the others in the kitchen, the soup is transferred to the air suddenly. Therefore, it is not possible to complete the work of the employee in the kitchen. At the end of the sequence, "Discriminating work" and "Do not allow prejudice between work and worker" appear on the screen.

Sequence 1. 1.

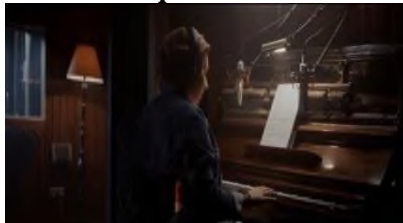
Sequence 1. 2.

Sequence 1. 3.

Sequence 1. 4.

Sequence 1.5.

Sequence 1.6.

A Semiotic Analysis On Public Spot Advertisements Prepared For Prevention Of ...

When it is analyzed from the point of view, it is seen that six different discrimination issues in employment are handled at the spot. In the first spot, the inscription of "false religion" on the alcohol meter in the hands of the bus driver indicates that the person is discriminated against because of his religious beliefs in the workplace. However, the spot does not show that the person is discriminated against directly by his / her employer and friends, but instead the text on the alcohol measuring device emphasizes discrimination in the point of showing. In the second spot, the discrimination of the female employees in the workplace is brought to the forefront as the pregnant employee does not write the pen. In the third spot, a message about racial based discrimination in the workplace is given by the failure of the illuminated panel, which will allow a black doctor to see the x-ray in his hand. In the fourth spot, it is seen that a disabled woman stands in front of the piano and the keys on the piano work on their own and emphasizes the discrimination experienced by disabled employees in their workplaces. In the fifth sequence, it is revealed that the female worker's emphasis is on women's discrimination in the workplace due to the failure of the welding machine. The sixth and final sequence emphasizes age-based discrimination in the workplace due to the sudden venting of the soup in front of the kitchen worker.

In the six sequences in the spot, a fictional perception is created that the discrimination that employees are exposed to is directly realized by the work. Thus, by using a humorous language in the spotlight, it is emphasized that discrimination against the employees in the dimension shown cannot be done by the job itself and that humanity is the basis of discrimination. Indeed, discrimination is seen to be supporting the message given in the sequences through written codes in the spot and it is reported that employers are the ones who cause discrimination in the workplace.

Table 1. *Investigation of Public Spot Advertising of Finnish Confederation of Industrialists on Indicators Model*

Sign	Signifier	Signified
Writing	"False religion" written on the alcohol meter	Religious discrimination in the workplace
Act	Pregnant employee does not write with the pen in her hand	Discrimination against pregnant workers in the

		workplace
Act	Distortion of the illuminator in front of the black employee	Racial discrimination in the workplace
Act	Self-study of the piano in front of the disabled employee	Discrimination against persons with disabilities in the workplace
Act	Female employee's welding machine does not work	Discrimination against female employees in the workplace
Act	Soup in front of old employee blowing up	Discrimination against older employees in the workplace

Based on the Binary Contrasts Model it is seen that the dual contrasts in the spotlight focus on the employees who are discriminated against and the owners and employees who cause discrimination. The message is given that the employees are willing and endeavoring to continue their business successfully, whereas they are blocked by the owner and employees. In other words, the perception that workflow in the workplace is prevented by the workplace owner and employees causing discrimination is not created by the employees who are exposed to discrimination. Employees who have been discriminated against in this process are positive abstract concepts of support and motivation; It is seen that the owners and employees who cause discrimination are embodied through the abstract concepts of prevention and stress.

Table2. *Investigation of the Public Spot Advertising of the Finnish Confederation of Industrialists on the Binary Contrasts Model*

Concrete Concepts	
Discriminated Employee	Discriminating Workplace Owners and Employees
Abstract Concepts	
Supporting	Obstruction
Motivation	Stress

4. 2. Public Spot Advertisement of the Danish Ministry of Gender Equality

The public spot advertisement of the Danish Ministry of Gender Equality (Ligestillingsministeriet) lasts about 1 minute and consists of four

A Semiotic Analysis On Public Spot Advertisements Prepared For Prevention Of ...

different sequences (LM, 2019). The spot is located in the cafeteria where the employees are. A male employee comes to one of the tables and wants to sit in the empty chair. On the other hand, one of the employees sitting at the table puts her bag on the empty chair and prevents the male employee from sitting in the empty chair (Sequence 2. 1). The male employee, who was discriminated against by the female employee, suddenly had a punch on his face (Sequence 2. 2.). The male employee sits at another empty table with the pain of his fist stroke. In the meantime, other employees point to the male employee by hand sign (Sequence 2. 3.). When a male employee realizes that he / she feels discrimination, he / she is subjected to a fist again. This time, the male employee falls from the table to the ground under the influence of the fist that comes to his face and spills the cup in his hand (Sequence 2. 4.). After the worker falls, he re-assembles and sits down. At the end of the spot, "Discrimination wounds" appears.

Sequence 2. 1.

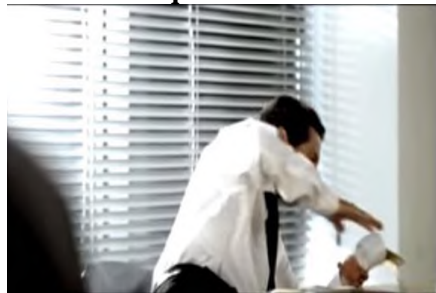
Sequence 2. 2.

Sequence 2. 3.

Sequence 2. 4.

When analyzed from the point of view, it is seen that the spotlight reflects the effect of discrimination on the employees in the workplace. The fact that the employee in the spotlight wants to sit at the colleague's desk during this process and the fact that the friend puts his bag on the empty chair and prevents his friend from sitting reflects the discrimination in the workplace. The punch marks on the face of the employee's discrimination are conveyed as a representation of the negative impact of discrimination on the employees. Discriminated employee punched by an invisible hand leads to the construction

of a fictional perception at the spot. On the other hand, with the fist sign, it is tried to be conveyed that the employees are under the negative impact of more discrimination than the ones seen. In this way, it is aimed to raise awareness among the masses towards discrimination in the workplace. Similarly, it is emphasized that the negative effects may be more severe if the employee is exposed to discrimination by hand signaling by his / her friends and then the worker gets to the ground with the second punch he receives and the discrimination becomes permanent in the workplace. It is seen in the spot that a general workplace discrimination is created without focusing on age, gender, race, religion, and so on. It is intended to give the message that it is against any discrimination in the workplace within the context of the spot. At the same time, in the spot, no information was given that the person exposed to discrimination was subjected to a specific discrimination such as racial, religious and age, thus creating a general message about workplace discrimination.

Table 3. Investigation of TAFEP Public Spot Advertisement on Indicators Model

Sign	Signifier	Signified
People	Punched employee	Employee exposed to discrimination in the workplace
Act	Employee receiving punch	Negative impact of discrimination in the workplace

Considering the Binary Contrasts Model, it is seen that in the spotlight, binary contrasts are created through employees who are exposed to discrimination in the workplace and those that cause discrimination. In the spot, it is revealed that the employees who cause discrimination are accused of the negative impact of the person exposed to discrimination in the workplace. It is reported that other employees are harmed by employees who cause discrimination within the organization. Thus, the perception that discrimination in the workplace has more profound effects than that seen and that it much more hurts when a person punched is physically damaged due to discrimination. At this stage, employees exposed to discrimination are positive abstract concepts such as prejudice, acceptance and defense; and the employees who cause discrimination are embodied in the spot through negative concepts such as prejudice, exclusion and attack.

Table 4. Investigation of TAFEP's Public Spot Advertisement on the Binary Contrasts Model

Concrete Concepts	
Discriminated Employee	Employees who discriminate

Abstract Clutches	
Without prejudice	Prejudice
acceptance	Exclusion
Defense	Attack

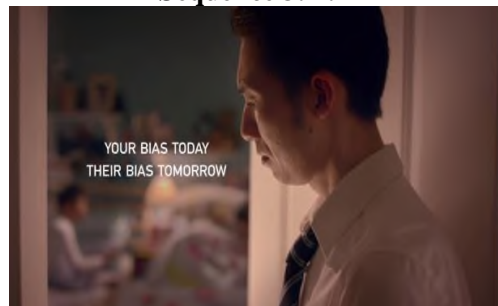
4. 3. TAFEP Public Spot Advertisement

TAFEP (Tripartite Alliance for Fair & Progressive Employment Practices) is an organization that aims to help employers create workplaces where they respect, value and capture their full potential for the success of the organization. At this stage, employers can apply to TAFEP for tools, resources and assistance to implement fair and progressive practices in their workplaces. In addition, employees or individuals who encounter discrimination or harassment in the workplace can get help and advice from TAFEP. (TAFEP, 2019a).Public spot advertisement prepared by TAFEP lasts 45 seconds and consists of two different sequences. (TAFEP, 2019b).In the first sequence of the spot, it is seen that the discussions of the two little brothers in the bedroom are the subject. When he grows up, he tells his sister that he will take over his father's business and become a boss. The sister states that she wants to take over her father's business and become a boss. He says that his sister is a girl, that she will one day marry, become pregnant and take care of her children. The sister then reports that her older brother is older than her and that he will age before her. She says that her brother cannot do the job properly when he gets older. Finally, the older brother says that his sister is clumsy and states that an accident may happen in the future and she may have to use a wheelchair. He states that if this happens, his father will dismiss him for believing that his sister cannot work efficiently. In the second sequence of the spot, it is reported that the father listens to the children's speeches. It is reflected that the father took a thoughtful attitude while listening to the speeches. The spot ends with "Today's prejudices, their prejudices for tomorrow" and "End discrimination in the workplace, now promise a fair workplace."

Sequence 3. 1.

Sequence 3. 2.

When examined in terms of signified, in the spot, if the discrimination in the workplace is not prevented, it will also affect the future generations negatively. In this process, it is aimed to emphasize the types of discrimination in the workplace through the two siblings discussing in the bedroom. In the spot, it is seen that gender discrimination against women in the workplace and discrimination against pregnant women are mentioned with the promises that his sister will marry, get pregnant and take care of her children in the future. Age-based discrimination in the workplace is mentioned with the words that the sister is older than him and therefore she will age earlier than her own brother. Age-based discrimination in the workplace is mentioned with the words that the brother is older than her and therefore he will get older before her. As a matter of fact, the sister claims that older employees do not work efficiently in the workplace. Finally, it was seen that discrimination was mentioned in the workplace when the older brother told his sister that he was clumsy and stated that he would have to use a wheelchair in the future, which denotes the discrimination against persons with disabilities in the workplace.

When the second sequence of the spot is examined in terms of signifier, it is tried to emphasize the employers who cause discrimination in the workplace by the father listening to his children in a sad and thoughtful way. The father's being thoughtful and sad creates the perception of that he is sad for the discrimination that he is responsible for in the workplace. On the other hand, if he does not end the discrimination in the workplace, it is emphasized that future generations may cause similar discrimination. In the spot, it is stated that children adopt the behaviors of adults and therefore discriminatory behaviors of employers can be adopted by children. In this way, it is aimed to raise awareness about the negative consequences of long-term discrimination in the workplace.

Table 5. *Investigating the Public Spot Advertising of the Danish Ministry of Gender Equality on the Indicators Model*

Sign	Signifier	Signified
People	Children	Next generation feared to discriminate in the workplace
Idea	The idea that women cannot be bosses in the workplace	Discrimination against female employees in the workplace
Idea	The idea that employees cannot work efficiently when they get older	Discrimination against older employees in the workplace
Idea	The idea that disabled employees cannot work efficiently	Discrimination against persons with disabilities in the workplace
People	Father	Boss discriminating employees in the workplace

A Semiotic Analysis On Public Spot Advertisements Prepared For Prevention Of ...

Considering the Binary Contrasts Model, it is seen that the binary contrasts are realized through the employees who are exposed to discrimination and the owner of the workplace causing discrimination. At this stage, in the spot, unlike the other spots examined within the scope of the study, the discrimination in the workplace is based on the discussion of two young children in a bedroom. Employees, children who are discriminated against in the spot; the owner of the workplace causing discrimination is transferred through the father of the children. What is perceived as a simple child discussion in the spotlight is to convey what kinds of negative perceptions discrimination can build on people. Employees who are discriminated against in this process are positive abstract concepts of acceptance and ownership; the owner of the workplace causing discrimination is concretized through the concepts of othering and exclusion. In the spotlight, the message of the discrimination of the employees towards stereotypes can be given through the discussion of children.

Table 6. *Investigation of Danish Public Equality Spotlight on the Binary Contrasts Model of the Ministry of Gender Equality*

Concrete Concepts	
Children	Father
Employees who are discriminated	Workplace Owner who discriminates
Abstract Concepts	
acceptance	othering
appropriation	exclusion

CONCLUSION

In the study, it was found out that the public spot advertisements were aimed at effectively presenting the discrimination occurring in direct employment to the masses. In this process, in order to raise awareness among the masses, it was found that discrimination in the workplace prevented the workers in public spot advertisements, presented the work as a fist indicator and raised the issue of children's discussion. On the other hand, public spot advertisements generally focus on gender, race, religion, pregnancy, disability and age discrimination. The aim is to create a perception that the discrimination causes greater negative results on the employees than it may seem.

With the sense of sadness built in the spots, it is aimed that the masses will be more sensitive to the discrimination in the employment process and at the same time take action to prevent discrimination in the workplaces. In the spot, it was seen that bilateral oppositions were realized between the employees who were exposed to discrimination and the owners and employees who caused

discrimination. Binary opposites were faced in the public spot advertisements between employees exposed to discrimination and the owners and employees of the workplace causing discrimination. At this stage, it has been tried to prove that the employees who are exposed to discrimination in the working place were prevented from doing their work efficiently. Hence, it was found that the accusatory language is used for employers and employees who cause discrimination in the spots.

In order to put an end to the discrimination faced by the employees, the negative impacts caused by employers and employees by discriminating in the written codes in the spots were tried to be addressed. On the other hand, it was observed that there was no statistical information regarding the discrimination in employment by countries. The creation of messages on the spot through static data can play an important role in informing the masses about the scope of discrimination in employment and raising awareness on the impact.

In the future, within the scope of the findings obtained by official or non-official institutions on preparation of a draft basic about possible public spotlight ads in Turkey a basic outline can be created. This process in Turkey in the public spotlight ads to be prepared in specific statistical data should be available in Turkey in the light of issues of workplace discrimination. On the other hand, it can be said that the negative effects of discrimination in public spot advertisements in different ways as in the spots examined in the study may be effective in increasing the persuasion power of the spots on the masses.

Public spot ads examined in the study belong to different countries and cultures. Nevertheless, it is revealed that similar discrimination messages are given in public service ads.

Within the scope of this work, how the messages were given and how the ones who were discriminated were shown in public spot ads prepared to prevent discrimination in employment. The study is important in terms of explaining the role of public spot advertisements in preventing discrimination in employment. However, the findings of the study do not reveal the impact of public spot advertisements on the masses in preventing discrimination in employment. In this respect, it is thought that the future studies will focus on the field of discrimination in employment and public spot advertisements will focus on field studies that measure the impact on the masses.

References

- Alparslan, A. M., Bozkurt, Ö. Ç., & Özgöz, A. (2015). İşletmelerde Cinsiyet Ayrımcılığı ve Kadın Çalışanların Sorunları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 66-81.
- Bendick Jr, M., Jackson, C. W., & Reinoso, V. A. (1994). Measuring Employment Discrimination through Controlled Experiments. *The Review of Black Political Economy*, 23(1), 25-48. doi: 10.1007/BF02895739.

A Semiotic Analysis On Public Spot Advertisements Prepared For Prevention Of ...

- Baybora, D. (2006). Çalışma Hayatında Özürlülere Karşı Ayrımcılık. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (51), 229-269.
- Baybora, D. (2010). Çalışma Yaşamında Yaş Ayrımcılığı ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Yaş Ayrımcılığı Düzenlemesi Üzerine. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 24, 33-58.
- Boeri, T., De Philippis, M., Patacchini, E., & Pellizzari, M. (2015). Immigration, Housing Discrimination and Employment. *The Economic Journal*, 125(586), 82-114.
- Breitbart (2016). *Fransa İstihdamda Ayrımcılık Karşısı Kampanya*, [https://www.breitbart.com/europe/2016/05/21/frances-anti-populist-campaign-racism/], (Erişim Tarihi: 11.09.2019).
- Cavico, F. J., & Muftaba, B. G. (2011). Employment Discrimination and Muslims in the USA. *Journal for Global Business Advancement*, 4(3), 279-297. doi:10.1504/JGBA.2011.043279.
- Channar, Z. A., Abbassi, Z., & Ujan, I. A. (2011). Gender Discrimination in Workforce and its Impact on the Employees. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences (PJCSS)*, 5(1), 177-191.
- Darity Jr, W. A. (2003). Employment Discrimination, Segregation, and Health. *American Journal of Public Health*, 93(2), 226-231. doi:10.2105/AJPH.93.2.226.
- Davison, H. K., & Burke, M. J. (2000). Sex Discrimination in Simulated Employment Contexts: A Meta-Analytic Investigation. *Journal of Vocational Behavior*, 56(2), 225-248. doi:10.1006/jvbe.1999.1711.
- Dedeoğlu, S. (2009). Eşitlik mi Ayrımcılık mı? Türkiye'de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı. *Çalışma ve Toplum*, 2(21), 41-54.
- de Paor, A. (2013). US and EU Perspectives on Genetic Discrimination in Employment and Insurance: Striking Balance in Battlefield of Competing Rights. *European Yearbook of Disability Law*, 4, 99-144.
- Demir, M. (2011). İş Yaşamında Ayrımcılık: Turizm Sektörü Örneği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 760-784.
- Demirel, Y. (2011). İşyerinde Ayrımcılık: Kavramsal Bir İnceleme, *TİSK AKADEMİ*, 2, 67-87.
- Dietz, J., Joshi, C., Esses, V. M., Hamilton, L. K., & Gabarrot, F. (2015). The Skill Paradox: Explaining and Reducing Employment Discrimination against Skilled Immigrants. *The International Journal of Human Resource Management*, 26(10), 1318-1334. doi:10.1080/09585192.2014.990398.
- Doğan, E. T. (2012). Hamile Kadınların Çalışma Yaşamında Maruz Kaldığı Ayrımcı Uygulamalar, *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 14(2), 79-98.
- Donohue III, J. J., & Siegelman, P. (1991). The Changing Nature of Employment Discrimination Litigation. *Stanford Law Review*, 983-1033. doi: 10.2307/1228893.

- Duncan, C., & Loretto, W. (2004). Never the Right Age? Gender and Age-Based Discrimination in Employment. *Gender, Work & Organization*, 11(1), 95-115. doi:10.1111/j.1468-0432.2004.00222.x.
- EEOC (2017). *ABD Eşit İstihdam Fırsatı Komisyonu'nun İstihdamda Ayrımcılık İstatistikleri*, [https:// www. washingtonpost. com/ graphics /2019/ business/ discrimination-complaint- outcomes/], (Erişim Tarihi: 09.09.2019).
- EISYRJ (2019). *Finlandiya Sanayicileri Konfederasyonu'nun Kamu Spotu Reklamı*, [https://eisyryj.fi/en/], (Erişim Tarihi: 06.09.2019).
- EK (2019). *Finlandiya Sanayicileri Konfederasyonu*, [https://ek.fi], (Erişim Tarihi: 06.09.2019).
- Ensher, E. A., Grant-Vallone, E. J., & Donaldson, S. I. (2001). Effects of Perceived Discrimination on Job Satisfaction, Organizational Commitment, Organizational Citizenship Behavior, and Grievances. *Human Resource Development Quarterly*, 12(1), 53-72. doi: 10.1002/1532-1096(200101/02)12:1<53::AID-HRDQ5>3.0.CO;2-G.
- Finkelstein, L. M., Burke, M. J., & Raju, M. S. (1995). Age Discrimination in Simulated Employment Contexts: An Integrative Analysis. *Journal of Applied Psychology*, 80(6), 652-663. doi:10.1037/0021-9010.80.6.652.
- Guiraud, P. (2016). *Göstergebilim*. (Çev., Mehmet Yalçın). 3. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- Golabek-Goldman, S. (2017). Ban the Address: Combating Employment Discrimination against the Homeless. *Yale Law Journal*, 126(6), 1788-1869.
- Goldman, B. M., Gutek, B. A., Stein, J. H., & Lewis, K. (2006). Employment Discrimination in Organizations: Antecedents and Consequences. *Journal of Management*, 32(6), 786-830.
- Greene, E., Downey, C., & Goodman-Delahunty, J. (1999). Juror Decisions about Damages in Employment Discrimination Cases. *Behavioral Sciences & the Law*, 17(1), 107-121. doi:10.1177/0149206306293544.
- JCWI (2015). *Göçmenlerin Refahı Ortak Konseyi İstihdamda Ayrımcılık Karşıtı Kampanyası*, [https:// metro. co. uk/ 2015/ 04/ 12/ i-am -an- immigrant- poster- aims- to- celebrate- immigration- 5146272/], (Erişim Tarihi: 11.09.2019).
- Kaas, L., & Manger, C. (2012). Ethnic Discrimination in Germany's Labour Market: A Field Experiment. *German Economic Review*, 13(1), 1-20. doi: 10.1111/j.1468-0475.2011.00538.x.
- Karatepe, S., & Arıbaş, N. (2017). İş Hayatında Kadın Yöneticilere İlişkin Cinsiyet Ayrımcılığı: Türkiye İçin Bir Değerlendirme. *Yasama*, 31, 7-24.
- King, A. G. & Mrkonich, M. J. (2016). Big Data and the Risk of Employment Discrimination. *Oklahoma Law Review*, 68(3), 555-584.

A Semiotic Analysis On Public Spot Advertisements Prepared For Prevention Of ...

- Kovacevic, L. (2014). Protection of Persons with Disabilities from Employment Discrimination, with Focus on Serbian Legislation and Practice. *Pravni Vjesnik*, 30(2), 57-76.
- Kosny, A., Santos, I., & Reid, A. (2017). Employment in a “Land of Opportunity?” Immigrants’ Experiences of Racism and Discrimination in the Australian Workplace. *Journal of International Migration and Integration*, 18(2), 483-497. doi: 10.1007/s12134-016-0482-0.
- Krieger, L. H., & Fiske, S. T. (2006). Behavioral Realism in Employment Discrimination Law: Implicit Bias and Disparate Treatment. *California Law Review*, 94(4), 997-1062. doi:10.2307/20439058.
- Lawler, J. J., & Bae, J. (1998). Overt Employment Discrimination by Multinational Firms: Cultural and Economic Influences in a Developing Country. *Industrial Relations: A Journal of Economy and Society*, 37(2), 126-152. doi:10.1111/0019-8676.00079.
- Leonard, A. S. (1986). Employment Discrimination against Persons with Aids. *Clearinghouse Review*, 19(11), 1292-1303.
- Lévi-Strauss, C. (2012). *Yapısal Antropoloji* (Çev., Adnan Kahiloğulları). Ankara: İmge Yayınları.
- Lévi-Strauss, C. (2014). *Modern Dünyanın Sorunları Karşısında Antropoloji* (Çev., Akın Terzi). İstanbul: Metis Yayınları.
- Lévi-Strauss, C. (2016). *İrk, Tarih ve Kültür*, (Çev., Haldun Bayrı, Reha Erdem, Arzu Oyacıoğlu, Işık Ergüden). 7. Basım, İstanbul: Metis Yayınları.
- Lévi-Strauss, C. (2017). *Hepimiz Yamyamız* (Çev., Haldun Bayrı). 2. Basım, İstanbul: Metis Yayınları.
- Lévi-Strauss, C. (2018). *Hüzünlü Dönenceler*, (Çev., Ömer Bozkurt), 6. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- LM (2019). *Danimarka Cinsiyet Eşitliği Bakanlığı'nın Kamu Spotu Reklamı*, [https:// www. youtube. com/ watch?v= M5CWWcJD8aw], (Erişim Tarihi: 06.09.2019).
- Mays, V. M., Coleman, L. M., & Jackson, J. S. (1996). Perceived Race-Based Discrimination, Employment Status, and Job Stress in a National Sample of Black Women: Implications for Health Outcomes. *Journal of Occupational Health Psychology*, 1(3), 319-329. doi:10.1037/1076-8998.1.3.319.
- Mong, S. N., & Roscigno, V. J. (2010). African American Men and the Experience of Employment Discrimination. *Qualitative Sociology*, 33(1), 1-21. doi:10.1007/s11133-009-9142-4.
- Nielsen, L. B., Nelson, R. L., & Lancaster, R. (2010). Individual Justice or Collective Legal Mobilization? Employment Discrimination Litigation in the Post Civil Rights United States. *Journal of Empirical Legal Studies*, 7(2), 175-201. doi:10.1111/j.1740-1461.2010.01175.x.
- Özkan, G. S., & Özkan, B. (2010). Kadın Çalışanlara Yönelik Ücret Ayrımcılığı ve Kadın Ücretlerinin Belirleyicilerine Yönelik Bir Araştırma. *Çalışma ve Toplum*, 1(24), 91-104.

- Pager, D., & Shepherd, H. (2008). The Sociology of Discrimination: Racial Discrimination in Employment, Housing, Credit, and Consumer Markets. *Annu.Rev. Sociol.*, 34, 181-209. doi:10.1146/annurev.soc.33.040406.131740.
- Parlaktuna, İ. (2010). Türkiye’de Cinsiyete Dayalı Mesleki Ayrımcılığın Analizi. *Ege Akademik Bakış*, 10(4), 1217-1230.
- Posthuma, R. A., Roehling, M. V., & Champion, M. A. (2011). Employment Discrimination Law Exposures for International Employers: a Risk Assessment Model. *International Journal of Law and Management*, 53(4), 281-298. doi: 10.1108/17542431111147792.
- Ravaud, J. F., Madiot, B., & Ville, I. (1992). Discrimination towards Disabled People Seeking Employment. *Social Science & Medicine*, 35(8), 951-958. doi: 10.1016/0277-9536(92)90234-H.
- Reskin, B. F. (2000). The Proximate Causes of Employment Discrimination. *Contemporary Sociology*, 29(2), 319-328. doi:10.2307/2654387.
- Rifat, M. (2013). *Açıklamalı Göstergebilim Sözlüğü: Kavramlar, Yöntemler, Kuramcılar, Okullar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Roehling, M. V. (1999). Weight-Based Discrimination in Employment: Psychological and Legal Aspects. *Personnel Psychology*, 52(4), 969-1016. doi: 10.1111/j.1744-6570.1999.tb00186.x.
- Saussure, D. F. (2014). *Genel Dilbilim Yazıları*. (Çev., Savaş Kılıç), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Sanchez, J. I., & Brock, P. (1996). Outcomes of Perceived Discrimination among Hispanic Employees: is Diversity Management a Luxury or a Necessity?. *Academy of Management Journal*, 39(3), 704-719. doi:10.5465/256660.
- Shenoy, D. (2013). Courting Substantive Equality: Employment Discrimination Law in India. *University of Pennsylvania Journal of International Law*, 34(3), 611-640.
- Shih, M., Young, M. J., & Bucher, A. (2013). Working to Reduce the Effects of Discrimination: Identity Management Strategies in Organizations. *American Psychologist*, 68(3), 145-157. doi: 10.1037/a0032250.
- Snyder, L. A., Carmichael, J. S., Blackwell, L. V., Cleveland, J. N., & Thornton, G. C. (2010). Perceptions of Discrimination and Justice among Employees with Disabilities. *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 22(1), 5-19.
- Strauss, D. A. (1991). The Law and Economics of Racial Discrimination in Employment: The Case for Numerical Standards. *Georgetown Law Journal*, 79(6), 1619-1658.
- Stuart, H. (2006). Mental Illness and Employment Discrimination. *Current Opinion in Psychiatry*, 19(5), 522-526. doi:10.1097/01.yco.0000238482.27270.5d.
- TAFEP (2019a). TAFEP,[[https:// www. tal. sg/ tafep/](https://www.tal.sg/tafep/)], (Erişim Tarihi: 06.09.2019).

A Semiotic Analysis On Public Spot Advertisements Prepared For Prevention Of ...

- TAFEP (2019b). *TAFEP'in Kamu Spotu Reklamı*, [https:// www.facebook. com/ fairemployment/ videos/ 1137616719656041/?v =1137616719656041], (Erişim Tarihi: 06.09.2019).
- Türel, N. Ş., & Dolmacı, N. (2014). İş Yaşamında Kadın Çalışana Yönelik Ayrımcı Bakış Açısı ve Mobbing Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 83-104.
- Uğuz, S. Ç., & Topbaş, F. (2016). Turizmde Kadın İstihdamı ve Ücret Ayrımcılığı: Karşılaştırmalı bir Analiz. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 27(1), 62-78.
- Webster, T. (2011). Ambivalence and Activism: Employment Discrimination in China. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, 44(3), 643-710.
- Widner, D., & Chicoine, S. (2011). *It's All in the Name: Employment Discrimination Against Arab Americans 1. In Sociological Forum* (Vol. 26, No. 4, pp. 806-823). Oxford, UK: Blackwell Publishing Ltd.
- Yeşiltaş, M., Arslan, Ö. E., & Temizkan, R. (2012). İşgören Seçiminde ve Örgüt İçi İş Yaşamında Siyasi Ayrımcılık: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 94-117.
- Zeytinoğlu, E. (2012). İş Hukukunda Özürlülük, Sendika Üyeliği ve Yaş Açısından Ayrımcılık Yasağı, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(22), Güz 2012/2, 177-202.
- Zorlu, M., & Çalım, S. İ. (2012). İşyerinde Damgalama ve Ayrımcılık Faktörü Olarak HIV/AIDS. *Çalışma ve Toplum*, 35(4), 165-188.

İnternet Kaynakları:

- <https://www.facebook.com/watch/?v=1137616719656041>
- <https://www.youtube.com/watch?v=M5CWWcJD8aw&fbclid=IwAR3Ri6AFZV1Hwayv7dkKI3TnIDWSLqsLcGkHbB8TrYSBD0dMzil9zMLTnt8>
- https://eisyriji.fi/en/?fbclid=IwAR1Lnt_wvXcMrdH8buiphCBnSrb91Hz_ba2f81Yck5H6vXcpVRE3DIES12k
- <https://www.france24.com/en/20160426-posters-highlight-discrimination-racism-recruitment-france?fbclid=IwAR0UANWGo7fLqrO5sPUzuefYI6QmppkMMamuccKk9YXhBFepqm1MhQpJnFo>

**EDUCATIONAL PROGRAMS PERFORMANCE RANKING BY USE OF
TOPSIS METHOD**

**РАНЖИРОВАНИЕ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ
ПРОГРАММ С ПОМОЩЬЮ МЕТОДА TOPSIS**

**TOPSIS YÖNTEMİ KULLANARAK EĞİTİM PROGRAM
UYGULAMASININ SIRALAMASI**

Bidzina MIDODASHVILI*
Levan MIDODASHVILI**
Pavle MIDODASHVILI***

ABSTRACT

Evaluation of an educational program is a complex task and its solution requires the analysis of data obtained on the basis of relevance to both quantitative and qualitative research. The collection of these data should be carried out using properly developed key performance indicators. The paper shows that such a task can be successfully completed using the TOPSIS method of multi-criteria decision analysis well known in information systems theory. The evaluation criteria can be positive or negative. The higher the rating value for a positive criterion, the better the alternative decision is. As for the negative criterion, the smaller the corresponding rating value, the better the alternative is. The TOPSIS method is based on the concept that the best solution among the available alternatives is the one that has the minimum distance from the positive ideal solution and, at the same time, the maximum distance from the negative ideal solution. The paper presents both positive and negative criteria developed to evaluate the performance of educational programs. For the data relevant to the above criteria, the appropriate data of the four higher educational programs of Gori State Teaching University are used. Using the TOPSIS method, the rating evaluation of the programs was carried out. The paper indicates that in the same way it is possible to assess the performance of one of the educational programs

---

* ORCID: [0000-0002-5046-8766](https://orcid.org/0000-0002-5046-8766), Professor at Gori State Teaching University, Gori, Georgia, bidmid@hotmail.com

** ORCID: [0000-0002-2033-7458](https://orcid.org/0000-0002-2033-7458), Professor at Gori State Teaching University, Gori, Georgia, levmid@gmail.com

*** ORCID: [0000-0002-7852-4467](https://orcid.org/0000-0002-7852-4467), Associate Professor at Ilia State University, Tbilisi, Georgia, midodashvili@hotmail.com

Educational Programs Performance Ranking By Use Of Topsis Method

using data obtained at different intervals in relation to this program, and thereby determine the degree of success or failure of the program by comparing the results.

Keywords: Educational Program, Evaluation Criteria, TOPSIS, Ranking Evaluation, Multi-Criteria Decision

АННОТАЦИЯ

Оценка реализации образовательной программы является сложной задачей, и для ее решения требуется анализ данных, полученных на основе соответствующих количественных и качественных исследований. Понятно, что сбор этих данных должен осуществляться с использованием правильно разработанных индикаторов. В работе показано, что такая задача может быть успешно решена с помощью метода анализа многокритериальных решений TOPSIS, хорошо известного в теории информационных систем. Естественно, что критерии для принятия решения, как правило, могут быть двух типов - положительные или отрицательные. Чем выше значение рейтинга для положительного критерия, тем лучше альтернативное решение, а для отрицательного критерия справедливо противоположное, т. е. чем меньше соответствующее значение рейтинга для отрицательного критерия, тем лучше альтернатива. Метод TOPSIS основан на концепции, согласно которой наилучшим решением среди доступных альтернатив является то, которое имеет минимальное расстояние от положительного идеального решения и, в то же время, имеет максимальное расстояние от отрицательного идеального решения. В статье представлены как положительные, так и отрицательные критерии, разработанные для оценки реализации образовательной программы. В качестве данных, относящихся к вышеуказанным критериям, используются соответствующие данные четырех образовательных программ одного из факультетов Горийского Государственного Учебного Университета. На основании упомянутых данных была проведена рейтинговая оценка программ по методу TOPSIS. В работе указано, что таким же образом можно оценить реализацию одной из образовательных программ используя данные, полученные в разные промежутки времени по отношению к этой программе, и тем самым, определить степень успеха или неудачи осуществления программы путем сравнения результатов.

Ключевые слова: Образовательная Программа, Критерий Оценки, TOPSIS, Ранжирование, Мульти-Критериальное Решение

ÖZ

Bir eğitim programının uygulamasını değerlendirmek kolay değildir. Zorluğu çözmek için ilgili nicel ve nitel araştırmalara dayanarak elde edilen verilerin analizini yapmak gerekir. Bu verilerin toplanmasının doğru tasarlanmış göstergeler kullanılarak yapılması gerektiği açıktır. Çalışmada böyle bir sorunun bilişim sistemleri teorisinde iyi bilinen TOPSIS çok değişkenli çözüm analiz yöntemi kullanılarak başarılı bir şekilde çözümlendiği gösterilmiştir. Doğal olarak, karar verme kriterlerinin iki tür – olumlu veya olumsuz - olma ihtimali vardır. Olumlu bir kriter için derecelendirme değeri ne kadar yüksek olursa, alternatif çözüm o kadar iyi olur ve olumsuz bir kriter için tam tersidir. Yani negatif kriter için karşılık gelen derecelendirme değeri ne kadar düşük olursa, alternatif o kadar iyidir. TOPSIS yöntemi, mevcut alternatifler arasında en iyi çözümün, pozitif ideal çözümün minimum mesafeye sahip olduğu savına dayanmaktadır ve aynı zamanda, negatif ideal çözümden maksimum uzaklığa sahiptir. Makalede eğitim programının uygulanmasını değerlendirmek için geliştirilen olumlu ve olumsuz kriterler sunulmuştur. Yukarıdaki

kriterlere ilişkin veriler Gori Devlet Eğitim Üniversitesi fakültelerinden birinin dört bilim dalından elde edilerek kullanılmıştır. Yukarıdaki verilere dayanarak, programlar TOPSIS yöntemi kullanılarak derecelendirilmiştir. Çalışmada aynı şekilde, bu programla ilgili farklı aralıklarda elde edilen verileri kullanarak eğitim programlarından birinin uygulanması ile değerlendirilmesinin mümkün olduğu gösterilmiş ve böylece sonuçları karşılaştırılarak programın başarı veya başarısızlık derecesi belirlenmiştir.

Anahtar sözcükler: Eğitim Programı, Değerlendirme Kriteri, TOPSIS, Sınıflandırma, Çok Kriterli Çözüm

Introduction

In recent decades, the concept of quality in higher education has attracted the special attention of all stakeholders of the higher education institution. Consequently, caring for the development of the quality of education is one of the most important issues for a modern higher education institution. Internal Quality Assurance in higher education represents one of the main mechanisms for quality development and management at the institutional level (Martin, 2018; Bollaert, 2019). In accordance with the Standards and guidelines for quality assurance in the European Higher Education Area (ESG) the important component of the internal quality assurance is periodic monitoring and evaluation of educational programs (Standards, 2015). Through it, the institution should ensure that the goals of the educational program are met, as well as respond to the current needs of students and other stakeholders. The frequency of monitoring and evaluation processes ensures the continuous development of the educational program, the creation of a supportive environment for teaching and research activities that will ensure that the program is in line with public expectations. According to ESG, this process should include evaluation of the following components of the educational program:

- Content of the program in light of recent scientific research;
- Changing community needs;
- Students' academic workload and their academic achievements;
- Effectiveness of student assessment procedures;
- Students' expectations, needs and satisfaction of the program;
- Learning environment and student support compliance with program requirements.

Thus, evaluating the performance of an educational program is a complex task and its resolution requires the analysis of relevant data, both quantitative and qualitative, which characterize various aspects of a given educational program.

It is clear that the above data should be collected using properly developed key performance indicators (Alsarmi and Al-Hemyari, 2014; Ogunleye, 2013; Parmenter, 2010; Rajkaran and Mammen, 2014). Based on the data obtained from each of these indicators, it is possible to assess above-mentioned certain aspects of the educational program, identify shortcomings and take appropriate measures to eliminate them. As the evaluation of the program should be carried out periodically, after the period specified by the institution's internal quality assurance system, the re-evaluation of the program will again reveal the strengths and weaknesses of the program. A comparative analysis of the results of previous and

Educational Programs Performance Ranking By Use Of Topsis Method

new evaluations can reveal which aspects/components of the program have been developed during this period and which have been weakened. Clearly, based on the obtained results, program development-oriented activities need to be re-planned and implemented. Obviously, if the latest evaluation data show improvement for all components of the program, it can be said unequivocally that the program has made progress over the period. However, if along with the improvement of certain components, some components were found to be degraded during the evaluation phase of the program, then it is impossible to determine whether the program developed or weakened as a whole only on the basis of evaluations of its particular aspects. The presented paper shows that a conclusion on the development of the program as a whole can be made by a rating evaluation performed using data collected from periodic evaluations of the program.

The paper also shows that rating evaluations can be performed for several different programs if their performance is evaluated with the same set of key performance indicators.

Methods

Thus, evaluating the performance of an educational program involves making decisions based on data obtained using multiple key performance indicators. Such a task can be successfully solved by a multi-criteria decision analysis technique TOPSIS (Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution), which is well-known in information systems theory (Hwang and Yoon, 1981; Yoon, 1987; Hwang, Lai and Liu, 1993). This method is based on the concept that the best solution among the alternatives is at the minimal distance from the positive ideal solution and at the maximal distance from the negative ideal solution.

The paper presents the possibility of using the TOPSIS method to evaluate the performance of educational programs. One of the most important objects used by the TOPSIS multi-criteria decision-making method is the decision matrix (Hwang and Yoon, 1981; Yoon, 1987; Hwang, Lai and Liu, 1993), which consists of $A_1, A_2, \dots, A_m$ alternatives with ratings x_{ij} against the evaluation criteria $C_1, C_2, \dots, C_n$:

$$D = \begin{matrix} & C_1 & \dots & C_n \\ A_1 & x_{11} & \dots & x_{1n} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ A_m & x_{m1} & \dots & x_{mn} \end{matrix}$$

The weight vector $W = (w_1, \dots, w_n)$ consists of the weights w_j ($j = 1, \dots, n$) of evaluation criteria C_j , respectively, which obey the condition $\sum_{j=1}^n w_j = 1$.

The evaluation criteria for the alternatives are generally of two types - positive and negative. The higher the rating value relative to a positive criterion,

the better the alternative is, and the lower the rating value relative to the negative criterion, the better the alternative is.

Because the data type of the decision matrix is not uniform, it needs to be normalized. The elements of normalized matrix $R = R(r_{ij}), i = 1, \dots, m; j = 1, \dots, n$ are calculated by the formula

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x_{ij}^2}}, i = 1, \dots, m; j = 1, \dots, n$$

The weighted normalized decision matrix $P = P(p_{ij}), i = 1, \dots, m; j = 1, \dots, n$ is calculated by formula

$$p_{ij} = w_i \cdot r_{ij}, i = 1, \dots, m; j = 1, \dots, n$$

Based on the TOPSIS method, alternatives are evaluated using the following steps:

Step 1. Identify the positive ideal solution and the negative ideal solution as follows:

$$A^+ = (p_1^+, p_2^+, \dots, p_m^+)$$

$$A^- = (p_1^-, p_2^-, \dots, p_m^-)$$

where

$$p_j^+ = \left(\max_i p_{ij}, j \in J_1; \min_i p_{ij}, j \in J_2 \right)$$

$$p_j^- = \left(\min_i p_{ij}, j \in J_1; \max_i p_{ij}, j \in J_2 \right)$$

and J_1 and J_2 correspond to positive and negative evaluation criteria, respectively.

Step 2. For each alternative A_i , calculate the Euclidean distances to a positive ideal solution A^+ and to a negative ideal solution A^- with the following relationships:

$$d_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (d_{ij}^+)^2}$$

$$d_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (d_{ij}^-)^2}$$

Educational Programs Performance Ranking By Use Of Topsis Method

where

$$d_{ij}^+ = p_j^+ - p_{ij}, i = 1, \dots, m; j = 1, \dots, n$$

$$d_{ij}^- = p_j^- - p_{ij}, i = 1, \dots, m; j = 1, \dots, n.$$

Step 3. For each alternative A_i , calculate the relative proximity ξ_i to a positive ideal solution by the formula

$$\xi_i = \frac{d_i^-}{d_i^+ + d_i^-}$$

Step 4. Rank the alternatives according to the magnitude of the relative proximity.

Results

To illustrate the rating evaluation of educational programs, suppose that a higher education institution implements four academic higher education programs, namely - undergraduate educational programs in Mathematics, Biology, Sports and Information Technology. Let us evaluate the performance of the mentioned educational programs during the period of time specified by the University Internal Quality Assurance System using the TOPSIS method with the following key performance indicators:

1. The ratio of the number of scientific papers published and reports presented at the conferences by the program implementing staff to the number of staff;
2. Percentage value of program staff attrition rate;
3. The ratio of the number of entrants wishing to enroll in the program (the first three choices) to the number of contingent to be admitted to the program;
4. Percentage of students transferred from the program by external and internal mobility;
5. Percentage of students transferred to the program by external and internal mobility;
6. GPA (Grade Point Average) for graduates of the program;
7. The ratio of the number of students involved in research projects (e.g. scientific papers, conferences, workshops, exhibitions, etc.) to the number of students;
8. Percentage of employment of graduates;
9. Level of staff satisfaction with organizing the learning process (percentage);
10. Level of student satisfaction with the program (percentage);
11. Average score for evaluating program components performance.

To simplify the calculations, we have limited ourselves to 11 indicators. It should be noted, however, that the selection of key performance indicators, as well as their number, should comply with the criteria set for the evaluation of the

performance of the educational program through the internal quality assurance system of the institution.

Table 1 below shows the relevant information for Gori State Teaching University’s educational programs against the above evaluation criteria based on the data of the last 5 years.

Educational Program	Evaluation Criteria										
	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11
Mathematics	14.4	13	0.31	6	33	3.1	2.26	87	4.5	90	27.2
Biology	11.5	6	0.5	11	32	2.6	1.8	57	4.58	100	26.7
Sport	7.25	20	0.79	3	34	2.1	0.6	60	4.75	100	25.6
Information Technology	14.1	15	1.24	12	43	2.5	1	60	4.75	100	27.1

Table 1. Educational program’s evaluation criteria

Assume that each component of the weight vector is equal to $\frac{1}{11}$, i.e.

$W = \left(\frac{1}{11}, \dots, \frac{1}{11} \right)$. If we take into account that the second and fourth evaluation criteria are negative in the context of the problem under consideration, while the rest of the evaluation criteria are positive, then, using the calculations with software package "MATLAB", the following ranking evaluation of the alternatives given in Table 2 will be obtained:

Educational Program	Evaluation	Ranking
Mathematics	0.54106	1
Biology	0.4749	3
Sport	0.40357	4
Information Technology	0.48351	2

Table 2. Educational program’s ranking

Thus, the obtained results can be formulated as follows:

Educational Programs Performance Ranking By Use Of Topsis Method

1. Positive and negative criteria have been developed to evaluate the performance of the educational program.
2. Based on the data collected by using indicators of the developed criteria, a ranking evaluation of the performance of four academic higher educational programs of Gori State Teaching University has been carried out using the TOPSIS method.

Discussion

Above we have presented the example of a rating evaluation of the realization of several different educational programs. It is easy to see that in the same way it is possible to assess the development of one concrete educational program. In particular, by ranking the previous and subsequent evaluation data of the program, it is possible to form a conclusion about the development of the program as a whole in the period between evaluations.

As mentioned above, the selection of key performance indicators for evaluation of the performance of an educational program should be done in accordance with the internal quality management policy of an educational institution (Alsarmi and Al-Hemyari, 2014; Ogunleye, 2013; Parmenter, 2010; Rajkaran and Mammen, 2014). In the illustrative example above, for the simplicity of the problem, each component of the weight vector was $1/11$. It should be noted that the selection of components of this vector, which has a significant impact on the outcome of the ranking, should be carried out taking into account the mission and strategic goals of the higher education institution. Accordingly, for the criteria that meet the priority areas of the institution (for example, research, internationalization and so on), the relevant components of the weight vector must be appropriately high in number.

Thus, the presented method of ranking educational programs makes it possible to evaluate complex information about the performance of programs, to identify success or failure in the development of the program as a whole, and therefore, it may be used by higher education institutions as a useful tool in the internal quality assurance. At the same time, the availability of ranking results for stakeholders enhances accountability towards stakeholders and thus provides increased confidence in higher education institutions, which is in accordance with the public demand of better education quality.

References

Alsarmi, A.M. and Al-Hemyari, Z. A. (2014). Quantitative and qualitative statistical indicators to assess the quality of teaching and learning in higher education institutions. *International Journal of Information and Decision Sciences*, 6(4), 369 – 392.

Bollaert, L. (2019). *A manual for internal quality assurance in higher education: (looking for a new quality in HE in a new world). 2nd updated and enlarged edition*. Brussels: EURASHE.

Hwang C.L. and Yoon K. (1981). *Multiple Attribute Decision Making: Methods and Applications*. New York: Springer-Verlag.

Hwang C.L., Lai Y.J., and Liu T.Y. (1993). A new approach for multiple objective decision making. *Computers and Operational Research*, 20 (8), 889–899.

Martin, M. (Ed.). (2018). *Internal Quality Assurance: Enhancing higher education quality and graduate employability*. Paris: International Institute for Educational Planning.

Ogunleye, A.A. (2013). Quality Assurance and Quality Indicators in Open and Distance Education: Context, Concerns and Challenges. *International Journal of Educational Research and Technology*, 4(2), 49- 62.

Parmenter, D. (2010). *Key performance indicators (KPI): Developing, implementing, and using winning KPI's*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons Inc.

Rajkaran, S. & Mammen, K. J. (2014). Identifying Key Performance Indicators for Academic Departments in a Comprehensive University through a Consensus-based Approach: A South African Case Study. *Journal of Sociology and Social Anthropology*, 5(3), 283-294.

Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). (2015). Brussels, Belgium: EURASHE.

Yoon K. (1987). A reconciliation among discrete compromise situations. *Journal of the Operational Research Society*, 38 (3), 277–286.

**THE FIRST INTEGRATION ATTEMPT OF THE DEMOCRATIC
REPUBLIC OF GEORGIA WITH THE WESTERN EUROPE AND THE
UNITED STATES OF AMERICA (IN THE 20s OF THE 20 CENTURY)**

**1920 YILLARINDA GÜRCİTSAN DEMOKRATİK CUMHURİYETİ
TARAFINDAN BATI AVRUPA VE AMERİKA'YLA ENTEGRESYON
İÇİN ATILAN İLK ADIMLAR**

**ПЕРВЫЕ ПОПЫТКИ ИНТЕГРАЦИИ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ ГРУЗИЯ С ЗАПАДНОЙ ЕВРОПОЙ И АМЕРИКОЙ В
20-БЕ ГОДЫ XX ВЕКА**

Manana MICHITASHVILI*

ABSTRACT

The first attempts of integration of the Democratic Republic of Georgia with Europe and the United States of America are studied in the paper. Integration was foreseen by the Georgian government as a guarantee for security and economic development of the country, which was demonstrated through the joint actions and closer partnership among the countries. The analyses of the new information resources and modern research methodology enabled us to positively evaluate the strategy and tactics of Noe Zhordania's government considering the historical circumstances of that time. The European countries and the United States of America considered a problem of Georgia in the context of the international policy. There was a secret battle among the great powers over mandate system and distribution of influence. Therefore, the strategies and political decisions used to unexpectedly change. The international situation after the First World War and the controversial political platforms of the Georgian diplomats raised number of questions about the instability of political course of the Democratic Government of Georgia not positively effecting the decisions of the Paris Conference or the League of Nations. Eventually, Georgia lost a trust being a secure and an important geopolitical partner in a strategic region to fight against the Bolshevik Russia. On the other hand, an inclination of the European countries to trade and economically cooperate with Russia hindered the political attempts of Georgia to obtain mandate over the country with the purpose of protecting it from the anticipated annexation by the Bolshevik Russia.

Keywords: *integration, democratic Georgia, first attempts, annexation, international policy, League of Nations, Western Europe, USA.*

---

*ORCID: [0000-0003-3718-9073](https://orcid.org/0000-0003-3718-9073), Associate Professor of Gori State Teaching University, Gori, Georgia, mananamichitashvili@gmail.com

The First Integration Attempt Of The Democratic Republik Of Georgia With The...

ÖZ

Makalede Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti'nin Batı Avrupa ve Amerika'yla entegrasyonun ilk adımlarından söz edilmiştir. Gürcistan tarafından yapılan hamlenin amacı Bolşevik Rusya'nın saldırganlığından kendini kurtarmak için Batıdan en uygun uluslararası teminatlarının alınması, ülkenin stratejik jeopolitik konumunda bulunduğu üzere bütün dünyanın dikkatinin çekmesi idi. Bu dönemde entegrasyon meselesi ülkelerin yakınlaşması ile hareketlerin birleştirilmesinde kendini belli etmiştir. Amerika ve Avrupa devletleri bölgedeki Rusya'nın çıkarları ile güçlerin dengesini hesaba katarak oluşan durumu uluslararası siyaset açısından değerlendirip Kafkasya ülkelerindeki istikrarsızlık ve sınırlar konusunda anlaşmazlıklarını göz önünde bulundurmışlardır.

Paris Konferansı'nda manda sistemi gereğince ülkeler arasında dünyadaki etki alanlarını paylaşmak açısından perde arkası mücadeleler vuku bulduğu için kararlarla birlikte stratejiler de aniden değişirdi.

O zamanın uluslararası durum göz önüne alındığında, Avrupalı sosyalistlerin şifahi desteği ve Gürcü diplomatları arasında var olan uyumsuzluk, Paris Konferansı'nda yer alan ve Avrupa ile Amerika'nın önde gelen hükümet temsilcileri ile "Milletler Cemiyeti" kararları üzerine olumsuz bir etki yaratmıştı. Bu durum Gürcistan Hükümeti'nin siyasi gidişatının istikrarsızlığıyla ilgili birçok sorunun ortaya çıkmasına ve Bolşevik Rusya'ya karşı ortak bir mücadelede istikrarlı bir ortaklık imajının kaybedilmesine neden oldu. O dönemde devletlerarasında meydana gelen gerginlik, öte yandan Avrupa ülkelerinin Bolşevik Rusya üzerindeki ticari ve ekonomik menfaatleri, Gürcistan Devleti'ni korumak ve Bolşevik saldırısından kurtarmak için gereken garantiler ile siyasi faaliyetlerin askıya alınmasına sebep olmuştur.

Yeni kaynaklar ve modern araştırma metodolojisi, ayrıca o dönemin tarihi koşullarının dikkate alınması Noe Jordania hükümetinin stratejisi ile taktiklerin olumlu bir şekilde değerlendirmesine imkân sağlamıştır.

Anahtar kelimeler: *entegrasyon, Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti, ilk adımlar, ilhak, uluslararası siyaset, Milletler Cemiyeti, Batı Avrupa, Amerika.*

АННОТАЦИЯ

В статье представлены первые шаги интеграции демократической Грузии с Европой и Америкой, целью которых являлось обращение внимания всего мира на стратегическое геополитическое значение для получения оптимальных международных гарантий и спасения страны от агрессии большевистской России. В этот период интеграция нашла свое значение в отражении сближения между странами и объединении действий. Анализ, выполненный согласно новым информационным материалам и современной методологии, дал возможность положительно оценить стратегию и тактику, выбранную правительством Жордания. Демократическая Грузия сумела выразить свои приоритеты в отношении того, чтобы Кавказ был бы для Европы и Америки особым регионом и геостратегическим партнером.

Государства Европы и Америки рассматривали проблему Грузии в разрезе международной политики, учитывая реальные интересы России в регионе и баланс сил, они задумывались над нестабильной ситуацией стран Кавказа, их несогласием в отношении границ. На Парижской конференции происходила кулуарная борьба согласно мандатной системе, в отношении распределения сфер влияния, поэтому неожиданно менялись стратегии и политические решения.

С учетом международной ситуации того времени, устная поддержка европейских социалистов и взаимно противоположная платформа грузинских дипломатов,

оказывали не только положительный резонанс на присутствующих на Парижской конференции представителей правительств ведущих стран Европы и Америки и решения „Лиги Наций”, но и влекли возникновение множества вопросов в отношении нестабильности политического курса правительства Грузии и потерю имиджа стабильного партнерства в совместной борьбе против большевистской России. Сложное противостояние мировых государств в то время, а с другой стороны торгово-экономические приоритеты европейских стран в сравнении с большевистской Россией, остановили политическую активность выполнения роли гаранта для приостановления ожидаемой большевистской аннексии с целью защиты государственности Грузии.

Ключевые слова: *интеграция, демократическая Грузия, первые шаги, аннексия, международная политика, Европа, Америка, Лига Наций*

1. Introduction

In the 20s of the 20 century, a need to newly use the geopolitical location became vivid to the Democratic Georgia. The country turned out to face the new challenges. Selection of the right way of development for the country and setting a clear political-economic relations with the countries must have been done on the bases of the national needs, interests and dignity as well as a necessity of close integration with the Western Europe and the United States of America. Integration was foreseen by the Georgian government as a guarantee for security and economic development of the country, which was demonstrated through the joint actions and closer partnership among the countries. The European countries and the United States of America considered a problem of Georgia in the context of the international policy. There was a secret battle among the great powers over mandate system and distribution of influence. Therefore, the strategies and political decisions used to unexpectedly change.

2. Methods

The analyses of the new information resources and modern research methodology enabled us to positively evaluate the strategy and tactics of Noe Zhordania’s government considering the historical circumstances of that time. Alongside with the scientific and historic material, the research is based on the archival material such as archived newspapers, journals and stenographic records. Historical context has been considered from different sources related to the studied period. Critical and comparative-historic, case analysis have also been applied in the research.

3. Discussion

On the 14th March of 1919, the delegation of Georgian government presented to the Versailles Peace Conference the memorandum with well-grounded request related to recognition of independence of Georgia as this was the place where decisions on “the new national boundaries“ after the World War I were made.

This conference was the place where discussions on the charter of the League of Nations, the first international intergovernmental organization, started. The charter was signed on the 28th June 1919. The League of Nations, having 27

The First Integration Attempt Of The Democratic Republik Of Georgia With The...

countries as its members, became a guarantee of international recognition of Georgia and possibility of its inclusion in the organization as a member. Georgia managed to attract world attention due to its geopolitical location and to obtain optimal international guarantee from Europe for security and save the country from the aggression of the Bolshevik Russia. The memorandum, which was presented to the League of Nations at the first session in Geneva in September 1920 by Evgeni Gegechkori, the head of the Georgian Delegation and the minister of foreign affairs, was focused on the above mentioned issues.

On the other hand, intensification of an interest towards the foreign policy and international relations by the United States of America became vivid immediately after the First World War in the "Fourteen Points" by the president Woodrow Wilson where the sixth point referred Caucasus. The issue was supposed to be discussed as a part of problem of Turkey. For Caucasus the separation from Russia was already an achievement. The first American consular in Georgia, Felix Willoughby Smith, was supporting an idea of extension of federation of Transcaucasia during the Russian Revolution (Ramishvili, 2000:41). The releases of Smith of that time, the personal correspondence with the American high rank politicians and also brave suggestions made towards the Administration of Wilson to support the Commissariat of Transcaucasia with food and 60 million USD well evidence that the region was also within the global interest of the powerful country of the world - the United States of America (Mentetashvili, 1990:48).

In parallel, E. Gegechkori, the Minister of Foreign Affairs of Georgia conducted working meetings with G. Leygues, the minister of Foreign Affairs of France. At the alter stage he also conducted meetings with the chair of government and the president of France. On the 29th September 1920, he was invited by the House of Commons of Great Britain, where he also had negotiations with the representatives of the House of Lords - Lord Robert Cecil and Lord Bray. The memorandum presented to the Members of Parliament by Gegechkori and his impressive speeches were positively covered by the European press that were publicized by Government of Georgia as soon as independence was declared (Saqartvelos erovnuli arqivi, F.1864:C1:113).

After declaration of Independence of Georgia, on the 14th December 1918, the American mission arrived in Batumi in order to investigate the situation, which was headed by Judson, the rector of Chicago University, Doctor of the International Law. The archived material of meeting between D. Topuridze (the Government representative) and E. Gegechkori, the Minister of Foreign Affairs reveals interest of the United States of America, in particular, whether Georgian government was socialist, also its priorities both on internal and foreign policy platforms, number of armed forces, capacity of resisting a danger from the Bolsheviks coming from the North of the country, etc. (Maglakelidze, 1953: 7: 26-30). A doubt that Georgia had the pro-Russian orientation was strengthened among the American mission on the one hand by the Bolsheviks' revolutionary red flag erected on the palace of the Georgian government and on the other hand by the letters and memorandums sent to the leaders of the Second International on behalf of the Georgian government

(Saqartvelos erovnuli arqivi, F.1831:C2:52;283). Other proofs for the American missions were speeches of the Georgian delegations in Paris, more specifically, Chkhenkeli's speech at Lutzen Conference, and Tsereteli's address at Amsterdam Congress in 1919 (Saqartvelos erovnuli arqivi, F.2115:C1: 28; 36).

It seems that Judson objectively assessed the reality and underlined that Georgia should have requested support directly from America that would have been granted to it. In this period the United States of America was not considered as a Mandatory Country: 'If there is protection than only from some European countries' is recorded in the secret directives of the Georgian government (Mentetashvili, 1992: 162). Thus, this clearly shows that for the Democratic Republic of Georgia the integration with the civilized European family was the priority in the years of 1918-1920. Before summer of 1919 and the withdrawal of the English troops, the American assistance was foreseen only as a financial and diplomatic support. The shorthand record of the second meeting conducted on the 22nd March 1919 between Georgian and American sides represented by E. Gegechkori, N. Ramishvili, as a Georgian side and A. Smith and B. Moor, respectively the American side, brings better light on the interest of the United States of America in Georgia: "My government sincerely wishes independence of Georgia. Georgia is a small country and it is difficult to exist without support from outside. You should indicate the form you would like to get assistance from us. It is important for Transcaucasia to be allocated one common mandate since having the united economical interests" (Mentetashvili, 1992: 137). In this respects, the position of the Georgian side was not unanimous. Noe Zhordania supported an idea to mandate Georgia to Wilson in case of his victory which was strongly supported by Z. Avalishvili. A. Chkhenkeli strictly opposed to this idea in his letter to I. Tsereteli and criticized him on the issue of mandates (Saqartvelos erovnuli arqivi, F. 1831:C2: 283; 52;136). Smith, being uncompromised towards the Bolsheviks, got interested in Ethnic structure of Transcaucasia and its border protection issues (like border fight between Georgia and Armenia, tension between Azerbaijan and Armenia). He personally knew some Georgian politicians having pro-European orientation as well as the high risks coming from the Russian Empire facing collapse. Therefore, Smith became more preserved and later he even stopped supporting Georgia's independence.

Despite of the hard work of Georgian delegation with the European countries and the active debates on the issue of Georgia at the special fifth commission in November and December 1920 conducted in Geneva, Georgia was not accepted as the member of League of Nations. However, scale discussion over the issue of Georgia speeded up its legal recognition by the European countries. In the years of 1918-1921, recognition of Georgia as an independent country by 25 out of 40 world countries should be considered as one of the greatest achievement of the Georgian government. This was preceded by the hard work of diplomatic and consulate representations of Georgia in difficult circumstances when even the famous leaders in Europe had vague knowledge about Georgia and considered it as the integral part of Russia.

The First Integration Attempt Of The Democratic Republik Of Georgia With The...

From the perspective of achieving geopolitical objectives, losing a control over the area would more complicate attempts to attract the interest of countries of Europe towards Georgia. “Double standards” of politics of England towards Georgia became clear in 1920 at London Conference. The relations of Georgia and England was multidimensional because of unfinished processes over rearrangement of the world after the World War I and “Issue of Russia”. Though, the first diplomatic contact between the representatives of the governments of Georgia and Great Britain officially took place in September 1918 in the capital of Norway – Kristiania (old name of Oslo). On the 30th of December 1919, with the note of the deputy minister of Foreign Affairs of Great Britain – Lue Mallett, the best perspectives of cooperation between Georgia and England were outlined (saqarvelos demokratiuli respublikis arqivis mikrofirebi, F.1863: C1:769;840; F1864; C1:47). The root reason of the radical change in relations between Georgia and England should be seen in approaches towards the “Issue of Russia” while drawing new boundaries of the world countries after the World War I rather than in weakness of Menshevik Government of Georgia, as stipulated in the Soviet Historiography. There was no united politics in England that time. “The Military Party” headed by Churchill, the Military Secretary, demanded radical actions and application of self-intervention in Russia. The prime minister, Lloyd George, known for his conciliatory politics, supported a cooperation with Soviet Russia. This was the period when England and the Bolshevik Russia started closer relations.

The position of England was well noted by Georgian side which started active diplomatic work with the Minister of Foreign Affairs of France – Aristide Briand. In agreement with him, it was decided to start negotiations, without England, with Beker Kham Bey, the Minister of Foreign Affairs of Turkey, who represented Turkey at the conference in London. Chkhenkeli used this opportunity to clarify that Turkey did not claim for Batumi, Batumi region and Artvin. Turkey considered Artani under ownership of Turkey, however, expressed readiness to achieve consensus when Georgia presented written clarifications on the issue. France facilitated closer relations, balanced peaceful politics between Georgia and Turkey. This opened Georgia new perspectives of integration with European countries through strengthening its geopolitical status.

The American and European countries considered a problem of Georgia in the context of the international policy. Taking into consideration Russia’s real interest and power balance, they were concerned by instability in Caucasus and their disagreement in regards with the borders. There was a secret battle at the Paris Conference over mandate system and distribution of influence. Therefore, the strategies and political decisions used to unexpectedly change.

The new government of Italy refused to allot the mandates to Georgia and Azerbaijan. In January 1919, according to the decision of the Paris Conference, the United States of America was offered to take a mandate over Armenia (Mentetashvili, 1992: 162). The decision was also influenced by the Armenian Diaspora’s active political actions. The United States of America remained to be the only real ally in Caucasus (Trudi instituta istorii azerbaijana, 1958: 344). The

democratic government this time duly assessed the importance of the United States of America and took some positive steps to strengthen collaboration with the American Missions. A stenographic record of the meeting of 9 June 1919 of the Georgian delegation to the Paris Conference is oriented towards the pro-American diplomacy (Tbilisi, 1989:12.07).

More meetings were conducted with the American Delegations. On the 11th June 1919 the Georgian Delegation had a meeting with Edward House, the closest friend and a chief advisor of the president Wilson. The meeting is also reflected in the diary of House (Seymour, 1926:73).

The Georgian delegation sent the president Wilson the memorandum where the Transcaucasian Federation was accentuated. The work on the conference initiated by Georgian government, where representatives from Georgia, Azerbaijan, Armenia and the Republic of Mountaineers were invited, was also presented. The key focus was on the request to the United States of America to mandate Georgia. In addition, the directive called Miller's work was elaborated where temporal independence of Georgia, Armenia and Azerbaijan were officially recorded for the first time with the purpose of uniting the federation in any form in the future.

The attempt of creation of anti-Russian block of Caucasus, through integration with Europe, is well evidenced in the report to the government of Dumenil, the Admiral of French armoured cruiser "Waldeck-Rousseau" which was placed in Batumi from December 1920 through January 1921. The report mentions that the government of Georgia valued presence of French armoured cruiser which would ensure Georgia's self-defence in case of military intervention of the Soviet Russia. He also underlines that all people of North Caucasus are secretly preparing for the rebel and this can be real if they are respectively provided by the certain conditions. Georgia could ensure movement of all military arms on its territory to supply population of North Caucasus. The Georgian initiative to start negotiations on creation of united block became effective only in January 1921, when North Caucasus joined the battle. This demonstrated unity of Caucasus region, "Caucasus House", and brilliant plan how to defeat the Soviet Occupation of Caucasus and achieve integration with Europe. The archive material show that initially Entente countries were the part of this union. On the 10th of 1921, in the premises of Ministry of Foreign Affairs of France, a special session of Entente Council was conducted which was chaired by Prime Minister of France, Georges Clemenceau. The session was participated by representatives of the United Kingdom: Lloyd George, the Prime Minister, Lord Curzon, the Foreign Secretary; Winston Churchill, the Military Secretary; and the Prime Minister of Italy - Francesco Nitti and other high military officials of these countries. The actions how to stop the Bolsheviks in Transcaucasia, military support of Dagestan and its provision with the military arms, were discusses at the meeting. The representative of the Republic of Georgia (K. Chkheidze, I. Tsereteli, Z. Avalishvili) and Azerbaijan (Topchibashev, Magaramov) participated in the meeting. Caucasian side requested financial, political and military support. The interest of having the regular army was also expressed. Lloyd George expressed readiness to support with two battalion that was remaining in Batumi.

The First Integration Attempt Of The Democratic Republik Of Georgia With The...

Despite of rigorous disputes, the allies refused to send three divisions to Caucasus which was earlier promised. Finally, it was decided that Transcaucasia would be supported only with military arms and machinery and through food supply. In fact, in 1920-1921, the Georgian democratic government managed to find the real way to preserve independence and avoid the Bolsheviks aggression through the mentioned union, if the promised support with the military forces had been provided.

From the second half of 1920 the cabinet of Lloyd George and other English officials were unable to correctly set the political course acceptable to their country, thus, encouraging implementation of the aggressive actions of the Soviet Russia. In 1921 at the International Conferences in London and Genoa, Lloyd George often repeated : “until Russia is rejected by Europe it is not able to live peacefully... Restoration of economic relations of Russia will create trading place for English industry”. However, Lloyd George also stressed his interest in the geopolitical strategy and natural resources of Georgia with the prime minister of Italy:” Request mandate over Georgia and Azerbaijan at the Versailles Conference, I shall support you and you will be rich with natural resources and materials” (George, 1919:351-378). After withdrawal of British military forces from Transcaucasia, close contracts were established with France and Italy. The cooperation covered strategic, political, military (military aviation, military arms and trading, European radio-connectivity technology, etc.), economic and cultural cooperation. Colonel Shardin, the head of French mission in Georgia, informed the Military Minister in France on the 25th February 1919, that prestige of the united Kingdom had been altered in Georgia. Thus, he tried to strengthen the position of France in the country. The democratic Georgia expressed its priorities on the scale of Europe and the United States highlighting exclusivity of the Caucasian region in the geostrategic partnership with Europe.

Support and goodwill of the American administration in respect to independence of newly created countries of Transcaucasia can also be read in the reports sent from Washington by Volte Chandler who was unofficial representative of Georgia in the Congress (Saqartvelos erovnuli arqivi, F.2121:C1:9).

In spring 1919, after the completion of the second term of the president Wilson, a strong opposition of isolationist was activated both in the Congress and Senate against foreign political initiatives of the president which was led by the Senator Henry Cabot Lodge. They considered that only Armenia ought to be mandated and 20 000 military troops of the United States of America would be enough for this. In order to strengthen his position the president sent the King-Crane Commission to the Near East, Turkey and Transcaucasia. The commission was assigned to find out ‘what type of guardianship the territories of the Near East would like to obtain’. The scales of the research and population inquiry were very detailed and impartial. In order to reach the final agreement with the Congress and Senate to mandate Caucasus the president Wilson directed a well-experienced general James Harbord with the military mission. He was assigned to thoroughly study the situation in the region and report to the American government on the cost-benefit of mandating Transcaucasia on geopolitical and economic levels (Sakhalkho Sakme,

1919:223-224). According to mission, there would be a need for 59 000 expedition corps for the mandated territory. (Afanasyan, 1981:83).

Harbord in his report to the president confirmed the readiness of the Georgian society to give America mandate over Georgia. However, from his 27 arguments 14 were positive on the mandate and 13 negative (Harbord, 4:13). We consider that Harbord with this report tried to avoid a responsibility in the Senate to debate with the opposition of Wilson. Isolationists used the reports of the missions to strengthen their positions and managed to hinder the decision to send expedition corps to Caucasus. They also efficiently opposed to mandate Armenia and the negative decision was made. The decisions turned out to be fatal for the Caucasian republics that were left without any other allies. In Autumn 1920, Zurab Avalishvili was sent to America as the authorized Ambassador having diplomatic, political and economic tasks assigned. In 1922, he informed the immigrated government of Georgia that the steps taken were pretty late. He also wrote about the serious diplomatic mistakes made by the Georgian government back in 1920.

4. Results

Thus, the Georgian diplomacy turned out not to be ready to accurately evaluate the role of the new powerful country, the United States of America, in the international politics after the First World War. The effective ways to get closer to the administration of Woodrow Wilson was not timely found. The goal and efficiency of the American Missions were not properly assessed. Agreement on the mandate system did not turn out to be enough. There was a need for the courageous political requests to bring the United States of America to fulfil the role of guarantor and introduce the military forces of the United States of America in the region, after withdrawal of the British Military Forces, to stop anticipated Bolshevik Annexation of Georgia. On the other hand, the government of the United States of America was sceptical about Georgia's determination for independence. The United States of America neither considered the national and political interests of Georgia nor established diplomatic relations with the first Republic of Georgia, refusing to recognize its independence and mandate the South Caucasia.

Furthermore, taking into consideration the international situation of that time, verbal support of the European socialists and the controversial political platform of the Georgian diplomats produced number of questions about the instability of political course of the Democratic Government of Georgia not positively effecting the decisions of the Paris Conference or the League of Nations. All mentioned above, caused mistrust of Georgia as a secure partner in the common fight against the Bolshevik Russia.

It is noteworthy that in the 20s of the 20 century the Georgian government, through the important supportive role of world society, used the real opportunities and the existed sanctions against the Soviet Russia to request the following from the European countries:

- 1) In 1921, at the second session of the League of Nations, an agreement was reached that in line with the charter of the League of Nations, Russia ought

The First Integration Attempt Of The Democratic Republik Of Georgia With The...

to be placed under trade, economic, transportation, information and diplomatic blockade;

- 2) As per N. Zhordania' request, Genoa Conference obliged Russia to withdraw the military troops from Georgia, in order to restore the legal rights of the Georgian nation (saqarTvelos demokratiuli respublikis mikrofirsi 1333:16-44);
- 3) The Genoa Conference was the first one where creation of the international organization was raised. It was also decided to study the situation in Georgia and create the proper conditions for the plebiscite that would express the attitude of the Georgian people towards Russian occupation;
- 4) On the bases of the note from A. Chkhenkeli, the Cannes Resolution, the participant countries of the Genoa Conference took the responsibility not to take the aggressive measures against the neighbouring countries (Tavisufali saqarTvelo, 1922:15:8) .

It is said enough that both Europe and the United States of America had all the levers not to allow further strengthening of the Soviet Empire and not to leave the Democratic Georgia and its people alone to face the Soviet dictatorship for the next seventy years.

The challenges of the time: the crises after the First World War, reparation issue, a danger of Turkish and Russian cooperation, the trade cooperation agreement between Russia and England signed on the 16th March 1921, occupation of Ruhr by France and prioritizing trading and economic cooperation with Russia by the European countries, stopped the political activity of Georgia to obtain mandate over the country in order to protect it from anticipated annexation by the Bolshevik Russia. Despite of this disappointment, having seen the actions of Russia, including the military aggression in August 2008, the integration with the United States of America and Europe is an absolute guarantee for the security and economic development of Georgia.

REFERENCES

a) Monographs

Ramishvili, A., (2000) "Chveni Shecdomebi", Tbilisi

Seymour, C., (1926) "The Intimate papers of Colonel House", Houghton Mifflin Company

Afanasyan, S., (1981) L' Armenie, L' Azerbaïdjan et la Georgie del' independance a l' instauration du Pouvoire Sovietique 1917-1923", ed., l' Harmattan, Paris, p.83

Harbord, J.G., (1920) "Conditions in the near east: Report of the American Military Mission to Armenia", Washington

b) Publicity

Mentetashvili, A., (1990) "Saqartvelos demokratiui respublika da sheertebuli shtatebi, jurnali sakartvelos komunisti, N11

- Maglakelidze, S., (1953) “ingliseli da merikeli interventebi saqartveloshi”, saistorio moambe N 7, Tbilisi
- Mentetashvili, A., (1992) “Saqartvelos demokratiui respublika da parizis konferentsia, matsne, istoriis, etnografiisa da khelovnebis seria, tbilisi, N2
- Trudi instituta istorii azerbaijana, (1958), tom XII, Baku, 1958
- Gazeti “Tbilisi”, (1989)
- Gazeti “sakhalkho sakme”, (1919)
- Gazeti “Tavisufali saqartvelo”, (1922) N15

c) Archival material

- Saqartvelos erovnuli arqivi, saistorio centraluri arqivi, saqartvelos demokratiuli respublikis arqivis mikrofirebi, F. 1864, arw. 1. s, 113
- Saqartvelos erovnuli arqivi, saistorio centraluri arqivi, Chkhenkeli, F.1831:C2: saqme 52; 136; 283
- Saqartvelos erovnuli arqivi, saistorio centraluri arqivi, Chkheidze, F.2115:C1: saqme 28, 36
- Saqartvelos erovnuli arqivi, saistorio centraluri arqivi, Chkhenkeli, F.1831:C2: 283; 52; 136
- Saqartvelos demokratiuli respublikis arqivis mikrofirebi, F.1863: C1:769;840; F1864; C1:47
- George, D.L., (1919) “simartle sazavo khelshekrulebis shesakheb”, Tbilisi
- Saqartvelos erovnuli arqivi, saistorio centraluri arqivi, Gegechkori, F.2121:C1:9
- Saqartvelos demokratiuli respublikis, harvardis biblioTekis fondis mikrofirebi #1333

HÜZÜN TURİZMİNİN TERCİH EDİLMESİNDE TEMEL MOTİVASYONLARIN KAVRAMSAL İNCELENMESİ

CONCEPTUAL STUDY ON BASIC MOTIVATIONS IN PREFERRING DARKTOURISM

КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ ИССЛЕДОВАНИЕ ОСНОВНЫХ МОТИВАЦИЙ В ПРЕДПОЧТЕНИИ МРАЧНОГО ТУРИЗМА

Hürriyet ÇİMEN*

ÖZET

Geçmişte yaşanan acı olayların insanlar üzerinde bıraktığı etki her geçen gün insanileşmenin de etkisiyle artmaktadır. Bu acıların paylaşılması, unutulmaması, anılması ve o anların hatırlanması gibi nedenlerle birçok coğrafik alan turistik destinasyon haline gelmiştir. Söz konusu destinasyonlara ilgi de gün geçtikçe artmaktadır. Bu nedenle hüzün turizmi (dark turizm) olarak tanımlanabilecek bu seyahatleri tetikleyen motivasyonların araştırılması seyahat nedenlerinin anlaşılması, turistik açıdan değerlendirilmesi ve hizmet kalitesini artırmak için gereklidir. Hüzün turizm genel turizm anlayışının tersine mutlu olmak, dinlenmek ve eğlenmek gibi motivasyonlar yerine hüzünlenme, acıları tazeleme gibi mutsuzluk verici motivasyonlardan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle katılımcıların genel turist tipinden farklı düşünülmesi gerekmektedir. Bu kitlenin önemli çoğunluğu için seyahate çıkma gerekçeleri nispeten zorunludur ve destinasyon seçenekleri de sınırlıdır. Gidecekleri yerler belirlidir. Değiştirilmesi çok zordur ancak zamanı üzerinde değişiklik yapılabilir. Bir yerin ya da olayın hüzün turizmine konu olabilmesi için belirli bir kitleyi derinden yaralamış olması gerekmektedir. Hüzün turizminin psikolojik temelleri oldukça güçlüdür. Kısaca hüzün turizm, hüzün ve acı veren mekanlara yapılan seyahatler olarak tanımlanabilir. Hüzün turizminin tam karşılığı olmasa bile literatürde bu amaçla yapılan seyahatlere farklı isimler verilmektedir. Bunlardan en yaygın olarak kullanılanlar; keder turizmi, acı turizmi, yas turizmi, karanlık turizm, savaş turizmi, korku turizmi, utanç turizmi, ölüm turizmi gibi sıralamak mümkündür. Hüzün turizmi kapsamına giren yer ve olaylar ise; teknolojik felaketler, işkence alanları, doğal afetler, savaş alanları, soykırımlar, ünlü kişilerin öldüğü mekanlar olarak sıralamak mümkündür. Hüzün turizmine konu olan olay ve alanlar ziyaretçiler üzerindeki etki düzeyine derinden hafife doğru derecelendirmek mümkündür.

---

* ORCID: [0000-0001-6107-2444](https://orcid.org/0000-0001-6107-2444), Dr. Öğretim Gör. Ardahan Üniversitesi Turizm İşletmeciliği YO. hurriyetcimen@ardahan.edu.tr

Bu araştırmanın amacı; bir turizm çeşidi olarak hüznün turizminin kavramsal olarak incelenmesi, kapsadığı alanların, turistlerin ziyaret etmeyi motive eden davranışların belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda literatür taraması yapılarak örnekler incelenmiştir.

Anahtar sözcükler: *hüznün turizmi, dark turizm, savaş turizmi, ölüm turizmi, keder turizmi, seyahat motivasyonları*

ABSTRACT

The impact of past painful events on people is increasing day by day with the effect of humanization. Many geographical areas have become tourist destinations for reasons such as sharing these pains, not being forgotten, remembering and remembering those moments. Interest in these destinations is increasing day by day. For this reason, it is necessary to investigate the motivations that trigger these travels, which can be defined as dark tourism, to understand the reasons for travel, to evaluate them from a touristic perspective and to increase the quality of service. Contrary to the general understanding of tourism, sadness tourism stems from unhappy motivations such as sadness and refreshing pain instead of motivations such as being happy, resting and having fun. For this reason, the participants should be considered different from the general tourist type. For the majority of this audience, the reasons to travel are relatively compulsory, and destination options are also limited. Their destinations are determined. It is very difficult to change, but can be changed over time. In order for a place or an event to be the subject of sadness tourism, it must have deeply injured a certain audience. The psychological foundations of sadness tourism are quite strong. In short, tourism can be defined as travel to places that cause sadness and pain. Even if sadness is not the exact equivalent of tourism, travels made for this purpose are given different names in the literature. The most common of these are; Sorrow tourism, pain tourism, mourning tourism, dark tourism, war tourism, fear tourism, shame tourism, death tourism. The places and events that fall within the scope of sadness tourism; technological disasters, torture areas, natural disasters, war zones, genocides, places where famous people died. It is possible to deeply underestimate the impact level of events and areas that are the subject of sadness tourism on visitors.

The purpose of this research; It is aimed to examine the concept of sadness tourism as a type of tourism, determine the areas it covers and the behaviors that motivate tourists to visit. For this purpose, the examples were examined by making a literature review.

Keywords: *sadness tourism, dark tourism, war tourism, death tourism, grief tourism, travel motivations*

АННОТАЦИЯ

Влияние прошлых болезненных событий на людей увеличивается день ото дня по причине эффективного воздействия гуманизма на человечество. Многие географические районы стали туристическими направлениями по причинам, когда люди пытаются виртуально почувствовать прошедшие боли, вспомнить о них и т.д. Интерес к этим направлениям растет день ото дня. По этой причине необходимо исследовать мотивы, которые толкают людей на путешествия, которые можно определить, как мрачный туризм. Для того, чтобы понять причины путешествия, оценить их с туристической точки зрения и повысить качество обслуживания надо хорошо изучать мотивы желающих. Вопреки общему пониманию туризма, мотивацией мрачного туризма является моменты несчастных чувств, таких как печаль и освежающая боль. Надо отметить, что такие мотивы, как счастье, отдых и

Hüzün Turizminin Tercih Edilmesinde Temel Motivasyonların Kavramsal...

веселье не подталкивают людей на мрачный туризм. Для большей части желающих, причины поездки относительно обязательны, а варианты пунктов назначения ограничены. Их пункты назначения определены. Это очень сложно изменить, но со временем можно внести коррективы. Для того, чтобы место или событие стали предметом мрачного туризма, они должны нанести серьезный эффект на аудиторию. Психологические основы мрачного туризма довольно сильны. Короче говоря, мрачный туризм можно определить, как путешествие в места, вызывающие печаль и боль. Даже если это не точный эквивалент мрачного туризма, в литературе таким путешествиям даются разные названия. Самые распространенные из них: мрачный туризм, туризм боли, туризм траура, темный туризм, военный туризм, туризм страха, туризм стыда, туризм смерти. К местам и событиям в сфере мрачного туризма относятся технологические катастрофы, районы пыток, стихийные бедствия, зоны боевых действий, геноцид, места, где погибли известные люди. Можно глубоко недооценить степень воздействия на посетителей тех событий и территорий, которые являются предметом мрачного туризма.

Цель исследования, концептуальное рассмотрение мрачного туризма, как одного из видов туризма, определение охватываемых территории и поведение, которое мотивирует туристов посетить такие места. Этой целью была обработана соответствующая литература.

Ключевые слова: *мрачный туризм, темный туризм, военный туризм, туризм смерти, туризм скорби, путешествия, мотивация на путешествия.*

Giriş

Hüzün turizm; tarihi yansıtan önemli olayların yaşandığı, anıların canlandırıldığı gurur veya acı ve üzüntüye sahne olmuş alanlara ziyareti, seyahati ifade etmektedir (Çelik, 2017). Temelinde acı, hüzün ve keder anlarını tekrar yaşama, bu yaşanmışlıkların olduğu yerleri görmek ya da bu olayları unutmamak olan bu turizm hareketine katılma nedenleri, gruplandırılması, ortaya çıkış felsefesi ve katılanlar üzerine etkileri birçok araştırmaya konu olmuştur. İnsanların geçmişte yaşanmış olan acı ve kederli olaylardan ders çıkarması ve bu olayların toplumsal bellekte yer etmesinde etkili olduğu bilinen bu tür seyahatler, toplumsal belleğin ileri nesillere aktarılmasında da son derece önemlidir. Aslında, turizm faaliyetlerindeki esas motivasyonun kişilerin canlandırılması, hoşça vakit geçirmeleri ve dinlenmeleri olduğu dikkate alındığında, acılı ve kederli duyguları yaşamak amacıyla seyahat etmenin turizmin bilinen bu amaçlarına hizmet etmediği söylenebilir. Hüzün turizminin temel çekim unsuru; ölüm ve acıdır. Tarih içinde yaşanmış kötü ve acı verici olayların önemli bir kısmı ile günümüz insanı arasında güçlü bir ilişki söz konusudur. Bir olayın önemi onun insanlar üzerinde bırakmış olduğu etki ile doğru orantılıdır. Bu nedenle uzun yıllar önce bile olsa insanlar bir olaydan hala etkileniyor ve hüzünleniyor ise bunun psikolojik sonuçları söz konusudur. Bireyin değer yargılarına, minnet, suçluluk duygusuna hitap eden hüzün kaynakları bireyin zihnini meşgul etme düzeyi yükseldikçe ziyaret motivasyonu artmaktadır. Aslında bu duyguyla hareket eden bireylerin önemli bir kısmı minnet borcunu ödeme, acıyı paylaşma şeklinde kendi psikolojilerini rahatlatma ile sonuçlanır. Hüzün kaynağının etki düzeyini ölçmek, belirlemek oldukça güçtür. Hüzün kaynağının vicdani etkisi ile kitlesel etkisinin birlikte güçlü

olması gerekir. Bazı hüzün verici olayların kitlesel etkisi olmasına karşın vicdani etkisi düşük olabilir. Buna karşın vicdani etkisi yüksek olan olayların kitlesel etkileri düşük olabilir. Bu nedenlerden dolayı hüzün turizmi alanları sayısal olarak ve nitelik olarak çok zengin özellikler göstermektedir.

Hüzün Turizmi

Hüzün turizmi literatüre 1990 yılında Foley ve Lennon tarafından kazandırılmıştır. Doğrudan ölümle ilgili olan olaylarla ilişkili olan seyahat motivasyonlarını tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Hüzün turizmi ilk olarak 1993 yılında turizm terminolojisine *kara lekeler* ve *ölümcül olaylar* olarak girmeye başlamıştır (Rojek ve Urry 1997). İlerleyen zaman içerisinde bu kavramların hüzün turizmi kapsamına giren destinasyon ve olayların tamamına karşılık gelmemesi üzerine kavram bir çok araştırmacı tarafından zenginleştirilmiştir.

Foley ve Lenon'un (1996) çalışmalarında "dark turizm" olarak adlandırdıkları turizm türü, çizelgede içerikleri farklı olabilecek şekilde literatürde karşılaşılmaktadır. Bu kavramlar birbirlerinin yerine kullanılmayıp birçoğu farklı turizm çeşidini ifade etmektedir. Ancak bir üst başlık belirlemek gerekir ise hüzün turizmi bunun için en kapsayıcı başlık olabilir. Bazı olaylar her ne kadar gurur ve kahramanlık dolu olsa bile içinde hüzün yer almaktadır.

Çizelge 1: hüzün turizmine konu olan kavramlar

Dark Tourism (Hüzün, keder turizmi)	Foley ve Lennon 1996	Büyük çapta ölüm ve yıkımın gerçekleştiği yerlerin ve bu yer ya da olayla ilgili unsurlarına yönelik turizm çeşidi şeklinde tanımlanmıştır.
Thana tourism (ölüm turizmi)	Seaton, 1996	Ölümü kişiselleştirmek için yapılır. dark turizme çok yakın ancak ondan daha belirgin şekilde vahşi ölümlere yönelik bir turizm türüdür.
Morbid tourism (ölümle ilgili turizmi)	Blom, 2000	Çok sayıda insanı etkileyen ölüm olaylarının geçtiği yerlere ve ölüm olgusunun işlendiği alanlara yapılan turistik hareketlerdir.
Wartourism (savaş turizmi)	Smith, 1998	Büyük savaşların yapıldığı alanlara yönelik yapılan seyahatlerdir. Özellikle ikinci dünya savaşının geçtiği yerleri konu almıştır.
Fright tourism (ürkütücü olaylar turizmi)	Bristow ve Newman, 2004	Bir bölgenin veya yerin uğursuz olduğuna inanılarak, o destinasyona zevk ve heyecan için gidilmesi ile oluşan turizm şeklinde açıklanmıştır.
Black spots (kara leke turizmi)	Rojek, 1991	Mezar alanları, ünlü veya çok sayıda insanın ani ve şiddetli ölümle karşılaştığı yerlere yapılan seyahatlerdir
Frief tourism (Hüzün, keder turizmi)	Slayton, 2006	Ölüm veya olayların kişilerde içsel acı uyandırmasına neden olan olay ve yerlerin ziyaretini ifade etmektedir.

Çelik, A. (2017). Dark Tourism Rewiev, Journal of Turkish Tourism Research, Vol.1, Issue.3, pp.41-55. (Yararlanılmıştır)

Hüzün Turizminin Tercih Edilmesinde Temel Motivasyonların Kavramsal...

Yapılan Türkçe çevirilerde, “dark tourism” kavramı “hüzün turizmi” (Kozak ve Bahçe, 2009; ve “keder turizmi” (Özçelik, 2012), korku turizmi (Aladdinoglu ve Aliagaoglu, 2007) gibi çeşitli isimler kullanılmaktadır.

Hüzün Turizmi Motivasyonu

Seaton (1996) hüzün turizminin beş ayrı seyahat faaliyetinden oluştuğunu belirtmiştir. Bunlar:

- Ölüm anını eş zamanlı izlemek (turist diğer motivasyonlardan farklı olarak mağdur taraf ya da muhalif olma gibi özelliklere sahip olabilir)
- Ölümlerin yaşandığı yerleri ziyaret (empati, yakınlık gibi nedenlerle)
- Mezarlık ve anıtların ziyareti (minnet, yakınlık, kahramanlıktan etkilenme gibi)
- Temsili dramatik alanların ziyareti (minnet, yakınlık, kahramanlıktan etkilenme gibi)
- Hüzün etkisine sahip sembolik alanların ziyareti (minnet, yakınlık, kahramanlıktan etkilenme, insanlık açısından vahim olaylar gibi)

Çizelge 2: bazı hüzün turizmi tür ve etki düzeyleri

Hüzün turizmi türü	Etki derecesi	Yer ya da olay
Utanç müzeleri ve hapishane turizmi	Derin	Auschwitz-Birkenau
		Dachau Toplama Kampı
		Doğu Eyalet Islahevi
		Londra Kulesi
		Alcatraz hapishanesi
Savaş veya askeri turizm	Hafif	Barents Denizi
		Cu Chi (KuÇi) Tünelleri
		Gelibolu
		Leeds Kraliyet Askeri Müzesi
Hayalet	Hafif	Bran Şatosu
		Edinburgh Kalesi
		Point Hicks Deniz Feneri
		Paris Yeraltı Mezarlığı
		Mancha Bataklığı
Ünlüler	Hafif	Graceland
		Prences Diana'nın Mezarı-Althorp Evi
		James Dean'in 24 yaşındayken araba kazasında öldüğü yer
Terör	Derin	Ground Zero-Dünya Ticaret Merkezi
Dini inanç	Derin	Kudüs Via Dolorosa
		Kerbela

Kaza felaket, afet	Derin	Pompeii Ukrayna-Çernobil
İntihar yerleri, ötenazi	Hafif	Nanjing Yangtze River Köprüsü Golden Gate Köprüsü
Kıyamet Günü Turizmi	Hafif	Galapagos Adası ve Klimanjora Dağı
Müzeler, soykırım alanları	Derin	Kamboçya Ölüm Tarlası
Sembolleşmiş alanlar	Derin	Anıtkabir, Kore 3 Nisan Barış Parkı, Berlin duvarı
Cinayet, suikast	Hafif	Soham/İngiltere Kenedy suikastı

Kaynak: Çelik, A. (2017). Dark Tourism Rewiev, Journal of Turkish Tourism Research, Vol.1, Issue.3, pp.41-55. (yararlanılmıştır)

Dünya genelinde hüznün turizmine konu olabilecek binlerce yer önerilebilir. Hüznün turizm alanlarını, tüm insanlığı etkileyen olaylar ve belirli bir toplumu, etnik grubu etkileyen olaylar olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Bu nedenle hüznün alanlarının önemli bir kısmı toplum ve etnik kesimlere göre daha anlamlı olmaktadır.

Hüznün turizmine katılanların psikolojik motivasyonları bir birlerinden oldukça farklılık göstermektedir. Hepsinde ortak ve en temel motivasyon ölümdür. Ancak hapishanelerde olduğu gibi her hüznün turizm alanlarında ölüm yaşanmamış olabilir. Bazılarının temel motivasyonu suç ve sapkınlığın kutlanması, kana susamışlık, ölümlerle kumar oynamak olabilmekteyken hayalet korkusu, orjinalin araştırılması ve nostaljiyi yaşama (Stone ve Sharpley, 2008) gibi motivasyonlarında güçlü olduğu görülebilmektedir. Diğer yandan kültür ya da inançlarının yaşandığı yerlerin merak, araştırma ya da geçmişlerine saygı amacıyla ziyaret etme isteği de söz konusudur. Atalarının yaşadıkları acıların yanı sıra verdikleri mücadele ve mutsuzluğu deneyimledikleri bu tip yerlere varlıklarını onlara borçlu olma hissi ile o yerlere gitmeyi bir kutsal görev gibi gördükleri, kendisini kahramanın yerine koyarak çektiği acıyı beraber hissetmesi ve kahramanın yaptığı hatayı yapmamış olma duygusu (*katarsis*) de bu turizmin önemli motivasyonlarından biridir. Katarsis sözcüğü ruhun arınması anlamına gelmektedir. İnançlı insanların geçmişte toplumsal ya da dinsel bir mücadelede acı çekmiş öldürülmüş bireylerin verdikleri mücadeleye saygı duymak, bu mücadele sayesinde var olmak ya da belirli haklara sahip olmanın vermiş olduğu minnettarlık sonucunda bu kişilere minnet borcunu ödemek için bu mekanlara giderek kendi ruhlarını rahatlatmak amaçlanmaktadır. Bireyin yüklerini atması, arınması yeniden doğması ve huzura kavuşması için oldukça etkilidir (Varol, 2015: 148).

Sonuç

Yerkürenin içinde bulunduğu; başta iklim değişikliği, küresel terör, kitlesel etkileri olan kazalar ve savaşların artarak geldiği bu durum bireyleri dünyanın geleceği konusunda endişelendirmektedir. Hüznün turizmi günümüz kitlelerini bu nedenle daha çok etkileyebilmektedir (Lennon 2017).

Hüzün Turizminin Tercih Edilmesinde Temel Motivasyonların Kavramsal...

Hüzün turizminin tarihle ve insanlıkla ilişkisi oldukça yüksektir. Tarihte yaşanmış insanlığı derinden etkilemiş olayların yaşandığı yerlerin korunmuş olanlarının etkisinin daha büyük olduğu söylenebilir. Diğer yandan toplumun kültürel değerleri, siyasi gelişmeler ve toplum mimarlarının etkileri de bu turizm türünü oluşturan olay ve destinasyonların çekiciliğini etkilemesi söz konusudur.

Hüzün turizminin kaynağını oluşturan olayların doğal olanları dışında özellikle askeri ve siyasi olanları manipüle ve ajite edilmeye uygun olup zaman zaman siyasetçilere alet olması mümkündür. Siyasilerin olayları trajik bir sunumla gündemde tutması, kitlelerin algısını yönlendirmektedir. Bunun sonuçlarından biriside turizm faaliyetinin artmasıdır (Lennon 2017).

Hüzün turizminin sonucunda; turistin mekânsal olarak bir araya geldiği bu talihsiz olayın etkisi ile yaşanmış acıların önemini anlamaya ve ortada bir cesaret var ise takdir eder. Birey bu ziyaret sonrasında sorumluluğunu yerine getirme, duygusal rahatlama ya da aydınlanma yaşar.

Bir olayın tarih içinde yaşandığı dönemdeki kitlesel etkisi ile günümüzde ya da gelecekte her hangi bir zaman diliminde kitlesel etkisi çok farklı olabilmektedir. Bu etkiyi farklı kılan unsurlar:

1. İnsanlığın ahlaki yönünün her geçen gün gelişmesi sayesinde yaşanan olayları sıradan olmaktan çıkarmakta ve tramvaya neden olmaktadır. Bireyleri daha fazla etkilemektedir. Birey kendini suç işleyen tarafta görüyor ise özür dileme duygusuyla, mağdur edilen tarafa yakın görüyor ise acıyı paylaşma ve cesareti takdir etme arzusu vardır.
2. Yaşanmış olayların sonuçlarının gün geçtikçe etkisinin daha net anlaşılması. Tarih içerisinde o olayların farklı sonuçlanmasının günümüze yansımalarının daha iyi olacağı ön görüşü olayların günümüzle ilişkilendirmesi ve kader anı olarak görülmesine neden olmaktadır. Bu durumda o olaya olan ilgiyi artırmaktadır.
3. Siyasi çıkarlara malzeme yapılması, tarihte yaşanan talihsiz olayların gerek ulusal gerekse uluslararası siyasette aşağılama, kitleyi bir arada tutma, siyasi kazanç sağlama, başka konulardaki sorunların göz ardı edilmesi için geçmiş talihsiz olaylar topluma tekrarlanarak ve daha hüzünlü anlatılarak toplumun istenilen duygulara sahip olması sağlanır bunun bir sonucu da hüzün turizmine yönelik talebin artmasıdır.
4. Köken ve tarihe olan manevi bağlılığın artması, bilinçlenen bireylerin sayısal olarak toplumda artması sonucunda tarih bilinci, maneviyat ve aidiyet duygularının daha bilinçli ve mantıklı temellere oturması ile yaşanmış hüzünlü olaylara bakış açıları algıları daha insancıl ve sorumluluk bilinciyle olmaktadır. Bu sayede yaşanmış olaylar daha doğru öğrenilerek gerektiği ilgiyi görmektedir.

Turizm, toplumun bir parçası olan birey için vazgeçilmez bir faaliyettir. Boyut, tür ve içerik bakımından çok çeşitlilik göstermesi artık bir turizm türüne katılmanın yeterli olmayacağını göstermektedir. Turizm bireylerin iş, eğitim ve sağlık gibi yaşamsal olgular arasındadır. Hangi turizm türü olursa olsun turizme katılmak zihinsel ve bedensel gereksinimler arasındadır. Toplumsal sorumluluğu

olan kurumlar turizm alanlarının korunması, halkın turizme katılımını desteklemesi gerekmektedir. Geleneksel bir yapıya sahip olan ülkemizde halkın önemli bir kısmı hüzün turizmine katılmakta ve bunun sonucunda edindiği deneyimin sosyal ve psikolojik yansımalarını görebilmektedir. Bu nedenle hüzün turizm destinasyonlarının güvenliği, ulaşımı ve sürdürülebilirliği sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Alaeddinoğlu, F. ve Aliğaoğlu, A. (2007). Savaş alanları turizmine tipik bir örnek: Büyük Taarruz ve Başkomutan Tarihi Milli Parkı. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 18(2): 215-225
- Blom, T. (2000). Morbid Tourism a Postmodern Market Niche with an Example from Althorp. *NorskGeografiskTidsskrift*, 54(1):29-36.
- Bristow, R. ve Newman, M. (2004). Myth vs. Fact: An Exploration of Fright Tourism. *Northeastern Recreation Research Symposium*. (s. 215-221), United States Department of Agriculture, Bolton.
- Çelik, A. (2017). Dark Tourism Rewiev, *Journal of Turkish Tourism Research*, Vol.1, Issue.3, pp.41-55.
- Foley, M. ve Lennon, J. J. (1996). JFK and Dark Tourism: A Fascination with Assassination. *International Journal of Heritage Studies*, 2(4):198-211.
- Kozak, M. A. ve Bahçe, S. (2009). Özel İlgi Turizmi. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Lennon, J.J, (2017), " Conclusion: dark tourism in a digital post-truth society ", *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, Vol. 9 Iss 2 pp.
- Özçelik, H. (2012). Gelibolu-Waterloo Karşılaştırması Yoluyla Türkiye’de Keder Turizmi Potansiyeli Analizi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rojek, C ve j. Urry (1997). *Touring Cultures Transformations of Travel and Theory* Routledge ISBN 0-415-11124-2
- Seaton, A. V. (1996). From Thanatopsis to Thanatourism: Guided by the Dark. *International Journal of Heritage Studies*. 2(1):234-244.
- Stone, P ve R. Sharpley, (2008) *Consuming Dark Tourism: AThanatological Perspective*, University of Central Lancashire, UK: Pergamon.
- Smith, V.L. (1998); *War and Tourism An American Ethnography*, *Annals of Tourism Research*, 25(1): 202-227
- Slayton, L. (2006). *Ground Zero - Tragedy, Terror, andGriefTourism*. <http://www.griefftourism.com/ground-zero-tragedy-terror-and-grief-tourism>, (01.12.2016).
- Varol, F. (2015). Hüzün Turizminin Türkiye’de Var Olan Potansiyeli Üzerine Kuramsal Bir Araştırma, *EITOC. I. Eurasia International TourismCongress: CurrentIssues, TrendsandIndicators*, 1(1):147-160.

MALİ MÜŞAVİRLERİN MOTİVASYONUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ: MUĞLA ÖRNEĞİ¹

DETERMINATION OF THE FACTORS INFLUENCING MOTIVATION OF FINANCIAL ADVISORS: MUĞLA PROVINCE CASE

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА МОТИВАЦИЮ ФИНАНСОВЫХ КОНСУЛЬТАНТОВ: НА ПРИМЕРЕ МУГЛА

Bahar SUVACI*
Serap SEYİRDİCİ**

ÖZ

Mali müşavirlik mesleği, işletmeler, devlet ve diğer kurumlar arasında köprü görevi gören bir meslektir. Bu mesleğin sürekliliği için en önemli koşul profesyonel motivasyondur. Bu çalışmanın amacı mali müşavirlerin motivasyonunu etkileyen faktörleri belirlemektir. Bu çalışmada veriler yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile toplanmıştır. Elde edilen veriler nitel analiz yöntemlerinden biri olan betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu amaçla Muğla ilinde faaliyet gösteren 15 mali müşavirle yüz yüze görüşülmüş ve kendilerini motive eden/etmeyen faktörleri belirlemeye yardımcı olacak sorular sorulmuştur. Çalışmada kullanılan soru formunun ilk kısmında katılımcıların demografik bilgilerini elde etmek üzere sorulmuş 6 soru bulunmaktadır. Motivasyon faktörleri ile ilgili sorular üç kısımda /ekonomik, psiko-sosyal ve örgütsel) ele alınarak sorulmuştur. Bu kısımda da toplam 19 soru bulunmaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre, katılımcıların % 80'i yaptıkları işe göre kazançlarını yeterli bulmamaktadır. Bunun yanında mesleğin toplum tarafından saygın bir meslek olarak görülmemesi, yaptıkları işin devlet tarafından belirlenen tarihlere ve yasalara bağlı olmasından dolayı kendilerini çok özgür hissetmemeleri katılımcıların motivasyonlarını olumsuz etkileyen unsurlar olarak belirlenmiştir. Mesleklerini sevmeleri, müşterileri tarafından takdir edilmeleri, yüksek sorumluluk sahibi bir meslek olması, hedeflerinin bulunması ve fiziksel koşulların çok rahat olması gibi faktörler ise mesleğin motive edici yönleri olarak ifade edilmiştir. Teknolojik değişimler ise öncesinde mali

¹ Bu çalışma Serap Seyirdici'nin "Mali Müşavirlik Mesleğinde Çalışanların Motivasyonunu Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Muğla Örneği" başlıklı yüksek lisans dönem projesinden üretilmiştir.

* ORCID: [0000-0002-1082-0497](https://orcid.org/0000-0002-1082-0497) Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, EMYO, Turizm Yönetimi Bölümü (bsuvaci@anadolu.edu.tr)

** ORCID: [0000-0003-1685-0950](https://orcid.org/0000-0003-1685-0950) Anadolu Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi, (serap_daban@hotmail.com)

Mali Müşavirlerin Motivasyonunu Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Muğla Örneği

müşavirleri strese sokarak motivasyonlarını düşürmekte ancak teknolojinin öğrenilmesinden sonra işlerini kolaylaştırması nedeniyle motive eden bir unsur olmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Mali Müşavirler, Mali Müşavirlik Mesleği, Motivasyon, Motivasyon Unsurları, Motivasyonu Etkileyen Faktörler.*

ABSTRACT

Financial consultancy is a profession that acts as a bridge between private businesses, the state and other institutions. Professional motivation is the most important requisite for continuity of this profession. The purpose of this study is to determine the factors influencing the motivation of financial advisors. In this study, data were collected using a semi-structured interview technique. The obtained data were analyzed by descriptive analysis method, which is one of the qualitative analysis methods. For this purpose, face-to-face interviews were made with 15 financial advisors working in Muğla province. Questions were asked to help determine what factors motivate them and what others do not. In the first part of the questionnaire used in the study, there are 6 questions prepared with the aim of obtaining demographic information about participants. Questions about motivational factors were asked in three parts (economic, psycho-social and organizational). There are a total of 19 questions in this section. According to the results of the study, 80% of the participants do not find their earnings sufficient in return for the work they do. In addition, the fact that the profession is not regarded as respectable by the society and that they do not feel very free because their working hours depends on the dates and laws determined by the state were the most important factors that negatively affect the motivation of the participants. Factors such as loving the profession, being appreciated by customers, the job requiring high responsibility, and having very comfortable physical conditions were expressed as motivating aspects of the profession. Technological changes, on the other hand, reduce the motivation of financial advisors by stressing them at first, but become a motivating factor because technology facilitates their work after learning.

Keywords: *Financial Advisors, Financial Consultancy Profession, Motivation, Motivational Factors.*

АННОТАЦИЯ

Финансовый консультант является мостом между бизнесом, государством и другими учреждениями. Важнейшее условие непрерывности этой профессии - профессиональная мотивация. Целью данного исследования является определение факторов, влияющие на мотивацию финансовых консультантов. В этом исследовании данные были собраны с использованием метода полуструктурированного интервью. Полученные данные были обработаны методом описательного анализа, из группы методов качественного анализа. С этой целью были проведены личные интервью с 15 финансовыми консультантами, работающими в провинции Мугла и они были опрошены по поводу их мотивации. В первой части анкеты, использованной в исследовании, задается 6 вопросов для получения демографической информации об участниках. Вопросы о факторах мотивации задавались в трех частях (экономической, психосоциальной и организационной). В этом разделе всего 19 вопросов. Согласно результатам исследования, 80% участников не считают свой заработок достаточным в соответствии с выполняемой ими работой. Наряду с этим, эта профессия не рассматривается обществом как престижная. Тот факт, что их работа зависит от сроков и законов, установленных государством и что они не чувствуют себя более свободными, был определен как факторы, негативно влияющие на мотивацию участников. Такие факторы, как любовь к своей профессии, признание со стороны

клиентов, высокая ответственность за профессию, наличие целей и очень комфортные физические условия, были отмечены как мотивирующие аспекты профессии. Технологические изменения снижают мотивацию финансовых консультантов, поскольку они заранее приводят их в стрессовое положение. Однако, после изучения технологического процесса, он становится мотивирующим и облегчающим фактором рабочего процесса.

Ключевые слова: *финансовые консультанты, профессия финансового консультанта, мотивация, элементы мотивации, факторы, влияющие на мотивацию.*

1. Giriş

Çalışanların başarısı pek çok faktöre bağlı olmakla birlikte, bireylerin belirli bir yönde davranışa sevk eden ve bir işe karşı istekli kılan motivasyon, bu unsurlar arasında en önemli olanlardandır. Örgütte motive olarak çalışan bir birey, diğerlerine göre daha etkin ve verimli çalışmaktadır. Bu nedenle bireyleri motive eden unsurların belirlenmesi ve motivasyonu olumsuz etkileyen unsurların ortadan kaldırılmaya çalışılması, bireyin performansını olumlu yönde etkileyecektir. Literatüre bakıldığında da pek çok farklı alanda faaliyet gösteren kurumda çalışanların motivasyonlarını etkileyen unsurları belirlemek amacıyla pek çok çalışma yapıldığı görülmektedir. Öztürk ve Dündar (2003, s.57) yaptıkları araştırmada Milli Eğitim, Sağlık ve Adalet Bakanlığında çalışan kamu çalışanlarının manevi ödüller kadar maddi ödüllere de önem verdiklerini ortaya koymuşlardır. Dulkadir ve Güçlüer ise (2016, s.123) inşaat sektöründe çalışanların yönetsel, bireysel ve iş ile ilgili faktörlerin çalışanların motivasyonlarını etkilediğini belirlemiştir. Hemşirelerin motivasyonunu etkileyen unsurları belirlemek üzere yapılmış bir çalışmada ise motivasyonun iş tatmininin olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir (Kundak, Üzel Taş, Keleş ve Eğicioğlu, 2015, s.1). Sporcularda ise başarı motivasyonu ile takım birlikteliğinin sportif faaliyetlerde başarıyı getirdiği belirlenmiştir (Soyer, Can, Güven, Hergüner, Bayansalduz ve Tetik, 2010, s. 225). Hangi kurumda çalışırsa çalışsın ya da hangi işi yaparsa yapsın motivasyon çalışanlar için önemli olmaktadır. Mali müşavirlik mesleği devlet ile işletmeler arasında bir köprü görevi görerek devletin mükelleflerinden vergi alacağını en doğru ve net bir şekilde belirleyebilmesine ve buna bağlı olarak kamu hizmetlerini etkin bir şekilde yerine getirebilmesine yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda işletmelerin kârlı bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmesi, yaptıkları tüm işlemlerin, mali müşavirleri tarafından en doğru ve güvenilir biçimde kayıt edilmesi ile mümkün olmaktadır. Mali müşavirler bir örgütü tüm mali boyutlarıyla ilgilendiği için yaptıkları sayısal bir hata örgütün tüm mali tablolarını değiştirecektir. Bu nedenler muhasebe mesleğini icra etmek büyük bir sorumluluk ve emek gerektirmektedir. Mali müşavirlik mesleğini yerine getirenler ile ilgili alan yazında yapılmış pek çok çalışma bulunmaktadır. Katkat Özçelik (2018, s.99) mali müşavirlerin sorunlarını ve bu sorunların cinsiyet boyutunu belirlemek istediği çalışmasında, müşterilerle ilgili yaşadıkları sorunlarda cinsiyet açısından anlamlı bir fark tespit edememiştir. Bunun yanında meslektaşlar, kamu kurumları, personel ve iş yoğunluğu sorunları açısından cinsiyet farklılığı kısmen de olsa bir farklılık yaratmaktadır. Gökgöz ve Zeytin

Mali Müşavirlerin Motivasyonunu Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Muğla Örneği

(2012, s. 491) ise Bilecik ve Yalova illerinde faaliyet gösteren muhasebecilerin karşılaştıkları sorunları ve beklentilerini belirlemeye çalışmış ve muhasebeciler arasındaki rekabetin, mesleğin toplum tarafından yeteri kadar saygın bulunmamasının, beyan dönemlerinin üst üste gelmesinden dolayı yaşanan sıkıntıların birer problem olduğunu belirlemiştir. Mali müşavirlerin etik ile ilgili görüşleri belirlenmeye çalışıldığı bir başka çalışma sonuçlarına göre, mali müşavirlerin etik ilkelerin önemini farkında oldukları, bunlara aykırı davranışları doğru bulmadıkları, ama uygulamada etik dışı davranışlarda buldukları bu nedenle mali müşavirlerin etik konusunda daha fazla eğitime ihtiyacı olduğu belirlenmiştir (Güney ve Çınar, 2012, s. 91). Mali müşavirlerle ilgili literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında mali müşavirlerin motivasyonlarını etkileyen unsurları belirlemeye yönelik yapılmış bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Çalışmanın bu anlamda literatürdeki bir açığı kapatacağı düşünülmektedir. Buradan yola çıkarak çalışmanın amacı, hem devlet hem de örgütler için bu kadar önemli bir görevi yerine getiren mali müşavirleri motivasyonlarını olumlu ve olumsuz etkileyen unsurları ortaya koymaktır. Bu amaçla çalışmada, öncelikle motivasyon faktörleri üç başlık altında ele alınarak açıklanmaya çalışılmış ve sonrasında 15 mali müşavir ile görüşme tekniği kullanılarak elde edilen verilerin bulgularına yer verilmiştir.

2. Mali Müşavirlik Mesleği

Mali müşavirler, işletmelerin faaliyet sonuçlarını ilgili mevzuat çerçevesinde denetlenmesini, bilançolarının, kar ve zarar tablolarının hazırlanmasını, beyannamelerin çıkarılmasını ve resmi kuruluşlara sunulmasını yerine getirmekle yükümlü olan kişilerdir (Saygılı, 2017, s. 3). Mali müşavirlik en basit tanımıyla 3568 sayılı meslek kanununun 2. maddesine göre gerçek ve tüzel kişilere ait işletme ve kurumların genel kabul görmüş muhasebe prensipleri ve ilgili mevzuat hükümlerince vergi ile ilgili beyanname gönderimi ve belgelerinin kayıt altına alınması gibi işleri yürüten ve finans alanlarında firmalara yön vererek finansal tablolarını analiz eden yetkilendirilmiş bir meslek dalıdır². Mali müşavirlerin yerine getirdikleri görevlerin detayları şu şekilde sıralanabilir;³

- Gerçek ve tüzel kişilerin gelir ve giderlerini belgelere dayanarak kayıt altına almak,
- Gerçek ve tüzel kişilerin vergi mevzuatına uygun beyannamelerini hazırlamak ve bu beyannameleri vergi dairesine göndermek,
- Gerçek ve tüzel kişilerin sosyal güvenlik kurumu bildirimlerini hazırlamak,
- Belgelere dayanarak inceleme, denetim, bilirkişilik yapmak ve rapor düzenlemek,
- Şirketlerin ortaklık ve tasfiye işlemlerini yerine getirmek,
- Fizibilite raporları hazırlamak,

² <https://www.uyumsoft.com/mali-musavir-kimdir-genel-gorevleri-nelerdir>

³ <https://www.uyumsoft.com/mali-musavir-kimdir-genel-gorevleri-nelerdir>

- İşletmenin gelir tablosu, bilanço, kar-zarar tablosu gibi tüm finansal tablolarını hazırlamak,
- İşletmenin tüm finansal tablolarını analiz etmek ve yorumlamak.

Devletin mükelleflerden vergi alacağını en doğru ve net şekilde belirlemesi ve tahsil etmesi ve buna bağlı olarak kamu hizmetlerini etkin bir şekilde yerine getirilebilmesi, işletmelerin ve şahısların vergi beyanlarını sağlıklı bir muhasebe sistemiyle takip etmesiyle mümkün olmaktadır⁴. Mükellef ile devlet arasında köprü vazifesi görmek olan muhasebe işlemleri, düzenleyici kurumlar, bankalar gibi kamu yararını ilgilendiren kurumlarında görevlerini yerine düzgün getirebilmesi için önemli olmaktadır⁵. Muhasebe faaliyetlerinin yerine getirilmesindeki amaç, işletmelerin varlık ve yükümlülüklerini değiştirebilecek ve parasal olarak ifade edebilecek ticari işlemleri belirlemektir. Bu işlemlerin tümünün muhasebeleştirilmesi, ispat yükümlülüğünü de kapsamaktadır ve bu nedenle doğru belgelere dayalı olarak kayıtlar yapılmalıdır ki buna muhasebe süreci adı verilmektedir (Kazan, 2014, s. 5). Muhasebe profesyonellerinin topluma karşı sorumluluğu bulunmaktadır ve bunu yerine getirirken etik kurallara en üst düzeyde uyarak muhasebe sonuçlarını sunmaları gerekmektedir (Kayışyapar, 2019, s. 5).

Yüzyıllardır icra edilmekte olan muhasebe mesleği ülkemizde muhasebe alanındaki ihtiyaçları karşılayacak bir mesleki düzenlemeye 1989 yılında kavuşabilmiştir. 1 Haziran 1989 tarihinde hayata geçirilen 3568 sayılı Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu ile Türkiye'deki muhasebecilik diğer ülkelerde olduğu gibi yasal, kurumsal ve bilimsel bir yapıya kavuşmuştur (Arslan, 2020, s. 373). Meslekle ilgili bu yasanın yürürlüğe girmesinden sonra ülkemizde hızlı bir odalaşma süreci yaşanmıştır. İlk kurulduğunda 55'i SMMM ve 6'sı YMM odası olmak üzere 62 odada 35.000 üyesi bulunan meslek örgütü sürekli ve hızlı bir şekilde büyümeye gitmiştir (Güvemli, 2011, s. 139).

Bir muhasebe meslek mensubunun bulunduğu işletmedeki finansal nitelikli işlemler ile ilgili olayları kaydetmesi, sınıflandırması, özetlemesi, analiz etmesi, yorumlaması ve sonuçları ilgililere raporlaması, bütçeleme ve denetim amacıyla bilgi üretmesi, yönetim faaliyetlerini izlemesi, muhasebe politikalarını oluşturması, hesap planını yapması, finansal raporları düzenlemesi, muhasebe faaliyetlerini yürütmesi, yönetimin ihtiyaç duyduğu özel raporları hazırlayabilmesi, vergi ile ilgili işlemleri yürütmesi ve beyannameleri düzenlemesi gerekmektedir (Bektöre, Sözbilir ve Banar 2007, s. 17). Bu faaliyetleri yerine getirebilmeleri için meslek mensuplarının sahip olması gereken bazı beceri ve bilgiler. Bunlar (Özyürek, 2012, s.141);

- İletişim becerileri,
- Entelektüel beceriler,

---

⁴ www.muhasebelenler.com

Mali Müşavirlerin Motivasyonunu Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Muğla Örneği

- Kişisel beceriler,
- Genel bilgi,
- Örgüt ve işletme bilgisi,
- Muhasebe bilgisi,
- Sosyal sorumluluk,
- Doğruluk ve dürüstlük,
- Bağımsızlık.

Meslekle ilgili farklı konularda sorunlar yaşanabilmektedir. Örneğin meslek odaları, yapılacak olan meslekle ilgili düzenlemelerde tamamıyla Maliye Bakanlığına bağlı kalınmasının bir sorun olduğunu düşünmektedir. Aynı şekilde odalar ile meslek mensupları arasında zaman zaman meslek yasasındaki etik kurullara uyulmamasından kaynaklı sorunlar yaşandığı da görülmektedir (Kılıç ve Arslan, 2017, 532). Muhasebeciler mükellef ile devlet arasında kalabilmektedir. Mükellef bir taraftan daha az vergi ödemek istemekte, diğer taraftan devlet mükellefin kazancı üzerinden vergi almak istemektedir (Hacıhasanoğlu ve Karaca, 2014, s. 157).

3. Motivasyon ve Motivasyon Faktörleri

Motivasyon, insanların hedeflerine ulaşmaları için onlara ilham verme sürecidir. Çalışanların işlerinde en iyisini yapmaları konusunda isteklendirmek, yöneticilerin yerine getirmesi gereken en zor görevlerden biridir. Çalışanların örgüt için önemi arttıkça, motivasyonlarını sağlamak ve onları memnun etmek daha da önemli hale gelmektedir. Motivasyonun sağlanmasında örgüt kültürü, örgütteki ödül sistemi, iş tasarımları ve performans değerlendirme sistemleri oldukça önemli olmaktadır (Nohria, Groysberg ve Lee, 2008: 78). Motive olmuş çalışanlar örgütte karar vermekten çekinmemekte ve değer verdikleri bir şeye ulaşmak için ellerinden geleni yapmaktadır. Alan yazında yapılmış çalışmalar da genellikle göstermektedir ki performans ile motivasyon arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır (Gupta ve Subramanian, 2014: 59).

Motivasyonun temel hedefi örgüt çalışanlarının daha istekli ve etkin çalışabilmesini sağlamaktır. Bu nedenle uzun yıllardır bireyin işini daha istekli yerine getirebilmesini sağlayan motivasyon faktörlerinin neler oldukları tespit edilmeye çalışılmıştır. Motivasyon faktörleri çalışanların iş performanslarını arttırmaya yarayan faktörlerdir. Motivasyon faktörleri ekonomik faktörler, psiko-sosyal faktörler ve örgütsel/yönetsel faktörler olmak üzere üç başlık altında toplanabilmektedir. Bu faktörler birbirleri ile rekabet halinde olan faktörler değildir, aksine birbirlerini tamamlayıcı etkiye sahip faktörlerdir (Robbins ve Judge, 2012; 227). Motivasyon faktörleri her zaman, her yerde, her bir bireyde aynı etkiyi göstermeyebilmektedir. Bir kişi için önemli olan bir motivasyon faktörü başka bir kişi için bir anlam ifade etmeyebilmektedir. Örneğin ekonomik gelişmişlik düzeyi yüksek olmayan bir ülkede çalışan işgören için ücret önemli bir motivasyon aracı olurken, ekonomik gelişmişlik düzeyi daha yüksek olan bir ülkede faaliyet gösteren bir işgören için ise, ücret yerine yıllık izinlerinin arttırılması bir motivasyon unsuru olacaktır. Genellikle kişilerin bu motivasyon faktörlerine verdikleri önem eğitim

düzeylerine, toplumsal ve çevresel faktörlere ve faktöre yüklenen değere göre değişiklik göstermektedir.

3.1. Ekonomik Motivasyon Faktörleri

Bu motiasyon faktörleri özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çalışanlar için en önemli faktörler olmaktadır. Ücret politikası, teşvik primleri, kara katılma, sosyal ve güvenlik hakların tanınması, ekonomik ve maddi ödüllerin verilmesi ekonomik motivasyon faktörler arasında sayılabilir. Ekonomik faktörler arasından ücret artışı, en sık kullanılan faktördür. Ücret, personelin örgütte çalışması karşılığında kendisine verilen en temel ödüldür. Ücret, çalışanların işlerine karşı duydukları pozitif ya da negatif tutuma etki eden önemli bir araçtır. Ücret, sadece maddi bir değer değil aynı zamanda personelin işe yaptığı katkıları, dolayısıyla iş yerindeki önemini, işveren tarafından kendisinin performansının nasıl değerlendirildiğinin ve organizasyonun personele bakış açısının ne olduğunu yansıtan bir araçtır. Ücret artışı bireye hem ekonomik anlamda katkı sağlamakta hem de toplumsal yaşamda statü ve saygınlığını sağlamaktadır. Genellikle ücret bireyin motive olmasında önemli bir göreve sahiptir ve bireyi çalışmaya sevk etmektedir. Primli ücret, örgütün amaçlarına ulaşması için çalışanlara sabit ücretin dışında farklı bir ücret ödeyerek çalışanları motive etmeye çalıştığı bir araçtır (Ergül, 2006: 96). Primli ücret çalışanları daha çok ve daha verimli çalışmaya özendirme amacıyla verilmektedir. Ücret sisteminde olduğu gibi prim sistemi de çalışanları doğrudan etkileyen bir sistemdir. Bundan dolayı bazen primli ücret, ücret sisteminin bir parçası sanılmaktadır. Prim, periyodik olarak çalışanın maaşına belirli bir katkı olarak uygulanması durumunda, çalışan tarafından sabit ücretin bir parçası gibi algılanır ve motive edici özelliğini yitirebilir. Belli kıstaslara bağlı ve adil olan bir prim sistemi, motivasyon artırıcı bir unsur olarak kullanılabilir.

Ekonomik ödüller, başarılı bir iş gerçekleştiren kişi ya da gruplara verilen değerli armağanlardır. Ödüller hem ödülü hak eden çalışana daha etkin ve verimli çalışmak için motive etmekte, hem de diğer örgüt çalışanlarını başarılı çalışmaya teşvik etmektedir. Ancak bunun için verilen ödülün gerçekten çaba harcamaya teşvik edecek kadar değerli olması gerekmektedir. Yöneticiler genellikle hedeflenen amaçlara ulaşan, kısa sürede verilen görevleri yerine getiren, işi diğer çalışanlara da öğreten, örgüte katkı sağlayacak bir öneri getiren, işe devamsızlık yapmayan gibi konularda çalışanları ödüllendirmektedir. Böylece örgütteki devamsızlık, işten ayrılma, hatalı üretim gibi sorunlar önlenilmektedir. Kara katılma son yıllarda sıklıkla faydalanılan bir diğer ekonomik motivasyon faktörüdür. Kara katılma, örgütün her dönem sonunda elde ettiği karın bir bölümünü personeli ile paylaşılmasını ifade etmektedir. Bu sistemde çalışanlar, artan örgüt performansı ve verimlilikten dolayı kurumun gelirlerine katılmaktadır. Kara katılma, bir bakıma örgütlerde ekonomik demokrasi yaklaşımı uygulamasıdır (Ertürk, 2011: 75). Kara katılmanın motivasyon artırıcı bir faktör olabilmesi için çok çalışan ile az çalışanın arasında bir fark olmasına ve hak eden tüm çalışanlara dağıtılmasına dikkat edilmesi gerekmektedir.

Mali Müşavirlerin Motivasyonunu Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Muğla Örneği

Örgütün ekonomik olanakları elverdiği ölçüde çalışanlarına sosyal haklar vermesi de çalışanları motive eden bir diğer ekonomik faktördür. Ulaşım desteği, çay ve kahve, yemek, kıyafet yardımı, cep telefonu, araç tahsisi, kira yardımı, özel sağlık sigortası, bireysel emeklilik sigortası, üniversite bursu gibi sosyal kolaylıklar bu grupta değerlendirilmektedir. Bu tip yardımların örgüt içerisinde hangi personele verileceğinin tespit edilmesi ve örgüte bu yardımların ek maliyetlerinin miktarı, çok iyi analiz edilmelidir. İnsan kaynakları alanında rekabet arttıkça çalışanlara sağlanan sosyal yardımlarında türü ve içeriği farklılık göstermektedir.

3.2. Psiko-Sosyal Motivasyon Faktörleri

Psiko-sosyal motivasyon faktörlerinin en önemli özelliği çalışanların içsel yapılarındaki ihtiyaçlarını karşılama olmasıdır (Can, 2002: 200). Örgütler tarafından uzun yıllar bu faktörler çok ciddiye alınmamış ancak son yıllarda önemi anlaşılmış ve üzerinde durulmaya başlanmıştır. Yöneticiler örgütte çalışanların bilgi ve yeteneklerinden yararlanılabilecek şekilde kendilerini özgür hissettikleri bir ortam yaratmalıdır. Bu sayede çalışanlar kendilerini bir grubun üyesi olduklarını, işe yaradıklarını ve örgüt için değerli olduklarını hissedecekler ve performanslarını olabildiğince yükseltmek isteyeceklerdir. Bireyler benlik duygularını doyurmak ya da kişisel gelişim güçlerini arttırmak için bağımsız çalışmayı ve inisiyatif kullanabilmeyi arzu etmektedir. Çalışanlar yöneticilerinin kendilerine her konuda emir vermesinden ve aşırı baskı altında çalışmaktan hoşlanmamaktadır. Bağımsız çalışmak bireyleri dolaylı yoldan motive eden bir psiko-sosyal motivasyon aracıdır.

Bir diğer psiko-sosyal motivasyon faktörü değer ve statüdür. Bireyler iş dünyasında herkes tarafından tanınan bir işletmenin üyesi olmak ve toplumda olumlu bir statüye sahip olmak istemektedir. Bireyler, çalıştıkları işletmeye ilişkin olumlu, övücü sözler söylenmesinden kıvanç ve onur duymakta ve bu unsurlar kendileri için önemli bir özendirme aracı olmaktadır. Ayrıca yaptıkları işlerin yöneticileri tarafından beğenilen çalışanlar kendilerine değer verildiği kanaatine varmakta ve oldukça mutlu olmaktadır. Statü ise, bireye toplumdaki diğer kişilerin verdiği değerlerden oluşan bir kavramdır. Statünün elde edilmesinde işverenin davranış ve tutumları oldukça önemlidir. Çalışanlara verilecek olan ödüllerin özel toplantılar düzenlenerek herkesin önünde verilmesi ve mümkünse bunların bir basın aracılığıyla tüm kamuoyuna duyurulması, sosyal statünün kazanılmasında en önemli yollardan biridir (Eren, 2012: 575) . Birey, bu tip bir öneme sahip olabilmek için her türlü emeği ve çabayı göstermek isteyecektir.

Örgütte sosyal katılımların gerçekleştirilmesi çalışanların motivasyonlarını olumlu yönde etkileyen bir diğer psiko-sosyal motivasyon aracıdır. Çalışmakta olduğu örgüte bağlılık duygusu yüksek olan çalışanlar, iş arkadaşlarıyla daha yakın ilişkiler kurmak amacıyla sosyal faaliyetlerde bulunmak isterler. Sosyal katılım ile hem örgüt çalışanları birbirleri ile kaynaşmakta hem de sosyal faaliyetlere katılan çalışanlar arasından doğal liderler belirlenebilmektedir.

Güvenlik duygusu da çalışanları motive eden psiko-sosyal faktörler arasındadır. Sağlık ve güvenlik çalışanların karşılanmasını istedikleri en temel ihtiyaçları arasındadır. Sosyal güvenlik, emeklilik, yaşlılık, hastalık, kaza, ölüm,

işsizlik gibi sigorta türleri bireysel güvenliği tehlikeye düşürecek durumları önlemekte bu nedenle de bireylerin çalışma motivasyonlarını olumlu yönde etkilemektedir. Çalışanlar çalışırken kendilerini güvende hissetmek isterler ve bu çalışanlar için ekonomik faktörler kadar önemlidir. İş'te yükselme olanakları en önemli psiko-sosyal motivasyon araçlarından biridir. Başarının gereği olarak çalışana daha fazla yetki ve sorumluluk verme anlamında olan yükselme, çalışan için tam anlamıyla bir motivasyon aracıdır. Çalışanların görev yaptıkları işletmelere uyum sağlamaları da psiko-sosyal motivasyon araçları arasındadır. Örgüte yeni katıldıkları örgütlerin gelenek ve göreneklerine, kurallarına en kısa sürede alışmak ve yabancılaşma duygusunu üzerinden bir an önce atmak istemektedir. Bu nedenle yöneticilerin örgüte yeni katılan ya da örgüt içerisinde yer değiştiren çalışanların çalışma arkadaşlarıyla en kısa sürede kaynaşması için ihtiyaç duyduğu desteği vermesi gerekmektedir. Bunun için genellikle birçok işletmede yeni işe başlayan personel için oryantasyon programları düzenlenmektedir.

3.3. Örgütsel ve Yönetimsel Motivasyon Faktörleri

Ekonomik ve Psiko-sosyal motivasyon faktörlerinin yanında çalışanları işe ve çalıştığı işletmeye bağlayan faktörler arasında örgütsel ve yönetimsel faktörlerde yer almaktadır. Hedef belirleme yönetimsel motivasyon faktörlerinden biridir. Hedef belirlemede departman yöneticileri ile çalışanlar bir araya gelerek her bir çalışan için amaç ve hedef belirlenmekte ve bu hedeflerin yerine getirilebilmesi için çalışanların neler yapabilecekleri üzerinde çalışılmaktadır. Hedef belirlemede belirlenen hedeflerin kolay ulaşılabilir olmaması, gerçekçi hedeflerin belirlenmesi, gerek duyulduğu takdirde hedeflerde değişikliklerin yapılabilmesi, çalışanlara hedeflere ulaşmada ihtiyaç duyacakları materyallerin sağlanması, başarısızlık olması durumunda çalışanlara ceza verilmemesi gibi noktalara dikkate edilmesi gerekmektedir (De Cenzo ve Robbins, 1996: 126).

Bir örgütteki otoritenin bir kısmının astlara aktarılması anlamına gelen yetkilendirme, örgütsel ve yönetimsel motive edici faktörlerdendir. Yetkilendirilen çalışanın gücünde bir artış olmaktadır ve bu da çalışanın motivasyonunu arttırmaktadır. Kararlara katılım da yine çalışanları yönetimsel motivasyon araçlarından bir diğeridir. Çalışanların yönetimde söz sahibi olmaları ve yönetimin çalışanların istek ve arzuları doğrultusunda şekillendirilmesi anlamına gelen kararlara katılım, çalışanların işletme bünyesinde her türlü olaya aktif katılabilmesine olanak tanıyan bir sistemdir. Çalışanın işletmede kendisini daha önemli hissetmesine olanak tanıyan bu uygulama, doğal olarak çalışanları motive etmektedir. Örgüt içerisinde yükselme olanaklarının olması, çalışanların kariyer planları yapmalarına olanak tanımaktadır. Örgütteki tüm çalışanlar daha üst görevlere gelmek istemektedir ancak örgüt hiyerarşisinde tüm çalışanların bu isteklerini karşılayacak kadar mevki bulunmamaktadır. Bu durumda yöneticilere düşen görev bir üste mevkiye gelebilmek için gerekli olan davranışları ve yetkinlikleri belirlemek ve bunlara sahip çalışanları tespit edip terfi ettirmektir. Örgütte pek çok çalışan arasından adil bir seçim yöntemiyle seçilerek terfi ettirilen çalışan işini en iyi şekilde yerine getirmek için en üst çabayı harcayacaktır. Örgütün

Mali Müşavirlerin Motivasyonunu Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Muğla Örneği

çalışanlarını gerek duyulduğunda eğitmesi ve gerekli konularda yetiştirilmesi son yıllarda sıklıkla kullanılan bir motivasyon tekniğidir. İşini en iyi şekilde yapma sorumluluğu duyan her çalışan, kendi konusuyla ilgili konular hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak ve mesleki donanımı arttırmak istemektedir. Eğitim genellikle işletme içinde yapılan kurslar, seminerler ve yetiştirme programları, çeşitli kurum ve kuruluşlarca düzenlenen kurslar, seminerler, fuarlar, konferanslar, sempozyumlar ve benzeri bilgilendirme faaliyetleri şeklinde gerçekleştirilmektedir. Bu eğitim faaliyetlerine katılan çalışanlar mesleki ve teknolojik gelişmeleri yakından takip edebilmekte, çeşitli alanlarda uygulanan yeni yöntemlerden, teknik ve bilimsel yetkinliklerden haberdar olmaktadır. Kendilerini geliştirmelerine ve güçlenmelerine olanak tanıyan bu faaliyetlere katılmak, çalışanlar üzerinde doğal olarak olumlu bir etki yaratmaktadır (Selen, 2016: 86).

Alan yazında mesleklere göre motivasyon faktörlerinin neler olduğunu belirlemeye çalışan pek çalışmaya rastlamak mümkündür. Örneğin öğretmen adayları için bir özyeterlilik ve motivasyon ölçeği geliştirilmeye çalışılmış (Jaengaksorn, Ruengtrakula, Piromsombata, 2015), Slovakya ve Avusturya'da turizm sektöründe çalışanların motivasyon düzeyleri karşılaştırılmak istenmiş (Hitka ve Balazova, 2015), belediye çalışanlarının motivasyon unsurları araştırılmış (Marcinkeviciute ve Zukovskisi, 2014), kamu üniversitesinde çalışan akademik personelinin motivasyonu ile örgüt kültürü arasındaki ilişki irdelenmiş (Cucu-Ciuhana ve Alexandru, 2014), yine bir kamu üniversitesinde iş operasyonlarında çalışanların motivasyon ve hijyen faktörleri belirlenmeye çalışılmış (Smerek ve Peterson, 2007), banka çalışanlarının iş motivasyonlarını etkileyen olumlu ve olumsuz faktörler belirlenmeye çalışılmış (Semerci, 2005), sağlık çalışanlarının iş yaşam kalitesi ve motivasyona olan etkisi belirlenmek istenmiş (Kılıç ve Keklik, 2012) gibi çalışmalar yapılmıştır. Alan yazında Mali Müşavirlik mesleğinde çalışanların motivasyonlarını etkileyen olumlu ve/veya olumsuz unsurları belirlemeye çalışan bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle çalışmanın alan yazında bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

4. Yöntem

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Ülke için oldukça önemli olan Mali Müşavirlik mesleğini yerine getirenlerin işlerini tam anlamıyla yapabilmeleri ve bu yolla ülke ekonomisine katkı sağlarken müşterilerini de memnun edebilmeleri için, işlerine odaklanmış ve motivasyonları yüksek çalışmaları gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı, Mali Müşavirlik mesleğini yerine getiren kişilerin motivasyonlarını etkileyen etmenleri belirlemektir. Çalışma, mali müşavirlik mesleğini yerine getirenlerin motivasyon unsurlarını araştıran nadir çalışmalardan olması, bu mesleğe atılacak olanlara yol göstermesi açısından önemlidir.

4.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, Muğla'da aktif olarak görev yapmakta olan Mali Müşavirlerin tümü oluşturmaktadır. Evrenin tamamına ulaşmak mümkün olmadığı

için araştırma, evreni temsil ettiği düşünülen bir örneklem üzerinden yürütülmüştür. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak Muğla ilinde faaliyet gösteren toplam (654) mali müşavir arasından 15 mali müşavir örneklem olarak belirlenmiş ve çalışma bu mali müşavirler üzerinden yürütülmüştür. Veri toplama 1 Eylül ve 30 Ekim 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

4.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın verileri toplanırken nitel araştırma yöntemlerinden biri olan mülakat yönetimi kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi araştırmanın geçtiği doğal ortamı tanımaya ve sonuçlara olan etkileri açıklamaya yönelik eğitsel gerçekleri çok boyutlu olarak ortaya koyma imkânı tanımaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2005, ss.56-57). Mülakat sırasında veri toplama aracı olarak açık ve kapalı uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış soru formu kullanılmıştır. Bu amaçla araştırma konusuyla ilgili literature incelemesi yapılmış ve mülakat soruları buradan elde edilen bilgiler doğrultusunda hazırlanmıştır. Araştırma konusu ile ilgili gerekli ve yeterli bilgileri toplamak amacıyla oluşturulmuş olan soru formu, iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım, katılımcıların demografik özelliklerine ait bilgilerin yer aldığı 6 sorudan oluşmaktadır. İkinci kısımda ise, mali müşavirlerin motivasyonunu olumlu ve/veya olumsuz etkileyen unsurları belirlemek amacıyla sorulmuş 19 soru yer almaktadır. Bu bölümdeki sorular hazırlanırken Büyükemirusta (2007) ve Önal (2016)'nın çalışmalarından faydalanılmıştır.

Araştırmanın mülakat kısmında öncelikle mali müşavirlerin izniyle ses kayıt cihazı kullanılmış, ses kayıt cihazının yanında kısmen kısa notlar tutulmuştur. Daha sonra bu ses kayıtları görüşmeyi yapan araştırmacı tarafından metin haline dönüştürülmüştür. Yapılan görüşmelerin yazıya geçirilmesinden sonra elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi kullanılarak yorumlanmıştır. Nitel analiz yöntemi kendi içerisinde içerik analizi ve betimsel analiz olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. İçerik analizi hem nicel, hem de nitel konuları kapsayarak daha sistematik bir analiz biçimidir. Araştırma için tercih edilen betimsel analiz türü ise içerik analiz yöntemine göre daha yüzeysel bir yöntem olup; görüşülenden elde edildiği biçimde değiştirilmeden doğrudan alıntı şeklinde aktarılmaktadır (Hitchcock ve Hughes,1995.s.120). Bu bağlamda araştırmacılar bu çalışmada, katılımcıların verdiği cevaplardan dikkat çekici olanları doğrudan alıntı olarak vermiştir.

5. Bulgular ve Yorum

Araştırmada mülakat ile elde edilen veriler, betimsel analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiş ve önceden belirlenmiş üç başlık altında özetlenip yorumlanmaya çalışılmıştır. Katılımcıların isimlerinin gizli kalması amacıyla, çalışmada kodlama sistemi kullanılmıştır. Araştırmada her bir araştırmacı içi S kodu kullanılmış ve yanında numaralandırma yapılmıştır. S kodu kullanmasının amacı, SMMM (Serbest Muhasebeci Mali Müşavir) kısaltmasının ilk harfinden esinlenilmesidir. Bu yüzden her bir mali müşavire S1-S15 arası kodlar verilmiştir.

Araştırmada öncelikle katılımcılar hakkında genel bir fikir elde edilebilmesi amacıyla demografik özellikleri (yaş, cinsiyet gibi) belirlenmeye

Mali Müşavirlerin Motivasyonunu Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Muğla Örneği

çalışılmıştır. Araştırmaya katılan 15 katılımcının demografik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	Kişi	%	Medeni Durum	Kişi	%
Erkek	3	20	Evli	12	80
Kadın	12	80	Bekar	3	20
Eğitim	Kişi	%	Tecrübe	Kişi	%
Lisans	12	80	5 Yıla kadar	3	20
Yüksek Lisans	3	20	5-10 Yıl arası	9	60
Yaş	Kişi	%	11 ve üstü	3	20
23-29	3	20	Kendi Ofisinde Çalışma	Kişi	%
30-36	9	60	Evet	12	80
37 ve üstü	3	20	Hayır	3	20

Katılımcıların çoğunluğu kadındır, evlidir, lisans mezunudur ve kendi ofislerinde bağımsız olarak çalışmaktadır. Katılımcılardan sadece 3’ü kurumsal bir firmanın mali müşavirliğini yaptığı için bir kuruma bağlı olarak çalışıyor olarak değerlendirilmektedir.

Katılımcıları motive eden faktörler belirlenirken, sorulan sorulardan yola çıkarak bu faktörler ekonomik, psiko-sosyal ve örgütsel faktörler olmak üzere üç başlık altında ele alınmıştır. Katılımcılara ekonomik faktörleri belirlemek üzere 4, psiko-sosyal faktörleri belirlemek üzere 10 ve örgütsel faktörleri belirlemek üzere ise 5 soru sorulmuştur.

5.1. Ekonomik Faktörlerle İlgili Bulgular

Mali müşavirlerin motivasyonlarını etkileyen ekonomik faktörlerle ilgili sorulan sorular ve verilen cevaplar aşağıda verilmektedir.

Soru 1. Yaptığınızı işe göre kazancınızı yeterli bulmakta mısınız?

Katılımcılara ilk olarak kazançlarını yeterli bulup bulmadıkları sorulmuştur. 15 katılımcıdan 12’si (%80) yaptıkları işe göre kazançlarını yeterli bulmadıklarını belirtmiştir. Katılımcılar, değişen ekonomik koşullar karşısında mesleğe hak ettiği değerin verilmemesinin yanında, işin doğasında yoğun iş temposunun bulunması ve çok ağır bir eğitim alınmasını gerektirmesi nedeniyle elde edilen kazancın yeterli olmadığını düşünmektedir. 3 katılımcı ise elde ettikleri kazançtan memnun olduklarını belirtmiştir. Bu 3 katılımcı, diğerlerine göre daha

fazla mesleki deneyime sahiptir ve bu nedenle daha öncesinde yeteri kadar gelir elde etmiş olabilirler. Birinci soru ile ilgili dile getirilen bir kaç katılımcının görüşü doğrudan alıntı olarak aşağıda verilmektedir.

Kazancımı verilen emek ve zahmete karşılık yeterli görmüyorum. Çünkü ofislerimizden çıktığımız an işi bitmiş bir meslek mensubu olamıyoruz. Her an ve her yerde işimizle meşgul olmak ve çalışmak durumundayız.(S1)

Kazancımın yeterli olduğunu maalesef ki düşünmüyorum. Çünkü ekonomik şartların günden güne zorlaşması karşısında, mali müşavir olarak bizler bu durumu müşterilere çok fazla yansıtamadığımızdan dolayı; iş yükümüz ağır olmasına rağmen ücretler düşük kalmaktadır. Örnek verecek olursak halen 2018 yılı fiyatları ile defterini tuttuğumuz müşterilerimiz bulunmaktadır.(S3)

Kazancımın yeterli olduğunu düşünmüyorum. Çünkü verdiğimiz emek ve hizmet karşılığında aldığımız ücret çok düşük kalmaktadır. Mütessesil sorumluluğu olan bir meslek mensubu olarak herhangi yaptığımız bir vergisel hatanın bizlere devlet tarafından ceza olarak döndüğünü ve bu cezaya müşteriyle beraber bizlerinde katlanma zorunluluğumuz, işimizin kazancını daha da aşağıya çekmektedir. O yüzden ki bu hizmetimizin karşılığı alınan ücretler yetersiz kalmaktadır.(S10)

Soru 2. Kazancınız temel ihtiyaçlarınızı karşılamanın yanında tatile gitme, ev ve otomobil sahibi olma gibi daha üst seviyedeki ihtiyaçlarınızı karşılamaya da yetiyor mu?

Ekonomik faktörlerle ilgili olarak sorulan ikinci soruya katılımcıların %80'i (12 mali müşavir) kazancın temel ihtiyaçları dışındaki ihtiyaçları karşılayabilmek için çok fazla yeterli olmadığını belirtmiştir. Katılımcılar ev, otomobil sahibi olabilmek için uzun vadeli büyük borçların altına girilmesi gerektiğini ve bunlara ancak kredi imkânları değerlendirilerek sahip olunabileceğini ifade etmişlerdir. Katılımcıların %20'si (3 mali müşavir) ise bahsi geçen ihtiyaçları rahatlıkla karşılayabildikleri yönünde fikirlerini beyan etmiştir. Bu yanıtı veren katılımcılar, mali müşavirlik mesleğini 10 yıldan daha uzun bir süredir yerine getirmektedir. Bu kapsamda genel olarak bir değerlendirme yapılacak olursa, üst seviye ihtiyaçları karşılamak için meslekte en az 10 yıl ve üstü deneyime sahip olunması gerektiği söylenebilir. Buradan yola çıkarak, mali müşavirlik mesleğinde yıllar içerisinde müşteri sayısında artış olması ve müşteri portföyünün değişmesi nedeniyle ekonomik araçların motivasyonu artırıcı rol oynayabileceği söylenebilir. Katılımcıların bir kısmının bu soruya verdikleri yanıtlar aşağıda verilmektedir.

Yeni mezun bir mali müşavir olarak şu an için temel ihtiyaçlarımı dahi karşılamayacak kadar düşük düzeyde bir gelire sahibim. Müşteri portföyüm ilerleyen zamanlarda artar ise durumun değişebileceğine inanıyorum. (S2)

Temel ihtiyaçlarımız dışında maalesef ki kazancımız tatile gitme, ev, araba sahibi olma gibi üst seviye ihtiyaçlarımızı karşılayamıyor. Yılda bir kere tatile gitmek için bile kredi kullanmak zorunda kalıyorum ki onu da bir yıl boyunca taksitler halinde ödüyorum.(S7)

Mali Müşavirlerin Motivasyonunu Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Muğla Örneği

Mesleğe girmiş olduğum ilk beş yıl sadece temel ihtiyaçlarımı karşılayacak seviyede gelir elde edebiliyordum.13 yıldır meslek camiasının içerisinde bulunmaktayım. Bu zaman zarfında azim ile yılmadan çalışarak, müşteri portföyümün de artmasından dolayı arabamı ve evimi aldım. Yılda bir kere ailem ile birlikte tatile gidebiliyorum. (S9)

Soru 3. Kazancınız, sizin bu mesleği yapma istek ve azminizi arttırıyor mu?

Araştırmanın ekonomik araçlarla ilgili üçüncü sorusuna katılımcıların %80'i (12 mali müşavir) kazançlarının mesleğe olan istek ve azmi arttırmadığını belirtmiştir. Bu yanıtı veren katılımcılar, gelirlerinin henüz yeterli olmamasına rağmen zaman içerisinde müşteri portföylerindeki değişikliklerle birlikte bu durumun değişeceğine inanmaktadır. Mevcut uygulamada bağımsız çalışan meslek mensuplarında defter sınırlaması yani müşteri kotası bulunmamaktadır. 500, 700 hatta 1000'i geçkin defter tutan meslek mensubu bulunmaktadır. Bu duruma karşıt yeni meslek mensupları 30 müşteriye dahi hizmet verememektedir. Buna bağlı olarak katılımcılardan 3'ü bu meslekte uzun süredir çalışmakta oldukları için kazançlarının istek ve azimlerini arttırdığı yönünde fikir belirtmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında, meslekte yeni olanlara oranla eski olanların kazançlarının olumlu anlamda farklılık gösterdiği söylenebilir. Çalışan mali müşavirlerin, iş yaşam kalitesi ve motivasyon düzeyleri konusunda en etkili faktörlerden biri olan ücret ve diğer ekonomik araçlar ne kadar yüksek olursa, mali müşavirlerin motivasyonları da o derece yüksek olmaktadır. Kazancının yaptığı meslekte istek ve azmini arttırdığını düşünen 3 mali müşavirden biri olarak S4 kodlu mali müşavir, görüşünü şu şekilde ifade etmektedir:

Kesinlikle kazancımın mesleği yapmadaki istek ve azmimin üzerinde büyük etkisi vardır.(S4)

Kazancının meslek istek ve azmini arttırmadığını düşünen mali müşavirlerden ikisinin ise görüşleri şu şekildedir:

Tabi ki şu bir gerçektir ki kazancımın artması ile çalışma istek ve azmim arasında sıkı bir bağ vardır. Azim öyle bir şeydir ki insana güç verirken başarmak aşkı ile sınırlarını zorlar. Fakat aldığım ücrette beni aynı yönde tatmin etmediğinden dolayı istek ve azmimi şu durumda arttırmıyor diyebilirim.(S5)

Maalesef üzülererek söylüyorum ki kazancım bu mesleği icra etmemde artı bir güç vermiyor.(S8)

Soru 4. İş yükünüz ile kazancınızın doğru orantılı olduğunu düşünüyor musunuz?

Bu bölümdeki son soruya katılımcıların 11'i (%75) yapılan iş ile kazancın ters orantılı olduğunu düşünmektedir. Son yıllarda gelişen teknoloji ile mesleğe her geçen gün yeni bir mevzuat eklenmekte ve bu mevzuata yetişebilmek adına sürekli gerekli eğitimlerin alınması gerekmektedir. Örnek olarak şu anda gündemde olan ve 01.01.2020 itibariyle uygulamaya geçilecek olan e-arşiv, e-fatura süreçleri verilebilir. Bu yasal mevzuat değişikliklerinin henüz alt yapı sistemi hazırlanmadan yapılması, mali müşavirleri zorlamaktadır. Buna örnek olarak 2019 yılının başında

tüm işletme defterlerinin defter beyan sistemine geçmesi verilebilir. Sisteme yılın başında geçilmiş olup, uygulamada ki birçok eksiklik, mali müşavirler tarafından tespit edilmiştir. Sistem istenildiği şekilde işlemediğinden dolayı tüm sıkıntıyı mali müşavirler yaşamıştır. Mali müşavirlerin mevzuat değişikliği ile ilgili sıkıntı yaşıyor olmaları literatürle uyumludur. Yereli’de 2006 yılında yapmış olduğu çalışmada mevzuatta sürekli değişimlerin olması nedeniyle yeni uygulamaların getirilmesinin meslek mensuplarını ve mükelleflerini olumsuz etkilediğini belirtmiştir (s.44). Bu anlamda devletin yeni süreçlere geçmeden önce belli pilot bölgeler tespit ederek öncelikle uygulamayı o bölgelerde yapması daha uygun olacaktır. Tüm bu yenilikler ve değişimler meslek mensupları üzerinde sıkıntılar yaratırken, bu konularda bilinçli olmayan mükelleflerden ek bir kazanç elde edilememektedir. Bu sebeplerle kazanç artmazken iş yükü fazlasıyla artmaktadır. Bu konuyla ilgili araştırmaya katılan mali müşavirlerin bir kaçının görüşleri aşağıda verilmektedir.

İcra etmekte olduğum mesleğimin her yönde değişime uğraması sonucu tüm mesleki konularda güncel kalabilmek adına harcadığımız emek ve hizmetin karşılığı bizlere maalesef yansımıyor. Mevzuata eklenen her beyanname bizlerin üzerine ek iş yükü getirirken, müşterilere bu ek yaptığımız işler için extra bir ücret yansıtıyoruz.(S7)

Hayır, maalesef ki kazancım ile iş yüküm(doldurulan her türlü resmi evrak, başvurular ve yasal mevzuat) tamamen zıt orantılı olduğunu düşünüyorum.(S11)

İş yükümüz maalesef ki artarken kazancımız aynı şekilde kalmaktadır. Burada iş yükü olarak bahsettiğim durum henüz bilinçli olmayan vergi mükelleflerine hem yasal mevzuatı izah etmek, hem de müşterilerin her türlü işlerine yetişmek zorunda kalmak diyebilirim. O yüzden doğru orantılı olduğunu düşünmüyorum (S14).

5.2. Psiko-Sosyal Faktörlerle İlgili Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde katılımcılara psiko-sosyal araçlarla ilgili toplam 10 soru yöneltilmiştir. Katılımcılara bu bölümdeki sorulara verdikleri cevaplar aşağıda verilmektedir.

Soru 1. Yaptığınız işin ne kadar önemli olduğunu düşünüyorsunuz? Neden?”

Psiko-sosyal faktörler açısından genel bir değerlendirme yapılacak olursa mali müşavirler açısından, çalışmada bağımsızlık, çevreye uyum, değer ve statü, başarı, saygınlık önemli araçların başında gelmektedir. Bu değerler açısından sorulan bu soruya verilen cevaplardan iki görüş doğrudan alıntı yapılarak aşağıda verilmektedir.

Yaptığımız işin çok önemli olduğunu düşünüyorum. Çünkü muhasebe bir işletmenin namusudur. Bizlere de bu namus emanettir.(S15)

Yaptığımız işin ülke ekonomisi ve verginin kutsallığını koruma açısından, devlet ile müşteri işletme arasında bir köprü görevi görmesi yönünden çok önemli olduğunu düşünüyorum.(S12)

Günümüz rekabet ortamında işletmelerin sürdürülebilirliklerini sağlayabilmeleri için yaptıkları tüm işlemlerin, mali müşavirleri tarafından en doğru

Mali Müşavirlerin Motivasyonunu Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Muğla Örneği

ve güvenilir biçimde kayıt altına alınması gerekmektedir. Devlette işletmelerden kazancının belli bir oranında vergi almaktadır. İşte bu safhada mali müşavirin önemi ortaya çıkmaktadır. Mali müşavirler bir işletmeye ait olan tüm ekonomik bilgileri belirleyen, biriktiren, sınıflandırıp raporlayan kişilerdir. İşletmeler sayısal verilerle yönetilmektedir ve bu sayısal veriler için sağlam bir muhasebe sistemine ihtiyaç vardır. Mali müşavirler aynı zamanda işletme ile devlet arasında bir köprü vazifesi görerek hazırladığı finansal tablolar ile işletmenin vergi yükünü belirlemektedir. Devletinde gelir kaynağının vergiler olduğu ve bu vergi sisteminde yapılacak hata hem işletmeyi, hem de devletin gelir kaynağını etkileyeceği unutulmamalıdır. Bu sebeplerden dolayı mali müşavirlerin yaptığı iş çok hassas ve önemlidir.

Soru 2. Toplum tarafından saygın bulunan bir meslekte çalıştığınızı düşünüyor musunuz? Neden?

Katılımcılardan 12'si mali müşavirlik mesleğinin toplum tarafından saygın bir meslek olarak görülmediğini ifade etmiştir. Gelişmiş ülkelerin birçoğunda bu meslek, toplum tarafından saygın bir meslek olarak görülmesine rağmen, ülkemizde maalesef ki bu bilinç henüz yerleşmiş değildir. Türkiye'de 2019 Ekim kayıtlarına göre, Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odalar Birliğine (TÜRMOB) bağlı olarak çalışan toplam 110.185 mali müşavir bulunmaktadır. 2017 yılı meslek birlik grup başkanı Salih Ünal, yapılan araştırmalara göre ülkemizde mali müşavirlerin itibar ve saygınlık açısından 34. Sırada yer aldığını belirtmiştir⁶. Bu konuda TÜRMOB'da mesleğin en saygın 10 meslek arasında yer alması için gerekli çalışmaları yapmaktadır. Devlet için bu kadar önemli bir meslek mensubu olan mali müşavirlik mesleğinin toplumdaki itibarının bu kadar düşük bir sırada olması, gerçekten şaşırtıcı bir durumdur. Bu kapsamda, hem mali müşavirlerin bağlı buldukları odalara hem de devlete bazı görevler düşmektedir. Örneğin odalar meslek yasasında bazı değişikliklere giderek mesleğin itibarını zedeleyen konulardan biri olan tahsilat sorunlarını çözerek, meslek mensubunun ücret konusunda müşteri ile sıkıntı yaşamaması önlenabilir. Mesleğin saygınlığını yitirmesinin nedenlerinden biri diğeri de, mali müşavirlerin müşterileriyle ücret konusunda devamlı bir problem yaşıyor olmalarıdır.

Bu soruya cevap veren katılımcılardan S12 ve S13 kodlu mali müşavirlerin cevabı doğrudan alıntı olarak aşağıda belirtilmektedir.

İcra etmekte olduğumuz mesleğin toplum tarafından saygın bir meslek olarak görülmediği kanısındayım. Çünkü yaptığımız işin ciddiyetini müşterilerimiz tam anlamıyla anlamadıkları gibi basit bir işlem olarak görüyorlar.(S13)

Ülkemizde son derece önemli olan muhasebe işinin toplum tarafından henüz tam anlamıyla idrak edilememesi üzücü bir durumdur. O yüzden saygın bir meslek görülmediği bir gerçektir. Günümüzde halen muhasebenin zorunluğunu bile bilmeyen işletmeler mevcuttur (S12)

Soru 3. Çalıştığımız işte özgür olduğunuzu düşünüyor musunuz? Neden?

⁶ <https://www.memurlar.net/haber/586749/hedefimiz-mali-musavirliigi-saygin-10-meslek-icine-sokmak.html>

Bu soruya katılımcıların 12'si mali müşavirlerin unvanlarında her ne kadar "serbest" kelimesi bulunuyor olsa da aslında mesleğin çok serbest bir meslek olmadığını belirtmiştir. Özgürlükten kasıt sadece işin patronu olunması olarak değerlendirilmemektedir. Mali müşavirlerin en özgür oldukları alan, örgütlerde katı bir hiyerarşik yapı yerine daha esnek yapılarda çalışıyor olmalarıdır. Bir mali müşavir her ay mükelleflerin hazırlaması gerekli beyannamelerini o dönemlere rastlaması ihtimallerinde en yakın eşi, dostu akrabasının düğünü veya cenazesi dahi olsa katılma imkânının olamayacağını göze alması gerekmektedir. Zamanla yarış halindedir. Sözde ismi olan, fakat uygulamada olmayan mali tatillerini dahi mali müşavirlerin kullanamaması, mali tatil ayına denk gelen beyannamelerin verilmek zorunda olması, özgürlüklerine engel teşkil etmektedir. Gerek devletin beklentileri gerekse müşteri beklentilerinin yüksek olması mali müşavirlerin özgür hareket edememelerini ve doğal olarak özgür hissetmemelerine neden olmaktadır. Bu kapsamda yapılabilecek mesleki sorumluluğun yeni yasalar ile kapsamının tekrar gözden geçirilmesi olacaktır. Bu soruya S14 kodlu katılımcı özgür olduğunu ifade eden 3 katılımcıdan biridir. S1 ve S4 kodlu katılımcılar ise özgür hissetmediklerini belirten 12 mali müşavirden ikisidir. Bu üç mali müşavirin bu soruya vermiş oldukları cevaplar aşağıda verilmektedir.

Her ne kadarda kendi işimin kendi patronu dahi olsam tek özgür olduğum nokta ast –üst ilişkilerinde olduğunu düşünüyorum. Özgürlüğü geniş bir kapsamda değerlendirsem çok özgür bir meslekte çalışmadığımı düşünüyorum. Çünkü yaptığımız işlerin ve mevzuatların yoğunluğundan her an bir şeyi unutma tedirginliği içerisinde oluyorum. Bu konuda tekrar tekrar kontroller yapıyoruz ki buda bizim özgürlüğümüzü beyin olarak kısıtlıyor. (S1)

Kanunlar ile sınırları belirlenmiş bir mesleği icra etmekteyiz. Fiziksel olarak devamlı masa başında, belli bir saatte zorunlu pc karşısında günümüzü geçiriyoruz. Bu konuyla alakalı bir örnek verecek olur isem; beyannamenin son gününe rastlamasından dolayı kardeşimin cenazesine dahi katılamadım. Kısıtlı imkânlar, zorunlu mevzuatlar ile kendimizi çok fazla özgür hissettiğimiz söylenemez. (S4)

Ofiste kendimi özgür hissediyorum. Her şeyden önce sevdiğim işi, sevdiğim bir ortamda kendi istek ve arzularıma göre dizayn ettiğim için, ayrıyeten emir aldığım bir üstümün olmaması kararları kendim alıyor olmam en büyük etkenlerin başında gelmektedir. (S14)

Soru 4. Rakipleriniz var mı? Onlarla rekabette olmak sizi heyecanlandırıyor mu?

Araştırmaya katılan mali müşavirlerden %80'i diğer mesleklerde olduğu gibi rakiplerinin olduğunu ve ne yazık ki haksız rekabet başta olmak üzere birçok sorun ile karşı karşıya kaldıklarını belirtmiştir. Özellikle ücret ve tahsilat sorunlarında yaşanan haksız rekabetten dolayı, meslek mensupları önemli zararlar görmektedir. Bu nedenle rekabet, motivasyon arttırıcı bir unsur olmaktan öte, ekonomik ve sosyolojik açıdan kaygı yaratan bir unsur tespit edilmiştir. Bu konuda

Mali Müşavirlerin Motivasyonunu Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Muğla Örneği

mali müşavirlere destek olacak kurum TÜRMOB'dur. Haksız rekabet konusunda yönetmelikte yer alan madde aşağıdaki gibidir⁷;

MADDE 1 – (1) Bu Yönetmeliğin amacı, 3568 sayılı Kanuna göre ruhsat almış, serbest muhasebeci, serbest muhasebeci mali müşavir ve yeminli mali müşavirlerin kendi aralarında ve müşterileri ile olan ilişkilerinde haksız rekabetin önlenmesi, bu suretle dürüst ve bozulmamış rekabetin sağlanması ve meslek mensuplarının iş elde etmek için reklam sayılabilecek eylem ve işlemlerinin kapsam, sınır ve esaslarının belirlenmesidir.

Ancak ne yazık ki odaların haksız rekabet ile ilgili yaptığı mücadele zayıf kalmaktadır. Katkat Özçelik'de çalışmasında (2018, s.102) meslek mensubu sayısının artması, piyasanın dinamik ve değişken yapı göstermesi, müşterilerin isteklerinin farklılaşması, büyüme ve yeterli kazanç elde edilebilecek müşteri sayısına ulaşma hedefleri, etik kuralların daha esnek yorumlanmasına ve meslek mensupları arasında haksız rekabetin olmasına neden olduğunu belirtmiştir. Bu konuda alınabilecek önlemlerden biri denetimi sıklaştırmak olabilir. Bu soruya S2 ve S9 kodlu katılımcıların verdikleri cevaplar şu şekildedir:

Meslek mensubu sayısının artması, piyasanın dinamik ve değişken yapı göstermesi, müşterilerin isteklerinin farklılaşması, büyüme ve yeterli kazanç elde edebilecek müşteri sayısına ulaşma hedefleri etik kuralların daha esnek yorumlanmasına ve meslek mensupları arasında haksız rekabete yol açmaktadır.

Rakiplerimiz her daim mevcuttur. Her ne kadarda serbest piyasa ortamında da çalışıyor olsak da haksız şekillerde elde edilmiş adaletsiz bir mükellef dağılımı var. Durum böyle olunca rekabet heyecandan çok benim üzerimde kaygı bırakıyor. (S2,4)

Evet, rakiplerimizin sayısı oldukça fazla yalnız rekabeti ben iş ve emek olarak yapmak isterdim. Lâkin bizim meslekte fiyat rekabeti yapmak tüm mesleki heyecanımı yitirmeme sebep oluyor. (S9,4)

Soru 5. Mesleki olarak kendinizi geliştirmeye çalışıyor musunuz? Bunun için neler yapıyorsunuz? Bu sizi mutlu ediyor mu?

Katılımcıların büyük çoğunluğu (%94) kendisini güncel tutmaya çalışmaktadır. Mali müşavirlik mesleği kanun ve vergi mevzuatı üzerine yürüyen bir meslek olmasından dolayı bu meslekte çalışanların tümünün mesleğin gereği güncel mevzuatları ve tüm yeni yasaları takip etmek zorunda oldukları aşikârdır. Mali müşavirlik mesleği uygulama yapılmadan ezbere yapılabilecek veya mevzuata hâkim olmadan uygulanacak bir meslek değildir. Mesleğe başlayan birinin bunları bilerek başladığı varsayılınca, bu mevzuat takibi zorunluluktur. Bu takip zaman zaman yoruyor olmuş olsa da, katılımcıların genel olarak durumdan memnun oldukları kanısına varılmıştır. Yeni güncel bilgilere sahip olup bunları uygulayabilmek hem özgüven gelişimine, hem de işini layığıyla yaptığından dolayı

⁷https://turmob.org.tr/Arsiv/FCKEditor/userfiles/file/3568%20SAYILI%20YASA/3568Say%C4%B1liYasa_14_11_2018.pdf

mutluluğa sebep olmaktadır. Bu soruya S6 ve S8 kodlu katılımcıların verdikleri cevap aşağıdaki gibidir:

Mesleki olarak her an kendimi geliştirme gayreti içerisindeyim. Sürekli araştırmaya, yeni konuları takip etmeye ve öğrenmeye çalışıyorum. Yeni bir şeyler öğrenmek, araştırmacı olmak ve kendimi devamlı güncellemek beni mutlu ediyor. (S6)

Sürekli olarak değişen kanunlar neticesinde kendimi her daim geliştiriyorum. Tüm mesleki seminerlere katılmaya çalışarak, yeni çıkan kanunları yorumluyorum. Tecrübeli meslektaşlarla zaman zaman bir araya gelerek fikir alışverişlerinde bulunuyoruz. Konusunda uzman arkadaşların makale, kitap ve yazılarını okuyorum. (S8)

Soru 6. Yaptığınız iş takdir (müşteriler, meslektaşlar, diğer çalışanlar gibi) ediliyor mu? Bu sizin için ne kadar önemli?

Çalışmaya katılanların 12'si (%80) takdir edilmenin ve takdir görmenin her meslekte olduğu gibi mali müşavirleri de en çok motive ve mutlu eden konulardan biri olduğunu belirtmiştir. S10 kodlu katılımcının bu soruya vermiş olduğu cevap aşağıda verilmektedir:

Meslektaşlarım ve müşterilerim tarafından sıkça takdir görüyorum. Takdir görmek benim motivasyonumu olumlu yönde etkiliyor. İşlerime her zaman daha fazla adapte olmamı sağlıyor. Her şeyden önce kendimi daha mutlu hissediyorum. (S10)

Soru 7. Sizce bu mesleği yapmanızın en önemli nedeni nedir?"

Katılımcıların büyük bir kısmı (%94) bu mesleği icra etmenin en büyük sebebi olarak, mesleği sevmeleri, eğitimi bu yönde almaları ve sayısal verilerle uğraşmayı sevmeleri olarak belirtmiştir. Öncelikle her işte olduğu gibi mali müşavirlik işinin de sevilerek yapılması gerektiği bir gerçektir. Meslek gereği yasa ve vergi mevzuatı ile çok fazla ilgilenilmekte, bu nedenle de okumayı ve araştırmayı seven kişiler tarafından yerine getirilmesi gerekmektedir. Mali müşavirin yaptığı işi severek yapması ve bu mesleğin tüm özelliklerini taşıması motivasyonlarını olumlu yönde etkilemektedir. Bu soruya S11 ve S14 ve S15 kodlu katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtlar aşağıdaki gibidir:

Hem her ay aynı rutini yaşayan bir meslek, hem de bir günü bir güne uymayan bir meslek diyebilirim. Sayısal verilerle uğraşmayı seviyorum. Kısaca şunu diyebilirim ki hareketli ve bereketli bir meslek olması bu mesleği yapmamın en önemli nedenlerindedir. (S11)

Mesleğime kısa ve öz aşığım severek icra ediyorum. Araştırmacı bir kişiliğe sahibim. Tekrar dünyaya gelsem yine aynı mesleği tercih ederim. (S14)

Mesleği yapmamdaki en büyük etken lise eğitiminden başlayarak lisans eğitimimde dâhil bu mesleğin içinde olmamdır. Eğitimimi bu yönde aldım. (S15)

Soru 8. Bu meslekte sizi mutlu ve mutsuz eden unsurlar nelerdir?

Katılımcıların 12'si bu meslekte onları mutlu eden faktörler olarak; i) müşteriler tarafından değer görüp takdir edilmek, ii) yeni bir mevzuat öğrenildiği

Mali Müşavirlerin Motivasyonunu Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Muğla Örneği

zaman bunu işleri aksamadan yapabilmek, iii) bilgileri paylaşabilmek, iv) bağımsız çalışmak olarak belirtmektedir. Mutsuz eden faktörler olarak ise, i) hak edilen kazancın sağlanamaması, ii) her daim yetişmesi gereken bir iş takviminin olması, iii) iş yoğunluğunun fazla olması, iv) haksız rekabetin fazlalığı ve v) yılda bir kere olan mali tatilde bile mali müşavirlerin çalışmak zorunda olmaları olarak saymaktadır. Mali müşavirlik mesleği yılın her ayı yoğun olan bir meslek olmakla birlikte özellikle aralık ve mart ayları en yoğun aylar olduğu bilinmektedir. Aralık ayı verilen beyannamelere ek olarak birde yeni yıl için defterlerin hazırlandığı aydır. Mart ayı ise bir önceki bütün bir yılın yıllık vergilerinin de hazırlandığı aydır. Bu stresli dönemler mali müşavirleri mutsuz etmektedir. Bu stresin en aza indirilebilmesi için TÜRMOB müşteri kotasını uygulamaya başlaması ve bu yolla tüm mali müşavirlerin arasındaki müşteri farkını ortadan kaldırması önerilmektedir. Kota uygulaması ile haksız rekabette kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Mali tatil için önerilen ise, devletin mali tatil ayına denk gelen zorunlu beyannameleri ertesi ay ki beyannameler ile beraber toplamasıdır. Katılımcılardan S1 ve S14'ün bu soruya verdikleri cevaplar aşağıda verilmektedir.

Mesleğimde beni mutlu eden unsurlar, müşteri memnuniyeti, güncel olan her şeye hâkim olmak, sürekli araştırma yapmak, işimin patronu olmak en önemli unsurlar arasındadır. Mutsuz eden unsurlar ise mesai kavramımızın olmayışı, haksız rekabetin varlığını sayabilirim. (S14)

Mesleğimizde yılın her ayı birbirinden maratonlu bir şekilde geçmektedir. Boş geçen bir ayımız dahi bulunmamaktadır. Bu benim için mutsuz eden unsurlar arasında sayabileceğim en önemli unsurdur. Mutlu eden unsur ise ast-üst ilişkisi yaşamadan çalışmak diyebilirim. (S1)

Soru 9. Tekrar dünyaya gelseniz hangi mesleği yapardınız? Neden?

Araştırmaya katılanların %80'i mesleğini gerçekten severek yaptıklarını ve tekrar dünyaya gelseler yine mali müşavir olmayı düşündüklerini belirtmişlerdir. Mesleği icra eden mali müşavirlerin çoğunluğunun isteyerek ve severek bu mesleğe yaptıkları, bununda hem meslekteki başarı hem de motivasyon açısından olumlu olduğu söylenebilir. Katılımcılardan 3'ü bu mesleği zorunlu nedenlerden dolayı yaptıklarını belirtmiştir. Bu soruya S6, S14 ve S 15 kodlu katılımcıların vermiş oldukları cevaplar aşağıda verilmektedir.

Mesleğimi aldığım eğitimin bu yönde olmasından dolayı yapıyorum. Tekrar seçim yapma hakkım olsa bir yönetmen olup, doğa ve hayvanlar üzerine belgesel çekmek isterdim. Huzur ve sakinliği bu meslekte bulacağıma inanıyorum. (S6)

Yapmış olduğumuz mesleğin sevilmeden yapılacak bir meslek olduğunu düşünmüyorum. Çünkü gerek yoğun çalışma ortamı, gerekse yaşanan yoğun stres ancak ve ancak sevildiği takdirde en aza düşürülebilir. (S14)

Tekrar ve tekrar dünyaya gelsem yine mali müşavir olurum. Mesleğimde kendimi buldum diyebilirim. (S15)

Soru 10. Ne zaman bu mesleği bırakmak istersiniz?

Katılımcılardan 10'u mali müşavirliğin bir emeklilik yaşının bulunmadığını belirtmektedir. Bu konuda mevcut uygulamaya da bakıldığında mesleği tamamen emekli oldum diyerek bırakan kişi sayısı oldukça azdır. Bu kapsamda meslek mensupları herhangi büyük bir sağlık problemi yaşamadığı müddetçe mesleğe uzun yıllar devam etmektedir. Bunun yanında 3 katılımcı 65 yaşında emekli olmayı düşündüğünü, 2'si ise yeterli kazançta sahip olduğu zaman mesleği bırakacağını belirtmiştir. Genel bir değerlendirme yapılacak olunursa çoğunluğun emekliliği düşünmediği söylenebilir. Ancak mesleğin hatasız bir şekilde yerine getirilebilmesi için hızlı düşünebilmek, finansal kararları öngörebilmek, disiplinli olmak, planlı ve programlı çalışmaya yatkın olmak gibi yetilere sahip olmak önemlidir. Yaşın ilerlemesiyle beraber bu yetiler kaybedilebileceği için, emeklilik zorunlu olarak düşünülebilmektedir. S3, S7 ve S8 kodlu katılımcıların bu soruya verdikleri cevaplar aşağıda verilmektedir.

Şu anda emeklilik için 65 yaşının uygun olacağını düşünüyorum. Çünkü bu yaştan sonra sayısal veriler ile uğraşmayı ve yaşanan stresi kaldıramam. Her şeyde olduğu gibi mesleği de zirvede bırakmaktan yanayım. (S3)

Mesleği yeteri kadar kazanç elde ettiğim zaman bırakmayı düşünürüm. (S7)

Meslekte verimli olamadığımı düşündüğüm an mesleğimi bırakırım. Bunun içinde en fazla 65 yaş olduğunu düşünüyorum Çünkü her şeyin hakkıyla yapılmasından yanayım ki, bizim meslek özveri, disiplin ve matematik zekâ isteyen bir meslektir. (S8)

5.3.Örgütsel ve Yöneltil Faktörlerle İlgili Bulgular

Örgütsel ve yöneltil araçlara ilişkin olarak katılımcılara sorulmuş 5 soru ve verilen cevaplar aşağıda yer almaktadır.

Soru 1. İş ile ilgili kendinize belirlediğiniz amaçlar ve/veya hedefler var mı? Bunları başarmak sizi mutlu ediyor mu?

Katılımcıların tümünün gelecek ile ilgili hedeflerinin ve amaçlarının olduğu belirlenmiştir. Yapılan meslek ne olursa olsun bireyin kendisine ulaşılabilir hedef ve amaçlar belirlemesi, motivasyonu için önemli olmaktadır. Bu soruya S1 ve S4 kodlu katılımcıların vermiş oldukları cevaplar aşağıda verilmektedir.

Her zaman işimle ve kendimle alakalı hedeflerim ve amaçlarım var. İnsan hedef ve amaçları doğrultusunda yaşar. Hedef ve amacı olmayan bir birey rotası belli olmayan gemiye benzer. En büyük hedefim kurumsal bir şirketin mali müşavirliğini alarak, hem kariyer anlamında kendimi hem de maddi anlamda ailemi rahat içinde yaşatmak olacaktır. Bunu başarmak beni inanılmaz mutlu edecektir. (S1)

Mesleğim ile alakalı her zaman hedeflerim var. Bu hedeflerimi öncelik sırasına göre belirledim. İlk önce bağımsız denetçilik sınavını kazanmak ve ardından yeminli mali müşavirlik olabilmek için mücadele etmek olarak sayabilirim. Hedeflerimi gerçekleştirdince kendimi başarma duygusuyla inanılmaz mutlu hissediyorum. (S4)

Mali Müşavirlerin Motivasyonunu Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Muğla Örneği

Soru 2. İşle ilgili kararları siz mi alıyorsunuz? Yetki ve sorumluluk üstlenmek sizi mutlu ediyor mu?

Katılımcıların %80'i (12 mali müşavir) mali müşavirliklerde karar alma sorumluluğu mali müşavire ait olması gerektiğini ifade etmiştir. Katılımcıların 3'ü ise kurumsal bir şirketin mali müşavirliğini yapmasından dolayı (bağımlı çalışan) sınırlı sorumluluklarının olduğu yönünde fikirlerini beyan etmişlerdir. Bu kapsamda bağımsız kendi ofislerinde çalışan mali müşavirlerin sorumlulukları, bağımlı çalışan mali müşavirlerden daha fazla olduğu belirlenmiştir. S2 ve S12 kodlu katılımcının bu soruya verdikleri cevaplar aşağıda yer almaktadır.

Ofisimdeki kararları ben alıyorum. Bu sorumluluk beni mutlu ettiği kadar, bir o kadar da endişelendiriyor. Çünkü almış olduğumuz sorumluluk en ufak bir hatada ceza olarak geri dönüş yapabiliyor. Örneğin; vergisel boyutta yaptığımız küçük bir hata bizlere aylar sonra ceza ihbarnamesi olarak karşımıza çıkabiliyor. Bu yüzden bizler yanımızda çalışan elamanların yaptığı her işi defalarca kontrol etmek zorunda kalıyoruz. Her şeye kuşku ile bakmak zorunda kalıyoruz. (S2)

Ofis ve işimle ilgili tüm kararları ben alıyorum. Sorumluluğunu almış olduğum işin sorunsuz tamamlanması tabii ki beni mutlu ediyor. (S12)

Soru 3. Çalıştığınız yerin fiziksel koşullarından ve ortamından memnun musunuz? Neden?

Bu soruya katılımcıların tümü çalışma ortamı ve fiziksel koşullardan memnun olduklarını belirtmiştir. Zamanlarının yüzde 70'ini ofislerde geçiren mali müşavirler için en önemli detay çalışma ortamının rahat, fiziksel koşullarının uygun olmasıdır. Kötü çalışma koşulları, yetersiz aydınlatma, rahatsız edici bir koltuk, havalandırma, ısıtma vb. durumlar motivasyonu düşürebilecektir. Bu soruya S13 ve S 15 kodlu katılımcıların vermiş oldukları yanıtlar aşağıda verilmektedir.

Genel olarak çalıştığım ofisin fiziksel koşullarını kendim tasarladığım için memnunum. Gayet rahat ve konforlu olduğunu düşünüyorum. Bizlerin çalışma koşullarının rahatlığı iş akışımızın hızlanmasına, görsel yorgunluğun azalmasına, baş ağrısının önlenmesi vb. konularda faydalarda sağlamaktadır. (S13)

Evet, çalışma ortamımdan çok memnunum. Çünkü her türlü ofis malzemelerimi kendi zevklerime göre alarak dizayn ettim Buradaki rahatlık benim ve çalışan elamanlarım açısından çok önemlidir. Evlerimizden daha fazla zamanımızı ofislerimizde geçirmekteyiz. Küçük detaylarda dâhil olmak üzere fiziksel ortamın rahatlığı bir mali müşavir için olmazsa olmazlardandır. (S15)

Soru 4. Psikolojik aşınma ve mesleki tükenmişlik yaşıyor musunuz? Eğer yaşıyorsanız bunun için neler yapıyorsunuz?

Katılımcıların %60'ı tükenmişlik kavramını, uzun sürelerde çalışmaktan kaynaklı fiziksel yıpranma, çaresizlik, hayal kırıklığı, ümitsizlik olarak tanımlamaktadır. Araştırmaya katılanların %40'lık bir kısım ise mesleğe girişlerinin diğerlerine göre yeni olmasından kaynaklı şu anda bir tükenmişlik yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Mali müşavirlerde gerek çalışma saatlerinin uzun olmasından,

gerekse stresli bir mevzuatla karşı karşıya olmasından kaynaklı psikolojik aşınma ve mesleki tükenmişlik yaşamaktadırlar. S9 ve S14 kodlu katılımcıların bu sorulara vermiş oldukları cevaplar aşağıda yer almaktadır.

Mesleği yaklaşık yirmi yıldır yapmaktayım. Psikolojik olarak da sürekli aynı işleri yoğun bir şekilde yapmak belirli bir yıpranmaya sebep olmaktadır. Bununla mücadele etmek adına beni rahatlatacak hobiler edindim. Örneğin stresli olduğum günler ofis çıkışı bowling oynamak gibi. (S9)

Zaman zaman mesleki tükenmişlik ve psikolojik olarak yıpranma hissine kapılıyorum. Bu şekilde hissettiğim zaman mutlu olabileceğim aktivitelerde bulunmayı tercih ediyorum. Örneğin, doğa yürüyüşleri, balık tutma, yüzme gibi aktivitelerden hoşlanıyorum. Bu şekilde kendimi rahatlatıyorum. (S14)

Soru 5. Gelecekte bu meslekte yaşanacak teknolojik gelişmeler mali müşavirlik mesleğini nasıl (kazanç, iş yükü, çalışma saatleri gibi) etkileyecektir? Bu değişiklikler sizi mutlu ediyor mu yoksa strese mi sokuyor?

Katılımcıların 11'i mali müşavir mesleği ile ilgili yaşanan teknolojik gelişmelerin her meslekte olduğu gibi mali müşavirleri de olumlu yönde etkilediğini düşünmektedir. Bu kapsamda çoğunluk teknolojik gelişmelerin mesleğe etkilerinin olumlu yönde olacağını (kazanç, iş yükü, zaman) düşünmektedir. Teknolojik gelişmelerin işlemleri kolaylaştıracağı ve zamandan tasarruf sağlayacağı düşünülmektedir. Bu teknolojik gelişmelere müşterilerinde adapte olması gerekmektedir ve bu konuda zorluk yaşanabilmektedir. Örneğin müşterilere sisteme 01.1.2020 tarihi itibarıyla girecek e-arşiv faturaların kesimini anlatmak oldukça güç olmuştur. Katılımcılardan S7 ve S10'nun bu soruya verdikleri yanıt aşağıda verilmektedir.

Teknolojik değişimler ve yeni gelişmeler hem mesleğimizi, hem de kazancımızı olumlu yönde etkileyeceğine inanıyorum. Bu süreçte kendini güncelleyebilen mali müşavir arkadaşlar farkını ortaya koymuş olacaktırlar. Bu durumda da müşterilerimizin mesleğimize olan saygınlıkları artacak ve mesleğin değeri daha fazla anlaşılacaktır. Bu gelişmeler beni mutlu etmektedir. (S7)

Teknolojik gelişmeler her meslek grubunda rahatlık sağlar iken mali müşavirler olarak bizim meslekte sıkıntılı bir süreç olduğu gerçektir. Çünkü bu teknolojik değişime sadece mali müşavir olarak bizlerin uyum sağlaması yeterli olmayıp, müşterilerimizin de bu duruma uyum sağlamaları şarttır. Örneğin e-arşiv fatura kesme zorunluluğunu müşterilerin anlaması ve uygulamaya geçirebilmesi gerekmektedir. Bilgisayar üzerinden fatura kesme konusunda büyük problem yaşamaktadırlar. Çift taraflı uyumda belli bir zamanı alacaktır. Bu yüzden teknolojik değişimler maalesef bizleri strese sürüklemektedir. Yalnız bu değişime zamanla uyum sağlanabilirse işlerimizde kolaylık sağlayacaktır. (S10)

6. Sonuç

Muğla ilinde gerçekleştirilen çalışmada, mali müşavirlik mesleğinde çalışanların motivasyonunu etkileyen faktörler belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

- Ekonomik motivasyon unsurları açısından değerlendirildiğinde mali müşavirler elde edilen gelir ile iş yükünün doğru orantılı olmadığını belirtmektedir. Hem sorumluluğu yüksek hem iş yoğunluğu fazla olan bir meslek dalı olarak mali müşavirlik, elde edilen gelir açısından tatmin etmemektedir.
- Bağımsızlık konusunda mali müşavirler bağımsız olduklarını fakat özgür olmadıklarını belirtmektedir. Yapılan çalışmada özgürlüğü mali müşavirler iki kapsamda değerlendirmiştir. Psikolojik olarak her an kendilerini iş stresinden dolayı özgür hissedemediklerini, mesai kavramlarının bulunmadığını belirtirken çalışma ortamı (esnek çalışma saatleri, üst-üst ilişkileri gibi) olarak ise özgür bir ortamda çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Meslek her ne kadar serbest muhasebeci mali müşavirlik unvanı altında yapılıyor olsa da, müşteriler tarafından mesai kavramı olmaksızın işin bitirilmesinin beklenmesi özgürlüklerini kısıtlamaktadır. Bu konuda mali müşavirlerin müşterilerden beklentisi daha duyarlı olarak mesai saatleri içerisinde kendileri ile iletişime geçmeleridir.
- Statü, saygınlık ve değer konusunda mali müşavirler kısmen farklı cevaplar vermiş olmakla birlikte, genel olarak toplum tarafından mesleğin çok saygın bir meslek olarak görülmediği görüşüne sahiptirler. Bu kadar önem sarf eden bir konuda emek veren mali müşavirler gereken saygı, statü ve değeri hak etmektedirler. Bu kapsamda saygı, statü ve değer görmek mali müşavirleri motive edebilecektir.
- Katılımcılar genellikle ücret ve adaletsiz müşteri dağılımı konusunda bir rekabetin olduğunu ve bunun kendilerinin motivasyonunu düşürdüğünü belirtmişlerdir. Bu konuda en büyük görev, mali müşavirlerin bağlı oldukları Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odalar Birliği'ne (TÜRMOB) düşmektedir. Odalar her ne kadar da mücadele veriyor olsalar da denetim yetersizliğinden kaynaklı bu durumu engelleyememektedirler. TÜRMOB denetimlerinin daha sıkı yapılması gerekmektedir. Eski ve yeni mali müşavirler arasında inanılmaz müşteri farkları olup bu müşteriler için kota şartı getirilmesi gerekmektedir. Mesleğe yeni giren mali müşavirler açısından bu durum büyük sıkıntı oluşturmaktadır. Haksız rekabet mali müşavirlerin motivasyonlarını olumsuz yönde etkilemektedir.
- Mali müşavirler genel olarak mesleğini severek yaptıklarını belirtmişlerdir. Severek ve isteyerek yaptıkları mali müşavirlik mesleği motivasyonlarını olumlu yönde etkilemektedir.
- Mali müşavirler kendilerine belirli hedefler belirlemiştir ve bu yönde çaba harcamaktadır. Bu hedefler genellikle yeminli mali müşavir olma ya da bağımsız denetçi ve uzlaştırıcı olma şeklindedir. Hedef ve

amaçlarının olması mali müşavirleri motive eden unsurlar olarak belirlenmiştir.

- Mali müşavirlerin sorumlulukları oldukça çoktur. Ayrıca mevzuat ve yasalardaki her değişim müşavirlere ek bir sorumluluk yüklemektedir. Örneğin mevzuata yeni eklenen poşet beyannameleri, turizm beyannameleri, konaklama vergileri tamamen muhasebenin görev alanına ilave edilmiştir. Sorumluluk belli bir noktaya kadar motive eden bir durum olmakla birlikte çok arttığı durumlarda zaman tam tersi bir etki yaratabilmektedir. Sorumluluk almanın kendilerini mutlu ettiğini belirten mali müşavirler bu artışın çok fazla olması durumunda bunun kaygıya dönüşebileceğini belirtmişlerdir. Devlet bu konuda yeni bir vergi sistemi uygulama alanına koyduğu zaman, en azından hazırda vermiş olduğumuz beyannamelere ek bir kolon açarak orada vergiyi beyan edilmesini sağlayarak mali müşavirin işini kolaylaştırabilir. Bilinçsiz vergi mükellefleri karşısında müşavir tüm sorumluluğu tek başına üstlenmektedir. Vergi mükelleflerine bu konuda eğitim verilmesi mali müşavirlerin üzerine düşen yükü hafifletebilecektir.

- Çalışma saatlerinin uzunluğu ve yaptıkları işin stresinden kaynaklı olarak mesleki tükenmişlikle karşılaşılabilen ve bu durum mali müşavirlerin motivasyonlarını olumsuz etkilemektedir. Bunun önlenmesi için çalışma saatlerinin biraz azaltılıp özel yaşamlarına daha fazla zaman ayırmaları gerekmektedir.

- Mali müşavirler zamanının büyük bir kısmını ofis ortamında geçirdikleri için ofisin fiziksel koşulları, aydınlanması, konforu ve ergonomik kurallara uygun olması motivasyonları için son derece önemlidir. Bu kapsamda çalışma ortamlarının rahatlığı ve konforu mali müşavirleri motive etmektedir.

- Teknolojik değişimlerin mali müşavirler de diğer mesleklere nazaran daha fazla iş yükü getirdiği belirtilmektedir. Yapılan araştırmada teknolojik değişimler şu an için mali müşavirlere tedirginlik olarak yansıyor motivasyonlarını kısmen düşürmüştür. Çünkü her yeni uygulama ve mevzuat konusunda bilgi sahibi olması gerekli olarak öngörülen mali müşavirler, herkesten önce konuya hâkim olmaları beklenmektedir. Teknolojik gelişimin gerisinde kalan meslek mensubunun emekliliğe ayrılacağı da bir gerçektir. Çalışma sonuçlarına göre yeni teknolojiler ilk önce mali müşavirleri strese sokmakta ve motivasyonlarını düşürmekte, ancak teknoloji öğrenildikten sonra iş yüklerini de hafifletmesi nedeniyle motive edici bir unsur olmaktadır.

Sonuç olarak mali müşavirler için ücretlerin çalışma koşulları ile doğru orantılı olmaması nedeniyle, ücretlerin motivasyonu olumlu etkileyen bir unsur olmadığı belirlenmiştir. Çalışmada mali müşavirlerin her ne kadar herhangi bir kuruma bağlı olarak çalışmamasına rağmen, devletin belirlemiş olduğu yasalara ve tarihlere (örneğin aralık ve mart aylarının yoğunluğu gibi) bağlı olarak çalışmak zorunda kalmaları nedeniyle, kendilerini özgür hissetmedikleri belirlenmiştir.

Mali Müşavirlerin Motivasyonunu Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Muğla Örneği

Ayrıca mevzuat değişikliklerinin yapılırken gerekli alt yapının hazırlanmaması, mali müşavirlerin öngöremedikleri problemlerle karşılaşmalarına neden olmakta ve motivasyonlarını düşürmektedir. Toplum tarafından mesleğin çok saygın bir meslek olarak görülmemesi, rakiplerle aralarında ücret ve müşteri dağılımı konusunda adaletsiz bir rekabetin olması, çalışma saatlerinin uzunluğu nedeniyle özel hayatlarına çok fazla zaman ayıramamaları, mali müşavirlik alanında yaşanan teknolojik değişimler ve müşterilerinde bu değişimlere ayak uydurma zorunluluğu mali müşavirleri strese sokmakta ve motivasyonlarını düşürebilmektedir. Bunun yanında mali müşavirlerin mesleklerini severek yapmaları, mesleğin sorumluluğu yüksek bir meslek olması ve ofislerin fiziksel koşullarının tatmin edici olması bu mesleğin motive edici unsurları arasındadır. Teknolojik değişimler ise öğrenilmeden önce motivasyonu olumsuz etkileyen ancak öğrenildikten sonra olumluya dönüşen bir unsur olmaktadır.

Mevcut uygulamada bağımsız çalışan meslek mensuplarında defter sınırlaması yani müşteri kotası bulunmamaktadır. Bu nedenle 500, 700 hatta 1000'i geçkin defter tutan meslek mensubu bulunmaktadır. Bu duruma karşıt yeni meslek mensupları 30 müşteriye dahi hizmet verememektedir. Bundan dolayı katılımcıların %80'i ekonomik olarak mesleğin kendilerini tatmin etmediğini belirtmektedir. Yasa yapıcıların bu konuda kota uygulamasına geçmeleri, bu sorunu ortadan kaldıracaktır. Ayrıca yasal mevzuat değişikliklerinin alt yapı sistemi hazırlanmadan yapılması, mali müşavirlerin iş yükünü arttırmaktadır. Bu anlamda yeni süreçlere geçilmeden önce belli pilot bölgeler tespit edilerek öncelikle uygulamanın o bölgelerde yapılması daha uygun olacaktır.

Gelecek çalışmalarda örneklem büyütülerek nicel bir araştırma yürütülebilir. Nicel araştırma sonuçları ile nitel araştırma sonuçları karşılaştırılabilir. Muğla ili ile benzer (nüfus, yüz ölçüm gibi) özelliklere sahip bir başka ilde aynı çalışma yürütülerek iki ilin karşılaştırması gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

- Arslan, Ö. (2020). İşletmelerin muhasebe meslek mensubu seçimine etki eden faktörlerin AHP yöntemi çerçevesinde değerlendirilmesi: Sivas ilinde bir uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12 (1), 372-383.
- Bektöre, S., Sözbilir, H. Banar, K. (2007). Genel Muhasebe, Nisan Kitabevi, Ankara.
- Büyükemirusta, H. (2007). Kamuda çalışanların motivasyonunu etkileyen unsurlar: SAÜ, SEDAŞ ve Sakarya İl Emniyet Müdürlüğü örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Can, H. (2002). *Organizasyon ve yönetim*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Cucu-Ciuhana, G. & Guită-Alexandru, I. (2014). Organizational culture versus work motivation for the academic staff in a public university, *Procedia. Social and Behavioral Sciences*, 127, 448 – 453.
- De Cenzo, R.S.P. (1996). *Human resource management* (5. Ed.). New York: John Wiley & Sons.

- Dulkadir, B. & Güçlüer, K. (2016). Çalışanların motivasyonunu etkileyen faktörler: Adıyaman ili inşaat sektöründe bir uygulama. *KOSBED*, 32,123-132.
- Eren, E. (2012). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Ergül, H. F. (2006). Kurumlarda ücret, ücret sistemleri ve ücret-başarı ilişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(18), 92-105.
- Ertürk, M. (2011). *İşletme biliminin temel ilkeleri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Gökgöz, A. & Zeytin, M. (2012). Muhasebe meslek mensuplarının mesleki faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunlar ve beklentileri: Bilecik ve Yalova illeri uygulaması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 477-493.
- Gupta, B. & Subramanian, J. (2014). Factors affecting motivation among employees in consultancy companies. *International Journal of Engineering Science Invention*, 3(11), 59-66.
- Güney, S. & Çınar, O. (2012). Serbest muhasebeci mali müşavirlerin (SMMM) etik algıları: Erzurum Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 91-106.
- Güvemli, O. (2011). Türkiye’de muhasebe meslek örgütünün kuruluşu ve gelişmesi. *Muftav Dergisi*, 1, 129-145.
- Hacıhasanoğlu, T. Karaca, N. (2014). Bağımsız çalışan muhasebe meslek mensuplarının ve muhasebe çalışanlarının tükenmişlik, iş tatmini ve stres düzeylerinin belirlenmesine yönelik bir alan araştırması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(4), 153-170.
- Hitchcock, G., & Hughes, D. (1995). *Research and the teacher* (2nd ed.). London: Routledge.
- Hitka, M. & Balazova, Z. (2015). Comparison of motivation level of service sector employees in the regions of Slovakia and Austria. 2nd Global Conference on Business, Economics, Management and Tourism, 30-31 October 2014, Prague, Czech Republic/*Procedia Economic and Finance*, 23, 348- 355.
- Jaengaksorn, N., Ruengtrakula, A., Piromsombata, C. (2015). Developing self-efficacy and motivation to be a teacher scale, Thai version, ICEEPSY 2014/ *Procedia. Social and Behavioral Sciences* 171, 1388 – 1394.
- Katkat Özçelik, M. (2018). Serbest muhasebeci mali müşavirlerin sorunları ve bu sorunların cinsiyet boyutu: Artvin ve Rize örnekleri. *Karadeniz Araştırmaları*, 58, 99-125.
- Kayışyapar, İ. (2019). Davranışsal muhasebe çerçevesinde muhasebe meslek mensuplarında iş stresi (Erzurum İlinde Bir Araştırma), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, SBE, Erzincan.
- Kazan, M. (2014). Muhasebe meslek mensuplarının mükellef sayıları ile hizmet kaliteleri arasındaki ilişkinin ölçümü; Kahramanmaraş ili örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, SBE, Kahramanmaraş.

Mali Müşavirlerin Motivasyonunu Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Muğla Örneği

- Kılıç, M. & Arslan, Ü. (2017). Muhasebe meslek örgütü odalarının günümüzde yaşadığı sorunlar ve çözüm önerileri: Batı Karadeniz bölgesi illeri örneği. *Uluslararası Yönetim, İktisat ve İşletme Dergisi, ICMEB17 Özel Sayısı*, 523-533.
- Kılıç, R. ve Keklik, B. (2012). Sağlık çalışanlarında iş yaşam kalitesi ve motivasyona etkisi üzerine bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 14(2), 147-160.
- Kundak, Z., Üzel Taş, H., Keleş, A. & Eğicioğlu, H. (2015). Bir üniversite hastanesinde hemşirelik mesleğinde iş tatmini ve motivasyon. *Kocatepe Tıp Dergisi*, 16, 1-10.
- Marcinkeviciute, L. & Zukovskisi, J. (2014). Staff motivation in municipal administration: example of R. Hackman's and G. Oldham's work characteristics model. *Research for Rural Development*, 2, 178- 183.
- Nohria, N., Groysberg, B., & Lee, L. (2008). Employee motivation: A powerful new model. *Harvard Business Review*, 86(7/8).
- Önal, Ö. (2016). Sağlık çalışanlarının motivasyonu ve motivasyonel öncelikleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Öztürk, Z. & DüNDAR, H. (2003). Örgütsel motivasyon ve kamu çalışanlarını motive eden faktörler. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 57-67.
- Özyürek, H. (2012). Muhasebe meslek mensuplarının taşıması gereken nitelikler. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 139-148.
- Robbins, S. & Judge, T. (2012). *Örgütsel davranış* (Çev. Prof. Dr. İnci Erdem). İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Saygılı, S. (2017). Türkiye'de serbest muhasebecilik mali müşavirlik mesleğinin gelişme süreci ve muhasebe sistemine etkileri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Dönem Projesi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İşletme Ana Bilim Dalı, Nevşehir.
- Selen, U. (2016). Çalışanların iç ve dış motivasyon tekniklerine bakış açılarını değerlendirilmesi; yerel yönetim örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ.
- Semerci, A.S. (2005). İş motivasyonu ve sonuçları: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nda bir uygulama. (Uzmanlık Yeterlilik Tezi). Türkiye Cumhuriyet Bankası/İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Smerek, R.E. & Peterson, M. (2007). Examining Herzberg's Theory: Improving job satisfaction among Non-Academic employees at a university. *Research in Higher Education, March*, 48 (2), 229- 250.
- Soyer, F. Can, Y., Güven, H. Hergüner, G. Bayansalduz, M. & Tetik, B. (2010). Sporculardaki başarı motivasyonu ile takım birlikteliği arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 225-239.
- Yereli, A.B. (2006). Muhasebe meslek mensupları anketi: mesleki profil, sorunlar, çözüm önerileri. www.alomaliye.com/2006/08/01/muhas_ebe-meslek-mensuplari-anketi-profil-sorunlar-cozum-onerileri. (Erişim Tarihi: 14.09.2020).

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

<https://muhasebelenler.com/> (erişim tarihi: 20.11.2019)

<https://www.memurlar.net/haber/586749/hedefimiz-mali-musavirligi-saygin-10-meslek-icine-sokmak.html> (erişim tarihi: 07.12.2019)

https://turmob.org.tr/Arsiv/FCKEditor/userfiles/file/3568%20SAYILI%20YASA/3568Say%C4%B1liYasa_14_11_2018.pdf (erişim tarihi: 09.12.2019)

**TÜRK MÜZİĞİ MAKAM TEORİSİ'NDE “EV, HÂNE” KAVRAMININ
ESÂSİ: YEGÂH, DÜĞÂH, SEGÂH EVLERİ**

**THE BASIS OF “EV, HÂNE (MUSICAL PITCH) ” CONCEPT IN
THE MAQAM THEORY OF TURKISH MUSIC: YEGÂH, DÜĞÂH,
SEGÂH EV'S**

**ОСНОВЫ ВАЖНЕЙШЕЙ КОНЦЕПЦИИ ТУРКЦКОЙ МУЗИКИ “ДОМ,
ЖИЛИЩЕ”: ЙЕГАХ, ДЮГАХ, СЕГАХ**

Şamil İSMAYILOV*

ÖZ

Türk Müziği makam teorisi kendine mahsus bir makamsal yapı ve perde anlayışına sahiptir. Bununla birlikte makam teorisine dâir yazılmış ana kaynaklarda görüldüğü üzere Türk Müziği'nin teorik bilgileri, belli terimler ve kavramlar çerçevesinde verilmiştir.

Bu bağlamda Türk Müziği makam teorisine dâir bilgiler içeren edvâr ve risâlelerde “ev, hâne” terimi çokça kullanılmakla birlikte belli bir anlayışı ifade etmektedir.

Bugüne dek Türk Müziği teorisi üzerine yapılan çalışmalar, belirli bilgilerin türevlerinden ibâret olup sistemin esaslarını ve makamsal anlayışın özünü ortaya koymak konusunda yetersiz kalmıştır.

Makam teorisine dâir ana kaynaklarda yer alan özel kavramların ifade ettikleri anlamlara hâkim olunamaması, bu sistem içerisindeki ilişkilerin ve tutarlılıkların üzerinde yeterince durulmaması Türk Müziği makam teorisinin temellerinin bugüne kadar ortaya konulmamasına sebep olmuştur.

Tarafımızca yapılan uzun ve derin araştırmalarla ortaya konulduğu üzere Türk Müziği makam teorisinin temelini oluşturan sistem yegâh, düğâh ve segâh evleri olmak üzere üç ana yapı üzerine kuruludur.

Bu çalışma Türk Müziği makam teorisinin dayandığı yapıları ve ilişkileri sistematik olarak temellendirmek amacıyla hazırlanmıştır.

Türk Müziği makam teorisinin temellerinin yegâh, düğâh ve segâh evleri olmak üzere üç ana yapıya dayandığı ilk defa bu çalışmayla ortaya konmuştur.

Çalışma; Türk Müziği makam dizilerinin oluşumunu, geçki ve çeşni yapısını, Türk Müziği'nde makamsal transpozisyonun mantığını söz konusu üç yapının özellikleriyle doğrulaması bakımından önemlidir.

---

* ORCID: [0000-0002-8708-7078](https://orcid.org/0000-0002-8708-7078), Öğr. Gör., Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuarı, Geleneksel Türk Müziği Bölümü

Türk Müziği Makam Teorisi'nde “Ev, Hâne” Kavramının Esâsı: Yegâh, Dügâh ...

Çalışmada arşiv tarama, kaynak tarama, karşılaştırma ve analiz gibi nitel yöntemler kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türk Müziği Makam Teorisi, Türk Müziği'nde “Ev, Hâne” Anlayışı, Müzik Edvârları, Müzik Risâleleri, “Yegâh, Dügâh, Segâh” Ana Perde Evleri*

ABSTRACT

The maqam theory of Turkish Music has a unique maqam structure and pitch understanding.

At the same time, as seen in the main sources written on maqam theory, the theoretical knowledges of Turkish Music has been given within the framework of certain terms and concepts.

In this context, although the term “ev, hâne (musical pitch)” is widely used in theory books and treatises, which contain information about the maqam theory of Turkish Music, it refers to a certain understanding.

Until today, studies on Turkish Music theory have been insufficient to reveal the principles of the system and the basis of the maqam understanding, consisting of the derivatives of certain informations.

The fact that the meaning of special concepts in the main sources on maqam theory is not known enough and the insufficient emphasis on the relations and consistencies within this system has caused the main principles of the maqam theory of Turkish Music not to be revealed until today.

As shown by our long and deep researches, the system that forms the basis of the maqam theory of Turkish Music is based on three main structures called “yegâh, dugâh and segâh”. This study has been prepared to systematically base the basic structures and relations of Turkish Music makam theory.

It has been shown by this study for the first time the fact that the foundations of the maqam theory of Turkish Music are based on three main structures called “yegâh, dugâh and segâh”.

The study is important in terms of confirming with the characteristics of these three structures

the formation of Turkish Music maqam scales, transition and flavor structure in Turkish Music, and the logic of modal transposition in Turkish Music.

In the study, it were used qualitative methods such as archive scanning, source scanning, comparison and analysis.

Keywords: The Maqam Theory of Turkish Music, Understanding “Ev, Hâne (Musical Pitch)” in Turkish Music, Music Theory Books, Music Treatises, “Yegâh, Dügâh, Segâh” Main Pitches

АННОТАЦИЯ

Один из видов турецкой музыки “макам” имеет уникальную музыкальную структуру и тон. Однако, из основной теоретической музыкальной литературы по поводу макам выясняется, что информация об указанной части турецкой музыки были даны в рамках определенных терминов и концепций.

В этом контексте в “edvârs” и “risâle”ях, содержащих информацию о турецкой музыке и теории макам, широко используется термин “дом, жилище” и выражают определенные понимания.

До сегодняшнего времени научные исследования по поводу теории турецкой музыки были недостаточными. Это недостаточно для того, чтобы раскрыть принципы

системы и сущность понимания макама, состоящего из производных определенных знаний.

Недостаточное понимание смыслов, выраженных особыми концепциями в основных источниках теории макама и недостаточный акцент на взаимосвязи и последовательности в этой системе привели к тому, что основы теории макама турецкой музыки не были выдвинуты вперед до сих пор.

Как показали наши долгие и глубокие исследования, система, лежащая в основе теории макама турецкой музыки, основана на трех основных структурах: йегах, дюгах и сегах.

Это исследование было подготовлено для систематического обоснования структур и отношений, на которых основана теория макама турецкой музыки.

Нижеследующее исследование впервые показало, что основы теории макамов турецкой музыки основаны на трех основных структурах, а именно: йегах, дюгах и сегах.

Исследование имеет значение с точки зрения формирования гамов турецкой музыки, переходной структуры, логики модальной транспозиции в турецкой музыке и особенностей этих трех структур.

Исследование основана на данные архивного материала, были применены методы сравнительного анализа.

Ключевые слова: *Турецкая музыкальная теория макама, понимание “дом, жилище” в турецкой музыке, музыка Эдварс, музыкальные трактаты, “Йегах, Дюгах, Сегах”.*

Giriş

Öncelikle şunu vurgulamak gerekir ki Türk Müziği edvarlarında kullanılan “ev-hâne” terimi ve buna dâir teorik anlayışın mahiyeti, bunun ifade ettiği sistem, çağdaş yakın şark nazariyatçılığının açığa kavuşmamış en önemli hususlarından biridir.

Makam mûsikisîni ortaya çıkaran esas unsurlardan biri de perde evleri ile ilgilidir. Tarafımızca yapılan araştırmalar neticesinde perde evlerinin ses sisteminde belirlenmesi, onların makamsal ve ezgisel fonksiyonları, ses sisteminin “üç perde evi” esasında gruplaşan makam ve şubeleri hakkında bilgiler elde ettik.

Ayrıca “ev” anlayışının, makamların dördlü-beşli kuruluşu ile de ilgili olduğu sonucuna vardık. “Ev (hâne)” anlayışına bir çok nazariyatçının eserlerinde, mûsikî edvâr veya risâlelerinde rastlanmaktadır. Aşağıda verilen nazariyatçıların eserlerinde “ev” anlayışının; perde, başlangıç tonu, makam karar sesi, kadans biçimi olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.

“Ev” terimi; Ahmedoğlu Şükrullah’ın (1388-1489) “Edvar-ı Mûsikî” adlı eserinde “ev” (Kâmioloğlu, 2007: 126), Harîrî bin Muhammed’in Kirşehrî Edvarı’nda (1469) “ev” (Doğrusöz, 2007: 43-56), Seydî’nin El-Matla (1504) eserinde “ev” (Arısoy, 1988: 23-37), Mirza Bey’in Mûsikî Risâlesi’nde (1610) “hâne” (Şamilli, 1995: 52-53), Mustafa Ağa’nın “Risâle-i Edvar”ında (1644) “ev” ve “hâne” (Gençoğlu, 2019: 76), Kadızâde Mehmed el-Tirevî’nin Risâle-i Edvar’ında (XVII. yüzyılın ikinci yarısı) “hâne” (Keskiner, 2006: 34-37) şeklinde adlandırılmışdır.

Ü. Hacıbeyov’un eserinde geçen kadim İran müzik alimlerinin şu ifâdesi önemlidir:

Türk Müziği Makam Teorisi'nde “Ev, Hâne” Kavramının Esâsı: Yegâh, Dügâh ...

“Uşşak makamının birinci, ikinci, dördüncü, beşinci, yedinci ve sekizinci perdelerinden dügâh kolu meydana geldi” (Abbasov, 2005: 236). İşte bu fikri anlamak için Türk Mûsikîsi Makam Nazariyesi'nde mühim bir kavramı ifâde eden “ev, hâne” anlayışı açıkça ortaya konulmalı ve idrak edilmelidir.

“Ev, Hâne” Terimi ve Makam Müziğindeki Önemi

Makam müziğinin ses-perde sisteminin esasını ifade eden bu hususu incelerken evvelâ “ev” anlayışının öğrenilmesinin ne derece önemli olduğunu ortaya koyan bazı soruları ele almak gerekir:

1. Dörtlü-beşli daireleri hangi teorik kurala göre belirlenmiştir?
2. Ud, tanbur, kemança, tar, setar, bağlama, kopuz gibi aletlerin telleri klasik ve çağdaş dönemde neye göre dörtlü-beşli aralık oranları ile düzenlenir?
3. Azerbaycan ve İran'daki akraba makamların tonaliteleri neye göre dörtlü aralıklarla sıralanır?
4. Segâh (si koma bemol), Irâk (fa diyez) perdelerine Rast ve Uşşak makamları ve aynı şekilde Rast (sol), Uşşak (la) tonalitelerine Segah makamı neden transpoze edilemez (göçürülemez)?

Avrupa müzik teorisinde dörtlü-beşli daireleri yalnız matematiksel hesaplamalarla izah olunur. Esâsında bu soruların genel bir cevabı mevcuttur. Şimdi bunu inceleyelim:

Osmanlı müzik nazariyatçısı Dimitri Kantemiroğlu (XVII. yy.) “Kitab-ı İlmü'l Musika Alâ Vechi'l Hürûfât” adlı eserinde şed makamın tarifini; “bir makam, karar sesinden bir dörtlü yukarı veya aşağı göçürülüp orada icra edilirse (transpozisyon) o makamın şeddi alınmış olur” şeklinde vermektedir. (Tura, 2001: 42) O hâlde bir dörtlü aşağı veya yukarı göçürmenin nedeni nedir? Çünkü mantıksal olarak bir makamın başlangıç tonu ile bir dörtlü aşağı ve yukarı olan perde arasında uygunluk mevcuttur.

Safiyüddin Urmevî'nin “Kitabu'l Edvâr” adlı risâlesinde XI. Bölüm, makamların göçürülmesi konusuna (intikal) ayrılmıştır. Yazar; “her bir daireye (oktavı kapsayan dizi) istenilen tondan (17 perdenin her birinden) başlayabilirsiniz, ancak bu durumda deriz ki, bu daire kendi yerinde (asıl tonalitesinde) değildir” demektedir. (Seferova, 2006 :51)

Buna göre Urmevî, 12 makamın 17 perdeye göçürülmesinin mümkün olduğu fikrini ileri sürmektedir ki biri asıl tonalite olduğu için kalan 16 tonalitenin göçürüldüğünden bahsetmektedir.

Ancak tespitimize göre; bu fikrin tam anlamıyla doğru olmadığı ortadadır. Bir makamın 17 perdeye değil, belli perdelere göçürülmesi mümkündür. Burada da aynı makamlar, hiç bir değişiklik olmadan dörtlü mesafelerdeki perdelere göçürülmektedir.

Bu bağlamda 17 perdeli ses sisteminin çeşitli derecelerinde aynı özellik gösteren ve dörtlülerle tekrarlanan üç özel perde dikkatimizi çekti. Bu özel perdelerin birincisinin Rast, ikincisinin Uşşak (Azerbaycan ve İranda Şur makamı), üçüncüsünün Segâh makamına ait durak sesine uygun geldiği görülmektedir.

Türk Müziği Makam Teorisi'nde “Ev, Hâne” Kavramının Esâsı: Yegâh, Dügâh ...

transpozisiya problemləri (İsmayılov, 2013)” adlı makalemizde detaylı bilgi verilmiştir.

Osmanlı Dönemi'nde Anadolu'da yaşamış olan Kırşehirli Yusuf Bin Nizameddin'in 1411'de yazdığı “Risale-i Mûsikî” adlı eserinde “ev” anlayışı daha anlaşılır şekilde gösterilmiştir. Elde ettiğimiz en eski ve doğru mâlûmât budur.

Yazar, Rast makamının perdelerini, onların ait oldukları “ev”leriyle birlikte kaydetmiştir. (Kâmiloğlu, 1998: 32]

Daire-i Rast.

İç daire: Yekgâh evi Rast, Dügâh heman, Segâh heman, Çahargâh heman, Isfahan.

Dış daire: Yukarı perdeler; Yekgâh evi Gerdâniye, Segâh evi Hisar, Dügâh evi Hüseyinî.

Aşağı perdeler; Segah evi Hisar nerm, Dügâh evi Hüseyinî nerm, Yekgâh evi Isfahan nerm.

Şekil 2: Yusuf Kırşehrî'nin Risâle-i Mûsikîsi'nde Ev Anlayışı

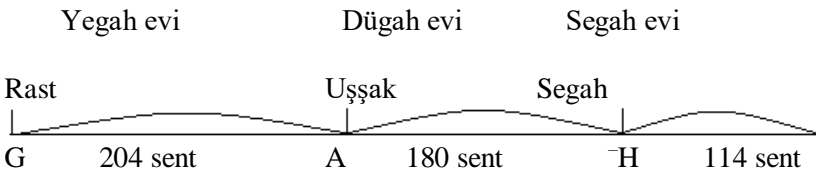

Tespitimize göre; kaydolunan “iç daire”, “batinî makam”dır (iç makam), “dış daire” ise “zahirî makam”dır (dış makam).

Müellifin verdiği bilgilerde temel dörtlülerdeki (Rast dörtlüsü) aynı perde “ev”lerinin bir beşli üst ve bir dörtlü altta tekrarları görülür. Demek ki dörtlü dairelerini oluşturan, “ana denk” adlı temel dörtlülerdir. Daha doğrusu temel dörtlüleri oluşturan prensip; üç perde evinin (Yegâh, Dügâh, Segâh) tekrarlanmaları şeklinde dörtlü aralıklarla çevrilmeleridir. Sonuçta, perde evlerinin tam dörtlü-tam beşli ilişkisi içinde devrettikleri görülür. Bu prensip çerçevesinde hareket edilerek diğer temel dörtlüleri tespit edip genel sistemi ortaya çıkardık.

Üç perde evinden ibaret olan temel dörtlü (ana denk):

Şekil 3: Üç ana perde evinin aralık oranları

Kanaatimize göre esas perde düzumünde esas alınan ve birbirine nispetle farklı aralıklarla yerleşen perde evleri anlayışı, bu evlerin makamsal ve ezgisel fonksiyonlarını tanımak ve makamı doğru analiz etmek için düşünülmüştür. Bazı musiki risalelerinde temel dörtlü, beşli dairelerinde makam analizi yapmak amacıyla Çahargah evi, Pencgah evi de kullanılmıştır.

Çahargah evinin Yekgah evi, Pencgah evinin Dügah evi olduğunu bildiğimiz için, biz daha doğru olanı kabullendik.

Burada, üç perde evini nasıl belirlemek gerekir sorusu meydana çıkmaktadır. Üç perde evi, temel makamda (Rast) iki kat “dizi düğümü” ile tam olarak belirlenir. Birinci kat üst-alt ikili aralığı, ikinci kat ise üst-alt üçlü aralığı ile meydana gelir.

Şekil 4: Üç ana perde evinin oluşumunu gösteren aralıklar

T (Tanini) = 204 sent. C_k (Büyük mücenneb) = 180 sent. C_s (Küçük mücenneb)=114 sent

Yarım perdeli (B = 90 sent) dizilerde, iki kat dizi düğümüne dahil olan perde evlerini belirleyen çevre perdelerin aralık ilişkisi değişebilir. Bu durumda aynı perde, her bir çevre perdeyle ilişkisine göre farklı perde evine çevrilir. Yani aynı perde üzerinde, farklı perde evi ortaya çıkar.

Akraba makamların oluşmasında, telli aletlerde tellerin dörtlü ve beşlilerle akortlanmasında da perde evlerinin önemi vardır. Topladığımız veriler neticesinde Azerbaycan, İran tarında, Türkiye-Arap udunda (Azerbaycan-İran kopuzu, Türkiye bağlamasında bazı akorlar) boş tellerin Yekgah değil, Dügah evine akortlanmasının temelini ortaya çıkardık. Dörtlü ve beşlilerle akortlanan aletlerde Yekgâh, Dügâh, Segâh perde evleri aynı mesafelerdeki perdelere denk geldiği için onların simetriği oluşur.

Şekil 5: Çalgı aletlerinin akortlanmasında ana perde evi kavramının varlığı

Si^{b2} - la^{b2} - mi^{b2}, do^{#3} - Si^{b2} - fa^{#3} simetrik Segâh perde “ev”leridir.

Türk Müziği Makam Teorisi'nde “Ev, Hâne” Kavramının Esâsı: Yegâh, Dügâh ...

Temel Yekgâh evinin esas makamı Rast, temel Dügâh evinin esas makamı Uşşak (Hüseyini, Azerbaycan ve İranda Şur makamı), temel Segâh evinin esas makamı Segâh'dır.

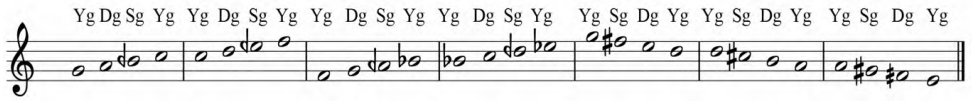
Bütün makam ve şubeler, onların başlangıç ve durak perdelerinin ait oldukları evlere göre çeşitli derecelerde gruplanırlar. Örneğin Segâh evlerine ait olan makam ve şubeler, Yekgâh ve Dügâh evlerinden icrâ edilemez. Bunu ancak Zelzel ses sisteminde icrâ etmek mümkündür.

Ancak bu durumda iki sisteme ait olan makamların bazı aralıklarda karşılaşması, ciddî ahenk uyumsuzluğu oluşturur. Urmevi'nin intikal teorisine esasen Segâh-Zabul (Türkiye'deki makamsal anlayışta Hüzam makamına uygundur) makamının temel yegâh evine ait perdeye göçürülerek icrâsı ise Azerbaycan ve İran'daki Çargâh makamını (sûreten makam) oluşturur.

Segâh evlerine ait olan makam ve şubelerden birkaçını misal olarak gösterebiliriz: Azerbaycan, İran mugam ve şubelerinden Segâh, Hisar-ı Segâh, Muye, Manendi-Muhelif, Mağlub, Humayun-Asl, Ovşarı, Türkiye-Arap makamlarından Segah, Hüzam, Irak, Evc, Evcârâ, Müstear, eski makamlardan Rehâvî-asl, Hicazkar-Asl, Hüzam-Asl vb.

17 perdeli ses sisteminde tespit ettiğimiz yedi temel dörtlüye (ana denk) ait perde evlerini gösterelim:

Şekil 6: 17 perdeli ses sisteminde 7 temel dörtlüye ait perde evleri

Sonuç olarak birbirine nispetle yedi yegâh evi, yedi dügâh evi, yedi segâh evi ortaya çıkar. Bütün dörtlü ve beşlilerin, aslında ana denklemin muhtelif birleşmelerinden oluştuğunu ifade etmiştik.

Şekil 7: 17 perdeli ses sisteminde yedi segâh evine ait perdeler sırası

Daha az kullanılan Segâh evine ait re diyez (Hisarnik makamında) ve si diyez perdeleri, eksik denklemlerde meydana çıkar.

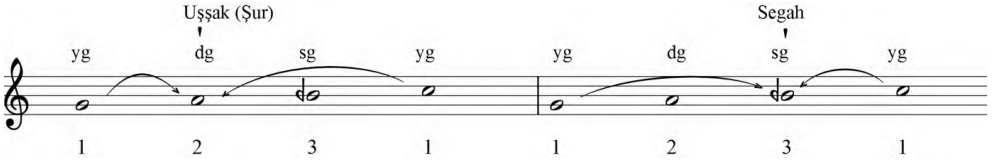
Şekil 8: Yedi esas, iki eksik ana denklemin sırası

Araştırmalarımızda Azerbaycan halk ve muğam müziği, İran muğam müziği, Irak makam müziği, Türkiye halk ve sanat müziği ezgilerindeki genel hususlar dikkatimizi çekti. İlk önce doğal, esas ses sıralı dizilerde bazı seslerin ezgisel yöneticiliği ve ezginin yönetici perdeler arasında devr etmesini ortaya koyduk.

Perde evlerini tespit ettikten sonra, yönetici seslerin Yekgah perde evlerine denk geldiği ortaya çıktı.

Şekil 9: Yönetici seslerin Yekgâh perde evlerine denk gelmesi

Azerbaycan kopuzunun kolunda (sapı) temel Yekgah evi kök perde, onun tiz oktav perdesi ise zil (tiz) kök perde adlanır. Biz de geleneğimize sahip çıkarak yönetici yekgah perde evlerinin seslerini “kök sesler” adlandırdık. Buna göre farklı derecelerdeki Rast dörtlülerinin birinci ve dördüncü sesleri (yekgah evleri) kök sesler olur.

Makam müziğinde ezgisel hareketin iki türü dikkat çekiyor; esas ve yedek hareketler.

Kök sesler makam ezgisinde esas hareketlerin yöneticileridir. Temel dörtlü (Rast dörtlüsü) dairesinde Uşşak (Şur) ve Segah makam seyrine örnek ezgi parçası yazıldığında Sol ve Fa sesleri yönetici perdeler olur.

Şekil 10: Uşşak ve Segâh makamında seyir örnekleri

Uşşak ve Segah makam dizilerinin kendi dörtlüleri ile değil onların ait oldukları baş dörtlülerle (Rast dörtlüleri), yani makamsal, ezgisel dörtlüleri ile gösterilmesinin daha doğru olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Uşşak ve Segah dörtlüleri esas değil, baş dörtlülerin arasında kalan, aralık dörtlülerdir.

Şekil 11: Uşşak ve Segâh makam dizilerinin baş dörtlülerle gösterimi

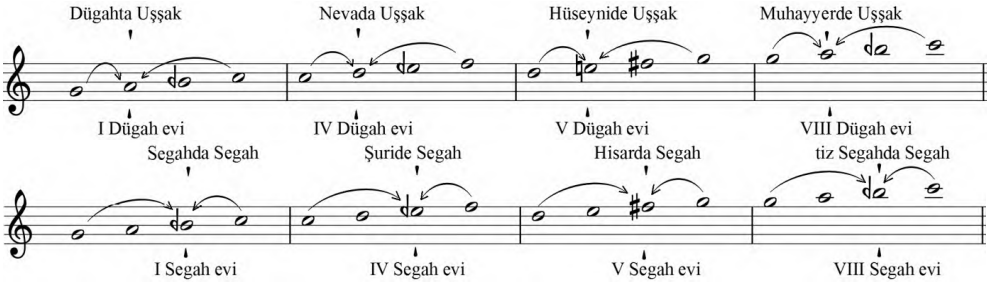
Aynı şekilde Çargah baş dörtlüdür, Buselik ve Kürdi dörtlüleri ise Çargah dörtlüsünün çevrimlerinden hasıl olan aralık dörtlülerdir.

Bu kurallara dayanarak; teorimizde baş dörtlülerden birincisinin yekgah evleri ile çerçevenlenmiş Rast dörtlüsü olduğu tespit edilmektedir.

Çalışmamızla ilgili olmadığından diğer baş dörtlüler ve onların aralık dörtlülerinden bahsedilmeyecektir.

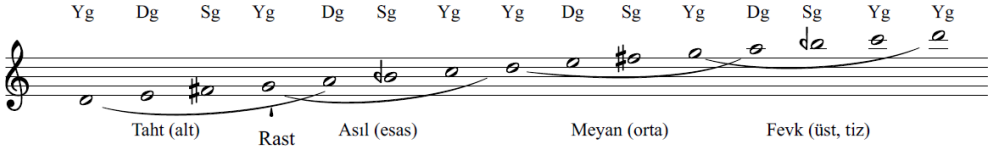
Rast dörtlüleri dairesinde aynı eve ait olan makam özeklerinin I, IV, V, VIII derecelerde tekrarlarının birleşmesinden, mükemmel Rast, Uşşak, Segah ve onların bazı akraba makam dizileri oluşur.

Şekil 12: Aynı eve âit makam özekleri tekrarlarından akraba makam dizilerinin oluşumu

Klasiklerimiz (S.Urmevi, A.Meraği, A.Cami ve s.) 12 makamın esasını, tam beşli (pentakord) sınırlarında kayd etmişlerdir. Gerçekten bir makamın esasının temel dörtlü çerçevesinde seyri sıkışık olurken beşli dairesinde seyri gerçekleştirilmek mümkün olmaktadır. Biz esas ses sıralı beşliyi temel beşli (Rast beşlisi) olarak adlandırdık. Tespitimize göre temel beşlilerden oluşan esas makam tabakalarını şöyle sıralamak mümkündür:

Şekil 13: Temel beşlilerden oluşan esas makam tabakaları

Fevk (üst) tabakasının ardından gelen tiz meyan tabakasını yazmadık.

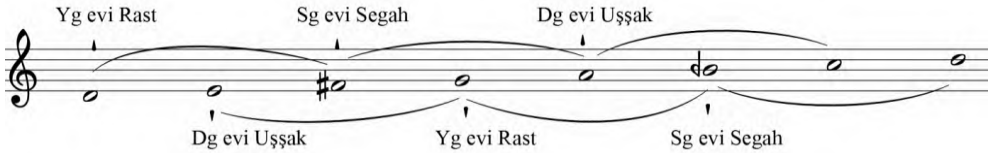
Şekil 14: Temel beşli tabakası

Şekil 15: Birbirini takip eden Rast /T – C_k/, Uşşak /C_k – C_s/, Segah /C_s – T/ uçlülere

Şekil 16: Üç ana perde evi anlayışına göre makamsal dizi

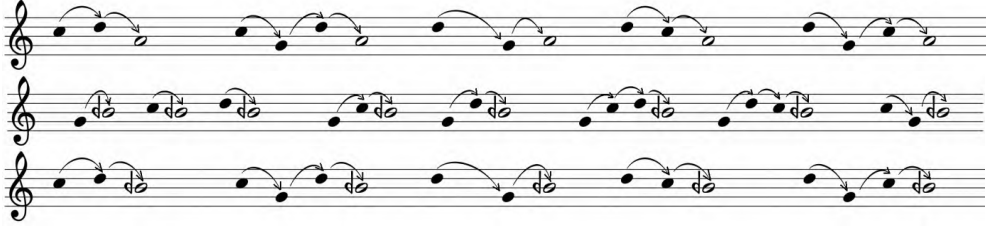
Yukarıdaki izahlarda yalnızca esas makam tabakaları kaydedilmiştir. Bunların toplam sayısı, tiz tekrarları saymaksızın yedi tanedir. Bunlardan başka mürekkebe makam tabakaları da vardır. Temel beşlide beşinci derece, birincinin güçlü (şah, dominant) perdesi olduğu için o da yöneticilik fonksiyonu kazanır.

Temel beşli çerçevesinde yönetici seslerle desteklenen bazı esas hareketleri kaydederek Uşşak ve Segah makamlarının durak seslerinin temel alındığı şema şu şekilde olacaktır:

Şekil 17: Uşşak ve Segâh makamlarının durak seslerine göre yönetici seslerle desteklenen temel hareketler

Türk Müziği Makam Teorisi'nde “Ev, Hâne” Kavramının Esâsı: Yegâh, Dügâh ...

Şekil 18: Temel beşli dairesi çerçevesinde kök sesler ve güçlü sesin yöneticiliğine örnek ezgi parçaları

Şekil 19: Azerbaycan Şur (Türkiye’de Uşşak) mugamının (tar icrâsında) özel giriş bölümü

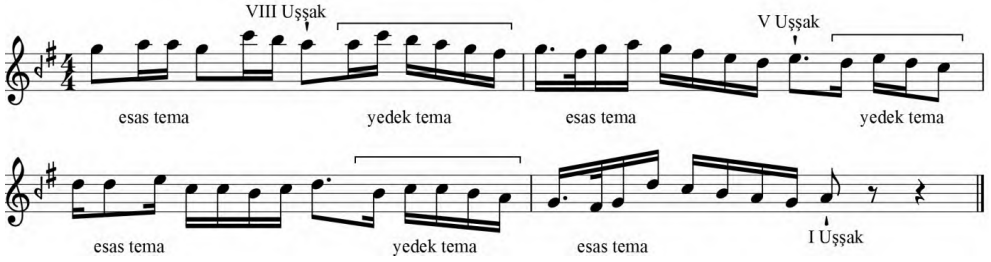

Örnek parçalarda ezginin sol-re sınırlarında akışına şahit oluyoruz. Asıl, meyan, fevk (temel, orta, üst) makam tabakalarında Uşşak makam esaslarını kaydedelim. Bu esas, beşinci derecede Hüseyini, sekizinci derecede Muhayyer olarak adlandırılır.

Şekil 20: Yönetici seslerle hedef sesler arasındaki esas hareketler

Şekil 21: Üç Uşşak makam özeğini birleştiren bir ezgi parçası

“Segah kari şeş avaz” (Abdulkadir Meraĝi) eserinin başlangıç cümlesinde temel pentakord (beşli), asıl tabakasının dairesinde yönetici seslerle desteklenen Segah makam tanıtımına dikkat edelim. (İç-bâtînî Segah makamı).

Sol alt (esas) kök ses, do üst kök ses, re güçlü sestir.

Şekil 22: “Segah kari şeş avaz” eserinde segâh makamının işlenişi

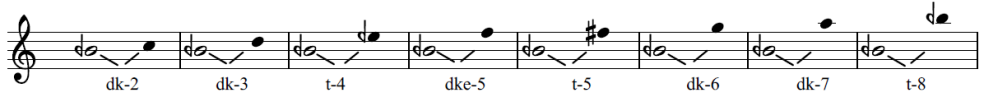
Öte yandan bazı perde evlerinin kendine has dörtlüleri, beşlileri, makamları vardır. Örnek olarak segâh evinin makamlarını oluşturan segâh perde evlerinin trikortlarını (üçlülerini) gösterelim.

Şekil 23: Segâh perde evlerinin üçlülere

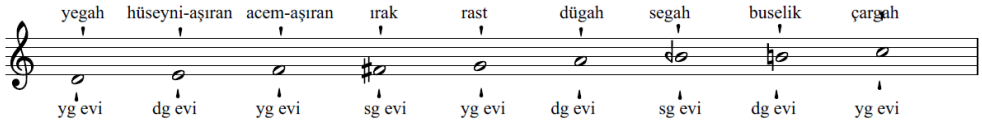
Bu trikortlar yalnız segah evlerine özeldir. Beşinci trikort (si koma bemol, do diyez, re diyez); ara sesler olmadan kullanılmaz. Segah evinden doğan dizilerin özelliği, yalnız Segah perde evi ile üst esas perdelerin arasındaki doğal küçük ikili, üçlü, altılı, yedili, doğal küçük eksik beşli aralıkları ile ilgilidir.

Şekil 24: Segâh perde evi ile üst esas perdelerin arasındaki çeşitli aralıklar

Şekil 25: Makamların tam karar perdelerinin (karargahlar) hangi evlere ait olduklarının gösterimi

Türk Müziği Makam Teorisi'nde “Ev, Hâne” Kavramının Esâsı: Yegâh, Dügâh ...

Tarafımızca kaleme alınan “mugam tahlili və terminologiyasının aktual məsələləri” adlı məqaləmizdə də ev anlayışı konusundan bəhs edilmişdir. (İsmayılov, 2019). Ötə yandan perde evlərinin ezgisel funksionlarının incelikləri, mürekkep dördlü və beşlilərdə perde evlərinin belirlənməsi konuları müstəqil bir çalışmayı gerektirdiyindən, bu məqalədə yer verilməmişdir.

Sonuç

Məqalədə perde evlərinin belirlənməsi, onların önəmli karakteristik hususlarından bəhs ediliyor. Makam müziği ezgisində əsas hərəkət idarəçiləri olaraq və əsas dördlü və beşlilərdə birinci dərəcəli səs olaraq Yegâh perde evlərinin hakim olduğu sonucuna varılmışdır.

İleri sürülən fikirlər sadəcə teoretik deyil, eyni zamanda praktik olaraq şemalar və nümunə ezgi parçalarıyla göstərilmişdir. Makam müziğində “ev” kavramı; perde sisteminin əsasını oluşturduğu kimi dügâh evi, segâh evi və yegâh evi olaraq anılan üç əsas ev kavramı və bu kavramların ezgisel funksionları; məqsədli musiqidə transpozisiya (göçürmə, şəd) məsələsinin də özünü və əsasını oluşturur.

Kaynaklar

- Abbasov, A. (2005), *Üzeyir Hacıbəyov Eserləri*, II. Cilt, Bakü: Şərqi-Qərbi Yayımları
- Arısoy, M. (1988). “*Seydi'nin El-Matla Adlı Eseri Üzerine Bir Çalışma*”. Yayımlanmamış Yüksək
- Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE
- Doğrusöz, N. (2007). “*Harîrî Bin Muhammed'in Kırşehrî Edvârî*”. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İTÜ SBE
- Gençoğlu, M. S. H. (2019), “*İsrail Milli Kütüphanesi Jer Yah Ar 213 Künyeli Risâle-i Edvârın İncelenmesi*”. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Hacı Bayram Üniversitesi Lisansüstü
- Eğitim Enstitüsü
- İsmayılov, Ş. (2013), “Muğam Tonallıqlarının Transpozisiya Problemləri”, *Rast Müzikoloji Dergisi*, 1 (1), 131-153
- İsmayılov, Ş. (2019), “Muğam Tahlili və Terminologiyasının Aktual Məsələləri”, *Azərbaycan Milli Konservatoriyası Elmî Jurnalı*, 3 (45), 4-22
- Kamiloğlu, R. (1998). “*Şehri Kırşehrî el-Mevlevî Yusuf ibn Nizâmeddin ibn Yusuf Rûmî'nin Risâle-i*

- Mûsikisi'nin Transkribe ve Degerlendirilmesi*". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi SBE
- Kamiloğlu, R. (2007). "*Ahmed oğlu Şükrullah (1388-1489) ve "Edvar-ı Musiki" Adlı Eseri*". Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: AÜ SBE
- Keskiner, B. (2006). "Kadıızâde Mehmed Tirevî: Risâle-i Edvâr". *Musikişinas.* 8, 33-46
- Özçimi, M. Sadreddin (1989). "*Hızır bin Abdullah ve Kitabû'l-Edvar*". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE
- Seferova, Z. (2006), *Sefiyeddin Urmevi: Kitabül-Edvar*, Bakü: Şerq-Qerb Yayınları
- Şâmilli, G. (1995), *Mirza Bey'in Musiqi Risâlesi*, Bakü: Azerbaycan Neşriyatı
- Tura, Y. (2001), "*Kitâb-u İlmil-Musiki Alâ Vechil-Hurûfât*", İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

TİFLİS'TE ÖMERİYYE MEDRESESİ (1849–1919)

MADRASAŃ OMARIYE IN TBILISI (1849–1919)

МЕДРЕСЕ ОМАРИЙЕ В ТБИЛИСИ (1849–1919)

Gülnara GOCA MEMMEDLİ*

ÖZ

Kafkasların gözde mekânı olan Gürcistan, Türkiye için hem stratejik sınır komşusu gibi hem de arazisinde yüz binlerle Azerbaycan Türkünü ve diğer Müslüman toplulukları barındırdığı dolayısıyla ilgi odağındadır. Ülkede Hıristiyanlıktan sonra en çok yayılmış din İslam'dır. Bu coğrafyada İslam medeniyetinin zengin mirasının varlığını, İslamî eğitimin, medrese ve mektep geleneğinin asırlar boyunca vüsatla geliştiğini gözlemlemekteyiz.

Buradan hareketle, sunulan makalede, Gürcistan'da İslam öğretimi tarihinden bir örnek olarak başkent Tiflis'te 1849–1919 yıllarında Ömeriyye (Sünni) ruhani medresesinin yerli Türk gençlerinin İslamî eğitim yönünde faaliyetlerini ışıktandırılması amaçlanmaktadır.

İlkin kaynaklar olarak Tiflis'teki Gürcistan Milli Arşivi'nin Tarih Arşivi'nde (GMA TMA) bulunan Rusça, Gürcüce, Türkçe ilgili materyaller temel alınmıştır. Konuya ilişkin arşiv bilgilerinin analizi yöntemi kullanılarak, edinilen önemli bulgular bilimsel-pedagojik araştırma açısından incelenmiş, sınıflandırılmış ve değerlendirilmiştir.

Makalede Tiflis Ömeriyye medresesinin teşkili tarihi ve faaliyet yönleri araştırılır, medresenin eğitim programına, öğretim müfredatına değinilir, ayrıca yöneticileri, müderrisleri, müdavimleri hakkında bilgiler verilir.

1849 yılında Tiflis'te açılmış olan Ömeriyye medresesi, 1919 yılına kadar kentin Meydan mahallesinde Cuma Camisi bünyesinde faaliyet göstermiş ve Sünni mezhep Müslüman çocuklarına İslamî eğitim-öğretim vermiştir. Kafkasya Genel Valisinin tabiliğinde ve vilayet müftüsünün bilvesile eğitimsel kontrolünde bulunmuş medresede hususi ruhani-pedagoji sınıflar oluşturulmuştu. Medresenin tüzüğü ve öğretim müfredatı çerçevesinde Güney Kafkasya Müslüman çocuklarına İslam kuralları üzere bilgiler aktarılmış, İslam Tarihi, Tefsir, Fıkıh, Kelam, Hadis dersleri okutulmuş, ayrıca gerekli ölçekte Rus dilinin öğretilmesi de gerçekleştirilmişti.

Makalede, Gürcistan'ın yüzyıllar boyunca İslam âlemi ile sıkı temasta bulunmasının, Türkiye–Gürcistan–Azerbaycan arasında koridor rolü üstlenmesinin burada dinlerin, medeniyetlerin bütünleşmesine, aynı zamanda da İslam eğitiminin, öğretiminin gelişimine olanak sağlamış olduğu kanaati ortaya koyulmaktadır.

---

* ORCID: [0000-0002-9942-2670](https://orcid.org/0000-0002-9942-2670), Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi İBEF Gürcü Dili ve Edebiyatı Bölümü, gulnara59@gmail.com.

Tiflis'te Ömeriyye Medresesi (1849–1919)

Konunun bilimsel araştırılması, günümüzde uluslararasılık, dinlerarasılık, kültürlerarasılık kapsamında güncel önem etmektedir.

Anahtar kelimeler: *Eğitim Tarihi, Gürcistan'da İslam, İslam'ın öğretimi, İslamî eğitim, medrese, mektep*

ABSTRACT

Georgia, being a generally recognized landmark of the Caucasus, attracts Turkey's attention both because of its strategic border neighborhood and because hundreds of thousands of Azerbaijanis and representatives of other Turkic-Muslim communities live in it. Islam is the most widespread religion in the country after Christianity. The Georgian land preserves the centuries-old history of Islamic civilization and the rich heritage of Islamic education, the traditions of madrasahs and mektebs.

The purpose of this article is to highlight the activities of the spiritual madrasah Omariye (for Sunnis) in 1849–1919 in the capital of Georgia, Tbilisi, as an example of Islamic education in the country.

The main primary sources of research are the materials of the Central Historical Archives at the National Archives of Georgia in Russian, Georgian and Azerbaijani. Important facts obtained using the method of analyzing archival information on this issue were studied, classified and evaluated from a scientific and pedagogical point of view.

Omariye Madrasah was opened in Tbilisi in 1849 in the Juma (Friday) mosque building in the Maydan quarter, and until 1919, it provided Islamic education to the children of the Sunni Muslims. In the madrasah, which was under the general supervision of the governor of the Caucasus and under the control of the mufti of the region, special spiritual and pedagogical classes were also created. Within the framework of the Charter and the curriculum of the madrasah, the children of the Muslims of Transcaucasia were given information about the basics and rules of Islam, the following subjects were taught: History of Islam, Tafsir (interpretation of the Koran and Sunnah), Fiqh (Muslim doctrine regarding the rules of behavior), Kalam (Islamic theology), Hadith (the legend about the statements and activities of the Prophet Muhammad), as well as the Russian language on the required scale.

The article concludes that the close centuries-old contacts of Georgia with the Islamic world, playing the role of a corridor between Turkey, Georgia and Azerbaijan, contributed to the integration of religions, civilizations here, as well as the development of Islamic teachings and education. Scientific research of this problem is of great importance in the context of interfaith and intercultural relations.

Key words: *History of education, Islam in Georgia, Islamic education, madrasah, mekteb.*

АННОТАЦИЯ

Грузия, являясь общепризнанной достопримечательностью Кавказа, привлекает внимание Турции как по причине стратегического приграничного соседства, так и потому, что в ней живут сотни тысяч азербайджанцев и представителей других тюркско-мусульманских общин. В стране ислам является самой распространенной религией после христианства. Грузинская земля хранит многовековую историю исламской цивилизации и богатое наследие исламского образования, традиций медресе и мектебов.

Цель представленной статьи – освещение деятельности духовного медресе Омариёе (мусульманское училище Омарова учения) в 1849–1919 годах в столице Грузии Тбилиси как примера исламского образования в стране.

Основными первичными источниками исследования являются материалы Центрального исторического архива при Национальном архиве Грузии на русском, грузинском, азербайджанском языках. Важные факты, полученные с использованием метода анализа архивной информации по данному вопросу, были изучены, классифицированы и оценены с научно-педагогической точки зрения.

Медресе Омариёе было открыто в Тбилиси в 1849 году в здании Джума (пятничной) мечети в квартале Мейдан, и до 1919 года оно давало исламское образование детям мусульман суннитского крыла. В медресе, которое находилось под общим надзором губернатора Кавказа и под контролем муфтия края, также были созданы специальные духовно-педагогические классы. В рамках Устава и учебной программы медресе детям мусульман давалась информация об основах и правилах ислама, преподавались следующие предметы: История ислама, Тафсир (толкование Корана и сунны), Фихх (мусульманская доктрина относительно поведения), Калам (исламская теология), Хадис (предание о высказываниях и деятельности пророка Мухаммеда), а также русский язык в требуемых масштабах.

В статье делается вывод о том, что тесные многовековые контакты Грузии с исламским миром, играя роль коридора между Турцией, Грузией и Азербайджаном, способствовали интеграции здесь религий, цивилизаций, а также развитию исламских учений и образования. Научное исследование данной проблемы имеет важное значение в контексте межконфессиональных и межкультурных отношений.

Ключевые слова: *История образования, ислам в Грузии, исламское образование, медресе, мектеб.*

Giriş

“Coğrafi konuma göre Gürcistan'a bağlı etnik mekânda Türklerin genetik saflığı, Gürcü toplumuyla bütünleşmesi” (Memmedli, 2018: 292), günümüzde dini toleranslık açısından da dikkate değerdir.

Gürcistan'da hali hazırda 600 binden fazla Müslüman topluluğu meskûndur (<http://www.amag.ge>). Burada İslam dinine mensup aşağıdaki etnik topluluklar önümüze çıkar: Acarlar, Ahıska Türkleri, Borçalı Azerbaycan Türkleri, Kistler, Avarlar, Müslüman Abhazlar. Bunlardan Ahıska Türkleri 1944 yılında buradan sürgün edilmiş, kalanları yine de burada varlığını sürdürmektedir.

Resmiyette Gürcistan Azerileri, gayri resmi olarak da Gürcistan Türkleri, Borçalı Türkleri, Karapapaklar adlandırılan Müslüman etnik grup, ülkenin Tiflis, Rustavi, Marneuli, Gardabani şehirlerinde, Aşağı Kartli, İç Kartli, Kaheti bölgelerinin yaklaşık 200 köyünde var olmaktadır. Sünni ve Şii mezheplerini takip ederler. Sayıları 450.000 civarındadır. Yüzden fazla ibadethaneleri mevcuttur (<http://www.census.ge/en/results/census>).

Gürcistan'ın diğer bir Müslüman topluluğu Sünni Acarlardır. İslam Gürcistan'ı da adlandırılmış – Acaristan (Acar) Özerk Cumhuriyeti'nde, daha çok da Batum şehrinde, Helvaçauri, Hulo, Keda, Kobulet, Şuahevi yörelerinde yaşamaktadırlar. Sayıları 130.000 civarında olduğu bilinir. 150'den çok ibadethaneleri vardır (<http://www.nplg.gov.ge/wikidict>).

Vayhanlar veya başka deyişle Kistler adlandırılan Müslümanlar Çeçen-İnguş kökenli olup, Pankisi vadisinde, Kaheti bölgesinin Ahmeta ilçesinde

Tiflis'te Ömeriyye Medresesi (1849–1919)

önemli yaşayış mntıkları Banara, Birkiani, Duisi, Halacan, Toloşa köyleridir. Sünni Kistlerin sayısı yaklaşık 10.000'dir.

Avarlar veya Lezgiler Dağıstan kökenli Sünniler olup yaklaşık 4 bin sayıda Kahet bölgesinin Kvareli ilçesinde meskûndurlar.

Abhazy'a da yaklaşık 4 bin Sünni Müslüman vardır (<http://www.nplg.gov.ge/wikidict/indeh.php>).

Ülkede medrese seviyesinde din eğitim-öğretiminin de resmi çatı altında bir araya getirilmesi için tedbirler planlanmıştır. Gürcistan Din İşleri Ajansı'nın söyleşisinde Müslümanlara iki medresede eğitim verileceği, bunlardan birinin Tiflis'te, ikincisinin ise Batum'da teşkil edileceği, Batum medresesinin inşasının tamamlandığı, Tiflis medresesinin çalışmalarının devam ettiği ifade edilmiştir (Aydingün, 2016: 237).

Gürcistan'daki İslam kültürünün, burada asırlar boyunca gelişegelmiş İslam öğretiminin ürünü olduğu, Müslüman toplumun gelişim düzeyinin belirli anlamda sosyal tesisat olarak İslam mektepleri ve medreseleri aracılığıyla sağlandığı gözlemlenmektedir.

Gürcistan Milli Arşivi'nin Tarih Arşivi'ndeki (GMA TMA) konumuza ilişkin olarak daha çok inceleyerek yararlandığımız fonlar şunlardır:

Güney Kafkasya Eğitim Müdürlüğü, 1831–1849

Kafkasya Genel Valisi Yazı İşleri Müdürlüğü, 1845–1858

Tiflis Müslüman Mektepleri Mütevellisi, 1847–1918

Kafkasya Eğitim Dairesi Mütevellisi, 1849–1892

Tiflis Vilayeti Okullar Müdürlüğü, 1877–1917

Kafkasya Eğitim Dairesi Yönetim Komiserliği, 1917–1919

Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı, 1918–1921

Gürcistan arşivlerinde 1800–1917 yıllarında Güney Kafkas Müslüman Ruhani İdaresi'nin, Güney Kafkas Müftülüğü'nün, Şii Kadılarının faaliyetlerine ilişkin belgelerin bulunduğunu da belirtmekte fayda vardır (Guniava 2013).

Bunlardan başka, Gürcistan'da İslam'ın tarihine, Gürcistan Müslümanlarının eğitimine, kültürüne dair bilimsel araştırmalar, dönemin matbuatı, raporlar, hatıralar vb yazılar da önem arz etmektedir.

1. Medresenin Teşkili ve Faaliyeti

Gürcistan'da medreselerin teşkili tarihi erken ortaçağlardan başlamıştır. Sonraki yüzyıllarda da Tiflis'te, Borçalı-Karayazı, Ahıska bölgelerinde orta dereceli medreseler faaliyet göstermişlerdi. Bu tip medreselerde esas itibarıyla din hizmetçileri olan mollalar, İslamiyye iptidai mektepleri için muallimler hazırlanmıştır. Medresede Arap Dili, Fars Dili, İslam İlahiyatı ve İslam Hukuku daha mükemmel talim edilmişti, ayrıca Tarih, Coğrafya, Hesap, Hendese, Mantık, Psikoloji öğretilmişti. Gürcistan doğumlu olup Doğu ülkelerinde medrese tahsillerini tamamlayanlar da çok olmuştur.

1840'lı yıllarda Tiflis'te medrese faaliyet göstermiştir. Bunu hicri kameri 1260 – miladi 1844 yılında tertiplenmiş Abbaskulu Ağa Bakihanlı Kutsi'nin “Gülistan-i İrem” kitabının tanıtım yazısındaki: “Elyazması Tiflis'te Kazahlı

şeyhülislam Osman Efendi'nin medresesinde yazılmıştır” notu (Bakihanov, 1844) kanıtlamaktadır.

1832'de Kafkasya Genel Valisi Vorontsov, Rus Doğubilimci Nikolay Hanıkov'a ve eğitim müfettişi İvan Roskovçenko'ya Güney Kafkasya İslamiyye medreseleri projesini tertip etmek için serencam vermişti. Hanıkov'un tasarısı beğenilmiş ve bahse konu eğitim kurumlarının karardadnamesini hazırlamak için Güney Kafkasya Şii mezhep ruhani idaresinin yöneticisi şeyhülislam, Tiflis ahundu Muhammed Ali Hüseyinzade Selyanı görevlendirilmişti. 1845'te hazırlanan projede ruhani mektepleri ve medreselerinin çok asırlık tecrübesi yanında devlet mekteplerinin tecrübesi de dikkate alınmıştı. Program tasarısını Mirza Fetali Ahundzade Rusçaya tercüme etmişti (Tahirzade, 1962).

1847 yılından Tiflis'te faaliyet göstermiş İslamiyye eğitim kurumlarının adları dönemin Arap harfli arşiv belgelerinde medrese geçer. Örneğin, “Tiflis şehrinde bina olunan medresenin karardadnamesi” (GMA TMA, 422/1/179: 1), “nazır-i medreseyi İslamiyye”, “müdür-i umureti mütevelliyi medarisi Kafkasiye”, “hadimi medreseyi milleti isnayı şeriyeyi Tiflis”, “gerdanendeyi umuri mütevelliyi medarisi İslamiyyeyi Tiflis” (GMA TMA, 422/1/237: 3–5). Bu eğitim müesseseleri Rusça resmi belgelerde “мусульманское училище Омарова учения” (GMA TMA, 422/1/179: 1, 8), “мусульманское училище Алиева учения” (GMA TMA, 422/2/5697: 27a, 54, 63) adlanır. Okula Rusçada “школа” şkola denir, “училище” uçilişe ise okul tipinden bir üst seviyedir. Rusçada da Aliyye ve Ömeriyye “şkola” değil, “uçilişe” adlandırılmıştır.

1847 yılı 12 Aralık tarihinde Tiflis'te Şiiler için “Aliyye” (Ali talimi) İslamiyye medresesinin resmi açılışı olmuştur. Rusça nüfuzlu resmi matbuat organı olan “Kavkaz” Kafkas gazetesi bu özelde ayrıntılı bir röportaj yayınlamıştır. Makaleden belli olur ki, Kafkasya Genel Valisi, 1847 yılının başlarında Tiflis'te önce Şiilerin çocukları için, sonra Sünnilerin çocukları için eğitim kurumunun açılması gereksinimini gündeme getirerek, bu hususta teklif ileri sürmüştü. İlgili karardadname, yani tüzük, Kafkasya Komitesi'nin müzakeresine müteakiben 18 Nisan'da imparatorun onayına sunulmuştu (Kavkaz, 1847: 2).

Not: Karardadların metinlerinde Tatar, Azerbaycan değil, Türk dili yazıldığını vurgulamalıyız (GMA TMA, 422/1/179: 3).

Tiflis'teki Şii mezhepliler için “Aliyye” medresesi örneğinde 1849 yılı 15 Ocak'ta da Sünni mezhepliler için “Ömeriyye” medresesi açılmıştır (GMA TMA, 4/3/303: 1–13; GMA TMA, 422/1/179: 1–7).

“Ömeriyye”nin tüzüğü, 1848 yılı 10 Mayıs tarihinde Rusya'nın Tsarskoye Selo Çar Köyü kasabasında tertip edilip mühürlenmiştir. Tüzükleri ve personel çizelgelerini Rusya imparatoru şahsen onaylamıştır ve kendi el yazısıyla şöyle not düşmüştür: “Быть по сему” – Şöyle olsun (GMA TMA, 422/2/5697: 63). Tüzüğe istinaden Ömeriyye medresesi Tiflis'teki Sünni mezhep camisinin bünyesinde yerleşmişti.

Medreseler, bilvesile Kafkasya Genel Valisi'nin tabiliğinde olmuştur. Genel Vali, bilvesile gözlemcilik için Tiflis'teki memurlardan birini hususi

Tiflis'te Ömeriyye Medresesi (1849–1919)

mütevelli atamıştı. Bundan ilave, Genel Vali'nin kararıyla Müslümanların saygın zadeğânlarından medreselerin onursal naipleri seçilmişti ve onlar bu eğitim kurumlarında işlerin sağlıklı şekilde gidişatına yardımda bulunmuşlardı. “Ömeriyye”ye eğitimsel kontrolü vilayet müftüsü üstlenmiştir. “Ömeriyye”de on kişilik yatılı pansiyon da ayarlanmıştı. Kütüphane, ayrıca ciltleme imalathanesi da vardı. Medrese, 1887 yılından itibaren üçüncü dereceli özel okul statüsü kazanarak, iç işleri bakanlığının tabiliğine verilmiştir (Paşaev, 2012).

1898'de “Tiflisskiy Listok” Tiflis Sayfası gazetesi yazmıştır: “Tiflis'te iki resmi Müslüman medresesi var, onlarda iş iyi ayarlanmıştır. Maalesef ki, onlar Türk ahalisinin ihtiyacını karşılayamıyor. Nitekim bu iki medrese yalnızca 80 kişiyi kapsayabilir” (Tiflisskiy Listok, 1898: 3).

1901 yılında kadrolar dizelgesi şöyle belirlenmişti: onursal mütevelli, hususi sınıflar müdürü, yüksek dereceli iptidai mektep müfettişi, Şeriat muallimi, ortak genel dersler üzere üç muallim, grafik sanatı muallimi (GMA TMA, 422/1/7150: 46–51).

1907 yılı raporuna istinaden, Tiflis'in Meydan mahallesinde Sup Sarkis sokağında 45 sayılı binada yerleşmiş medresenin 6 şubesi, 3 sınıfı olmuştu (GMA TMA, 427/1/45: 37).

Tiflis'te Azerbaycan Türkçesinde neşredilen “Molla Nesreddin” dergisi şöyle yazmıştır: “Tiflis gibi büyük şehirde yalnızca bir tane mektebimiz vardır, özünün de programı Nuh Nebi devrinde yazılmıştır... Ne etmeli ki, bu mektebin yeri de Ocakkulu kişinin tavuk ini boydadır. Dâhil olmak isteyenlerin çoğu yer olmadığı yüzünden kabul edilemiyor” (Molla Nesreddin, 1910).

1907'de Bakü'de muallimlerin ikinci kurultayı Tiflis'teki “Aliyye” ve “Ömeriyye” medreselerinin birleştirilmesini gerekli saymıştı. 1911'de Kafkasya Genel Valiliği Kurulu bu medreseleri şehir mekteplerine dönüştürmeyi ve iç işleri bakanlığının tabiliğinden çıkarıp eğitim idaresinin tabiliğine vermeyi uygun bulmuştu.

1912'de Tiflis medreselerini yüksek derece ilkokula dönüştürmek, bu okulda hususi ruhani-pedagoji sınıflar açmak planı ileri sürülmüştü.

1914'te “Aliyye” ile “Ömeriyye”nin yeniden kurulması gündeme gelmişti. İç işleri bakanlığının tabiliğindeki bu eğitim kurumlarının taleplere cevap vermediği tespit edilmiş ve yeni teklife esasen, medreselerde ek olarak üç yıllık hususi dini-pedagoji sınıflar açılmalıydı.

İslamiyye medreselerinin kaderi 1918 yılında beyan edilmiş Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti döneminde çözülebilmmişti. Gürcistan Müslüman Milli Kurulu, 1918 yılı 5 Ekim'de: “İslamiyye medreselerinin durumu çok endişelidir, onlar aslında yok gibidirler. Müslümanlar özgür ülkede yaşamalarına rağmen, mevcut şeraitten istifade edemiyorlar” raporunu paylaşmıştı. Kurul, bu eğitim kurumlarının iç işleri bakanlığı serencamında bulunmasını antidemokratik hal saymıştı (GMA TMA, 1933/1/1560: 3).

Yerel matbuat, 1919 baharında haber vermişti: “Müslüman Milli Kurulu'nun kararı doğrultusunda, Tiflis'in “Aliyye”, “Ömeriyye” medreseleri tarikata göre bölünmeyen tek kurumda birleştirilmiş ve Gürcistan Eğitim

Bakanlığının tabiliğine verilmiştir. Hazırda Milli Kurul'un eğitim komisyonu, medreselerin yeniden kurulmasına ve yeni öğretim programının düzenlenmesine başlamıştır. Komisyonunda medresenin pedagoji heyeti de iştirak ediyor” (Gruziya, 1919: 3).

Dolayısıyla, “Aliyye” ve “Ömeriyye” temelinde iki sınıflı okul teşkil edilmişti. Okula 73 öğrenci alınmıştı. Okul müdürleri önce Kemal Efendi Sübhankuluev, sonra Ali Mirza Nerimanzade, Abbas Ali Kâzımov, daha sonra Ebül Ahund Mövlazade, öğretmenleri Ali Mirza Nerimanzade, Ebül Ahund Mövlazade, Mirza Ali Rıza Efendiev, Selman Hüseyinov ve başkaları olmuşlardı. Bu okula 1920 yılı 23 Ekim'den yüksek dereceli ilkokul statüsü verilmişti. Müdür olarak Tehmas Bey Kulubeyov atanmıştı. Üstün eğitim seviyeli öğretmenler İlyas Guguşov, Mirza Şerif Mirzaev, David Ağalarov, Kemal Sübhankuluev, Faruk Beyim Kacar ve başkaları ders demişlerdi. Okulun pedagoji kurulunun kararıyla, Gürcistan'ın Müslüman (Türk) okulları müfettişi Mirza Rıza Alizade'nin aracılığıyla ve eğitim bakanlığının onayıyla 1920 yılı 31 Aralık'ta bu okula ünlü Azerbaycan şairinin şerefine “Şeyh Nizami adına Müslüman yüksek ilkokulu” adı verilmişti (GMA TMA, 1935/1/745: 154–156).

Tanınmış pedagoğ, yazar Sultan Macit Kanizade şöyle hatırlamıştır: “Müftü efendinin idaresi cümbinde Omarovaya Şkola adıyla üç yıllık bir iptidai mektep vardı. Şehrin hamı eğitim ihtiyacını ödemek için hükümet hattıyla açılmış bu mektepte iki nefer molla kulak muallim nesep olunmuştur. Bunlardan birisi şeriat, o birisi ise Rus dili öğretmek için idi” (Kanizade, 1986: 222).

Bu medresenin müdavimi olmuş ünlü gazeteci, Ahıskalı Ömer Faik Nemanzade (1872–1937): “Mekteplerin birisi Ali (Şii), o birisi Ömer (Sünni) mektebi idi... Şeyhülislam ve müftünün Türk mektepleri üstünde boş, kuru adları dururdu. Mekteplerin programı, muallimlerin tayini, şahadetname verilmesi, nizamname tertibi, bütçesi hamı Kafkasya eğitim müdürlüğünün elindeydi” (Nemanzade, 1992: 401).

2. Medresenin Öğretim Müfredatı

Arşivde “Aliyye” ve “Ömeriyye” medreselerinin tüzükleri bulunmaktadır. Tüzüklerde, söz konusu eğitim kurumlarının teşkilinden Güney Kafkasya Müslümanlarının çocuklarına İslam dininin kanunları üzere bilgiler verilmesi ve onlara toplum yaşayışı için gerekli ölçekte Rus dilinin öğretilmesi amaçlandığı belirtilmiştir (GMA TMA, 4/3/303: 1–13; GMA TMA, 422/1/179: 1–7; GMA TMA, 422/2/5697: 27a–31, 54–62).

Medresede aşağıdaki dersler okutulmuştur: Türk dili; Fars dili; Arap dili; Rus dili; Muhtasar coğrafya; Muhtasar tarih; Hesap; Rus kanunculuğu, mahkeme icraatı; Hüsnühat.

Medresenin iki müderrisi var idi: biri İslamiyye kursunda, diğeri Rus kursunda ders vermekle mükellef idi. İslamiyye kursu müderrisi, üstün eğitimiyle, ciddi ahlakıyla bilinen, öğretim yöntemlerini iyi uygulayan şahıslar arasından müftü ve onursal naip tarafından seçiliyordu. Rus dili müderrisi, Türk dilini bilen Ruslar veya Rus dilini temelli bilen Türkler arasından müteveli

Tiflis'te Ömeriyye Medresesi (1849–1919)

heyetçe seçiliyordu. Bu müderrisler kamu çalışanı sayılıyordu. Medresede müftünün temsilcileri de hizmet gösteriyorlardı.

Türk, Fars, Arap dillerini İslamiyye kursu müderrisi, Rus dili ve diğer dersleri Rus kursu müderrisi tedris etmişler.

Birinci sınıfa 8 yaştan 12 yaşa dek çocuklar ve yetişkinler kabul ediliyordu. Medresede üçer sınıf teşkil edilmişti: Türk dili, Fars dili ve Arap dili sınıfları. Her sınıf için iki yıl planlanmıştı. Rus dili dersine ve başka derslere her sınıfta ek ders saatleri ayrılmıştı. Arapça sınıfında Kuran'ın kıraatinin öğretilmesine ve Şeriata saatler verilmişti. Her meşgale bir buçuk saat sürüyordu ve her gün ikisi sabah, ikisi öğleden sonra olmakla dört ders geçiliyordu.

Eğitim-öğretim süresi her sınıfta iki yıl olmakla toplamda altı sene devam ediyordu. Tam kursu üstün puanla bitiren talebelere sivil ve askeri hizmete girerken umumi süre mukabilinde bir yıl erken olmakla birinci derece subay rütbesi veriliyordu. Söz konusu müdavimler gimnaziye mezunlarıyla denk haklara sahip oluyorlardı.

1901 yılında “Ömeriyye” nezdinde ana sınıflara ek olarak yüksek dereceli iptidai mektep de açılmıştı, Şeriatın öğretimi güçlendirilmişti.

Tiflis İslamiyye medreseleri, 25 Haziran 1912 tarihli yasa esasında tam yüksek derece iptidai eğitim-öğretim vermek kapasitesine sahip olmalıydı. İlave hususi sınıflar açılmasından maksat, iptidai mektepler için Şeriat ve Türk dili muallimleri hazırlamaktan ibaret idi (GMA TMA, 422/2/5697: 5).

Arşivde 1912 yılına ait Tiflis Müslüman yüksek derece ilkokulu Şark (Türk, Arap, Fars) dilleri programlarına, din talimi programlarına, hazırlık sınıfının, ruhani-pedagoji sınıflarının haftalık ders saatleri çizelgelerine ulaşmış bulunuyoruz. Burada ortak genel derslerin Rus dilinde, şeriat-din derslerinin Arap dilinde (Rus veya Türk dillerinde şerhi ile) yürütülmesi ön görülüyordu. Öğretim planında yer alan din dersleri şunlar idi: İlm ut Tefsir, İslam Tarihi, İlm-ül Fıkıh, İlm-ül Kelam, İlm-ül Hadis, İlm-ül Advian (GMA TMA, 422/2/5697: 16–24).

Din derslerinin içeriklerini ve haftalık saatlerini müftü belirliyorlardı. İlm-ül Fıkıh dersinde Tevrat, Namaz, Oruç, Zekât, Hac, İcara Vekâlet, İba, Vakıf Müselleh, Nikâh, Talak, Lian, İkrar, Feraiz, İman, Ahd, Şahadet, Gazye, Kesp, Zübah, Eklü-Şurp, Ticaret geçilirdi.

1914 yılında medrese nezdinde ek olarak üç yıllık hususi dini-pedagoji sınıf açılarak, burada şeriat, ilahiyat yine de temel dersler statüsünü korumuştur.

3. Medresenin Yöneticileri

Görkemli dramaturg, tüm Türk dünyasında tiyatro yazarlığının birincili Mirza Fetali Ahundzade, 1855'te bir süre Tiflis İslamiyye medreselerinin müdürü olmuştur. Onun bu görevde faaliyeti özelinde arşiv belgeleri mevcuttur (GMA TMA, 422/1/237: 5; GMA TMA, 424/1/47: 2; GMA TMA, 1480/1/1: 4–6).

Kaynaklara istinaden, ayrı ayrı yıllarda “Ömeriyye” medresesinin yöneticileri şunlar olmuştur:

Popeçitel-mütevelliler:

Nikolay Hanıkov, 1848 yılından
Mirza Fetali Ahundzade, 1855 yılında
Bulatov, 1860 yılından
Adolf Berje, 1870–1886 yıllarında
M. P. Zavadskiy, 1886–1906 yıllarında
Halil Bey Aşurbeyov, 1907 yılında
L. K. Lopatinskiy, 1908–1918 yıllarında

Müdürler:

Muhammed Efendi Müftüzade, 1858–1866 yıllarında
Hüseyin Efendi Kayıpzade, 1866 yılından

Onursal müdür:

Muhammed Ali Bey Pehlevandov, 1890 yılından

Mirza Fetali Ahundzade (1812–1878), görkemli Azerbaycan yazarı-dramaturgu, şairidir. 1834'ten itibaren Tiflis'te yaşamış, burada Kafkasya Genel Valisi özel kalem müdürlüğünde sivil işler üzere Şark dilleri mütercimi olarak görevde bulunmuştur. Tiflis'te defnedilmiştir. 1855 yılında Tiflis İslamiyye medreselerini yönetmiştir. Arşiv belgelerinde onun tuttuğu vazife “Gerdanendeyi umuri mütevelliyi medarisi İslamiyyeyi Tiflis” (Tiflis İslamiyye medreseleri mütevellî işleri müdürü) gibi geçer (GMA TMA, 422/1/237: 5).

Nikolay Vladimiroviç Hanıkov (1822–1878), 1840'lı yılların sonlarına doğru Kafkasya'ya diplomatik göreve gönderilmişti. 1853'te Tebriz'de Rusya baş konsolu çalışmıştır. Ayrıca, Doğubilimci olarak eserleri vardır. “Buhara Hanlığının Tasviri”, “İç ve Küçük Orda Kırgız Çöllerinin Ahalisi Hakkında”, “Hazar Denizi Seviyesinin Değişmeleri Hakkında”, “İran Etnografyası” kitaplarını yazmıştır. Tiflis İslamiyye medreselerinin mütevellisi olmuştur.

Muhammed Efendi Müftüzade (1823–1880), 1847–1872 yıllarında Kafkasya müftüsü olmuştur. 1858–1866 yıllarında Ömeriyye medresesinin müdürlüğünü yapmıştır.

Adolf Petroviç Berje (1828–1886), milliyetçe Alman olmuş, Tiflis'te Kafkasya arkeografi komisyonu başkanı görevini üstlenmiştir. Daha çok Güney Kafkasya'nın tarihi ve kültürü ile ilgilenmiştir. 1870–1886 yıllarında Tiflis İslamiyye medreselerini yönetmiştir.

Hüseyin Efendi Molla Yusufuğlu Kayıpzade (1830–1917), 1858'den Tiflis'teki üç yıllık Müslüman ruhani mektebinde şeriatın ve Doğu dillerinden ders demiştir. 1879–1883 yılları arasında öğretmen seminariyesinde pedagoji faaliyet göstermiştir. Tiflis'te Türk çocukları için kendi hesabına mektep açmıştı. 1883 sonlarında Kafkasya müftüsü tayin edilmiş, 1917 Mart ayına kadar bu görevde çalışmıştır. Medresede istifade edilmek için “Mesaili Ammil Hesap” (umumi hesap meseleleri), “Mebadeyi Talimi Sibyan” (yetişkinlerin taliminin başlangıcı) ders kitapları vardır. 1917 Mart ayında Tiflis'te vefat etmiştir.

4. Medresenin Müderrisleri ve Talebeleri

Arşiv kaynaklarından derlediğimiz bilgilere göre, ayrı ayrı yıllarda medresenin müderrisleri şunlar olmuşlar:

Tiflis'te Ömeriyye Medresesi (1849–1919)

Abdullah Abdurrehmanov, 1850'li yıllarda
Habibullah Uteşov, 1850'li yıllarda
Hüseyn Yusufoğlu Kayıpzade, 1858–1866 yıllarında
Abdullah Kani Rehmetullohoğlu, 1858 yılından
Zarif Şerifov, 1858 yılından
Karabaşov, 1880'li yıllarda
Halay İsmailov, 1880 yılına kadar
Alâeddin Efendi Sübhankuluev, 1880 yılından
Muhammed Yakubov, 1880 yılından
Smedağa Kayıпов, 1880 yılından
İsmail Kayıпов, 1900'lı yıllarda
Reşid Bey Efendiev, 1900'lü yıllarda
Yunus Efendi Memmedzade, 1900'lü yıllarda

Halay İsmailov: Öğretmen seminariyesi mezunu olmuştur.

İsmail Kayıпов, 1907'de seminariye bitirmişti. Ömeriyye medresesinde dersler vermiştir.

Reşid Bey Efendiev (1863–1942), eğitimci yazar olarak bilinir. Gori seminariyesinde okumuş, 8 yıl Tiflis'te din işleri idaresinde kâtip yardımcısı çalışmış, “Ömeriyye”de dersler vermiştir.

Yunus Efendi Memmedzade, aslen Borçalı kazasının Saraçlı köyünden olmuştur. 1900'lü yıllarda “Ömeriyye”de çalışmıştır.

1866 yılına ait “Ömeriyye” medresesi talebelerinin listesini arşivden elde etmişiz: A. K. Şerif Efendi, Abbas Hasanov, Abbas Vekilov, Abbas Yusufov, Abbasağa Kayıпов, Adilgir Yakupov, Aliyar Eyübov, Hasan Guguşov, Hüseyn Mededov, L. Efendiev, M. Mövlaev, Muhammed Yusufov, Maksudov, Melik Kazızade, Möhü Kayıпов, Mustafa Hüseyinzade, Rehim Mustafaev (GMA TMA, 1480/1/1: 49).

İsimleri geçenlerden Abbasağa Kayıпов Tiflis'te yaşamış, “Nazır” mahlasıyla şiirler yazmıştır, Fars dilinden edebi tercümeleleri vardır.

Arşiv belgelerinden derlediğimiz bilgilere istinaden, Ömeriyye medresesinin bazı yıllar üzere talebe kontenjanı şu rakamlarla ifadenilir:

1850 – 57
1860 – 78
1887 – 45
1888 – 42
1889 – 30
1892 – 44
1893 – 38
1894 – 41
1895 – 40
1896 – 35
1897 – 34
1898 – 41
1900 – 32

1907 – 74

1908 – 74

1910 – 99

Medresede daha çok erkek çocuklar okumuşlardı. Ömeriyye mezunlarından birçoğu toplumsal hayatta etken rol oynamış, dini ve pedagoji faaliyet sahalarında halkın hizmetinde bulunmuştur.

Sonuç

Araştırma başında hipotez, bulgular doğrultusunda olgusal olarak kanıtlanmaktadır: Tiflis “Ömeriyye” medresesi yüzyıllar boyunca milli eğitimimizin temelini oluşturmuş ruhani eğitim kurumları ile Çarlık Rusya'nın eğitim politikasının sentezi özelliğini taşımıştır. Nitekim bu eğitim kurumlarında hem Türk dilinin, Arap, Fars dillerinin, Şeriatın tedrisi hem de Rus dilinin öğretilmesi ilgi odağına taşınmıştı. Ayrıca da bilimsel derslere belirli çerçevede dikkat yetirilmişti.

Bununla da, Tiflis Müslüman medreseleri hem burada İslam'ın korunmasına ortam sağlamıştır hem de burada yararlı, gerekli devlet, eğitim kadroları yetişmesine katkıda bulunmuştur.

Sovyet rejimi yönetimine kadar Tiflis'te Aliyye ve Ömeriyye medreseleri yanında Tiflis ruhani seminariyesi – medresesi, “İttifak” encümen medresesi, ayrıca cami / mescit mektepleri, Kuran kursları da faaliyet göstermişler.

Gürcistan'da 1991 yılından itibaren kalıcı bağımsızlık devrinde İslam eğitimciliyi yönünde belirli etkinlikler hayata geçirilmektedir. Özellikle, Tiflis, barındırdığı kiliseleri, camisi, sinagogu, hamamları ile dünyada dinlerin, dillerin, medeniyetlerin bir arada var olduğu nadide şehirlere birisidir.

Günümüzde Gürcistan arazisinde birkaç örgün ve uzaktan öğretim medreselerinin var olduğuna tanıklık etmekteyiz. Tiflis Cuma Mescidi nezdinde İmam Ali (e) medresesi, Hazreti Zehra (e) medresesi, Marneuli şehrinde Ehli Beyt medresesi, İmam Rıza (e) medresesi, Hanım Zehra (e.) medresesi, Gardabani şehrinde Marağa Hüseyiniye medresesinde talebelere Kuran, İslam Tarihi, Ahlak, Şeriat, Hitabe ve sair dini dersler, Arap-Fars, İngiliz, Gürcü dilleri, bilgisayar dersleri geçilmektedir.

Dolayısıyla, Türk töresinin ve medeniyetinin de önemli bir ocağı olan Gürcistan'da İslam ruhani eğitimi, Müslüman ahalinin aydınlanmasını sistem düzeninde nitelik ve nicelik itibarıyla sağlamaktadır.

Kaynakça

Aydınğün, A.; Asker, A.; Şir, A. Y. (2016). (Editörler). Gürcistan'daki Müslüman Topluluklar. Terazi yayıncılık, Ankara.

Bakihanov, A. A. (1844). *ناتسلگهرا* Gülistan-i İrem. Tiflis // Azerbaycan Elyazmaları Enstitüsü arşivi, 2236/2954.

GMA TMA (4/3/303). Gürcistan Milli Arşivi'nin Tarih Merkez Arşivi: Kafkasya Genel Valisi Yazı İşleri Müdürlüğü, 1845–1858.

Tiflis'te Ömeriyye Medresesi (1849–1919)

- GMA TMA** (422/1/179). Gürcistan Milli Arşivi'nin Tarih Merkez Arşivi: Kafkasya Eğitim Dairesi Mütevellisi, 1849–1892.
- GMA TMA** (422/1/237). Gürcistan Milli Arşivi'nin Tarih Merkez Arşivi: Kafkasya Eğitim Dairesi Mütevellisi, 1849–1892.
- GMA TMA** (422/1/7150). Gürcistan Milli Arşivi'nin Tarih Merkez Arşivi: Kafkasya Eğitim Dairesi Mütevellisi, 1849–1892.
- GMA TMA** (422/2/5697). Gürcistan Milli Arşivi'nin Tarih Merkez Arşivi: Kafkasya Eğitim Dairesi Mütevellisi, 1849–1892.
- GMA TMA** (424/1/47). Gürcistan Milli Arşivi'nin Tarih Merkez Arşivi: Güney Kafkasya Eğitim Kurumları Müdürlüğü, 1831–1849.
- GMA TMA** (427/1/45). Gürcistan Milli Arşivi'nin Tarih Merkez Arşivi: Tiflis Vilayeti Okullar Müdürlüğü, 1877–1917.
- GMA TMA** (1480/1/1). Gürcistan Milli Arşivi'nin Tarih Merkez Arşivi: Tiflis Müslüman Mektepleri Mütevellisi, 1847–1918.
- GMA TMA** (1933/1/1560). Gürcistan Milli Arşivi'nin Tarih Merkez Arşivi: Kafkasya Eğitim Dairesi Yönetim Komiserliği, 1917–1919.
- GMA TMA** (1935/1/745). Gürcistan Milli Arşivi'nin Tarih Merkez Arşivi: Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı, 1918–1921.
- Gruziya** (1919). Грузия Gürcistan, gazete, sayı 80. Tiflis. Gürcistan Milli Kütüphanesi arşivi. Rusça.
- Guniava, G.** (2013). 1800–1917 yılları Gürcistan arşivleri belgelerine göre Kafkas İslam ictması. Гуниава, Гела. Исламская община Кавказа по документам грузинских архивов 1800–1917 гг. Tiflis: Alul-Beyt Merkezi yayınları.
- Kanizade, S. M.** (1986). Gelinler Hamaili. Yazıcı neşriyatı, Bakü.
- Kavkaz** (1847). Кавказъ Kafkas, gazete, 20 Aralık, sayı 51. Gürcistan Milli Kütüphanesi arşivi, 67. Rusça. Tiflis.
- Memmedli, Ş. B.** (2018). Gürcistan'da Türk Edebiyatı. Fenomen yayıncılık, Erzurum.
- Molla Nesreddin** (1910). لاملرصدنیدلا, dergi. Tiflis. Gürcistan Milli Kütüphanesi arşivi. Türkçe.
- Nemanzade, Ö. F.** (1992). Seçilmiş Eserleri. Yazıcı neşriyatı, Bakü.
- Paşaev, E. H.; Bayramov, N. E.; Gocaeva, G. N.** (2012). Gürcistan'da Azerbaycan mektepleri. Stamba neşriyatı, Tiflis.
- Tiflisskiy Listok** (1898). Тифлисский листок Tiflis sayfası, gazete, 3 Mart. Tiflis. Gürcistan Milli Kütüphanesi arşivi. Rusça.
- <http://www.amag.ge> Gürcistan Müslümanları İdaresi (2.7.2020).
- <http://www.census.ge/en/results/census> Ethnic groups by major administrative territorial units (2.7.2020).
- http://www.nplg.gov.ge/wikidict/indeh.php/ისლამი_საქართველოში (2.7.2020).

**KİTLE İLETİŞİMDE GÜNDEM BELİRLEME KURAMI: ANKARA HACI
BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ VE AN NAJAH NATIONAL
ÜNİVERSİTESİ**

**AGENDA SETTING THEORY IN MASS COMMUNICATION: ANKARA
HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY AND AN NAJAH NATIONAL
UNIVERSITY**

**ТЕОРИЯ УСТАНОВКИ ПОВЕСТКИ ДНЯ В МАССОВОЙ
КОММУНИКАЦИИ: АНКАРИНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ
ХАДЖИ БАЙРАМ ВЕЛИ И НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ АН
NAJAH**

Çetin Murat HAZAR*
Suha SBOUH**

ÖZET

Bu çalışma kitle iletişim araçlarının önemli etkilerinden birisi olduğu varsayılan Gündem Belirleme Kuramının test edilmesi üzerine tasarlanmıştır. Kitle iletişimin üzerinde en çok araştırma yaptığı kuramlarından birisi olan Gündem belirleme, kitle iletişim araçlarının, etkilerine maruz kalan kişilerin konuları nasıl değerlendirmeleri gerektiği konusunda değil, hangi konu hakkında düşünmeleri şeklinde etkili olduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla insanlar kitle iletişim araçlarında gördükleri konuları kendi aralarında tartışmaktadır. Ancak her biri kendi kültürü, geleneği, görüşü, geçmişi, kişisel özelliklerine göre farklı farklı konuyu tartışmaktadır. Kurama göre, kitle iletişim araçları nasıl düşünüleceği konusunda değil, ne hakkında düşünüleceği durumunda etkilidir. Araştırma, Türkiye Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi ve Filistin An Najah National Üniversitesi öğrencilerinden 740 öğrenciyle yüz yüze yapılan anket üzerine kurulmuştur. Elde edilen kamu gündemi verileriyle öğrencilerin algıladıkları medya gündemi verileri listelenerek medyanın gündem belirleme etkisi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında, cinsiyet, sınıf, üniversite bağımsız değişkenleriyle birlikte, öğrencilerin kendi gündemlerine ilişkin soru (son zamanlarda deneklerin en çok üzerinde durduğu konu) ve medya gündemine dair soru (son zamanlarda kitle iletişim araçlarının en çok üzerinde durduğu konu) ile ilgili görüşleri değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonucuna göre; cinsiyet, üniversite ve sınıf kategorileri

---

* ORCID: [0000-0001-7173-8529](https://orcid.org/0000-0001-7173-8529), Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi, E-Posta: cetinmurat2002@yahoo.com

** ORCID: [0000-0002-8147-4990](https://orcid.org/0000-0002-8147-4990), Doktora Tez Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-Posta: Suhasbouh1@gmail.com

Kitle İletişimde Gündem Belirleme Kuramı: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi ...

açısından medya gündeminin kamu gündemini karşılaştırıldığında aralarındaki benzerlik oranlarının düşük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Kitle iletişimin Gündem Belirleme Kuramı Türkiye hacı bayram veli üniversitesi ve Filistin An Najah National Üniversitesi öğrencileri örnekleminde yeteri kadar etkili olamamıştır.

Anahtar Sözcükler: *Gündem Belirleme, Medya Gündemi, Kamu Gündemi, Yönelim Gereksinimi, Kitle İletişimi.*

ABSTRACT

This study was designed to test the Agenda Setting Theory, which is supposed to be one of the important effects of mass media. Agenda setting, one of the theories of mass media research, suggests that mass media is effective in thinking about the topic itself rather than thinking about how this topic should be evaluated. However, each discusses different topics according to their own culture, tradition, view, history and personal characteristics. According to the theory, the efficiency of mass media is not concentrated in the strategy of thinking, on the contrary, it's found to be effective in thinking about what to think about. The research was based on a face-to-face survey with 740 students from Hacı Bayram Veli University in Ankara, Turkey and An-Najah National University students in Palestine. The public agenda data and the media agenda data, perceived by the students, were listed and the agenda setting effect of the media were tried to be revealed. Within the scope of the study, together with the variables of gender, class and university, the student's views on their own agendas (the topic most recently emphasized) and the question about the media agenda (the topic that mass media has been dealing with most recently) were evaluated. According to the results of the research; when the media agenda is compared with the public agenda in terms of gender, university and class categories, it is found that the similarity rates among them are quite low. Therefore, Agenda Setting Theory of Mass Communication Hacı Bayram Veli universities in Turkey and An-Najah National University students in Palestine have not been sufficiently effective in their sample.

Keywords: *Agenda Setting, Media Agenda, Public Agenda, Need for Orientation, Mass Communication*

АННОТАЦИЯ

В нижеследующем исследовании изучается теория установления повестки дня являющийся одним из важных эффективных средств массовой информации. Постановкой повестки дня, которая является одной из наиболее исследованных теорий массовой коммуникации, утверждается, что средства массовой информации эффективны с точки зрения их влияния над массами. В таком случае, массы задумываются по поводу предмета обстоятельства и не стараются его оценивать. Поэтому люди обсуждают между собой проблемы, которые видят в СМИ. Однако, каждый член общества обсуждает разные темы в соответствии со своей культурой, традициями, взглядами, происхождением и личными характеристиками. Согласно теории, СМИ эффективны не в том, как думать, а в том, о чем думать. Исследование было проведено методом устного опроса среди 740 студентов Анкаринского университета им. Хаджи Байрам Вели и Национального университета Палестины An Najah. С сопоставлением данных медиа-повестки, воспринимаемых студентами и данными общественной повестки дня было определено влияние СМИ на повестки дня опрошенных студентов. В рамках исследования, наряду с гендерными, классовыми, элементами автономии университетов оценивались мнения студентов по вопросу об их собственной повестке дня (наиболее часто обсуждаемая тема изучаемых в последнее время) и вопросу о медиа-повестке дня (наиболее акцентируемая тема СМИ

в последнее время). По результатам исследования было установлено, что сходства между повесткой дня СМИ и повесткой дня общества с точки зрения пола, университетов и классовой классификации невысока. Таким образом, повестка дня теории массовых коммуникаций среди студентов университета Хаджи Байрам Вели и Палестинского Национального университета An Najah не достаточно эффективна.

Ключевые слова: *постановка повестки дня, повестка дня СМИ, общественная повестка дня, Потребность в ориентации, массовые коммуникации*

Giriş

Günümüzde kitle iletişimi toplumda çok önemli bir rol oynamaktadır. Kitle iletişim araçlarında yer alan herhangi bir mesajın tüm toplum üzerinde önemli oranda etkileri olmaktadır. Bu etkiler bazen kelebek etkisinde olduğu gibi öngörülemeyen boyutlara bile ulaşabilmektedir. Bu etki insanların bilgi alma, yorumlama, önlerini görebilme, hedef tespit etme, kendini geliştirme, toplumu anlama, plan yapabilme, problem çözebilme vb. birçok yaşamsal etkinlikleri için gereklidir. Dolayısıyla insanların özellikle bilgi alma boyutunda kitle iletişim araçlarına ve içeriğine bağımlı oldukları görülmektedir.

Bağımlılıktan kaynaklanan kitle iletişim aracı- kullanıcı ilişkisi konusunda eşit olmayan, daha çok medyadan yana olan etkilerin olduğu konusunda klasik yaklaşımlar 1950'lerden sonra özellikle batıda önemli yer kazanmışlardır. Bunlar hakkında yüksek bütçeli araştırmalar, sayıları binleri geçen iletişim araştırmacıları tarafından yapılmıştır. Bu yaklaşımlar arasında en çok önemsenenlerden ve üzerinde en çok araştırma yapılanlardan birisi de Gündem Belirlemedir.

1. Gündem Belirleme Kuramı

Gündem Belirleme, medyanın kendisinin verdiği öneme göre bazı sorunları daha ön sayfalarda, daha büyük puntolarla, daha fazla zaman harcayarak işlemesi ve hedef kitlenin kafasında istediği bazı konuları diğerlerinden daha önemli göstermesini ve dolayısıyla kamuoyunu ve politikayı etkileme çabaları olarak görülebilir.

Gündem belirleme ile ilgili çalışmaların, ilk kaynak olarak genelde Walter Lippmann'ın 1922 yılında yayımlanan "Kamuoyu" isimli kitabına atıfta buldukları görülmektedir. İlgili kitapta gündem belirleme "Dış dünya ve kafamızdaki resmi" başlıklı bölümde incelenmektedir. (Lippmann, 2017: 3) burada Lippmann'ın gündem belirlemeyle ilgili temel önermesi, medyanın halkın gerçeklik algısını şekillendirmede önemli bir rol oynadığıdır. Bu şekillendirme; medyanın bize sunduğu manşetler, oyunlar, hareketli resimler, çizgi filmler, romanlarla verilmektedir (Lippmann, 2017: 104)

"Kamuoyu" nun yayınlanmasından kırkbir yıl sonra 1963 yılında, medyanın gündem belirleme fikri Bernard Cohen tarafından daha da geliştirilmiştir. Cohen, medyanın zamanın çoğunda insanlara ne düşüneceğini söylemede başarılı olamadığını, ama okuyucuya ne hakkında düşüneceğini söylemekte ise fevkalade başarılı olduğunu dile getirmiştir. (Cohen, 1963: 13)

Gündem belirleme kuramının asıl başlangıç noktası olarak Maxwell McCombs ve Donald Shaw'ın 1968'de ABD başkanlık seçimleriyle ilgili Chapel

Hill Çalışması (1972) gösterilmektedir. Böylece, haber medyasının gündem belirleme işlevinin ampirik bir teste sokulmasıyla tamamen yeni bir araştırma paradigması ortaya çıkmış oldu. Bu kuramın kurucuları McCombs ve Shaw; ister sosyal, ister politik, yerel veya ulusal olsun, kamu sorunlarının medya tarafından üretildiğini, tüketicilerin sadece bir konu hakkında bilgi sahibi kalmayıp aynı zamanda bir haberdeki bilgi ve kitle iletişim aracı içindeki konumundan bu konuya ne kadar önem verildiğini de öğrendiklerini öne sürmüşlerdir. (McCombs ve Shaw, 1972: 176)

Başka bir deyişle, gündem belirleme kuramına göre, medya bize sahip olmamız gereken düşünceleri söylemek (ne düşünülmesi gerektiği) yerine, hangi konulara odaklanmamız gerektiğini konusunda (ne hakkında düşünüleceği) daha etkilidir.

1.1. Gündem Belirlemenin Tanımı

Agenda-setting kavramı “gündem belirleme” (Gökçe, 2002; Yüksel, 2001; Vural, 1999; Atabek, 1997; İrvan, 1997; Usluata, 1994; Çelebi, 1990). “gündem oluşturma” (Güz, 1996; Bektaş, 1996; Alpkaya ve Çelebi, 1995; Akdemir, 1991), “gündem kurma” (Kalender, 2000; Hazar, 1996), “gündem hazırlama” (Erdoğan ve Alemdar, 1990), “gündem koyma” (Anık, 1994) ve kimi yerlerde de “gündem koyma ve saptama” (Yumlu, 1994) şeklinde kullanılmaktadır (Yüksel, 2007: 576).

Gündem bir öncelikler listesi olarak düşünülebilir. Gazetelerde, televizyon haber programlarında ve diğer kitle iletişim araçlarında bu öncelikler listesi ana başlıklar, programlar ve mesajlar şeklinde ortaya konulmaktadır. Bunun yanında halk veya politikacılar da kendi gündemleri (öncelikler listesi) oluşturmaktadır (McCombs ve Shaw, 2005: 156).

Gündem belirleme, kitlenin ne düşüneceğini değil, ne düşünmesi gerektiğini söyleyerek kitle iletişim araçlarının kamuyu etkilediğini ve yönlendiğini ileri süren bir kuramdır. Esasen, medya, kamusunun doğrudan istenen yönde karar vermesi üzerinde yeteri kadar etkide bulunmasa bile kamuoyunun hangi konular üzerinde oluşacağı konusunda yardımcı olmaktadır (Stone vd., 1981: 51). Daha doğrusu, gündem belirleme kuramı, kitle iletişim araçlarının konulara verdiği vurgu ile medya izleyicilerinin bu konulara atfettiği önem arasındaki ilişkilere dikkati çekmektedir (Littlejohn ve Foss, 2009: 31).

McCombs'a göre (1996) Gündem belirleme, kitle iletişim araçlarında oluşturulan görüntülerin insanların kafasındaki görüntülere aktarılmasıyla ilgili bir kuramdır. Gündem belirleme kuramının temelinde, medyada vurgulanan unsurların kamu tarafından önemli olarak algılanacağı ve zaman içinde kamu gündeminde öncelikli konular haline dönüşeceği ileri sürülmektedir (Chen, 2003: 2-2).

Medyanın günlük gündeminin haberlerde yer alması ve bu konu üzerinde editörler ve haber direktörlerinin dikkatimizi çekmesi günün en önemli sorunlarının ne olduğu konusundaki algılarımızı etkilemektedir. Bu konuların halk gündemindeki belirginliğini etkileme yeteneğine kitle iletişimiminin gündem belirleyici rolü denilmektedir (McCombs, 2004: 1).

Coleman, McCombs, Shaw ve Weaver gündem belirleme kuram ile ilgili olarak; kitle iletişim araçlarının belirli sorunları sık ve belirgin biçimde sunmaları sonucu halkın büyük kesimleri bu sorunları diğerlerinden daha önemli gördüklerini ifade etmişlerdir (Coleman vd., 2009: 147).

Rogers ve Dearing ise gündem belirlemeyi, kitle iletişim araçlarının çeşitli konu ve olayların medya tarafından belirlenen öneminin kamuyailetildiği bir süreç olarak tanımlamışlardır (Dearing ve Rogers, 1988: 556). Bu süreç medyanın, kamunun hangi konu ya da konular hakkında düşüneceğini ya da konuşacağını belirleyebilme gücüne sahip olduğunu öne süren temel bir argümana dayanmaktadır (Dearing ve Rogers, 1996: 8).

Scheufele ve Tewksbury, gündem belirleme ortamını: medyanın belirli konulara yaptığı vurgu ile bunlara izleyiciler tarafından atfedilen önem arasında güçlü bir ilişki olduğu fikri olarak tanımlamaktadır (Scheufele ve Tewksbury, 2006: 14).

Temel bir yaklaşım olarak, Shaw ve Martin, gündem belirlemenin medyanın insanlara ne hakkında düşüneceklerini anlattığını ileri sürmekteyken (Shaw, D. L., & Martin, S. E., 1992), Mannheim ve Albritton daha özelden, medya, kamu ve politik gündemlerin birbirleriyle ve karşılıklı olarak dış çevre ile etkileşim halinde olduğu bir süreç şeklinde değerlendirmektedirler (Mannheim ve Albritton, 1984: 642).

Huckins'a göre ise, geleneksel gündem belirleme, sorunlarla veya nesnelere verilen önemle medyanın belirli konuları kamu gündemine nasıl soktuğunu ele almaktadır (Huckins, 1999: 76).

1.2. Gündem Belirleme Kuramının Tarihi

Kitle iletişim araçlarının toplumda yaygın olarak kullanılmasıyla, medyanın etkileri konusu insanların dikkatini çekmeye başlamış ve bu araçların bireylerin görüş ve düşüncelerini nasıl etkilediği hakkında çeşitli görüşler ortaya atılmıştır.

Gündem belirleme kuramının başlangıcı, 1922'de, Walter Lippmann'ın kitle iletişim araçlarının halkın zihninde belirli bir görüntünün kurulması konusundaki “Kamuoyu” isimli kitabına kadar gitmektedir (Lippmann, 2017: 10-16). Walter Lippmann, Kamuoyu kitabının “Dış dünya ve kafamızdaki resmi” başlıklı bölümünde “haber medyasının dünyaya bakış açımızı oluşturduğunu” iddia ederek gündem belirleme kuramına zemin hazırlamıştır. (Jorgensen ve Hanitzsch, 2009: 147).

Gündem Belirleme kavramı (Agenda setting), Maxwell McCombs ve Donald Shaw'ın 1972 yılındaki Chapel Hill'deki araştırmalarına kadar kullanılmamıştır. Bu çalışmalarında, 1968 ABD Başkanlık seçimlerini, kitle iletişim araçlarının öncelikli sorunları ile halkın öncelikli sorunları arasında bir ilişki olup olmadığını bulmak için bir vaka çalışması olarak kullanmışlardır. Onların temel amacı kamuoyunun gündemi ile kitle iletişim araçlarının gündemi arasındaki ilişkileri belirlemektir. McCombs ve Shaw, kamu gündemini ölçmek amacıyla, seçimdeki en önemli konuları sıralamak için açık uçlu sorulardan oluşan bir anket

uygulamışlardır. Böylece Chapel Hill seçmenlerinin tercihlerine göre konu sıralaması yapılarak, kamu gündeminin kısa bir özetine varılmıştır. Medya gündemine ortaya çıkarmak için, Chapel Hill seçmenlerinin kullandığı dokuz büyük haber kaynağında yer alan konular sistematik bir içerik analizine tabi tutulmuşlardır. Bu kaynaklar arasında televizyon haberleri, seçkin yerel gazeteler ve haber dergileri yer almıştır. Yapılan çalışmada kamu gündemi ile medya gündeminin aynı şekilde ortaya çıktığı görülmüştür. Chapel Hill çalışmasında iki gündem arasında neredeyse mükemmel bir benzeşme bulunmuştur. Seçmenlerin konulara verdiği önem derecesiyle, bir önceki ayın haberlerinde ortaya çıkan önem dereceleri birbirine paralel gitmiştir (Dearing ve Rogers, 1996: 7).

Chapel Hill çalışması sırasında 1968 seçim kampanyasında, kamu gündemi ile medyanın gündemi arasında güçlü bir ilişkiye raslanılmıştır. Fakat medyanın mı kamusunu, kamunun mu medyayı etkilediği konusunda net bulgulara erişilememiştir. Bu durumu açıklığa kavuşturmak için McCombs ve Shaw tarafından ikinci aşama bir çalışma Kuzey Carolina 1972 başkanlık seçim kampanyasında Charlottete şehrinde yapılmıştır. Araştırmada Chapel Hill çalışmasından daha büyük bir örnekleme çalışılmış ve 3 panel dizaynı oluşturulmuştur. İlki kampanya öncesinde Haziran ayında, ikincisi kampanyanın yoğunlaştığı Ekim ayında ve sonuncusu da seçim sonuçlarının alındığı Kasım ayında gerçekleştirilmiştir. Panel dizaynı ile ortaya çıkarılan oyverenlerin görüşleri ile Charlotte gazetesi NBC VE CBS televizyon kanalları içerik analizine tutularak ortaya çıkan korelasyon değerlendirilmiştir. Varılan sonuç ise, medyanın kamu gündeminin şekillenmesinde nedensel bir etkiye sahip olma olasılığının yüksek olduğudur (Severin vd., 1994: 370-373).

1968 tarihli ABD başkanlık kampanyasını inceleyen ilk gündem belirleme çalışmasından itibaren çok farklı konularda Asya, Latin Amerika, Avrupa ve Okyanusya ülkelerinde 400 den fazla ampirik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar genelde kamuoyu oluşturulmasında güçlü bir medya etkisini ortaya çıkarmaktadır. 1940'larda ve 1950'lerde medya-etki araştırmalarının ana odağı olan tutum ve görüşler üzerinde doğrudan bir etkiden bahsedilmezken, gündem belirleme araştırmalarıyla birlikte medyanın daha etkili bir araç olabileceği düşünülmeye başlanmıştır (McCombs ve Valenzuela, 2007: 45).

1.3. Gündem Belirlemenin Gündem Çeşitleri

Gündem belirleme kuramı, izleyiciler üzerine siyasi sorunların önemini yapılandırma konusunda haber medyasının gücüyle ilgilenmektedir (Perse, 2001: 98). Dolayısıyla Everett Rogers ve James Dearing üç temel gündem üzerinde durmaktadır. Bunlar; Kamu gündemi, medya gündemi ve politika gündemi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu üç gündem türünün her biri için farklı araştırma geleneklerinden bahsedilebilir. Temel bağımlı değişkeni medya gündemindeki bir konunun önemi olduğundan dolayı ilk araştırma medyanın gündeminin belirlenmesidir. Temel bağımlı değişkeni olarak kamu gündemindeki bir dizi konunun önemsemesinden dolayı ise ikinci araştırma geleneğine kamu gündeminin belirlenmesi denir. Bilimsel geleneğin ayırt edici yönü olarak kısmen medya

gündemine kısmen kamu gündemine bir cevap olarak, bir konuyla ilgili politika eylemleri şeklinde ortaya çıkan üçüncü araştırma geleneğine siyasal gündemi belirleme adı verilir (Dearing ve Rogers, 1996: 5). Gündem Belirleme kuramı araştırmacıları, sadece medya-izleyici gündemleri arasındaki bağlantının ve yönünün ortaya çıkarılmasıyla ilgilenmemekte, seçkin politika yapıcılarının gündemlerini etkileyen faktörleri daha fazla incelemek istemektedir (Walgrave ve Aelst, 2006). Bundan dolayı gündem belirleme süreci, medya profesyonellerinin, kamuoyunun ve politika seçkinlerinin dikkatini çekmek için gündem belirlemeye çalışanların bir rekabeti olarak görülebilir.

Dearing ve Rogers'ın gündem belirleme sürecine göre, medya gündemi kamu gündemini etkilemektedir; kamu gündemi, siyasal gündemi; siyasal gündem de kişisel deneyim ve seçkinler ile diğer bireyler arasındaki kişilerarası iletişim tarafından oluşturulan medya gündemini etkileyebilmektedir. Eşikbekçileri etkileyici medya ve dikkat çekici haber içerikleri ile bir gündem konusunun ve olayın önemliliğinin gerçek yaşamdaki göstergeleri medya gündemine, kamu gündemine ve siyasal gündeme tesir etmektedir. Siyasal gündemden ise kamu gündemine yönelik doğrudan bir bağlantının olmadığı görülmektedir. Siyasal gündem medya aracılığıyla kamuyu etkilemektedir.

1.3.1. Medya Gündemi

Medya gündemi araştırmacıları, medya gündeminin nasıl oluştuğunu; medya gündemini neyin etkilediğini ve belirlediğini incelemektedir. Haberin bir dizi başlıklahomojenleştirilmesi Hutchins Raporu (Erken, Basın Özgürlüğü Komisyonu, 1947) ile ortaya konulmuştur. Burada yer alan konu kümesi medya gündemi olarak kabul edilmiştir (Dearing ve Rogers, 1988: 557). Dearing ve Rogers, medya gündemini, belirli bir zaman diliminde gerçekleşen "bir sorun" ve "sorun listesi" olarak açıklamıştır (İrvan, 1997: 72). Bu sorun listesi içinde kirlilik, terörizm ve yüksek yaşam maliyeti gibi kitle iletişim araçlarında değinilen birçok sorun tematiği vardır. Bu konular sayesinde medya gündemi oluşmaktadır (Atabek, 1997: 44). Medya gündemi üzerine yapılan temel araştırmalar, medyanın gerçek hayattaki birçok konu içinden bazı haberleri seçtiğini, haberlerin nasıl ortaya çıktığını ve medya içeriğinin nasıl sunulduğunu ortaya koyarken bir bileşke olan haber üretim sürecini belirlemeye de odaklanmıştır (Yüksel , 2001: 59).

Medya gündemi, meydana gelme sıklığına göre sıralanan sorunların ve/veya nesnelere bir listesidir. Medya, raporlar ve yerleştirmelerle bazı konuları vurgulayarak, bu algıları halkın algı listesinde önsıralara çıkarmaktadır (Mustapha, 2012: 11). Aslında medya gündemi, halkın dikkatini başkalarının belirlediği konulara, kişilere, nesnelere, durumlara, olaylara vb. yöneltmektedir. Kamuoyuna sunulan medya gündemi, pek çok farklı gazeteci ve denetçinin o andaki haberler hakkındaki sayısız günlük kararlarından kaynağını almaktadır.

Weaver ve Elliot, yansıtarak değil gerçeği filtreleyip şekillendiren medyanın halkın gündemini bu şekilde belirlediğini ileri sürerken, McCombs, bunun her zaman böyle olmadığını, medya gündemini oluşturan haberlerin, gazeteciliğin norm ve geleneklerinden, haber kuruluşlarının kendileri arasındaki günlük

etkileşimlerinden, sayısız kaynak ve onların gündemleriyle sürekli ilişkilerinden kaynaklandığını belirtmektedir (Unvan, 2010: 38).

1.3.2. Kamu Gündemi

Kitle iletişim araçları, bilinçsiz bir şekilde, çevresinde siyasi ve sosyal sistemin diyaloga girebileceği sınırlı bir kamu sorunları kümesi sağlayabilir (Shaw ve Martin, 1992: 902). Bu nedenle, kamu gündemi, toplumu etkileyen konuların, halkın algıladıkları önemine göre sıralanan pozisyonu şeklinde ortaya çıkmaktadır (Mustapha, 2012, s. 12). Gündem belirleme araştırmasındaki bağımlı değişken olarak, bu konulardaki medya vurgusuna dair izleyicilerin zihinlerinde ve algılarında belirsizliği kamu gündemi yansıtmaktadır (McCombs ve Valenzuela, 2007: 49).

Gündem belirleme kuramına göre okuyucular bir haber öyküsündeki enformasyon miktarından ve o haberin konumundan sorunun ne kadar önemli olduğunu da öğrenirler. Böylece kamu gündemi medya gündemini etkilenmektedir.

Temel gündem belirleme hipotezi, medya gündeminde sunulan konuların ve bilgilerin zaman içinde kamu gündemindeki konuların ve bilgilerin yerine geçtiğini ortaya koymaktadır. Ancak buradaki temel mesele, kamu gündeminin mi medya gündeminden, medya gündeminin mi kamudan etkilendiği sorudur. Konulara, durumlara göre her ikisi de söz konusu olabilmektedir. Kamunun gündemini önemsemeyen bir medyanın da özellikle demokratik toplumlarda ve liberal sistemde ne kadar varlığını sürdüreceği tartışmalıdır. Çünkü öncelikli olarak medyasını satmalı ve işlerini sürdürebilmesi için gelir elde etmelidir. Bu tabii ki medyanın tamamen kamu gündemine bağlı gelişmesi anlamına gelmemektedir. Gündemi oluşturarak kitleleri kendisi etrafında buluşturduğunda da işlerini sürdürmesi daha kolaylaşmaktadır. Gündem belirleme yaklaşımını eleştiren bazı araştırmacılar ise medyayı değil, kamu gündemini belirleyen gerçek dünya olaylarının varlığından bahsetmektedirler (Protest ve McCombs, 1991: 44).

Kamu gündemi genellikle anket araştırması ile ölçülmektedir. 1930'larda Gallup şirketinin "bugün bu ülkenin karşılaştığı en önemli sorun nedir?" şeklinde sorduğu soruya verilen yanıtın kamu gündemini temsil ettiği varsayılır. Bireysel konulara önem veren halkın yüzdesi, kamu gündeminin bir özetini sunar ve konular da önem sırasına göre bu yüzdelere sıralanabilmektedir (McCombs ve Shaw, 2005: 157). 1954-1976 yılları arasında da ABD'de kamunun gündemini ölçmek için yapılan 27 Gallup anketinde "Bugün Amerikan halkının karşılaştığı en önemli sorun nedir?" sorusu sorulmuştur. Verilen yanıtlar, halk açısından algılanan kamu gündemini ortaya çıkarmıştır (Winter ve Eyal, 1981: 378).

1.3.3. Siyasal Gündem

Siyasal gündem temel olarak toplulukların konu önceliği şeklinde tanımlanabilir. Bununla birlikte, her hangi bir şahısın yapacağı "topluluk" tanımına bağlı olarak farklı anlamlara gelebilir. Siyasal gündem, bazı devlet kurumlarının politik eylemlerine; siyasi liderler, çıkar grubu liderleri ve medya dâhil olmak üzere çeşitli liderlik segmentleri tarafından benimsenen sorunlara; genel halkın büyük bir kısmının ilgilerini yansıtan konulara atıfta bulunabilir (Erbring vd., 1980: 17).

Siyasal gündem, medya gündemi ve kamu gündeminde bir faaliyetin sonucunu ve etkiyi temsil ettiğinden dolayı kilit öneme sahiptir. Medyanın, siyasal gündem üzerinde büyük etkisi olmasından dolayı politikacılar çalışmalarının medyada yer almasını ister, böylece medya ile yakın ilişki içinde olurlar.

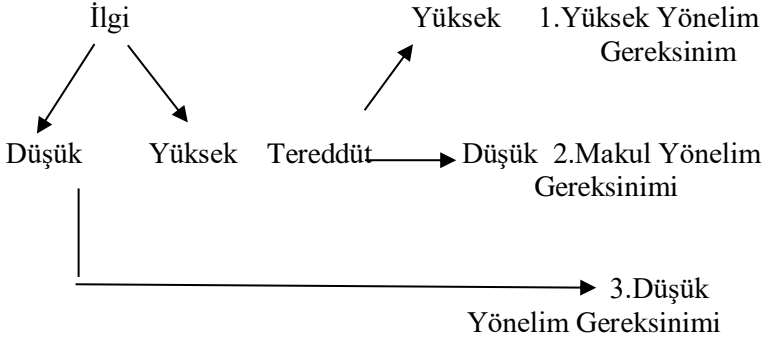
Kamu gündeminin de siyasal gündem üzerinde bir etkisi bulunmaktadır. Siyasi karar alma sürecine halkın katılımı ve siyasal bir güç olarak kendisini göstermesi, bu kararlar üzerinde etkili olmasına sebep olmaktadır (Terkan, 2007: 566). Kamu gündemi tek başına siyasal gündemi etkilememesine rağmen siyasal gündeminin oluşması konusunda önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla siyasetçiler aldıkları kararlarda ve verdiklerin mesajlarda kamu gündemini dikkate almaktadırlar.

Medya gündeminin ve kamu gündeminin ölçülmesi yöntemsel olarak daha standart olduğundan siyasal gündemin ölçmesine göre daha kolaydır (Dearing ve Rogers, 1996: 18). Siyasal gündem, bir konu hakkında yeni yasaların getirilmesi, bütçe ödenekleri ve diğer yasal kararlar gibi siyasal eylemlerle ölçülmektedir (Dearing ve Rogers, 1996: 23).

1.4. Yönelim Gereksinimi

Yönelim Gereksinimi'nin teorik konsepti Maxwell E. McCombs ve David H. Weaver tarafından ortaya konulmuştur. Bu konsept bireyin haber medyasındaki bir konu hakkında bilgi alma eğilimini ifade etmektedir. Yönelim Gereksinimi insanların hem fiziksel hem de zihinsel çevrelerine aşina olması gerektiğini varsaymaktadır (Protess ve McCombs, 2016: 132). Geleneksel olarak, Yönelim Gereksinimi ilgi ve tereddüt bileşenleriyle ölçülmektedir. İlgi bir kişinin bir konuya ilgisini ifade etmektedir. Tereddüt ise insanların bir konu hakkında ihtiyaç duydukları tüm bilgilere sahip olmadıklarında ortaya çıkmaktadır. İlgi ve tereddütün fazla olduğu durumlarda, Yönelim Gereksinimi yüksektir ve medyanın gündem belirleme etkileri güçlü olma eğilimindedir. İnsanlar bir şeylerin ilgi çekici olduğunu ve bu konuda yeterince bilgi sahibi olmadıklarını hissettiklerinde, özellikle oy verme gibi önemli kararlarda, bu konudaki haberlere daha fazla dikkat etmektedirler. Tersine, bir konuda ilgi ve tereddüt düşük olduğunda, yönelim gereksinimi düşüktür ve bu durumlarda medyanın gündem belirleyici etkileri genellikle zayıftır (Camaj ve Weaver, 2013: 1444). Bireylerin Yönelim Gereksinimi'ndeki artış ile siyasi bilgi edinme ve kitle iletişim gündemini belirleme işlevleri arasında pozitif bir ilişki vardır. Aşağıdaki tablo Yönelim Gereksinimini göstermektedir (Protess ve McCombs, 2016: 133).

Tablo 1.4.1. Yönelim Gereksinimi

İlgi düşükse düşük yönelim gereksiniminden bahsedilmektedir. İlgi yüksek olduğunda ise, algılanan tereddüt derecesi yönelim gereksinimi'nin gerçek seviyesini belirler. İlgi yüksek ama tereddüt düşük olması durumunda insanlar makul bir yönelim gereksinimine sahip olmaktadır. Hem ilgi hem de tereddüt yüksek olduğunda, yönelim gereksinimi de yükselmekte ve nispeten medyanın daha yüksek bir gündem belirleyici etkisine neden olmaktadır (Matthes, 2005: 3-4).

2. Yöntem

Bu çalışma medya gündeminin kamu gündemi üzerinde olduğu varsayılan etkisini yani medyanın gündem belirleme kuramını Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi ve An Najah National Üniversitesi örnekleri üzerinde araştırmaktadır. Çalışmada medyanın gündem belirleme etkisini iki ülke arasında (Türkiye ve Filistin) ölçebilmek için Türkiye'nin Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesinden 386 öğrenci ve Filistin'in An Najah National Üniversitesi İletişim Fakültesinden 354 öğrenci olmak üzere toplam 740 öğrenci üzerinde bir anket çalışması yapılmıştır. Saha çalışmasında öğrencilerin gündemlerinin ortaya çıkarılması için sorular sorulmuştur. Aynı şekilde medya gündeminin ne olduğunun belirlenmesi için de sorular sorulmuştur. Klasik yaklaşım anket yapılmadan önce medyanın içerik analizine tabi tutulması şeklinde olmasına rağmen, öğrencilerin medya gündemi ile ilgili algıları üzerinde durulmuş ve bunlar ele alınmıştır. Böylece medyada yer alan, ancak öğrencilerin algılamadığı konular bertaraf edilmiştir. Araştırmanın verileri SPSS 16.0 for Windows ile analiz edilmiştir. Elde edilen istatistikler öncelikle normallik analizine tabi tutulmuştur. Normallik dağılımının test etmenin yollarından birisi olarak Tabachnic ve Fidell (2013) 'Skewness' ve 'Kurtosis' değerlerinin -1.5 ile +1.5 arasında, George ve Mallery (2010) ise -2 ile +2 aralığında olması gerektiğini ileri sürmektedirler. Elde edilen değerler bu aralıkta yer aldığından normallik şartları sağlanmış ve çalışmada istatistiksel gücü daha fazla olan parametrik testlerden 3 veya daha fazla gruplar için One-Way Anova ve ikili gruplar için T Testi üzerinde durulmuştur.

2.1. Sosyo Ekonomik ve Demografik Göstergeler

Araştırma kapsamında sosyo ekonomik ve demografik açıdan öğrencilere yaş, cinsiyet, aile geliri ve okudukları üniversite ile ilgili sorular sorulmuştur.

2.1.1. Yaş

Ankete katılan öğrencilerin yaş gruplarına baktığımızda, % 13.8`inin 17-18 yaş, % 44.7`nin 19-20 yaş, % 39.7`nin 21-27 yaş, % 1.8`inin 28 yaş ve üstü olduğu görülmektedir.

Yaş

	Sayı	Yüzde
17-18	102	13.8
19-20	331	44.7
21-27	294	39.7
28 ve Üstü	13	1.8
Toplam	740	100.0

2.1.2. Cinsiyet

Çalışmaya katılanların % 45.7`si kadın,% 54.3`ü ise erkektir.

Cinsiyet

	Sayı	Yüzde
Kadın	338	45.7
Erkek	402	54.3
Toplam	740	100.0

2.1.3. Aile Geliri

Anket yapılan deneklerin % 47.6`sının 2030-4999 TL, % 28.8`inin 5000-8999 TL, %14.6`sının asgari ücret ve altı, % 6.6`sının 9000-15999 TL ve % 2.4`ünün 16000 TL ve üstü aile gelirine sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Aile Geliri

	Sayı	Yüzde
Asgari ücret ve altı	108	14.6
2030TL- 4999TL	352	47.6
5000 TL - 8999 TL	213	28.8
9000TL - 15999TL	49	6.6
16000 TL ve üst	18	2.4
Toplam	740	100.0

2.1.4. Sınıf

Sınıflara göre baktığımızda birinci sınıf % 26.4, ikinci sınıf % 23.1, üçüncü sınıf ise % 25.3 ve dördüncü sınıf % 25.3 oranında ortaya çıkmaktadır.

Sınıf

	Sayı	Yüzde
1	195	26.4
2	171	23.1
3	187	25.3
4	187	25.3
Toplam	740	100.0

2.1.5. Üniversite

Okudukların üniversitelere göre denekler, % 52.2'si Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi, % 47.8'i ise An Najah National Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencileridir.

Üniversite

	Sayı	Yüzde
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	386	52.2
Najah Üniversitesi	354	47.8
Toplam	740	100.0

2.2. Gündem Belirleme göstergeleri

Gündem belirleme kapsamında deneklerin, “Türkiye/Filistin ve dış dünya ile ilgili güncel bilgileri nereden aldıkları”, “Kitle iletişim araçlarından en çok hangi bilgileri elde ettikleri”, “Son zamanlarda en çok üzerine durdukları konu”, “Son zamanlarda kitle iletişim araçlarının en çok üzerinde durduğu konu” soruları ve “İnsanların düşündükleri ve konuşacakları konuları medya oluşturur”, “Medya gündeme getirdiği konuları hedef kitleye göre oluşturmaktadır”, “Medyanın işlediği ve insanların konuştuğu konular birbirleriyle yakın ilişkilidir” yargıları ile ilgili görüşleri alınmıştır.

2.2.1. Türkiye/Filistin ve dış dünya ile ilgili güncel bilgilerin nereden alındığı

Çalışmaya katılan öğrencilere Türkiye/Filistin ve dış dünya ile ilgili güncel bilgileri nereden aldıkları sorulduğunda %75 ile sosyal medya ön plana çıkmaktadır. Diğer sonuçlar ise % 10 televizyon, % 8.9 sosyal çevre, % 5 gazete ve dergiler ve % 1.1 radyo şeklinde belirmektedir.

Türkiye ve dış dünya ile ilgili güncel bilgilerin nereden alındığı

	Sayı	Yüzde
Sosyal Çevremden	66	8.9
Gazete ve Dergilerden	37	5.0
Televizyondan	74	10.0
Radyodan	8	1.1
Sosyal Medyadan	555	75.0
Toplam	740	100.0

2.2.1.1. Cinsiyete göre Türkiye/Filistin ve dış dünya ile ilgili güncel bilgileri nereden aldıkları

“Türkiye ve dış dünya ile ilgili güncel bilgileri nereden alıyorsunuz” sorusuna ankete katılan kadınların % 74.9’u sosyal medyadan, % 8.9’u televizyondan, % 8.6’sı sosyal çevremden, % 6.5’i gazete ve dergilerden, % 1.2’si

Kitle İletişimde Gündem Belirleme Kuramı: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi ...

radıyodan ve cevabını vermişlerdir. Erkeklerin ise % 75.1'i sosyal medyadan, % 10.9'u televizyondan, % 9.2'si sosyal çevremden, % 3.7'si gazete ve dergilerden, % 1'i radyodan ve seçenekleri işaretlemişlerdir. Sıralama olarak bir farklılık bulunmamaktadır.

Cinsiyete göre Türkiye/ Filistin ve dış dünya ile ilgili güncel bilgileri nereden aldıkları

		Türkiye ve dış dünya ile ilgili güncel bilgileri nereden aldıkları					Toplam
		Sosyal Çevremden	Gazete ve Dergilerden	Televizyondan	Radyodan	Sosyal Medyadan	
Cinsiyet Kadın	Sayı	29	22	30	4	253	338
	% Cinsiyet	% 8.6	% 6.5	% 8.9	% 1.2	% 74.9	% 100.0
Erkek	Sayı	37	15	44	4	302	402
	% Cinsiyet	% 9.2	% 3.7	% 10.9	% 1.0	% 75.1	% 100.0
Toplam	Sayı	66	37	74	8	555	740
	% Cinsiyet	% 8.9	% 5.0	% 10.0	% 1.1	% 75.0	% 100.0

2.2.1.2. Üniversiteye göre Türkiye/Filistin ve dış dünya ile ilgili güncel bilgileri nereden aldıkları

Türkiye/Filistin ve dış dünya ile ilgili güncel bilgileri nereden aldıkları sorusuna, her iki üniversitede en yüksek seçenek olarak sosyal medya ortaya çıkmaktadır.

Üniversiteye göre Türkiye/Filistin ve dış dünya ile ilgili güncel bilgileri nereden aldıkları

		Türkiye/Filistin ve dış dünya ile ilgili güncel bilgileri nereden aldıkları					Toplam
		Sosyal Çevremden	Gazete ve Dergilerden	Televizyondan	Radyodan	Sosyal Medyadan	
Üniversite Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Sayı	39	30	40	0	277	386
	% Üni.	% 10.1	% 7.8	% 10.4	% 0	% 71.8	% 100.0
An Najah National Üniversitesi	Sayı	27	7	34	8	278	354
	% Üni.	% 7.6	% 2.0	% 9.6	% 2.3	% 78.5	% 100.0
Toplam	Sayı	66	37	74	8	555	740
	% Üni.	% 8.9	% 5.0	% 10.0	% 1.1	% 75.0	% 100.0

İlgili oranlar Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesinde % 71.8, An Najah National Üniversitesinde ise % 78.5'dir. Aynı soruya Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesinin öğrencilerinin % 10.4'ü televizyondan, % 10.1'i sosyal çevremden,

% 7.8'i gazete ve dergilerden, An Najah National Üniversitesinin öğrencilerinin ise % 9.6'sı televizyondan, % 7.6'sı sosyal çevremden, % 2.3'ü radyodan, % 2'si gazete ve dergilerden cevabını vermişlerdir. Genelde sıralamalar benzer çıkarken, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesinde radyo tercihi hiç seçilmemiştir.

2.2.1.3. Sınıfa göre Türkiye/Filistin ve dış dünya ile ilgili güncel bilgileri nereden aldıkları

“Türkiye ve dış dünya ile ilgili güncel bilgileri nereden alıyorsunuz” sorusunda bütün sınıfların çok farklı bir şekilde sosyal medyayı ön plana çıkardığı görülmektedir (1.sınıf % 74.9, 2. sınıf % 71.3, 3.sınıf % 70.6, 4.sınıf % 82.9). İlgili soruya birinci sınıf öğrencilerinin % 10.3'ü sosyal çevremden, % 8.2'si televizyondan % 5.1'i gazete ve dergilerden, % 1.5'i radyodan, ikinci sınıf öğrencilerinin % 12.9'u televizyondan, % 8.8'i sosyal çevremden, % 7'si gazete ve dergilerden, üçüncü sınıf öğrencilerinin % 12.3'ü televizyondan, % 11.8'i sosyal çevremden, % 3.7'si gazete ve dergilerden, % 1.6'sı radyodan, dördüncü sınıf öğrencilerinin % 7'si televizyondan, % 4.8'i sosyal çevremden, % 4.3'ü gazete ve dergilerden, % 1.1'i radyodan cevabını vermişlerdir. Son sınıflara doğru sosyal çevrenin oransal olarak daha düştüğü, buna mukabil sosyal medyanın daha da arttığı görülmektedir.

Sınıfa göre Türkiye/Filistin ve dış dünya ile ilgili güncel bilgileri nereden aldıkları

	Türkiye/Filistin ve dış dünya ile ilgili güncel bilgileri nereden aldıkları					Toplam	
	Sosyal Çevremden	Gazete ve Dergilerden	Televizyondan	Radyodan	Sosyal Medyadan		
Sınıf 1	Sayı	20	10	16	3	146	195
	% Sınıf	% 10.3	% 5.1	% 8.2	% 1.5	% 74.9	% 100.0
Sınıf 2	Sayı	15	12	22	0	122	171
	% Sınıf	% 8.8	% 7.0	% 12.9	% 0	% 71.3	% 100.0
Sınıf 3	Sayı	22	7	23	3	132	187
	% Sınıf	% 11.8	% 3.7	% 12.3	% 1.6	% 70.6	% 100.0
Sınıf 4	Sayı	9	8	13	2	155	187
	% Sınıf	% 4.8	% 4.3	% 7.0	% 1.1	% 82.9	% 100.0
Toplam	Sayı	66	37	74	8	555	740
	% Sınıf	% 8.9	% 5.0	% 10.0	% 1.1	% 75.0	% 100.0

2.2.2. Kitle iletişim araçlarından en çok hangi bilgileri elde ettikleri

Yapılan çalışmada kitle iletişim araçlarından en çok hangi bilgilerin elde edildiği sorusunda öğrencilerin % 49.9'unda kültürel/ sosyal konular ön plana çıkmıştır. Sonrasında öğrencilerin % 21.6'sı siyaset, % 9.2'si spor, % 5.7'si dış politika, % 4.5'i magazin ve % 2.4'ü ekonomi cevabını vermişlerdir.

Kitle iletişim araçlarından en çok hangi bilgileri elde ettikleri

	Sayı	Yüzde
Ekonomi	18	2.4
Siyaset	160	21.6
Kültürel/ Sosyal	369	49.9
Spor	68	9.2
Dış Politika	42	5.7
Magazin	33	4.5
Diğer	50	6.8
Toplam	740	100.0

2.2.2.1. Cinsiyete göre kitle iletişim araçlarından en çok hangi bilgileri elde ettikleri

“Cinsiyete göre kitle iletişim araçlarından en çok hangi bilgileri elde ediyorsunuz” sorusuna baktığımızda kadınlarda (% 48.5) ve erkeklerde (% 51) kültürel/ sosyal konular ilk sıra yer almaktadır. Siyaset iki cinsiyet için ikinci sıra olarak ortaya çıkmıştır (kadınlarda % 20.4, erkeklerde % 22.6). Magazin ve spor dalları dışındaki veriler birbirlerine yakın görünmektedir.

Cinsiyete göre kitle iletişim araçlarından en çok hangi bilgileri elde ettikleri

		Kitle iletişim araçlarından en çok hangi bilgileri elde ettikleri								
		Ekonomi	Siyaset	Kültürel/ Sosyal	Spor	Dış Politika	Magazin	Diğer	Toplam	
Cinsiyet	Kadın	Sayı	9	69	164	24	18	28	26	338
	% Cinsiyet		% 2.7	% 20.4	% 48.5	% 7.1	% 5.3	% 8.3	% 7.7	% 100.0
Cinsiyet	Erkek	Sayı	9	91	205	44	24	5	24	402
	% Cinsiyet		% 2.2	% 22.6	% 51.0	% 10.9	% 6.0	% 1.2	% 6.0	% 100.0
Toplam	Sayı	18	160	369	68	42	33	50	740	
	% Cinsiyet		% 2.4	% 21.6	% 49.9	% 9.2	% 5.7	% 4.5	% 6.8	% 100.0

2.2.2.2. Üniversiteye göre kitle iletişim araçlarından en çok hangi bilgileri elde ettikleri

Ankete katılan deneklerin kitle iletişim araçlarından en çok hangi bilgileri elde ettikleri araştırıldığında, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi % 44 ve An Najah National Üniversitesi % 56.2 oranlarda kültürel ve sosyal şıkkını tercih etmişlerdir. Bunun dışında Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi öğrencileri daha büyük oranda siyaset ve sporu, An Najah National Üniversitesi öğrencilerinde ise siyaset ve dış politikayı önemli olarak görmektedir.

Üniversiteye göre kitle iletişim araçlarından en çok hangi bilgileri elde ettikleri

			Kitle iletişim araçlarından en çok hangi bilgileri elde ettikleri							Toplam
			Ekonomi	Siyaset	Kültürel/ Sosyal	Spor	Dış Politika	Magazin	Diğer	
Üniversite	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Sayı % Üniversite	13 % 3.4	96 % 24.9	170 % 44.0	44 % 11.4	11 % 2.8	30 % 7.8	22 % 5.7	386 % 100.0
	An Najah National Üniversitesi	Sayı % Üniversite	5 % 1.4	64 % 18.1	199 % 56.2	24 % 6.8	31 % 8.8	3 % 8	28 % 7.9	354 % 100.0
Toplam		Sayı % Üniversite	18 % 2.4	160 % 21.6	369 % 49.9	68 % 9.2	42 % 5.7	33 % 4.5	50 % 6.8	740 % 100.0

2.2.2.3. Sınıfa göre kitle iletişim araçlarından en çok hangi bilgileri elde ettikleri

Ankete katılan deneklere kitle iletişim araçlarından en çok hangi bilgileri elde ettikleri sorulduğunda bütün sınıflarda % 47.3 – % 51.3 arasında kültürel/ sosyal konular, % 20.5 – % 23 arasında ise siyaset ile ilgili konular diğerleri arasından sıyrılmaktadır.

Sınıfa göre kitle iletişim araçlarından en çok hangi bilgileri elde ettikleri

		Kitle iletişim araçlarından en çok hangi bilgileri elde ettikleri							Toplam
		Ekonomi	Siyaset	Kültürel/ Sosyal	Spor	Dış Politika	Magazin	Diğer	
Sınıf 1	Sayı	4	40	100	17	11	7	16	195
	% Sınıf	% 2.1	% 20.5	% 51.3	% 8.7	% 5.6	% 3.6	% 8.2	% 100.0
2	Sayı	5	35	81	17	10	4	19	171
	% Sınıf	% 2.9	% 20.5	% 47.4	% 9.9	% 5.8	% 2.3	% 11.1	% 100.0
3	Sayı	4	42	94	18	11	10	8	187
	% Sınıf	% 2.1	% 22.5	% 50.3	% 9.6	% 5.9	% 5.3	% 4.3	% 100.0
4	Sayı	5	43	94	16	10	12	7	187
	% Sınıf	% 2.7	% 23.0	% 50.3	% 8.6	% 5.3	% 6.4	% 3.7	% 100.0
Toplam	Sayı	18	160	369	68	42	33	50	740
	% Sınıf	% 2.4	% 21.6	% 49.9	% 9.2	% 5.7	% 4.5	% 6.8	% 100.0

2.3. Kamu Gündemi Göstergeleri

Deneklerin gündemlerinin belirlenmesi için, “Son zamanlarda en çok üzerine durduğunuz konu nedir” sorusu ile “Medya gündeme getirdiği konuları hedef kitleye göre oluşturmaktadır” yargısı hakkındaki görüşleri alınmıştır.

2.3.1. Deneklerin son zamanlarda en çok üzerine durduğunuz konu

“Son zamanlarda en çok üzerine durduğunuz konu nedir” sorusu öğrencilere sorulduğunda en yüksek cevap % 44.1 ile kültürel/sosyal konular çıkmaktadır. İkinci sıra da ise % 21.2 ile siyasetin geldiği görülmektedir.

Son zamanlarda en çok üzerine durulan konu

	Sayı	Yüzde
Ekonomi	49	6.6
Siyaset	157	21.2
Kültürel/ Sosyal	326	44.1
Spor	70	9.5
Dış politika	63	8.5
Magazin	19	2.6
Diğer	56	7.6
Toplam	740	100.0

2.3.1.1. Cinsiyete göre deneklerin son zamanlarda en çok üzerinde durduğu konu

Cinsiyete göre deneklerin son zamanlarda en çok üzerinde durduğu konu

		Son zamanlarda en çok üzerinde durulan konu							Toplam
		Ekonomi	Siyaset	Kültürel/ Sosyal	Spor	Dış Politika	Magazin	Diğer	
Cinsiyet Kadın	Sayı	26	67	160	24	19	15	27	338
	% Cinsiyet	% 7.7	% 19.8	% 47.3	% 7.1	% 5.6	% 4.4	% 8.0	% 100.0
Erkek	Sayı	23	90	166	46	44	4	29	402
	% Cinsiyet	% 5.7	% 22.4	% 41.3	% 11.4	% 10.9	% 1.0	% 7.2	% 100.0
Toplam	Sayı	49	157	326	70	63	19	56	740
	% Cinsiyet	% 6.6	% 21.2	% 44.1	% 9.5	% 8.5	% 2.6	% 7.6	% 100.0

Cinsiyete göre en çok üzerinde durulan konular kıyaslandığında spor, dış politika ve magazin dışında birbirine yakın sonuçlar görülmektedir. Spor ve dış politika konusunda erkeklerin, magazin konusunda ise kadınların daha ilgili oldukları görülmektedir.

2.3.1.2. Üniversiteye göre deneklerin son zamanlarda en çok üzerinde durduğu konu

Deneklere üniversite bazında son zamanlarda en çok üzerinde durdukları konular sorulduğunda her iki üniversite de kültürel/ sosyal ve siyaset şıkları ilk iki sırada çıkmaktadır. Ancak Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesinde üçüncü sırada spor, dördüncü sırada ekonomi, beşinci sırada diğer, altıncı sırada magazin ve son sırada dış politika belirirken An Najah National Üniversitesinde ise üçüncü sırada dış politika, dördüncü sırada magazin, beşinci sırada diğer, altıncı sırada spor ve son sırada ekonomi görülmektedir.

Kitle İletişimde Gündem Belirleme Kuramı: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi ...

Üniversiteye göre deneklerin son zamanlarda en çok üzerinde durduğu konu

			Son zamanlarda en çok üzerinde durulan konu							Toplam
			Ekonomi	Siyaset	Kültürel/ Sosyal	Spor	Dış Politika	Magazin	Diğer	
Üniversite	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Sayı % Üniversite	35 % 9.1	77 % 19.9	161 % 41.7	53 % 13.7	15 % 3.9	16 % 4.1	29 % 7.5	386 % 100.0
	An Najah National Üniversitesi	Sayı % Üniversite	14 % 4.0	80 % 22.6	165 % 46.6	17 % 4.8	48 % 13.6	3 % 8	27 % 7.6	354 % 100.0
Toplam		Sayı % Üniversite	49 % 6.6	157 % 21.2	326 % 44.1	70 % 9.5	63 % 8.5	19 % 2.6	56 % 7.6	740 % 100.0

2.3.1.3. Sıfma göre deneklerin son zamanlarda en çok üzerinde durduğu konu

Ankete katılan deneklere son zamanlarda en çok üzerinde durdukları konu sorulduğunda 1. Sınıfların % 41.5'i, 2. Sınıfların % 40.9'u, 3. Sınıfların % 44.9'u, 4. Sınıfların 48.7'si Kültürel/ Sosyal ile ilgili şartlemişlerdir. İkinci sırada ise siyaset 1. Sınıflarda % 23.6 , 2.Sınıflarda % 21.6, 3. Sınıflarda % 20.3 ve 4. Sınıflarda % 19.3 oranında vurgulanmaktadır.

Sınıfa göre deneklerin son zamanlarda en çok üzerinde durduğu konu

			Son zamanlarda en çok üzerinde durulan konu							Toplam
			Ekonomi	Siyaset	Kültürel/ Sosyal	Spor	Dış Politika	Magazin	Diğer	
Sınıf 1	Sayı	11	46	81	18	12	7	20	195	
	% Sınıf	% 5.6	% 23.6	% 41.5	% 9.2	% 6.2	% 3.6	% 10.3	% 100.0	
2	Sayı	15	37	70	16	18	1	14	171	
	% Sınıf	% 8.8	% 21.6	% 40.9	% 9.4	% 10.5	% 6	% 8.2	% 100.0	
3	Sayı	9	38	84	21	19	3	13	187	
	% Sınıf	% 4.8	% 20.3	% 44.9	% 11.2	% 10.2	% 1.6	% 7.0	% 100.0	
4	Sayı	14	36	91	15	14	8	9	187	
	% Sınıf	% 7.5	% 19.3	% 48.7	% 8.0	% 7.5	% 4.3	% 4.8	% 100.0	
Toplam	Sayı	49	157	326	70	63	19	56	740	
	% Sınıf	% 6.6	% 21.2	% 44.1	% 9.5	% 8.5	% 2.6	% 7.6	% 100.0	

2.4. Medya Gündemi Göstergeleri

Deneklere medya gündem göstergeleri kapsamında, “Son zamanlarda kitle iletişim araçlarının en çok üzerinde durduğu konu nedir” sorusu ile, “İnsanların düşündükleri ve konuşacakları konuları medya oluşturur”, yargısı konusundaki görüşleri alınmıştır.

2.4.1. Son zamanlarda kitle iletişim araçlarının en çok üzerinde durduğu konu

Çalışmada öğrencilere ilgili konu sorulduğunda siyaset % 33.6 ile en çok tercih edilen cevap olmuştur. İkinci sırada ise % 23.5 Kültürel/ Sosyal, % 17.6 dış politika, % 9.7 ekonomi, % 6.2 magazin ve % 4.6 spor ortaya çıkmıştır.

Son zamanlarda kitle iletişim araçlarının en çok üzerinde durduğu konu

	Sayı	Yüzde
Ekonomi	72	9.7
Siyaset	249	33.6
Kültürel/ Sosyal	174	23.5
Spor	34	4.6
Dış politika	130	17.6
Magazin	46	6.2
Diğer	35	4.7
Toplam	740	100.0

2.4.1.1. Cinsiyete göre son zamanlarda kitle iletişim araçlarının en çok üzerinde durduğu konu

Son zamanlarda kitle iletişim araçlarının en çok üzerinde durduğu konular ile ilgili olarak kadınların % 37'si, erkekler ise % 30.8'i siyaset şikkını ön plana almışlardır. Kültürel/ Sosyal konular her iki cinsiyet için de ikinci sıra olarak ortaya çıkmıştır.

Cinsiyete göre son zamanlarda kitle iletişim araçlarının en çok üzerinde durduğu konu

		Son zamanlarda kitle iletişim araçlarının en çok üzerinde durduğu konu							Toplam
		Ekonomi	Siyaset	Kültürel/ Sosyal	Spor	Dış Politika	Magazin	Diğer	
Cinsiyet Kadın	Sayı	31	125	77	13	44	34	14	338
	% Cinsiyet	%9.2	%37.0	%22.8	%3.8	%13.0	%10.1	%4.1	%100.0
Erkek	Sayı	41	124	97	21	86	12	21	402
	% Cinsiyet	%10.2	%30.8	%24.1	%5.2	%21.4	%3.0	%5.2	%100.0
Toplam	Sayı	72	249	174	34	130	46	35	740
	% Cinsiyet	%9.7	%33.6	%23.5	%4.6	%17.6	%6.2	%4.7	%100.0

2.4.1.2. Üniversiteye göre son zamanlarda kitle iletişim araçlarının en çok üzerinde durduğu konu

“Son zamanlarda kitle iletişim araçlarının en çok üzerinde durduğu konu” sorulduğunda Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi öğrencileri % 38.3 oranında siyaseti ilk sıra olarak görmektedir. An Najah National Üniversitesi öğrencileri de % 28.5 ile ilk sırada siyaset görmelerine rağmen oranlar arasında 10 puan gibi büyük bir fark bulmaktadır. Benzer farklar diğer alanlarda görülmektedir. Örneğin kültürel ve sosyal konularda Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi öğrencilerinde % 19.2, An Najah National Üniversitesi öğrencilerinde ise % 28.2, dış politikada Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi öğrencilerinde % 11.7 An Najah National Üniversitesi öğrencilerinde ise % 24, magazinde Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi öğrencilerinde % 10.4 An Najah National Üniversitesi öğrencilerinde % 1.7 şıkları ortaya çıkmaktadır.

Üniversiteye göre son zamanlarda kitle iletişim araçlarının en çok üzerinde durduğu konu

			Son zamanlarda kitle iletişim araçlarının en çok üzerinde durduğu konu							Toplam
			Ekonomi	Siyaset	Kültürel/ Sosyal	Spor	Dış Politika	Magazin	Diğer	
Üniversite	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Sayı % Üniversite	42 %10.9	148 %38.3	74 %19.2	23 %6.0	45 %11.7	40 %10.4	14 %3.6	386 %100.0
	An Najah National Üniversitesi	Sayı % Üniversite	30 %8.5	101 %28.5	100 %28.2	11 %3.1	85 %24.0	6 %1.7	21 %5.9	354 %100.0
Toplam		Sayı % Üniversite	72 %9.7	249 %33.6	174 %23.5	34 %4.6	130 %17.6	46 %6.2	35 %4.7	740 %100.0

2.4.1.3. Sınıfa göre son zamanlarda kitle iletişim araçlarının en çok üzerinde durduğu konu

Ankete katılan deneklere son zamanlarda kitle iletişim araçlarının en çok üzerinde durduğu konu sorulduğunda siyaset ve magazin şıklarının ilerleyen sınıflarda daha çok tercih edildiği görülmektedir. Ekonomi ve dış politika şıkları ise daha çok ilk sınıflarda seçenek olarak ortaya çıkmaktadır.

Sınıfa göre son zamanlarda kitle iletişim araçlarının en çok üzerinde durduğu konu

		Son zamanlarda kitle iletişim araçlarının en çok üzerinde durduğu konu							Toplam
		Ekonomi	Siyaset	Kültürel/ Sosyal	Spor	Dış Politika	Magazin	Diğer	
Sınıf	1	20 10.3%	59 30.3%	46 23.6%	8 4.1%	38 19.5%	12 6.2%	12 6.2%	195 100.0%
	2	19 11.1%	52 30.4%	31 18.1%	8 4.7%	39 22.8%	8 4.7%	14 8.2%	171 100.0%
	3	16 8.6%	67 35.8%	53 28.3%	8 4.3%	26 13.9%	13 7.0%	4 2.1%	187 100.0%
	4	17 9.1%	71 38.0%	44 23.5%	10 5.3%	27 14.4%	13 7.0%	5 2.7%	187 100.0%
Toplam		72 9.7%	249 33.6%	174 23.5%	34 4.6%	130 17.6%	46 6.2%	35 4.7%	740 100.0%

2.5. Etkin Gündem Göstergeleri

Kamu veya Medya gündemlerinin hangisinin diğerini etkilediği Gündem Belirleme kuramının en önemli tartışma konularından birisidir. Deneklerimizi

oluşturan üniversite öğrencilerinin algılarına göre etkin olan gündemin hangisi olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede deneklere “Medya gündeme getirdiği konuları hedef kitleye göre oluşturmaktadır”, “İnsanların düşündükleri ve konuşacakları konuları medya oluşturur” yargılarıyla ilgili görüşleri sorulmuştur.

2.5.1. “Medya gündeme getirdiği konuları hedef kitleye göre oluşturmaktadır”

“Medya gündeme getirdiği konuları hedef kitleye göre oluşturmaktadır” yargısına ankete katılanların % 81.1’i genel olarak katıldıklarını (kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum), % 19’u ise genel olarak katılmadıklarını (kesinlikle katılmıyorum ve katılmıyorum) ifade etmişlerdir.

Medya gündeme getirdiği konuları hedef kitleye göre oluşturmaktadır

	Sayı	Yüzde
Kesinlikle Katılıyorum	215	29.1
Katılıyorum	385	52.0
katılmıyorum	110	14.9
Kesinlikle katılmıyorum	30	4.1
Toplam	740	100.0

2.5.1.1. Cinsiyete göre “Medya gündeme getirdiği konuları hedef kitleye göre oluşturmaktadır”

“Medya gündeme getirdiği konuları hedef kitleye göre oluşturmaktadır” yargısına kadınların % 80.8’i genel olarak katıldıklarını, % 19.2’si katılmadıklarını belirtmişlerdir. Erkeklerin ise % 81.3’ü katıldıklarını, % 18.6’sı katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Cinsiyete göre birbirine yakın sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Cinsiyete göre “Medya gündeme getirdiği konuları hedef kitleye göre oluşturmaktadır”

		Medya gündeme getirdiği konuları hedef kitleye göre oluşturmaktadır				Toplam
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	
Cinsiyet Kadın	Sayı	106	167	52	13	338
	% Cinsiyet	%31.4	%49.4	%15.4	%3.8	%100.0
Erkek	Sayı	109	218	58	17	402
	% Cinsiyet	%27.1	%54.2	%14.4	%4.2	%100.0
Toplam	Sayı	215	385	110	30	740
	% Toplam	%29.1	%52.0	%14.9	%4.1	%100.0

2.5.1.2. Üniversiteye göre “Medya gündeme getirdiği konuları hedef kitleye göre oluşturmaktadır”

“Medya gündeme getirdiği konuları hedef kitleye göre oluşturmaktadır” yargısına Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesinin öğrencileri % 81.7’si katıldıklarını, % 18.4’ü katılmadıklarını belirtirken, An Najah National Üniversitesinin öğrencilerinin ise % 80.5’i katıldıklarını, % 19.5’i katılmadıklarını söylemişlerdir. Üniversitelere göre bir farklılık oluşmamaktadır.

Üniversiteye göre “Medya gündeme getirdiği konuları hedef kitleye göre oluşturmaktadır”

		Medya gündeme getirdiği konuları hedef kitleye göre oluşturmaktadır				Toplam
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	
Üniversite Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Sayı	116	199	52	19	386
	% Üniversite	% 30.1	% 51.6	% 13.5	% 4.9	% 100.0
An Najah National Üniversitesi	Sayı	99	186	58	11	354
	% Üniversite	% 28.0	% 52.5	% 16.4	% 3.1	% 100.0
Toplam	Sayı	215	385	110	30	740
	% Üniversite	% 29.1	% 52.0	% 14.9	% 4.1	% 100.0

2.5.1.3. Sınıfa göre medya gündeme getirdiği konuları hedef kitleye göre oluşturmaktadır

“Medya gündeme getirdiği konuları hedef kitleye göre oluşturmaktadır” yargısına 1. Sınıfların % 87.7’si, 2. Sınıfların % 78.3’ü, 3. Sınıfların % 77’si, 4. Sınıfların % 80.7’si katılmışlardır. 1. Sınıfların % 12.4’ü, 2. Sınıfların % 21.6’sı, 3. Sınıfların % 22.9’u, 4. Sınıfların % 19.2’si katılmadıklarını işaretlemişlerdir. Katılım oranları özellikle birinci sınıflarda en üst düzeyde yer almakta, diğerlerinde ise birbirine yakın şekilde tezahür etmektedir.

Sınıfa göre “Medya gündeme getirdiği konuları hedef kitleye göre oluşturmaktadır”

		Medya gündeme getirdiği konuları hedef kitleye göre oluşturmaktadır				Toplam	
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum		
Sınıf	1	Sayı	57	114	20	4	195
		% Sınıf	%29.2	%58.5	%10.3	%2.1	%100.0
	2	Sayı	45	89	31	6	171
		% Sınıf	%26.3	%52.0	%18.1	%3.5	%100.0
	3	Sayı	58	86	33	10	187
		% Sınıf	%31.0	%46.0	%17.6	%5.3	%100.0
	4	Sayı	55	96	26	10	187
		% Sınıf	%29.4	%51.3	%13.9	%5.3	%100.0
Toplam		Sayı	215	385	110	30	740
		% Sınıf	%29.1	%52.0	%14.9	%4.1	%100.0

2.5.2. “İnsanların düşündükleri ve konuşacakları konuları medya oluşturur”

“İnsanların düşündükleri ve konuşacakları konuları medya oluşturur” yargısına deneklerin % 68.3’ünün katıldıkları ve % 31.8’inin katılmadıkları görülmektedir.

İnsanların düşündükleri ve konuşacakları konuları medya oluşturur

	Sayı	Yüzde
Kesinlikle Katılıyorum	150	20.3
Katılıyorum	355	48.0
Katılmıyorum	187	25.3
Kesinlikle Katılmıyorum	48	6.5
Toplam	740	100.0

2.5.2.1. Cinsiyete göre “İnsanların düşündükleri ve konuşacakları konuları medya oluşturur”

“İnsanların düşündükleri ve konuşacakları konuları medya oluşturur” yargısına kadınların % 61.3’ü ve erkeklerin % 68.2’si katıldıklarını ifade etmişlerdir. Erkeklerde ilgili yargıya katılım oranı daha yüksektir.

Cinsiyete göre insanların düşündükleri ve konuşacakları konuları medya oluşturur

			İnsanların düşündükleri ve konuşacakları konuları medya oluşturur				Toplam
			Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	
Cinsiyet	Kadın	Sayı	72	159	83	24	338
		% Cinsiyet	%21.3	%47.0	%24.6	%7.1	%100.0
	Erkek	Sayı	78	196	104	24	402
		% Cinsiyet	%19.4	%48.8	%25.9	%6.0	%100.0
Toplam		Sayı	150	355	187	48	740
		% Cinsiyet	%20.3	%48.0	%25.3	%6.5	%100.0

2.5.2.2. Üniversiteye göre “İnsanların düşündükleri ve konuşacakları konuları medya oluşturur”

“İnsanların düşündükleri ve konuşacakları konuları medya oluşturur” yargısına Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesinin öğrencileri % 67.4’ü, An Najah National Üniversitesinin öğrencileri % 69.2’si katıldıklarını belirtirken, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesinin öğrencileri % 32.6’sı, An Najah National Üniversitesinin öğrencileri % 30.8’i katılmadıklarını söylemişlerdir. Üniversitelere göre yakın bir sonuç ortaya çıkmaktadır.

Üniversiteye göre “İnsanların düşündükleri ve konuşacakları konuları medya oluşturur”

			İnsanların düşündükleri ve konuşacakları konuları medya oluşturur				Toplam
			Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	
Üniversite	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Sayı	71	189	99	27	386
		% Üniversite	%18.4	%49.0	%25.6	%7.0	%100.0
	An Najah National Üniversitesi	Sayı	79	166	88	21	354
		% Üniversite	%22.3	%46.9	%24.9	%5.9	%100.0
Toplam		Sayı	150	355	187	48	740
		% Üniversite	%20.3	%48.0	%25.3	%6.5	%100.0

2.5.2.3. Sıfıya göre “İnsanların düşündükleri ve konuşacakları konuları medya oluşturur”

“İnsanların düşündükleri ve konuşacakları konuları medya oluşturur” yargısına 1. Sınıfların % 64.7’si, 2. Sınıfların % 61.5’i, 3. Sınıfların % 71.2’i, 4. Sınıfların % 75.4’ü katılmışlardır. 1. Sınıfların % 35.4’ü, 2. Sınıfların % 38.6’sı, 3.

Kitle İletişimde Gündem Belirleme Kuramı: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi ...

Sınıfların % 28.9'u, 4. Sınıfların % 24.6'sı katılmadıklarını işaretlemişlerdir. Sınıflar arttıkça yargıya katılma oranı da yükselmektedir.

Sınıfa göre insanların düşündükleri ve konuşacakları konuları medya oluşturur

		İnsanların düşündükleri ve konuşacakları konuları medya oluşturur				Toplam	
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum		
Sınıf	1	Sayı	36	90	57	12	195
		% Sınıf	% 18.5	% 46.2	% 29.2	% 6.2	% 100.0
	2	Sayı	36	69	52	14	171
		% Sınıf	% 21.1	% 40.4	% 30.4	% 8.2	% 100.0
	3	Sayı	42	91	41	13	187
		% Sınıf	% 22.5	% 48.7	% 21.9	% 7.0	% 100.0
	4	Sayı	36	105	37	9	187
		% Sınıf	% 19.3	% 56.1	% 19.8	% 4.8	% 100.0
Toplam		Sayı	150	355	187	48	740
		% Sınıf	% 20.3	% 48.0	% 25.3	% 6.5	% 100.0

Sonuç

Deneklere Gündem Belirleme kuramı bağlamında bağımsız değişken sorularıyla (cinsiyet, sınıf, üniversite) birlikte, kendi gündemlerine ilişkin soru (son zamanlarda deneklerin en çok üzerinde durduğu konu) ve medya gündemine dair soru (son zamanlarda kitle iletişim araçlarının en çok üzerinde durduğu konu) ile ilgili görüşleri sorulmuştur.

Anket yapılan öğrencilerin gündemlerini belirlemek için yapılan çalışmada, son zamanlarda en çok üzerinde durdukları konu ile cinsiyet kategorileri çaprazlandığında elde edilen 0.812 T Test değeri, üniversite kategorileri çaprazlandığında elde edilen 0.853 T Test değeri ve sınıf kategorileri çaprazlandığında elde edilen 0.662 Anova Test değeri 0.05 değerinden oldukça yüksek olduğundan, kategoriler arasında anlamlı bir farklılık ileri sürülemez.

Aynı şekilde medyanın gündemini belirlemek için sorulan son zamanlarda kitle iletişim araçlarının en çok üzerinde durduğu sorusu ile cinsiyet kategorileri çaprazlandığında 0.670 T Test değeri, üniversite kategorileri çaprazlandığında elde edilen 0.501 T Test değeri ve sınıf kategorileri çaprazlandığında elde edilen 0.086 Anova Test değeri bulunmuş ve elde edilen değerler 0.05 güvenilirlik değerinden yüksek olduğundan, kategoriler arasında anlamlı bir farklığa rastlanmamaktadır.

Hangi gündemin diğerini etkilediği konusundaki (etkin gündemin tespiti) algılarını öğrenmek için deneklere “İnsanların düşündükleri ve konuşacakları konuları medya oluşturur”, “Medya gündeme getirdiği konuları hedef kitleye göre oluşturmaktadır” ve yargıları verilerek bunlara katılma dereceleri araştırılmıştır.

“İnsanların düşündükleri ve konuşacakları konuları medya oluşturur” yargısı ile cinsiyet kategorileri çaprazlandığında elde edilen 0.496 T Test değeri, üniversite kategorileriyle çaprazlandığında elde edilen 0.825 T Test değeri ve sınıf kategorileri çaprazlandığında elde edilen 0.213 Anova test değerleri 0.05 güvenilirlik katsayısından yüksek olduğundan kategoriler arasında anlamlı bir farklılık ileri sürülememektedir.

“Medya gündeme getirdiği konuları hedef kitleye göre oluşturmaktadır” ile cinsiyet kategorileri çaprazlandığında elde edilen 0.167 T Test değeri, üniversite kategorileri çaprazlandığında elde edilen 0.439 T Test değeri ve sınıf kategorileri çaprazlandığında elde edilen 0.306 Anova test değeri 0.05 güvenilirlik değerinden yüksek olduğundan, anlamlı bir farklılığın olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Gündemlerin birbirleriyle karşılaştırılabilirliği ve Gündem Belirlemenin ortaya çıkarılabilirliği için aralarında sıralama yapmak gerekmektedir.

Kamu Gündemi	Kadın	Erkek	Medya Gündemi	Kadın	Erkek
Kültür¹	Kültür	Kültür	Siyaset	Siyaset	Siyaset
Siyaset	Siyaset	Siyaset	Kültür	Kültür	Kültür
Spor	Diğer	Spor	Dış politika	Dış Politika	Dış Politika
Dış Politika	Ekonomi	Dış Politika	Ekonomi	Magazin	Ekonomi
Diğer	Spor	Diğer	Magazin	Ekonomi	Spor
Ekonomi	Dış Politika	Ekonomi	Diğer	Diğer	Diğer
Magazin	Magazin	Magazin	Spor	Spor	Magazin

Kamu gündemiyle ilgili olarak frekans değerlerinde, ilk sırada kültürel-sosyal, ikinci sırada siyaset, üçüncü sırada spor, dördüncü sırada dış politika, beşinci sırada diğer, altıncı sırada ekonomi ve yedinci sırada ise magazin gelmektedir. Medya gündeminde ise aynı sıralama siyaset, kültürel/sosyal, dış politika, Ekonomi, Magazin, Diğer ve spor şeklinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla gündemler arasında herhangi bir benzerlik bulunmamaktadır.

Çalışmada cinsiyetlere bakıldığında ise kadın veya erkeklerin gündemi ile algılanan medya gündemleri karşılaştırılmış ve benzerliklere rastlanmamıştır.

¹ Kültürel/Sosyal kategorisi tabloların dizaynı nedeniyle Kültür şeklinde ele alınmıştır.

Kitle İletişimde Gündem Belirleme Kuramı: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi ...

Kamu Gündemi	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	An Najah National Üniversitesi	Medya Gündemi	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	An Najah National Üniversitesi
Kültür	Kültür	Kültür	Siyaset	Siyaset	Siyaset
Siyaset	Siyaset	Siyaset	Kültür	Kültür	Kültür
Spor	Spor	Dış Politika	Dış Politika	Dış Politika	Dış Politika
Dış Politika	Ekonomi	Magazin	Ekonomi	Ekonomi	Ekonomi
Diğer	Diğer	Diğer	Magazin	Magazin	Diğer
Ekonomi	Magazin	Spor	Diğer	Spor	Spor
Magazin	Dış Politika	Ekonomi	Spor	Diğer	Magazin

Üniversitelere göre kamu ve medya gündemleri karşılaştırıldığında, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi öğrencileriyle, An Najah National Üniversitesi öğrencilerinin birbirine yakın sıralamalar yaptığı görülmektedir. Ancak, üniversitelilerin yaptıkları sıralamalara göre kamu ve medya gündemlerinin birbirlerinden farklı olarak gerçekleştikleri görülmektedir.

Kamu Gündemi	1.sınıf	2.sınıf	3.sınıf	4.sınıf	Medya Gündemi	1.sınıf	2.sınıf	3.sınıf	4.sınıf
Kültür	Kültür	Kültür	Kültür	Kültür	Siyaset	Siyaset	Siyaset	Siyaset	Siyaset
Siyaset	Siyaset	Siyaset	Siyaset	Siyaset	Kültür	Kültür	Dış Politika	Kültür	Kültür
Spor	Diğer	Dış Politika	Spor	Spor	Dış Politika	Dış Politika	Kültür	Dış Politika	Dış Politika
Dış Politika	Spor	Spor	Dış Politika	Dış Politika	Ekonomi	Ekonomi	Ekonomi	Ekonomi	Ekonomi
Diğer	Dış Politika	Ekonomi	Diğer	Ekonomi	Magazin	Magazin	Diğer	Magazin	Magazin
Ekonomi	Ekonomi	Diğer	Ekonomi	Diğer	Diğer	Diğer	Spor	Spor	Spor
Magazin	Magazin	Magazin	Magazin	Magazin	Spor	Spor	Magazin	Diğer	Diğer

Öğrencilerin okudukları sınıflar dikkate alındığında yine aynı durumla karşılaşmaktadır. Birinci sınıfların, ikinci sınıfların, üçüncü sınıfların ve dördüncü

sınıfların kendi gündemleri ile algıladıkları medya gündemi arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Genel olarak bakıldığında cinsiyet, üniversite ve sınıf kategorileri açısından medya gündeminin kamu gündemini ne derecede etkilediği incelenmiş ancak aralarındaki benzerlik oranları düşük bulunmuştur.

Kaynakça

- Atabek, N. (1997). Gündem Belirleme Araştırmaları. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı 5* , s. 223-247.
- Camaj, L., & Weaver, D. H. . (2013). Need for orientation and attribute agenda-setting during a US election campaign. *International Journal of Communication, 7* , 1442-1464.
- Chen, H. L. (2003). *Agenda setting in Taiwan's first presidential election, 1996: a comparison of coverage in three newspapers and public perceptions of issues and candidates*. (Doctoral dissertation, Mass Communication).
- Cohen, B. (1963). *The press and Foreign policy*. Princeton: Princeton University Press.
- Coleman, R., McCombs, M., Shaw, D., & Weaver, D. (2009). Agenda setting. In *The handbook of journalism studies* (s. 167-180). Routledge.
- Dearing, J. W. & Rogers, E. M. (1988). Agenda-setting research: Where has it been, where is it going. *Communication yearbook, 11* , 555-594.
- Dearing, J. W. & Rogers, E. M. (1996). *Agenda-setting (Vol. 6)*. SAGE.
- Erbring, L., Goldenberg, E. N., & Miller, A. H. (1980). Front-page news and real-world cues: A new look at agenda-setting by the media. *American Journal of Political Science* , 16-49.
- George, D. & Mallery, P. (2010). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference, 17.0 update*. Boston: Allyn & Bacon.
- Huckins, K. (1999). Interest-group influence on the media agenda: A case study. *Journalism & Mass Communication Quarterly, 76(1)* , 76-86.
- İrvan, S. (1997). *Foreign Politics and Press: Analyzing the Foreign Politics News on the Turkish Press from the Point of View of Agenda-setting*. Ankara: Doctorate Thesis, Ankara University.
- Jorgensen, W. & Hanitzsch, T. (2009). *The Handbook of Journalism Studies*. Routledge
- Lippmann, W. (2017). *Public opinion*. New York: Routledge.
- Littlejohn, S. W., & Foss, K. A. (2009). *Encyclopedia of Communication Theory*. Sage .
- Manheim, J. B., & Albritton, R. B. (1984). Changing national images: International public relations and media agenda setting. *American Political Science Association 78(3)* , 641-657.
- Matthes, J. (2005). The need for orientation towards news media: Revising and validating a classic concept. *International Journal of Public Opinion Research, 18(4)* , 422-444.

Kitle İletişimde Gündem Belirleme Kuramı: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi ...

- McCombs M. & Shaw, D. L. (1972). The Agenda-Setting Function of Mass Media. *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 36, No. 2 , 176-187.
- McCombs, M. (2004). *Setting the Agenda: The Mass Media and Public Opinion*. Malden, MA. Polity.
- McCombs, M., & Shaw, D. L. (2005). The agenda setting function of the press. G. & Overholser içinde, *The press* (s. 156-168). Oxford, England: Oxford University Press Inc.
- McCombs, M., & Valenzuela, S. (2007). The agenda-setting theory. *Cuadernos de información*, (20), 44-50.
- Mustapha, L. K. (2012). Agenda-setting theory: A reflective and visionary analysis. *Critique and application of communication theory* , s. 85-101.
- Perse, M. E. (2001). *Media Effects and Society*. London: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Protest, D., & McCombs, M. E. (1991). *Agenda setting: Readings on media, public opinion, and policymaking*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Protest, D., & McCombs, M. E. (2016). *Agenda setting: Readings on media, public opinion, and policymaking*. New York, NY: Routledge.
- Scheufele, D. A., & Tewksbury, D. (2006). Framing, agenda setting, and priming: The evolution of three media effects models. *Journal of communication*, 57(1). 9-20.
- Severin, W. J. & Tankard, J. W., (1994). *İletişim kuramları: Kökenleri, yöntemleri ve kitle iletişim araçlarında kullanımları*. Çev:Ali Atıf Bir, N. Serdar Sever,.Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Shaw, D. L., & Martin, S. E. (1992). The function of mass media agenda setting. *Journalism Quarterly*, 69(4) , 902-920.
- Stone, Gerald C. & McCombs, Maxwell E. (1981). Tracing the Time Lag in Agenda-Setting. *Journalism Quarterly*, 58(1), 51-55.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. Boston: Pearson Education.
- Terkan, B. (2007). Basın Ve Siyaset İlişkisinin Gündem Belirleme Modeli Çerçevesinde Bir Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(17) , 561-584.
- Unvan, A. (2010). *A comparative analysis of agenda-setting and political communication: a case study of the 2004 Cyprus Referendum (Doctoral dissertation, University of Westminster)*.
- Walgrave, S., & Aelst, P. V. (2006). The contingency of the mass media's political agenda setting power: Toward a preliminary theory. . *Journal of communication*, 56(1) , 88-109.
- Winter, J. P., & Eyal, C. H. (1981). Agenda setting for the civil rights issue. *Public opinion quarterly*, 45(3 , 376-383.
- Yüksel, E. (2007). “Kamuoyu Oluşturma” Ve “Gündem Belirleme” Kavramları Nerede Kesişmekte, Nerede Ayrılmaktadır? *Sosyal Bilimler Dergisi* 2007/1 , 571-586.

Yüksel, E. (2001). Medyanın gündem belirleme gücü. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

İLKOKUL DÖRDÜNCÜ SINIF ÖĞRENCİLERİNİN BİLMECELERE İLİŞKİN FARKINDALIKLARI

AWARENESS OF PRIMARY SCHOOL FOURTH GRADE STUDENTS ABOUT RIDDLES

СТЕПЕНЬ ОСВЕДОМЛЁННОСТИ ЧЕТЫРЕКЛАССНИКОВ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ О ЗАГАДКАХ

Metin BOZKURT*

ÖZ

Bilmeceler çocukları düşünme becerilerinden dil becerilerine kadar birçok yönden destekler. Aynı zamanda çocuklar için akıl oyunları olarak eğlence aracıdır. Çocukların eğlenerek öğrenmelerine de katkıda bulunur. Bu araştırmanın amacı ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin bilmecelere ilişkin farkındalık düzeylerinin belirlenmesidir. Araştırma tarama niteliğinde olup betimsel bir çalışmadır. Araştırmaya Zonguldak İli Ereğli İlçe merkezinde öğrenim gören 100 ilkokul dördüncü sınıf öğrencisi katılmıştır. Araştırma verileri, araştırmacı tarafından hazırlanan dokuz sorunun yer aldığı anket ile toplanmıştır. Elde edilen veriler frekans ve yüzdelerin bulunduğu tablolarla sunulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin bilmeceleri sevdikleri, öğrenmek ve yeni bilmeceler oluşturmak istedikleri, bilmeceleri sevme, öğrenme ve yeni bilmeceler oluşturma nedenlerinin bilmecelerin eğlenceli ve komik olmasından kaynaklandığı belirlenmiştir. Öğrencilerin en çok arkadaşlarından, annelerinden ve öğretmenlerinden bilmeceler işittikleri, yine en çok arkadaşlarına ve annelerine bilmeceler sordukları ve yeni bilmeceler öğrenmek için de bilmece kitapları okudukları tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin bilmecenin ne demek olduğu, bilmecelerin özellikleri, bilmecelerin kimler tarafından oluşturuldukları konularında ise yeterli bilgi düzeyine sahip olmadığı saptanmıştır. Öğrencilerin bu konularda desteklendiğinde bilmecelere yönelik belli bir farkındalığa sahip olabilecekleri söylenebilir. Bu açıdan bilmecelerle ilgili hazırlanacak programlarla öğrenciler ve aileleri bilgilendirilebilir. Öğrencilerin yeni bilmeceler öğrenmesine ve oluşturmaya yönelik etkinlikler düzenlenebilir. Tüm derslerde bilmecelerden yararlanılabilir. Öğrencilerin bilmecelere yönelik ilgisiyle eğlenerek öğrenmeleri sağlanabilir.

Anahtar Kelimeler: *İlkokul, dördüncü sınıf öğrencileri, bilmece, bilmece sorma, bilmece oluşturma, bilmecelere yönelik farkındalık.*

* ORCID: [0000-0002-7988-1685](https://orcid.org/0000-0002-7988-1685) Dr. MEB, bozkurt_metin_67@hotmail.com

İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Bilmecelere İlişkin Farkındalıkları

ABSTRACT

Riddles support children in many ways, ranging from their thinking skills to strengthening language skills. They are an entertainment tool for kids as mind games. They also contribute to children's learning by having fun. The aim of this study is to determine the level of awareness among primary school fourth grade students as regards riddles. The research is a descriptive survey study. 100 primary school fourth grade students attending schools in the city center of Ereğli in Zonguldak province have participated in the study. The research data were collected with a questionnaire comprised of nine questions prepared by the researcher. The data obtained are presented in tables containing frequencies and percentages. According to the results of the research, it is determined that primary school fourth grade students love riddles, want to learn and create new riddles, and the reason why they like, learn and create new riddles is that riddles are regarded as funny and entertaining by them. It is also determined that students mostly hear about riddles from their friends, mothers and teachers, tend to ask riddles to their friends and mothers very often, and read riddle books to learn new riddles. It is determined that the primary school fourth grade students participating in the study do not have sufficient knowledge about what riddle means, the characteristics of riddles, or by whom the riddles were created. It can be said that students can have a certain awareness of riddles when they are supported on these issues. In this respect, students and their families can be informed through the programs to be prepared about riddles. Activities can be organized for students to learn and create new riddles. Riddles can be used in all lessons. Students can learn by having fun as they are mostly interested in riddles.

Keywords: *Primary School, Forth Grade Students, Riddle, Asking Riddles, Creating Riddles, Awareness of Riddles*

АННОТАЦИЯ

Загадки помогают детям разными способами развить свое мышление, навыки и способности по изучению языков. Это также развлекательный инструмент для детей в виде интеллектуальных игр. Оно способствует обучению детей, получая удовольствие. Целью данного исследования является определение уровня осведомленности учащихся 4-х классников начальной школы о загадках. Исследование, по характеру является обзорного и описательного типа. В исследовании приняли участие 100 учеников четвертого класса начальной школы районного центра города Эрегли в провинции Зонгулдак. Данные для исследования были получены на основе анкеты из девяти вопросов, подготовленных со стороны автора данного исследования. Полученные данные представлены в таблицах, содержащие частоты и проценты. По результатам исследования было установлено, что ученики четвертого класса начальной школы любят загадки, желают больше осведомляться и придумывать новые загадки; причиной этого является обучение к новым навыкам, а так же новые загадки, которые бывают забавными и интересными. Было установлено, что ученики, в основном, слышали загадки от своих друзей, матерей и учителей, большую часть времени задавали загадки своим друзьям и матерям и читали литературу о загадках для того, чтобы узнать ещё больше. Следует отметить, что участвовавшие в исследовании ученики четвертого класса начальной школы не обладали достаточными знаниями о том, что означает загадка, об особенностях загадок и о том, кто их создал. Можно сказать, что учащиеся могут иметь определенное представление о загадках, когда их поддерживают в этих вопросах. В связи с этим учащиеся и их семьи могут быть проинформированы с помощью подготовленных программ по поводу загадок. Для учащихся могут быть

организованы занятия по изучению и созданию новых загадок. Загадки можно использовать на всех уроках. Учащиеся могут учиться, развлекаясь своим интересом к загадкам.

Ключевые слова: начальная школа, четвероклассники, загадка, отгадывание загадок, составление загадок, знание загадок.

1.Giriş

Bilmecce “Bir şeyin adını anmadan vasıflarını üstü kapalı söyleyerek o şeyin ne olduğunu dinleyene veya okuyana bırakmaktan ibaret olan eğlence, sözlü halk edebiyatı türü.” (Erdal, 2011: 76) olarak tanımlanmaktadır. Bilmeceler “gelenekten süregelen ve hemen her konudaki bir takım somut-soyut kavramların uzak yakın ilişkiler yoluyla zihinde çağrışımını sağlayan bir nevi oyuna dayalı zihni melekelerin gelişmesinde önemli rol oynayan söz kalıpları”dır (Kaya, 2004, akt: Karakaş, 2010: 46).

Radyonun ve televizyonun olmadığı zamanlarda bilmeceler eğlence kaynağıdır. Bireyleri eğlendirirken usamlama gücünü geliştirir ve zekâsını çalıştırır. Bilmeceler padişahlar ve krallar tarafından zekâ kontrolü için de kullanılmıştır (Demiray, 1997: 14, akt: Nas, 2006: 238).

Bilmeceler kapalı bir şeyi bulmayı hedefleyen söyleyişlerdir. Bilmeceler çevreye, zamana ve konuya göre değişikliğe uğrarlar. Bilmecelerin asıl kaynağı halkın ruhuna ve hayaline bağlı sözlü kaynaktır. Bilmecelerin karşılığı tek sözcükken kimi bilmecelerin karşılığı birden çok kavram veya sözcük olabilmektedir. Bilmeceler karşılıklı dedim-dedili, soru-cevaplı veya sıralı konuşmalara yer vermektedir. Bilmecelerde genellikle yarım uyak ve redif kullanılıp aliterasyonlara da yer verilir. Bilmecelerde İslami motifler ve dini unsurlar geniş yer almaktadır. Bilmecelerin çözümünde en önemli anahtar anlam, duygu, madde, renk, harf, sözcük, uyak gibi öğelerden doğan ipuçlarıdır. Bilmecelerde sorular hem biçim hem de deyişleriyle özenilerek meydana gelmiş ve özleştirilmiş söz yaratmalarıdır. Bilmeceler diğer halk edebiyatı ürünleri gibi ilk zamanlarda bireysel yaratılardır. Zamanla ilk yaratıcıları unutulduğundan halkın ortak malı haline gelmişlerdir (Yardımcı, 2000, akt: Kabadayı, 2007: 4). Türk halk edebiyatındaki bilmeceler çağrışım, gözlem ve dikkat gerektirir (Tanju, 2015: 119).

Çocuk edebiyatının oyuna dayalı bir türlerinden biri olan bilmeceler çocukları şiirsel bir anlatımla dille kurgulanmış bir zekâ oyununa davet ederek bilinmezi bilinir kılmak için çocuklarda bir sevinç kaynağı oluşturur (Sever, 2003: 140). Bilmeceler, çocuğun dil yeteneğinin işlevsellik kazanmasını destekler. Çocuğu konuşmaya isteklendirir. Çocuğun düşünme alışkanlığı edinmesi için bir uygulama alanı oluşturur. Bilmecelerde yer alan sözcüklerin birbirleriyle uyum ve şiirselliği çocukların anadili sevgisinin oluşmasına yardımcı olur. Bilmecelerde çocuk hem çizginin hem de dilin özgün yorumuyla buluşur ve tanışır. Sözcüklerin çağrıştırdığı anlamı saptamayla çocukların duyu algıları gelişir. Bilmeceler çocukların konuşma ve dinleme becerilerini geliştirir. Çocuklarda okuma isteği uyandırır ve çocukları okumaya özendirir (Selek, 2010: 187-188). Bir bilmecenin ne olduğunu bulmak için emek harcamak çocukları düşündürerek varlıkların niteliklerini kavramlarını sağlar. Böylece çocukların dil, algı ve zihin gelişimine

İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Bilmecelere İlişkin Farkındalıkları

yardımcı olur (Karakaş, 2009).

Bilmecelerin çocuk gelişimine katkılarını (Kabadayı, 2007), Türk Dünyasındaki yerini (Türkyılmaz, 2007), yedinci sınıf öğrencilerinin bilmece dağarcığının belirlenmesini (Kayhan, 2009), çocuk edebiyatına katkılarını (Karakaş, 2009), Ahmet Şükrü Esen defterlerinde yer alan bilmecelerin tespitini (Başaran, 2011), Çukurova'ya ait bilmece sorma geleneğinin ve Çukurova bilmecelerinin tespit edilmesini (Tarçın, 2015), matematik dersinde bilmece kullanmanın öğrencilerin başarısına, tutumuna ve kalıcılığa etkisini (Çobanoğlu, 2017) ve Gaziantep yöresine ait bilmece sorma geleneğinin ve Gaziantep bilmecelerinin belirlenmesini (Baydar, 2019) ortaya koyan yurt içinde araştırmalar yapılmıştır. Öğrenme güçlüğü çeken öğrencilerin şaka ve bilmece anlayışlarının geliştirilmesine (Ezell ve Jarzynka, 1996), kimya dersindeki elementlerin ve bileşiklerinin bazı özelliklerinin basit bilmecelerle düzenlenmesinin sınıf etkileşimine etkisine (Aldrin Denny, Lakshmi, Chitra ve Devi, 2000) yönelik yurt dışında da araştırmalar yapılmıştır. Ancak gerek yurt içinde gerekse yurt dışında ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin bilmece farkındalığıyla ilgili herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır.

Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda ilk okuma sürecinde dil gelişimini hızlandırabilmek için bilmece, tekerleme, sayısmaca, mani, ninni gibi türlerden yararlanılması tavsiye edilmiştir. Sınıf düzeylerine göre metin türlerinin dağılımında ise bilmecelere birinci sınıftan ilkokul dördüncü sınıf kadar yer verilmiştir (MEB, 2019: 17). Türkçe derslerinde bilmece, tekerleme gibi edebi ürünlere yeterince yer verilmelidir. Öğretmenlerin ders sonu etkinliği şeklinde öğrencilerin bireysel veya grup olarak birbirlerine bilmece sorup yanıtlamaları ya da bir konu üzerinde bilmece sormaya teşvik etmeleri çocukların dil ve zihin jimnastiği yapmalarını destekleyebilir (Karadayı, 2007: 13). Öğrencilere sundukları zevk, eleştirel düşüncüyü arttırmak için sağladıkları araçlar ve yaşam boyu okuma sevgisinin inşa edilmesi gibi nedenlerle şaka ve bilmecelerin gücü göz ardı edilmemelidir (Wilson ve Kutiper, 1993: 39). İlkokul öğrencilerinin bilmecelere yönelik farkındalık düzeylerinin belirlenmesi ve buna yönelik çalışmaların planlanması açısından araştırmanın önemi de ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan araştırmada ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin bilmecelere yönelik farkındalıklarının incelenmesi amaçlanmıştır.

2.Yöntem

2.1. Model

Araştırma tarama modeline dayalı olarak yürütülmüştür. Tarama modeli "Geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekilde betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımı" olarak tanımlanmıştır (Karasar, 2012: 77).

2.2.Araştırma Grubu

Zonguldak İli Ereğli ilçe merkezine bağlı bir ilkokulda 100 dördüncü sınıf öğrencisi 2019-2020 eğitim-öğretim yılı güz yarıyılında araştırmaya katılmıştır. Araştırmaya gönüllü katılan öğrencilerin %44,5'si kız, %55,5'ü erkeklerden

oluşmaktadır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada elde edilen veriler, alan yazın taranarak (Başaran, 2011; Baydar, 2019; Çobanoğlu, 2017; Denny, Lakshmi, Chitra & Devi, 2000; Erdal, 2011; Ezell, & Jarzynka, 1996; Kabadayı, 2007; Karakaş, 2009; Kayhan, 2007; Maraşlı, 2012; Nas, 2006; Rodari, 2012; Selek, 2010; Sever, 2003; Tanju, 2015; Tarçın, 2015; Türkyılmaz, 2017; Uyar Dalkılıç, 1999; Wilson & Kutiper, 1993) ve uzman görüşüne başvurularak araştırmacı tarafından hazırlanan ve dokuz sorunun yer aldığı anket ile toplanmıştır. Hazırlanan anket öğrencilere uygulanmadan önce ilkökul dördüncü sınıfa devam eden beş öğrenciye uygulanmıştır. Öğrencilerden gelen dönütler neticesinde ankete son şekli verilmiştir. Öğrencilerinin bilmecelere ilişkin farkındalık düzeyleriyle ilgili görüşleri frekans ve yüzde dağılım tablolarıyla sunulmuştur.

2.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde betimsel analiz tekniğinden faydalanılmıştır. Bu teknikte veriler evvelce belirlenmiş temalara göre özetlenerek yorumlanır. Bu analizde amaç bulguların okura düzenli bir şekilde yorumlanarak aktarılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 224). Betimsel analiz yöntemi ile elde edilen veriler nicelleştirilerek tablolar şeklinde sunulmuştur. Nitel verilerin sayısallaştırılmasında güvenilirliği arttırması, yanlılığı azaltması, tema ve kategoriler arasında karşılaştırma yapmaya ve tekrar sınınmaya olanak vermesi amaçlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 242-243). Tablolarda yer alan görüşlerin karşısında yer alan rakamlar, katılımcıların sayılarını değil, ifade edilen soruya ilişkin yanıtların sıklığını ifade etmektedir.

3. Bulgular

3.1-Bilmeceleri sever misiniz? Neden?

Araştırmaya katılan ilkökul dördüncü sınıf öğrencilerinin bilmeceleri sevip sevmediğini ve hangi nedenlerle sevip sevmediğini tespit etmek amacıyla öğrencilere “Bilmeceleri sever misiniz? Neden?” sorusu yöneltilmiştir. Öğrencilerin yanıtları aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

Tablo 1.a- Bilmeceleri sever misiniz?

	f	%
Evet	97	97
Hayır	3	3
Toplam	100	100

“Bilmeceleri sever misiniz?” sorusuna araştırmaya katılan öğrencilerin tamamı (%97) “Evet” yanıtını vermişlerdir. Bilmeceleri sevmeyen öğrenci oranı ise (%3) çok azdır.

Tablo 1.b- İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin bilmeceleri sevme nedenleri

İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Bilmecelere İlişkin Farkındalıkları

	f	%
Eğlenceli olduğu için severim.	42	42
Komik ve şakacıdır.	14	14
Tahmini çok güzeldir.	11	11
Hoşuma gidiyor.	6	6
Eğitici bilgiler veriyor.	5	5
Sorması zevklidir.	2	2
Akıl oyunu olduğu için.	2	2
Soru soruyor.	2	2
Zorlu şeyleri severim.	2	2
Meraklanırım.	2	2
Boş zamanlarımda çözerim.	2	2
Bilmeye çalışırım.	1	1
İçinde saklı bilmeceler var.	1	1
Kavgasız oyundur.	1	1
Kafa yorucudur.	1	1
Ne kadar bilgi bildiğimizi öğreniyoruz.	1	1
Okumam hızlanırım.	1	1
Mutlu ettiği için.	1	1
Bilmece kelimesi bile çok güzeldir.	1	1

Tablo 1.b- İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin bilmeceleri sevmeme nedenleri

	f	%
Bilmeceleri cevaplarını bulmakta zorlanıyorum.	1	1
Hoşuma gitmiyor.	1	1

İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin büyük çoğunluğunun (%97) yanıtlarından bilmeceleri sevdiği anlaşılmaktadır. Öğrenciler bilmeceleri çoğunlukla (%73) “*eğlenceli, komik, şakacı ve tahmin etmesinin güzel olması*” gibi nedenlerle sevdikleri belirtmişlerdir. Bilmeceleri sevmeyen çok az sayıda (%2) öğrenci ise “*cevapları bulmakta zorlanma ve hoşuna gitmeme*” nedenlerinden dolayı bilmeceleri sevmediklerini ifade etmişlerdir.

3.2-Bilmece ne demektir?

İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerine bilmecenin ne demek olduğunu açıklamaları için “Bilmece ne demektir?” sorusu sorulmuştur. Öğrencilerin yanıtları aşağıdaki tablo 2’de gösterilmiştir

Tablo 2- Bilmece ne demektir?

	f	%
Soru sormak ve cevaplamaktır.	17	22
Eğlenmek demektir.	21	27

Zekâ geliştirmek ve birçok aktivite demektir.	6	8
Eğlenceli ocuk sorularıdır.	4	5
Bilmiyorum.	4	5
Akıl yorma ve kelime oyunudur.	3	3,7
Öğrenmek, bilmek ve tahmin etmektir.	3	3,7
Komik fıkralara denir.	2	3
Kısa ve tekerleme gibi soru sormaktır.	2	3
Farklı soru sorarak anlatmaktır.	2	3
Güzel oyundur.	2	3
Bir hayvanın özelliğini söylemek ve sormaktır.	1	1,2
Çocukların oynadığı komik kelimelerdir.	1	1,2
Birisi bir şey söyler sende bilirsin.	1	1,2
Akıl geliştiren sorulardır.	1	1,2
Komik söz ve kelime oyunudur.	1	1,2
Eğlenceli cümlelere denir.	1	1,2
Bir şeyin cevabını bilmeye çalışıyoruz.	1	1,2
Soru gibi kelimelerdir.	1	1,2
Kutucuklar doldurmak ve onları bulmaktır.	1	1,2
Mecaz anlamdır.	1	1,2
Okuyanın ne olduğunu bulmaya çalışmasıdır.	1	1,2
Arkadaşlarla ve ailemizle eğlenmek için küçük sorulardır.	1	1,2
Gizli kelimelerin ve cümlelerin ne olabileceğini düşünmektir.	1	1,2

Araştırmaya katılan öğrencilerin %22'si “Soru sormak ve cevaplamaktır.”, %27'si “Eğlenmek demektir.” ve %8'i “Zekâ geliştirmek ve birçok aktivite demektir.” ve %5'i “Eğlenceli ocuk sorularıdır.” şeklinde “Bilmece ne demektir?” sorunu yanıtlamışlardır. Öğrencilerin %5'i ise bilmeceenin ne demek olduğunu bilmediklerini ifade etmişlerdir. Öğrencilerin ilginç yanıtlarına “‘Farklı soru sorarak anlatmaktır.’, ‘Akıl geliştiren sorulardır.’, ‘ocukların oynadığı komik kelimelerdir.’, ‘Kutucuklar doldurmak ve onları bulmaktır.’, ‘Arkadaşlarla ve ailemizle eğlenmek için küçük sorulardır.’, ‘Gizli kelimelerin ve cümlelerin ne olabileceğini düşünmektir.’” şeklinde örnekler verilebilir.

3.3-evrende en çok kimlerden bilmece işitirsin?

Araştırmada yer alan öğrencilerin “evrende en çok kimden/kimlerden bilmece işitirsin?” sorusuna verdikleri yanıtlar aşağıdaki tablodadır.

Tablo 3- evrende en çok kimden/ kimlerden bilmece işitirsin?

	f	%
Arkadaşlarımdan	30	30
Annemden	17	17
Öğretmenimden	15	15
Babamdan	13	13

İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Bilmecelere İlişkin Farkındalıkları

Ablamdan	7	7
Kuzenimden	6	6
Abimden	5	5
Nasrettin Hoca'dan	2	2
Anneannemden	1	1
Dedemden	1	1
Kardeşimden	1	1
Amcamdan	1	1
zeki insanlardan	1	1

Araştırmaya katılan öğrencilerin %30'u arkadaşlarından, %17'si annelerinden, %15'i öğretmenlerinden ve %13'ü ise babalarından bilmece işittiklerini ifade etmişlerdir. Bu soruya öğrencilerin verdikleri "*Nasrettin Hoca ve zeki insanlar*" yanıtları ise dikkat çekicidir.

3.4-Çevrende en çok kime/ kimlere bilmece sorarsın?

Araştırmadaki öğrenciler "Çevrende en çok kime/ kimlere bilmece sorarsın?" sorusunu aşağıdaki tablo 4'te yer aldığı gibi yanıtlamışlardır.

Tablo 4- Çevrende en çok kime/ kimlere bilmece sorarsın?

	f	%
Arkadaşlarıma	32	32
Anneme	18	18
Kardeşime	13	13
Babama	11	11
Kuzenime	9	9
Abime	6	6
Ablama	5	5
Anneanneme	4	4
Öğretmenime	2	2

Öğrencilerin en çok bilmece sorduğu kişiler arasında arkadaşları (%32), anneleri (%18), kardeşleri (%13) ve babaları (%11) gelmektedir. Öğrencilerin en az bilmece sordukları kişilerden öğretmenlerinin (%2) olması ise dikkat çekicidir.

3.5-Yeni bilmeceler öğrenmek ister misin? Neden?

Araştırmaya katılan ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin yeni bilmeceler öğrenmek isteyip istemedikleri ve bunların nedenlerini belirlemek amacıyla öğrencilere "Yeni bilmeceler öğrenmek ister misin? Neden?" soruları sorulmuştur. Öğrencilerin verdiği yanıtlar aşağıdaki tablolarda yer almaktadır.

Tablo5.a- Yeni bilmeceler öğrenmek ister misin?

	f	%
Evet	98	98

Hayır	2	2
Toplam	100	100

Tablo 5.a'ya göre araştırmaya katılan öğrencilerin tamamına yakını (%98) yeni bilmeceler öğrenmek istediğini ifade etmişlerdir. Öğrencilerin çok azı (%2) ise yeni bilmeceler öğrenmek istememektedirler.

Tablo 5.b- İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin yeni bilmeceler öğrenme nedenleri

	f	%
Eğlenceli olur.	21	30
Çok güzel olur.	13	19
Sevinirim.	10	15
Başkalarına yeni bilmeceler sorarım.	8	12
Aileme yeni bilmeceler sorarım.	3	4,3
Yeni şeyler öğrenmeyi sorarım.	3	4,3
Aynı bilmeceler hemen biliniyor.	2	3
Aynı bilmeceleri sormak sıkıcı geliyor.	2	3
Zekâmızı güçlendirir.	2	3
Çok bilmiyorum.	1	1,4
Bulması zor oluyor.	1	1,4
Heyecan veriyor.	1	1,4

Tablo 5.c- İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin yeni bilmeceler öğrenmeme nedenleri

	f	%
Bilmeceleri sevmiyorum.	1	1,4
Öğrenmek istemiyorum.	1	1,4

İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin en önemli yeni bilmeceler öğrenme nedenleri “eğlenceli (%30), güzel (%19) ve sevinme (%15)” şeklinde belirttikleri yanıtlarıdır. Oranı az olmakla birlikte “*Zekâmızı geliştirir. Heyecan veriyor.*” şeklindeki öğrencilerin yanıtları ise dikkati çekmektedir.

3.6-Yeni bilmeceler öğrenmek için ne/neler yaparsın?

Araştırmaya katılan ilkök dördüncü sınıf öğrencilerinin yeni bilmeceler öğrenmek için ne/neler yaptıklarını ortaya çıkarmak öğrencilere “Yeni bilmeceler öğrenmek için ne/neler yaparsın?” sorusu yöneltilmiştir. Öğrencilerin yanıtları aşağıdaki tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6- İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin yeni bilmeceler öğrenmek için neler yaptıkları

İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Bilmecelere İlişkin Farkındalıkları

	f	%
Bilmece kitapları okurum.	28	28
Anneme bilmece sormasını isterim.	24	28
Arkadaşlarıma bilmece sorarım.	17	24
Öğretmenimden öğrenirim.	11	17
Babama bilmece sormasını isterim.	7	11
Ders kitaplarımdan öğrenirim.	5	7
Anneannemden bilmece sormasını isterim.	4	5
Dedeme bilmece sorarım.	2	4
Zeki insanlardan bilmece öğrenirim.	2	2

Tablo 6'ya göre araştırmaya katılan öğrenciler yeni bilmeceleri öğrenmek için “bilmece kitapları okuduklarını (%28), annelerinden bilmece sormalarını istediklerini (%24), arkadaşlarına bilmece sorduklarını (%17) ve öğretmenlerinden bilmeceler öğrendiklerini (%11)” ifade etmişlerdir.

3.7-Yeni bilmeceler oluşturmak ister misin? Neden?

İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin “Yeni bilmeceler oluşturmak ister misin? Neden?” sorusuna yönelik yanıtları aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

Tablo 7.a- Yeni bilmeceler oluşturmak ister misin?

	f	%
Evet	94	94
Hayır	6	6
Toplam	100	100

“Yeni bilmeceler oluşturmak ister misin?” sorusuna ilkökul dördüncü sınıf öğrencilerinin çoğunluğu (%94) “Evet” yanıtını vermişlerdir. “Hayır” yanıtını veren öğrencilerin oranı ise %6’dır.

Tablo 7.b- İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin yeni bilmeceler oluşturmak istemelerinin nedenleri

	f	%
Eğleniyorum.	24	25
Hem bilgilenirim hem de zekâm gelişir.	20	21
Bilmeceleri seviyorum.	18	19
Kimsenin bilmediği bilmeceler sormak güzel olur.	8	8,3
Öğrenmek isterim.	6	6,2
Komik olabilir.	4	4,2
Kendime ait bilmecem olsun.	3	3,1
Merak ediyorum.	2	2,1
Aynı bilmeceleri sormak eğlenceli olmuyor.	2	2,1
Daha çok düşünebildiğimi anlarım.	1	1
Arkadaşlarıma öğretmek isterim.	1	1
Boş zamanlarımı geçiririm.	1	1

Tablo 7.c- İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin yeni bilmeceler oluşturmak istememelerinin nedenleri

	f	%
Bilmece üretmeyi bilmiyorum.	3	3,1
Sevmiyorum.	2	2,1
Çok zor.	1	1

Tablo 7.b'ye göre ilkökul dördüncü sınıf öğrencilerinin yeni bilmeceler üretmek istememelerinin en önemli nedenleri arasında eğlenmek (%25), bilgilenmek ve zekâ geliştirmek (%21) ve bilmeceleri sevmek (%19) gelmektedir. Bunun yanında “*Kendime ait bilmecem olsun.*”, *Aynı bilmeceleri sormak eğlenceli olmuyor.*” ve *Daha çok düşünebildiğimi anlarım.*” yanıtları ise öğrencilerin ilginç yanıtlarındandır. İlkokul dördüncü sınıf öğrencileri bilmece üretmeyi bilmemeleri, sevmemeleri, üretmenin çok zor olduğunu düşünmeleri gibi nedenlerle yeni bilmeceler üretmek istemediklerini ifade etmişlerdir.

3.8- Bilmeceleri kim/kimler oluşturmuştur?

Araştırmaya katılan ilkökul dördüncü sınıf öğrencilerinin “Bilmeceleri kim/kimler oluşturmuştur?” sorusuna yönelik yanıtları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 8- Bilmeceleri kim/kimler oluşturmuştur?

	f	%
Bilmiyorum	32	35
İnsanlar oluşturur.	24	26
Zeki insanlar oluşturur.	12	13
Aklımıza gelenleri yazarız.	5	5,4
Bilim insanları oluşturur.	4	4,3
Mantıklı ve komik akıllı insanlar üretir.	4	4,3
Çocuklar.	2	2
Üretmeyi denedikçe.	2	2
Söylentilerle ortaya çıkar.	1	1
Okuyunca ortaya çıkar.	1	1
Şakacı ve eğlenceli insanlar oluşturur.	1	1
Bilgili insanlar.	1	1
Yazarlar.	1	1
Söylentilerle ortaya çıkar.	1	1
Anlamlı şeylerden oluşturulurlar.	1	1

Bilmecelerin kim/kimler tarafından oluşturulduğuna yönelik ilkökul dördüncü sınıf öğrencilerinin %35'i bilmecelerin kim/kimler tarafından oluşturulduğunu bilmediklerini, %26'sı “*insanlar*”, %13'ü “*zeki insanlar*”, %5,4'ü “*aklımıza gelenler*”, %4,3'ü “*bilim insanları*” ve %4,3'ü ise “*mantıklı ve komik insanlar*” tarafından oluşturulduğunu ifade etmişlerdir. Bunun yanında

İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Bilmecelere İlişkin Farkındalıkları

“‘Çocuklar.’, ‘Okuyunca ortaya çıkar.’, ‘Şakacı ve eğlenceli insanlar oluşturur.’” şeklinde öğrencilerin dikkat çekici yanıtları da bulunmaktadır.

3.9- En çok sevdiğiniz bilmeceleri yazar mısınız?

“En çok sevdiğiniz bilmeceleri yazar mısınız?” sorusuna araştırmaya katılan öğrencilerin verdikleri yanıtlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 9- İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin en çok sevdikleri bilmeceler

	f	%
Pazardan aldım bir tane. Eve geldim bin tane.	9	10
Dünyada bir tane, Türkiye’de iki tane, İnsanda bir tane.	7	7,7
Tavuk ayda kaç yumurta yapar?	7	7,7
Gülmece güldürmece, el üstünde kaydırmaca.	6	6,6
Hangi bankadan para çekilmez?	3	3,3
En tehlikeli kalem hangisidir?	3	3,3
Sıra sıra odalar, birbirini kovalar.	2	2,2
Uzundur ip değil. Isırır köpek değil.	2	2,2
Hangi saatte çay içilmez?	2	2,2
On iki oğlum, dört kızım var. İçimde insanlar yaşar. Neyim ben?	2	2,2
Uzaktan baktım bir taş. Yakına geldim dört bacaklı bir baş.	2	2,2
Ben giderim oda gider. Yanımda tin tin eder.	2	2,2
Ben giderim oda gider. Yanımda tok tok eder.	1	1,1
Kat kat katmer değil. Al al elma değil.	1	1,1
Yenir ama elma değil. Bil bakalım bu nedir?	1	1,1
Renkli renkli benekleri, uçar gezer diyarları. İkimizindir o benim. Her yere benimle gelir.	1	1,1
En tehlikeli silgi hangisidir?	1	1,1
Eve gelen hırsız neyi çalmaz?	1	1,1
En acıklı bant hangisidir?	1	1,1
Sarıdır suludur. Bil bakalım bu hangi meyvedir?	1	1,1
En çok hangi ayda yemek pişmez?	1	1,1
Zili var, kapı değil.	1	1,1
Yer altında sakallı dede.	1	1,1
Elma aldım bin tane. Elma yok on tane.	1	1,1
Bir kukla bir kuklaya ne demiş?	1	1,1
Dayak yer ama hiç suçu olmaz.	1	1,1
“Dikkat köpek var.” yazan bir yere bir insan girmiş. Neden?	1	1,1
Dünyamızda şu an ne oluyor?	1	1,1
Düdüğüm var. Neyim ben?	1	1,1
İki kolum bir başım var. Neyim ben?	1	1,1
Yukarıdan bakar. Işık saçar.	1	1,1
Bir yılan bir kaplumbağa gitmiş. Kaplumbağa ne demiş?	1	1,1
Annem dedi “is”, babam dedi “tan”, abim dedi “bul”. Bu nedir?	1	1,1
Hangi kafeste kuş uçmaz?	1	1,1

Hangi bağda üzüm yetişmez?	1	1,1
Ben giderim oda gider. İçimde tık tık eder.	1	1,1
Denizler neden tuzludur?	1	1,1
Horoz neden öter?	1	1,1
Kanatları var kuş değil. Uçabilir uçak değil.	1	1,1
Ağzı var dili yok.	1	1,1
Dışım kırmızı içim beyaz. Faydalıyım biraz.	1	1,1
İki cam bakar durur her yöne.	1	1,1
Bir şemsiyenin altına dokuz kişi nasıl sığar?	1	1,1
Yurdumun bayrağında vardır bir muz.	1	1,1
Dışı yeşil içi kırmızı, dışı kahverengi içi beyaz.	1	1,1
Eve geldim bin tane. Pazara gittim bir tane.	1	1,1
Çocuklar gider büyükler gitmez.	1	1,1
Kat kat döşek. Bunu bilmeyen eşek.	1	1,1
Çok eskidir hem tatlıdır.	1	1,1
Bir tavşan otuz iki kuyu kazmış. Hangi kuyudan geçmelidir?	1	1,1
Ot ota ne demiş?	1	1,1
Büyük kukla küçük kuklaya ne demiş?	1	1,1
Yumurta karşıdan karşıya nasıl geçer?	1	1,1
Fotoğraf makinesi sinirlenince ne demiş?	1	1,1
Denizin altında kum var. Onun altında ne var?	1	1,1

Tablo 9'a göre 55 farklı bilmece araştırmaya katılan öğrencilerin sevdikleri bilmeceler arasındadır. Öğrencilerin %10'u "Pazardan aldım bir tane. Eve geldim bin tane.", %7,7'si "Dünyada bir tane, Türkiye'de iki tane, İnsanda bir tane.", %7,7'si "Tavuk ayda kaç yumurta yapar?", %6,6'sı "Gülmece güldürmece, el üstünde kaydırmaca.", %3,3'ü "Hangi bankadan para çekilmez?" ve %3,3'ü "En tehlikeli kalem hangisidir?" bilmecelerini sevdikleri bilmeceler olarak ifade etmişlerdir.

4.Sonuç ve Tartışma

Araştırma sonuçlarına göre ilkökul dördüncü sınıf öğrencilerinin bilmeceleri sevdikleri, yeni bilmeceler öğrenmek ve oluşturmak istedikleri belirlenmiştir. Bu sonuca göre öğrencilerin bilmecelere yönelik olumlu bir tutuma sahip olduğu söylenebilir.

Öğrencilerin bilmeceleri sevme, öğrenme ve oluşturma nedenleri de (eğlenceli, zekâ geliştirici, komik) benzerlik göstermektedir. Rodari (2012: 75)'ye göre çocukların bilmeceleri sevme nedenleri araştırmanın ve şaşırtmacanın heyecanının hissetmek üzere gerçeği oyun oynayarak sınamalarından hoşlanmalarıdır. Bilmeceler hızlı kavrama ve anlama kabiliyetini geliştirmek ve zihin jimnastiği yapmayı da hedefler (Uyar Dalkılıç, 1999). Alan yazın tarafından öğrencilerin bilmeceleri sevme, öğrenme ve oluşturma nedenlerinin desteklediği görülmektedir.

İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Bilmecelere İlişkin Farkındalıkları

Araştırma grubundaki öğrencilere göre bilmece soru sormak, eğlenmek, zekâ geliştirmek, aktivite, eğlenceli çocuk soruları, farklı soru sorarak anlatmak, akıl geliştiren sorular, çocukların oynadığı komik kelimeler, kutucukları doldurmak ve onları bulmak, arkadaşlarla ve ailemizle eğlenmek için küçük sorular demektir. Bilmece “Bir şeyin adını anmadan niteliklerini üstü kapalı söyleyerek o şeyin ne olduğunu bulmayı dinleyene veya okuyana bırakan oyundur.”(TDK, 2020). Bu tanımla öğrencilerin bilmecenin ne olduğuna yönelik verdikleri yanıtların “oyun” boyutuyla örtüştüğü söylenebilir. Araştırmaya katılan öğrenciler bilmeceyi daha çok “soru sorma” yönüyle düşündükleri görülmektedir.

İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin bilmece işitme ve sorma konusunda öğrencilerin yakın çevrelerinin (anne, baba, kardeş ve arkadaş) etkili olduğu saptanmıştır. Bu açıdan öğrencilerin yakın çevresinin de bilmeceler konusunda öğrencileri desteklediği söylenebilir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin yeni bilmeceleri öğrenmesinde ise okudukları bilmece kitaplarının, annelerinin, arkadaşlarının ve öğretmenlerinin etkili olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın bu sonucu daha önce yapılan araştırmalar tarafından desteklenmektedir. Maraşlı (2012: 145)’ya göre bilmece kitapları ve aile içerisinde oynanan bilmece oyunları çocukların kitaplara olan ilgisini artırabilir. İlkokul öğrencilerinin okuma kültürü edinme sürecine yönelik yapılan araştırma sonuçları incelendiğinde dördüncü sınıf öğrencilerinin eğlenceli, maceralı ve komik konuları içeren kitapları okumaktan hoşlandıkları belirlenmiştir (Kartal ve Çağlar Özteke, 2011; Memiş ve Bozkurt, 2014). 8-10 yaş dönemindeki çocuklara okuma alışkanlığı kazandırmak için düzeye uygun şiir kitapları, tekerlemeler, bilmeceler ve sayısmacalar içeren kitaplar çocuklar için uygun uyaranlardır (İnce Samur, 2017). Bu araştırmalardan ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin eğlenceli ve maceralı konular içeren kitaplardan hoşlandıkları anlaşılmaktadır. Öğrencilerin bilmeceleri sevmesi, öğrenmek istemesi ve bilmeceler öğrenmek için kitap okumaları okuma alışkanlığını geliştirebilir.

Öğrencilerin yarısından azı bilmecelerin kim/kimler tarafından oluşturulduğunu bilmezlerken, bazı öğrencilere göre bilmeceler zeki insanlar, bilim insanları, mantıklı ve komik insanlar tarafından oluşturulmuştur. Milletlerin ilkel devirlerden beri bilmecelere sahip oldukları, okuma yazma bilmeyen insanlar tarafından oluşturulduğu, uygarlığın ilerlemesiyle çoğalıp ortaya çıktığı kaynaklar tarafından aktarılmaktadır (Erdal, 2011: 77). Buna göre araştırmaya katılan öğrencilerin bilmecelerin kim/kimler tarafından oluşturulduğu konusunda yeterli bilgiye sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

Araştırmada öğrencilerin en çok sevdikleri 55 farklı bilmecenin olduğu tespit edilmiştir. Bilmecelerle ilgili farklı sınıf seviyelerinde yapılan araştırmalardan olan Kayhan (2009)’ın araştırmasında 7.sınıfa devam eden 100 öğrencinin bilmece dağarcığının 169 olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin bilmece dağarcıklarının gelişmesi dil ve düşünme becerilerinin de gelişimini destekleyeceğinden farklı öğretim kademelerinde öğrencilerin bilmece dağarcıklarının geliştirilmesinin önemi ortaya çıkmaktadır.

Bu sonuçlara göre araştırmaya katılan ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerin

bilmeceler ve bilmecelerin özellikleri konularında desteklenmesi faydalı olabilir. Bunun yanında öğrencilerin bilmecelere yönelik olumlu bir tutuma ve belli bir farkındalığa sahip oldukları söylenebilir.

Öneriler

- Bilmecelerle ilgili öğrencilerin yakın çevresi (aile, arkadaş ve okul) bilgilendirilebilir.
- Türkçe derslerinin yanında tüm öğrenme süreçlerinde bilmecelerden faydalanılabilir.
- Bilmeceler, bilmecelerin özellikleri, oluşturulması ve derslere katkıları konularını içeren bir program hazırlanabilir.
- Evde, okulda ve sınıfta yer alan kitaplıklarda bilmece kitaplarına daha fazla yer verilebilir.
- Öğrencilerin bilmece kitaplarıyla buluşturulması sağlanabilir.
- Öğrencilerin bilmece dağarcıklarını geliştirmeye yönelik etkinlikler düzenlenebilir.

5. Kaynakça

- Başaran, U. (2011). Ahmet Şükrü Esen defterlerinde anonim Türk Halk Edebiyatı Ürünleri (atasözü- beddua-bilmece-deyim-dua-tekerleme-fıkra) (İnceleme-Metinler) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Baydar, C. (2019). Gaziantep yöresi bilmece sorma geleneği ve Gaziantep bilmeceleri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çaç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Çobanoğlu, M. (2017). İlkokul matematik derslerinde bilmece kullanımının öğrencilerin başarı, tutum ve kalıcılık düzeyine etkisi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Denny, Aldrin R, Lakshmi, R., Chitra, H. & Devi, N. (2000). Elementary "who am i" riddles. *Journal of Chemical Education*, 77 (4), 477. Erişim adresi: <https://pubs.acs.org/doi/abs/10.1021/ed077p477>.
- Erdal, K. (2011). *Bilmece*. Ö. Yılar ve L. Turan (Editör) Eğitim Fakülteleri İçin Çocuk Edebiyatı. (ss.76-79), Ankara: Pegem Akademi.
- Ezell, H., K., & Jarzynka, M., A. (1996). An intervention for enhancing children's understanding of jokes and riddles.. *Child Language Teaching and Therapy*, 12(2), 148-163. Erişim adresi: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/026565909601200205>.
- Kabadayı, A. (2007). Sosyal bir ders materyali olarak bilmecelerin çocukların gelişim alanlarına katkılarının incelenmesi: Konya örneği, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 4(2), 1-17. Erişim adresi: <https://core.ac.uk/download/pdf/268072116.pdf>.

İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Bilmecelere İlişkin Farkındalıkları

- Karakaş, A. (2009). Anonim Türk Halk Edebiyatı ürünlerinden bilmecenin çocuk edebiyatına katkıları, *Karadeniz-Blacksea-Черное море*, (02), 44-52. Erişim adresi: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=199983>.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Kartal, H. & Çağlar Özteke, H. (2011). Çocuk gözüyle okuma kültürünü edinmemenin kaynağındaki sorunlar, 3. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu, Ankara.
- Kayhan, G., Ç. (2007). Hakkâri /Yüksekova 75.yıl yatılı ilköğretim bölge okulu ilköğretim 7. sınıf düzeyinde öğrenim gören öğrencilerin deyim, atasözü ve bilmece dağarcıklarının belirlenmesi ve bunların öğretilmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- MEB. (2019). Türkçe Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)". 16.03.2020. Erişim adresi: <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=663>.
- Maraşlı, A. (2012). *Okumayı sevdirmeye projesi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Memiş, A. & Bozkurt, M. (2014). İlköğretim okulu 4. sınıf öğrencilerinin kitap okumaya yönelik algıları, *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2). Erişim adresi: <http://ebd.beun.edu.tr/index.php/KEBD/article/view/40>.
- Nas, R. (2006). *Metinlerle ilkokuma-yazma öğretimi*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Rodari, G.(2012). *Düş Kurma Kuralları*. A. Akbaş (Çeviri) İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Samur İnce, A. Ö. (2017). Okuma kültürü edinme sürecinde İlkokul Dönemi (6-10Yaş). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 50(1), 209-230. Erişim adresi: <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/>.
- Selek, D.(2010). *Çocuk edebiyatı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları,
- Sever, S. (2003). *Çocuk ve edebiyat*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Tanju, E. H. (2015). *Bilmeceler*, M. Gönen (Editör) Çocuk Edebiyatı. (ss.118) (3. baskı) Ankara: Eğiten Kitap.
- Tarçın, G. (2015). Çukurova bilmece sorma geleneği ve Çukurova Bilmeceleri (Adana-Osmaniye) (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- TDK.(2020). Güncel Türkçe Sözlük. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr>.
- Türkyılmaz, D. (2017). Türk dünyasında bilmece (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uyar Dalkılıç, N. (1999). *Okul öncesi eğitimde üniteler, belirli gün ve haftalar*. İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Wilson, P. & Kutiper, K. (1993). Ribtickling literature: educational implications for joke and riddle books in the elementary classroom, *Reading Horizons: A Journal Of Literacy And Language Arts*, 34(1), 3. Erişim adresi: https://scholarworks.wmich.edu/reading_horizons/vol34/iss1/3/.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (8. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

KARADENİZ
BLACK SEA – ЧЁPHOE MOPE
Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

❖YAZIM VE YAYIN İLKELERİ❖

Dergiye gönderilen makaleler özgün olmalıdır. Daha önce kısmen ya da tamamen yayınlanmış yazılar ve intihal içeren makaleler dergiye gönderilmemelidir.

Dergiye yayın gönderen yazar(lar), yayının telif ve yayın hakkı gibi tüm haklarını dergiye verdiğini kabul ve beyan eder.

Dergimizde kör hakemlik uygulandığından aşağıdaki kurallara azami ölçüde önem gösterilmelidir.

- Dergiye gönderilen metinler, Microsoft Word programında, Times New Roman karakterinde, **10 punto**, iki yana yaslı, 1.5 cm. paragraf başı girintisi ve tek satır aralığıyla yazılmış olmalıdır.
- Makale başlığı, büyük harflerle, ortalanmış ve koyu olarak yazılmalı ve **12** kelimeyi geçmemelidir. Türkçe, İngilizce ve Rusça başlıklar **en yukarı ve üst üste yazılmalıdır**;
- Varsa metin içindeki diğer bütün başlıklar numaralandırılmalı, başlık(lar) koyu ve her kelimenin ilk harfleri büyük olacak biçimde yazılmalıdır.
- Çalışmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım (İmla) Kılavuzu esas alınmalı, yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.
- Metinlerin kaynakça ile birlikte 25 sayfayı geçmemesi tercih edilir.
- Yazar adı/adları başlığın hemen altında sola yaslı yazılmalıdır. Yazar adı/adlarına (*) ile dipnot verilerek, yazarın ORCID numarası bilgileri (unvanı, çalıştığı kurum, yazışma adresi, e-posta) yer almalıdır. Örnek: **Araş. Gör, ORCID: 0000-0001-9160-4288, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bunyamintetik@gmail.com**. Ana metnin öncesinde, 200-250 kelime arasında, Türkçe, İngilizce ve Rusça olarak yazılmış bir “Öz” yer almalıdır. Özde araştırmanın kapsamı ve amacı belirtilmeli, kullanılan yöntem tanımlanmalı ve ulaşılan sonuçlar kısaca ifade edilmelidir. Özün hemen altında en az beş en fazla sekiz anahtar kelime yer almalı ve bu anahtar kelimeler, özel adlar dışında, küçük harflerle yazılmalıdır. **Öz ve anahtar kelimeler 10 punto ile yazılmalı, paragraf girintisi bırakılmamalıdır.**
- Tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin bir numarası ve başlığı olmalıdır. Bu materyallerin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması için 10x17 cm’lik alanı aşmaması, 10 punto ile ve tek aralık kullanılarak yazılmış olmaları gerekir. Resim, grafik ve benzerlerinin ayrı bir dosya hâlinde ve jpeg formatında kaydedilmesi baskı kalitesi açısından gereklidir. Bu materyaller metnin üçte birinden az olmalıdır.

ATIFLARIN VE KAYNAKÇANIN DÜZENLENMESİ

- Ana metindeki tüm göndermeler, APA standardında metin içi kaynak gösterme sistemi ile belirtilir. Düzenleme ve kontrol sırasında kolaylık sağlanması ve hataları minimuma indirmesi için MS Word programının otomatik kaynak gösterme sisteminin kullanılması önerilmektedir.
- Manuel girecek yazarlar için APA standartlarına ulaşmak için Türk Kütüphaneciler Dergisi'nin "Bilimsel Yayınlarda Kaynak Gösterme, Tablo ve Şekil Oluşturma Rehberi APA 6 Kuralları" eserine müracaat edilebilir; http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

❖ WRITING AND PUBLICATION PRINCIPLES ❖

Articles submitted to the journal must be original. Articles containing plagiarism or published partially or fully before should not be submitted.

The author(s) who send articles to the journal accept and declare that they give full rights, such as copyright and broadcasting rights, to the journal.

Since blind review is applied in our journal, the following rules should be given maximum importance.

- The texts sent to the journal should be in Times New Roman, 10pt, 1.5 cm on the left and right margins, with single space in Microsoft Word program.
- Never use the space or tab key for formal corrections in the article.
- The title of the articles should be written in capital letters, centered and bold, and not exceed 12 words.
- The headings in Turkish, English and Russian should be written at the top, as in the example below;
- If present, all other headings in the text should be numbered, the title(s) should be bold, and the first letter of each word should be capital.
- The Turkish Language Institution's Spelling (Imprint) Guideline should be taken as a basis in studying, and as many Turkish words as possible should be used instead of foreign words.
- It is preferred that texts do not exceed 25 pages including bibliography.
- Author name(s) should be written on the left just under the heading. Authors' names/titles should be accompanied by an asterisk(*) and the author's information (title, institution, address, e-mail) should be included. An "Abstract" written in Turkish, English and Russian between 200 – 250 words should be placed before the main text. The scope and purpose of the study should be specified, the method used should be defined and the results achieved should be briefly stated. At least five and a maximum of eight keywords should be placed immediately below the abstract, and these keywords should be written in small letters except for private names. Abstract and keywords should be 10 points, and no paragraph indent should be left.
- The table should include the number and title of figures, figures, graphics, and the like. These materials must be 10 pt with a single spacing so that the journal does not exceed 10 x 17 cm. The recording of pictures, graphics and the like should be submitted in a separate file in JPEG format. These materials should be less than one third of the whole text.

CITATIONS AND BIBLIOGRAPHY

- All citations in the main text are specified by the in – text citation system in the APA6 standard. It is recommended to use the automatic citation system of MS Word program for ease of editing and control and to minimize mistakes.
- Authors preferring to do citation manually can refer to Turkish Librarians' Journals' APA6 Guidelines on Sourcing, Tables and Figures for Scientific Publications'. This link can be accessed at http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

❖ ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ ❖

Статьи, отправленные в журнал, должны быть оригинальными. Статьи, опубликованные частично или полностью или же содержащие элементы плагиата не принимаются.

Автор (авторы), которые будут присылать статьи для публикации, автоматически заявляют, что отказываются от гонорара и передают право на гонорар журналу, а так же передают право журналу для публикаций высланной статьи в следующий раз.

В виду того, что в нашем журнале применяется “слепое” рецензирование, максимальное внимание уделяется следующим правилам.

- Тексты, отправленные в журнал, должны быть написаны шрифтом Times New Roman, 10 шрифта, начало абзаца 1,5 см. интервал одиночный. Отступы с левой и правой стороны одинаковые.
- Название статьи должно быть написано заглавными буквами, в середине, жирным шрифтом и не должно превышать 12 слов. **Название пишется сначала. На турецком, английском и русском языках, один за другим**
- Все остальные заголовки в тексте должны быть пронумерованы. Подзаголовков (ки) должны быть выделены жирным шрифтом. Первая буква каждого слова должна начинаться с большой буквы.
- Правописание должно быть основано на правилах “Института Турецкого Языка”. По возможности вместо иностранных слов, должна быть использована турецкая лексика.
- Предпочитается, что объем текста не превышал 25 страниц с библиографией.
- Имя автора/имена авторов должны быть написаны под заглавием ближе к левой стороне. Под именем (именами) авторов даётся информация, которая должна включать в себе следующие ORCID данные (должность, учреждение, адрес, адрес электронной почты). К примеру: **ORCID: 0000-0001-9160-4288, соискатель, Ардаганский университет, гуманитарный факультет, отделение турецкого языка и литературы, bunyamintetik@gmail.com**
- Перед текстом статьи необходима аннотация. Аннотация должна быть на турецком, английском и русском языках в пределах 200-250 слов. Необходимо указать объем и цель исследования, должен быть определён использованный метод и краткое изложение достигнутых результатов. По меньшей мере пять и максимум восемь ключевых слов должны быть помещены непосредственно после аннотации. Эти ключевые слова должны быть написаны строчными буквами, за исключением собственных имён. **Аннотация и ключевые слова должны быть написаны 10 шрифтом без абзаца.**
- Таблицы, схемы, рисунки, графика и т. п. должны иметь номер и заглавие. С целью соблюдения размеров страниц подобный материал не должен превышать размера в рамках 10 x 17 см. Они должны быть написаны 10 шрифтом, одинарным интервалом. Для достижения качества печати рисунки, изображения необходимо присылать в отдельном файле в формате jpeg. Эти материалы должны составлять менее одной трети текста.

Правописание цитат и библиографии

- Вся представленная в основном тексте библиография обозначается системой текстовых ресурсов по стандартам APA 6. Рекомендуются использовать

автоматическую систему отображения исходного текста программы MS Word для автоматического редактирования и минимизации ошибок.

- Для введения источников вручную по стандартам APA 6 авторы могут пользоваться “Правилами APA 6 журнала библиотек Турции” по эл. адресу http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf.

❖ Abone Şartları ❖

Abone olacaklar Erdoğan ALTINKAYNAK adına TR67 0001 2009 6780 0001 0179 88 numaralı Halkbank hesabına abone bedelini yatıracaklar ve dekontlarını adres bilgileri ile birlikte yazışma adresine posta veya faks yoluyla iletceklerdir.

❖ Payments ❖

Subscribers should deposit the subscription fee to Erdoğan ALTINKAYNAK’s Halkbank account number: TR67 0001 2009 6780 0001 0179 88 and send their receipts as well as their own contact addresses to the communication address via mail or fax mentioned above.

❖ Абонентное условие ❖

Для оформления подписки необходимо произвести оплату на имя Erdoğan ALTINKAYNAK, банковский счет № 05732013 Квитанцию об оплате вместе с информацией о Вашем адресе необходимо передать почтой или по факсу в редакцию журнала.

❖ Fiyatı / Стоимость / Price ❖

150 TL(Yurtiçi / для граждан Турции / Interior)
50 \$ / 40 Euro (Yurtdışı / для граждан других стран / Abroad)

❖ Abonelik Bedeli / Стоимость подписки / Subscription Price ❖

600 TL(Yurtiçi / для граждан Турции / Interior)

Certificate

This is to certify that **KARADENİZ BLACK SEA INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL** is indexed in International Scientific Indexing (ISI). The Journal has Impact Factor Value of **0.934** based on International Citation Report (ICR) for the year **2018-19**. The URL for journal on our server is <https://isindexing.com/isi/journaldetails.php?id=7901>

Editor ICR Team
(ISI)

International Scientific Indexing
(ISI)

ISI- Impact Factor: 0.635 (2017-2018)

ISI - Impact Factor: 0.934 (2018-2019)

ICV (Index Copernicus Value) 2018 = 81.27